ISSN 2312-6353

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія "ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ"
МОВОЗНАВСТВО

№ 7 2017

Дрогобич

ISSN 2312-6353

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 20653-10473р

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет за рішенням вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 10 від 22.06.2017 р.)

УДК 001(051)
ББК 95.43
Н 34

Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: «Філологічні науки» (мовознавство): Збірник наукових праць. – № 7. – Дрогобич, 2017. – 236 с.

Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: «Філологічні науки» (мовознавство) внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства науки і освіти України № 1081 від 29.09.2014 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Сайт видання: www.ddpu-filolvisnyk.com.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:
доктор філологічних наук, професор О. П. Кушлик

Заступник головного редактора:
доктор філологічних наук, професор О. А. Бабелюк

Відповідальний секретар:
кандидат філологічних наук, доцент О. В. Коляса

Члени редколегії:
доктор філософських наук, професор Н. В. Скотна
доктор філологічних наук, професор Р. В. Васько
доктор філологічних наук, професор Л. І. Бєлєхова
доктор філологічних наук, професор О. Р. Валігура
доктор філологічних наук, професор В. С. Данилич
доктор філологічних наук, професор М. Ю. Федурко
доктор філологічних наук, професор С. П. Денисова
доктор філологічних наук, професор О. М. Кагановська
доктор філологічних наук, професор І. М. Колегаєва
доктор філологічних наук, професор З. Г. Коцюба
доктор філологічних наук, професор В. Г. Ніконова
доктор філологічних наук, професор А. М. Приходько
доктор філологічних наук, доцент Л. В. Сидельнікова
доктор філологічних наук, професор О. І. Стеріополо

prof. dr. hab. S. Garton (Велика Британія)
prof. dr. hab. A. Woldan (Австрія)
prof. dr. hab. D. Budnjak (Польща)

© Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, 2017

ЗМІСТ

Ал Касем В. Ю.
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ
СЕРЕДНЬОФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ XIV–XV СТОЛІТЬ.....6

Белла М. В., Маслова А. Н.
ГИПЕРТЕКСТ: ОРГАНИЗАЦИЯ, СТРУКТУРИРОВАНИЕ И СТРАТЕГИЯ ЧТЕНИЯ.....9

Білик О. І.
ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ *PAST*
В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПЕРЕДВИБОРЧОМУ ДИСКУРСІ.....12

Божко О. С.
ЗАСОБИ ЛЕКСИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ АТМОСФЕРИ САСПЕНС
У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ЖАНРУ ХОРРОР.....17

Бортун К. О.
ФОРМИ СПІЛЬНОЇ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ЯК ВИРАЗНИКИ ІМПЕРАТИВНОСТІ.....20

Бухінська Т. В.
ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗМІРУ ТА ЧАСТОТИ ВЖИВАННЯ
РІЗНИХ ТИПІВ РЕЧЕНЬ У ТВОРАХ Г. ГРАССА.....23

Vitalish L. P.
MITTEL DER BILDHAFTIGKEIT IN DEUTSCHEN SPRICHWÖRTERN.....27

Войцехівська Н. К.
ЗОВНІШНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЦІВ У КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....32

Glushchenko V. A., Tyshchenko K. A.
THE ROLE OF BIOGRAPHICAL FACTS OF PROMINENT LINGUISTS
IN THE COURSE OF «GENERAL LINGUISTICS».....36

Гнезділова Я. В.
МЕТАКОМУНІКАТИВНИЙ ВОКАБУЛЯР НА РІВНІ ІНТРАТЕКСТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....39

Гольтер І. М.
МІЖМОВНІ ПОРІВНЯННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ: ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ.....44

Горбачова Н. І.
ВИЗНАННЯ ПРОВИНИ ТА ВИБАЧЕННЯ У РЕПЛІКАХ ПЕРСОНАЖІВ
АНГЛОМОВНИХ КІНОФІЛЬМІВ: ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....48

Дегтярьова Є. О.
РОЛЬ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ
У ФРАНЦУЗЬКІЙ МІНІМАЛІСТИЧНІЙ ІНТРАГЕТЕРОДІЄГЕТИЧНІЙ ОПОВІДІ.....52

Денисюк Ю. І.
ЗАСТОСУВАННЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ МЕМОРАНДУМІВ БАРАКА ОБАМИ).....55

Домброван Т. И.
СИНТАКСИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ В ЛИНГВОСИНЕРГЕТИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ.....59

Захарова Н. О.
PHRASE, ÉNONCÉ, ÉNONCIATION ЯК СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ КАУЗАЦІЇ
У МЕЖАХ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ГЮСТАВА ГІЙОМА.....63

Зубрик А. Р.
ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ НЕЛІТЕРАТУРНОЇ ЛЕКСИКИ
У ТВОРАХ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....67

Іваночко К. М.
АКЦЕНТУАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ КАУЗАТИВІВ ДЕВ'ЯТОГО СТРУКТУРНОГО КЛАСУ
З АД'ЄКТИВНИМИ ОСНОВАМИ ПІЗНЬОПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ РУХОМОЇ АКЦЕНТНОЇ ПАРАДИГМИ
В ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....71

Кійко Ю. Є.
ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ МЕДІЙНИХ ЗАМІТКАХ ІЗ
ФРАКТАЛЬНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ.....77

Кійко С. В.
ПОЛІСЕМІЯ В НІМЕЦЬКІЙ ТЕХНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ ДІЄСЛІВ-ТЕРМІНІВ).....81

Кліщевська М. Є.
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МІФОЛОГІЇ МАРКЕТИНГОВОГО ДИСКУРСУ.....86

Ковальова Я. В.
ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ В АВСТРІЙСЬКІЙ АВТОБІОГРАФІЧНІЙ ПРОЗІ.....90
Куцак Г. М.
СПІВВІДНОШЕННЯ ОНОМАСІОЛОГІЧНОЇ Й СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУР У ПОХІДНОМУ СЛОВІ.....94
Кушлик О. П.
ОБМЕЖЕНІСТЬ КОНТИНУУМУ СЛОВОТВІРНИХ ЗНАЧЕНЬ ВІДСУБСТАНТИВНИХ ДІЄСЛІВ
АСОЦІАТИВНО-МЕТАФОРИЧНОЇ МОТИВАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....97
Лесінська О. М.
СЕМАНТИКА ПРЕПОЗИЦІЙНИХ ІМЕННИКІВ В ІМЕННИКОВОМУ СЛОВОСПОЛУЧЕННІ
НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ У ТВОРАХ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРУ.....104
Лещенко Г. В.
ПРИНЦИПИ КОГНІТИВНО-ЕМОТИВНОЇ ОБРОБКИ ХУДОЖНЬОГО НАРАТИВУ.....107
Лисова К. А.
ЛІНГВОКОГНІТИВНА СПЕЦИФІКА ОСМИСЛЕННЯ
ОБРАЗНОСТІ ЛІМІНАЛЬНОГО: ВІДКЛАДЕНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ 111
Мацьків П. В.
МОВНА КАРТИНА СВІТУ В КОНТЕКСТІ СУМІЖНИХ НАУКОВИХ ПОНЯТЬ 115
Молоткіна Ю. О.
РІЗНІ СПОСОБИ НАПИСАННЯ НОВІТНІХ АНГЛІЦИЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....119
Некрылова Е. Л.
ПРЕОБРАЗОВАНИЕ ОБЪЕКТА ГЛАГОЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ КАК УНИВЕРСАЛЬНЫЙ КРИТЕРИЙ
ПЕРЕХОДНОСТИ.....124
Пампура С. Ю.
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ЕТИМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАПОЗИЧЕНОЇ ЛЕКСИКИ
В ПРАЦЯХ ЛІНГВІСТІВ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТ.....129
Паночко М. М.
УКРАЇНСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ
КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ.....133
Пасенчук Н. В.
МОВЛЕННЄВІ АКТИ В ПЕРЕКЛАДІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....137
Петрів Х. В.
СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ВИМІРИ КОНЦЕПТУ *НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ*
У ФРЕЙМІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....140
Плахотнікова О. Ю.
КОРПУС УКРАЇНСЬКОГО ТРАНСКРИБОВАНОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ: ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ.....145
Присяжнюк Л. Ф.
ОНІРИЧНИЙ ХРОНОТОП СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ ПРОЗИ:
НАРИС ІЗ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПСИХОПОЕТИКИ.....149
Приходько Г. І.
ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ІНТЕНСИФІКАТОРИ ОЦІННИХ СТРУКТУР.....154
Рибакова К. А.
ОБРАЗНА ЛЕКСИКА ЯК ВЕРБАЛЬНА СКЛАДОВА ЧАСТИНА ОБРАЗУ ВІКТОРІАНСЬКОЇ АНГЛІЇ.....158
Романова Н. В.
СЕМАНТИКА ЕМОТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В КОНТЕКСТІ НІМЕЦЬКОЇ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ТРАДИЦІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТУВАННЯ МІЖ Ф. ШИЛЛЕРОМ І Й. В. ҐЕТЕ).....162
Сегін Л. В., Рухленко Є. С.
СТРУКТУРА МІКРОТОПОНІМІВ СЕЛИЩ ЩЕРБИНІВКА Й ПЕТРІВКА
МІСТА ТОРЕЦЬКА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....170
Сидоренко Т. В.
ТРОПЕЇКА ЗАПАХУ І СМАКУ У ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ВИЯВАХ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ДЖ. ХАРРІС ТА Е. БАУЕРМАЙСТЕР).....173
Сіроштан Т. В.
НАЗВИ ДІЙ У СЛОВОТВІРНІЙ СИСТЕМІ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ.....177
Солюк Л. Б.
СТІЙКІ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННІ СПОЛУКИ У ФУНКЦІЇ ПРЕДИКАТОРА
В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....182
Сорока Т. В.
РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ СЕМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ
УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ АКСІОНОМЕНІВ.....186

Стецик М. С.
«НЕЗГЛИБИМА ГЛИБІНЬ» СТЕФАНИКОВОГО СЛОВА
(ДО ПРОБЛЕМИ ЖАНРОВОЇ ЗУМОВЛЕНОСТІ АВТОРСЬКОГО МОВОМИСЛЕННЯ)……190

Субота Л. А.
ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНИХ ТЕКСТІВ……195

Тінкован О. С.
ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ ІМЕННИКІВ ЗА ОЗНАКОЮ ЧИСЛА В СУЧАСНІЙ АНГЛІСТИЦІ……199

Tkachuck T. I.
TRANSLATING CULTURE: FOREIGNIZATION VS DOMESTICATION……204

Федірчик І. Я.
ПРИНЦИПИ ВИДІЛЕННЯ ЯДРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ
(НА МАТЕРІАЛІ ІМЕННИКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)……207

Федорюк Л. В.
ЕПІДИГМАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ КОНЦЕПТУ *СМЕРТЬ*: РЕСПОНДЕНТНА ОЦІНКА……213

Черська Ж. Б.
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПТІВ «*ЕГОЇЗМ*» – «*АЛЬТРУЇЗМ*»……218

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Лопушанський Я. М.
НАУКОВІ Й КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ АВСТРІЙСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ
ТА ЦЕНТРУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ У 2015–2016 РОКАХ: ПОДІЇ Й ФАКТИ……223

РЕЦЕНЗІЇ

Дудок Р. І.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Б. В. ЧЕРНЮХА
«ЛАТИНСЬКЕ ДІЄСЛОВО: АСПЕКТ І АКЦІОНАЛЬНІСТЬ»……229

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ……231

ДО УВАГИ АВТОРІВ!……233

УДК 811.133.1'01

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ СЕРЕДНЬОФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ XIV–XV СТОЛІТЬ

Ал Касем В. Ю.
Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено виявленню особливостей становлення графічної системи середньофранцузької мови XIV–XV ст. Проаналізовано фонетико-графічні зміни французької мови зазначеного періоду. Досліджено принцип етимологізації орфографії, трансформації середньофранцузької графіки на латинський манер.
Ключові слова: *графіка, орфографія, вокалізм, консонантизм, французька мова, графічна система, етимологізація.*

Ал Касем В. Ю. Особенности становления графической системы среднефранцузского языка XIV-XV веков. *Статья посвящена выявлению особенностей становления графической системы среднефранцузского языка XIV-XV вв. Проанализированы фонетико-графические изменения французского языка указанного периода. Исследован принцип этимологизации орфографии, трансформации среднефранцузской графики на латинский манер.*
Ключевые слова: *графика, орфография, вокализм, консонантизм, французский язык, графическая система, этимологизация.*

AL Qasim V. Y. Features of the formation in graphic system in the Middle French language in the 14th-15th centuries. *The article is devoted to revealing the peculiarities of formation of the graphic system in the Middle French language in the 14th-15th centuries. The phonetic-graphic changes of the French language in the mentioned period are analyzed. The principle of orthography etymologization, transformation of the Middle French graphics in Latin manners is investigated.*
Key words: *graphics, orthography, vocalism, consonantism, French language, graphic system, etymologization.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. В історії становлення графічної системи французької мови середньофранцузький період є найменш вивченим. Це пояснюється тим, що ще до недавнього часу в романістиці існувала думка, згідно з якою французьку мову XIV–XV ст. розглядали як перехідний етап (*langue de transition)* від старофранцузької мови до сучасного її стану. Середньофранцузький період − це епоха, коли руйнується стара мова і утворюється сучасна. Найхарактернішою рисою мовної ситуації в зазначений період вважають посилення позицій франсійського діалекту, що проявляється не тільки в територіальній експансії цієї форми мови, але також і в розширенні комунікативної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему фонетичних змін у мові середньофранцузького періоду порушувало багато вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (Н. А. Катагощина, М. В. Сергиевский, Л. М. Скрелина, Л. А. Становая, А. Доза, Ф. Брюно). Їхні дослідження дозволили нам розкрити специфіку фонетико-графічних явищ, які відбувалися у французькій мові XIV–XV ст.

Актуальність дослідження зумовлена науковим інтересом до становлення графічної системи мови середньофранцузького періоду, який, з огляду на зосередження уваги істориків більшою мірою на дослідження старофранцузького періоду і сучасної французької мови, був недостатньо вивчений.

Мета статті – дослідити процес історичних змін графічної системи французької мови середньофранцузького періоду XIV–XV ст.

Досягнення сформульованої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: окреслити особливості історії суспільства та лінгвістичної ситуації зазначеного періоду; проаналізувати зміни в процесі трансформації від латинської мови до французької; розкрити системний характер розвитку звукової і графічної будови середньофранцузької мови.

Об'єктом дослідження постає графічна система французької мови середньофранцузького періоду XIV–XV ст. **Предметом** дослідження – фонетичні та графічні особливості французької мови XIV–XV ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середньофранцузький період (XIV–XV ст.) – період зміцнення королівської влади, народження нової форми феодальної держави, посилення процесу економічного, політичного та територіального об'єднання Франції, з одного боку, а з іншого – період політичної кризи і соціальної нестабільності, спровокованої Столітньою війною (1337–1453), та поновлення централізованої держави. Цей етап ознаменовано формуванням французької писемно-літературної мови на основі франсійського діалекту [6, с. 168].

Загалом на цей час французька мова ще не мала стійкої певної фонетико-графічної системи, тому латина залишається основною мовою, але тільки на офіційному рівні. Всі ті зміни, які відбулися в мові за період з XIV до XV ст., мали нестійкий характер, оскільки встановлення певних норм як в усній, так і

© Ал Касем В. Ю. Особливості становлення графічної системи середньофранцузької мови XIV–XV століть

письмовій мові відбудеться тільки в новофранцузький період [3, 86]. Активно розвивалася перекладацька діяльність, однак згодом постала потреба нових виразів французькою мовою, які б замінювали латинські. Поширення набула і література представленого середньофранцузького періоду. Його можна характеризувати як період розквіту ліричної поезії [5, 55].

Відбуваються досить великі зміни у фонетиці. Фонетична структура середньофранцузької мови наслідувала тенденції, які започаткувала старофранцузька мова. Найсуттєвішою особливістю середньофранцузького періоду (XIV–XV ст.) стали зміни, пов'язані з наголосом, – зокрема, перетворення словесного наголосу на фразовий, або ритмічний. Усі службові слова в реченні почали тяжіти до самостійних значущих частин мови та приєднуватися до них, формуючи таким чином ритмічні групи. Функціонування таких груп в реченні зумовило появу окремих фонетичних слів, які з огляду на свою надзвичайну довжину сформували сталі фонетичні єдності, що спричинило певні скорочення слів [6, 176]. Унаслідок цього відбулися важливі фонетичні зміни:

I. Процес стягнення дифтонгів **[ai] > [ei] > [e]:** *faire > fere (faire)*; **[wę] > [wa] > [ę]:** *mwę > mwa > mę (me)*; **[ou] > [u]:** *coup > cup (coup)*; **[eu] > [ö]:** *fleur > flör (fleur)*; **[ue] > [ö]:** *cuer > cör (coeur)*; **[ẽin] > [ẽ]:** *plẽin > plẽ (plein)*. Зауважимо, що стягнення **[wę]** у **[ę]** розпочалося з XIII ст. у розмовній мові Парижа та в західних діалектах, зокрема в нормандському. Різниця між двома вимовами дифтонга **ei > oi** послугувала засадою для стилістичного розрізнення: вимова **[wę]** була літературною, тоді як **[ę]** – розмовною. Еволюційний розвиток **ei > oi > wa** та **ei > oi > ę** зумовили виникнення фоностилістичних варіантів, які співіснували в середньо-французьку епоху та залишилися у сучасній мові, наприклад: *français – François, anglais – Langlois, benêt – Benoît, harnais – Harnois, raideur – roidure* тощо. У вокалічній системі середньофранцузької мови найстабільнішими залишалися дифтонг **[au]** та трифтонг **[eau]**. Вони почали зазнавати монофтонгізації, починаючи з XVI ст. [6, 177].

II. Характерні зміни в системі вокалізму полягали в зникненні голосних у зіянні (сполучення двох голосних, які не формують дифтонга): *seür [seyr] – sur, meür [meyr] – mur*. Проте здебільшого це стосується голосних **e** та **a**. Звук **e** в зіянні (гіатусі) зникає в усіх позиціях, що, своєю чергою, привело до уніфікації форм минулого часу (passé simple): *ch**ea**nce > ch**a**nce, m**ee**sme > m**ê**me, v**ei**s > v**i**s, f**ei**s > f**i**s, r**eo**nd > r**o**nd, pl**eü** > pl**u***. Розвиток **a** перед **o** у словах з носовими приголосними представляв особливий випадок, оскільки [**a**], яке зазнавало назалізації, абсорбувало [**o**], наприклад: *paon [paõn > pãn], taon [taõn > tãn]*. Звук [**a**], який перебував перед наголошеним [**i**], зазнав подібної трансформації, що й дифтонг *ai > ei > ę*, наприклад: *traditor > traïtre [traitre > treitre > trętre]*.

III. З XIV ст. кінцеве [**e**] спочатку перед наступним голосним, а згодом після дифтонгів почало зникати з вимови: *vie(e), mi(e), venü(e), voi(e), joi(e), plui(e)*. Ці зміни спричинили появу історичної довготи голосних: *vie(e) > [vi:] venü(e) > [venu:]*. Крім того, у системі вокалізму XIV–XVI ст. відбулися певні фонетичні перетворення внаслідок еволюції голосних середнього ступеня відкритості: **[ę] / [ę]**, **[ǫ] / [ǫ]**. Зокрема **[ǫ]** перед **[z]** та **[v]** закрилося. Дуже часто ця трансформація фіксувалася графемою **ou**: *ch**ǫ**se > ch**ou**se (chouse), p**ǫ**vre > p**ou**vre (pauvre)*. Перед групою приголосних **st**, після випадіння **s** у XIII ст. звук **[ǫ]** закрився та спровокував появу історичної довготи: *ǫste > o:te (hôte)*, *tǫst > to:t (tôt)*, prevǫst > *prevo:t (prévôt)*. Відповідно звук **[ę]** у закритих складах мав тенденцію до відкриття: *mętre > mętre*, *ęlles > ęlles*. Іноді траплялися випадки, коли **[ę]** перетворювалося на **[a]**: *serica > serge >sarge*, *lacrima > lairme > lerme > larme*, *herda > herde > herde > harde* [6, 177–178]. Відбувається становлення нового типу голосних, які нам відомі як носові голосні. Назальність [**a**] та [**o**] повністю поглинули наступний за ним носовий **n**, і з часом вони стали окремими носовими голосними [7, 234].

У системі консонантизму середньофранцузького періоду значних зрушень не відбулося порівняно із чисельними фонетичними змінами в системі голосних звуків. Загальною тенденцією у зазначений період було зникнення з вимови деяких приголосних, зокрема: [**s**] перед [**t**] в усіх позиціях (*beste*, *teste*, *ancestre* тощо); плавних приголосних [**r**], [**l**] у фінальній позиції (*miroir*, *porter*, *finir*, *recevoir*, *douleur*, *chanteur*). Це явище було початком загальної тенденції до втрати кінцевих приголосних з вимови, який поширився у XVI–XVII ст. Такі зміни були пов'язані насамперед із перетворенням старофранцузького словесного наголосу у фразовий. Варто зауважити, що перед паузою та перед словом, що починалося на голосний, кінцеві приголосні промовлялися. Такий феномен заклав підвалини оригінальної системи фонетичного з'єднання слів (льєзон), яка властива винятково французькій мові [6, 230–231].

Що стосується графіки того часу, можна сказати, що вона була переповнена протиріччями. У середньофранцузький період вперше помітно різницю між вимовою і писемністю. Разом з фонетичними з'являється велика кількість етимологічних (латинізованих) написань, у яких помітне прагнення наблизити французьку орфографію до латинської. Тексти XIV–XV ст. рясніють такими написаннями, як *doubter* (пор. лат. *dubitare*), *fact*, *dict* (пор. лат. *factum*, *dictum*), *huictiesme* (пор. лат. *octo*), *advenir* (пор. лат. *advenire*), *adjouster* (пор. лат. *adjuxtare*), *compter* (пор. лат. *computare*), *sepmaine* (пор. лат. *septimana*), *soubz* (пор. лат. *sobtus*), *doulce* (пор. лат. *dulcis*), *poldre* (пор. лат. *pulverem*), *hault* (пор. лат. *altum*) [2, 234].

Написання ***-cion***, що відображало вимову суфікса, замінюється етимологічним ***-tion***, яке й збереглося в сучасній орфографії: разом з написаннями *soubscripcion*, *persecucion*, *decepcion* з'являються *soubscription*, *persécution*, *deception* та ін. У графічній системі того часу помічено велику кількість «зайвих» літер, які не відображали вимову. До того ж водночас з правильним етимологічним написанням поширено й псевдоетимологічні типу *deulx* (лат. *duos*), *peult* (нар. лат. *pǫtet*), *mectre* (лат. *mitlere*), *scavoir* (лат. *sapere*) [2, 234–235]. На XIV ст. припадає написання типу *appeller*, *souffrir*, *elle*, *celle*, *mettre*. Вважається, що подвоєння було відновлено з

метою передачі носової вимови попереднього голосного, наприклад *bonne* замість *bone* [4, 266].

Широке застосування етимологічної (латинізованої) графіки в XIV–XV ст. пов'язано з тим, що ця епоха характеризувалася підвищеною цікавістю до класичної давнини, вивченням латинських авторів та численними перекладами з латинської. Відомо, що для розповсюдження латинізованої орфографії велике значення мали королівські канцелярії і центральні судові інстанції. Той факт, що ця графіка отримала широке застосування в судово-адміністративних інстанціях, засвідчує, що не одне лише бажання «освічених письменників» наблизити письмо до етимології було причиною її появи: етимологічний принцип письма знаменує собою певний етап в розвитку писемно-літературної мови і відображає перші спроби створення єдиної писемної (орфографічної) норми. Для цього в XV ст. були давно підготовлені умови. В XIV–XV ст. королі Франції створюють низку судово-адміністративних інстанцій, що використовуються ними для узурпації прав сеньйорів та духовенства. Інтенсивний розвиток діяльності судово-адміністративних інстанцій зумовлює розгортання судового, тобто офіційного, листування, чому сприяє ще впровадження в практику використання паперу у Франції. Саме в цій центральній судовій інстанції і виникає потреба більш-менш єдиних орфографічних норм писемної мови, яка була би зрозуміла всім та могла би відповідати потребам державно-адміністративного апарату [2, 235–236].

У пошуках цих фіксованих норм канцелярії і судові відомства, звісно, звертаються до латинської мови, яка століттями виконувала роль офіційної ділової мови. Таким чином і формується етимологічна орфографія. Формуванню етимологізованої орфографії, безперечно, сприяла підтримка з боку літературних і наукових кіл, з боку гуманістів-перекладачів, які були здебільшого захисниками і зберігачами латинської традиції [2, 236].

Найважливішим фактом розвитку морфології є втрата двовідмінної флексії, яка пов'язана із ще однією дуже важливою подією, яка відбувалася в період з XIV–XV ст., – встановленням чіткого порядку слів у реченні. До XV ст. усталюється прямий порядок слів, при якому підмет передує присудкові, після присудка –додаток та інші члени речення відповідно. Особливу увагу приділено іменнику [2, 264].

Лексика представленого періоду дуже збагатилася завдяки перекладацькій діяльності вчених і письменників того часу, а також запозиченням з латини. Латинські слова часто використовувалися для творення термінів. Це було обумовлено тим, що освічені люди того часу – філософи, богослужителі, вчені, письменники – володіли латиною [1, 74]. Водночас починаються бурхливі словотвірні процеси (зокрема словоскладання), які сформували основу лексикології середньофранцузького періоду. Серед основних засобів словотвору – додавання до кореня слова суфікса або префікса [2, 258].

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на викладене доходимо висновку, що середньофранцузький період в розвитку графічної системи французької мови є досить важливим, оскільки відбулися зміни, які послугували основою нових тенденцій на всіх мовних рівнях. Ці тенденції спостерігаємо і в сучасній французькій мові. Зміни відбувалися на різних напрямах і підпорядковувалися певним закономірностям. У середньофранцузький період в основному закінчується становлення французького фонетизму. Особливістю фонетичних змін середньофранцузького періоду є їх подвійний характер – несвідомі і свідомі мовленнєві зміни, пов'язані з нормалізаторською діяльністю граматистів. Остаточно завершується формування системи голосних: монофтонгізація дифтонгів і деназалізація назалізованих голосних зумовлює протиставлення голосних довгих/коротких; закритих/відкритих, огублених/неогублених, носових/чистих, переднього/заднього ряду. На графічному рівні система приголосних в цілому не змінилася. В XIV–XV ст. посилюється вплив латинської традиції на графічну систему французької мови. Таким чином, етимологізація орфографії тільки ускладнює середньофранцузьку мову, відновлюючи непотрібні літери, які зникли з мови в процесі фонетичних змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайцева Т. И. Век гуманизма во Франции и Германии : политико-культурное измерение / Т. И. Зайцева // Вестник ТГПУ. – 2012. – Вып. 9 (124). – С. 75–80.
2. Катагощина Н. А. История французского язика : [учебник для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Н. А. Катагощина, М. С. Гурычева, К. С. Аллендорф. – М. : Высшая шк., 1976. – 319 с.
3. Сергиевский М. В. История французского языка / М. В. Сергиевский. – М. : Учпедгиз, 1938. – 295 с.
4. Скрелина Л. М. История французского языка / Л. М. Скрелина, Л. А. Становая. − М. : Высшая шк., 2001. – 457 с.
5. Скрелина Л. М. Новая идеология в изучении истории французского языка / Л. М. Скрелина // Филологические науки. – М., 2002. – № 1. – С. 54–62.
6. Сидельникова Л. В. Фонографія та ідеографія французького письма IX початку XXI століття : [монографія] / Л. В. Сидельникова. – К. : КНЛУ, 2012. – 512 с.
7. Шишмарев В. Ф. Книга для чтения по истории французского языка / В. Ф. Шишмарев. – М. : АН СССР, 1955. – 557 с.

УДК 81'33:004(045)

ГИПЕРТЕКСТ: ОРГАНИЗАЦИЯ, СТРУКТУРИРОВАНИЕ И СТРАТЕГИЯ ЧТЕНИЯ

Белла М. В.
Мариупольский государственный университет

Маслова А. Н.
Мариупольский государственный университет

В статье рассмотрены особенности организации гипертекста, структурирования и стратегии его чтения. Отмечено, что основные вопросы проектирования должны учитывать тип текста, как он будет использоваться, и кто будет его использовать. Акцентировано, что одним из важных моментов при построении гипертекста должно быть сосредоточение на стратегии чтения читателей, которая может варьироваться в зависимости от целей и фоновых знаний аудитории.

Ключевые слова: *гипертекст, стратегия чтения, навигация, фоновые знания, электронный текст.*

Белла М. В., Маслова Г. М. Гіпертекст: організація, структурування і стратегія читання. *У статті проаналізовано особливості організації гіпертексту, структурування і стратегії його читання. Зазначено, що основні питання проектування повинні враховувати тип тексту, як він буде використовуватися і хто буде його використовувати. Наголошено, що одним з важливих моментів при побудові гіпертексту має бути зосередження на стратегії читання, яка може варіюватися залежно від цілей і фонових знань аудиторії.*

Ключові слова: *гіпертекст, стратегія читання, навігація, фонові знання, електронний текст.*

Bella M. V., Maslova H. M. Hypertext: organization, structuring and reading strategy. *The article discusses the features of the hypertext organization, structuring and reading strategies. The author notes that the main design issues should take into account the type of text, how it will be used, and who will use it. Also one of the important moments in the construction of hypertext should be focusing on reading strategies readers, which can vary depending on the purpose and background knowledge of the audience.*

Key words: *hypertext, reading strategy, navigation, background knowledge, E-text.*

Постановка проблемы и обоснование актуальности ее рассмотрения. В современных информационных и коммуникационных процессах всё более значимую роль играет гипертекст, который сегодня частично вытесняет традиционный линейный текст. Со стремительным развитием электронного гипертекста возникает вопрос ориентации в многоуровневом гипертекстовом пространстве. Процесс чтения – это достаточно сложный процесс.

Анализ последних исследований и публикаций. Многие исследователи выделяют, с одной стороны, *техническую* его сторону: визуальное восприятие и звуковое воспроизведение, т.е. декодирование текста из письменной формы в устно-речевую (Т. Г. Егоров, А. Н. Корнев, А. Р. Лурия, М. И. Оморокова, Л. С. Цветкова, Д. Б. Эльконин), а с другой – *смысловую*: понимание значения отдельных слов и целого высказывания (Д. Б. Эльконин, А. Н. Корнев, Л. С. Цветкова, Т. Г. Егоров, А. Р. Лурия) или перевод авторского кода на свой смысловой код (М. И. Оморокова) [5].

Гипертекст же часто описывается как технология, освобождающая читателей и авторов от ограничений «линейных» форматов бумажных документов. Тем не менее, нет достаточных оснований для поддержки такого утверждения, а теоретическая работа в области анализа текста предполагает, что читатели формируют ментальное представление структуры бумажного документа, что облегчает нелинейное чтение.

Цели и задачи. В настоящей статье мы эмпирически рассматриваем эту концепцию с целью выработки рекомендаций по созданию гипертекстовой базы данных. Опытные читатели действительно обладают общим представлением и могут использовать его для организации изолированных фрагментов текста в более значимое целое. Это представление выполняется для текста, отображённого на экране, поэтому целесообразным является исследование гипертекста для дальнейшей разработки правил структурирования гипертекстовых документов.

Изложение основного материала исследования. Гипертекстовая среда мыслится, с одной стороны, как пространство, в котором размещаются тексты (информация), а с другой стороны, как инструмент, с помощью которого создаётся единичный текст. В этом единичном тексте элементы, предложения или абзацы должны складываться в соответствии с определённой упорядочивающей схемой, причём составные элементы могут быть из разных текстов (цитаты, ссылки, отрывки из других текстов и пр.) [12].

С появлением гипертекста поднимаются вопросы, связанные с организацией и структурированием представления информации в отношении разработки электронных документов. Теперь стало возможным воплощать альтернативные структуры для текстов, которые традиционно соответ-

© Белла М. В., Маслова А. Н. Гипертекст: организация, структурирование и стратегии чтения

ствовали относительно стандартному бумажному формату. Как правило, сторонники подхода «новой структуры» отклоняют «бумажный документ» как ограничивающий, поскольку он требует линейного формата представления и потребления, противопоставляя его предположительно свободным характеристикам гипертекста. Однако этот аргумент является спорным, т.к. несмотря на то, что бумажные тексты могут иметь физический линейный формат, мало доказательств того, что читатели сдерживаются этим или только читают такие тексты простым и понятным образом. Например, Диллон определил три стратегии чтения у читателей, только одну из которых можно охарактеризовать как линейную [14; 15]. Чтение не всегда является статическим процессом, который выполняется в одном направлении и ограничен линейным доступом.

Помимо предположительных ограничений бумажных текстов или дружественных браузеру свойств гипертекстов, представляется несомненным, что читатели обладают некоторой формой умственного представления типа документа, который предоставляет информацию о вероятной структуре и организации ключевых элементов внутри него. Например, когда мы берем книгу, мы сразу же получаем доступ ко всему множеству информации о вероятном содержании, ее размере, предмете и т.д. Мы знаем, что главы организованы по темам, а предметный указатель расположен в конце книги в алфавитном порядке и предоставляет более конкретную информацию о расположении терминов в тексте. Опытные читатели знают всё это еще до открытия текста. Невозможно, чтобы такие структурные элементы, как оглавление или литература, отсутствовали либо их расположение было изменено, например, оглавление находилось бы всередине книги.

То же самое можно сказать и о газете. Как правило, расположение тех или иных разделов на газетной полосе ожидаемо (политика, экономика, новости спорта, и т.д.). Следовательно, если можно утверждать, что это справедливо для всех установленных текстовых форм, тогда авторам и создателям гипертекстовых документов необходимо тщательно подходить к их организации с точки зрения того, следуют ли они устоявшейся структуре текста или нарушают её.

Предполагается, что разработчики гипертекстовых материалов должны ориентироваться на некоторые из предполагаемых ограничений линейной текстовой формы. Основные вопросы проектирования должны учитывать тип текста, как он будет использоваться, и кто будет его использовать. Эти аспекты смогут повлиять на то, какую информацию читатель получит из текста и какая из стратегий чтения будет использована.

Термин «стратегии чтения» связан с работами Кеннета Гудмана и Питера Колерса. Дж. Бруннер определяет стратегию как «некоторый способ приобретения, сохранения и использования информации, служащий достижению определенных целей в том смысле, что он должен привести к определенным результатам». [7]. Исследованием проблем, связанных с обучением чтению текста, занимались такие учёные, как Н. Д. Гальскова, Н. Н. Гез, М. В. Ляховицкий, А. А. Миролюбов, Е. Н. Соловова, С. К. Фаломкина, С. Ф. Шатилов. Количество стратегий и частота их использования не только являются сугубо индивидуальными, но и осознаются личностью как некая «ценность».

Одним из основных моментов при построении гипертекста должно быть сосредоточение на стратегии чтения читателей, которые могут варьироваться в зависимости от целей и фоновых знаний читателя. Читатель, который хочет найти конкретную информацию в гипертексте, должен иметь простые способы поиска информации. Однако, имея конкретную информацию без соответствующего фонового контекста, подобный поиск может быть бесполезным. Таким образом, для гипертекстов это не просто вопрос об отправлении читателя в нужное место в тексте, но и обеспечение того, чтобы соответствующая информация была представлена в значимом контексте. Т.е. для нахождения конкретной информации требуется соответствующий фоновый контекст, прежде чем «читатель» мог бы идти вперёд и прочитать конкретную информацию. Для читателей с обширными фоновыми знаниями, теория понимания текста предполагает, что этот значимый контекст может быть не нужен. Тем не менее, для читателей без надлежащих фоновых знаний дополнительная информация будет более ценной. По этой причине, было бы целесообразно вставить соответствующий контекст или разрешить начинающему читателю прочитать все предпосылки контекста для того, чтобы получить необходимую информацию.

В дополнение к предоставлению соответствующего контекста для читателей важно поддерживать привычные стратегии чтения. Читатели будут перемещаться по тексту, пытаясь найти согласованные пути. Таким образом, читатели должны быть в состоянии идентифицировать эти пути. Это реализуется несколькими способами. Обеспечение чёткой структуры текста поможет читателю найти эти пути. Хотя большой текст может иметь огромную структуру, которая не может быть представлена как нечто целое: обеспечивая локальную информацию вокруг текущего узла, будут предоставлены как дополнительный контекст для читателя, так и дополнительная информация о том, какие узлы будут производить последовательное представление знания. Построение правильного представления структуры гипертекста позволит пользователям эффективно перемещаться по тексту. Наряду с наличием чёткой структуры, важно использование и меток-якорей для узлов, которые также способствуют ориентированию в тексте. Ярлыки, которые укажут на роль конкретного узла, не только помогут читателю в удачном угадывании соответствующего «пути» к необходимой информации, но также укажут на его местоположение.

Одной из наиболее распространённых проблем при разработке гипертекста является преобразование линейного текста в гипертекст. При изменении текста в гипертекст возможно обеспечение гораздо большей гибкости для читателей, поэтому эти преобразования должны быть сосредоточены на реструктуриза-

ции информации и не должны вносить масштабные изменения в смысловую нагрузку текста. Изменение структуры текста предоставит читателю больше возможных способов добраться до какого-либо конкретного узла. Текст в этом узле должен быть представлен так, что переход в этот узел будет когерентным. Таким образом, конечный текст, преобразованный из линейного, может включать значительные преобразования исходного текста для того, чтобы сделать его быть более подходящим для формата гипертекста.

Выводы и перспективы последующих исследований в этом направлении. Наиболее простым способом решения проблемы структурирования при преобразовании традиционного текста в гипертекст является сохранение текста в линейной форме, но с расширением его различными функциями, облегчающими навигацию. Эти функции включают в себя динамическое оглавление, текущий контекст и поиск, который отсылает к оглавлению. Это позволяет читателям добраться до соответствующих мест в тексте, но также позволяет им читать текст в линейном порядке. Таким образом, разработка гипертекста – это не только вопрос разработки текста со всеми соответствующими взаимосвязями. Эффективный гипертекст должен основываться на согласованной последовательной структуре переходов. Эта структура, в свою очередь, должна представлять интуитивно понятный для читателя интерфейс, который облегчит процесс навигации в гипертекстовом пространстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Визель М. Гипертексты по ту и эту стороны экрана [Электронный ресурс] / Михаил Визель // Иностр. лит. – 1999. – № 10. – Режим доступа : http://magazines.russ.ru/inostran/1999/10/visel.html.

2. Дедова О. В. Лингвистическая концепция гипертекста: основные понятия и терминологическая парадигма / О. В. Дедова // Вестн. Моск. ун-та. – 2001. – № 4. – Сер. 9 : Филология. – С. 22–36.

3. Емелин В. А. Гипертекст и постгутенберговая эра [Электронный ресурс] / В. А. Емелин // Home page. – 1999. – Режим доступа : http://emeline.narod.ru/hipertext.htm.

4. Лутовинова О. В. Гипертекст : понятие, основные характеристики, возможные подходы к лингвистическому анализу / О. В. Лутовинова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2009. – Вып. № 5. – С. 4–7.

5. Нижегородцева Н. В. Психологический анализ смыслового чтения как специфического вида деятельности / Н.В. Нижегородцева, Т. В. Волкова // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – № 2. – Том II. – С. 257–262.

6. Попова С. В. Стратегии овладения и пользования языком / С. В. Попова, Ф. И. Валиева // XXXIV Неделя науки СПбГПУ : [материалы межвузовской научно-технической конференции]. – 2006. – Ч. XI. – С. 81–82.

7. Романичева Е. С. Современные стратегии чтения. Теория и практика. Смысловое чтение и работа с текстом / Е. С. Романичева, Г. В. Пранцова. – Форум : Высшее образование, 2015. – 368 с.

8. Рязанцева Т. И. Теория и практика работы с гипертекстом / Т. И. Рязанцева. – М. : Академия, 2008. – 208 с.

9. Субботин М. М. Теория и практика нелинейного письма (взгляд сквозь призму «грамматологии» Ж. Деррида) / М. М. Субботин // Вопросы философии. – 1993. – № 3. – С. 36–45.

10. Тупикова А. М. Некоторые особенности структуры гипертекста немецкоязычной рекламы товаров для детей / А. М. Тупикова // Вестник КемГУ. – 2013. – № 2 (54). – С. 172–178.

11. Хартунг Ю. Гипертекст как объект лингвистического анализа / Ю. Хартунг, Е. Брейдо // Вестн. Моск. ун-та. – 1996. – № 3. – Сер. 9 : Филология. – С. 61–77.

12. Четвернина М. И. Особенности чтения электронных текстов / М. И. Четвернина // Вестн. Моск. госуд. областного ун-та. – Сер. «Педагогика». – № 1. – М. : Изд-во МГОУ, 2010. – С. 172–176.

13. Эпштейн В. Л. Введение в гипертекст и гипертекстовые системы [Электронный ресурс] / В. Л. Эпштейн. – Режим доступа: http://www.ipu.rssi.ru/publ/epstn.htm.

14. Dillon A. The human factor s of journal usage and the design of electronic text: Interacting with Computers / Andrew Dillon, John Richardson, Cliff McKnight –1989. – P. 183–189.

15. McKnight C. Hypertext in Context / Cliff McKnight, Andrew Dillon, John Richardson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 176 p.

УДК 811.111: 81'42

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ *PAST* В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПЕРЕДВИБОРЧОМУ ДИСКУРСІ

Білик О. І.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Статтю присвячено лінгвістичній реконструкції концепту PAST лексико-граматичними засобами мови в американському передвиборчому дискурсі. Описано граматичні форми й темпоральні лексичні маркери, які вербалізують темпоральний концепт, проаналізовано їх взаємодію й особливості функціонування.
Ключові слова: *темпоральна організація, концепт PAST, передвиборчий дискурс, граматичні засоби вираження темпоральності, лексичні засоби вираження темпоральності.*

Билык О. И. Лексико-грамматические средства вербализации концепта PAST в американском предвыборном дискурсе. *Статья посвящена лингвистической реконструкции концепта PAST лексико-грамматическими средствами языка в американском предвыборном дискурсе. Описаны грамматические формы и темпоральные лексические маркеры, вербализирующие темпоральный концепт, проанализированы их взаимодействие и особенности функционирования.*
Ключевые слова: *темпоральная организация, концепт PAST, предвыборный дискурс, грамматические средства выражения темпоральности, лексические средства выражения темпоральности.*

Bilyk O. I. Lexical and grammatical units of the verbalization of concept PAST in the American election discourse. *The article is devoted to the linguistic reconstruction of concept PAST in the American election discourse. The grammatical forms and temporal lexical units that verbalize the temporal concept are described; their interaction and peculiarities of functioning are analysed.*
Key words: *temporal organisation, concept PAST, election discourse, temporal grammar and lexical units.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Осмислення часу і його зв'язку з пізнанням розпочалося ще в античні часи і знайшло відображення у працях багатьох філософів (Сократа, Геракліта, Платона, Аристотеля, Гегеля, Канта, Фіхте та ін.). Проте проблема часу – це одна з основних тем дослідження не лише у філософії, а й у різних науках, зокрема в лінгвістиці, оскільки час як базова категорія людського буття стає об'єктом пізнання і неодмінно відтворюється мовними засобами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях лінгвістів, які досліджували час в мові (О. В. Бондарка [3], Ю. С. Бєлозьорової [1], Є. В. Бондаренко [2], Н. С. Гошилик [4], Т. І. Дешерієвої [5], М. О. Потаєнко [8], О. В. Тарасової [9], З. Я. Тураєвої [10], W. Klein [11] та ін.), лінгвістичний аспект категорії часу називають лінгвістичним часом, або темпоральністю.

Розуміння темпоральності як особливої форми пізнання світу, що концептуалізується у вигляді відношень *минуле – теперішнє – майбутнє*, зумовило дослідження концептів МИНУЛЕ, ТЕПЕРІШНЄ, МАЙБУТНЄ. Ці концепти є сенсорними за своєю природою, тобто вони утворені шляхом чуттєвого сприйняття відповідних характеристик дійсності, але водночас демонструють значну міру залежності від соціокультурних особливостей сприйняття світу носіями мови, а також є дискурсивно залежними. Оскільки організація мовних засобів розкривається як результат формування і сприйняття часу людиною, очевидним стає паралелізм граматичних і лексичних засобів вираження часу та його особистої інтерпретації людиною.

Трактуючи темпоральну організацію дискурсу, або темпоральну структуру, як сукупність граматичних і лексичних засобів вираження часових відношень, які беруть участь в актуалізації темпоральних концептів, необхідним видається проаналізувати граматичні форми й темпоральні лексичні маркери, які вербалізують темпоральні концепти.

Темпоральні аспекти буття пронизують усі сфери діяльності людини. Політичне життя не є винятком. Опис минулого пов'язаний з колективною пам'яттю, яка створює модель суспільства як відображення потреб, проблем, страху, менталітету. Люди можуть посилатися на позитивні спогади про попередню політичну владу, виражаючи бажання зберегти її, а можуть і навпаки спробувати сконструювати ідеал як альтернативу тій владі, з якою вони мали справу раніше [7, 193–194]. Тому політичні діячі докладають великих зусиль, щоб подати інформацію з минулого у вигідному для них світлі.

Метою розвідки є аналіз актуалізації концепту PAST лексико-граматичними засобами мови в американському передвиборчому дискурсі.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: виділити номінативні одиниці, які вербалізують концепт PAST; описати граматичні засоби об'єктивації темпорального концепту; розглянути особливості функціонування лексико-граматичних маркерів у їх взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Концепт PAST вербалізують лексичні одиниці, які, за лексикографічнимиими даними, містять сему «минуле». Основною і найбільш вживаною лексемою є іменник

© Білик О. І. Лексико-граматичні засоби вербалізації концепту PAST в американському передвиборчому дискурсі

past, визначення якої подано у словнику як «час, що існував до теперішнього» (the time that existed before the present) [12]. Окрім того, концепт PAST актуалізовано за допомогою ряду слів і словосполучень, які мають значення «минуле» або набувають його у контексті. Їх можна виділити в окремі групи:

– словосполучення, що містять темпоральний прикметник *last: these last eight years, the last seven years, the last 15 (20) years, the last decade* і т.д.;

– словосполучення із темпоральним прикметником *past: the past decade, past times* і т.д.;

– словосполучення, що містять назву особи, яка втілює конкретний період минулого: *the bipartisan foreign policy legacy of Truman and Reagan, the Bush administration, the Kennedy era* і т.д.;

– словосполучення із вказівним займенником *those: those dark days, those policies*.

Дослідження темпоральної лексики повинно проводитися паралельно із вивченням граматичної категорії часу, оскільки лексичні та граматичні засоби вираження часових відношень взаємодіють, а саме: прийменниково-іменникові форми та прислівники, залежно від темпоральної ситуації, уточнюють (функція конкретизаторів) чи змінюють (функція модифікаторів) часовий план, виражений дієслівною формою [3, 8].

Актуалізація концепту PAST відбувається за допомогою різних часових форм, однак частотність й умови вживання тієї чи іншої часової форми не однакові.

Основним граматичним засобом актуалізації концепту PAST є система минулого часу дієслова (Past Tense). Найпоширенішою стає форма минулого простого часу (Past Indefinite Tense). Часова форма Past Indefinite Tense належить до базових темпоральних форм на ментальному рівні людини і разом із формами Present Indefinite Tense, Future Indefinite Tense виступають спеціалізованими засобами репрезентації темпоральних планів «минуле», «сучасне», «майбутнє» [6, 12]. Саме тому для актуалізації концепту PAST найчастіше використовуються форми минулого простого часу:

*I **was elected** as a Republican governor in a state with a legislature that was 85% Democrat. But instead of fighting with one another, we **came** together to solve our problems. We actually **cut** spending – reduced it. We **lowered** taxes 19 times. We **defended** school choice. And we **worked** to make our state business friendly. Our state **moved** up 20 places in job growth. Our schools **were ranked** number one in the nation. And we **turned** a $3 billion budget deficit into a $2 billion rainy day fund* (Mitt Romney. Remarks on the Economy in Ames, Iowa. October 26, 2012).

Передвиборчий дискурс розрахований на широку аудиторію з різних верств населення і з різним рівнем освіченості, тому кандидат описує минулі події, використовуючи прості конструкції, що дозволяє забезпечити оптимальність як для мовця, так і для аудиторії.

Форма минулого простого часу використовується для актуалізації і «далекого», і «близького» минулого. Засобами, що слугують для розрізнення цих часових планів, стають лексичні темпоральні маркери:

*We **built** this country together. We **built** railroads and highways. We **built** the **Hoover Dam and the Golden Gate Bridge**. We **built** those things together. We **sent** my **grandfather's generation** to college on the **GI bill**, together. We did these things not because they benefited any particular individual, any particular group; we did these things because we were building a platform for everybody to be able to succeed. We were creating the conditions for everybody to be able to succeed. These things **made** us all richer. They **gave** us all opportunity. They **moved** us all together, all forward, as one nation and as one people. And that's the true lesson of our past* (Barack Obama. Remarks at an Obama Victory 2012 Fundraiser in Seattle, Washington. May 10, 2012).

*That is not what you and the world witnessed **in the fall of 2005**. What **happened**, instead, **was** a series of failures that shook of the confidence of Americans in their government as much as any event in recent memory. In the conduct of Congress **in the year after Katrina and Rita**, we **saw** the same excesses, lack of focus, and short-term thinking that **left** New Orleans vulnerable in the first place* (John McCain. Remarks in Baton Rouge, Louisiana. April 24, 2008).

У наведених прикладах часовий план, виражений дієсловами *built, sent, happened, was, left*, ужитих у формі минулого простого часу, уточнюється темпоральними лексичними маркерами *Hoover Dam and the Golden Gate Bridge, grandfather's generation, GI bill, in the fall of 2005, in the year after Katrina and Rita*. У першому прикладі лексичні маркери часу імпліцитно вказують на «далеке» минуле: дамба Гувера і міст «Золоті Ворота» були збудовані у 1930-х роках; біль про права солдата вказує на післявоєнний період, але навіть якщо не кожен знає тлумачення *GI bill*, словосполучення *grandfather's generation* стає індикатором часу задовго до 1990-х. У другому фрагменті спостерігаємо використання темпорального лексичного маркера, який експліцитно вказує на період у часі – *the fall of 2005*. Цей період уточнено словосполученням, яке містить назви подій, що трапились у цей час: *the year after Katrina and Rita*, цей фрагмент актуалізує «близьке» минуле із негативним значенням.

Отже, при актуалізації концепту PAST темпоральні лексичні маркери виконують функцію конкретизаторів граматичних значень дієслів, ужитих у формі минулого простого часу, а також стають способом розрізнення часових планів «далеке»/«близьке» минуле.

Другою за частотністю вживання є форма минулого тривалого часу (Past Continuous Tense), яка не просто вказує на дію, що відбулася до моменту мовлення, а підкреслює її протяжність:

*Now, the reason that I think so many of us came together in 2008 was because we saw that for a decade, that dream **was fraying**, that it **was slipping away**; that there were too many people who **were working** hard, but **not seeing** their incomes or wages go up* (Barack Obama. Remarks at a Campaign Rally in Roanoke, Virginia. July 13, 2012);

*Incomes and wages **were flatlining**, while the cost of everything from college to health care to groceries to gas **were all going up*** (Barack Obama. Remarks at a

Campaign Rally and a Question-and-Answer Session in Cincinnati, Ohio. July 16, 2012).

Показовим стає використання тривалої форми не просто задля актуалізації значення протяжності, а й для об'єктивації негативно навантаженого концепту PAST. Дієслівні форми *was fraying, was slipping away, were working, not seeing, were flatlining, were all going up* описують події, які сприймаються як негативні у житті американського суспільства, а форма тривалості у поєднанні з темпоральним лексичним маркером *for a decade* додають ситуації трагізму: ці події не просто відбулися – вони тривали протягом десятиліття. Отже, використовуючи форму минулого тривалого часу для актуалізації негативного минулого, мовець робить свою промову емоційнішою.

При актуалізації концепту PAST форма минулого доконаного часу (Past Perfect Tense) вживається для опису подій, що відбулися до якогось моменту у минулому, що відповідає її основному значенню:

And ***by 2008****, we* ***had seen*** *nearly a decade in which families struggled with costs that kept rising, but paychecks that didn't: folks racking up more and more debt just to make the mortgage or pay tuition, put gas in the car or food on the table* (Barack Obama. Remarks Accepting the Presidential Nomination at the Democratic National Convention in Charlotte, North Carolina. September 6, 2012).

Автор описує події, які відбулися до 2008 року – року, коли він став президентом. Момент мовлення в минулому маркується прийменниковою конструкцією *by 2008*, яка виконує функцію конкретизатора граматичної форми дієслова. Проте слід звернути увагу на той факт, що тільки перше дієслово вжите у формі минулого доконаного часу (*had seen*), а всі інші події із цієї ж ситуації описуються з допомогою форм минулого простого часу (*struggled, kept rising, didn't*). Окрім того, ми помітили, що та сама ситуація в промовах Барака Обами траплялася кілька разів, але часові форми були різні. Наприклад, події, для опису яких використовувався Past Perfect Tense в одних промовах, були описані за допомогою Past Indefinite Tense в інших. Порівняймо:

And that basic bargain is why I ran for President in the first place and why so many of you worked hard to get me elected President. ***We had seen for a decade*** *too many jobs disappearing overseas.* ***We had seen too many families struggling*** *while costs were going up but paychecks weren't going up* (Barack Obama. Remarks at a Campaign Rally in Las Vegas, Nevada. September 12, 2012).

And what ***we saw for about a decade*** *before I took office was the sense that that dream was slipping away from too many people, because people were working harder, but they were getting less* (Barack Obama. Remarks at a Campaign Rally and a Question-and-Answer Session in Cincinnati, Ohio. July 16, 2012).

В обох фрагментах основною подією є ситуація, яку спостерігало суспільство протягом десятиліття до 2008 року, тобто до початку першої каденції президента Барака Обами. У першому прикладі момент мовлення в минулому, описаний у першому реченні, зумовлює вживання форми минулого доконаного часу у наступному реченні (*had seen for a decade*). У другому прикладі момент мовлення у минулому (*I took office*) і темпоральний маркер *before* напряму вказують, що подія, описана перед ним у цьому ж реченні, відбулася скоріше і повинна передаватися за допомогою минулого доконаного часу. Проте тут вживається минулий простий час (*saw for about a decade*).

На нашу думку, такі випадки спричинені тим, що, незважаючи на підготовленість виступів і наявність друкованих версій промов, кандидати намагаються говорити, не заглядаючи до своїх нотаток, що створює своєрідну спонтанність мовлення. І тут ми погоджуємося із думкою Є. П. Ісакової, яка у своїх дослідженнях довела, що непоширеність у спонтанному мовленні людини часових форм Past Perfect Tense, Past Perfect Continuous Tense пояснюється їхньою когнітивною складністю, синкретизмом семантики (ці форми створюють складний аспектуально-темпорально-таксисний контекст у повідомленні) [6, 12]. Припускаємо, що в письмовому варіанті було вжито коректну граматичну форму (Past Perfect Tense), яка відповідає загальним правилам англійської граматики і яку автор неодноразово вживав, але під час виступів мовець підсвідомо переходив на оперування простішими базовими формами.

У спонтанному спілкуванні комуніканти намагаються висловлюватися чітко, лаконічно, не ускладнюючи повідомлення, і схиляються до заміни складних часових форм легшими в оперуванні базовими формами, наприклад, до заміни часових форм Past Perfect Tense і Past Perfect Continuous Tense формами Past Indefinite чи Past Continuous. Пор.:

I mean, ***the decade before I was sworn in****,* ***we saw*** *the most sluggish job growth in decades. A few people* ***were doing*** *very well, but for the vast majority of people, wages and incomes* ***were going*** *down while the cost of everything from college to health care* ***were going*** *up* (Barack Obama. Remarks at an Obama Victory Fund 2012 Fundraiser in McLean, Virginia. July 27, 2012).

Як бачимо, у наведеному фрагменті складна форма минулого перфектно-тривалого (Past Perfect Continuous Tense) часу була замінена базовою формою минулого тривалого (Past Continuous) для опису подій, які відбувалися до моменту мовлення в минулому. Семантичний відтінок форми Past Perfect Tense «завершеність дії до якогось моменту», у цих випадках експлікується за допомогою одиниць лексичного рівня, а саме прийменника *before*.

Низька частотність вживання минулого перфектно-тривалого часу (Past Perfect Continuous Tense) в американському передвиборчому дискурсі вказує на ергономічну організацію текстів промов та інтерв'ю, які розраховані на широке коло виборців з різним рівнем мовної компетенції і передбачають швидке та надійне засвоєння інформації ними. Ергономічність темпоральної організації передвиборчого дискурсу ґрунтується на застосуванні когнітивно простих часових форм, засвоєних на ментальному рівні людей з різними соціальними та ментальними показниками.

Під час актуалізації концепту PAST, окрім минулих часових форм, було відмічено вживання інших часових форм. Часову форму теперішнього доконаного часу (Present Perfect Tense) вжито для об'єктивації «близького» минулого:

Their foreign policy ***has been a failure over the last eight years****. The war in Iraq was a huge strategic blunder, our standing in the world is diminished, we've spent hundreds of billions of dollars, lost thousands of lives…* (Barack Obama. Informal Exchange with Reporters. May 28, 2008).

In the past*, raising taxes and cutting off international trade* ***have only served*** *to make hard economic times worse* (John McCain. Statement from Senator McCain and Governor Palin on an Economic Stimulus. October 21, 2008).

Якщо у першому прикладі граматичну форму дієслова *has been* конкретизовано і уточнено темпоральним лексичним маркером *over the last eight years*, який прямо вказує на період «близьке» минуле, то у другому прикладі саме дієслівна форма теперішнього доконаного часу *have only served* стає індикатором часового плану «близьке», оскільки лексичний маркер *in the past* актуалізує минуле, не розмежовуючи його на періоди і не вказуючи на зв'язок з теперішнім. Отже, ми зіткнулися із ситуацією, коли темпоральний граматичний маркер модифікує значення темпорального лексичного маркера.

Окрім того, надання переваги формі Present Perfect порівняно з формою Past Indefinite зафіксовано у ситуаціях, які є більше пов'язаними із сучасним життєвим простором реципієнта:

Wages and incomes ***have gone down*** *$2,000 for the average family* ***during George Bush****. They* ***went up*** *$7500* ***under Bill Clinton****. That's a big differential for somebody who's making 40, $50,000 a year* (Barack Obama. Interview with John Harwood of The New York Times and CNBC. September 21, 2008). У цьому прикладі порівнюють тенденцію падіння/росту доходів громадян під час керування двох президентів. І, хоча в обох реченнях дія описана як така, що відбулася, ми спостерігаємо використання різних часових форм – теперішнього доконаного часу (*have gone down*) і минулого простого (*went up*). Лексичні маркери *during George Bush, under Bill Clinton* вказують на апеляцію до «близького» минулого, але оскільки каденція Джорджа Буша в цій ситуації ще не закінчилася, форма Present Perfect робить цей період безпосередньо близьким до електорату, а звідси й більш психологічно привабливим.

Випадки вербалізації концепту PAST формами теперішнього неозначеного (Present Simple Tense) і тривалого (Present Continuous Tense) часів стають скоріше ознакою когнітивного компонента у значенні граматичної категорії часу, який відображається у співвідношенні між описаною подією і особою спостерігача, ніж закономірністю у передачі того чи іншого граматичного значення:

This is the politics of the past*, where folks* ***are trying*** *to parse out and figure out* ***who's left and who's right****. I'm interested in solving problems, that's what I think the American people are interested in, they* ***want to get past these old ideological arguments*** *that dominated so much of our politics over the last 20 years* (Barack Obama. Interview with David Muir of ABC News. February 2, 2008).

Описуючи минуле (*the politics of the past*), автор використовує граматичні форми теперішнього часу (*this is, are trying, who's, want to*). Застосування форми Present Indefinite Tense і Present Continuous Tense замість форми Past Indefinite Tense у наведеній вище ситуації дозволяє мовцю привернути увагу реципієнта до проблем минулого, які є і в теперішньому, зробити повідомлення більш привабливим для нього. І оскільки людина схильна надавати близькій події більше уваги, ніж минулим подіям, ситуація, про яку говорить політик, стає більш значимою.

Трапляються нетипові випадки актуалізації концепту PAST формою майбутнього часу (Future Simle Tense):

These past eight years will be remembered *for misguided policies, missed opportunities, and a rigid and ideological adherence to discredited ideas* (Barack Obama. Remarks at Kettering University in Flint, Michigan. June 16, 2008).

Дієслово *remember*, яке містить сему «час» і вжите у формі майбутнього простого часу, а також іменникова конструкція *these past eight years*, вербалізуючи концепт PAST, є лексичними темпоральними маркерами, що виконують функцію модифікатора граматичного значення дієслова (Future Simple Tense). Така актуалізація концепту PAST з негативним відтінком за допомогою форми майбутнього часу додає мовленню емоційності, адже автор не просто говорить про минуле, а наголошує, що воно залишаться у пам'яті людей саме як негативне.

Показовим став випадок актуалізації концепту PAST різними часовими формами в одній ситуації:

Over the last 4 years, we've made real progress digging our way out of ***policies that gave us*** *two prolonged wars, record deficits, and the worst economic crisis since the Great Depression. And Governor Romney wants to take us back to* ***those policies****:* ***a foreign policy that's*** *wrong and reckless;* ***economic policies that won't*** *create jobs,* ***won't*** *reduce our deficit, but* ***will*** *make sure that folks at the very top* ***don't*** *have to play by the same rules that you do* (Barack Obama. Presidential Debate in Boca Raton, Florida. October 22, 2012).

На початку ситуації концепт PAST актуалізує форма минулого простого часу (Past Simple Tense), що є закономірним. У наступному реченні автор критикує свого опонента за бажання повернутися у своїй політиці до засад минулого, на що вказує словосполучення *take us back*, яке відображає лінійне уявлення про час, за яким позаду знаходиться минуле. Описуючи політику суперника, кандидат вживає теперішній неозначений час (Present Simple Tense) для загальної характеристики (*a foreign policy that's wrong and reckless*) і майбутній неозначений час (Future Simple Tense), щоб показати ті ситуації майбутнього, які вже були в минулому (*economic policies that won't create jobs, won't reduce our deficit*). Отже, вживаючи різні часові форми, мовець не просто вербалізує концепт PAST, але й дає йому оцінку і використовує для об'єктивації концепту FUTURE.

В американському передвиборчому дискурсі надибуємо на уявне минуле, яке актуалізується умовним способом і експлуатується політиками для:

– критики політичних ідей і поглядів опонента: *And* ***if we'd done*** *what Senator Obama wanted done,*

***it would have been chaos**, genocide, increased Iranian influence, perhaps al Qaeda establishing a base again* (John McCain. Interview with George Stephanopoulos on ABC News' "This Week". July 27, 2008). Кандидат у президенти Джон Маккейн створює картину негативного минулого, яке б настало за умови втілення в життя ідей його опонента Барака Обами, тобто мовець реалізує стратегію дискредитації опонента;

– висвітлення своєї політики: ***Wouldn't it have been better** for our economy to give $1,000 tax credit for every child in America, as opposed to a bridge to nowhere in Alaska?* (John McCain. Interview with George Stephanopoulos on ABC News' "This Week". July 27, 2008). Джон Маккейн звертається до факту будівництва мосту «в нікуди» на Алясці, на будівництво якого було виділено велику суму грошей, і апелює до уявного минулого, у якому ці гроші отримали б діти, тобто, окрім стратегії дискредитації, він вдається до стратегії самопрезентації.

Отже, уявне минуле використовують для реалізації стратегій дискредитації опонента і самопрезентації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши актуалізацію концепту PAST в американському передвиборчому дискурсі, можна виокремити такі особливості його вербалізації лексико-граматичними засобами мови: основними лексичними засобами постають іменник *past*; словосполучення з темпоральними прикметниками *past*, *last;* вказівний займенник *those*; а також словосполучення, що містять назву особи, яка втілює конкретний період минулого; вживання форм системи минулого часу дієслова (Past Simple Tense, Past Continuous Tense) як основної форми актуалізації концепту PAST і використання темпоральних лексичних маркерів для розрізнення часових планів «далеке»/«близьке» минуле; заміна складних форм минулого доконаного часу (Past Perfect Tense) на прості базові форми минулого простого і тривалого часів (Past Simple Tense, Past Continuous Tense) та відсутність форми минулого перфектно-тривалого (Past Perfect Continuous Tense) часу як ознака ергономічної організації передвиборчого дискурсу; використання форми теперішнього доконаного часу (Present Perfect Tense) для актуалізації «близького» минулого; застосування форми теперішнього неозначеного і тривалого часів (Present Simple Tense, Present Continuous Tense) як спосіб привернути увагу реципієнта до проблем минулого, актуальних у теперішньому; вживання майбутнього неозначеного часу (Future Simple Tense) як ознака відображення особистого сприйняття та інтерпретації феномену часу мовцем; нетипове для граматичної форми дієслова виконання функції модифікатора значення, вираженого лексичним маркером; апеляція до уявного минулого при реалізації стратегій дискредитації опонента і самопрезентації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бєлозьорова Ю. С. Когнітивно-дискурсивна концептуалізація часу в сучасній німецькій мові : дис. … канд. філолог. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. С. Бєлозьорова. – Запоріжжя, 2004. – 229 с.
2. Бондаренко Е. В. Эволюционные тенденции объективации понятия времени в английском языке и дискурсе (VII–XXI ст.) / Е. В. Бондаренко // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013. – № 7. – С. 8–22.
3. Бондарко А. В. Основы функциональной граматики : Языковая интерпретация идеи времени / А. В. Бондарко. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1999. – 260 с.
4. Гошилик Н. С. Схемні образи часу в сучасній англійській мові : [монографія] / Н. С. Гошилик. – Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – 220 с.
5. Дешериева Т. И. Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическому и философскому аспектам / Т. И. Дешериева // Вопросы языкознания. – 1975. – № 2. – С. 111– 117.
6. Ісакова Є. П. Ергономічні характеристики категорій англійського дієслова: автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Є. П. Ісакова. – К., 2001. – 20 с.
7. Медведева С. Влияние социальной памяти россиян на их представления об идеальной власти / Светлана Медведева // Логос. – 2003. – № 4–5. – С. 186–194.
8. Потаенко Н. А. Языковая темпоральность : содержательные аспекты / Н. А. Потаенко. – Пятигорск : ПГЛУ, 2007. – 310 с.
9. Тарасова Е. В. Время и темпоральность / Е. В. Тарасова. – Х. : Основа, 1992. – 136 с.
10. Тураева З. Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное / З. Я. Тураева. – М. : Высшая шк., 1979. – 220 с.
11. Klein W. Time in Language, Language in Time [Електронний ресурс] / W. Klein. – Режим доступу : http://www.iapsych.com/articles/ klein2008.pdf
12. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – 2005. – 1 електрон. опт. диск (CDROM). – Систем. вимоги : Pentium-266; 32Mb RAM; CD-ROM; Windows 98/2000/NT/XP; MS Word 97-2003. – Назва з контейнера.

УДК 811.111'38:821.111

ЗАСОБИ ЛЕКСИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ АТМОСФЕРИ САСПЕНС У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ЖАНРУ ХОРРОР

Божко О. С.
Херсонський державний університет

Статтю присвячено особливостям функціонування засобів лексичної номінації атмосфери саспенс у художніх творах жанру хоррор. Визначено основні тематичні групи, які позначають причини формування атмосфери саспенс.
Ключові слова: *атмосфера саспенс, хоррор, лексична номінація, лінгвістика.*

Божко Е. С. Средства лексической номинации атмосферы саспенс в художественных произведениях жанра хоррор. *Статья посвящена особенностям функционирования средств лексической номинации атмосферы саспенс в художественных произведениях жанра хоррор. Определены основные тематические группы, которые обозначают причины формирования атмосферы саспенс.*
Ключевые слова: *атмосфера саспенс, хоррор, лексическая номинация, лингвистка.*

Bozhko O. S. The lexical means of the nomination the suspense atmosphere in the horror genre. *The article focuses on the various lexical means and the main thematic groups that caused the suspense atmosphere. This article complements and extends existing theoretical concept of the formation suspense atmosphere in the horror genre and determines the direction of the future linguistic researches of the representation of suspense atmosphere.*
Key words: *suspense atmosphere, horror, lexical nomination, linguistics.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Враховуючи те, що людській уяві немає меж, у лінгвокультурі почала з'являтися незліченна кількість архетипів на кшталт богів, демонів, духів, привидів, монстрів та ін., які зараз користуються великою популярністю серед жанрів «фантастичного трикутника»: фентезі, наукової фантастики та літератури жахів. Дослідження лінгвістичних засобів формування атмосфери саспенс жанру хоррор на цьому етапі досить актуальне. Адже твори жанру хоррор сповнені різноманітними зовнішніми та внутрішніми, реальними та містичними проявами страху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до словникових визначень [5, 478; 6], які, ймовірно, відображають конотативне використання слів, поняття «саспенс» має принаймні три відтінки значення: 1) стан невпевненості в сенсі сумніву та нерішучості; 2) стан, близький до хвилюючої нерішучості; 3) стан приємного хвилювання через очікувану подію. У такому випадку поняття «саспенс» постає як досвід невпевненості, за якого гедоністичні можливості коливаються від найбільш пагубних до найбільш приємних [4, 8].

В основу атмосфери саспенс покладено категорію містичного, яка ґрунтується на триєдності «таємниця − страх − стан тривожного очікування». Таємниче, примарне, ірреальне, що не можна пояснити на раціональних засадах, є однією з ключових ознак жанру хоррор, тим змістовим стрижнем, довкола якого побудована композиція твору [7, 123]. Тому мотив таємниці домінує в художніх творах жанру хоррор і структурує його композицію.

Основна функція мовних засобів реалізації відповідної субкатегоріальної ознаки – створення атмосфери загадковості, невизначеності, примарності. Унаслідок об'єднання різнорівневих мовних засобів навколо цієї узагальненої ознаки утворюються чотири семантичні сфери – «примарне», «надприродне», «сакральне», «символічне» [2, 81; 3, 81]. Над цією проблематикою працювали такі дослідники, як Д. Д. Джонсон, С. Т. Джоши, М. Касл, М. Класен, Н. Керол, Д. Стрінаті, Т. Тодоров та ін.

Мета статті – проаналізувати засоби лексичної номінації атмосфери саспенс на матеріалі англомовних художніх творів.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання:** охарактеризувати тематичні групи, що позначають причини створення атмосфери саспенс, та визначити основні засоби їхньої лексичної номінації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засоби лексичної номінації атмосфери саспенс – це слова і словосполучення, у семантичній структурі яких з використанням спеціальних лінгвістичних методів семантичного і компонентного аналізу виявлено аксіологічно забарвлені семи на позначення чогось / когось негативного – неприємного, огидливого, жахливого тощо, що репрезентує атмосферу напруженого очікування, тобто атмосферу саспенс.

Конкретні загальні іменники за своїми денотативними значеннями можуть бути об'єднані в тематичні групи, що мають «досить тісний смисловий зв'язок» [1, 57] і позначають ***причини*** створення атмосфери саспенс:

– надприродне явище: *ghost* «привид», *monster* «монстр», *vampire* «вампір» та ін., наприклад:

«*One of those big bats that they call vampires had got at her in the night, and what with his gorge and the*

© Божко О. С. Засоби лексичної номінації атмосфери саспенс у художніх творах жанру хоррор

vein left open, there wasn't enough blood in her to let her stand up, and I had to put a bullet through her as she lay» (6);

«*One cannot even say that the ghost attacks the mind, because the mind, the conscious, thinking mind, is invulnerable; in all our conscious minds, as we sit here talking, there is not one iota of belief in ghosts»* (5);

«As the bone-piercing shriek trailed into a snarl and then into an industrious grumble, Tommy heard the demon pounding-straining-clawing, and metal creaked against metal. He couldn't see into the dark undercarriage, but he sensed that the mini-kin was temporarily trapped in the tangled wreckage and struggling furiously to pry itself free» (3);

– **природне явище**: *thunder* «грім», *lightning* «блискавка», *tempest* «буря», *rain* «дощ» та ін., наприклад:

«*The sea, running mountains high, threw skywards with each wave mighty masses of white foam, which the tempest seemed to snatch at and whirl away into space»* (6)*;*

«Lightning flashed at the windows, and tree shadows ran spider-quick over glass and streaming rain, and like a warning voice, the tolling thunder seemed to call Tommy's attention to the drapes» (3);

At times the mist cleared, and the sea for some distance could be seen in the glare of the lightning, which came thick and fast, followed by such peals of thunder that the whole sky overhead seemed trembling under the shock of the footsteps of the storm (4);

– **людина**: *breath* «дихання», *mouth* «рот», *voice* «голос» та ін., наприклад:

«*What does it look like?*» *– Theodora's voice rose crazily»* (5);

«*Que le bon Dieu*» *– she began, then faltered, breath failing her, for she saw Colonel Masters stoop down suddenly and do the last thing that would have occurred to her as likely: he put his eye to the key-hole and kept it there steadily for the best part of a minute, his hand still gripping her own firmly* (4).

Абстрактні загальні іменники об'єднуються в тематичні групи, які позначають ***різні прояви емоційного стану***, у якому перебуває художній персонаж під впливом атмосфери саспенс, описаної у НМК, а саме:

– **«страх» fear**: *fear* «страх», *horror* «жах», *terror* «терор», *nightmare* «кошмар», dread «страх» та ін., наприклад:

«Her eyes were mad with terror» (6)*;*

«Some of the things she was worried about were too grown-up for Danny to understand-vague things that had to do with security, with Daddy's selfimage feelings of guilt and anger and the fear of what was to become of them-but the two main things on her mind right now were that Daddy had had a breakdown in the mountains (then why doesn't he call?) or that Daddy had gone off to do the Bad Thing» (2)*;*

The same instant it collapsed abruptly on the counterpane like a toy balloon that had been pricked. It shrank down in a mutilated mess before her eyes, while Monica – added touch of horror – stirred uneasily in her sleep, turning over and stretching out her hands as though feeling blindly for something that she missed (2)*;*

– **«напруження» tension**: *nervousness* «знервованість», *stress* «стрес», *trouble* «неспокій» та ін., наприклад: «*Chris pushed herself quickly away from the wall, glancing, with stress at the Jesuit's sweater»* (1);

– **«збудження» excitation**: *agitation* «збентеження», *thrill* «збудження», *panic* «паніка» та ін., наприклад: «*I was filled with agitation, however, when I bent down and slid feet foremost in through the window»* (6);

– **«занепокоєння» concern**: *anxiety* «занепокоєння», *disturbance* «неспокій», *trepidation* «трепет» та ін., наприклад: «*Her breathing was deep and regular, no sign of disquiet anywhere, no hint of disturbance that might have accompanied that pleading sentence of two minutes ago, except that the bed-clothes were perhaps somewhat tumbled»* (4);

– **«невпевненість» uncertainty**: *doubt* «сумнів», *hesitation* «нерішучість», *incertitude* «невпевненість» та ін., наприклад: «*Then he broke off and asked if I could love him in time, and when I shook my head his hands trembled, and then with some hesitation he asked me if I cared already for any one else»* (6);

– **«передчуття» anticipation**: *apprehension* «побоювання», *foreboding* «передчуття», *presentiment* «передчуття» та ін., наприклад: «*I saw him leave for Whitby with as brave a face as could, but I was sick with apprehension»* (6).

Дієслівні лексичні одиниці виражають дії, які можна поєднати у дві тематичні групи, між якими встановлюються причинно-наслідкові відношення, а саме:

а) **дії, що спричиняють атмосферу саспенс**: *to kill* «убивати», *to scare* «лякати», *to strangle* «душити», *to threaten* «погрожувати» та ін., наприклад, у романі У. Блеті «*Вигнання диявола*» – «*Stop him. He's trying to kill me! <…> Oh, stop him!*» *she wept. «Stop him! It hurts! Make him stop! Make him stop! I can't breathe!*» (1) – передчуття Регани смерті через вбивство (*He's trying to kill me!* «Він намагається вбити мене!») спричиняє стан сильного емоційного напруження Регани (*she wept* «Вона плакала»).

б) **дії, що виражають наслідки атмосфери саспенс**, які проявляються у:

– **зміні фізичного стану**: *to distort* «спотворюватися», *to shrink* «зморщуватися», *to twist* «скручуватися, викручуватися», *to wrench* «викривлятися» та ін., наприклад, у романі Дж. Блеквуда *«Лялька»* – «*He turned from the front door which he had just reached as though he had been shot. The skin held a sudden pallor beneath the flush and something contradicted the blazing eyes, something seemed* ***to shrink»*** (4) – компоненти значення дієслова *to shrink* «зморщуватися» – свідчать про зміну фізичного стану кровавої ляльки, що шокує мадам Джоску (*He turned from the front door <…> as though he had been shot* «Він відвернувся від вхідних дверей <...> немов би він був розстріляний») і таким чином створює атмосферу саспенс в аналізованому прикладі;

– **зміні психофізіологічного стану**: *to hold one's breath* «затамувати подих», *to to pant* «задихатися», *to shiver* «тремтіти», *to tremble* «дрижати» та ін., наприклад, у романі Дж. Блеквуда «*Лялька*» –

«*Madame Jodzka paused, holding* ***her breath****, her heart* ***panting»*** (4) – стан напруги передається завдяки психофізіологічному стану мадам Джоски, вираженому дієслівними виразом *to hold one's breath* «затамувати подих» і *to pant* «задихатися»;

– зміні емоційного стану: *to beg* «благати», *to hiss «*шипіти*», to squek «*пищати*», to shriek* «кричати» та ін., наприклад, «*The sounds hissed and squeaked, yet clear as a bell as the beast advanced at this miraculous speed»* (4) – зміна емоційного стану гувернантки відбувається через почуте шипіння ляльки, виражене дієсловами *to hiss «*шипіти*», to squek «*пищати*»*. У творі «Тік-так» автор використовує дієслово *shriek*: *He heard the damn thing shrieking as it was hurled across the room, and then heard the shriek cut off abruptly as it thudded hard against the far wall, perhaps hard enough to snap its spine* (3).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, структурні характеристики вербальних репрезентантів атмосфери саспенс, тобто їхній компонентний склад і частиномовна належність, стають основою для лексико-граматичної класифікації.

До перспектив подальших досліджень слід віднести також розробку методики аналізу атмосфери «саспенс» у її семантико-когнітивному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Караулов Ю. Н. Структура лексико-семантического поля / Ю. Н. Караулов // Филологические науки. – 1972. – № 1. – С. 57–68.
2. Галич О. Б. Містичне в англійському готичному романі. Особливості функціонування та специфіка дослідження / О. Б. Галич // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія «Філологічні науки (Мовознавство)». – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. Винниченка, 2010. – Вип. 89. – № 5. – С. 81–84.
3. Clery E. J. The Supernatural Explained. The Rise of Supernatural Fiction / E. J. Clery. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 222 p.
4. Levine C. An anatomy of suspense. In: Narrative Middles: Navigating the 19th century British novel: The Ohio State University Press / Caroline Levine. – 2011. – 245 p.
5. New Oxford Learner's Thesaurus / A Dictionary of Synonyms. [chief editor D. Lea]. – Oxford : Oxford Un-ty Press, 2008. – 1008 p.
6. Random House Unabridged Dictionary [Electronic reference]. – Access mode : http://www.dictionary.com.
7. Wulff H. J. Suspense and the Influence of Cataphora on Viewer`s Expectations / H. J. Wulff // Suspense: Conceptualizations, theoretical analyses, and empirical explorations / ed. by P. Vorderer, H. J. Wulff, M. Friedrichsen. – New York-London : Routledge, 1996. – P. 1–17.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Blatty W. P. The Exorcist [Electronic reference] / W. P. Blatty. – Access mode : https://vk.com/doc16932426_147310007?hash=3a86285560cd618b55&dl=4c0a3309d17f5a3ffa.
2. King S. The Shinning [Electronic reference] / Stephen King. – Access mode: https://discount-associates.com/wp-content/uploads/2015/03/The-Shining.pdf.
3. Koontz D. Tick Tock [Electronic reference] / Dean Koontz. – Access mode: https://jtmfjlud.files.wordpress.com/2015/07/dean-koontz-tick-tock-pdf.pdf.
4. Lovecraft H. P. The Dunwich Horror / H. P. Lovecraft [Electronic reference]. – Access mode : http://busyreadywhat.org/%20%20H.%20P.%20Lovecraft%20-%20The%20Dunwich%20Horror.pdf.
5. Shirley J. The Haunting of Hill House / Jackson Shirley [Electronic reference]. – Access mode : http://ebstarts.com//Jackson__Shirley_-_The_Haunting_of_Hill_House.pdf.
6. Stocer B. Dracula / Bram Stocer [Electronic reference]. – Access mode : http://www.planetebook.com/ebooks/Dracula.pdf.

УДК 811.161.2'367'625

ФОРМИ СПІЛЬНОЇ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ЯК ВИРАЗНИКИ ІМПЕРАТИВНОСТІ

Бортун К. О.
Донецький національний університет імені Василя Стуса

У статті проаналізовано випадки вираження акту волевиявлення формами спонукання до спільної дії. З'ясовано структуру та основні різновиди таких форм, встановлено зв'язок форм спонукання до спільної дії з категорією імператива. Подано думки мовознавців щодо доцільності зарахування/незарахування таких форм до польової структури імператива.
Ключові слова: *імператив, синтетична форма, аналітична форма, ядро, спонукання.*

Бортун К. А. Формы совместного действия в украинском языке как выразители императивности. *В статье рассмотрены случаи выражения акта волеизъявления формами побуждения к совместному действию. Выяснены структура и основные разновидности таких форм, установлена связь форм побуждения к совместному действию с категорией императива. Представлены мнения лингвистов относительно целесообразности зачисления/незачисления таких форм к полевой структуре императива.*
Ключевые слова: *императив, синтетическая форма, аналитическая форма, ядро, побуждение.*

Bortun K. O. Forms of joint actions in the Ukrainian language as the voice imperative. *The article discusses on the statements that the act of will expressed by forms of motivation to common action. It is elucidated that the structure and the main types of such forms, the connection of forms of motivation for joint action with the category of the imperative. It also presents views of linguists on the feasibility of enrollment /non-admission of such forms in the field structure of the imperative.*
Key words: *imperative, synthetic form, analytic form, core, motivation.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У сучасній лінгвістиці значну увагу приділено дослідженню різних способів мовного спонукання та їх граматичному вираженню. Однак проблема кількості граматичних форм у парадигмі імператива залишається до кінця не розв'язаною. Одним з дискусійних питань є форми спонукання до спільної дії, оскільки спільна форма, або, як її ще називають, форма 1-ї та 2-ї особи імператива, є однією з найбільш спеціалізованих форм вираження волевиявлення, спрямованого не тільки на співрозмовника, але й на мовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відмінність в особово-числових формах імператива корелює з відмінностями в семантиці самого волевиявлення. Як з формального, так і із семантичного погляду імператив досить не однорідний. Він виражає ситуації з різним набором учасників і ознак. Наприклад, каузацію дії 2-ї і 1-ї особи називають у науковій літературі формами сумісної дії.

Семантичні та комунікаційні особливості конструкцій із формами сумісної дії було розглянуто в працях А. І. Ізотова, Р. О. Якобсона, О. В. Ісаченка, В. В. Виноградова, В. Ю. Стешевич, В. Ю. Гусєва, М. В. Перцова, А. Барентсена, В. С. Храковского, Т. М. Молошної, О. В. Бондарка, Л. О. Бірюліна, Г. А. Дуденкової та ін. Проте, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених вивченню цієї проблеми, у сучасній лінгвістиці вона і далі залишається актуальною. Зокрема, недостатньо висвітлено парадигматичні зв'язки форм спільної дії з наказовим способом дієслова (імперативом) як головного маркера волевиявлення, не з'ясовано функційне та семантичне навантаження форм спільної дії у структурі українського речення.

Мета статті – дослідити ознаки та структуру форм спонукання до спільної дії у висловленні, визначити їхнє функційне та семантичне навантаження, розкрити належність форм спонукання до спільної дії, до способової парадигми імператива.

Заявлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких **завдань**: 1) визначити погляди мовознавців на проблему використання форм спільної дії; 2) описати основні форми спонукання до спільної дії в українському мовознавстві; 3) розглянути семантику та основні функції форм спільної дії у висловленні; 4) встановити зв'язок з ядром імператива.

Виклад основного матеріалу дослідження. З імперативом як граматичним засобом вираження спонукання в науковій літературі пов'язаний термін «гортатив». Р. О. Якобсон та А. І. Ізотов тлумачать його як синонім для «форми спільної дії». Проте поширеним є й інше значення, а саме значення «спонукального способу», що дозволяє розрізняти наказовий та спонукальний способи [10, 34–35].

В. Ю. Гусєв зазначає, що в працях дослідників, які визнають спільність значення різних осіб в імперативі (Дж. Седдок і А. Звіккі), запропоновано використовувати різні терміни для кожної з осіб дієслова. Зокрема, гортатив, який вважають різновидом імператива, пропонують називати 1 і 3 особи імператива [8, 24]. Але цей термін закономірно не став загальновживаним у лінгвістичній літературі через свою багатозначність.

© Бортун К. О. Форми спільної дії в українській мові як виразники імперативності

Словосполучення «спільна дія» і «спонукання до спільної дії» були введені в термінологічний обіг В. В. Виноградовим у роботі «Сучасна російська мова. Граматичне вчення про слово» [5].

Традиційно виділяють такі форми спонукання до спільної дії:

1. **Аналітичні форми з часткою *давай.***

Аналітичні форми спонукання до спільної дії, у яких лексичне значення відокремлено від граматичного, мають декілька підвидів:

а) давай(-те) + інфінітив НДВ (*«Тож, можливо, позбавляючись радянської минувшини в багатьох сферах суспільного життя, варто було б і журнал викинути на смітник історії?* ***Давайте не поспішати*** *з відповіддю, якою б вона не була»* («Журналіст України», № 1, 2015, с. 3); *«Свати віталися й казали: «Ми тут з далека, з Данівки. Оце ми вийшли на двір, да й бачимо випав сніг, а на снігу нам князь побачив слід. Да й, каже, що це не слід птиці-куниці, а красної дівиці. Да й* ***давай іти*** *по тому сліду. Оце йшли, йшли да й до вашої хати прийшли. А щоб ви повірили, що ми не якісь погані люди чи мошенники, то* візьміть *від нас святий хліб»* («Країна», 1 гр. 2016 №46 (349), с. 46); *«****Давайте*** *себе* ***поважати****. Адже, погодьтеся, система, за якої кваліфікований і талановитий журналіст отримує 1250 гривень зарплати,– нонсенс. Вона помилкова. Потрібні кардинальні зміни. Тож змінюймо систему, змінюймося самі»* («Журналіст України», № 1, 2015, с. 37).

Цю форму утворено за допомогою частки *давай/давайте* й інфінітива смислового дієслова, що позначає дію. На думку А. Барентсена, саме ця форма є «основною» для позначення заклику або запрошення адресата до участі в дії спільно з мовцем [1, 6–7].

У формах спільної дії кількість виконавців завжди більше одного, оскільки спільна дія має на увазі, що Мовець (Прескриптор) є одним з агенсів поряд зі Слухачем. Серед форм спільної дії розрізняють подвійне число (якщо двоє Виконавців – Мовець і Слухач, *давай співати*) і множина (Виконавців більше двох – Мовець і кілька Слухачів, *давайте співати*). Саме в аналітичних формах найбільш чітко і формально виявлена опозиція «подвійне число – множина». На відміну від пари синтетичних форм, у якій форма на *-м(о)* може позначати як подвійне число, так і множину, у формах з *давай/давайте* простежується однозначна відповідність форми і значення [10, 95].

Форми без *давай/давайте* типу *будемо грати!*, омонімічні до форм складеного майбутнього часу, у дієслів НДВ набагато менш уживані порівняно з формами з часткою унаслідок складності кваліфікації їх як імперативних. До того ж не всі вчені погоджуються з такою кваліфікацією. Зокрема, Т. М. Молошна розглядає аналітичні форми імператива 1-ї особи множини як «вільні синтаксичні словосполучення, що виражають модальне значення спонуки». Дослідниця аргументує свій погляд тим, що в аналітичних формах з *давай/давайте* «категорійне значення імператива пересікається з відтінками власного лексичного значення дієслова «*давати*» [7, 74].

Наявність «додаткової семантики» («залишкові елементи значення «надання дозволу» не дають підстави, на думку дослідниці, визнати дієслівні словосполучення з *давай/давайте* граматичними формами наказового способу. Однак якщо подібний підхід є прийнятним для форм, у яких *дай/давай* виражає спонукання 1-ї особи однини (*дай/давай відкрию*), то для форм спільної дії вона є, мабуть, занадто радикальною і не визнається більшістю мовознавців.

Треба наголосити, що значення «запит на дозвіл дії», яке виділяє Т. М. Молошна в прикладах типу *«Давайте сидіти разом»* (приклад Т. М. Молошної), є корелятом таких екстралінгвальних чинників, як ввічливість і соціальна ієрархія учасників діалогу, а не власним значенням частки *давай/давайте*, оскільки наведений вище приклад може бути розцінений і як прохання, і як наказ – залежно від соціального стану Мовця [7, 75];

б) аналітична форма давай(-те) + будемо + інф НСВ *:«****Давайте не будемо керуватися*** *страхом. Але* ***давайте і не будемо заплющувати*** *очі. Це не криза нерозуміння. Це криза двох протилежних концепцій Європи: свободи або тиранії. Тільки одна з них виживе в кінцевому рахунку»* (Виступ Президента України на Конгресі Європейської Народної Партії «Майбутнє Європи» 29 березня 2017 року http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-kongresi-yevropejskoyi-narodno-40602);

в) аналітична форма давай(-те) + 1-а особа множини тепер.-майбутнього часу дієслів ДВ *(«****Давайте подивимося,*** *яка технологія боротьби з недобросовісними медіа, що розпалюють національну ворожнечу, подають викривлено події в Україні, загрожуючи тим самим суверенітету і територіальній цілісності»* («Журналіст України», № 1, 2015, с. 7); *«Бачимо, внизу за кущем засмагає оголена жінка. Один х наших каже: «А* ***давай обійдемо, кинемо*** *камінчик, підніметься й побачимо її всю.» Так і зробили. Жінка піднялася, закрита рушником. Це було перше розчарування»* («Журналіст України», № 1, 2015, с. 35).

В «РГ – 80» зазначається, що «функції, подібні до функції частки *давай*, у формі спільної дії може вживатися частка *дай*. Значення спонукання при цьому має відтінок надання можливості з боку того, до кого адресоване мовлення: (*«Пам'ятаймо нашу історію!* ***Не даймо приватизувати*** *її чужинцями!»* («Журналіст України», № 4 (395), 2015, с. 40). Але випадки такого вживання трапляються нечасто і здебільшого є оказіональними [8, 622].

2. Аналітичні форми, утворені за допомогою частки *ходімо/підем.*

У деяких випадках спостерігається десемантизація форми *ходімо* і перетворення форми імператива від дієслова *піти* в частку, яка вживається разом з *давай/давайте* для утворення аналітичних форм спільної дії [10, 117]: *«А чого це така гарна дівчинка сама? Давай візьму тобі коктейль,* ***піднімемо*** *настрій і* ***підемо*** *танцювати,– звертається до мене якійсь незнайомець, від якого відчуваю стійкий запах алкоголю. « – У мене там машина біля входу.* ***Поїхали*** *зі мною кататися»* («Експрес», № 92 (8979) 1-8.12.2016, с. 11).

У наведених прикладах Прескриптор не пропонує Адресатові переміститися в просторі, а використовує *підемо/ходімо* як частку для утворення аналітичного імператива від семантичного дієслова. На це вказує неможливість перетворити *ходімо* в цих

контекстах на повноцінний предикат приєднанням сполучника *і*: *«Ходімо і будемо грати»* (на відміну від *Тепер підемо і будемо пити чай!)* [10, 117].

Можливим поясненням причини виникнення таких форм є те, що дієслово «піти»[1] у багатьох своїх значеннях має сему «початковості». Дієслова початкового способу дії виражають два різновиди значення:1) наступ дії, або початковий фазис дії (*заходити*); 2) «початок і продовження дії в єдиному цілому, яке не членується на фази (досягнення результату в процесі виникнення дії): *піти, закричати*»[2].

Позначаючи в індикативі початок дії, форми *підемо/ходімо* проникають в поле імператива завдяки тому, що імператив також позначає дію, націлену на результат, який має розпочатися в майбутньому. Подібне поширення мовної одиниці в нових контекстах неминуче пов'язане із семантичною генералізацією і втратою найбільш конкретних елементів значення [10, 118].

3. Форма дієслова *йти* в минулому часі множини – *ходімо/пішли* як регулярного спонукання до спільної дії.

Ця форма постає як лексикалізований засіб спонукання до спільної дії. Форма *пішли*, позначаючи каузацію руху в певному напрямку, може вживатися з тепер.-майбутнім часом ДВ дієслова на позначення мети руху [10, 120]: «*Один мій друг написав мені у Facebook, що відбувається засідання якоїсь там ради ветеранів, де крастимуть великі гроші. Я сказав: «**Пішли**,* подивимося*, що там відбувається». Сказав без особливого ентузіазму. Я й гадки не мав, як ці схеми з розкрадання грошей працюють. Товариш прийшов із того засідання з квадратними очима: «Ніколи раніше не бачив, – каже, – щоб за 20 хвилин було вкрадено 80 млн. грн!»* (Український тиждень № 17 (493) від 26 квітня http://tyzhden.ua/Society/191036).

У висловлюваннях типу **ходімо/пішли + інфінітив НДВ** форми *ходімо/пішли* десемантизуються і вже не означають переміщення у просторі, а виражають лише спонукання до спільної дії [10, 121]: «*На камеру Гелетей запитав у мене, які в нас потреби… Але розповісти, що потребує місто, яке три місяці було під окупацією, я так і не встиг. Бо їх було дуже багато… Потім нам довелося кілька місяців відбудовувати будинки, школу та дитячий садок, відновлювати всю зруйновану інфраструктуру. Кажу:«**Пішли охороняти** від мародерів найбільш постраждалий від обстрілів район міста, бо всі військові поїхали на аеродром…»* («Український тиждень» http://tyzhden.ua/Politics/189418).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, форми спільної діяльності розглядають як приядерний елемент поля імператива. Ці форми найбільш близькі до ядра категорії і семантично повністю відповідають ознакам імперативності. Проте вони не є прототиповими і від них не можна утворити т.зв синтетичну модель.

Обмеження парадигми імператива 2 особи і форм спільної дії відображають як парадигматичні, так і функційні співвідношення між способом і особою: значення спонукання тісно пов'язане зі зверненням до співрозмовника [8, 644]. Варто розрізняти особові форми однини та множини як словозмінні параметри імператива. Зокрема, форма 2-ї особи однини виражає спонукання до дії, зверненої до однієї особи, форма 2-ї особи множини виражає спонукання, звернене до кількох осіб, і властиві лише наказовому способу, на відміну від них – форми спільної дії, що виражають спонукання, звернене до групи осіб, що включає в себе і мовця [8, 620].

Подані у статті положення, на наш погляд, перспективні для подальшого вивчення цієї проблеми, зокрема актуальним на сьогодні постає питання вивчення форм сумісної дії в мові публіцистичних текстів XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барентсен А. О побудительных конструкциях с исполнителем 1-го лица / А. О. Баретсен // Dutch contribution to the Thirteenth International Congress of Slavists. Ljubljana: Linguistics. Amsterdam – New York, 2003. – С. 6–7.
2. Кузнецов П. С. Историческая грамматика русского язика : Морфология / П. С. Кузнецов. – М. : КомКнига, 1953. – С. 280–285.
3. Виноградов В. В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове) [Электронный ресурс] / В. В. Виноградов / [под ред. А. Золотовой]. – 4-е изд. – М., 2001. – Режим доступа : [http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5310&0a0=17#s061].
4. Гусев В. Ю. Типология специализированных глагольных форм императива : дис… на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание»/ Валентин Юрьевич Гусев. – М., 2005. – 296 с.
5. Молошная Т. Н. Синтаксические способы выражения косвенных наклонений в современных славянских языках / Т. Н. Молошная// Этюды по типологии грамматических категорий славянских языков. – М., 1995. –С. 74–78.
6. Русская грамматика. – Т. 1 / Н. Ю. Шведова (гл. ред.). – М., 1980. – С. 622–644.
7. Словарь современного русского литературного языка / [под ред. К. А. Тимофеева, Н. М. Меделец]. – М., 1960. – Т. 10. – С. 816–826.
8. Стешевич В. Ю. Категория императивности и средства ее объективации в русском и сербском языках : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.03 «Славянские языки» / Варвара Юрьевна Стешевич. – М., 2015. – 220 с.
9. Храковский В. С. Семантика и типология императива : Русский императив / В. С. Храковский, А. П. Володин. – Л. : Наука, 1986. – 213 с.
10. Храковский В. С. Русский язык в зеркале типологии: новации в императивной парадигме / В. С. Храковский // Русский язык в научном освещении. – 2002. – № 2 (4). – С. 90–101.
11. Храковский В. С. Русский язык в зеркале типологии: новации в императивной парадигме / В. С. Храковский // Русский язык в научном освещении. – 2002. – № 2(4). – С. 99–100.

[1] Словарь современного русского литературного языка. М., 1960, т. 10 / [под ред. К. А. Тимофеева, Н. М. Меделец]. С. 816–826.
[2] Русская Грамматика / Н.Ю. Шведова (гл. ред.). М., 1980. Т. 1. С. 597.

УДК 811.112.2'367.2'38

ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗМІРУ ТА ЧАСТОТИ ВЖИВАННЯ РІЗНИХ ТИПІВ РЕЧЕНЬ У ТВОРАХ Г. ГРАССА

Бухінська Т. В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено розмір та частоту вживання простих, складносурядних, складнопідрядних і ускладнених речень у прозових творах Гюнтера Грасса. Всі речення за розміром поділено на короткі, середні, довгі та наддовгі. Особливу увагу приділено виявленню відмінностей у розмірі різних типів речень у різножанрових творах автора.
Ключові слова: *текст, індивідуальний стиль, частота вживання, середня довжина речення.*

Бухинская Т. В. Характеристика размера и частоты употребления разных типов предложений в произведениях Г. Грасса. *В статье исследуется размер и частота употребления простых, сложносочинённых, сложноподчинённых и предложений усложнённого типа в прозаических произведениях Гюнтера Грасса. Все предложения разделены по размеру на короткие, средние, длинные и сверхдлинные. Особое внимание уделяется выявлению отличий в размере разных типов предложений в разножанровых произведениях автора.*
Ключевые слова: *текст, индивидуальный стиль, частота употребления, средняя длина предложения.*

Bukhinska T. V. The Characteristics of the size and the frequency of the usage of different types of sentences in the works by G. Grass. *The article presents an investigation of the frequency of usage, as well as the size of various types of simple, compound, subordinate and complex sentences in the novel and stories by G.Grass. Depending on the size, all the sentences have been divided into short, middle, long and extra long. The article highlights differences in the size of different types of sentences in the multi genre works of author.*
Key words: *text, individual author's style, frequency of the usage, average size of the sentence.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Розмір та структура речення є постійними атрибутами синтаксису художнього твору. Довжину речення можна розглядати як функцію від його структури. У цьому легко переконатися, порівнявши середню довжину речення та розподіл простих і складних речень у текстах.

Довжина речення відмінна не лише у творах різних авторів, вона може змінюватися також у різножанрових текстах одного автора. Розмір речення літературного твору має значення для характеристики стилю автора.

Вивчення стилю письменника дає підстави констатувати, що розміри речень не є випадковою величиною, яка залежить лише від «бажання», а детерміновані іншими елементами стилю. Досить значні коливання середньої довжини речення в різних творах одного автора свідчать про істотні зміни в його стилі, які слугують показниками творчої еволюції письменника. Синтаксичний аналіз творів автора удокладнює, що так звана індивідуальна авторська картина світу має в цих текстах відображений характер і володіє специфічними рисами мовної особистості її творця.

Актуальність проведеного нами дослідження визначається тим, що для вивчення індивідуально-авторського стилю окремого письменника велику роль відіграють знання розподілу синтаксичних структур у творі та їхня довжина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розмір речення та частота вживання різних типів речень належать до тих ознак тексту, над якими працюють протягом майже 100 років. В останній третині XIX століття Л. Шерманн (1888) розпочав вивчення довжини речення як характеристики стилю. Згодом важливі дослідження із цієї теми здійснили: на матеріалі англійської мови – Г. Юл (1939), О. Вільямс (1969), К. Бух (1969), Г. Зіхел (1974), В. А. Кухаренко (1973, 2002), М. Д. Кирилова (1987), Ю. П. Бойко (2002); на матеріалі німецької мови – В. Г. Адмоні (1973, 1986), С. А. Шубик (1969), І. Г. Марголін (1973), К. Кьолер (1982), Г. Гойпс (1983), Г. Альтманн (1988), П. Браун (1993), Б. Нігаус (1997), К.-Г. Бест (2001, 2002), М. Віттек (2001), Т. В. Бухінська (2007). Питання розміру речень в інших мовах розробляли також Г. А. Лесскіс (1964), П. Вашак (1974), Г. М. Акімова (1990), М. Роукк (2000), Й. Цуо (2001) та інші.

Окресленню довжини різних типів речень та з'ясуванню частоти їх вживання в різних жанрах художньої літератури присвячено порівняно невелику кількість наукових розвідок. Передує таким дослідженням текстів визначення матеріалу для опрацювання. Матеріал повинен становити не уривки, а закінчені тексти. Важливе значення має довжина текстів. На нашу думку, як у довгих багатотомних, так і надто коротких текстах може виявитись інший поділ, і тому визначають нижню межу (150 речень). Установлюють її інтуїтивно, враховуючи попередні напрацювання.

Матеріалом дослідження послугували твори Г. Грасса: Meine grüne Wiese: Kurzprosa. Aus dem Tagebuch einer Schnecke. Der Butt. Методом суцільної вибірки із цих творів (з кожної 2–5 сторінок) отри-

© Бухінська Т. В. Характеристика розміру та частоти вживання різних типів речень у творах Г. Грасса

мано 1935 речень, з них виявилось: 1206 простих речень (ПР), 104 складносурядних речення (ССР), 375 складнопідрядних речень (СПР) та 250 речень ускладненого типу (РУТ).

Мета пропонованої студії – з'ясувати довжину різних типів речень та простежити частоту їх вживання у творах Г. Грасса. Нашим **завданням** було дослідити, чи не виявляться відмінності в розмірі речень та в частоті їх вживання в різних творах одного автора, адже, як стверджують В. Фляйшер та Г. Міхель, середня довжина речення літературного твору може мати достатньо важливе значення для характеристики стилю письменника [8, 122]. Проаналізувавши синтаксичну структуру художніх текстів у німецькій мові, ми звернули увагу, що загальна середня довжина речень у цих творах (16 слів) зазнавала різних модифікацій: з одного боку, прості поширені речення іноді досягали довжини більше 40 слів (Т. Манн), а з іншого – траплялися складнопідрядні та ускладнені речення довжиною всього 10–15 слів (К. Тухольський) [2].

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою досягнення поставленої мети ми вивчали різножанрові твори письменника: роман та оповідання. Розподіл різних типів речень у романі та оповіданнях автора подано в таблиці 1.

Для визначення відповідностей та відмінностей між наведеними в таблиці величинами використовуєм критерій хі-квадрат – χ^2, який отримав протилежні за змістом назви: коефіцієнт відмінності, критерій відповідності. В. І. Перебийніс стверджує, що за допомогою критерію χ^2 можна з'ясувати і наявність відповідностей, і наявність розходжень між розподіленням частот досліджуваних величин. Найбільш поширеною формулою для обчислення χ^2 є:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O-E)^2}{E}$$

де О – фактично отримані величини, Е – теоретично очікувані величини.

Досвід застосування квантитативних методів показує, що критерій χ^2 є ефективним і достовірним при порівнянні досліджуваних матеріалів, неоднакових за обсягом [4].

Критерій χ^2 використовується в статистиці не лише для дослідження відповідності (або відмінності) між емпіричними та теоретичними частотами, а й для встановлення наявності чи відсутності зв'язку між ознаками. Якщо сума χ^2 перевищує критичну величину, це означає, що між ознаками, частоти яких були піддані аналізу, існує взаємозв'язок. Однак сума χ^2 дає змогу встановити лише наявність або відсутність зв'язку, але не її міру. Останню можна визначити з допомогою коефіцієнта взаємної спряженості К (Ф) [5].

Розрахунки щодо відповідності (чи відмінності) вживання синтаксичних структур у різножанрових художніх текстах у творах Г. Грасса за допомогою критерію χ^2 та коефіцієнта К наведено в таблиці 2. Отже, отримана сума $\chi^2 = 2{,}3$ є статистично важливою і показує наявність відмінностей у вживанні синтаксичних структур у романах та оповіданнях Г. Грасса, однак є незначною. Ці відмінності спонукають до констатації існування внутрішньо-авторської варіативності, яку необхідно враховувати при вивченні індивідуально-авторського художнього мовлення.

У синтаксичній структурі твору, у виборі структурно-семантичних типів речень, у їхній довжині передаються всі емоційно-експресивні відчуття автора, специфіка його сприйняття дійсності [3].

Досліджуючи довжину речень (таблиця 3), ми з'ясували, що за простими статистичними підрахунками середня довжина ПР в романі та оповіданнях становить відповідно 8.30 та 7.37 слова, ССР – 22.75 та 16.00, СПР – 21.05 та 18.11, РУТ – 36.03 та 31.6 слова.

Середню довжину речення в нашій роботі визначено за кількістю слів у проаналізованому тексті, групі текстів або фрагменті тексту, поділеному на загальну кількість речень у цьому масиві тексту. А отже, ми поділяємо погляди деяких вчених стосовно того, що довжина речення безпосередньо пов'язана зі змістом тексту, дистрибуцією та стилістичною функцією в тексті.

Увесь корпус речень було розбито за розміром на чотири підкласи: короткі (КР) – до 10 слів, середні (СР) – 11–30 слів, довгі (ДР) – 31–60 слів та наддовгі (НДР) – більше 60 слів. Отримані результати та розподіл підкласів у різних типах речень у всіх творах Г. Грасса (%) запропоновано в таблиці 4.

Таблиця 1

Розподіл різних типів речень у романах та оповіданнях Г. Грасса

Жанр	ПР	ССР	СПР	РУТ	Разом
Роман	962	77	301	199	1539
Оповідання	244	27	74	51	396
Разом	1206	104	375	250	1935

Таблиця 2

Величини суми χ^2 та коефіцієнта спряженості К для розподілу різних типів речень у романах та оповіданнях Г. Грасса

Жанр	ПР		ССР		СПР		РУТ	
	χ^2	К	χ^2	К	χ^2	К	χ^2	К
Роман	0,11				0,15			
Оповідання			2,04					

$\sum \chi^2 = 2{,}3$

Таблиця 3

Довжина різних структурних типів речень у творах Г. Грасса

Жанр	ПР	ССР	СПР	РУТ	Середня довжина
Роман	8.30	22.75	21.05	36.03	15.10
Оповідання	7.37	16.00	18.11	31.60	13.08
Середня довжина	8.11	21.00	20.47	35.12	14.0

Таблиця 4

Розподіл підкласів у різних типах речень у всіх творах Г. Грасса (%)

	Усього речень	Короткі		Середні		Довгі		Наддовгі	
		Усього речень	Частота вживан.	Усього речень	Частота вживан.	Усього речень	Частота вживан.	Усього речень	Частота вживан.
Всього речень	1935	998	51.6	736	38.0	182	9.4	19	0.1
ПР	1206	926	76.8	276	22.9	3	0.2	1	0.1
ССР	104	7	6.7	85	81.7	11	10.6	1	1.0
СПР	375	65	17.3	256	68.3	54	14.4	-	-
РУТ	250	-	-	119	47.6	114	45.6	17	6.8

Таблиця 5

Розподіл підкласів речень у романах та оповіданнях Г. Грасса

Жанр	КР	СР	ДР	НДР	Разом
Роман	771	603	147	18	1539
Оповідання	227	133	35	1	396
Разом	998	736	182	19	1935

Таблиця 6

Середня довжина різних підкласів речень у Г. Грасса

Жанр	КР	СР	ДР	НДР	Середня довжина
Роман	6.02	18.39	42.52	70.06	15.10
Оповідання	5.52	18.69	38.94	80.00	13.08
Середня довжина	5.9	18.44	41.83	70.57	14.69

Таблиця 7

Величини суми χ^2 та коефіцієнта спряженості К для розподілу підкласів речень у романах та оповіданнях Г. Грасса

Жанр	КР		СР		ДР		НДР	
	χ^2	К	χ^2	К	χ^2	К	χ^2	К
Роман			4.18	0.05	0.19		2.72	
Оповідання	6.58	0.06						

$\sum \chi^2 = 13{,}67$ при df = 3 критична величина $\chi^2_{0,05}=7{,}81$; $\chi^2_{0,01}=11{,}34$

Отримані результати свідчать, що Г. Грасс надає перевагу простим коротким та складносурядним середнім за розміром реченням.

Нам видається доцільним дослідити, як письменник вживає різні підкласи речень в окремих жанрах. Дані наведено в таблиці 5.

Середня довжина підкласів речень в окремих жанрах художньої літератури показано в таблиці 6.

Якщо розглядати абсолютні величини, то у досліджуваного письменника помічено досить незначне відхилення середньої довжини речень у творах різних жанрів. Дані наших обчислень засвідчують, що в цілому романи та оповідання особливих відмінностей у довжині синтаксичних структур не мають, оскільки вони належать до одного функціонального стилю – художньої літератури.

Подані в таблиці 5 показники середньої довжини речення є абсолютними величинами і не можуть демонструвати, наскільки значущі відхилення між ними, а також речення якого розміру переважають у романах та оповіданнях письменника. Точніші статистичні обчислення можна отримати, послуговуючись критерієм χ^2 та коефіцієнтом К (табл. 7).

Обчисливши значення χ^2 та К для довжини речень у досліджуваних творах, ми виявили, що в деяких із них існують певні відхилення у вживанні різних за розміром речень в окремих жанрах. Про це свідчить сума χ^2 , яка перевищує критичну величину (при df = 3 і P = 0,05 для наших таблиць критичною та значущою буде сума $\chi^2 = 7{,}81$, а для P = 0,01 – $\chi^2 = 11{,}34$).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Для творів Г. Грасса, що очевидно на основі виконаного дослідження, є характерним вживання коротких речень в оповіданнях та середніх за розміром речень у романі. Досить незначна різниця середньої довжини синтаксично складних структур зумовлена невеликим обсягом деяких досліджуваних оповідань, що і логічно, оскільки надто довгих речень у невеликих творах бути не може, інакше це спричинить складність розуміння змісту.

На підставі отриманих даних можна зробити висновок, що мова будь-якого письменника не є чимось незмінним. У кожному з його творів існують певні відмінності. Досліджені нами твори засвідчили, що і в різних жанрах одного автора в плані вживання різних синтаксичних структур відбуваються певні зміни в мові.

У перспективі нам видається доцільним вивчити розмір та частоту вживання різних типів речень в німецькій мові у текстах професійного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Ю. П. Вживання підрядних речень у текстах різних функ¬ціональних стилів (на матеріалі англомовної прози та публіцистики) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. П. Бойко. – Одеса, 2002. – 20 с.
2. Бухінська Т. В. Розмір та частота вживання різних типів речень у німецькій мові (на матеріалі художньої прози та публіцистики) : дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Тетяна Вікторівна Бухінська. – Чернівці, 2007. – 488 с.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 220 с.
4. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / В. В. Левицкий. – Черновцы : Рута, 2004. – 190 с.
5. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів / В. І. Перебийніс. – Вінниця : Нова Книга, 2001. – 168 с.
6. Altmann G. Verteilungen der Satzlängen / Gabriel Altmann // In: Schulz, K.-P., Glottometrika 9. – Bochum : Brockmeyer, 1988. – S. 147–169.
7. Best K.-H. Satzlängen im Deutschen: Verteilungen, Mittelwerte, Sprachwandel / Karl-Heinz Best // Göttinger Beiträge zur Sprachwissenschaft, 7. – Göttingen : Peust und Gutschmidt, 2002. – S. 7–33.

УДК 811.112.2'373.45

MITTEL DER BILDHAFTIGKEIT IN DEUTSCHEN SPRICHWÖRTERN

Vitalish L. P.
Nationale Iwan-Franko-Universität Lviv

Vitalish L. P. Means of imagery in German proverbs. *The content of German proverbs is characterized by the figurativeness of the utterance, which is served by a certain set of tools, in particular, the epithet, the antithesis, the paradox, metaphor, metonymy, synecdoche, personification, play of words, hyperbole. Such quantitative representativeness has as its goal the formation of a holistic view of the availability of means of imagery in phraseological units, and later the creation of a basis for compiling a manual for students.*
Key words: *phraseology, proverb, imagery, antithesis, metaphor, hyperbole, personification, pun.*

Віталіш Л. П. Засоби образності в німецьких прислів'ях. *У статті досліджено засоби образності в німецьких прислів'ях, зокрема епітет, антитезу, парадокс, метафору, метонімію, синекдоху, персоніфікацію, гру слів, гіперболу. Особливу увагу приділено зібранню та аналізу достатньої кількості ілюстративного матеріалу, що посприяло формуванню цілісного уявлення про наявність засобів образності у фразеологізмах та послужило базою для укладання посібника для студентів.*
Ключові слова: *фразеологізм, прислів'я, образність, антитеза, метафора, гіпербола, персоніфікація, гра слів.*

Виталиш Л. П. Средства образности в немецких пословицах. *В статье рассматриваются средства образности в немецких пословицах, в частности эпитет, антитеза, парадокс, метафора, метонимия, синекдоха, персонификация, игра слов, гипербола. Особенное внимание уделено сбору и анализу достаточного количества иллюстративного материала, что предусматривает формирование целостного представления о наличии средств образности в фразеологизмах и создание базы для составления пособия для студентов.*
Ключевые слова: *фразеологизм, пословица, образность, антитеза, метафора, гипербола, персонификация, игра слов.*

Die Forschung der Phraseologie erlebt in den letzten Jahrzehnten eine bedeutende internationale Renaissance. Das eigenartige sprachliche Material an der flüssigen Grenze zwischen Lexik und Syntax stellt eine Reihe Probleme an Linguisten, Literaturwissenschaftler, Kulturhistoriker, Volkskundler, Übersetzer. Das **Problem** einer der produktiven Richtungen in der Phraseologieforschung ist das Verständnis des Sprichworts als eines besonderen Typs der Phraseologismen, der einerseits mehrere textbildende Potenzen aufweist und andererseits als ein idiomatisierter Satz ganzheitlich, d. h. als ein Bestandteil des Wortschatzes wahrzunehmen wäre.

Die **Aktualität** der Sprichwörterforschung ist bedingt durch das ständige Interesse der Linguisten und Kulturwissenschaftler für linguolandeskundliche Inhalte der Sprichwörter als satzwertigen Phraseologismen und die Gestaltung ihrer Form.

Die theoretische Grundlage der phraseologischen Forschung bieten die Arbeiten von I. Černyševa [13], W. Fleischer [15], A. Herzog [17], A. Graf [16], H. Burger [11]. Einen beträchtlichen Beitrag zur Forschung der Phraseologie leistete bekannter ukrainischer Forscher und Theoretiker der deutschen Phraseologie J. Baran [1; 2], heute befassen sich erfolgreich mit der deutschen Phraseologie die ukrainischen Germanisten W. Hawrysj [4], O. Prorotschenko [4; 6], O. Kudina [6], K. Mizin [7], A. Zhovkivsjkyj [5]. Ein umfassendes internationales Werk zur Phraseologie stellt der 28. Band der „Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft" unter dem Titel „Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung" dar, hrsg. von H. Burger, D. Dobrovolskij, P. Kühn und N. R. Norrick [20]. Die Mittel der Bildhaftigkeit in Sprichwörtern werden in genannten Werken nicht behandelt, was wieder von der Aktualität dieser linguistischen Richtung zeugt.

Das **Ziel** des betreffenden Artikels ist die Feststellung der Mittel der Bildhaftigkeit in deutschen Sprichwörtern, Analyse dieser Mittel und ihre Illustrierung an Beispielen. Zwar wird die Verwendung der Mittel der Bildhaftigkeit als ein typisches semantisches Merkmal der Sprichwörter ab und zu erwähnt, doch die Zahl der Beispiele ist knapp und ungenügend für die Schaffung eines zusammenhängenden Bildes von dieser Art der satzwertigen Phraseologismen des Deutschen.

Entsprechend dem Ziel lassen sich folgende **Aufgaben** aufstellen: die Definitionen des Sprichworts in der einschlägigen Literatur zu vergleichen; eine komplexe Definition, die wichtigste Merkmale des Sprichworts berücksichtigt, zu formulieren; rhetorische Mittel der Bildhaftigkeit zu bestimmen; das Vorhandensein dieser Mittel in Sprichwörtern festzustellen und zu analysieren; die Verwendung einzelner Mittel der Bildhaftigkeit an einer beträchtlichen Anzahl der Sprichwörter zu illustrieren.

Den gestellten Aufgaben entsprechend bieten wir eine **Übersicht** der Meinungen der Wissenschaftler über das sprachliche Wesen des Sprichworts. Sie versuchen in ihren Definitionen verschiedene Aspekte dieses Typs der Phraseologismen in Betracht zu ziehen. Im Allgemeinen wird das Sprichwort vom Standpunkt der Phraseologie als ein satzartiger Phraseologismus (ein festgeprägter Satz) bestimmt. In der philologischen Literatur jedoch

© Vitalish L. P. Mittel der Bildhaftigkeit in Deutschen Sprichwörtern

wird es nicht nur vom Standpunkt der Linguistik, sondern auch vom Standpunkt der Literatur aus definiert.

Das Wörterbuch „Der große Brockhaus. Handbuch des Wissens" schlägt folgende Definition vor: „Sprichwörter, lat. *proverbia*, in allen Volkskreisen und Volksschichten umlaufende kurze Sprüche oder Lebensregeln in behauptender Form, die durch eigentümliche sprachliche Mittel eine bewährte Erfahrungstatsache mit besonderer Bündigkeit festzulegen suchen" [10, 744]. W. Borchard hebt in seinem Buch „Sprichwörtliche Redensarten im deutschen Volksmund" den lehrhaften Charakter des Sprichworts hervor: „Ein Sprichwort ist ein im Volksmund umlaufender kurzer Spruch, der eine Lebensregel mit lehrhafter Tendenz und meist in bildlicher Einkleidung vorträgt" [9, 9]. A. Graf betont die Volkstümlichkeit und die Satzwertigkeit der Sprichwörter: „Ein Sprichwort ist ein im Volke entstandener und im Volksmunde lebender, in knapper Form ausgesprochener Erfahrungssatz, oder es ist ein Urteil, eine Meinung, die belehren, mahnen oder warnen will" [16, 9]. A. Müller-Hegemann bringt in ihrer Definition des Sprichworts seine kognitiven Werte zum Ausdruck: „Das Sprichwort ist ein kurz und prägnant gefasster, volkstümlicher und bildhafter Ausdruck weitverbreiteter, menschlicher, oft zeitbedingter Wahrheit ohne bekannten Urheber. Das Sprichwort ist durch seine Entstehung aus den jeweiligen Erfahrungen und Erkenntnissen des Volkes, die es unmittelbar zum Ausdruck bringt, auch ein Spiegel gesellschaftlicher Verhältnisse" [19, 7]. „Deutsches Universalwörterbuch" von Duden unterstreicht den praktischen Wert der Sprichwörter: „Sprichwort – kurzer, einprägsamer Satz, der eine praktische Lebensweisheit enthält" [14, 144]. Bei L. Röhrich wird der pragmatische, regelnde Charakter des Sprichworts betont: „Unter einem Sprichwort verstehen wir einen festgeprägten Satz, der eine unser Verhalten betreffende Einsicht oder eine Aufforderung zu einem bestimmten Verhalten ausspricht" [22, 23].

Also die meisten Wissenschaftler heben solche Eigenschaften des Sprichworts hervor wie Volkstümlichkeit, kurze Spruchform, Erfahrungssatz, Ausdruck belehrenden Inhalts, Spiegel gesellschaftlicher Verhältnisse, Satzform. Sprichwörter sind in ihrem Inhalt meistens anschaulich und bildhaft, dazu verhelfen mehrere Mittel der Bildhaftigkeit oder auch ihre Verbindung. Die Bildhaftigkeit kann das ganze Sprichwort erfassen oder nur einen Teil davon kennzeichnen. So z.B. umfasst die Bildhaftigkeit folgende ganze Sprichwörter: *Kein Rauch ohne Feuer. Mit Speck fängt man Mäuse.* In manchen Sprichwörtern ist nur ein Teil des Sprichworts bildhaft: *Alte Liebe rostet nicht. Ein gut Gewissen ist ein sanftes Ruhekissen. Wo's Brauch ist, trägt man den Kuhschwanz als Halsband* (23).

Zum Ausdruck der Bildhaftigkeit dienen solche rhetorischen Mittel (rhetorische Figuren): Antithese, Epitheton, Hyperbel, Metapher, Metonymie, Personifizierung, Synekdoche, Vergleich, Wortspiel und Wiederholung, nicht selten einige Mittel in demselben Sprichwort wie z.B. Antithese, Epitheton und Personifizierung usw. Unten betrachten wir einzelne Mittel der Bildhaftigkeit am Material deutscher Sprichwörter. Das Belegmaterial stammt aus dem „Sprichwörterlexikon" von H. und A. Beyer (23).

Die Antithese oder die Gegenüberstellung ist eine rhetorische Figur. Die Antithese wird auch Kontrast genannt. Eine Antithese entsteht durch Opposition zweier Begriffe, die auf einer logischen Ebene liegen [12, 46; 21, 334]. Beispiele der Antithese bieten folgende Sprichwörter: *Begierde wird nie satt. Heute rot – morgen tot. Kleine Diebe hängt man, große lässt man laufen. Kleine Fische machen große Hechte. Kleine Fürsten haben gern große Hofnarren. Kleine Leute, große Herzen. Kleine Ursachen – große Wirkungen. Kleine Zeche, große Freundschaft. Klug reden ist schwer, klug schweigen noch mehr. Mit guten Worten verkauft man schlechte Waren. Saure Arbeit, süßer Schlaf. Schlechte (Böse) Beispiele verderben gute Sitten. Schöne Worte, böser Kauf.*

Als Entwicklung der Antithese erscheint oft in Sprichwörtern eine paradoxe Aussageweise. Das Paradoxon bedeutet in der Philosophie und in der Stilkunde eine scheinbar unsinnige, falsche Behauptung, Aussage (oft in Form einer Sentenz oder eines Aphorismus), die aber bei genauerer Analyse auf eine höhere Wahrheit hinweist [14]. Hier einige Beispiele der paradoxen Denkweise in deutschen Sprichwörtern: *Allzu klug ist dumm. Allzu viel ist nicht genug. Das vorige Jahr war immer besser. Eile langsam. Faulheit ist die Triebfeder des Fortschritts. Man muss nichts – außer sterben. Neid und Missgunst sind die höchsten Formen der Anerkennung. Schleppe mich, ich tu's gern. Trocken Brot macht Wangen rot. Warte nie, bis du Zeit hast! Weniger ist mehr!*

Das Epitheton (griechisch: „Hinzugefügtes") bezeichnet in der Stilistik attributive Beifügungen in Form von Adjektiven, Partizipien oder Appositionen, die charakterisierende oder bewertende Funktion haben können [12, 168]. Im Sinne einer rhetorischen Figur der Erweiterung bezieht sich das Epitheton besonders auf semantisch ungewöhnliche Verbindungen oder speziale Kennzeichnungen, z. B.: *Geteilte Freude ist doppelte Freude. Geschickte Leute kommen überall fort. Die besten Eltern haben oft ungeratene Kinder. Die besten Gedanken kommen immer hinterher. Ein schöner Wintertag macht keinen lustigen Vogel. Ein schönes Gesicht ist die beste Empfehlung. Es gibt keinen schönen Kerker und keine hässliche Geliebte. Böser Mund muss einen starken Rücken haben.*

Die Hyperbel (griechisch: *hyperbolḗ* „Übertreibung") ist eine Stilfigur der antiken Rhetorik. Hyperbeln sind Ausdrücke, die mit deutlicher Verfremdungsabsicht zur Übertreibung der Wahrheit verwendet werden [12, 270], so auch in Sprichwörtern: *Wer's Glück hat, dem kalbt ein Ochs.* Typische Ausdrucksmittel der Hyperbel sind die Wörter mit verallgemeinender Bedeutung *alle, jeder, keiner, nie, tausend, Haufe,* z. B.:

„alle": *Alle Tage ist kein Sonntag. Alle Wege führen nach Rom. Aller guten Dinge sind drei. Allzu gesund ist ungesund. Bei Nacht sind alle Katzen grau. Die Teufel sind alle schwarz. Wer alle Tage feiert, fragt nicht nach dem Sonntag;*

„jeder": *An armen Leuten will jeder sich die Schuhe wischen. Ein jeder denkt, sein Unglück sei das größte. Ein jeder leitet das Wasser auf seine eigene Mühle. Es redet jeder nach seinem Kopfe. In seinem eigenen Hause ist jeder König. Jedem das Seine ist nicht zuviel. Jedem was, so gibt's keinen Hass. Die meisten Sorgen macht jeder sich selbst. Jeder fühlt sein Weh am meisten. Jeder*

hat sein Aber. Jeder hat sein Steckenpferd, das hält er über alles wert. Jeder ist seines Glückes Schmied. Jeder ist sich selbst der Nächste. Jeder klagt sein eigen Leid. Jeder lobt, was ihm gefällt. Jeder macht's, wie er's versteht. Jeder sieht durch seine eigene Brille. Jeder strecke sich nach seiner Decke. Jeder Vogel lebt nach seiner Art. Jeder weiß am besten, wo ihn der Schuh drückt. Nach der Tat weiß jeder guten Rat. Jeder fege (kehre) vor seiner eigenen Tür. Nachher ist jeder klug. Was jedem gefällt, ist schwer zu hüten. Was jeder tun soll, tut keiner Wer gern trägt, dem ladet jeder auf. Wer's jedem recht machen wollte, müsste früh aufstehen;

„keiner“: *Es klagt keiner über sich selbst. Keiner kann aus seiner Haut heraus. Keiner vergisst sich selbst Viele haben zuviel, aber keiner genug. Sich zu bessern ist keinem verboten. Wenn es zur Schlacht geht, will keiner der erste sein. Zum Lernen ist keiner zu alt;*

„nie“: *Begierde wird nie satt. Der Geizige hat nie genug. Der Mensch lernt nie aus. Die Frauen sagen wohl die Wahrheit – aber nie ganz. Ein dummer Kerl ist nie gescheit. Einem Sänger fehlt es nie an Liedern. Einen besseren Weg einschlagen ist nie zu spät. Einer reinlichen Frau fehlt es nie an Wasser. Freud' und Leid kommt nie allein. Geflickte Freundschaft wird nie wieder ganz. Guter Rat kommt nie zu spät. Gutes tun ist nie zu spät. Habsucht hat nie genug. Man ist nie frecher als beim Becher. Man ist nie zu alt zum Lernen. Ohne Müh' gelingt es nie;*

„tausend“: *Auf einen Weisen kommen tausend Narren. Ein Bild ist besser als tausend Wörter. Es gibt tausend Krankheiten, aber nur eine Gesundheit. Hundert, die wollen, sind stärker als tausend, die müssen. Nach dem Essen soll man ruh'n oder tausend Schritte tun. Tausend können mehr als einer Tausend Sorgen bezahlen nicht einen Heller Schulden;*

„Haufe(n)“: *Das Unglück kommt mit Haufen. Viel Körner machen einen Haufen. Viel Stücke mehren den Haufen. Wem's der Herr gibt, dem gibt er's mit Haufen. Wenn's kommt, dann kommt's mit Haufen. Zwei sind ein Paar, drei sind ein Haufen.*

Die Metapher (griechisch: *metaphorā* „Übertragung“) ist ein sprachliches Bild, das auf einer Ähnlichkeitsbeziehung zwischen zwei Gegenständen bzw. Begriffen beruht, das heißt aufgrund gleicher oder ähnlicher Bedeutungsmerkmale findet eine Beziehungsübertragung statt [12, 434]. Häufig wird die Metapher als gekürzter Vergleich beschrieben, wobei der Vergleich als solcher nicht ausgedrückt wird (man spricht in diesem Fall auch vom verdeckten, latenten, impliziten Vergleich). Metaphern können in substantivischer, adjektivischer und verbaler Form auftreten, z.B.: *Mit den Wölfen muss man heulen. Alle Sünden in eine münden.*

Beliebt ist in den Sprichwörtern die Verbildlichung eines Gedankens durch die Einführung der Bezeichnung eines Haus- oder Waldtieres. Am häufigsten treten die Bezeichnungen der Katze, des Hundes sowie des Wolfes oder des Bären auf, die sich metaphorisch auf den Menschen beziehen. Die Bezeichnung „Hund“ erscheint in mehreren Sprichwörtern: *Alter Hund macht gute Jagd. Den letzten beißen die Hunde. Der Hund bellt Narren und Weise an. Der Hund bellt vor der eigenen Tür. Der Hund hinkt, wann er will. Der Hund ist daheim am stolzesten. Der Hund ist keck im eigenen Haus. Der Hund ist oft schlauer als sein Herr. Der Hund lässt das Bellen nicht. Der Hund wedelt nicht umsonst mit dem Schwanze. Der Knüppel liegt immer beim Hunde. Der schlimmste Hund hat den schönsten Schwanz. Die freundlichsten Hunde beißen am schlimmsten* (23) (Die Aufzählung der Sprichwörter mit dem Wort „Hund“ ließe sich fortsetzen). In diesen Sprichwörtern sind äußere und charakterliche Eigenschaften des Hundes als Haustieres wiedergegeben wie schönes Aussehen (hat den schönsten Schwanz), Intelligenz (schlau, freundlich, stolz, keck), Eigensinn (Bellen, Beißen), Dienste am Menschen (Jagd, Hauswächter). Dabei geht es nicht direkt um den Hund, sondern um die metaphorische Übertragung der erwähnten Eigenschaften auf den Herren des Hundes – eigentlich auf den Menschen überhaupt.

Die Sprichwörter mit der Bezeichnung „Katze“ haben ebenfalls im Sinne die Eigenschaften des Menschen, die mit dem typischen Verhalten der Katzen verglichen werden: *Alte Katzen liegen gern am Ofen. Bei Nacht sind alle Katzen grau. Der Katzen Spiel ist der Mäuse Tod. Die Katze fällt immer wieder auf die Füße. Die leben wie Hund und Katzen, haben wenig zu Tisch, aber viel zu kratzen. Katz aus dem Haus, rührt sich die Maus. Katz und Hund verträgt sich nicht. Man kauft die Katze nicht im Sack. Wer mit Katzen jagt, bringt Mäuse heim. Wo man die Katze streichelt, da ist sie gern* (23).

Die ständige Beobachtung der Gewohnheiten der Haustiere formulierte man in Sprichwörtern als Regeln, nach denen sich ein Mensch zu richten hatte und die er nie verletzen sollte: die Gegensätze von Katze und Maus, von Katze und Hund waren anschaulich und die Folgen aus ihrem Verhalten waren auch leicht voraussagbar. Wildtiere „Wolf“ und „Bär“ stellten dagegen im Leben der Bauern reale Gefahren dar, daher sind die Sprichwörter mit der Bezeichnung dieser Tiere besonders bedeutsam, die Eigenarten dieser Tiere wurden immer ernst genommen, was auch auf die Menschen übertragen wird, deren Verhaltensweisen denen dieser Tiere ähneln:

„Wolf“: *Aus einem Wolf wird kein Lamm. Dem Schmeichler und dem Wolf ist nicht zu trauen. Man macht den Wolf immer größer, als er ist. Man muss den Wolf erst fangen, ehe man ihm das Fell abziehen kann. Mit den Wölfen muss man heulen. Wenn der Wolf im Dorfe ist, ist keine Zeit, Hunde zu füttern. Wenn du mit Wölfen essen willst, musst du mit Wölfen heulen. Wenn man den Wolf nennt, so kommt er gerennt* (archaische Form von „gerannt“). *Wer den Wolf schont, der gefährdet die Schafe. Wer sich zum Lamm macht, den jagen (fressen) die Wölfe* (23).

„Bär“: *Not lehrt den Bären tanzen. Man soll die Haut nicht verkaufen, ehe man den Bären gefangen hat. Ein gelehrter Bär kommt im Walde nicht weit. Auch junge Bären brummen schon. Bär bleibt Bär, fährt man ihn auch übers Meer. In der Höhle des Bären braucht man nicht nach Honig zu suchen. Jeder Bär tanzt, wie er's versteht* (23). Die oben angeführten Sprichwörter heben solche Eigenschaften dieser Tiere hervor wie Stärke, Tücke, Gefährlichkeit, ihr aggressives, provozierendes Verhalten (*„Wenn man den Wolf nennt, so kommt er gerennt“),* ihr Übergewicht, wenn sie rudelweise auftreten (*„Mit den Wölfen muss man heulen“*) und doch die Notwendigkeit eines zielgerichteten Widerstands (*„Man sieht den Wolf immer größer, als er ist*“) (23).

Die Metonymie (griechisch: *metōnymía* „Umbenennung“) bezeichnet die Ersetzung eines Ausdrucks durch

einen anderen, der mit dem ursprünglichen Ausdruck in äußerlich sachlichem, nicht aber in semantisch begrifflichem Zusammenhang steht, im Unterschied zur Synekdoche. Häufige Relationen in der Metonymie sind die Verhältnisse von Ursache und Wirkung, Gefäß und Inhalt, Person und zugehörige Funktion, Besitzer und Besitz, Institution und Gebäude [12, 436-437]. Folgende Sprichwörter könnten als Beispiele für diese Arten der Metonymie dienen:

Ursache und Wirkung: *Schlechte (Böse) Beispiele verderben gute Sitten.* (Schlechte Beispiele sind Ursachen für schlechte Wirkung); *Kleiner Vorrat lehrt sparen.* (Man muss sparen, weil der Vorrat klein ist); *Blut ist dicker als Wasser.* (Verwandtschaft ist wichtiger als Nichtverwandtschaft, also diese Regel wäre eine Begründung für bestimmte Verhaltensweise) (23);

Gefäß und Inhalt: *Wer auf dem Sack sitzt, der hat ihn* (<…>, der hat den Inhalt des Sackes); *Ein voller Beutel hat viel Freunde* (Der Mensch, der viel Geld im Beutel hat, hat auch viele Freunde); *Voller Topf, voller Kropf.* (Viel Essen im Topf macht satt); *Volle Schläuche, dicke Bäuche* (Vom vielen Weintrinken wird man dick); *Volle Schüssel findet viel Freunde* (Viel Essen in der Schüssel wird von Freunden gelobt); *Volle Tische machen leere Kasten* (Das Essen kommt auf Tische aus den Kästen, die bald leer sind); *Vor leeren Taschen bückt sich niemand* („Taschen" stehen hier für ihren Inhalt „Geld", also „Vor Menschen ohne Geld bückt sich niemand") (23);

Person und zugehörige Funktion: *Die Jahre wissen mehr als die Bücher* (Alte, „bejahrte" Menschen wissen viel); *Gewohnheit ist der beste Lehrmeister* (Menschen mit guten Gewohnheiten sind erfahren); *Wo man übel regiert, da wird auch übel gehorcht* (Schlechten Fürsten wird nicht gehorcht); *Wer recht handelt, braucht das Licht nicht zu scheuen* (Der gerechte Mensch kann seine Meinung überall äußern); *Wer lehren will, findet überall eine Schule* (Ein Lehrer findet überall eine Schule) (23);

Besitzer und Besitz: *Alte Karren gern knarren* (Alte Menschen – Besitzer von alten Karren – sind oft unzufrieden); *Im schlichten Kleide ist auch Verstand* (Der Mensch im schlichten Kleide hat auch Verstand); *Knarrende Wagen fahren am längsten* (Menschen, die oft klagen, sind gesünder, als sie behaupten); *Zum Flegel gehört der Schlegel* (Ein grober Mensch verteilt leicht Schläge) (23);

Die Personifizierung (Verlebendigung) [18, 599] ist die Übertragung der Eigenschaften eines Menschen oder eines belebten Wesens auf ein unbelebtes Ding oder eine Erscheinung, z. B.: *Die Furcht hat große Augen* (Der Furchtsame übertreibt die Gefahr); *Die Gefahr flieht, wenn man ihr ins Auge sieht* (Die Gefahr wird dem Menschen gleichgesetzt); *Die Wahrheit nimmt kein Blatt vor den Mund* (Wer Wahrheit sagt, braucht seine Worte nicht zu verschönern); *Gut Ding will Weile haben* (Wer etwas Gutes erzeugen will, braucht Zeit dafür); *Lässt Gewalt sich erblicken, geht das Recht auf Krücken* („Das Recht auf Krücken" versinnbildlicht eine verkrüppelte Person); *Not bricht Eisen* („Eisen brechen" kann ein Mensch, ein Schmied); *Redet das Geld, so schweigt die Welt* (Unbelebtes Ding „Geld" kann nicht reden, es bezeichnet einen Menschen mit viel Geld); *Vorsicht ist die Mutter der Weisheit* (Familienverhältnisse werden auf abstrakte Sachen übertragen); *Wen der Himmel strafen will, dem beschert er ein böses Weib* („Himmel" steht in diesem Sprichwort für „Gott") (23).

Die Synekdoche (griechisch: *synekdoché* „Mitverstehen") ist die Bezeichnung eines Gegenstandes durch Wahl des engeren statt des umfassenderen Begriffs (und umgekehrt) [12, 707], z. B.: *Anderer Kopf, andere Gedanken. Besser den Bart (Hut) verloren als den Kopf. Dem klugen Kopfe genügt ein Wort. Ein argloses Herz wird leicht betrogen. Ein großes Herz ist geduldig. Ein großes Herz macht wenig Worte. Ein großes Maul ist schwer zu stopfen. Ein offenes Schloss verführt auch eine ehrliche Hand. Eine Frauenhand findet immer zu tun. Kein Auge sieht sich selbst. Verwandte Seelen finden sich. Zwei Seelen, ein Gedanke* (23). In diesen Sprichwörtern vertreten die Bezeichnungen der menschlichen Körperteile wie *Auge, Kopf, Herz, Hand, Bart* sowie das Substantiv *Seele* die Bezeichnung des Menschen, also ein engerer Begriff ersetzt einen weiteren Begriff.

Der Vergleich ist ein Mittel des bildhaften Ausdrucks, dessen Einreihung in das System der sprachlichen Ausdrucksmittel schon viele Meinungsverschiedenheiten hervorgerufen hat [21, 165]. In deutschen Sprichwörtern wird der Vergleich mit Hilfe des syntaktischen Modells „Wie A, so B" oder „Besser A als B" realisiert. Das erste Modell drückt einen Vergleich der Gleichheit aus, die Konjunktion „wie" leitet oft elliptische Sätze ein: *Wie das Pferd, so die Last. Wie das Schiff, so die Segel. Wie das Schwein, so die Schwarte. Wie das Tuch, so der Rock. Wie das Wetter, so die Laune. Wie du mir, so ich dir.* Der Vergleich der Ungleichheit im Sprichwort enthält oft das Adverb im Komparativ „besser" oder „lieber" sowie die Konjunktion „als": *Besser auf Worte hören als auf Schläge warten. Besser (lieber) barfuß als in geborgten Schuhen. Besser bäurisch gefahren als herrisch gegangen. Besser biegen als brechen. Besser das Dach verloren als das Haus. Besser dem Bäcker als dem Doktor! Lieber freundlich abgeschlagen als mürrisch gegeben. Lieber der Erste im Dorf als der Letzte in der Stadt. Lieber ein kluger Tadel als ein dummes Lob.* Die syntaktische Form der Sprichwörter mit Vergleichen schwankt vom vollständigen Satz bis zum elliptischen Satz [3].

Manchmal kommt in deutschen Sprichwörtern so ein stilistisches Mittel wie das Wortspiel vor. Das Wortspiel ist „spielerischer Umgang mit sprachlichen Elementen zum Zwecke überraschender (komischer und poetischer) Wirkungen" [12, 800]. Wortspiele beruhen auf unterschiedlichen phonetischen, phonologischen, morphologischen oder semantischen Manipulationen, z. B. auf Vertauschung von Buchstaben oder von Silben in Anagrammen, auf Kontaminationen, d. h. Zusammenziehungen verschiedenster Art, auf Ausnützung von Mehrdeutigkeit, z. B. in Homonymen. Manchmal ist der Grund des Wortspiels der Unterschied zwischen wörtlicher und übertragener Bedeutung. Wie H. Bußmann bemerkt, sollen Wortspiele durch ihre witzigen Effekte die Adressaten emotional und kognitiv ansprechen [12, 800]. Sie sind sprachspezifisch und so gut wie unübersetzbar. In folgenden Sprichwörtern kann man verschiedene Arten des Wortspiels feststellen: *Adamsäpfel werden nie reif. Advokaten – Schadvokaten. Der ist wiese, der seinem Verstande nicht zuviel traut. Erstens kommt es anders, zweitens als man denkt. Dicht daneben ist auch vorbei. Leidenschaft oft Leiden schafft. Schadenfreude ist die beste Freude. Scheint der Mann, so glänzt die Frau* (23).

Die Wiederholung ist ein beliebtes stilistisches Mittel in deutschen Sprichwörtern. E. Riesel schreibt: „Die Wiederholung ist, ebenso wie die Aufzählung, ein altes und unentbehrliches Stilmittel der Sprache… Wiederholt wird das, was semantisch und emotional besonders unterstrichen werden soll“ [21, 323]. Sie unterscheidet echte (wortwörtliche), variierte Wiederholung, bei der Wort, Wortgruppe oder Satz in irgendwie veränderter Form wiederauftauchen sowie synonymische Wiederholung [21, 324]. Entsprechend dieser Einteilung kann man die Wiederholung in Sprichwörtern als echte (wortwörtliche) und synonymische Wiederholung bezeichnen. Sprichwörter mit der echten Wiederholung der Wörter lauten: *Ein Mann, kein Mann. Augen auf, Kauf ist Kauf. Aus (Von) nichts wird nichts. Dienst ist Dienst (und Schnaps ist Schnaps). Eigen Kind, liebes Kind. Ein kleines Glück ist auch ein Glück. Ein kranker Mensch, ein halber Mensch. Eine kleine Sünde ist auch eine Sünde. Eine leere Tasche ist eine teure Tasche. Eine Mutter kann zehn Kinder ernähren, aber zehn Kinder nicht eine Mutter. Frische Fische – gute Fische. Liebe weckt Liebe. Sprichwort – Wahrwort* (23). Synonymische Wiederholung erscheint in folgenden Sprichwörtern: *Ein Steckenpferd frisst mehr als zehn Ackergäule. Es sind nicht alle Leute Menschen. Ein kahler Kopf ist bald geschoren. Wer den Verstand in den Fingern hat, der kann ihn nicht im Kopfe haben. Die Flamme ist die Seele des Feuers* (23).

Schlussfolgerungen

Deutsche Sprichwörter spiegeln mehrere Facetten der Weltbilder des deutschen Volkes wider. Die Bildhaftigkeit der Sprichwörter wird mit Hilfe rhetorischer Mittel realisiert, die einzeln oder gemeinsam auftreten – Epitheta, Antithesen, Vergleiche, Metaphern aller Abarten, Hyperbeln, Wortspiel, Wiederholungen – der Reichtum der Mittel der Bildhaftigkeit verleiht den Sprichwörtern sprachlichen Glanz und erhält sie durch Jahrhunderte als beliebte und verlässliche Verhaltensregeln der Deutschen. Das dargestellte phraseologische Material – 233 Sprichwörter – wird demnächst in einem Vortragskurs für Studenten der Germanistik und in einem Handbuch zur deutschen Phraseologie weitere Verwendung finden.

LITERATUR

1. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології / Я. А. Баран. – Львів : Вища школа. Видавництво при Львівському ун-ті, 1980. – 156 с.
2. Баран Я. А. Фразеологія: знакові величини : [навч. посіб. для студентів факультетів іноземних мов] / Я. А. Баран, М. І. Зимомря, О. М. Білоус. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 256 с.
3. Віталіш Л. П. Komparative phraseologisierte Satzgefüge / Л. П. Віталіш // Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. – Серія «Філологічні науки (мовознавство)»: у 2-х ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 105 (1). – С. 312–315.
4. Гаврись В. І. Деякі питання німецької фразеології / Німецько-український фразеологічний словник : у 2-х томах / [укл. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – К. : Рад. школа, 1981. – С. 355–377.
5. Жовківський А. М. Мудрість народна – мудрість міжнародна : Прислів’я, приказки, крилаті вислови та мовні звороти дев’ятьма мовами / А. М. Жовківський, Г. А. Жовківська, Т. Д. Івасютин та ін. – Чернівці : Рута, 2004. – 256 с.
6. Кудіна О. Ф. Перлини народної мудрості : Німецькі прислів’я та приказки / О. Ф. Кудіна, О. П. Пророченко. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 320 с.
7. Мізін К. І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с.
8. Німецько-український фразеологічний словник : у 2-х томах / [укл. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – К. : Рад. школа, 1981. – 800 с.
9. Borchard Wustmann Schoppe. Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund / Borchard Wustmann Schoppe. – Leipzig : VEB F. A. Brockhaus-Verlag, 1955. – 539 S.
10. Brockhaus F. A. Handbuch des Wissens. 20 Bde. – Bd. 17 / F. A. Brockhaus. – Leipzig, 1934.
11. Burger H. Phraseologie. / Harald Burger. – Bielefeld : Erich Schmidt Verlag, 2007. – 240 S.
12. Bußman H. Lexikon der Sprachwissenschaft / Hadumod Bußmann. – Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 2008. – 816 S.
13. Černyševa I. I. Feste Wortkomplexe des Deutschen in Sprache und Rede / I. I. Chernysheva. – Moskau : Verlag Vysšaja škola, 1980. – 143 S.
14. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Dudenredaktion u. Ltg. Von Günther Drosdowski. – Mannheim etc.: Bibliographisches Institut, 2015. – 2575 S.
15. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Tübingen : Niemeyer, 1997. – 300 S.
16. Graf A. E. 6 000 deutsche und russische Sprichwörter / A. E. Graf. – Halle (Saale) : VEB Max Niemeyer Verlag, 1956. – 297 S.
17. Herzog A. Idiomatische Redewendungen von A – Z : Ein Übungsbuch für Anfänger und Fortgeschrittene / Annelies Herzog, Arthur Michel, Herbert Riedel. – Berlin : Langenscheidt – Verlag Enzyklopädie, 2002. – 156 S.
18. Kleine Enzyklopädie : Die deutsche Sprache. In 2 Bdn. / Hrsg. Von E. Agricola, W. Fleischer, H. Protze unter Mitw. von W. Ebert. – Leipzig : VEB Verlag Enzyklopädie, 1970. – 1174 S.
19. Müller-Hegemann A. Das kleine Sprichwörterbuch. / Anneliese Müller-Hegemann, Luise Otto. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1972. – 152 S.
20. Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / Herausgegeben von Harald. Burger, Dmitrij Dobrovolskij, Peter Kühn, Neal R. Norrick. Halbband 2. – Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2007. – 1183 S.
21. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache / Elise Riesel. – Moskau : Hochschule, 1963. – 487 S.
22. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten (3 Bände) – (7. Auflage) / Lutz Röhrich. – Freiburg, Basel, Wien : Herder, 2004. – 1910 S.

BELEGQUELLEN

23. Beyer H. Sprichwörterlexikon / Horst Beyer und Annelies Beyer.. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1989. – 392 S.

УДК 811.161.2'42

ЗОВНІШНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЦІВ У КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Войцехівська Н. К.
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України

Ідеться про невербальні засоби вираження агресії в дискурсі: симптоматичні знаки, жести та проксемічні маркери. Посилюючи або послаблюючи вербальну реакцію, невербальні знаки і символи слугують меті ескалації чи деескалації стосунків між учасниками конфліктно зорієнтованого спілкування. Теоретичні положення проілюстровані прикладами з української літератури та інтернет-дискурсу.
Ключові слова: *діалог, конфлікт, агресія, невербальні засоби.*

Войцеховская Н. К. Внешние характеристики коммуникантов в конфликтном диалогическом дискурсе. *Речь идет о невербальных средствах выражения агрессии в дискурсе: симптоматических знаках, жестах и проксемических маркерах. Усиливая или ослабляя вербальную реакцию, невербальные знаки и символы служат цели эскалации или деэскалации отношений между участниками конфликтно ориентированной коммуникации. Теоретические положения проиллюстрированы примерами из украинской литературы и интернет-дискурса.*
Ключевые слова: *диалог, конфликт, агрессия, невербальные средства.*

Voitsekhivska N. K. Exterior features of interlocutors in the conflict dialogical discourse. *The article under consideration focuses on the non-verbal components with the meaning of aggression.* Strengthening or weakening the verbal reaction, non-verbal signs and symbols *serve the purpose of escalation or de-escalation of relations between the communicants in the conflict discourse.* The theoretical positions and thoughts are illustrated by examples from the works of the Ukrainian literature and Internet-discourse.
Key words: *dialogue,* conflict, aggression, non-verbal means.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Невербальні засоби відіграють важливу роль у спілкуванні: вони супроводжують словесне мовлення, визначаючи перебіг комунікативного процесу та його спрямування. Зокрема, виділяють два типи невербальної діалогічної поведінки: 1) поведінку, зорієнтовану на досягнення кооперації з партнером, і 2) агресивну поведінку, спрямовану на домінування [2, 133].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вербальним конфліктам, пов'язаним із різною інтерпретацією жестів, присвячена невелика кількість досліджень (Я. О. Волкова, Я. О. Покровська, І. М. Рудик, Л. В. Солощук, Л. В. Чайка). Спроби ж опису взаємодії вербальної агресії та зовнішнього вигляду співрозмовників у напруженому, конфліктно спрямованому дискурсі в україністиці відсутні взагалі.

Мета розвідки полягає в аналізі невербального рівня симптоматичних знаків і засобів їхнього вираження в українському діалогічному дискурсі; встановленні функцій і місця таких невербальних одиниць у структурі конфліктного діалогу; описі їх взаємозв'язку з невербальними одиницями інших рівнів, а також на рівні гендерних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зовнішні ознаки комунікантів, насамперед їхній одяг і прикраси, прийнято називати такими невербальними засобами, як артефакти [3, 206], симптоми, або предметні/симптоматичні знаки [4, 122–134]. Маючи важливе значення на будь-якому етапі конфліктного діалогу (початок, гостра фаза протистояння, ескалація, розв'язка-кінець), вони виконують функції посилення чи послаблення напруження. Увага до вигляду співрозмовника вже на етапі попередньої підготовки до спілкування пояснюється тим, що зовнішність є основною складовою першого враження про людину, зафіксованого в приказці «по одежині зустрічають…» Установлено, що комунікація ускладнюється, якщо співрозмовник виглядає епатажно, обвішаний прикрасами, напахчений різкими парфумами, має екстравагантну зачіску та одяг, занадто яскравий макіяж. Він дратує, бо начебто силоміць «примушує» помічати себе: бажання пильно розглядати такого співрозмовника відволікає від суті розмови та, зрештою, починає втомлювати [1, 357].

Неохайний зовнішній вигляд може стати «зачіпкою» до сварки, образою, на яку співрозмовник «змушений» відреагувати контробразою, наприклад, як у діалозі:

*АННА. **Ти виглядаєш потворно**. СКУЛЬПТОР. Гадина! Завжди мусиш принижувати людину* (Б. Бойчук).

Вказівку про те, що суб'єктивно чи об'єктивно неприйнятний зовнішній вигляд може спровокувати скандал, конфлікт чи просто напружену ситуацію, містить такий приклад:

*Бачу, Санька от-от зареве. «Чого ти?» «Як же я, – каже, – додому заявлюся **з такою головою**? Ох і дасть мені батько **перманент**! Ото візьме батько ременя і правильно зробить: не було чого дур-*

© Войцехівська Н. К. Зовнішні характеристики мовців у конфліктному ДІАЛОГІЧНОМУ дискурсі

ній робить, то вона ***коси обрізала і кучері накрутила****…»* (М. Малюк).

Охайний вигляд схвалюється, однак надмірна увага до зовнішності, особливо занехтування інших, більш значущих ознак/обов'язків може спровокувати напруження між співрозмовниками, напр.:

(Світлана ***фарбує нігті****.) НИКОЛАЙ. Ти що робиш? Хочеш, щоб я повикидав усе це у яр? СВІТЛАНА. Мені не можна вже нігті намалювати? Я віддалася за тебе, щоб свині, корови годувати і тебе обходити?* (В. Маковій).

Спровокувати конфлікт може не лише симптоматичний знак у зовнішньому вигляді співрозмовників, але формально будь-який предмет-артефакт, що належить одному з них. Зокрема, встановлено, що конфліктно небезпечним є відбирання певної речі, яка належить мовцеві, тобто вторгнення в його особисту територію й замах на його власність. Наведемо приклад:

*Моє єство жадало помсти. «****Забери у неї портфель****, – наказав я Тьомику». Аня, виявивши пропажу, влаштувала скандал. Мацапуру заспокоїли, після чого порозбрідались. Я теж почимчикував додому, радіючи, що зміг допекти ненависному страшидлу* (М. Кідрук).

У фазі найвищого протистояння (ескалації) невербальні засоби взагалі та артефакти зокрема мають важливе значення, оскільки виникають на пікові комунікативного динамізму в моменти послаблення раціонального контролю над емоційною сферою. Інакше кажучи, в умовах напруженої комунікації артефакти (одяг, взуття, волосся тощо) та жести-дії з ними маркують перехід від агресивного стану до акту прямої вербальної чи фізичної агресії, що супроводжується порушенням кордонів особистого простору мовців. Найчастіше перехід вербальної агресії у фізичну супроводжується наближенням до комунікативного партнера (скорочення дистанції) і виражається кінемами «*хапати/тягнути за волосся (чуба/косу)*», «*хапати за комір*», «*розривати/роздирати/здирати одяг (сорочку/ спідницю / куртку/ сукню)*», «*потягнути за рукав*» тощо:

– жести-маніпуляції з волоссям співрозмовника:

Дискусія доходила до того, що ***хапали один одного за чуприни*** *і доводили кожен своє* (Є. Кравченко); *Овчарук <…> побачила, як Ландик* ***тягне*** *Коршунову* ***за волосся*** (http://ua.korrespondent.net);

– жести-маніпуляції з одягом співрозмовника:

Барабаш кинувся до Ярослава. Він ***розстебнув*** *йому* ***шкіряну куртку і розірвав сорочку*** (М. Трублаїні); *Мариня поправляла косу, одежу. «Побили? – звернулась до неї мати». «****Спідницю, здається, розірвали****. Насилу вирвалась»* (С. Васильченко); *Кароліна <…> зробила два кроки і* ***потягнула його рукав донизу****. Він злякався* (Г. Вдовиченко); *ОЛЕКСІЙ. З мене досить! (****Ухопив за комір****). Побереш рушники, то знай, що тільки тобі й жити!* (В. Шулаков).

Перехід від вербальної агресії до агресії фізичної через вторгнення до особистого простору співрозмовника та маніпулювання з елементами його одягу чи волосся може бути самодостатнім (як у попередніх прикладах) чи супроводжуватися іншими діями (*піднімати/підносити в повітря, кидати на підлогу/ траву, давати ляпас, бити, завдавати ударів по обличчю/тілу, відкидати/відштовхувати, трусити/ тормосити* та ін.), наприклад:

Ось тепер це Івана дістало. Він схопив товариша за комір і високо підняв (О. Гаврош); Міцно вхопивши Миколу за комір, я почав давати йому ляпаси по фізіономії (В. Шнайдер); Страх пройняв Пилипа: дужчий за Юрка – таж міг би його схопити за комір вивернутого кептаря, однією рукою підняв би і у фосу шурнув (Р. Іваничук); Петро розірвав сорочку донизу. Коса Марійки опинилась у руках, а голова в грязі під чобітьми (І. Багряний); [Скульптор] Хапає в долоні обличчя й цілує в уста. Тоді роздирає на грудях сукню, кидається з Анною на підлогу (Б. Бойчук); [Скульптор] б'є її по обличчі, кидається на неї, здирає трусики і намагається зайти в неї (Б. Бойчук); Азербайджанець Анар Меджидов не посоромився, схопивши за коси, штовхнути українку й кинути на землю (http://zz.te.ua); За битих намагалась заступитись якась жінка, водій джипа вхопив її за волосся і почав тягати (http://realno.te.ua); Луіджі хапає Нінель за волосся і кидає на траву (М. Лаюк); Я запропонував йому припинити хуліганити. У відповідь на це солдат вдарив мене кулаком в обличчя, схопив мене за куртку, потягнув до себе, а потім з силою відштовхнув (http://zakon5.rada.gov.ua).

Наближення й хапання за волосся/одяг (самостійно чи в поєднанні з іншими жестами) негативно оцінюється, про що мовець відкрито повідомляє ініціатора невербальної агресії (1) або лише натякає йому про це (2), наприклад:

(1) *МОЛЬНАР (Кидається, хапає за рамено). Ти куди?МАРІКА.* ***Приберіть руки. Як ще раз колинебудь торкнете мене, перегризу горло!*** (Б. Бойчук); *(Входить жінка, скульптор біжить до неї й починає стягати плаття). ЖІНКА (Обурена).* ***Що ви собі дозволяєте!*** (Б. Бойчук);

(2) *«Що то за кума, що з кумом не була?» «Забери руки! – відказує Яна». «Що ж ти не пригорнешся до кума у своїй жіночій самоті?»* ***Яна не відповідає, кидає дублянку кумові на руки, йде до кухні*** (Є. Кононенко).

В останньому прикладі маніпулювання з артефактом (*кидає дублянку*), демонстративне мовчання й збільшення дистанції (*не відповідає, йде до кухні*) свідчить про зневажливе ставлення й небажання Яни продовжувати розмову «тут і тепер».

Окрім функції ескалації конфлікту (переходу від вербального насилля до фізичного), хапання за одяг/ волосся виконує функцію деескалації, врегулювання протиріч (як правило, сторонньою особою) і позначає стадію припинення конфлікту. Наведемо приклад:

*ТОЛЯН (Доки поїзд стоїть, кидається на Андрія і нахиляє до дверей). Хочеш шагнуть?! Шагнуть хочеш, спрашую? АНДРІЙ. За що ви так мене? ТОЛЯН. Мовчи! Замочу, падла! ШТИР (****шарпає його ззаду за комір****). Толян! Уймись* (О. Ірванець).

Інші невербальні знаки у фазі найвищого протистояння діалогічних партнерів пов'язані з використанням аксесуарів і взуття як засобу нанесення тілесних пошкоджень, наприклад:

ЕЛЕН. Я тебе так пробачу, так розмалюю фізіономію, що тебе навіть сліпі жахатимуться!

*(**починає лупцювати** Євгена **жіночою сумочкою по потилиці та інших вразливих місцях**)* (С. Щученко); *Танька **почала гатити** його не лише ящиком зверху, але й гострими **своїми тухлями** знизу* (Б. Жолдак); ***Бив чобітьми в груди, в голову, в спину*** (І. Багряний); *Міліціонер <...>, вилаявшись, **вдарив носаком черевика** Адама **в живіт*** (Г. Тарасюк); *Під час того, як депутат виходив зі стін Верховної Ради, активіст **кинув** в депутата **кросівок*** (http://tyzhden.ua).

Маніпуляції з артефактами виконують функцію зміщеної агресивної розрядки. У цьому випадку, замість прямої агресії щодо співрозмовника, мовець спрямовує своє роздратування, гнів чи образу на предмет, наприклад, на власний одяг:

*Я розридалася. Він не мусив такого казати! Я **зривала із себе одяг** так, наче він пік мені шкіру. Нічого не могла відповісти, коли він запитував, що я роблю, захлиналася риданням і **дерла на собі тканину, доки не скинула все до останнього клаптя, до останньої нитки*** (К. Калитко); *«Я не байстрюк! У мене нікого нема!» І **схопивши з голови картуза, почав рвати його зубами*** (В. Винниченко).

Адресатом агресії може бути будь-що і будь-хто: предмет, на який зміщується агресія, безпосередній співрозмовник або тварина. При цьому агресивна невербальна поведінка до тварин найчастіше виражається кінемою «*смикати/хапати/рвати за хвіст*», наприклад:

*Кіт весь час робив Орестові капості: ховав рукавиці, дер сумку, стрибав на пальто і кігтями висмикував з нього нитки. Орест намагався його **смикнути за хвіст*** (М. Міщенко).

Цікавим атрибутом зовнішніх ознак діалогічних партнерів є цигарки (сигарети, сигари, папіроси). За дослідником невербальної мови А. Пізом, процес куріння є зовнішнім виявом внутрішнього дисбалансу чи конфлікту всередині людини. Відчуваючи напругу, роздратування, глибокі роздуми, здивування, мовець виконує своєрідний сигаретний ритуал: постукування, прокручування, помахування цигаркою та інші жести. Інакше кажучи, маніпуляції з цигарками є багатозначними невербальними маркерами справжніх комунікативних намірів і внутрішнього стану мовців:

– обдумування: *Він надовго замовчав, смокчучи свою цигарку* (О. Лозиков);

– нервування: *Вона нервово затягується* [цигаркою] (С. Жадан);

– роздратування: *Ретельно підбором черевика мій співрозмовник втоптав в землю висмоктану цигарку* (О. Лозиков);

– здивування: *Від Ількових слів він одкрив рот, і недокурок повис на губі* (О. Лозиков).

Як відомо, курці беруть до рота цигарку задля заспокоювання, як неусвідомлений жест бути в безпеці (подібно до дитини, що смокче палець) [4, 133], з цією ж метою вони можуть розглядати пачку цигарок, наприклад:

*СЄРЄБРЯНКО. Буравская, бля! Уткнись в монитор и пиши молча! БУРАВСЬКА. Цього я тобі ніколи не пробачу! (демонстративно встає, **бере сигарети**, виходить з кабінету)* (Т. Киценко).

Збільшення комунікативної дистанції – самоусунення Буравської (*встає, виходить з кабінету*) – вказує на її небажання продовжувати розмову. Куріння ж цигарок є спробою заспокоїтися в умовах образи, обурення від слів співрозмовниці (*Цього я тобі ніколи не пробачу!*), оскільки куріння – це спосіб невербальної поведінки в умовах підвищеного стресу, спрямований на послаблення накопиченої в процесі соціальних і ділових контактів напруги.

«Промовистою» також є манера палити цигарки, особливо напрямок видихуваного диму. У діалозі варто дотримуватися загальноприйнятого етикету: або не палити взагалі, або спрямовувати видихуваний дим у бік від співрозмовника (1); в іншому випадку це може спричинити напруження між курцем і мовцем, який не схвалює паління (2), наприклад:

(1) *Він смоктав цигарку, **пускаючи дим по вітру в сторону** від мене* (О. Лозиков);

(2) *Від цигарок вашого чоловіка я вже **дихати не можу**, смалить, як реактивний літак* (О. Лозиков).

Вказівка на неприпустимість куріння може бути виражена м'яко (у формі поради, зауваження) чи жорстко (у формі директиви), наприклад:

– *Григорівна, ви курите?! **Негарно лікарям курити*** (Т. Малярчук);

– <...> ***Кінчай смердіти*** (О. Лозиков).

Окрім дотримання/недотримання етикету комунікативної поведінки в діалогічних парах «курець-некурець», напрямок видихуваного диму свідчить про негативне ставлення до обставин спілкування/співрозмовника. Так, негативно налаштований мовець із прихованими чи підозрілими думками спрямує струмінь донизу; видування струменя диму з куточків рота свідчить про ще більш негативне та приховане ставлення. Чим впевненішим і зарозумілішим є мовець, тим швидше він випускає дим доверху; чим негативніше налаштований мовець, тим швидше він випускає дим додолу. Видування диму через ніздрі є ознакою зарозумілої, впевненої в собі людини. Струмінь у цьому випадку йде донизу завдяки анатомічному розташуванню ніздрів, і людина часто піднімає голову догори, від чого виглядає ще пихатішою. Якщо голова мовця, який видуває дим через ніс, нахилена донизу, це означає, що він сердиться. Своїм зовнішнім виглядом мовець у цей момент нагадує розлюченого бика.

Цікавим феноменом куріння є його частота. Скажімо, мовець-курець запалює сигарету і неочікувано її гасить, не докуривши до звичайної довжини: в такий спосіб він виявляє бажання припинити розмову. Крім того, паління великої кількості цигарок поспіль (із докурюванням/недокурюванням до звичайної довжини) свідчить про роздратований, нервовий стан:

Мужчина викинув цигарку, але через хвилину потягнувся на іншою (О. Лозиков); *Анна-Марія топить бичок у воді й одразу розпалює нову цигарку* (С. Жадан); *Григорівна похапцем докурює свою десяту за сьогодні сигарету* (Т. Малярчук).

Про важкий внутрішній стан і переважання емоцій над тверезим розрахунком свідчить також постійне скидання попелу, гасіння недопалка різкими рухами, при цьому недопалок може ламатися

чи зминатися: *Він надовго замовчав, двічі змахнув попіл* (О. Лозиков).

Окрім цигарок і манери їхнього куріння, у конфліктному дискурсі існує багато інших маркерів внутрішнього стану людини, насамперед, маніпулювання під час розмови різними предметами, що є «під рукою». Наприклад, коли мовець хвилюється, нервує, він може розкручувати-закручувати корок авторучки, гратися запальничкою чи ключами, закусувати борідку, крутити вуса, знімати та одягати каблучку з пальця тощо. Проілюструємо цю думку прикладами:

Він ***поправляв блокнота, крутив ручку****. Явно нервував і не знав, що відповісти* (http://life.pravda.com.ua); *Валер'ян роздратовано тарабанив по столі пальцями,* ***нетерпляче закусував свою борідку*** (М. Коцюбинський); *Олов'яников нервував. Він зовсім* ***засмикав квадратні вусики*** (О. Лукін); *Організатор почав* ***нервово крутити*** *свого прямого і довгого, як шпиця,* ***вуса*** (О. Гаврош).

Маркерами того, що мовець нервує, почувається незручно, роздратовано й потребує підтримки, є манера поведінки з власним одягом (застібання чи обтрушування одягу, поправляння запонок, крутіння в руках краватки та ін.). Наведемо приклади:

Орися сидить принишкло, ***нервово перебирає пальцями оборочку фартушка*** (Гр. Тютюнник); *Гнат мовчав і* ***нервово теребив шапку*** (М. Коцюбинський).

Особливе місце серед маркерів нервового/збудженого стану посідають жести з окулярами, наприклад:

Олов'яников нервував. Він кілька разів знімав і без потреби ***протирав окуляри*** *пеленою гімнастьорки* (О. Лукін); *Він важко дихав, його пальці нервово обламували кору з дерев.* ***Нетерплячими рухами він поправляв окуляри****, що безнастанно сповзали йому на ніс* (В. Владко).

З гендерного погляду, агресивне маніпулювання артефактами властиве і жінкам, і чоловікам, порівняймо:

*СВІТЛАНА. За ті гроші, що ти приносиш, навіть псяче гівно не купиш! Те, що моя мама висилає, ми і їмо. І живемо в її хаті… НИКОЛАЙ (****хапає Світлану за волосся****). Я хотів тут жити?* (В. Маковій); *ЄВГЕН. Дайте спокій, божевільна жінко! ЕЛЕНА. А за божевільну ти мені відповіси! (****хапає його за волосся****)* (С. Щученко).

Однак, за кількісними даними, невербальна агресія характерна для чоловічої поведінки (у співвідношенні 3:1). Куріння сигарет (цигарок, папірос, сигар) так само притаманне більше чоловікам, тоді як жінка свою внутрішню напругу «виплакує»:

Бурдик чекав, коли тато з мамою одмордуються. Вони вихлюпнули образи й розбіглися в різні кутки. ***Батько смоктав цигарку*** *на балконі.* ***Мама*** *замкнулась у ванні, де сякалася й* ***змивала сльози*** (В. Діброва).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в конфліктному дискурсі спостерігається взаємодія невербальних засобів різних рівнів: проксеміки (дистанція між комунікантами), кінетики/такесики (жести, дотики, рухи тіла) та симптоматичних знаків (артефактів), що виражається невербальними знаками «хапати/тягнути за волосся/косу/чуба/чуприну», «хапати за комір», «розривати/здирати сорочку/спідницю/куртку», «тягнути за рукав», «бити/лупцювати туфлями/сумкою» тощо. Такі комплексні невербальні одиниці не лише супроводжують/заміщують мовні одиниці зі значенням агресії та нетолерантного ставлення до співрозмовника, але маркують «вторгнення» в особисту зону комунікативного партнера, заподіяння йому тілесної та моральної шкоди й перехід вербальної неконтактної агресії в агресію невербальну, фізичну. Згідно з даними гендерного аналізу, агресивна невербальна поведінка притаманна чоловікам. Окрім функції ескалації, жести з артефактами слугують меті зміщення агресії та зняття напруги.

Перспективним є подальший аналіз функціонування невербальних елементів у конфліктних комунікативних ситуаціях. Це поглибить знання про способи ефективної діалогічної взаємодії, а також сприятиме опису шаблонних моделей толерантної невербальної поведінки в соціумі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С. Д. Мовленнєва комунікація / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.

2. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации / Г. Е. Крейдлин. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 224 с.

3. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К. : Академія, 2012. – 288 с.

4. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Ярослав Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2006. – 291 с.

УДК 81(092)«19»:37

THE ROLE OF BIOGRAPHICAL FACTS OF PROMINENT LINGUISTS IN THE COURSE OF «GENERAL LINGUISTICS»

Glushchenko V. A., Tyshchenko K. A.
Donbas State Teachers' Training University

In the present article the biographical facts, in particular less known ones, about life of the famous Ukrainian and Russian linguists are considered; their impact on comparative research studies is analyzed; it is proved that the course of «General Linguistics» contains a profound material on the history of Ukrainian and Russian linguistics, that plays an important educational role in shaping the outlook of future professional philologists.
Key words: *biography of linguist, general linguistics, educational aspect.*

Глущенко В. А., Тищенко К. А. Роль біографічних фактів відомих лінгвістів у курсі «Загальне мовознавство» (виховний аспект). *У статті розглянуто біографічні факти, зокрема маловідомі, з життя видатних українських і російських лінгвістів; проаналізовано їхній вплив на наукову діяльність компаративістів; доведено, що курс «Загальне мовознавство» містить багатий матеріал з історії українського і російського мовознавства, який відіграє значну виховну роль у формуванні світогляду майбутніх фахівців-філологів.*
Ключові слова: *біографія лінгвіста, загальне мовознавство, виховний аспект.*

Глущенко В. А., Тищенко Е. А. Роль биографии известных лингвистов в курсе «Общее языкознание». *В статье рассмотрены биографические факты, в частности малоизвестные, из жизни выдающихся украинских и русских лингвистов; проанализировано их влияние на научную деятельность компаративистов; доказано, что курс «Общее языкознание» содержит богатый материал по истории украинского и русского языкознания, который играет значительную воспитательную роль в формировании мировоззрения будущих филологов.*
Ключевые слова: *биография лингвиста, общее языкознание, воспитательный аспект.*

Problem statement and its relationship with important scientific and practical tasks. The analysis of historical linguistic literature has showcased that the distinguished scientific figures of Russian and Ukrainian linguistics of the XX century had been always caught the attention of researchers not only regarding their linguistic achievements, but also concerning the interesting facts of their own life. References to that sort of biographical information can be found in the works of M. A. Zhovtobriukh, L. V. Matveeva, H. Ponomarenko, V. Rusanivskyi and others.

Analysis of the last researches and publications. It is known that the scientific literature contains a range of investigations, devoted to the studying of biographical facts about famous linguists such as M. O. Maksymovych, N. N. Durnovo, Y. D. Polivanov, N. S. Trybetskoi, R. O. Yacobson, S. O. Kartsevkyi, A. Y. Krymskyi, P. O. Buzuk, M. F. Sulyma, B. D. Tkachenko, B. M. Hantsov, I. I. Ohienko, O. Y. Prytsak, V. I. Simovych, S. Y. Smal-Stotskyi, S. S. Smerechynskyi, Y. V. Shevelov etc. However, the question of their educational aspect, particularly during studying «General Linguistics», is not comprehensively researched. That fact determines **the relevance** of the proposed article.

The aim of our research is to resolve the issue of biographical facts' educational capacities derived from the lives of outstanding Ukrainian and Russian linguists of the XX century.

The process of achieving this goal involves solving the following **tasks**:

1) to explore who of the modern linguists examined the biographies of the scientists mentioned above;

2) to determine the corresponding stages in scientists' lives and research works which attracted attention of historical linguists;

3) to figure out the data that remained unnoticed by the researchers;

4) to demonstrate what kind of little-known biographical facts retained their significance for modern linguistics and in what way they are important for the education of future linguistics and literature teachers.

Presentation of the main research material. The modern comparative study allows to investigate these less known facts from the lives of linguists, which have been concealed for rather a long time. Unfortunately, only now we have an opportunity to inquiry carefully all the tragic biographical sketches of famous linguists.

We are aware of the fact that most scientists were repressed and had no possibility to work in their mother land, thus, were forced to emigrate abroad. All this, of course, influenced greatly their research activities. Therefore, while studying linguistic statements of any scientist, it is advisable to get acquainted with his biography at first.

It is extremely important to know what position was occupied by the linguist chosen for analysis, what aspects of his or her theses become leading and predominating as well as what are the traits that influenced the formation of the significant person.

Facts from the history of Ukrainian and Russian linguistics of the XX century (after the fall of the Russian Empire in 1917) possess significant educational potential.

© Glushchenko V. A., Tyshchenko K. A. The role of biographical facts of prominent linguists in the course of «General Linguistics»

If the period up to the early 30-ies in Ukraine is characterized by active development of applied linguistics, focusing on the history of eastern languages and theoretical study of grammar, during the 1930–1940-ies there was the CPSU (b) official ideology struggle against Ukrainian language and culture, which was reflected both on linguistic personnel as well as the directions of the linguistic research [4, 648].

During Stalinism times many Ukrainian linguists were repressed. Remarkable and outstanding scientists were arrested and died: P. O. Buzuck, M. D. Hladkyi, P. D. Hladkyi, V. K. Demianchuk, M. H. Yohansen, A. Y. Krymskyi, O. B. Kurylo, K. T. Nimchynov, O. N. Syniavskyi, M. F. Sulyma, B. D. Tkachenko and others. Scientific activity of repressed V. M. Hantsov was interrupted.

Some Ukrainian linguists came to be beyond Ukrainian state boundaries. These are P. Kovaliv, I. Ohienko, O. Pritsak, V. Simovich, S. Smal-Stotskyi, S. Smerechynskyi, Y. Shevelov.

The fate of Russian linguists was the similar. N. N. Durnovo, Y. D. Polivanov became the victims of repression, N. S. Trybetskoi, R. O. Yacobson, S. O. Kartsevskyi and others were forced to work in emigration.

During the period of planning a «new language doctrine» of M. Y. Marr, Ukrainian and Russian comparative linguistics, was forced to be in the so called underground [1, 203, 222]. It is a fate of both science and humans. And this is the fact that philology students should be aware of.

Autobiographical material has a great educational significance. However, facts belonging to such an intimate area as private life should be used very carefully. Engagement of biographical material provides many examples of how the realm of science attracts spiritually and morally young people, involved in scientific activities, increasing their wealth and enriches people, and, therefore, the whole mankind.

Thus, the history of Ukrainian linguistics is inseparably linked with the name of a famous philologist, ethnographer, historian and naturalist, the first head of the Kyiv University Mykhailo Olexandrovych Maksymovych (1804−1873). He occupies the prominent place among the great thinkers and educators of Ukraine. Born in Poltava, his parents Olexander Ivanovych Maksymovych and Hlykeriya Fedorivna Tymkivska were natives of Cossack families, dedicated into nobility, Mykhailo Maksymovych first studied in Zolotonosha monastery school and later in Novgorod-Siverskyi gymnasium. Love to science and creativity was raised in the boy by his uncle Illiya Fedorovych Tymkivskyy, teacher, writer and ethnographer, professor of Kharkiv University. Maksymovych received higher education at Moscow University, where he studied at literary and natural departments. After graduation a talented young man was engaged in scientific work in the field of botany and was preparing for teaching. At the age of 22 he became the head of the University botanical garden and herbarium [3, 44].

The young scientist maintained working and personal relationships with A. S. Pushkin, N. V. Gogol, K. F. Ryleev, A. I. Hertsen, V. G. Belinskyi, V. F. Odoyevskyi and others. In 1827 Maksymovych protected scientific thesis and obtained the degree of Master of natural history. He began working at the Botany department at Moscow University. Among M. O. Maksymovych lectures audience were M. Y. Lermontov and A. I. Hertsen.

During 11 years of scientific and teaching activity Maksymovych published 100 works on natural history. In particular, he was one of the first who substantiated the principle of cellular organisms' structure. In 1833 as the recognition of his achievements Maksymovych was appointed for a position of a professor and head of the botany department at Moscow University.

At the same time he was productively engaged in academic humanities science. In 1827 his book «Malorossyysky Songs» was published, which attained high appreciation among philologists and writers, including Pushkin and Gogol.

In 1834 Maksymovych became the head of Kiev University. He contributed a lot to the organization of educational process in the newly created university. In 1843, due to his initiative Kyiv archaeological commission was created, where the scientist worked extremely vigorously and productively. M. O. Maksymovych recommended the commission to appoint an artist Taras Shevchenko (in December 1845); the poet had been working in the commission for almost half a year.

Maksymovych wrote and published a number of works on history, literature and linguistics, translated «The Tale of Igor's Campaign» (the total number of his publications is 260).

In 1871 in Kiev Ukrainian and Russian scientists and writers celebrated the 50th anniversary of Maksymovych scientific and literary activity. He was elected as a correspondent member of the Russian academy of sciences, honorary member of Moscow, St. Petersburg, Kiev and Odessa universities and many scientific and literary societies [3, 48].

Maksymovych's life and work is a prime example of fruitful cooperation and enrichment of Ukrainian and Russian science and culture. And there lies a great educational value of scientist's biographical material.

A teacher of general linguistics may found many bright facts in the biographies of linguists, repressed in times of Stalinism. The biographical data of A. Y. Krymskyi is indicative. Arrested in July 1941, Krymskyi through extreme circumstances of brutal interrogation did not lose a striking polemicist reaction, integrity; his memory did not mislead him as well. The scientist aptly refuted the accusations by citing the facts and documents that were easy to check. Old, sick, extremely exhausted, Agatangel Yuhymovych found the strength not to sign anything, did not plead himself guilty and did not defame anybody. «I was not and never could be the Ukrainian nationalism ideologist, − he said to the investigator, – because it contradicts to all my nature and my outlook» [2, 49].

Krymskyi's case belonged to those legal inverstigations that were not even close to the searching for truth; that was a performed task – to charge and convict the man. Therefore, despite the objective, truthful scientist answers, the investigator considered it possible to charge the prominent linguist in the «Ukrainian nationalism» and «anti-Soviet nationalist activities» [2, 50].

On October 30, 1941 Krymskyi arrived in Kustanai prison in Kazakhstan. The scientist immediately was

brought to the hospital camera with the diagnosis: oldness, exhaustion and weakness. On January 25, 1942, he died.

I. U. Hrechynyn, a political prisoner, the witness of the linguist's last days, many years later described the terrible conditions that Krymskyi suffered before his death: overcrowding and terrible stench, mainly tuberculosis patients, people on the benches, on the floor – and among them Agatangel Yuhymovych. He approached people, talked and taught. Finally, he was taken hopelessly sick to another cell, he asked to pass on to Kyiv the news about him. «My address is simple, – he said. – Kyiv. Academy of Sciences. Krymskyi. And that is all» [2].

Meanwhile, no one knew where he was. Scientists, family, Academy of Sciences were searching for him. In 1947 M. Y. Krymska appealed to the Academy Presidium to issue her brother's death certificate, because she was sure that he had died in the evacuation. But at that time the Academy of Sciences did not know anything.

A. Y. Krymskyi was posthumously rehabilitated on May 2nd, 1957. Since that time Academy held celebrations in honor to the scientist, his articles and monograph came out and a five-volume collection of his literary and scientific works was published. However, until recent times there are numerous scientists' works left in manuscript; its scientific heritage has not undergone a full investigation; there is not a true documentary biography of academician Krymskyi.

As we can see, the appeal to the linguists' biographies enables students to focus on the high human qualities of scientists (while, of course, does not promote turning the linguist image to the icon).

Conclusion. A conducted research indicates that the issue of educational opportunities of biographical facts about famous scientists is exceptionally essential.

For now not only their scientific heritage requires a substantial analysis, but also the autobiographical facts that gained less publicity. This is related to those scientists first and foremost, who suffered repression. Among them there are many Ukrainian linguists, namely P. O. Buzuk, M. D. Gladkyi, P. D. Gladkyi, V. K. Demyanchuk, M. H. Johansen, A. Y. Crymskyi, O. B. Kurylo, K. T. Nimchynov, O. N. Synyavsky, M. F. Sulyma, B. D. Tkachenko, V. M. Hantsov and others.

Indeed, a large number of unknown facts should be carefully researched. The main goal for historical linguists is to figure out exactly the biographical material that should be used for educational work with students. Furthermore, it is necessary to remember that every fact of linguist's private life should be used exorbitantly watchful.

An appeal to biographical data is an integral part of today's youth research. Meanwhile the youth seeks for a professional and cultural development as well. These are worthy representatives of the Ukrainian nation who enrich their people and hence all the mankind.

Let us note that the knowledge of linguists' biography enables the upbringing of the best human qualities among students. Life passes of the outstanding scientists is the most appropriate exemplar of what should be endeavored by contemporary generation.

Thus, the course «General Linguistics» provides the teacher with a wealth of material that may be used for the education of future teachers-linguists who will spread «reasonable, good, eternal» principles.

Conclusions from this research and prospects. We envision in a deep study of the little-known biographical facts about prominent Ukrainian and Russian linguists of the twentieth century as well as within the analysys of their educational opportunities for teaching a number of linguistic disciplines.

REFERENCES

1. Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941) / М. А. Жовтобрюх; АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1991. – 260 с.

2. Матвєєва Л. В. А. Ю. Кримський і Українська Академія наук / Л. В. Матвєєва, Е. Г. Циганкова // А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук : Вибране листування. – К. : Обереги, 1997. – 172 с.

3. Пономаренко Н. Михайло Максимович / Н. Пономаренко, Г. Сергієнко // Історія України в особах : XIX – XX ст. – К. : Україна, 1995. – С. 43–49.

4. Русанівський В. М. Україністика / В. М. Русанівський // Українська мова : Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т української мови, Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 646–652.

УДК 811.111(26+37+42)

МЕТАКОМУНІКАТИВНИЙ ВОКАБУЛЯР НА РІВНІ ІНТРАТЕКСТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Гнезділова Я. В.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті йдеться про вивчення контекстуально залежних метакомунікативів та виокремлення їх основних типів. Проаналізовано зазначені метакомунікативи на рівні інтратекстуальної реальності та простежено їхнє функціонування в маніпулятивному дискурсі. Доведено, що такі метакомунікативи можуть умисно вживатися мовцем для створення бажаного контексту чи виокремлення / приховання певної інформації.

Ключові слова: *метакомунікативи, метапрагматична компетенція, інтраткстуальна / екстратекстуальна реальність, маніпулятивний дискурс.*

Гнездилова Я. В. Метакоммуникативный вокабуляр на уровне интратекстуальной реальности. *В статье идёт речь об изучении контекстуально зависимых метакоммуникативов и выделении их основных типов. Проанализированы указанные метакоммуникативы на уровне интратекстуальной реальности. Прослежено их функционирование в манипулятивном дискурсе. Доказано, что метакоммуникативы могут умышленно использоваться говорящим, чтобы создавать желаемый контекст или выделять / скрывать определенную информацию.*

Ключевые слова: *метакоммуникативы, метапрагматическая компетенция, интратекстуальная / экстратекстуальная реальность, манипулятивный дискурс.*

Gnezdilova Ya. V. Metacommunicative lexicon on the level of intratextual reality. *The article focuses on the study of contextually-dependent metacommunicative means and distinguishing their main types. A special attention is drawn to analyzing the aforementioned metacommunicative means on the level of intratextual reality and their functioning in manipulative discourse. It is proved that these metacommunicative units may be intentionally used by the speaker in order to develop the desired context or to underline / hide some information for / from the interlocutor.*

Key words: *metacommunicative means, metapragmatic awareness, intratextual / extratextual reality, manipulative discourse.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Метакомунікативні одиниці, чи метакомунікативи, неодноразово ставали предметом лінгвістичних досліджень [2; 5; 7]. Проте цим дослідженням притаманна певна обмеженість та вибірковість або об'єкта дослідження (метакомунікативні питання [2; 7], дієслова [13; 15], частки [9], маркери [6] тощо), або матеріалу дослідження (усне мовлення / дискурс [1], письмовий дискурс (написання листів [8]), академічний дискурс [10], релігійний дискурс [3] тощо), або аспекту дослідження (комунікативний [6], функціональний [12], прагматичний, у рамках теорії мовленнєвий актів [4, 9–12]). Відсутність у сучасному мовознавстві узагальненого та системного опису метакомунікативних одиниць свідчить про актуальність такого дослідження, а індуктивний аналіз розрізнених напрацювань та побудова загальної класифікації таких одиниць представляє передусім практичний інтерес.

В основу нашої класифікації покладено, услід за А. Хюблером та У. Буссе [12, 2–3], «метапрагматичну компетенцію» людей (*metapragmatic awareness*), яка реалізується через створення відповідних лінгвістичних засобів її вираження, що, своєю чергою, належать до однієї з трьох груп метакомунікативів: автономних, контекстуально залежних чи метакомунікативних індикаторів [пор. 12].

Метою статті є аналіз контекстуально залежних метакомунікативів, зокрема на рівні інтратекстуальної реальності.

Мета роботи передбачає розв'язання таких конкретних **завдань**: систематизувати метакомунікативи, що належать до групи контекстуально залежних; детально розглянути зазначені метакомунікативи на рівні інтратекстуальної реальності та окреслити специфіку їх вживання в маніпулятивному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Групу метакомунікативів, яку ми називаємо контекстуально залежними, представлено повнозначними лексемами, що можуть функціонувати метакомунікативно: саме їхнє вживання в метакомунікативних цілях перетворює їх на метакомунікативні вислови. Так, лексеми як такі належать до загального лексикону, доступного для говоріння / писання про світ загалом, формуючи комунікативні події. Усе ж в окремих випадках має сенс сприймати такі лексеми, які в загальному позначають комунікативні концепти як метакомунікативні.

Уживання певної лексеми можливе у трьох вимірах – комунікативному, метакомунікативному й соціальному. У першому випадку (комунікативний вимір) мова йде, скажімо, про стильову належність мовлення (приватний – бізнес); другий (метакомунікативний) вимір висвітлює певний обмін конвенціями, прийнятими за того чи іншого типу мовлення; третій (соціальний) не надається контекстом безпо-

© Гнезділова Я. В. Метакомунікативний вокабуляр на рівні інтратекстуальної реальності

середньо (actual use), скоріше таке вживання висуває на передній план соціальне значення, яке слово набуло під час використання – соціальне значення надає висловлюванню сенсу [12, 4].

Попри сказане, розмежування метакомунікативного й соціального вимірів є дещо умовним. Зокрема, у комплексному значенні (мета)комунікативних лексем наявні дві осі: горизонтальна й вертикальна. У контексті теорії про лексичні поля відомо, що: а) слова сполучаються з іншими словами на рівні тексту горизонтально в словосполучувальні (collocational), чи синтагматичні, відношення; б) вони конкурують з іншими словами цієї тематичної групи (lexical set) у вертикальній площині в парадигматичних відношеннях. Члени лексичної тематичної групи семантично взаємно детермінують один одного. Чим більш різноманітною є група, тим вища соціальна значущість комунікативного аспекту його членів. Лексеми такої лексико-тематичної групи розглядаються як індикатори соціального значення певного комунікативного аспекту й у цьому сенсі вважаються метакомунікативними висловами [пор. 12, 5]. У такому контексті актуалізовано дієслова-прохання [15], дієслова директивних мовленнєвих актів [13] чи дієслова, що замінюють мовленнєвий акт возвеличення [3], просодичні терміни [11], диз'юнкт *now* [16] тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контекстуально залежним метакомунікативам притаманна певна двоїстість: з одного боку, це вокабуляр, сфокусований на власне комунікативних засобах, представлених більшою мірою іменниками, з іншого боку, це вокабуляр, який демонструє обмірковування послання. Відповідно контекстуально залежні метакомунікативи оперують: а) на рівні «інтратекстуальної» (intratextual) реальності комунікації; б) на рівні «екстратекстуальної» (extratextual) реальності обміну, тобто в міжособистісному вимірі повідомлення, за допомогою якого учасники обмінюються поглядами й інформацією [8, 45].

На рівні інтратекстуальної реальності метакомунікативний вокабуляр стосується власне тексту і представлений іменниками та дієсловами, які саме в даному типові дискурсу чи контексті несуть особливе, метакомунікативне значення. Дієслова найчіткіше відчуваються метакомунікативними на початку (ввідна частина) та в кінці (заключна частина) дискурсу/повідомлення; прикметники чи коментарі підсилюють цінність іменників/дієслів. Дієслова передають бажання адресата: а) привернути увагу до факту, що з їхнім посланням ознайомилися; б) дати відповідь на попереднє повідомлення / висловлення, залучаючи й реципієнта; в) закінчити повідомлення/висловлення, але так, щоб комунікація не обривалася різко. Так, у переписці метакомунікативного значення набувають слова *letter, photograph, news(paper), parcel, money, yours, presents; write, pen, send, receive, acknowledge, post, enclose, answer, reply, thank, conclude, remain* [пор. 8, 50–53].

За нашими спостереженнями, існує безліч прикладів перетворення лексичних одиниць на метакомунікативні в умовах звернення до попереднього контексту як в письмовому, так і усному дискурсах. Наприклад,

JEREMY: At the Buckner nuptials, you were in the corner, sulking!

JOHN: I wasn't sulking! I twisted my ankle.

JEREMY: Rule Six: Don't sit in the corner and sulk. It draws attention in a negative way. Draw attention to yourself on your own terms!

JOHN: I know the RULES, Jeremy!

JEREMY: When Chazz Reinghold gave us those sacred rules of wedding crashing twelve years ago, he passed on a legacy. We have a responsibility here. <…> And anyway, what about Rule Three?! Rule Three for Chrisnakes, John!

JOHN: Oh not that again–

JEREMY: Rule Three: Toast in the native language if you know the native language and have practiced the toast. Do not wing it! Last week you when you toasted the groom in Hindi–

JOHN: Ok! I got a couple of words mixed up. Big deal!

JEREMY: A couple of words mixed up?! <…> (3, 10–12).

У цьому фрагменті лексема *RULE(S),* попри комунікативне значення «*a statement explaining what someone can or cannot do in a particular system, game, or situation*» [14, 1302], наділена метакомунікативним й соціальним, оскільки стосується не просто прийнятих правил поведінки, а правил поведінки незваних гостей на весіллях, відомих лише трьом особам (згідно із сюжетом): їх автору Джазу та його «послідовникам» Джону й Джеремі. Їм власне не обов'язково цитувати самі правила (хоч тут це й зроблено), варто назвати номер цих правил (*Rule Three, Rule Six*). Соціальне значення, пов'язане із соціально-культурними й комунікативними традиціями, типовою поведінкою, прийнятою в тому чи іншому суспільстві на весіллях, розкривається при повторюванні самих правил: привернуто негативну увагу до тих, хто сидить у кутку й сердиться; проголошувати тости нерідною мовою потрібно лише після попередньої підготовки. З правилами пов'язані і розроблені сценарії реагувань / дій за форс-мажорних обставин, що проілюстровано поданими нижче прикладами.

John takes a big slug of his drink. Jeremy rushes up to him.

JEREMY: Dude, we've got to get out of here. ASAP. I've got a <u>stage five clinger</u>.

JOHN: I need more time.

JEREMY: You're not hearing me. She's a <u>stage five</u>! A virgin clinger! I'll start the car (3, 41).

У наведеному прикладі *a stage five* є метакомунікативним висловом, оскільки постає своєрідним кодом й передає небезпечну ситуацію, що склалася у Джеремі з подругою, яка, згідно з контекстом, характеризується як *virgin clinger*. Ступінь небезпеки акцентовано прислівниковим скороченням *ASAP.*

JOHN (noticing a woman approaching): Oh shit! Isn't that the chick you picked up a t the Byrne Wedding?

JEREMY (sees the woman, panics): Quick hide me!

JOHN: Too late. We'll do <u>number ten from the playbook</u>. She walks up.

WOMAN: Shlomo?! I thought you were renouncing your possessions and moving to Nepal.

Jeremy looks at her, feigning confusion.

WOMAN (continuing): Shlomo? Don't you remember me?

JOHN: Oh, God, I'm sorry. You didn't hear, I guess. Shlomo had a bad accident. In the Eirnalayas. Snerpas, pack mules. Oxygen deprivation. He doesn't remember anyone. Even me, his own brother. – I'm just some nice man who helps him out.

WOMAN: Oh, you poor dear.

Jeremy looks at her and does fake sign language to John (3, 27).

Метакомунікативний вираз *number ten* є сигналом для Джеремі, що пояснює, як саме Джон має намір вийти з делікатної ситуації. Відповідно Джеремі миттєво зображує із себе контуженого. Вибраний сценарій поведінки є маніпулятивним з погляду жінки. Мотив Джона й Джеремі – позбутися жінки, щоб та їх не викрила; вони цього й досягли: жінка не просто виявила бажання якнайшвидше піти від них, а ще й запропонувала допомогу (*WOMAN (handing John a card): Here's my number if there' s anything I can do to help…* (3, 27). Контекстуально залежними метакомунікативними дієсловами на рівні інтратекстуальної реальності є ті, що повідомляють про нещасний випадок співбесіднику (*I'm sorry. You didn't hear, I guess*), описують контужених (*He doesn't remember anyone*) та реакцію-відповідь, яка передбачає допомогу за таких обставин (*if there' s anything I can do to help*).

Для маніпулятивного дискурсу характерне умисне перетворення повнозначних лексичних одиниць на метакомунікативні за умови/ без існування попереднього контексту. У ситуаціях, коли співрозмовникам відомо, про що йдеться, мовці можуть умисно наголошувати на певній лексемі, актуалізуючи певну ситуацію, контекст тощо, маніпулюючи нею для створення необхідного настрою в адресанта. Наприклад,

To speak in this place of horror, in this place where unprecedented mass crimes were committed against God and man, is almost impossible – and it is particularly difficult and troubling for a Christian, for a Pope from Germany <…>.

Pope John Paul II came here as a son of the Polish people. I come here today as a son of the German people. For this very reason, I can and must echo his words: I could not fail to come here. I had to come. It is a duty before the truth and the just due of all who suffered here, a duty before God, for me to come here as the successor of Pope John Paul II and as a son of the German people – a son of that people over which a ring of criminals rose to power by false promises of future greatness and the recovery of the nation's honor, prominence and prosperity, but also through terror and intimidation, with the result that our people was used and abused as an instrument of their thirst for destruction and power <…>.

Like John Paul II, I have walked alongside the inscriptions in various languages erected in memory of those who died here: inscriptions in Belarusian, Czech, German, French, Greek, Hebrew, Croatian, Italian, Yiddish, Hungarian, Dutch, Norwegian, Polish, Russian, Romani, Romanian, Slovak, Serbian, Ukrainian, Judaeo-Spanish and English. All these inscriptions speak of human grief, they give us a glimpse of the cynicism of that regime which treated men and women as material objects, and failed to see them as persons embodying the image of God <…>.

I felt a deep urge to pause in a particular way before the inscription in German. It evokes the face of Edith Stein, Theresia Benedicta a Cruce: a woman, Jewish and German, who disappeared along with her sister into the black night of the Nazi-German concentration camp; as a Christian and a Jew, she accepted death with her people and for them. The Germans who had been brought to Auschwitz-Birkenau and met their death here were considered as Abschaum der Nation – the refuse of the nation. <…> (2).

У наведених фрагментах промови Папи Бенедикта XVI, присвяченій Голокосту, акцентовано лексеми *Germany* та *German(s)*, які в цьому контексті асоціюються не просто з німецьким народом/мовою/країною, а з нацистами та жахіттями Другої світової війни, що перетворює зазначені лексеми на метакомунікативні. Промовець вдається до маніпулювань комунікативним та метакомунікативним значеннями цих слів, за рахунок чого приводить слухачів до думки, що *German≠Nazi*. З одного боку, він не відмежовується від вини, що лежить на німецькому народові (*as a son of the German people – a son of that people over which a ring of criminals rose to power*), і підкреслює, як йому, християнину й німцеві, важко говорити про ті події (*To speak <…> is almost impossible – and it is particularly difficult and troubling for a Christian, for a Pope from Germany*). Проте, з іншого боку, він намагається замінити *German=Nazi* на *German≠Nazi* через включення *German* до списку постраждалих/потерпілих від *Nazi-German* режиму. Особливим метакомунікативним значенням наділене дієслово *come* (*Pope John Paul II came here; I come here; I could not fail to come here. I had to come; for me to come here as the successor of Pope John Paul II and as a son of the German people*), що підкреслює: а) обов'язок духовної особи перед народом; б) повагу до попереднього Папи та належність мовця до його послідовників, як наслідок, досягнення Павла II поширюються й на Бенедикта XVI; в) зв'язок між попереднім виступом, присвяченим Голокосту, Павла II як сина потерпілого польського народу й Бенедикта XVI як сина німецького народу, який є одночасно народом-агресором й одним з народів-жертв.

З метою заручитися підтримкою від одного зі співбесідників мовець може створювати нібито попередній контекст у процесі мовлення, спонтанно, щоб викрутися, натякаючи співбесіднику підіграти та не видавати. Наприклад,

ROSS: I'm the Holiday Armadillo! I'm a friend of Santa's and he sent me here to wish you a merry Christmas!

MONICA: What happened to Santa, Holiday Armadillo?

ROSS: Santa was unavailable so close to Christmas.

MONICA: Come in, have a seat. You must be exhausted, coming all the way from Texas.

BEN: Texas?

ROSS: That's right, Ben. I'm Santa's representative for all the Southern states. And Mexico! But Santa sent me here to give you these presents, Ben. Maybe the lady will help me with these presents.

BEN: Wow, thanks!

ROSS: You're welcome, Ben. Merry Christmas. And happy Hanukkah!

BEN: Are you for Hanukkah too? Because I'm part Jewish.

ROSS: You are? Me too.

MONICA: Because armadillos also wandered in the desert?

ROSS: You want to wander in the hall? Hey, Ben! What if the Holiday Armadillo told you all about the Festival of Lights?

BEN: Cool!

ROSS: Come on, Ben. Years and years ago there were these people called the Maccabees!

CHANDLER: Ho, ho, ho! Merry Christmas!

BEN: Santa!

ROSS: What are you doing here, Santa?

CHANDLER: Well, I'm here to see my old buddy, Ben. What are you doing here Weird Turtle Man?

ROSS: I'm the Holiday Armadillo your part-Jewish friend.You sent me here to give Ben some presents. Remember?

CHANDLER: What?

BEN: Did you bring me any presents, Santa?

CHANDLER: You bet I did, Ben. <…> Ho, ho, ho! (1).

У наведеному прикладі об'єктом маніпуляції є дитина Бен, який святкує Різдво у свого батька Росса. Росс, не знайшовши костюма Санти, одягнувся у броненосця, мотивуючи, що він є представником й другом Санти. При цьому він шукає підтримки у своєї сестри Моніки. Речення *Santa was unavailable so close to Christmas* має різне смислове навантаження для учасників діалогу: для Бена – пояснює причини відсутності Санта Клауса та присутності «його друга»; Моніку ж непомітно інформує про причину вибору такого дивного костюму. Вона, входячи в роль, допомагає Россу – запрошує до квартири й клопочеться подарунками (*Maybe the lady will help me with these presents*). Усе ж їй важко утриматися від «метакомунікативної шпильки» у реченні *Because armadillos also wandered in the desert*, де броненосці прирівнюються до євреїв, накладаючи на проживання перших у пустелі біблійний сюжет пошуку дороги євреїв через пустелю. Метакомунікативне питання-відповідь Росса (*You want to wander in the hall?*) несе погрозу-попередження для Моніки наділенням дієслова *wander* метакомунікативним значенням – не просто блукати, а виставити, змусити вийти. Проте найпоказовішим є діалог Росса-броненосця й Чандлера-Санти, коли Росс пояснює «легенду» й просить підіграти через метакомунікативне питання *Remember?* Непідготовленість Чандлера й нерозуміння ним ситуації проявляється у питанні *What?*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, контекстуально залежні метакомунікативи представлено повнозначними лексемами, які за певних умов / контексту перетворюються на метакомунікативні. Метакомунікативи розглядають на рівнях інтратекстуальної та екстратекстуальної реальностей. Метакомунікативи першого типу виникають за умови існування / створення попереднього контексту. Вони є поширеним засобом в маніпулятивному дискурсі, адже допомагають змоделювати необхідний мовцю контекст, підкреслюючи чи приховуючи від адресата певну інформацію.

Перспективи дослідження зумовлені тим, що воно є внеском у вирішення проблем теорії мовленнєвої комунікації, пов'язаних із дослідженням мовленнєвої поведінки комунікантів та мовного впливу на співрозмовника – індивідуального чи масового адресата.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданова Н. В. Метакоммуникация в устной спонтанной речи (диалог vs. монолог) / Н. В. Богданова // Коммуникация в социально-гуманитарном знании, экономике, образовании : [материалы III международной научно-практической конференции. – Минск, Беларусь, 2012. – С. 330–331.

2. Грабовська І. В. Метакомунікативні питання в сучасному англомовному діалогічному дискурсі : семантика і прагматика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. В. Грабовська. – К., 2014. – 22 с.

3. Кожинова А. А. О метакоммуникации в тексте псалтири / А. А. Кожинова // Карповские научные чтения / отв. ред. А. И. Головня. – Минск : «Белорусский Дом печати», 2011. – № 5 (1). – С. 33–36.

4. Криворучко С. І. Лінгвопрагматичні властивості перлокутивних оптимізаторів у сучасному німецькомовному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. І. Криворучко. – Харків, 2011. – 21 с.

5. Матюхина Ю. В. Развитие системы фактической метакоммуникации в английском дискурсе 16–20 вв. : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю. В. Матюхина. – Харьков, 2004. – 20 с.

6. Пигрова Е. К. Метакоммуникативные маркеры в устной спонтанной речи : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Елена Константиновна Пигрова. – Санкт-Петербург, 2001. – 168 с.

7. Чхетиани Т. Д. Лингвистические аспекты фактической метакоммуникации (на материале английского языка) : дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Тамара ДмитриевнаЧхетиани. – К., 1987. – 203 с.

8. Dossena M. «I write you these lines»: Metacommunication and pragmatics in 19th-century Scottish emmigrants' letters / Marina Dossena // Investigations into the meta-communicative lexicon of English. A contribution to historical pragmatics / eds. U. Busse, A. Hübler. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2012. – P. 45–63.

9. Foolen A. Pragmatic particles. In Handbook of pragmatics / eds. J. Verschueren, J-O. Östman, J. Blommaert, & C. Bulcaen. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publ. Co, 1996. – P. 1–24.

10. Gotti M. Managing disputes with civility: On seventeenth-century argumentative discourse / M. Gotti // Investigations into the meta-communicative lexicon of English. A contribution to historical pragmatics / eds. U. Busse, A. Hübler. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2012. – P. 89–110.

11. Hübler A. A lexical approach to paralinguistic communication of the past / A. Hübler // Investigations into the meta-communicative lexicon of English. A contribution to historical pragmatics / eds. U. Busse, A. Hübler. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2012. – P. 247–270.

12. Hübler A. Introduction / A. Hübler // Investigations into the meta-communicative lexicon of English. A contribution to historical pragmatics / eds. U. Busse, A. Hübler. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2012. – P. 1–16.

13. Kohnen Th. Performative and non-performative uses of speech-act verbs in the history of English / Th. Kohnen // Investigations into the meta-communicative lexicon of English. A contribution to historical pragmatics / eds. U. Busse, A. Hübler. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2012. – P. 207–222.

14. Macmillan English Dictionary for advanced learners. – Malaysia : Macmillan publishers limited, 2007. – P. 1872.

15. Simon-Vanderbergen A.-M. Verbs of answering revisited: A corpus-based study of their pragmatic development / Anne-Marie Simon-Vanderbergen, Tine Defour // Investigations into the meta-communicative lexicon of English. A contribution to historical pragmatics / eds. U. Busse, A. Hübler. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2012. – P. 223–246.

16. Taavitsainen I. Now as a text deictic feature in late medieval and early modern English medical writing / Irma Taavitsainen, Turo Hiltunen // Investigations into the meta-communicative lexicon of English. A contribution to historical pragmatics / eds. U. Busse, A. Hübler. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2012. – P. 179–208.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Fisher M. A Whisper of AIDS (1992). Available at: http://www.americanrhetoric.com/speeches/maryfisher1992rnc.html.
2. FRIENDS. The One with the Holiday Armadillo (1994–2004). Available at: http://www.springfieldspringfield.co.uk/view_episode_scripts.php?tv-show=friends&episode=s07e10.
3. Pope Benedict XVI In this place of honor (2006). Available at: http://www.historyplace.com/speeches/pope-benedict-auschwitz.htm.
4. Rowling J. K. The Fringe Benefits of Failure, and the Importance of Imagination (2008). Available at: http://news.harvard.edu/gazette/story/2008/06/text-of-j-k-rowling-speech/.
5. The Wedding Crashers (2005). Available at: http://www.dailyscript.com/scripts/wedding_crashers.pdf.

УДК 811.162.1:371.315

МІЖМОВНІ ПОРІВНЯННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ: ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Гольтер І. М.
Дніпровський державний технічний університет

У статті йдеться про міжмовні порівняння під час навчання польської мови в україномовній аудиторії. Наголошено, що сучасна теорія та практика навчання польської мови як іноземної має належну методичну базу. Виокремлено лінгвістичні проблеми, які виникають під час навчання польської мови україномовних студентів.

Ключові слова: *міжмовні порівняння, польська мова як іноземна, теоретичні і практичні проблеми навчання, лінгводидактика.*

Гольтер И. М. Межязыковые сравнения польского и украинского языков: лингводидактический аспект. *Статья посвящена межязыковым сравнениям в процессе обучения польскому языку украиноязычных студентов. Отмечено, что современная теория и практика обучения польскому языку как иностранному имеет надлежащую методическую базу и широкий выбор технологий преподавания. Подчеркивается, что особенного внимания заслуживают лингвистические вопросы родства родного и чужого языков.*

Ключевые слова: *межязыковые сравнения, польский язык как иностранный, теоретические и практические проблемы преподавания, лингводидактика.*

Holter I. M. Interlanguage comparison of Polish and Ukrainian languages: didactical aspect. *The article deals with the importance of interlanguage comparison in teaching Polish for Ukrainian-speaking students. The author identifies a number of unsolved linguistic problems that arise while teaching Polish as a foreign language. Special attention is paid to the affinity of native and foreign languages.*

Key words: *interlanguage comparison, Polish as a foreign language, theoretical and practical problems of teaching, didactical methods of teaching.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Вивчення проблем крос-культурної комунікації, зокрема проблемних аспектів навчання близькоспоріднених мов, є зараз перспективним напрямом досліджень як у практичному, так і теоретичному плані. Слід звернути увагу, що зіставлення мовних систем близькоспоріднених мов значно складніше, аніж порівняння мов, які не належать до однієї групи. Як вважає Н. Н. Трошина, «у процесі міжкультурної комунікації поширеними є випадки такої парадоксальної ситуації: перебої відбуваються тим імовірніше, чим ближчими є культури одна до іншої (в суто мовному плані), тобто при значній (але не повній) спільності культурем (соціокультурних правил мовленнєвої поведінки) і біхевіорем (реалізації культурем)» [4, 61]. З нею важко не погодитися. Адже помітити значні культурні відмінності набагато легше, ніж побачити лінгвістичні тонкощі та нюанси генетично споріднених культур і мов.

Мета статті – обґрунтувати лінгводидактичні принципи навчання україномовних студентів польської мови як іноземної крізь призму міжмовних порівнянь.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: з'ясувати специфіку міжмовних порівнянь під час навчання польської мови в україномовній аудиторії; виокремити лінгвістичні проблеми, які виникають під час навчання польської мови україномовних студентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема навчання споріднених мов ґрунтується насамперед на дослідженні мовних контактів і зв'язків, які мають у мовознавстві давні й міцні традиції. Існує низка фундаментальних праць, присвячених цьому важливому питанню. Серед них доробки А. Кримського, О. Потебні, П. Житецького, О. Шахматова, Л. Булаховського. Робота продовжується і останні кілька десятиліть. Зокрема, М. Кочерган, Л. Ставицька, О. Хорошковська, М. Пентилюк говорять про необхідність створення нових програм, підручників і методичних посібників, які б задовольняли сучасні вимоги навчання іноземної мови. У їхній основі – контрастивно-альтернативний метод, згідно з яким навчання базується на визначенні спільних рис і відмінностей кожної мови.

Авторами досліджень, у яких акцентовано на викладанні комунікативних труднощів між представниками різних культур, навіть таких близьких, як польська та українська, є відомі вчені-лінгвісти: А. Вежбицька, В. Волкан, М. Коул, Г. Маркус, Е. Холл, Г. Хофстед, Ф. С. Бацевич, Д. Б. Гудков, П. М. Донець, В. В. Жайворонок.

Проблеми навчання саме близькоспоріднених мов, крос-культурної комунікації, механізми утворення культурологічних лакун під час взаємодії близькоспоріднених мов вивчені ще недостатньо. Незважаючи на деякі напрацювання, репрезентовані науковими розвідками О. П. Садохіної, В. В. Сафонової, С. Г. Тер-Мінасової, В. П. Фурманової, вони

© Гольтер І. М. Міжмовні порівняння польської та української мов: лінгводидактичний аспект

залишаються на периферії. Крім того, майже не дослідженим уважають питання сутності контрастивно-альтернативного вивчення мов.

У межах запропонованої статті предметом дослідження є висвітлення сутності використання міжмовних порівнянь на лексико-семантичному рівні в лінгвокультурологічному аспекті під час навчання польської мови україномовних студентів. Це і визначає актуальність дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом окреслену проблему можна розглядати на кількох рівнях – лексико-семантичному, морфологічному та синтаксичному. Тільки поєднуючись, вони дозволяють дати студентам належні мовні знання і виробити відповідні навички засвоєння польської мови.

Передусім комплексний підхід передбачає розгляд лексико-семантичного рівня. Лексичні поняття, уведені до програми навчання польської мови, можна поділити на три групи: 1) лексичні поняття, що входять до лексичної парадигми на рівні семантики слова; 2) лексичні поняття, пов'язані з уживанням лексем у різних сферах спілкування; 3) лексичні поняття, пов'язані з розвитком словникового складу, з походженням української лексики.

Близькоспорідненість української та польської мов, схожість їхніх структур майже на усіх мовних рівнях і разом з тим наявність розбіжностей зумовлюють необхідність постійного врахування в навчальному процесі як їхніх спільних рис, так і відмінних. Це можна здійснити лише на основі порівняння навчального матеріалу обох мов. Тому в практиці викладання спорідненої мови, на наш погляд, доцільно використовувати аналогії та міжмовне порівняння, зокрема зіставлення та протиставлення. Наприклад, навіть коли порівнюються «однакові» за звучанням слова, можна виявити міжмовні омоніми: наприклад: *забути – zapomnieć*.

Мова йде про врахування при навчанні близькоспоріднених мов специфіки національного світосприйняття на лексико-семантичному рівні, тобто на рівні лексико-семантичних полів. Це тим доцільніше, що поля двох мов ніколи повністю не збігаються. Український дослідник М. Кочерган пояснює це так: «якщо уявити собі лексико-семантичне поле як певну мозаїку слів, то вона в різних мовах буде неоднаковою: поля матимуть різну кількість клітинок, не всі клітинки в зіставлюваних мовах будуть заповненими і те, що в одній мові міститься в одній клітинці, в іншій може бути розподілене між двома чи кількома меншими клітинками» [1, 13].

Досліджуючи цей прийом, М. Шанський і М. Успенський виокремлюють два способи його застосування. Функція прихованого – організація навчального процесу, тому він використовується під час підготовки до уроку; функція відкритого – допомогти в розрізненні мов, тому він застосовується на уроці.

М. Пентилюк називає міжмовне порівняння методом і виділяє два прийоми – зіставлення і протиставлення. На її думку, зіставлення, ґрунтуючись на аналогії, дає можливість підкреслювати спільне в системах двох мов на всіх рівнях їхньої структури, а протиставлення слугує для розрізнення мовних явищ і дає позитивні наслідки під час вивчення частково схожих, протилежних або специфічних мовних явищ [3, 98].

Досить яскраво специфічні властивості мови, а отже, і мовна картина світу виявляються в синонімії та пов'язаній з нею різноманітністю конотативних значень слів-синонімів, що засвідчує «своєрідність образного сприймання тих чи інших явищ дійсності різними етносами» [4, 14].

Своєрідність різних мовних картин світу українців і поляків вимагає також враховувати і полісемію, оскільки перенесення, особливо метафоричні, у різних мовах дуже часто не є тотожними.

Власний дослід викладання польської мови засвідчує, що для більшого «заглиблення» студентів в іноземну мову, вироблення у філологів «мовного чуття» доцільно зіставляти внутрішню форму слів-відповідників, тобто спосіб мотивації слова. Це важливо робити тому, що в різних етносів, в різних мовах ознака, покладена в основу назви, є неповторною, як своєрідним і неповторним є сприйняття навколишнього світу кожним народом. Наприклад, укр. *світло* походить від «світ», пол. «*jasny» – від значення давньослов'янського «прозорий, який має просвіт»*. Коли йдеться про явища природи, українці говорять *йде* дощ, сніг, *поляки – pada (падає) desczc*.

В. Манакін та М. Кочерган [2; 1] уважають, що розрізнення денотативного значення стає можливим завдяки його внутрішній формі. Коли когнітивний зміст є універсальним, денотативне значення, пов'язане з певною конструкцією чи формою однієї мови, відображає саме її специфіку презентації змісту.

Яскраво репрезентує своєрідність мовних картин світу безеквівалентна лексика, зокрема той її пласт, що прийнято називати словами-реаліями (назви на означення національно-культурних понять): укр. *вишиванка, рушник, писанка, бандура, коломийка, гопак, вареники, галушки, калганівка*; пол.*venator, goral, baca, żurek.*

Важливо акцентувати і на емоційній лексиці. Порівнюючи українську мову з польською, можна помітити, що вона вирізняється багатством емоційно-оцінних засобів, особливо для утворення зменшено-пестливих форм іменників, прикметників, прислівників, навіть дієслів *(криниченька, малесенький, дорогенький*), еквівалентів яких в польській мові немає.

«Порівняння, – вважав український педагог К. Ушинський, – слугує основою будь-якого розуміння і будь-якого мислення» [5, 436]. Саме із цієї причини його вважають універсальним методом при вивченні мови, тобто і в теоретичному, і в практичному аспектах.

Таким чином, міжмовне порівняння є одним із ефективних способів дослідження своєрідності концептуалізації світу в різних мовах, а отже, універсальним прийомом при оволодінні іноземною мовою. Порівняння як організувальна основа збагачення мовлення студентів застосовується: під час визначення змісту навчального матеріалу; у процесі планування мовного і мовленнєвого матеріалу; у способах презентації теоретичного матеріалу (із заучуванням визначень і відповідних правил або без нього);

у доборі етнокультурознавчого лексичного матеріалу для вправ; у поясненні національних стереотипів мовленнєвої поведінки та культури спілкування, способах презентації етнокультурознавчих лексичних одиниць; у формулюванні навчальних завдань.

Основним завданням є розвиток і формування мовленнєвих умінь та навичок студентів із попереднім засвоєнням теоретичних основ. Для формування лексичних навичок та мовних умінь студентам пропонують для виконання такі види завдань: вибрати з поданих тлумачень те, яке пояснює лексичне значення запропонованого слова; вибрати серед кількох поданих слів те, яке відповідає поданому тлумаченню; доповнити певні тематичні групи слів, вибравши слово із запропонованих слів; знайти «зайве» слово серед слів-синонімів, що належать до етнокультурознавчої лексики; завершити незакінчене речення, вибравши необхідне слово або словосполучення (пропонуються слова у прямому і переносному значеннях, емоційно забарвлені слова); дібрати до виділеного у реченні багатозначного слова його тлумачення за контекстом; знайти речення з лексичною помилкою; скласти опис-мініатюру, доповнити подані речення необхідними лексемами відповідного значення з поданих слів; прослухавши міні-текст, зрозуміти його зміст, відповісти на запитання до тексту.

Враховуючи спільність багатьох лексичних понять в обох мовах, спираючись на знання рідної мови, студенти досить легко засвоюють польську. Крім того, набувають вміння й досвіду розрізнення міжмовних омонімів та їх використання у власному мовленні. На лексичній основі, таким чином, можна навчати і морфології.

Серед морфологічних проблем навчання польської мови україномовних студентів можна виділити кілька ключових. Це подібність, але не тотожність деяких відмінкових закінчень та різна реалізація певних граматичних категорій в окремих частинах мови. Найскладнішими є наявність так званої чоловічо-особової категорії. Тут, на нашу думку, варто використовувати когнітивний метод, опертя на який забезпечує вивчення основних принципів побудови мовної системи та свідоме оволодіння правилами мови [6, 54; 7, 140].

Граматичні категорії доцільно пов'язати з категоріями мислення, позаяк наявність у польській мові такого особливого граматичного явища свідчить про певну оригінальну систему категоризації світу поляками. Тому слід навчити студентів протиставляти чоловіків усім іншим і всьому іншому при вживанні форм множини.

З метою закріплення знань і вироблення остаточного уявлення про функціонування цієї категорії затрачають спеціально відведений час аудиторних занять. Студентам пропонують певний алгоритм утворення відповідних форм іменника, прикметника та дієслова, до того ж детально пояснюють принцип роботи з тією чи іншою частиною мови з урахуванням граматичних та фонетичних особливостей, зокрема чоловічо- або нечоловічо-особової, роду, чергування приголосних основи тощо.

Щодо вправ, вони різноманітні: поділити іменники на чоловічо-особові й нечоловічо-особові; поєднати в пари іменники й відповідні форми; сформувати з поданих слів словосполучення і скласти з ними речення; поєднати в пари іменники й відповідні їм форми числівників, скласти з ними словосполучення; записати подані в дужках дієслова у відповідних формах; написати словами подані цифрами числівники.

Труднощі викликає і творення дієслів минулого часу й умовного способу, коли, крім розрізнення чоловічо-особових і нечоловічо-особових форм за допомогою суфіксів l – ł, відбуваються зміни тематичного голосного закінчень -i – -y.

Для закріплення теми пропонуються такі вправи: поєднати в пари іменники з дієслівними формами минулого часу множини; вжити дієслова в дужках у відповідних формах; скласти речення з поданими дієсловами, щоб вони виступали у формах минулого часу чи умовного способу.

Серед синтаксичних проблем навчання польської мови можна виділити такі: зв'язки у словосполученнях, побудова односкладних речень (зокрема неозначено-особових та узагальнено-особових), утворення пасивних конструкцій, дієприкметників, вираження умовного способу, порядок слів у реченні. При вживанні згаданих конструкцій часто виникають кальки. І хоча студенти загалом знають їхні нормативні відповідники, однак у багатьох випадках вживають синтаксеми, характерні для рідної мови, української.

Особливі складнощі пов'язані зі складеним іменним присудком. І в українській, і в польській мові іменна частина такого присудка може бути виражена формами називного або орудного відмінків, але відмінкову форму іменного присудка в порівнюваних мовах визначають різні критерії. Носій української мови може не вловлювати також значеннєвих тонкощів польських підметово-присудкових структур.

Уже із самого початку слід звертати увагу студентів на керування дієслів як вид підрядного синтаксичного зв'язку, що вказує на граматичну залежність одного компонента словосполучення від іншого. Лінгводидакти радять подавати студентам дієслівне керування безпосередньо під час вивчення певного відмінка, і це цілком слушно. Особливо наголошувати на керуванні необхідно тоді, коли в споріднених мовах (польській та українській) слова схожі за звучанням, написанням і значенням, але їхня синтаксична «поведінка» у тексті є різною [6, 7].

Україномовним студентам важко також утворювати неозначено- та узагальнено-особові речення. На відміну від української мови, у польській мові в цьому випадку використовується безособове речення *pyta się*.

Необхідно акцентувати і на пасивних конструкціях (strona bierna), які в польській мові є більш поширеними, ніж в українській, до того ж стилістично марковані. І, на відміну від українських, враховують завершеність або незавершеність, повторюваність дії – доконаний або недоконаний вид. Наприклад: Film *został* skrytykowany. – Фільм був розкритикований *(док. вид)*. Та dzennikarka *była* nagradzona wiele razy. – Ця журналістка нагороджувалася багато разів або Цю журналістку нагороджували багато разів (*недок. вид*).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, при навчанні польської мови українськомовних студентів слід удосконалювати традиційні підходи у викладанні, зосереджуючись на формуванні мовних, мовленнєвих і граматичних навичок. Крім того, для ефективного навчання польської мови саме українськомовних студентів не можна залишати поза увагою етнокультурний компонент, який вимагає знання ментальності, особливостей світобачення поляків, їхніх звичаїв та традицій.

Отже, навчання близькоспоріднених мов вимагає врахування їхньої спільності та відмінностей, щоб студенти могли уникнути різних помилок через подібні, але не ідентичні граматичні та синтаксичні структури і оманливу лексичну схожість – міжмовні омоніми.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому удосконаленні методів навчання студентів близькоспоріднених мов з використанням новітніх лінгводидактичних знахідок та інноваційних педагогічних технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблеми мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5 – 6. – С. 13–18.

2. Манакін В. М. Деякі питання контрастивної лексикології слов'янських мов / В. М. Манакін // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 34–40.

3. Пентилюк М. І. Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання / М. І. Пентилюк. – К. : Рута, 2000. – 128 с.

4. Трошина Н. Н. Лингвистические аспекты межкультурной коммуникации / Н. Н. Трошина // Лингвистические исследования в конце XX в. : Сб. обзоров / ред. Ф. М. Березин – М., 2000. – С. 56–67.

5. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения / К. Д. Ушинский. – М., 1939. – Т. 2. – 456 с.

6. Komorowska H. Metodyka nauczania języków obcych / *Hanna* Komorowska. – Warszawa : Fraszka Edukacyjna, 2002. – 272 s.

7. Seretny A. Metody nauczania języków obcych a nauczanie języka polskiego – zarys / Anna Serenty, Ewa Lipińska // Z zagadnień dydaktyki języka polskiego jako obcego. – Kraków : Universitas, 2006. – S. 131–155.

УДК 81'42+811.111

ВИЗНАННЯ ПРОВИНИ ТА ВИБАЧЕННЯ У РЕПЛІКАХ ПЕРСОНАЖІВ АНГЛОМОВНИХ КІНОФІЛЬМІВ: ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Горбачова Н. І.
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено дослідженню порушення рольових очікувань у діалогічному спілкуванні між мовцями з асиметричними статусами. Розглянуто використання тактики визнання провини і тактики вибачення, застосування яких принижує статус адресанта і підвищує статус адресата, а саме підлеглого. Виявлено актомовленнєві особливості реалізації вказаних тактик.
Ключові слова: *асиметричні статуси, керівник, підлеглий, тактика вибачення, тактика визнання провини.*

Горбачёва Н. И. Признание вины и извинение в репликах персонажей англоязычных кинофильмов: прагмалингвистический аспект. *Статья посвящена исследованию нарушений ролевых ожиданий в диалогическом общении между говорящими с асимметрическими статусами. Рассмотрено использование тактики признания вины и тактики извинения, использование которых понижает статус адресанта и повышает статус адресата, а именно подчинённого. Представлены речеактные особенности реализации указанных тактик.*
Ключевые слова*: асимметричные статусы, руководитель, подчинённый, тактика извинения, тактика признания вины.*

Gorbachova N. I. Admitting guilt and apology in characters' remarks from English-language films: pragmalinguistic aspect*. The given article is devoted to pragmalinguistic aspect of human speech. Taking into account that every human being spends much time at work it is topical to analyze communication between workers. The author of the article draws special attention to official communication between people with different statuses. The material for this investigation is taken from English-Language films as they reflect actions, behaviour and speech that are typical for real life. The article highlights violation of role expectations in dialogical speech between speakers with asymmetrical statuses. The usage of admitting guilt tactics and apology tactics in situations when they lower a chief's status and raise a subordinate's one are studied. Speech acts peculiarities of these tactics realization are presented. The conclusions of this research state that the given tactics can be used together and separately; they can also be combined with other tactics which enhance the status of the speaker who occupies a higher position at work such as justification tactics, positive self-esteem tactics or critics of interlocutor actions tactics. It is also shown that realization of these tactics is not always successful and doesn't help to rehabilitate the status in all the cases of their usage. The perspective of this research is to find typical lexical units which lower the status of the speaker with higher status.*
Key words: *asymmetrical statuses, chief, subordinate, tactics of admitting guilt, tactics of apology.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сучасні розвідки в царині прагмалінгвістики направлені на виявлення і аналіз того, як людина використовує мову в процесі спілкування. Прагмалінгвістичний підхід дозволяє виявити найбільш оптимальні із наявних в мові засобів, що використовуються для успішного впливу на слухача та ефективного досягнення поставленої мети в конкретних обставинах мовного спілкування [13, 327]. Позаяк значну частину часу людина проводить на роботі, важливим є вивчення міжособистісного спілкування керівника і підлеглого, яке базується на врахуванні конвенцій спілкування [18, 38], коли мовці керуються принципами людяності, поваги до особистості [15, 226].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча на офіційному рівні в англомовному суспільстві спілкування ведеться з дотриманням принципу ввічливості [18, 38], у певних ситуаціях спілкування можливі відхилення від загальноприйнятих норм [4]. Аналіз індивідуального мовлення керівника і підлеглого в ситуаціях статусної асиметрії дозволяє виявити використання стратегій і тактик, які принижують статус керівника або підвищують статус підлеглого, а оскільки такі стратегії і тактики не достатньо досліджені, це обумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою розвідки є аналіз *тактики визнання провини* і *тактики вибачення* як таких, що принижують статус мовця з вищим статусом та відповідно підвищують статус слухача, який має нижчий статус.

Сформульована мета роботи передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) розглянути особливості спілкування адресата та адресанта з асиметричними статусами; 2) проаналізувати можливість використання скриптів англомовних кінофільмів як матеріалу для даного дослідження; 3) виявити тактико-стратегічну специфіку реалізації тактики визнання провини і тактики вибачення в ситуаціях, які порушують рольові очікування.

У ситуації, коли адресант говорить, що він зробив щось неправильно, він визнає свою провину [19], таким чином реалізуючи тактику визнання провини,

© Горбачова Н. І. Визнання провини та вибачення у репліках персонажів англомовних кінофільмів: прагмалінгвістичний аспект

яка може супроводжуватися використанням тактики вибачення. У сучасних лінгвістичних розвідках широко представлений аналіз явища вибачення. Наприклад, досліджується вербалізація тактики вибачення [9, 304], причини її реалізації [7, 110] та етнокультурні особливості [2, 1044]. Використання формул вибачення є одним зі способів мовця коригувати стосунки, які були певною мірою ним зіпсовані і супроводжуються визнанням власної провини та почуттям емоційного розкаяння з приводу даної ситуації [14, 36]. У нашому дослідженні тактику вибачення розглядаємо як таку, що принижує статус адресанта і підвищує статус адресата та реалізується в експресивному МА вибачення [14, 68, 187].

Матеріалом дослідження є англомовні кінотвори, які реалізують спілкування з елементами корпоративної культури, оскільки вивчається саме асиметрія керівник–підлеглий [10, 93]. У розвідці ми розглядаємо кінодискурс як форму вербально-іконічної поведінки, яка пов'язана із ситуацією, часом, простором і культурою, а також має всі основні функції, які притаманні мові – інформативну, комунікативну, регулятивну і художньо-естетичну [8, 90].

Останнім часом спостерігаємо значний інтерес до дослідження кіно як емпіричного матеріалу для розвідок у різних напрямах лінгвістики [1, 152; 11, 344; 12, 92]. Необхідно зазначити, що кінематограф у цілому зображує безпосередньо прожитий досвід за допомогою різноманітних прийомів, передає культурну репрезентацію світу як засобами мови, так і зображенням поведінки та подій [10, 93], що і викликає інтерес лінгвістів. Персонажі кінодискурсу жанру драма/мелодрама є мімітичними, тотожними реальним людям, оскільки художній світ, у якому вони існують, відображає просторово-часові і географічні параметри, соціально-рольові стосунки [10, 93] і спілкування, які є характерними для реального життя [3, 84]. Отже, тотожними є їх дискурси і комунікативна поведінка в певних ситуаціях [10, 93].

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз реплік англомовних фільмів показує, що в певних ситуаціях мовці з вищим статусом реалізують тактики, які шкодять їхньому авторитету. Як бачимо з прикладу, Луїс, який помилково звільнив Рейчел за зраду фірмі, вимушений вдатися до *тактики визнання власної провини*:

Luis*: Fair enough. Uh, I made a mistake. You were unfairly punished. And I would like to officially just welcome you back.*

Rachel*: Thank you.*

Luis*: You're welcome* (Suits, Season 1, Episode 9).

Тактика реалізована мовленнєвими актами (МА) констативу, адресант експліцитно визнає власну помилку (*Uh, I made a mistake*) та роз'яснює, у чому вона полягає (*You were unfairly punished*). Як компенсацію, він запрошує Рейчел повернутися на роботу (*And I would like to officially just welcome you back*), вдаючись до тактики загладжування провини, реалізованої МА оперативу, що також принижує його статус.

Мовці з вищим статусом комбінують тактику визнання власної провини з тактиками, які можуть реабілітувати їхній статус, наприклад, з тактикою виправдання, яка використовується комунікантами для вирішення непорозумінь: мовець намагається дати додаткову інформацію про обставини, які пояснюють його поведінку в минулому. Виправдання супроводжується прямим або непрямим визнанням вини [5, 139]:

Mike*: Oh, nothing. Uh, you know – just six hours, 1,500 pages, and I uh, I found your mistake.*

Harvey*: Yeah, you found the one mistake I made while drafting those bylaws a dozen years ago when I was two years younger than you. A mistake, by the way, that's gonna help me get rid of Stensland.*

Mike*: (whispers) Mistake* (Suits, Season 1, Episode 3).

Харві реагує на тактику докору Майка щодо помилки в документах, які були ним розроблені, комбінацією тактик визнання власної провини, що є вимушеним (*Yeah, you found*), яка нівелюється вказівкою на унікальність ситуації (*the one mistake I made*) і виправдання (*I made while drafting those bylaws a dozen years ago when I was two years younger than you*), що дозволяє йому пом'якшити ситуацію власного приниження. Оскільки Харві вважає себе знаним адвокатом, він реалізує тактику виправдання за рахунок применшення власної помилки і спробою знайти переваги в даній ситуації (*<…> that's gonna help me get rid of Stensland*), однак його тактика не зазнає успіху, оскільки Майк не приймає аргументів (*Mistake*).

Тактика визнання провини також трапляється в комбінації з тактикою позитивної самооцінки:

Mike: *Wow. I leave you alone for two days.*

Harvey: *This is my mistake. This is Halley's Comet. Take a good look. Because it won't happen again* (Suits, Season 1, Episode 7).

Харві зазнав поразки на певному етапі справи, яку він веде і ділиться ситуацією з Майком, на що той реагує тактикою іронії (*Wow. I leave you alone for two days*), чим підвищує власний статус. Харві визнає свою помилку (*This is my mistake*) і тактику визнання власної провини виражає МА констативу. Однак продовжує діалог тактикою виправдання, порівнюючи власну помилку з рідкісним явищем у природі (*This is Halley's Comet*) і реабілітуючи свій статус тактикою позитивної самооцінки, хоча і робить це імпліцитно (*Because it won't happen again*), використовуючи МА промісиву.

Наступна ситуація ілюструє комбінацію тактики визнання провини з тактикою наказу:

Luis: *You're right. I should have apologized. But don't you threaten me. I followed procedure to the letter and you have no basis for a lawsuit* (Suits, Season 1, Episode 9).

Луїс використовує тактику визнання провини (*You're right. I should have apologized*), однак відразу після цього вдається до наступальної тактики наказу (*But don't you threaten me*), чим підкреслює свій вищий статус. Проте у наведеному прикладі керівник повторно принижує власний статус тактикою виправдання (*I followed procedure to the letter and you have no basis for a lawsuit*).

В англійській мові є декілька формул вибачення: *(I'm) sorry / Excuse me / Pardon (I beg your pardon)*, а також вирази зі словами *apology, apologies, apologize, regret: I owe you an apology / Please accept*

my apologies / I do apologize for… / I (We) regret [6, 212]. Найбільш часто вживаною мовною формулою вибачення є *(I'm) sorry* [16, 86], у тому числі між мовцями з асиметричними статусами.

Тактика вибачення може міститися в ініціальній репліці, як у ситуації, коли Мередіт підвищила голос на свого колегу, який має нижчий статус, але пізніше вирішує перепросити за це. У такому випадку вибачення є відтермінованим у часі:

Meredith: *Sorry for things that I said.*

Weber: *Ah, it's okay* (Grey's Anatomy, Season 13, Episode 8).

Як показує приклад, керівник використовує тактику вибачення в комбінації з тактикою визнання своєї провини (*Sorry for things that I said*) з метою продемонструвати жаль з приводу вчиненого [14, с. 42] і вказує на своє щире каяття. Реакція Вебера є типовою для офіційної ситуації – він поспішає запевнити Мередіт, що все гаразд, підвищуючи її статус (*Ah, it's okay*).

У наступному прикладі тактика вибачення реалізується у реактивній репліці головного лікаря Бейлі, для уникнення конфлікту з підлеглим, директором ординатури Вебером, який обурений запрошенням консультанту з навчальних програм без його відома:

Weber: *I just don't know why you wouldn't discuss it with me.*

Bailey: *I'm sorry. Look, she had an opening in her schedule, and I jumped at it. It happened very fast* (Grey's Anatomy, Season 13, Episode 7).

Підлеглий Вебер порушує статусні відношення, реалізуючи тактику критики дій керівника (*I just don't know why you wouldn't discuss it with me*), чим принижує статус головного лікаря. У реактивній репліці Бейлі не вдається до тактик, які б підвищили її статус, а, навпаки, принижує свій статус тактикою вибачення (МА вибачення *I'm sorry*), яка комбінується з тактикою виправдання, реалізованого у вигляді МА аргументативу (*she had an opening in her schedule, and I jumped at it. It happened very fast*), що роз'яснюють й виправдовують поведінку мовця, та починається дієсловом у наказовому способі (*Look*) для привертання уваги слухача.

У певних ситуаціях вибачення може бути вимушеним і нещирим:

Rachel*: You need to apologize to me right now. Or I'm going to file a lawsuit against you first thing in the morning. <…> But if you don't think I have a basis for all the shit you've pulled over the years I've been here, think again.*

Luis*: I'm sorry. Okay?* (Suits, Season 1, Episode 9).

На завершальному етапі діалогу між Луїсом та Рейчел, коли вона продовжує використання тактики шантажу, він вимушений реалізувати тактику вибачення (МА вибачення *I'm sorry*), про нещирість якої свідчить наступна репліка (*Okay?*), що є запитом про задоволення вимоги слухача.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як видно з наведених фрагментів, використання тактики визнання провини і тактики вибачення, що є як щирим, так і вимушеним, дозволяє мовцю уникнути конфронтації, хоча і не виправдовує рольових очікувань слухача та понижує статус керівника. Аналіз емпіричного матеріалу виявив ситуації використання даних тактик у комбінації одна з одною, що підсилює ефект висловлення. Крім того, зазначені тактики можуть бути використані як ізольовано, так і в комбінації з тактиками виправдання, позитивної самооцінки, критики дій співрозмовника, коли мовець прагне реабілітувати власний авторитет і підвищити статус. Проте реалізація тактик, орієнтованих на зменшення власних іміджевих втрат, не у всіх ситуаціях є успішною.

Перспективу цього дослідження становить аналіз тактико-стратегічної організації висловлень мовців у ситуації спілкування керівника та підлеглого з метою виявлення типових лексичних засобів, які принижують статус мовця з вищим статусом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабчук Ю. Й. Гендерні особливості реалізації вигуків в емоційній спонтанній комунікації (на матеріалі художніх англомовних фільмів) / Ю. Й. Бабчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2010. – № 51. – С. 152–157.
2. Байгазакова А. М. Прагматика речевого акта извинения в английском и башкирском языках / А. М. Байгазакова // Вестник Башкирского университета. – 2010. – № 3–1. – С. 1044–1046.
3. Борисенко Н. Д. Обіцянка в персонажному дискурсі британської драми / Н. Д. Борисенко // Мовні і концептуальні картини світу / [за ред. А. Д. Бєлової]. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2015. – Вип. 51. – С. 83–89.
4. Ватолина Т. Г. Стратегии коммуникативного поведения персонажей в ситуации «межличностный конфликт» в англокинодискурсе / Т. Г. Ватолина // Концепт. – 2015. – № 8. – С. 21–25.
5. Волкова О. С. О тактиках толерантного речевого поведения в коммуникативной ситуации «конфликт» / О. С. Волкова // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: «Языкознание». – 2008. – № 2. – С. 137–141.
6. Ларина Т. В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах / Т. В. Ларина. – М. : Издательство Российского университета дружбы народов, 2003. – 315 с.
7. Литвинова В. А. Коммуникативно-прагматическая специфика английского этического извинения / В. А. Литвинова // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: «Языкознание». – 2015. – № 5. – С. 109–113.
8. Назмутдинова С. С. Пути достижения гармоничного перевода в кинодискурсе / С. С. Назмутдинова // Вестник Челябинского государственного университета. – Сер. «Филология». – 2007. – № 22 (100). – С. 86–91.
9. Передон Н. О. Особливості застосування тактики вибачення для досягнення гармонізації міжособистісної інтеракції / Н. О. Передон // Освіта і культура Волині : історія та сучасність : [матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 жовт. 2012 р., м. Луцьк)]. – Луцьк : РВВ Луцького нац. техн. ун-ту, 2012. – С. 304 –308.
10. Плотникова С. Н. Человек и персонаж: феноменологический подход к естественной и художественной коммуникации / С. Н. Плотникова // Человек в коммуникации: концепт, жанр, дискурс: сб. науч. тр. – Волгоград : Парадигма, 2006. – С. 89–104.

11. Рахматуллина А. Н. Фонетические и невербальные маркеры эксцентричности как типа речевого поведения (на материале британского кинодискурса) / А. Н. Рахматуллина // Преподаватель XXI век, 2012. – № 2. – С. 342–346.

12. Рибакова О. Контекстуальні параметри комунікативного акту незгоди (на матеріалі англомовного кінодискурсу) / Олена Рибакова // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2013. – № 18. – С. 91–96.

13. Степанов Ю. С. В поисках прагматики / Ю. С. Степанов // Изв. АН СССР. Сер. ЛиЯ, 1981. – № 4. – С. 325–332.

14. Трофимова Н. А. Экспрессивные речевые акты в диалогическом дискурсе. Семантический, прагматический, грамматический анализ : [монография] / Н. А. Трофимова. – СПб. : Изд-во ВВМ, 2008. – 376 с.

15. Шатун В. Т. «Я – начальник, ты – …». О менеджменте популярно и конкретно: Учебно-практическое пособие / В. Т. Шатун. – Николаев : Изд-во НГГУ им. Петра Могилы, 2005. – 344 с.

16. Aijmer K. Conversational Routines in English : Convention and Creativity / Karin Aijmer. – London & New York : Longman, 1996. – 268 p.

17. Brown P. Politeness – Some universals in language usage / Penelope Brown, Stephen Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p.

18. Leech G. Principles of Pragmatics / Geoffrey Leech. – L., N.Y.: Longman Linguistic Library, 1983. – 250 p.

19. Merriam-Webster. Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу]: http://www.merriam-webster.com/dictionary/statement.

УДК 811.133.1:82-311.1

РОЛЬ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МІНІМАЛІСТИЧНІЙ ІНТРАГЕТЕРОДІЄГЕТИЧНІЙ ОПОВІДІ

Дегтярьова Є. О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті досліджено специфіку французької мінімалістичної інтрагетеродієгетичної оповіді. Особливу увагу приділено внутрішньому мовленню персонажів та мовленнєвим способам його відтворення. Роботу виконано на матеріалі роману Крістіана Гайї "Un soir au club".

Ключові слова: *внутрішнє мовлення, інтрагетеродієгетична оповідь, текстовий концепт, французький мінімалістичний роман.*

Дегтярёва Е. А. Роль внутренней речи во французском минималистическом интрагетеродиегетическом повествовании. *В статье рассматривается специфика французского минималистического интрагетеродиегетического повествования. Особое внимание уделено внутренней речи персонажей и речевым способам её воспроизведения. Работа выполнена на материале романа Кристиана Гайи "Un soir au club".*

Ключевые слова: *внутренняя речь, интрагетеродиегетическое повествование, текстовый концепт, французский минималистический роман.*

Dehtiarova Ye. O. Inner speech role in the French minimalist intra-heterodiegetic novel. *The article highlights the specifics of the french minimalist intra-heterodiegetic novel of the late XX – early XXI centuries. Special attention is drawn to the characters' inner speech and to the linguistic means of it's reproduction. The research is conducted on the material of the French minimalist novel of Cristian Gailly "Un soir au club".*

Key words: *French minimalist novel, inner speech, intra-heterodiegetic novel, text concept.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У сучасному мовознавстві традиційно зберігається інтерес до розгляду оповідного простору художньої прози. Праці вітчизняних і зарубіжних дослідників І. А. Бехти [2], О. М. Кагановської [4], Р. І. Савчук [6], І. В. Смущинської [8], D. Maingueneau [9] свідчать про те, що розуміння оповідної структури художнього тексту є суперечливим і складним. Особливого значення набуває питання розгляду різних типів оповіді в постмодерністському дискурсі, який став найкращим середовищем для вияву потенційних можливостей тексту, оскільки в постмодернізмі світ мислиться як текст, як незкінченне перекодування і гра знаків, поза межами яких неможливо уявити істину такою, якою вона є [1, 5]. До постмодерністських текстів відносимо і французький мінімалістичний роман, де важливу роль відіграє внутрішнє мовлення (далі – ВМ), яке завдяки широкому спектру зображувальних можливостей відтворює складні процеси мовомислення персонажів і віддзеркалює взаємодію суб'єктно-мовленнєвих планів оповідача й персонажа, наявних в оповідному просторі художнього тексту.

Незважаючи на достатню кількість розвідок, спрямованих на вивчення проблематики ВМ в оповідному просторі художніх творів (Н. Є. Буцикіна [3], Р. І. Савчук [6], C. Puech [10], A. Rabatel [11] та інші), досі не до кінця з'ясованою залишається специфіка ВМ саме у французькій мінімалістичній інтрагетеродієгетичній оповіді, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Отже, **метою** статті є висвітлення ролі ВМ персонажів у французькій мінімалістичній інтрагетеродієгетичній оповіді. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: уточнити визначення інтрагомодієгетичної оповіді; виокремити різновиди ВМ персонажів у французькій мінімалістичній інтрагомодієгетичній оповіді; установити способи відтворення ВМ персонажів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальний простір інтрагетеродієгетичної оповіді вводиться оповідачем, який перебуває в романному світі, але не бере безпосередньої участі в оповіданих подіях [6, 112]. Гетеродієгетичний оповідач проникає до підсвідомості персонажів та представляє їхній внутрішній світ, переживання і думки за допомогою ВМ. Проілюструємо відтворення ВМ з позиції інтрагетеродієгетичного оповідача на матеріалі уривка з роману К. Гайї "Un soir au club", герой якого, колишній музикант, сумує за облишеною улюбленою справою.

"*Simon la regarda* s*'en aller puis revint sur les trois musiciens. Bien qu'attentif au visage, aux lèvres, à la voix de Debbie, il n'avait pas cessé de les écouter. Sur un tempo assez rapide ils étaient en train de carburer sur Milestone. Simon pensa sur ce thème-là, on ne peut pas s'en empêcher. Il se rappela comment lui-même carburait sur ce thème*" (1, 65).

Представлений фрагмент починається невласне-прямим мовленням (далі – НПМ), яке формується внаслідок «зазирання» оповідача у роздуми головного героя роману – Сімона. Контамінація свідомості персонажа й оповідача експліцитно отримує вираження в оповідному просторі твору через займенник 3-ої особи однини *il*. Суб'єктно-мовленнєвий план оповідача формує візуальну частину фрагмента: "*Simon la regarda* s*'en aller puis revint sur les trois musiciens. Bien qu'attentif au visage, aux lèvres*", яка змінюється ментальною: "*Simon pensa sur ce thème-là, on ne peut pas*

© Дегтярьова Є. О. Роль внутрішнього мовлення у французькій мінімалістичній інтрагетеродієгетичній оповіді

s'en empêcher. Il se rappela comment lui-même carburait sur ce thème". Оповідь ведеться з позиції «він», але оповідач не просто представляє те, що бачить та знає про персонажа, – він опосередковує його почуття. Позиція інтрагетеродієгетичного оповідача розширяє межі сприйняття головного героя роману, що вможливлюється завдяки нульовій фокалізації або всезнанню оповідача. Дієслова мислення *penser* v.i., *se rappeler* v.pr. та сприйняття *se sentir* v.pr. вказують на процеси, які виникають у свідомості Сімона. Сигналом суб'єктномовленнєвого плану персонажа виступає конструкція "*il se sentit de nouveau le moral à zéro*", синонімічна ідіомі *avoir le moral à zéro* – "aller très mal, être déprimé" [12, с. 1087], яка вербалізує текстовий концепт (далі ТК) СУМ TRISTESSE. Прислівниковий вираз *de nouveau* loc.adv. – "une fois de plus" [12, 695] підкреслює, що герой не вперше перебуває у пригніченому стані, що імплікує ТК ЗАНЕПАД ДУХУ / DÉPRESSION.

«Вливання» думок героя до мовної свідомості гетеродієгетичного оповідача в його внутрішньому монолозі (далі ВМ) відбувається плавно, без руйнації логіко-семантичних зв'язків між суб'єктномовленнєвими планами оповідача та персонажа. У межах інтрагетеродієгетичної оповіді має місце наближення та взаємопроникнення двох різних текстових конструктів: оповідача як самостійної оповідної інстанції та героя як головного актанта інтрагетеродієгетичної оповіді [6, 117].

Вкраплення внутрішніх рефлексій (далі – ВРф) Сімона до НПМ свідчать, що оповідач дійсно представляє те, що відбувається в його свідомості. Репрезентативним компонентом, який уводить ВРф персонажа, є дієслово мислення *penser* v.i., що міститься в інтерпозиції по відношенню до мовлення героя, яке постає його внутрішнім прямим мовленням (далі ВПМ): "*La musique n'a plus besoin de moi, pensa-t-il, les jeunes la font très bien, et moi je n'ai plus besoin d'elle*" (1, 66). Оповідач, зазирнувши у свідомість персонажа, на цьому відрізку твору не виявляє себе як оповідна інстанція, він залишається в оповіді, проте «дозволяє» Сімону говорити самому, його ВРф відзначаються зверненістю до себе, до своєї підсвідомості, виступають формою моральних пошуків персонажа [7, 76], є засобом самопізнання та переосмислення життєвих позицій і питань. Така позиція оповідача дозволяє не лише більш яскраво, але й більш правдиво показати все те, що відбувається в емоційно-чуттєвій площині героя.

Відтворення роздумів Сімона подано в нульово-внутрішній фокалізації, де фокалізованим виступає персонаж, а фокалізатором – оповідач, який занурюється в його свідомість. У межах своєї гетеродієгетичності оповідна інстанція не переходить у категорію актанта оповіді, а залишається в площині власної функціональної ролі. Маркерами інтрагетеродієгетичної позиції оповідача, тобто його всезнання всіх деталей романного світу твору, слугують вказівні займенники *celui*; *ceci*, *ça* та присвійні і вказівні прикметники *son verre*; *ce thème-là*, які локалізують героїв роману в просторі та часі, створюючи ефект присутності оповідача в тому самому, зумовленому текстовими межами просторі, що й персонажі оповіді.

Фраза "*Il me disait s'être soudainement rendu compte de ceci: et ça fait mal: Je n'aime plus le jazz, plus autant qu'avant, peut-être même plus du tout, en tout cas comme on doit l'aimer pour y passer sa vie*" (1, 66) демонструє злиття мовних свідомостей оповідача та героя в цьому фрагменті оповіді, де ВПМ героя уводиться двокрапкою. Градація в поєднанні з антитезою «я більше не люблю джаз, не настільки як раніше, можливо, навіть зовсім не так, як потрібно його любити, щоб жити ним» відтворюють внутрішнє сум'яття Сімона, його невизначеність щодо музики, імплікуючи ТК РОЗЧАРУВАННЯ / DÉCEPTION. Спостерігаємо протиріччя у ВМ персонажа, який підсвідомо обожнює музику, але в реальному житті не може собі дозволити займатися нею. Прислівникова конструкція *peut-être* loc.adv. на позначення проміжного між ствердженням та запереченням ступеня алетичної модальності містить семантичний компонент «можливість», передаючи суперечливі відчуття героя. Далі відбувається розгортання внутрішнього діалогу (далі ВД), який найяскравіше представляє суб'єктномовленнєвий план Сімона:

"*C'est bien de ça qu'il s'agit, de ma vie. Je cherchais quoi en venant ici? Je voulais démontrer quoi en piratant ce piano? Je peux répondre, se dit-il. Alors réponds. Je vais répondre, se dit-il. Je t'attends. Oui, oui, je viens. Je voulais savoir si ma vie était finie. Et alors? Maintenant je sais qu'elle l'est. Au fond, je n'avais pas envie de jazz, encore moins de musique, j'avais juste envie de vivre, une minable petite envie de vivre*" (1, 66).

Передумовою такої форми ВМ є співіснування в той самий момент різних смислових позицій у межах свідомості одного персонажа [5, 40]. Формально ВД не передбачає присутності безпосереднього реального партнера і не розрахований на стороннє сприйняття. Реципієнтом власного розумового висловлення є сам суб'єкт мовлення [3, 171]. Розумове висловлення героя спрямоване «всередину», він звертається до самого себе, свого ідеального «Я» як об'єктивної свідомості, з якою можна розпочати діалог. Ознакою діалогічності ВМ є серія риторичних запитань, поставлених Сімоном самому собі, та відповідь на них: "*Je cherchais quoi en venant ici? Je voulais démontrer quoi en piratant ce piano? Je peux répondre, se dit-il*" (1, 66).

ВД персонажа є вираженням емоційної сфери особистості та передає негативний прояв його психологічного стану, завдяки використанню риторичних запитань: "*Je cherchais quoi en venant ici? Je voulais démontrer quoi en piratant ce piano?*" (1, 66), що надають експресивності ВМ. Для наведеного ВД характерна сильна імплікація власних почуттів та емоцій героя, експлікованих у тексті розчаруванням ("*Au fond, je n'avais pas envie de jazz*"), бажаннями ("*j'avais juste envie de vivre, une minable petite envie de vivre*"), сумнівами ("*Je voulais savoir si ma vie était finie*").

Цілісне «Я» Сімона психологічно розщеплюється на двох партнерів – «Я»1 і «Я»2. Присутність партнера відображається в прономінальній системі мовленнєвого акту протиставленням форм "*je – tu*", уживанням наказового способу і запитань:

"*Je peux répondre, se dit-il. Alors réponds. Je vais répondre, se dit-il. Je t'attends. Oui, oui, je viens. Je voulais savoir si ma vie était finie. Et alors?*" (1, 66)

Голос «Я»1 каже собі, що може пояснити, навіщо він сів грати на піаніно, голос «Я»2 вимагає відпо-

віді. ВМ відображає динаміку взаємодії двох голосів і поглядів, джерелами яких є суб'єкт ВД та його внутрішній партнер. Щораз більше емоційне напруження інтрагетеродієгетичної оповіді формується внаслідок представлення у ВД переживань головного героя. Тричі повторений іменник *envie* n.m. – "besoin organique qu'on désire satisfaire" [12, 375] надає ВМ персонажа інтимізованого звучання при відтворенні його душевних переживань. Номінативна конструкція "*une minable petite envie de vivre*" ілюструє емоції та розпач Сімона і отримує вираження в його суб'єктно-мовленнєвому плані.

Герой зізнається собі, що, почавши грати після довгої перерви, він зрозумів, що без музики його життя вже скінчилось, адже вона була для нього смислом існування. Бажання грати він ототожнює з бажанням жити. Таким чином, відмова від музики призвела до його моральної смерті. Відтак з думок персонажа в його ВД вичленовується ТК ПОРОЖНЕЧА / VIDE, який виконує функцію інтенсифікатора змісту та структурує концептуальний простір ВМ героя в інтрагетеродієгетичнній оповіді.

У ВД спостерігаємо внутрішній рівень фокалізації, адже розвиток тексту скерований свідомістю персонажа. Розщеплення мовної свідомості Сімона на два голоси надає оповіді поліфонічності внаслідок «звучання» в ній голосу «Я»2. За рахунок концентрації експресивно забарвленої лексики (*carburer sur*; *la force du swing*; *vautré sur sa basse enlacée*; *une oreille née*; *le moral à zéro*; *ça fait mal*; *en piratant*; *minable petite envie*; *se massacrait le coeur*) у ВМ Сімона формується емоційно-перцептивна площина головного героя. Він надає оцінку сам собі та власній життєвій ситуації, про що свідчить використання номінативних модальних одиниць: *assez rapide*; *très inspiré*; *vraiment très bons*; *très mélodique et surtout très véloce*; *capable de jouer aussi vite qu'un guitariste, pas toujours très juste mais inventif, très inspiré*; *jouent de mieux en mieux et de plus en plus tôt*; *très bien*; *plus autant qu'avant, peut-être même plus du tout, en tout cas comme on doit l'aimer*.

Інтрагетеродієгетичний оповідач виявляє себе як оповідна інстанція, послуговуючись вставними конструкціями: *comme je l'ai déjà dit*; *me disait Simon*; *il me disait*.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Суб'єктно-мовленнєвий план персонажа французької мінімалістичної інтрагетеродієгетичної оповіді виражено в таких різновидах ВМ: НПМ, ВПМ, ВРф та ВД, де простежується поліфонія голосів, що складається з голосу оповідача у ВМг, його коментарях до НПМ, голосу героя, який звучить у його НПМ, ВПМ, ВРф, ВД, та голосу «Я»2 у ВД. Ці голоси є носіями різних поглядів, організованих варіабельною нульово-внутрішньою фокалізацією. Мовними засобами відтворення ВПМ є градації та вказівні займенники, НПМ – еліпсиси, паралелізми і вказівні прикметники, ВРф – повтори, ВМг – інверсії, ВД – риторичні запитання, вказівні прикметники, наказовий спосіб, протиставлення займенникових форм "*je – tu*". Отже, інтрадієгетична позиція дозволяє оповідачеві більш повно відтворити психологічний та емоційний стани персонажів роману. Припускаємо, що за словами оповідача стоїть сам автор твору, події якого є аналогічні деяким фактам з життя письменника, що також колись відмовився від музики. Таким чином, у концептуальному просторі інтрагетеродієгетичної оповіді простежується його іконічність завдяки семантизації елементів авторської свідомості.

Перспективою досліджень уважаємо подальше вивчення ролі ВМ персонажів у інших типах французької мінімалістичної оповіді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабелюк О. А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми : [монографія] / О. А. Бабелюк. – Дрогобич : ТзОВ «Вимір», 2009. – 296 с.
2. Бехта І. А. Дискурс наратора а англомовній прозі / І. А. Бехта.– К. : Грамота, 2004. – 304 с.
3. Буцикіна Н. Є. Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти внутрішнього мовлення персонажів (на матеріалі художньої прози Ф. Моріака) : дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Надія Євгенівна Буцикіна. – К., 2004. – 256 с.
4. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози : когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини XX сторіччя) : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Олена Марківна Кагановська. − К., 2003. – 502 с.
5. Кучинский Г. М. Диалог и мышление / Г. М. Кучинский. – Минск : Изд-во Белорусск. гос. ун-та, 1983. – 189 с.
6. Савчук Р. І. Оповідний простір художньої прози Ф. Саган: лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти : дис. … кандидата філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Руслана Іванівна Савчук. – К., 2009. – 295 с.
7. Сєнічева О. А. Засоби вираження внутрішнього мовлення в художньому тексті : [монографія] / О. А. Сєнічева. – Донецьк : Юго-Восток, 2007. – 187 с.
8. Смущинська І. В. Суб'єктивна модальність французької прози : [монографія] / Ірина Вікторівна Смущинська. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський ун-т», 2001. – 256 с.
9. Maingueneau D. Pragmatique pour le discours littéraire. L'énonciation littéraire / Dominique Maingueneau. – P. : Hachette, 1994. – 188 p.
10. Puech C. Language intérieur et ontologie linguistique à la fin du XIX siècle / Christian Puech // La parole intérieure. Langue française. – P. : Larousse. – 2001. – № 132. – P. 26–47.
11. Rabatel A. Les représentations de la parole intérieure : monologue intérieur, discours direct et indirect libres, point de vue / Alain Rabatel // La parole intérieure. Langue française. − 2001. − № 132. − P. 72–95.
12. Le petit Larousse illustré : chronologie universelle. – P. : LAROUSSE, 2008. – 1812 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Gailly C. Un soir au club / Christian Gailly. – P. : Ed. de Minuit, 2004. – 173 p.

УДК 81'322.5'37:341.76(73)

ЗАСТОСУВАННЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ МЕМОРАНДУМІВ БАРАКА ОБАМИ)

Денисюк Ю. І.
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

У статті досліджено текстові категорії президентських меморандумів Барака Обами з використанням комп'ютерної програми контент-аналізу текстів Tropes. Особливу увагу звернено на семантично-прагматичні чинники змістової організації текстів. З опорою на автоматизований контент-аналіз досліджуваних меморандумів обґрунтовано виокремлення модальностей характеру дії (manner), заперечення (negation), рівня напруженості (intensity), високого рівня переконаності (assertion) та низького рівня переконаності (doubt).

Ключові слова: *програма контент-аналізу, лексико-семантична категорія тексту, прагматична категорія тексту, президентський меморандум.*

Денисюк Ю. И. Применение автоматизированного контент-анализа для исследования текстовых категорий (на материале президентских меморандумов Барака Обамы). *В статье исследуются текстовые категории президентских меморандумов Барака Обамы с использованием компьютерной программы контент-анализа текстов Tropes. Особое внимание уделено семантико-прагматическимим факторам содержательной организации текстов. С опорой на автоматизированный контент-анализ исследуемых меморандумов обосновывается выделение модальностей характера действия (manner), отрицания (negation), уровня напряженности (intensity), высокого уровня уверенности (assertion) и низкого уровня уверенности (doubt).*

Ключевые слова: *программа контент-анализа, лексико-семантическая категория текста, прагматическая категория текста, президентский меморандум.*

Denisyuk Yu. I. Application of automated content analysis for the study of text categories (based on the presidential memoranda of Barack Obama). *The article deals with the analysis of textual modalities applying Tropes – a computer programme developed by Semantic-Knowledge and designed for semantic classification, keyword extraction and qualitative analysis of text. The research is based on Barack Obama's presidential memoranda (586 texts issued during his presidency in 2006 – 2016). It is claimed that textual modalities traced by the applied programme are correlated with their presentation in modal logic which deals with modal markers that resemble modal words in natural languages. Textual modalities as presented in this article do not coincide with textual categories as treated in modern text linguistics. Out of seven modalities chosen for text analysis by the developers of Tropes two are referred to semantic categories (time and place) and five – to pragmatic categories (manner, assertion, doubt, negation, intensity). Special attention is paid to the pragmatic categories as used by Barack Obama in his memoranda. It has been discovered that modalities of manner, negation and intensity are prevailing. Preliminary analysis of verbal means which represent these categories in presidential memoranda has been conducted.*

Key words: *content analysis program, lexico-semantic category of text, pragmatic category of text, presidential memorandum.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Вчення про текстові категорії є сьогодні перспективним напрямом мовознавчих досліджень. Текст і його категорії мовознавці тлумачать неоднозначно, хоча формування теоретичних положень лінгвістики тексту почалось ще у 60-ті роки 20 століття. Сьогодні випрацювана низка різних підходів до виокремлення та трактування текстових категорій. Їх вивчення є ключовим питанням лінгвістики тексту [5].

Його розглядали такі дослідники у цій галузі, як В. Дресслер, Р. Богранд, М. Халлідей, А. Хілл, В. Бухбіндер, Є. Розанов, І. Гальперін, О. Селіванова. Більшість з них дотримуються поділу текстових категорій на формально-структурні й змістовні.

Однак Ф. Бацевич стверджує, що цей поділ є умовним, оскільки так зване «формальне» завжди нерозривно пов'язане зі «змістовним» [1, 184]. Загалом у категорійній організації тексту Ф. Бацевич виділяє чотири типи категорій: 1) формально-структурні; 2) семантичні; 3) змістовно-семантичні; 4) прагматичні [1].

До першого типу відносяться категорії зчеплення, інтегративності, прогресії та стагнації. До другого типу – категорії темпоральності та локативності. Третій тип включає категорії «людина», «річ», «подія», «випадок», «факт» та «оцінка». До прагматичних категорій (четвертий тип) Ф. Бацевич зараховує текстові категорії «точка зору» та «емпатія» й текстову модальність [1, 181–245].

Кожна з названих вище категорій привертає увагу дослідників і по-різному тлумачиться. Зокрема, поняття модальності, яке в мовознавстві має тривалу історію, по-новому висвітлюється з погляду її тлумачення як прагматичної категорії тексту. Дослідження є **актуальним** з огляду на зацікавленість мовознавців питаннями категорійної організації тек-

© Денисюк Ю. І. Застосування автоматизованого контент-аналізу для дослідження текстових категорій (на матеріалі президентських меморандумів Барака Обами)

сту та питаннями виокремлення категорій (модальностей) тексту спеціальними автоматизованими програмами контент-аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники тексту нерідко звертаються до автоматизованих методів його аналізу. Наприклад, зростає роль контент-аналізу в дослідженні текстів, породжених інститутами влади, які є комунікативними посередниками в соціальному регулюванні і які завдяки керівній ролі в суспільстві забезпечують соціальний примус [2].

Контент-аналіз – це найбільш усталений метод текстового аналізу серед емпіричних методів соціальних досліджень. [9, 596–692.] Як багатофункціональний метод аналізу тексту він може також прислужитися для виділення категорій тексту. Застосування контент-аналізу розпочалося у другій половині 1930-х років, передусім, для дослідження мас-медійного та міжнародно-політичного дискурсів [12, 254].

Сутність контент-аналізу полягає в тому, що кожну одиницю аналізу закодовано та закріплено за однією чи більше категоріями. Будь-яке визначення обраних категорій повинно бути експліцитним, повним і адекватним. У процесі автоматизованого контент-аналізу застосовуються програми, які співвідносять одиниці аналізу з кодами [13]. Текстова категорія здебільшого постає як номінальна шкала: одиниця аналізу або належить або не належить до цієї категорії [8].

Загальна система категорій спрямована на операціоаналізацію змінних величин, які можуть забезпечити опис конкретного об'єкта дослідження. Вперше перелік категорій для контент-аналізу уклали О. Холсті та Б. Берельсон. Вони запропонували типологію, яку можна використовувати як основу для проектування системи категорій: 1) предмет, тема (про що йде мова); 2) спрямованість (як розгортається тема); 3) норми (що слугує основою для класифікації та оцінки); 4) цінності (які установки, цілі та бажання виражаються); 5) засоби (які засоби використовуються для досягнення поставлених цілей); 6) особливості (які особливості використовуються при описі людей); 7) актори (хто ініціює певні дії, а хто їх виконує); 8) авторство (від імені кого зроблені твердження); 9) джерело (хто здійснює комунікацію); 10) конфлікт (яка причина будь-якого конфлікту, хто учасники, наскільки серйозний конфлікт); 11) результат (чи розв'язок конфлікту є позитивним, трагічним чи невизначеним); 12) час (коли все відбувається); 13) форма або вид комунцікації (який канал комунцікації використовуєтся); 14) форма твердження (які граматичні і синтаксичні форми можна виявити); 15) методи (які риторичні прийоми чи методи пропаганди застосовуються) [6, 96]. Цей список показує, що контент-аналіз не обмежується лише експліцитним вмістом тексту – його метою є знайти відповіді на ті та інші питання з випрацюванням схеми текстових категорій.

Мета пропонованої статті – проаналізувати текстові категорії президентських меморандумів (далі ПМ) Барака Обами за 2009–2016 рр. за допомогою програми автоматизованого контент-аналізу Tropes. Це програмне забезпечення розробила компанія Semantic-Knowledge у 1994–2010 рр. [7]. Tropes забезпечує контент-аналіз англомовних текстів на засадах семантичної класифікації. Аналіз тексту здійснюється за такими параметрами: стиль тексту, референтні поля, референти, сценарій, зв'язки референтних полів, частотні категорії слів та всі категорії слів.

Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати такі **завдання**:

– виявити найчастотніші текстові категорії цього мовленнєвого жанру;

– систематизувати мовні засоби, які вербалізують кожну з категорій.

Виклад основного матеріалу дослідження. ПМ належать до адміністративних наказів в складі президентського дискурсу і є важливим складником жанрової палітри цього дискурсу. ПМ мають чітку структуру (дет. див. [3]). За час президентства (2009–2016 рр.) Барак Обама видав 586 ПМ (табл. 1).

У програмі Tropes у підрозділі «Текстові категорії (модальності)» виділено сім категорій, і програма підраховує відсоткові та кількісні показники реалізації цих модальностей (рис. 1).

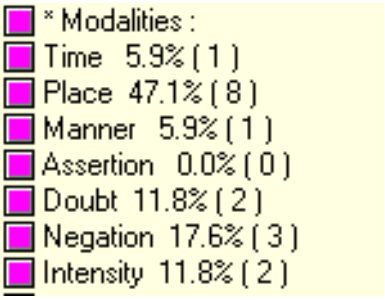

Рис. 1. Приклад представлення текстових категорій (модальностей) у програмі Tropes

Модальності в контент-аналізі співвідносяться з їх тлумаченням у модальній логіці. Остання розглядає логічні системи, у яких використовуються модальні оператори, подібні за змістом до модальних дієслів природної мови: «можна», «потрібно», «можливо», «неможливо», «необхідно», «обов'язково», «дозволено», «заборонено», «впевнений», «було», «буде» та інші [4].

Залежно від того, яка модальність надає висловлюванню нового смислу, оцінює те, що стверджується або заперечується, логіки розрізняють типи модальностей: 1) алетичні («необхідно», «можливо», «насправді», «випадково»); 2) деонтичні («обов'язково», «дозволено», «заборонено»); 3) епістемічні («знає», «вірує», «сумнівається», «відомо»,

Таблиця 1

Кількість президентських меморандумів Барака Обами, виданих у 2009-2016 роках

2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
66	70	84	83	50	44	70	119

«невідомо», «переконаний»); 4) часові («було», «є», «буде») тощо.

Кожен тип модальності визначають з погляду об'єктивних (фактичних) і логічних детермінантів. Алетична модальність, зокрема, детермінується з погляду об'єктивних законів природи, суспільства й логічних законів; деонтична – з погляду прийнятних у суспільстві правових і моральних норм; епістемічна – з погляду закономірностей пізнання об'єктивного світу, часова – з погляду часових характеристик того, що відбувається у світі [4].

Таким чином, тлумачення модальностей у логіці (і, відповідно, у системах контент-аналізу) виходить за межі тлумачення модальності як прагматичної категорії тексту в мовознавстві, а охоплює також інші типи категорій. Темпоральність та локативність (рис. 1) є семантичними категоріями тексту, які в цьому дослідженні не розглядаються. Інші категорії, зокрема: 1) характер дії (*manner*); 2) високий рівень переконаності (*assertion*); 3) низький рівень переконаності (*doubt*); 4) заперечення (*negation*); 5) рівень напруженості (*intensity*) – розглядаються як різновиди прагматичних текстових категорій. Зосередимо увагу на реалізації цих прагматичних категорій у ПМ Барака Обами. Застосування програми Tropes дозволило встановити, які текстові категорії трапляються частіше і якими мовними засобами вербалізується кожна з них.

Кількісні показники реалізації п'яти категорій, за якими програма Tropes здійснює аналіз текстів, представлено в таблиці 2.

Аналіз цих показників засвідчує переважання модальності характеру дії (*manner*), заперечення (*negation*) та рівня напруженості дії (*intensity*). Найчастотнішою текстовою категорією є категорія характеру дії (*manner*) – 377 випадків вживання, другою за частотністю є категорія заперечення (*negation*) – 288 випадків, а на третьому місці – напруженість дії (*intensity*), що становить 269 випадків. Категорії високого (*assertion*) та низького (*doubt*) рівня переконаності трапляються значно рідше (відповідно 60 та 28 випадків).

Перелічені модальності є визначальними для жанру ПМ, оскільки комунікативну спрямованість текстів цього жанру експліковано мовленнєвими актами, що виражають настанови, розпорядження та несхвалення (дет. див [3]).

Програма автоматизованого контент-аналізу також забезпечує та значно спрощує виявлення тих мовних засобів, які вербалізують кожну з текстових категорій. Аналіз досліджуваних меморандумів за роками дозволив систематизувати ці мовні засоби (до прикладу, див. таблицю 3).

У різних текстах ПМ текстові категорії можуть бути представлені різними мовними одиницями. До прикладу, розглянемо меморандум, написаний Бараком Обамою 10 травня 2013 року [11]. У цьому меморандумі йдеться про покращення системи оплати праці. Президент накреслює план конструктивних змін і дає чіткі вказівки урядовим структурам та відомствам, спрямовані на організацію їхньої роботи для досягнення поставлених завдань. У цьому ПМ реалізуються категорії характеру дії (manner), низького рівня переконаності (doubt), заперечення (negation) та рівня інтенсивності дії (intensity). Категорію характеру дії (manner) представлено маркерами: *broadly, similarly, how, part-time:*

*In order to further understand **how** the practices of executive departments and agencies (agencies) affect the compensation of **similarly** situated men and women, and to promote gender pay equality in the Federal Government and **more broadly**, I hereby direct the following actions, pursuant to the authority vested in me by the Constitution and the laws of the United States)* [11].

Категорія низького рівня переконаності (*doubt*) вербалізується через маркер: *almost: **Almost** 50 years ago, when President John F. Kennedy signed the Equal Pay Act of 1963, women were paid 59 cents for every dollar paid to men)* [11].

Категорі. заперечення (*negation*) позначено маркерами: *not, nothing*: ***Nothing** in this memorandum shall be construed to impair or otherwise affect, This memorandum is **not** intended to, and does **not**, create any right or benefit, substantive or procedural, enforceable at law or in equity by any party against the United States, its departments, agencies, or entities, its officers, employees, or agents, or any other person)* [11].

Категорія рівня інтенсивності дії (*intensity*) виражається словами: *nearly, more, particulary: At the same time, **nearly** two-thirds of women are breadwinners or co-breadwinners for their families, all agency-specific policies and practices for evaluating individuals regarding promotions, **particularly** individuals who work **part-time** schedules (for example,*

Таблиця 2

Кількісні показники реалізації прагматичних категорій у президентських меморандумах Барака Обами

	Кількість випадків реалізації категорії				
Рік	**Manner**	**Assertion**	**Doubt**	**Negation**	**Intensity**
2009	44	1	4	50	34
2010	42	9	3	46	36
2011	55	8	8	44	41
2012	45	8	2	28	27
2013	27	4	6	27	21
2014	30	4	3	28	20
2015	53	11	1	24	41
2016	81	12	4	41	49

Таблиця 3

Вербалізація текстових категорій у ПМ Барака Обами за 2013 рік

	Текстові категорії				
	Manner	**assertion**	**doubt**	**negation**	**intensity**
Вербальні засоби	as follows, precisely, readily, how, optimally, appropriately, such, economically feasible, technically, as required, publicly, separately, globally, internationally, directly, at large, broadly, adversely, deeply, efficiently, currently, reasonably, potentially, adversely, likewise, publicly, repeatedly, in collaboration, constructively, carefully, lastly, additionally, primarily, habitually, continuously, voluntarily, accordingly, similarly, part-time, lawfully, electronically, as needed, sincerely, jointly, in particular, significantly, conscientiously, together, equally, strategically, carefully, reasonably, in the air, demonstrably, as required, especially, bilaterally, clearly	effectively, exclusively	almost, approxi-mately	not, no, nothing, no longer, negatively	also, particularly, well, more than, better, so, fully, substantially, even more, most, strongly, seriously, nearly, all, best, at last, only, each, at all, less

those who serve as caregivers to children or other family members) [11].

Порівняльний аналіз мовних засобів за 8 років президентства засвідчує повторюваність маркерів, які характерні для кожної модальності жанру ПМ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, зазначимо, що застосування програми автоматизованого контент-аналізу забезпечує виявлення в текстах семантико-прагматичних чинників їхньої змістової організації. Модальності тексту, пошук яких забезпечує програма, співвідносні, однак не збігаються з текстовими категоріями, які розглядають сьогодні у лінгвістиці тексту. Застосування програми контент-аналізу Tropes для розгляду ПМ Барака Обами за 2009–2016 дозволило зробити висновок про переважання в цих текстах модальностей характеру дії (*manner*), заперечення (*negation*) та рівня напруженості дії (*intensity*), які є виразниками суб'єктивної модальності в досліджених меморандумах. Перспективним видається докладний аналіз засобів вербалізації модальностей та встановлення їхньої ролі в досягненні комунікативних цілей президента.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Лінгвістика тексту / Флорій Бацевич, Ірина Кочан. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 316 с.
2. Волков А. Г. Прагматика политического дискурса / А. Г. Волков. – Запорожье : Просвіта, 2003. – 112 с.
3. Денисюк Ю. І. Типи президентських меморандумів Барака Обами : Структурні особливості / Ю. І. Денисюк // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: "Філологічні науки" (мовознавство) : [зб. наук. праць]. – Дрогобич, 2016. – № 5. – Т. 1. – С. 108–111.
4. Карамишева Н. В. Логіка. Пізнання. Евристика : [посіб. для студентів та аспірантів] / Н. В. Карамишева. – Л. : Астролябія, 2002. – 352 с.
5. Николаева Т. М. Лингвистика текста / Т. М. Николаева // Лингвистический энциклопедический словарь. –М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 682 с.
6. Титчер С. Методы анализа текста и дискурса / Стефан Титчер. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с.
7. Content analysis programe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.semantic-knowledge.com
8. Herkner W. Inhaltsanalyse / Werner Herkner // [ed. by Juergen von Koolwijk and Maria Wieken-Mayser Techniken der empirischen Sozialforschung]. – Muenchen : Oldenbourg, 1974. – Vol. 3. – P. 158–191.
9. Holsti O. Content analysis / Ole R Holsti / [ed. by G. Lindzey and E. Aronson] // The Handbook of Social Psychology, 2nd edn., 1968. – Vol. 2. – P. 596–692.
10. Merten K. Inhaltsanalyse. Einfuehrung in Theorie, Methode und Praxis / Klaus Merten // Opladen : Westdeutscher Verlag, 1983. – P. 3–20.
11. Presidential Documents Guide [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/10/presidential-memorandum-advancing-pay-equality-federal-government-and-le
12. Silbermann A. Systematische Inhaltanalyse / Alphons Silberman / [ed. by Rene Koenig Handbuch der empirischen Sozialforschung]. – Stuttgart : Komplexe Forschungsansatze, 1974. – Vol. 4. – P. 253–339.
13. Weitzman E. Computer programs for Qualitative Data Analysis / Eben Weitzman and Miles Mathew // Thousand Oaks : Sage. Publications, 1995. – 371 p.

УДК 811.111

СИНТАКСИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ В ЛИНГВОСИНЕРГЕТИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ

Домброван Т. И.
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В статье обосновывается необходимость рассмотрения с позиций лингвосинергетики процессов синтаксической деривации; выделяется структурный инвариант предложения с его мощным деривационным потенциалом; делается вывод о фрактальном характере деривационного преобразования языковых структур.

Ключевые слова: *синергетическая методология, лингвосинергетика, синтаксическая деривация, предложение, инвариант, вариант, фрактал.*

Домброван Т. І. Синтаксична деривація у лінгвосинергетичному висвітленні. *У статті обґрунтовано необхідність вивчення з позицій лінгвосинергетики процесів синтаксичної деривації; виокремлено структурний інваріант речення з його могутнім дериваційним потенціалом; зроблено висновок про фрактальний характер дериваційного перетворення мовних структур.*

Ключові слова: *синергетична методологія, лінгвосинергетика, синтаксична деривація, речення, інваріант, варіант, фрактал.*

Dombrovan T. I. Syntactic derivation in a linguosynergetics light. *The article presents a new approach to the studies of syntactic derivation, namely in the light of linguosynergetics. The sentence invariant, possessing a powerful derivational potency, is singled out. Syntactic derivation, characterized by fractality, is viewed as a synergetic process.*

Key words: *synergetic methodology, linguosynergetics, syntactic derivation, sentence, invariant, variant, fractal.*

Постановка проблемы в общем виде. В современной лингвистике наблюдается поиск новых подходов к изучению и описанию языковой системы, в том числе и с учётом наработок как в смежных – гуманитарных – науках, так и в науках, на первый взгляд, «далёких» от лингвистики, таких, как, например, физика. Именно в недрах последней зародилась новая научная парадигма – синергетическая, позволяющая по-новому взглянуть на сложные системы различной природы. Поскольку предметом исследования синергетики являются сложноорганизованные системы, методологические принципы синергетики оказались валидными и в отношении других (не только физических) сложных систем, изучаемых широким спектром дисциплин, что «дало возможность создать новые приложения и подходы» [25, 12]. Одним из таких подходов к изучению языка как сложноорганизованной системы следует считать лингвосинергетику. Конструктивное приложение концепций и категорий синергетики к лингвистическим исследованиям является актуальным и обусловлено переносом исследовательского интереса с изучения системы языка в её статике на изучение языковой системы, как непрестанно изменяющейся под воздействием внешних и внутренних факторов.

Лингвосинергетика определяется нами как один из методологических подходов к описанию динамического пространства языка, представляющего собой последовательную смену во времени состояний изменчивой языковой мегасистемы. Новая научная парадигма позволяет взглянуть на язык как на открытую, динамическую, нелинейную, неравновесную мегасистему, состоящую из множества сложноорганизованных ко-эволюционирующих систем и подсистем, управляемых определенными параметрами порядка с целью сохранения стабильности данной системы.

Синергетическая парадигма неизбежно приводит к переосмыслению многих ключевых понятий в лингвистике. **Цель статьи** – рассмотреть с позиций синергетики синтаксическую деривацию как «фундаментальный и универсальный способ представления нового на базе исходных суппозиций» [8, 65]. Необходимость и возможность открытия новых перспектив в изучении ставших, казалось бы, традиционными лингвистических понятий обусловливают актуальность нашего исследования.

Изложение основного материала исследования. Как известно, термин *деривация* был введен в научный обиход польским исследователем Е. Куриловичем в первой трети XX в. для описания словообразовательных отношений. Автор рассматривал два типа деривации – лексическую и синтаксическую. К лексической деривации относилось такое соотношение производящего и производного слов, при котором они различались лексическим значением. Если же понятийное тождество производящего и производного слов сохранялось, но различались их синтаксические функции, говорили о синтаксической деривации [13]. В современной лингвистике термин *деривация* используется значительно шире – не только для обозначения процессов словообразования и словоизменения, но также трансформационных отношений в синтаксисе и формально-семантической производности текстов [см.: 16–21]. Деривационный потенциал разноуровневых языковых единиц, по сути, определяет динамический характер их функционирования, является движущей силой в их развитии и преобразовании, что в конечном итоге придаёт

© Домброван Т. И. Синтаксическая деривация в лингвосинергетическом освещении

всей языковой системе динамизм и неустойчивость: «В каждый момент язык объединяет в себе одновременно наследие и преобразование – наследие, полученное от прошлого, и преобразование – организацию полученного наследия» [7, 61].

Диалектическое единство процесса и состояния, динамики и статики, неравновесности и стремления к самосохранению характеризует языковую систему в целом, определяет её развитие и способствует её «выживанию». Ср.: «система должна быть подвижной, вечно меняющейся и творческой. <…> Основное условие для системы чего бы то ни было есть и её внутренняя диалектическая самоподвижность и её внешнее стремление к другим возможным системам» [14, 66].

Деривационные процессы, происходящие на разных уровнях языковой системы, стали предметом исследования дериватологии, изучающей процессы образования динамических моделей языка [21, 61; 10; 18; 19]. Рассмотрение деривации как непрерывного динамического процесса, пронизывающего все уровни языковой системы, моделирование и изучение условий реализации потенциала деривационного поведения компонентов данной системы представляется особенно плодотворным в контексте синергетической парадигмы.

Синергетическую парадигму сравнивают с голографической парадигмой, «где по части может достроиться (самоорганизоваться) немеханическое динамическое целое» [3, 101]. Это наука о становящемся бытии, о самом становлении, его механизмах и их представлении [3, 78], теория эволюции и самоорганизации сложных систем мира [12].

Концептуальный аппарат синергетики включает ряд новых для лингвистики понятий. В контексте данной статьи релевантными являются понятия аттрактора, бифуркации и фрактала.

Под *аттрактором* понимаются «те способы (формы) организации процессов в открытых нелинейных средах разной природы, те относительно устойчивые макросостояния, на которые выходят процессы эволюции в этих средах в результате затухания, исчезновения промежуточных, или переходных явлений» [12]. *Бифуркация* определяется как состояние системы перед выбором возможных вариантов дальнейшего развития, это «ситуация формирования причин, ведь именно в этой ситуации появляются варианты дальнего порядка» [9, 6]. При этом отмечается многовариантность альтернатив развития системы: «всякая сложноорганизованная система имеет, как правило, не единственный, а множество собственных, отвечающих её природе, путей развития» [12].

Понятие *фрактал* и производные от него понятия *фрактальность*, *фрактальное множество* определяются неоднозначно у многих исследователей в связи с многомерностью содержания, вкладываемого в эти понятия. Фракталом (от лат. fractus – дробный, ломаный) называют явления масштабной инвариантности, когда последующие формы самоорганизации систем напоминают по своему строению предыдущие [11, 9]. Фракталом считают «переходное, квазиустойчивое состояние становящейся системы» [6], в котором совмещаются «черты двух типов самоподобия – вихревого (по логарифмическому закону) и ветвящегося (по дихотомическому способу)» [15, 84–85]. Доказывается, что фрактальность есть одно из всеобщих фундаментальных свойств бытия, позволяющее представлять пространство как линейное, нелинейное и фрактальное (дробное) [17, 80].

Применительно к языку фрактал определяют и как «первоструктуру коммуникации», объясняющую «динамическую рекурсию взаимосопряжения, непрестанной когнитивной и лингвистической трансформации организма и среды» [23, 11], и как средство формирования «итерационного процесса формообразования» [23, 32]. С позиций фрактальности, язык может быть представлен как сложная иерархически организованная нелинейная модель (множество), характеризующаяся дискретностью (делимостью, «ветвлением», что является основанием для подобия составляющих её подмножеств) и непрерывностью процесса саморазвития как бесконечного перехода из одного состояния в другое, что, в свою очередь, находит выражение в изменчивости внешней формы.

Сказанное позволяет по-новому взглянуть на природу деривации вообще и синтаксической деривации в частности. Представляется возможным говорить о фрактальности деривационного преобразования языковых структур, их «формальной подгонки» для обработки и передачи изменчивой по содержанию информации.

Процесс познания иногда определяют как процесс случайных и фрактальных блужданий, языковых игр и экспериментов [23, 124], при этом фрактальные блуждания, в отличие от случайных, выводят систему на аттракторы – «паттерны и макропорядки, которые эволюционно притягивают сложные системы» [23, 125]. Такими паттернами, очевидно, можно считать глубинные семантико-синтаксические структуры.

Исследовательская мысль на протяжении длительного времени бьётся над решением ряда вопросов, связанных с отношением между языком и мышлением, структурой мысли и способах её языкового представления, стремясь установить связь между «мыслью, которая может материализоваться в языке, и языком, у которого нет иной функции, как «означать»» [5, 105]. Проблема построения синтаксической деривационной парадигмы неизбежно требует разрешения вопроса о вариантах и инварианте предложения. Инвариант должен выступать в качестве «общего знаменателя» [20, 218; 26, 139], который позволит сопоставить варианты, выявить их сходство и различие, установить между ними связи, в том числе и по типу дополнительной дистрибуции, что в конечном итоге сделает возможным включение тех или иных вариантов в единую парадигму. Таким общим знаменателем, находящимся в основе комплексного описания соотношения между структурой мысли и языком, выступает свернутая субъектно-предикатная структура *предмет-признак*. Данный подход основывается на философском понимании предмета (субстанции). Ещё древние

мыслители заметили, что в мире нет «просто» предмета. Любой предмет определяется через его признаки. Фома Аквинский (1225-1274), центральная фигура средневековой философии, вслед за Аристотелем, считал, что «атрибуты, свойства субстанции (качество, количество, отношение, место, время и пр.) являются определениями субстанции» [22, 97]. Г. Гегель определил качество как «тождественную с бытием определенность». Это значит, что качество неотъемлемо от предмета [22, 327]. В современной философии предмету (вещи) можно дать по меньшей мере два основных определения – логическое и онтологическое. С позиций логического подхода, вещь – это «всё то, чему можно приписать какое-то свойство или к чему можно установить какое-то отношение» [24, 32]. Существует ещё онтологическое определение: «Вещь – это система качеств» [24, 32]. Таким образом, отражающаяся в языковом сознании действительность носит предметно-атрибутивный характер, а языковое мышление представляет собой «развёртывание вокруг предмета его признаков на оси реального времени» [26, 139].

Вслед за В. С. Юрченко, свёрнутой субъектно-предикатной структуре противопоставляем развёрнутую субъектно-предикатную структуру (непосредственный признак – предмет – опосредствующий признак – опосредствованный признак) [26, 139]. «Свёрнутая субъектно-предикатная структура выражается в языке обобщенно, именно: через состав подлежащего и состав глагольного сказуемого. Развернутая субъектно-предикатная структура выражается в языке расчленённо – через структуру предложения: атрибут – субъект – предикат – заглагольный член (обстоятельство или дополнение)» [26, 140]. Свёрнутая субъектно-предикатная структура представляет структуру мысли – виртуальное логическое суждение. Развёрнутая субъектно-предикатная структура относится к языку: это инвариантная структура предложения и система частей речи. При этом структура мысли является двучленной, а структура предложения – четырёхчленной [26, 140].

Структурный инвариант предложения обладает мощным деривационным потенциалом, как в сторону отсекания тех или иных компонентов структуры (которые, однако, могут быть восстановлены на инвариантной базе по голографическому принципу), так и в сторону дальнейшего усложнения любого из компонентов, при этом образующиеся варианты (дериваты) находятся в тесной связи с инвариантом. По словам О. Н. Петровой, инвариант обеспечивает стабильность языковой системы, варианты – её гибкость и выразительность (способность выразить самые тонкие оттенки смысла) [20, 218]. При этом любой производный вариант может быть «свернут» до пределов исходного инварианта (обратная связь).

Здесь следует особо отметить, что синтаксическая деривация затрагивает не только собственно синтаксический уровень, но трансформирует и семантический уровень предложения в целом. Имеется в виду, что одинаковые с точки зрения структурной формулы предложения всё же не будут абсолютно тождественны (по меньшей мере они будут различаться лексическим наполнением компонентов данных структур). Семантическая структура предложений при сходстве их формально-синтаксической организации также должна рассматриваться как основа для выделения вариантов. Существует тесная сопряжённость семантических ролей аргументов внутри предложения, обусловливаемая, среди прочего, семантической валентностью предиката. Какие-либо изменения в предикатной позиции неминуемо вызывают изменения «далее по цепи».

Деривационный процесс можно представить в виде своеобразного фрактального итерационного «блуждания» мысли (В. В. Тарасенко) по интенсиональному (внутриязыковому) пространству в поисках подходящих систем-аттракторов, выводящих её на искомую преобразованную форму выражения. Процесс порождения предложений, по сути, бесконечен, что было убедительно продемонстрировано генеративистами. Но в основе предложений лежат определенные исчислимые структуры-паттерны. С одной стороны, ограничения на длину (простого) предложения могут накладываться валентностью предикатного глагола. С другой стороны, расширение предложения возможно за счёт структур модификации (атрибутивной и/или адвербиальной), сообщающих о практически бесконечных в количественном отношении атрибутах предмета (субстанции) и его связях и отношениях с другими предметами (субстанциями) действительности.

Принцип универсальной взаимосвязи субстанций – мировой ингрессии, отражающей принцип непрерывности, – это точка отсчёта и для диалектики, и для синергетики. При этом подразумевается не статическая взаимосвязь, а динамическая, «энергийная», приводящая к подвижному равновесию в рассматриваемой системе. В языке также всё взаимосвязано: «языки предстают в виде многоуровневых сетей взаимозависимостей» [2, 122], в виде «обширной, строго когерентной системы, состоящей из множества систем, связанных между собой отношениями системной зависимости, которые их объединяют в единое целое» [7, 106]. Но язык – это подвижная развивающаяся система, и как в таковой, в ней «объединены структуры «разных возрастов», разных стадий развития» [12]. Одной из причин «разновозрастности» языковых структур следует усматривать в процессах синтаксической деривации, происходящих не только в соответствии с параметрами порядка данного языка, но и по «воле» говорящего. По образному выражению Ш. Балли, система языка – «слишком сложная вещь <…> в каких-то точках системы есть движение вперед, в каких-то – откат назад, и в каждый определенный момент очень трудно рассчитать этот языковой актив и пассив; это похоже на линию фронта, где одни части наступают, другие – остаются в арьергарде, а третьи – несут тяжелые потери, пораженные неприятельскими снарядами» [4, 67]. В этом высказывании чётко отражен многовекторный характер внутрисистемного движения, обусловленного, среди прочего и деривационными процессами, но сохраняющего при этом когерентность системы в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адливанкин С. Ю. О предмете и задачах дериватологии / С. Ю. Адливанкин, Л. Н. Мурзин // Деривация и текст : [межвуз. сб. научн. тр.]. – Пермь : Изд-во Перм.ун-та, 1984. – С. 3–13
2. Ажеж К. Человек говорящий : Вклад лингвистики в гуманитарные науки / Клод Ажеж; пер. с фр. – М. : Едиториал УРСС, 2008. – 304 с.
3. Аршинов В. И. Когнитивные основания синергетики / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – С. 67–109.
4. Балли Ш. Язык и жизнь / Шарль Балли; пер.с фр./ вступ. ст. В. Г. Гака. – М. : Едиториал УРСС, 2009. – 232 с.
5. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист; пер. с фр. – М. : Прогресс, 1974. – 406 с.
6. Войцехович В. Э. Фрактальная картина мира как основание теории сложности [Электронный ресурс] / В. Э. Войцехович // Известия науки / 14.03.2006. – Режим доступа: http://www.inauka.ru/blogs/article62789/print.html.
7. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики : сборник неизданных текстов, подготовленный под руководством и с предисловием Рока Валена / Гюстав Гийом; [пер. с фр. / общ. ред., послесл. и коммент. Л. М. Скрелиной]. – изд. 4-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 232 с.
8. Голев Н. Д. Деривация и мотивация как формы оязыковленной детерминации: инварианты и варианты / Н. Д. Голев // Очерки по лингвистической детерминологии и дериватологии русского языка : [коллективная монография / под ред. Н. Д. Голева]. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 1998. – С. 65–84.
9. Добронравова И. С. Уроки Пригожина : философские основания и культурный контекст нового понимания мира в постнеклассической науке / И. С. Добронравова // Практична філософія. – К., 2004. – № 2. – С. 3–11.
10. Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 310 с.
11. Котельников Г. А. Теоретическая и прикладная синергетика [Электронный ресурс] / Г. А. Котельников. – Режим доступа: file://C:/Documents%20and%20Settings/%D0%90%D0%.
12. Курдюмов С. П. Синергетика: начала нелинейного мышления [Электронный ресурс] / С. П. Курдюмов, Е. Н. Князева. – Режим доступа: http://spkurdyumov.narod.ru/kurdyumovknyaz.htm.
13. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая / Ежи Курилович // Ежи Курилович. Очерки по лингвистике : [сб. статей]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 57–70.
14. Лосев А. Ф. Введение в общую теорию языковых моделей / А. Ф. Лосев / [под ред. И. А. Василенко]. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 296 с.
15. Маврикиди Ф. И. Фракталы : постигая взаимосвязанный мир / Ф. И. Маврикиди // Грани науки : [журнал Благотворительного Фонда «Дельфис»]. – 2000. – № 3. – С. 78–84; послесловие к статье :С. 84–85.
16. Мельник Н. В. Деривация текста в лингвоперсонологическом освещении / Н. В. Мельник // Вестник Челябинского госуд.ун-та. – 2009. – № 7 (188). – Вып. 41. «Филология. Искусствоведение». – С. 106–112.
17. Меньчиков Г. П. Фрактальность – всеобщее свойство бытия / Г. П. Меньчиков // Учён. зап. Казан. ун-та. – Сер.: Гуманитарные науки. – 2008. – Т. 150. – Кн. 4. – С. 80–86.
18. Мурзин Л. Н. Деривация в синхронном и диахронном аспектах / Л. Н. Мурзин // Деривация и история языка : [межвуз. сб. научн. тр.]. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1987. – С. 4–10.
19. Мурзин Л. Н. Принцип деривации и деривационная грамматика / Л. Н. Мурзин // Очерки по лингвистической детерминологии и дериватологии русского языка : [коллективная монография / под ред. Н. Д. Голева]. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 1998. – С. 238–248.
20. Петрова О. Н. Принципы построения синтаксической деривационной парадигмы / О. Н. Петрова // Синтаксис современного русского языка : I Междунар. конгресс исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность» : [сб. тезисов]. – М., 2001. – С. 218.
21. Пономарёв Н. Ф. Статика и динамика в словообразовании / Н. Ф. Пономарёв // Деривация и история языка : [межвуз. сб. научн. тр.]. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1987. – С. 58–64.
22. Спиркин А. Г. Философия / А. Г. Спиркин. – М. : Гардарики, 1999. – 816 с.
23. Тарасенко В. В. Фрактальная семиотика: «слепые пятна», перипетии и узнавания / В. В. Спиркин; закл. ст. Ю.С. Степанова. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 232 с.
24. Уемов А. И. Системные аспекты философского знания / А. И. Уемов. – Одесса : Студия «Негоциант», 2000. – 160 с.
25. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? / Герман Хакен // Синергетика и психология / [под ред. И. Н. Трофимовой]. – М. : ЯНУС-К, 2000. – Вып. 2 : Социальные процессы. – С. 11–25.
26. Юрченко В. С. Философия языка и философия языкознания: Лингвофилософские очерки / В. С. Юрченко; отв. ред. Э. П. Кадькалова. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 368 с.

УДК 811.133.1'23:811.133.1'367

PHRASE, ÉNONCÉ, ÉNONCIATION ЯК СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ КАУЗАЦІЇ У МЕЖАХ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ГЮСТАВА ГІЙОМА

Захарова Н. О.
Криворізький державний педагогічний університет

У цій статті основну увагу зосереджено на проблемі співвіднесення французьких термінів "phrase", "énoncé", "énonciation", що використовуються на позначення синтаксичної конструкції, з основними етапами моделі каузації, обґрунтованої Гюставом Гійомом.
Ключові слова: *каузація, phrase, énoncé, énonciation, мова, мовлення.*

Захарова Н. А. Phrase, énoncé, énonciation как составляющие процесса каузации в рамках лингвистической теории Гюстава Гийома*. В данной статье основное внимание сосредоточено на проблеме соотнесения французских терминов "phrase", "énoncé", "énonciation", которые используются для обозначения синтаксической конструкции, с основными этапами модели каузации, предложенной Гюставом Гийомом.*
Ключевые слова: *каузация, phrase, énoncé, énonciation, язык, речь.*

Zakharova N. O. Phrase, énoncé, énonciation as components of the causation process within the limits of the linguistic theory by Gustave Guillaume*. This paper focuses on the problem of correlation of French terms "phrase", "énoncé", "énonciation" that are used while speaking about syntactic constructions, with the main stages of causation model grounded by Gustave Guillaume.*
Key words: *causation, phrase, énoncé, énonciation, language, speech.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Серед перспективних напрямів сучасних лінгвістичних досліджень помітне місце посідає психолінгвістика, основним предметом вивчення якої є мова, мовлення і мовленнєва діяльність. Особливий інтерес для дослідників представляє процес продукування висловлення від зародження думки до сформованого, завершеного повідомлення. Проблема полягає в тому, що більша частина процесу каузації прихована від безпосереднього споглядання, що значно ускладнює його дослідження й обумовлює появу нових підходів до інтерпретації таких понять, як мислення, мова, мовлення, мовленнєва діяльність. Одним із видатних представників менталістського підходу до аналізу мови й мовлення вважається французький лінгвіст Гюстав Гійом, лінгвістична концепція якого є об'єктом цієї розвідки. Розмежування двох рівнів лінгвістичної реальності – віртуального, або мови, й актуалізованого, або мовлення, – обумовлює необхідність використання різних понять на позначення синтаксичної конструкції, яка характеризує кожний із цих рівнів. У сучасній французькій науковій мовознавчій літературі використовують поняття "phrase", "énoncé" та "énonciation". У пропонованій роботі основну увагу зосереджено на аналізі сутності цих понять і їхньому застосуванні при описі процесу каузації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розмежування понять "phrase", "énoncé", "énonciation" є важливим у французькій лінгвістиці, про що свідчить значна кількість наукових праць. Зокрема цю проблему порушували мовознавці: К. Кербра-Ореккьоні, Ж. Дюбуа, П. ле Гоффік, Ж. Мешлер, А. Ребуль, Д. Менгено, П. Шародо, М. Ріжель. У роботах зазначених лінгвістів поняття "phrase", "énoncé" та "énonciation" проаналізовано здебільшого в системі протиставлень у синтаксичному й прагматичному аспектах, у зв'язку з поняттями «суб'єктивність», «дискурс», у процесі аналізу й інтерпретації тексту. Проте поза увагою лінгвістів залишається проблема використання понять "phrase", "énoncé" та "énonciation" при описі загального процесу каузації, чим обумовлено актуальність нашого дослідження. На нашу думку, розв'язання цієї проблеми сприятиме встановленню термінологічної однозначності й кращому розумінню власне процесу продукування висловлень.

У роботі моделлю продукування висловлення послугувала модель каузації, розроблена Г. Гійомом, яка, на наш погляд, найповніше відображає даний процес. Отже, **мета статті** – співвіднести поняття "phrase", "énoncé", "énonciation" з етапами моделі каузації, запропонованої Г. Гійомом. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) розглянути особливості моделі каузації, обґрунтованої Г. Гійомом;

2) схарактеризувати поняття "phrase", "énoncé", "énonciation", на основі чого визначити можливий етап виникнення (існування) тієї чи іншої синтаксичної конструкції.

Виклад основного матеріалу дослідження. На важливість розмежування мови й мовлення в лінгвістичних дослідженнях вперше свідомо вказав швейцарський мовознавець Ф. де Соссюр. Видатний лінгвіст вважав, що мовленнєва діяльність є результатом поєднання мови й мовлення. Однак французький учений Г. Гійом, спираючись на праці Ф. де Соссюра і його попередників, зокрема В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, І. О. Бодуена де Куртене, дещо пере-

© Захарова Н. О. Phrase, énoncé, énonciation як складові процесу каузації у межах лінгвістичної теорії Гюстава Гійома

осмислив запропоновану формулу і дійшов висновку, що мовленнєва діяльність становить не суму, а інтеграцію цих двох рівнів лінгвістичної реальності, тобто мова й мовлення не існують ізольовано, а постійно взаємодіють один з одним у процесі мовленнєвої діяльності. Крім того, Г. Гійом надає важливого значення мисленню.

Таким чином, у розробленій Г. Гійомом моделі каузації виокремлюють три етапи: перший етап – розумова (мисленнєва) операція, що породжує мову; другий – породжена мова; третій – реалізація мови [7, 11]. На думку Г. Гійома, лише врахування цих трьох етапів сприяє пізнанню природи мови й мовленнєвої діяльності [7, 11].

Г. Гійом вважає, що мова – це те, що мислиться (le pensable), однак не у вигляді вираження, а у вигляді систематизованого уявлення, тобто це абстрактна, ідеальна сутність, тоді як мовлення – це вже обмірковане (le pensé), що належить до плану вираження, тобто конкретне, матеріальне явище. Цей факт дає підстави стверджувати, що мова завжди існує на рівні потенції (plan de puissance) і представляє постійне явище. У разі потреби мовець користується мовними одиницями для передачі повідомлень, для вираження своїх думок, що актуалізуються в мовленні – рівні реалізації (plan de l'effet), якому притаманна одномоментність [7, 20].

Визначаючи розумові (ментальні) операції як перший етап мовленнєвої діяльності, Г. Гійом наголошує на тісному зв'язку мови й мислення. У зв'язку із цим лінгвіст розробляє теорію психосистематики, що досліджує не відношення мови й мислення, а готові механізми мислення, які використовуються ним для перехоплення самого себе, механізми, яким мова дає точне відображення у вигляді певної форми (структури). Науковець називає подібні механізми психомеханізмами й зазначає, що вони «працюють» і в мові, і в мовленні: «одиниці мовної системи представляють результативний етап психомеханічних операцій, а мовленнєві – процесуальний» [6, 7].

Психомеханізми сприяють виокремленню думки, призначеної для мовлення, із її когнітивного простору мислення [5, 103], тобто відбувається перехоплення. На думку Г. Гійома, перехопити – це одночасно затримати й зрозуміти. Перехоплення є необхідним мисленню, оскільки таким чином воно створює себе саме. Висловлюючи подібну точку зору, Г. Гійом розуміє мову як сукупність засобів, систематизованих мисленням з метою забезпечити постійну можливість швидкого перехоплення того, що в ньому (мисленні) розгортається. Інакше кажучи, мова існує в мисленні в уже побудованому вигляді [5, 105], а отже, нові поняття не створюються щоразу для вираження думки – мислення використовує вже наявні мовні елементи.

Процес каузації у лінгвістичній теорії Г. Гійома представляє певну систему перехоплень: «перше формальне перехоплення, лексичне перехоплення, має одночасно об'єднувальний і аглютинуючий характер. <…> Це первинна форма елементів, що породжує потенційні одиниці мови. Друге формальне перехоплення, фразове, породжує таку одиницю реалізації, як фраза (речення), у якій поєднуються потенційні одиниці, і має лише об'єднувальний характер.

У результаті лексичного перехоплення створюються слова. Це потенційні одиниці мови. Із фразового перехоплення, сукупності потенційних одиниць, слів, утворюється фраза» [2, 91]. З огляду на це лінгвіст відносить синтаксис до мовлення, оскільки висловлення є одночасним і не належить до сфери сталого, тобто мовної системи [4, 41], саме тому одиницею мови лінгвіст називає слово, а одиницею мовлення – фразу (речення). «Передавши вкладену в нього думку, речення зникає разом із ситуацією мовлення, яка її породила. Натомість слова, з яких складається речення, володіють постійним позначуваним, позначувальним і матеріальним знаком, що їх зв'язує» [7, 48].

Г. Гійом орієнтується на слово як на мовний знак, що реалізує свої потенції в реченні, яке, на думку вченого, щоразу відтворюється заново в мовленні [3, 19]. Лінгвіст пише: «Ми звертаємося до слів, потенційних одиниць мови, що належать до плану представлення, для того, щоб побудувати речення, реалізовані одиниці мовлення, які належать вираженню» [2, 90–91]. Г. Гійом обґрунтовує свій погляд так: «Кількість лексичних перехоплень обмежена <…>. Сума фразових перехоплень безмежна. Можна створити словник слів, що входять до складу мови; однак неможливо створити словник речень, що мають можливість бути утвореними завдяки вибору й уживанню цих слів» [там само, 92].

Наведена цитата свідчить про не досить повний аналіз речення Г. Гійомом, оскільки вчений зосереджується насамперед на його лексико-семантичній характеристиці, не беручи до уваги структурний аспект. Точка зору Г. Гійома справедлива в тому, що лексичне наповнення висловлення є дійсно змінним компонентом [4, 41], однак структурна схема висловлення залишається його постійним компонентом і представляє його конструктивну інваріантну модель, за зразком якої у мовленні репродукуються численні ілокутивні варіанти висловлень [4, 41]. Наявність в основі формування речення (висловлення) конструктивної схеми й ментальної сутності, яка може бути визначена як мінімальна одиниця ментальної інформації, дає підстави вважати речення не лише знаком мовлення, але й потенційною одиницею мови [6, 6]. Як наслідок, можна визначити два аспекти речення: те, що обумовлюється мовною системою, і те, що пов'язано з використанням мови індивідуумом [3, 19], де перший, вочевидь, належить мові, а другий – мовленню. З огляду на це, розмежовуючи мову й мовлення, доречно розрізняти речення як пропозитивну, віртуальну модель (структурно-семантична схема, за термінологією В. Г. Гака, або абстрактна синтаксична модель, за термінологією Л. М. Мінкіна) і висловлення як конкретну реалізацію цієї моделі.

У французькій лінгвістичній літературі для позначення синтаксичної конструкції вживають поняття "phrase", "énoncé" та "énonciation". Зазначимо, що поняття "énoncé" є полісемічним, оскільки має різні значення – залежно від того, чому воно протиставляється.

З одного боку, énoncé протиставляється phrase. Тоді énoncé визначається як елементарна комуніка-

тивна одиниця, а phrase – як тип énoncé, побудований навколо дієслова. Науковці, що висловлюють цю точку зору, наводять такі приклади: «Léon est malade», «Oh», «Quelle fille!», «Paul!» і зазначають, що всі вони представляють énoncé, однак лише перший приклад – це phrase [8, 222], оскільки в першому прикладі наявний предикат, тоді як в останніх він відсутній. Крім того, phrase є об'єктом вивчення лінгвістики, тоді як énoncé – прагматики [13, 22]. П. ле Гоффік зауважує, що phrase співвідноситься з канонічною моделлю [10, 9].

П. Шародо і Д. Менгено, розглядаючи phrase й énoncé у прагматичному аспекті, зазначають, що phrase – це структура поза вживанням, яка відповідає безкінечній кількості énoncés у контексті. Інакше кажучи, phrase – це послідовність слів, організована згідно із синтаксичними правилами, на противагу цьомуénoncé представляє реалізацію phrase у певній ситуації. Подібний погляд висловлює також К. Кербра-Ореккьоні, визначаючи énoncé як актуалізовану phrase [11, 33]. П. Шародо і Д. Менгено звертають увагу на те, що різні énoncés однієї phrase мають, зазвичай, різні смисли. При подібному підході phrase часто асоціюється зі значенням, тоді як énoncé – зі смислом [8, 222].

Наведені визначення дають підстави вважати, що в межах дихотомії мова – мовлення phrase представляє потенційну мовну модель майбутнього висловлення. Отже, у моделі каузації, запропонованій Г. Гійомом, phrase найімовірніше характеризує систему мови, існує у потенції і представляє віртуальну структурну модель майбутнього висловлення.

З іншого боку, énoncé протиставляється énonciation як продукт акту висловлення. Причому розмір і поширеність énoncé не має жодного значення, воно може включати кілька слів або цілу книгу [12, 42; 9, 191]. Подібне визначення énoncé є загальноприйнятим.

Зауважимо, що деякі лінгвісти розуміють énoncé як елементарну одиницю словесного спілкування, наділену смислом і синтаксично повну [12, 42]. Ця точка зору частково збігається з визначенням, даним у лінгвістичному словнику: énoncé – це послідовність слів, яка вимовляється одним або декількома мовцями [9, 191].

Повертаючись до питання про протиставлення énoncé й énonciation, зазначимо, що énonciation визначають головно як:

1) використання мови в конкретних актах мовлення [1, 546];

2) акт, за допомогою якого суб'єкт продукує лінгвістичну послідовність, матеріалізовану у вигляді фонічної або графічної послідовності [15, 20];

3) мовленнєву діяльність, що здійснюється мовцем у конкретний момент мовлення [11, 32];

4) сукупність операцій, які здійснює мовець, щоб передати в énoncé певну інформацію [8, 228].

Водночас багато лінгвістів (П. Шародо, Д. Менгено, Дюбуа, К. Кербра-Ореккьоні) покликаються на визначення Е. Бенвеніста, який інтерпретує énonciation як «la mise en fonctionnement de la langue par un acte individuel d'utilisation» [8, 228–229], що в перекладі на українську звучить як функціонування мови в індивідуальному акті її застосування (використання) (переклад наш – *Н. З.*), тобто індивідуальний акт застосування (вживання) мови [9, 192].

Наведені визначення демонструють, що під énonciation розуміють передусім діяльність, процес. Слід додати, що будь-який акт énonciation реалізується в конкретній комунікативній ситуації, обов'язкові складові якої – це учасники комунікації (мовець і його реципієнт), конкретне місце й час, ситуація мовлення, тобто те, що оточує комунікантів [14, 575].

Сказанене свідчить, що поняття «énoncé» і «énonciation» відносяться до рівня мовлення і представляють два аспекти одного цілого – висловлення. Як наслідок, виникає питання про місце цих понять у моделі каузації, запропонованій Г. Гійомом, і послідовність їх виникнення. Імовірно, обравши пропозитивну модель мови і наповнивши її лексико-семантичним змістом, мовець отримує énoncé, точніше énoncé abstrait (абстрактне), за термінологією К. Кербра-Ореккьоні, яке мовець вимовляє, переводячи його в стадію énonciation, кінцевим продуктом якого є énoncé actualisé (актуалізоване) (термін К. Кербра-Ореккьоні). Саме цей результат є доступним для лінгвістичного аналізу. Таким чином, énoncé виникає раніше за énonciation, оскільки мовець від початку знає зміст свого повідомлення.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. З огляду на викладений матеріал доходимо висновку, що продукування висловлення – це складний процес, який передбачає низку операцій, більша частина з яких прихована від безпосереднього спостереження. Як наслідок, науковці аналізують мовні явища із запізненням, використовуючи вже кінцевий результат мовленнєвої діяльності, тобто énoncé actualisé, за допомогою методу реконструкції. Таким чином, дослідження фактичного матеріалу (énoncé) насправді має на меті вивчення власне процесу продукування (énonciation), а також встановлення первинної синтаксичної структури (phrase). Інакше кажучи, лінгвістичний аналіз процесу каузації становить зворотний процес порівняно з природним ходом продукування висловлення, кожному етапу каузації відповідає певні структурні моделі, які описують за допомогою понять "phrase", "énoncé" та "énonciation". Проведене дослідження дає змогу доповнити модель каузації Г. Гійома названими структурами таким чином:

розумові операції → мова → мовлення
phrase → énoncé énonciation énoncé
abstrait → actualisé

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в пошуку українських термінів, які б найповніше відображали зміст французьких понять "énoncé" та "énonciation".

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.
2. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Гюстав Гийом; общ. ред., послесл. и коммент. Л. М. Скрелиной. – М. : Прогресс, 1992. – 224 с.
3. Минкин Л. М. Некоторые вопросы теории языка и речи / Л. М. Минкин // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2000. – Т. 3. – № 2. – С. 15–25.
4. Минкин Л. М. К теории праксематики : темпоральный субстрат речевого акта / Л. М. Минкин // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2003. – № 586. – С. 38–44.
5. Минкин Л. М. К проблеме соотношения мышления, языка и речи / Л. М. Минкин, С. А. Моисеева // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 103–109.
6. Минкин Л. М. Предложение, высказывание, речевой акт / Л. М. Минкин // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2007. – Т. 10. – № 2. – С. 5–15.
7. Реферовская Е. А. Философия лингвистики Гюстава Гийома : [Курс лекций по языкознанию] / Е. А. Реферовская. – Санкт-Петербург : Гуманитарное агенство «Академический проект», 1997. – 126 с.
8. Charaudeau P. Dictionnaire d'analyse du discours / Patrick Charaudeau, Dominique Maingueneau. – Paris : Editions du Seuil, 2002. – 667 p.
9. Dubois J. Dictionnaire de linguistique / Jean Dubois. – Paris : Librairie Larousse, 1973. – 517 p.
10. Goffic P. le. Grammaire de la phrase française / Pierre Le Goffic. – Paris : Hachette, 1993. – 592 p.
11. Kerbrat-Orecchioni C. L'énonciation. De la subjectivité dans le langage / Catherine Kerbrat-Orecchioni. – 4-e édition. – Paris : Armand Colin, 1999. – 270 p.
12. Maingueneau D. Analyser les textes de communication / Dominique Maingueneau. – Paris : Nathan / VUEF, 2002. – 214 p.
13. Moeschler J. Dictionnaire encyclopédique de pragmatique / Jacques Moeschler, Anne Reboul. – Paris : Editions du Seuil, 1994. – 580 p.
14. Riegel M. Grammaire méthodique du français / Martin Riegel, Jean-Christophe Pellat, René Rioul. – Paris : Presses Universitaires de France, 1994. – 646 p.
15. Tomassone R. Pour enseigner la grammaire / Roberte Tomassone. – Paris : Delagrave, 1996. – 320 p.

УДК 81'371

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ НЕЛІТЕРАТУРНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Зубрик А. Р.
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті розглянуто перекладацький аспект нелітературної лексики на прикладі роману «Над прірвою у житі». Особливу увагу приділено адекватності та еквівалентності при перекладі стилістично зниженої лексики, а також контекстуальній заміні як методу перекладацької трансформації при перекладі нелітературної лексики.

Ключові слова: *нелітературна лексика, перекладацький аспект, контекстуальна заміна, адекватність, еквівалентність.*

Зубрик А. Р. Переводческий аспект нелитературной лексики в произведениях художественной литературы. *В статье рассмотрен переводческий аспект нелитературной лексики на примере романа «Над пропастью во ржи». Особое внимание уделено адекватности и эквивалентности при переводе стилистически сниженной лексики, а также контекстуальной замене как метода переводческой трансформации при переводе нелитературной лексики.*

Ключевые слова: *нелитературная лексика, переводческий аспект, контекстуальная замена, адекватность, эквивалентность.*

Zubryk A. R. Translational aspect of colloquial vocabulary in artistic literature. *In the article the translational aspect of the colloquial vocabulary is analyzed on the example of the novel "The Catcher in the Rye." Particular attention is paid to the adequacy and equivalence in translation of the stylistically reduced vocabulary and contextual replacement as a method of the translation transforming in the translation of colloquial vocabulary.*

Key words: *colloquial vocabulary, translational aspect, contextual replacement, adequacy, equivalence.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Цікавість учених до різних видів нелітературної лексики існувала завжди. Останнім часом в умовах міжособистісної комунікації, а особливо при неформальному спілкуванні, значно активізувалася знижена лексика, зокрема в молодіжному середовищі. Ця тенденція досить помітна в книжковій мові, у творах словесного мистецтва. Проте, незважаючи на негативні відгуки щодо цього процесу, слід зауважити, що кожен твір є важливою мовною і культурною пам'яткою епохи. Роман Дж. Д. Селінджера «Над прірвою у житі», наприклад, детально описує американське суспільство повоєнного періоду, тому літературні критики вважають, що цей твір відображає особливості молодіжної мови другої половини XX століття. Автор роману Дж. Д. Селінджер з метою правдивої передачі мови молоді використовує нелітературну лексику (сленгізми, вульгаризми та колоквіалізми), що створює труднощі для перекладача, який змушений шукати різні способи її відтворення. Стилістично знижену лексику часто через її тенденцію до зникнення не зафіксовано у словниках, і перекладачам важко з'ясувати її значення.

Сьогодні, коли до літературного перекладу не ставиться більше цензурних вимог і перекладати потрібно все, що містить оригінал, виникає декілька проблем перекладу нелітературної лексики. Слід зазначити, що переклад художньої літератури становить складнішу проблему, ніж переклад текстів інших стилів, тому що кожен твір художньої літератури відображає індивідуальні особливості стилю автора, які потрібно врахувати при перекладі. Крім того, для того щоб переклад вважався художнім, перекладач повинен створити на цільовій мові аналогічний твір, який може здійснити той же художньо-естетичний вплив, що і текст оригіналу.

У сучасній лінгвістиці проблемі дослідження нелітературної лексики присвячено певну кількість праць. Свого часу цим питанням займалися вітчизняні лінгвісти, як-от: І. В. Арнольд, О. М. Білоус, В. С. Виноградов, І. Р. Гальперін, В. О. Дорда, І. Н. Секрет, В. А. Хомяков, А. Н. Мороховський та інші. Важливим внеском у вивчення нестандартної лексики є дослідження О. М. Мороховського, який називає нелітературну лексику стилістично зниженою та відносить до неї сленгізми, діалектизми, арготизми, професіоналізми, вульгаризми, колоквіалізми тощо.

Мета статті – розглянути особливості перекладу нелітературної лексики, адекватності та еквівалентності її перекладу.

Зазначена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

– визначити особливості нелітературної лексики;

– розглянути способи перекладу нелітературної лексики, адекватність та еквівалентність її перекладу.

Перекладознавець Л. С. Бархударов визначає переклад як «<…> процес заміни тексту однієї мови текстом іншої мови» [2, 3]. Процес заміни передбачає два етапи: повне розуміння тексту оригіналу і вираження зрозумілого засобами цільової мови. Вчений

© Зубрик А. Р. Перекладацький аспект нелітературної лексики у творах художньої літератури

І. В. Корунець виділяє такі основні способи перекладу: транскрипція, транслітерація, калькування, описовий, приблизний переклад та використання функціонального еквівалента [7, 57]. Для перекладу художньої літератури на сучасному етапі транскрипцією і транслітерацією рідко послуговуються. На противагу цьому для перекладу лексики стилістично зниженого тону найчастіше застосовують контекстуальну заміну, прийом компенсації та вільний переклад.

Терміни «еквівалентність» та «адекватність» здавна використовувалися в теорії та практиці перекладу. Відомий вчений Л. С. Бархударов визначає адекватність як співвідношення вихідного та цільового текстів, при якому враховується мета перекладу. Переклад тексу можна вважати адекватним, якщо хоча б одна з двох умов збережена: правильно перекладені всі терміни та їх сполучення; переклад є зрозумілим для спеціаліста і в нього немає до перекладача ніяких питань і зауважень. Адекватний переклад, як зазначає згаданий науковець, – це відтворення єдності змісту і форми оригіналу засобами цільової мови [2, 18]. Перекладознавець В. І. Карабан, виділяючи граматичні проблеми перекладу, зазначає: «Обов'язковою умовою адекватного перекладу є вміння правильно аналізувати граматичну будову іншомовних речень, правильно визначати граматичні труднощі перекладу і конструювати речення у перекладі відповідно до норм мови і жанру перекладу» [5, 16]. Беручи до уваги спостереження В. І. Карабана, слід зазначити, що переклад художньої літератури становить набагато складнішу проблему, ніж переклад текстів інших стилів.

Нелітературна лексика вважається складною з погляду перекладу, оскільки часто деякі сленгізми, вульгаризми та колоквіалізми можуть бути незафіксованими у словниках з урахуванням тенденції до їх зникнення. Отже, щоб перекласти нелітературні лексичні одиниці в художньому творі, необхідно бути компетентним у тому, які перекладацькі відповідники застосовувати, щоб не порушити стилістичну організацію роману.

Якість перекладу, на думку В. В. Бархударова, залежить від рівня його «відповідності нормі перекладу», а також від «характеру мимовільних чи свідомих відхилень від цієї норми» [2, 228]. Адекватний переклад гарантує досягнення прагматичних завдань перекладу на максимально можливому рівні еквівалентності. У такому разі недопустимим є відхилення від певних норм перекладного тексту. Також необхідним є дотримання жанрово-стилістичних вимог цього тексту.

Перекладознавець В. Н Комісаров наголошує на тому, що еквівалентність змісту оригінального та перекладеного варіантів тексту є підґрунтям їх «комунікативної рівноцінності, наявність якої робить певний текст перекладом. Згаданий автор називає переклад нееквівалентним тоді, коли переклад не передає змісту оригіналу [6, 229].

Частотність вживання нелітературної лексики в англомовних та україномовних художніх творах дещо відрізняється. Так, у творах американської літератури, як зауважує Н. Б. Гоца, досить частим є вживання сленгу, вульгаризмів, розмовних слів та інших типів неофіційної лексики. У творах української літератури чи українських перекладах використання такого типу лексики є досить вузьким. Така ситуація призводить до появи нових проблем при перекладі українською мовою. Тому часто перекладачам доводиться використовувати заміни та відповідності. Тому, на думку Н. Б. Гоци, важливо виділити основні види перекладацької еквівалентності:

1) збереження лише тієї частини тексту, що виступає метою комунікації;

2) у вихідному тексті та тексті оригіналу зберігається мета комунікації та позамовна комунікація;

3) такі аспекти, як ціль комунікації, вказівка на ситуацію та спосіб її опису, не змінюються;

4) незмінною залишається частина значення синтаксичних структур оригінального тексту;

5) п'ятий тип перекладацької еквівалентності має найбільший ступінь близькості вихідного та перекладного текстів [4, 53–55].

Найважливішим, як зазначає Н. Б. Гоца, є п'ятий тип еквівалентності, оскільки саме він вимагає збереження в перекладі стилістичної характеристики оригіналу. Адже кожна лексична одиниця несе додаткову інформацію про те, у якому типі мовлення буде доречно вжите саме це, а не інше слово. Збереження у перекладі емоційної характеристики слова за допомогою вживання лексики з відповідним конотативним значенням сприяє досягненню еквівалентності в перекладі. В останньому типі еквівалентності оригінал і переклад є максимально наближеними. Для цього типу характерним є (поряд з іншими аспектами) максимальна відповідність лексики [4, 55].

Таким чином, збереження адекватності та еквівалентності в перекладному тексті досягається з урахуванням багатьох особливостей мови оригіналу та перекладу. Стилістично знижена лексика викликає ще більші труднощі, оскільки вимагає досконалого знання обох мовних норм. У такому випадку перед перекладачем стоїть завдання передати зміст та ідею перекладного твору, враховуючи та зберігаючи при цьому стилістичне забарвлення тексту. У наступному підрозділі ми розглянемо основні види перекладу нелітературної лексики в романі Дж. Д. Селінджера «Над прірвою у житі».

Цікавість до проблеми перекладацьких трансформацій з боку лінгвістів та їх всебічне вивчення є в теорії та практиці перекладу вже традиційним. Але все ж проблема міжмовних перетворень продовжує залишатися актуальною. Науковець Л. К. Латишев визначає такі мотиви застосування перекладацьких трансформацій:

1) прагнення уникнути порушення норм сполучуваності одиниць у мові перекладу так званих буквалізмів; подібне порушення норм часто можна побачити при дослівному перекладі тексту;

2) прагнення ідіоматизувати переклад, тобто використовувати фрази та конструкції найбільш вживані в рідній мові у визначених контекстах, ситуаціях;

3) необхідність подолання міжмовних розходжень при оформленні однорідних членів речення;

4) прагнення уникнути неприродності, неестетичності деяких повторів, неясності і нелогічності висловлювання;

5) прагнення до більш компактного варіанту перекладу;

6) прагнення довести до читача перекладу важливу інформацію, знявши надлишкову;

7) бажання відтворити гру слів, яку важко перекласти, образність та інші стилістичні фігури [8, 16].

Проблема полягає в тому, що здебільшого вихідна та цільова мови мають значні розбіжності у внутрішній структурі. Відмінності в устрої двох мов неминуче зумовлюють необхідність застосування перекладацьких трансформацій. Досягнення еквівалентності, незважаючи на розбіжності у формальних семантичних системах двох мов, вимагає від перекладача передусім вміння робити чисельні та якісні міжмовні перетворення для того, щоб текст перекладу з максимально можливою повнотою, з точним дотриманням норм цільової мови передавав всю інформацію, наявну в оригіналі.

В. І. Алікберов, який ґрунтовно досліджував нелітературну лексику та способи її перекладу, запропонував таку класифікацію способів перекладу:

Буквальний переклад (Literal translation).

I was goin' to clean my bike. – Я збирався почистити свій мопед.

I lean forward and finger the material. – Я нахиляюся вперед і щупаю матеріал.

Вільний переклад (Free translation).

When he argues it's like listening to the Daily Express read aloud. – Коли він з кимось сперечається, то голос у нього звучить так безапеляційно, як у диктора «БІ-БІ-СІ».

Адекватний переклад (Adequate translation).

1. Прості прийоми адекватного перекладу.

1.1. Перестановки.

A fat lot o' use he is on a day like this. – В той день, як сьогодні, він особливо корисний.

1.2. Контекстуальні заміни: заміна іменника дієсловом і навпаки; заміна простого речення складним; об'єднання речень; розчленування речень.

Everybody knows Fred. The life an' soul of the party. Fred is. – Фреда, кумира місцевої публіки, знають усі.

2. Складні прийоми адекватного перекладу.

2.1. Доповнення (використання додаткових мовних одиниць для покращення розуміння перекладного тексту).

Birds are queer. – Дивні вони істоти, ці дівчата.

2.2. Пропускання (при перекладі в тексті пропускаються ті слова, які є семантично зайвими).

Mr. Antolini takes a cig out of his packet of twenty Players lying on the blotter and lights up. – Містер Антоліні витягує з пачки сигарету і запалює.

2.3. Конкретизація (заміна слова з широким значенням словом з вужчим значенням).

Outside on the cobbles there's a two-seaster sports job of a make I can't identify in the dark. – На бруківці стоїть двомісний спортивний автомобіль, марку якого я не можу визначити в темноті.

2.4. Генералізація (заміна слова з вузьким значенням словом із ширшим значенням).

When a couple of fellers get together to talk things over they have a drink. – Коли у чоловіків ділова розмова, вони її проводять за пляшкою вина.

2.5. Антонімічний переклад (перетворення стверджувальної структури у заперечну і навпаки). Антонімічний переклад часто застосовується ву художній літературі, отже, розглянемо його детальніше. Прикладами антонімічного перекладу можуть бути такі речення:

Why can't you leave people alone? We're doin' any harm. – Чому ви до нас прискіпуєтесь? Хіба ми порушуємо порядок?

Take your time. – Не поспішай.

Take it easy. – Не хвилюйся.

Mind your business. – Не твоє діло!

To keep one's head. – Не розгубитися.

To have clean hands in the matter. – Не мати ніякого відношення до справи.

Причиною використання антонімічного перекладу може бути асиметрія лексико-семантичних систем двох мов, наприклад:

The dog nearly knocked him over. – Собака ледве не збив його з ніг.

У цьому випадку слово, вжите в оригіналі у стверджувальній формі, при антонімічному перекладі має заперечну форму. Якщо англійське слово або вислів, що перекладається прийомом антонімічного перекладу, вжите в оригіналі у заперечній формі, то переклад буде мати стверджувальну форму: *Don't sit up, I'll be late. – Не чекайте на мене, лягайте спати.*

Особливо важливо вміти застосовувати прийом антонімічного перекладу в тих випадках, коли в українській мові немає точного еквівалента англійському слову і коли з міркувань стилістичного характеру не бажано вдаватися до описового перекладу.

2.6. Компенсація (маневрування експресивними мовними засобами з метою збалансувати стилістичний ефект).

Компенсація втрат при перекладі, як зазначають вчені М. П. Брандес та В. І. Провоторов, є найбільш оптимальним видом перекладацьких трансформацій. В англійській мові часто використовуються присвійні займенники, які в українській мові опускають через непотрібність, оскільки їхнє значення зрозуміле із контексту.

Trouble is, – Willy says when he's had a pull at his pint, – every bird I take a fancy to's either wed or courtin'. – Вся біда в тому, – каже Віллі, випивши пива зі свого кухля, – що ті дівчата, які мене цікавлять, або вже одружені, або зафрахтовані.

Прийом компенсації застосовується тоді, коли нелітературні слова неможливо перекласти адекватно [3, 128].

2.7. Розвиток значення, як відмітив учений В. І. Алікберов, передбачає відхід від прямого значення слова і використання при перекладі слів, які є логічним розвитком значення цього слова або смислової групи.

I was the Charlie here. – Я тут був білою вороною.

2.8. Повне переосмислення є складнішою стадією прийому «розвитку значення» та здійснюється двома етапами: вияснення змісту за допомогою описово-буквального перекладу та знаходження точної образної відповідності у мові перекладу.

This isn't the only job under the sun. – На цій роботі світ клином не зійшовся.

Повне переосмислення, як стверджує дослідник – це, коли знайдено точну образну відповідність, тобто якщо якесь певне словосполучення або фраза з мови оригіналу еквівалентно замінюється мовою перекладу. Якщо прийом розвитку значення здійснюється на рівні окремих слів або смислових груп, то переклад за допомогою повного переосмислення застосовується на рівні словосполучень та фраз [1, 18–20].

Розглянемо переклад за допомогою контекстуальної заміни, який часто використовується для перекладу нелітературної лексики. Цей прийом, як зазначає В. Н. Коміссаров, застосовується тоді, коли контекст змушує відмовлятися від вибору одного із варіантних еквівалентів у цільовій мові і доводиться шукати інший варіант перекладу – контекстуальну заміну. Цей спосіб перекладу пов'язаний із особливостями певного контексту, що змушують перекладача відмовлятися від використання існуючої лексичної відповідності та підбирати варіант перекладу, який є доцільним у конкретному випадку. Контекстуальну заміну вважають лексичною перекладацькою трансформацією, унаслідок якої перекладним відповідником стає слово або словосполучення, що не є словниковим відповідником і яке підібрано з урахуванням контекстуального значення слова, яке перекладається, контексту його вживання та мовленнєвих норм і традицій цільової мови [6, 64–65].

Отже, перекладацькі трансформації використовуються тоді, коли існують певні розбіжності в культурі, побуті, традиціях та внутрішній структурі вихідної та цільової мов. Щоб досягнути адекватності та еквівалентності цільового тексту, перекладачеві потрібно вміти застосовувати різноманітні мовні перетворення для досягнення максимально можливої повноти інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алікберов В. І. Сленг та переклад / В. І. Алікберов. – Тернопіль : Лілея, 2000. – 32 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
3. Брандес М. П. Предпереводческий анализ текста / М. П. Брандес, В. И. Провоторов. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 224 с.
4. Гоца Н. І. Адекватність та еквівалентність перекладу при передачі розмовної лексики / Н. І. Гоца // Мандрівець : Всеукраїнський науковий журнал. Сер. «Мовознавство» / [відп. ред. Р. О. Забілий]. – Т., 2009. – Вип. 6. – С. 52–57.
5. Карабан В. І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова Книга, 2003. – 608 с.
6. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
7. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : [підручник] / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга , 2001. – 448 с.
8. Латишев Л. К. Переклад : теорія, практика і методика викладання / Л. К. Латишев, А. Л. Семенов. – К. : «Академія», 2003. – 198 с.
9. Graham S. J.D. Salinger's The Catcher in the Rye / Sarah Graham. – Routledge Guides to Literature, 2007. – 128 p.

УДК 811. 161. 2'367. 625
І 22

АКЦЕНТУАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ КАУЗАТИВІВ ДЕВ'ЯТОГО СТРУКТУРНОГО КЛАСУ З АД'ЄКТИВНИМИ ОСНОВАМИ ПІЗНЬОПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ РУХОМОЇ АКЦЕНТНОЇ ПАРАДИГМИ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Іваночко К. М.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано особливості наголошування каузативів дев'ятого структурного класу, мотивованих ад'єктивами колишньої рухомої акцентної парадигми. Зазначено, що більшість досліджуваних дієслів тяжіє до суфіксально-флексійного акцентного типу. Виявлено, що в частині дієслів у бойківських говірках превалює варіантне наголошування (давнє й новітнє), одне з яких співвідноситься з їхньою наголосовою нормою в сучасній українській літературній мові. З'ясовано причину наголосової невідповідності між мотивувальними каузативами й деякими префіксованими їхніми вербативами.

***Ключові слова**: акцентна варіантність, акцентні типи і пізньопраслов'янська рухома акцентна парадигма; рецесійне й парокситонне наголошування, наголосова співвіднесеність.*

***Иваночко К. Н. Акцентуационные особенности каузативов девятого структурного класса с адъективными основами позднепраславянской движимой акцентной парадигмы в южно-западном говоре украинского языка**. В статье проанализированы особенности ударения каузативов девятого структурного класса, мотивированных адъективамы давней подвижной акцентной парадигмы. Отмечается, что большинство исследуемых глаголов тяготеет к суффиксально-флексионному акцентному типу. Выявлено, что в части глаголов в бойковском говоре превалирует вариантное ударение (давнее и новое), один из которых соотносится с акцентной нормой в современном украинском литературном языке. Изъясняется причины несоответствия ударения между мотивирующими каузативами и некоторыми их производными префиксальными вербативами.*

***Ключевые слова**: акцентуационная вариантность, акцентные типы и позднепраславянская движимая акцентная парадигма; рецессивное и парокситонное ударение, акцентуационная соотнесенность (корреляция).*

***Ivanochko K. N. Accentuation peculiarities of the causatives of the ninth structural class with the adjectives of the late-Slavonic a. n c.in the southwest dialects of the Ukrainian language**. In the current article accentuational peculiarities of the ninth structural class adjectival verbs in South-West patois of the Ukrainian language have been analyzed. Most of them are characterized by polyvariance of accentuation regardless of their affiliation to late pre-Slavonic accentuational paradigm of their motivative adjectives. The accentuational variance of verbatives is predetermined by intersection of different accent tendencies correlative to their accenting in South-Slavonic and West-Slavonic languages as well as in the Russian language.*

***Key words:** accent variance, accent types and late pre-Slavonic accent paradigms; recessive and paroxytonic stress correlation.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У південно-західних говорах та в українській мові загалом функціонує великий обсяг вербативів дев'ятого структурного класу, для яких характерне кореневе, суфіксально-кореневе й суфіксально-флексійне наголошування. Частина з них у досліджуваному наріччі, як і в сучасній українській літературній мові, репрезентує акцентуаційну поліаспектність. В українському мовознавстві поширено думку, що говори карпатської групи, де здебільшого представлені аналізовані деривати, у структурі української мови належать до периферійних, тому їхній вплив на формування сучасних літературних норм, серед інших і наголосових, не такий важливий.

Сучасна українська літературна мова, на думку В. Винницького, вирізняється усталеністю акцентних норм, тенденцією до нейтралізації акцентної варіантності, уніфікацією південно-східних і південно-західних літературних наголосових норм, хоча «у живому мовленні ці тенденції спостерігаються або дещо непослідовно, або майже не діють» [1, 470]. Учений виявив наголосову співвіднесеність префіксальних дієслів доконаного виду і їхніх мотивувальних суфіксальних дериватів [1, 475]. Однак у досліджуваному наріччі, навіть у структурі одного говору, – зрештою, і у варіантах української літературної мови, – така кореляція далеко не завжди потверджується.

Аналіз останніх досліджень. Вербативи означеного структурного класу неодноразово ставали предметом наголосових студій в українському і слов'янському мовознавстві. Дослідження здійснювалися в діахронному й синхронному аспек-

© Іваночко К. М. Акцентуаційні особливості каузативів дев'ятого структурного класу з ад'єктивними основами пізньопраслов'янської рухомої акцентної парадигми в південно-західних говорах української мови

тах. У працях В. Скляренка з проблем становлення слов'янського наголосу зазначено, що «в пізньопраслов'янській мові дієсловам на ***-iti***, ***-ītь*** були властиві всі три акцентні парадигми: баритонована, окситонована і рухома» [5, 154]. Вербативи баритонованої акцентної парадигми характеризувалися нерухомістю інтонації на основі, деривати окситонованої парадигми – нерухомістю двоскладової інтонації, що охоплювала останній склад основи й наступний флективний, а вербативи рухомої – чергуванням наголосу між двома крайніми морами слова.

А. Тер-Аванесова, аналізуючи праці Т. Попової з проблем морфонології дієслів у говорах східнослов'янських мов, дійшла висновку, що в частині зазначених мовних утворень основи теперішнього / майбутнього часу вербативів другого типу відмінювання зазнали уніфікації, яка зумовлена зникненням чергувань приголосних і трансформацією суміжно-рухомого наголосу (***ношу́***, ***но́сиш***) у колонний накореневий (***но́шу*** / ***но́сю***, ***но́сиш***) [6, 459].

Акцентну систему слів повнозначних морфологічних класів сучасної української літературної мови, зокрема й дієслів, дослідив В. Винницький. На його думку, вербативи зазначеної морфемної структури мають кореневе, суфіксально-кореневе й суфіксально-флексійне наголошування [1, 347]. Незважаючи на тенденцію до усталеності наголосових норм, укладачі сучасних лексикографічних джерел в частині дієслів із зазначеними акцентними типами фіксують наголосові відхилення, що «пояснюється практикою живого мовлення, де акцентні варіанти аналізованих особових форм дієслів становлять надзвичайно поширене і прикметне для української мови явище» [1, 385].

Вербативи дев'ятого структурного класу суфіксально-кореневого й суфіксально-флексійного типів наголошування, що зафіксовані в досліджуваних говорах, були предметом наголосових студій автора [2; 3].

Деривати суфіксально-кореневої акцентуації, попри закоріненість у пізньопраслов'янську окситоновану й рухому акцентні парадигми, характеризуються наголошеністю суфікса класу основи в інфінітиві й кореня – у презенсі: ***вози́ти***, ***гони́ти***, ***грози́ти***, ***корми́ти***, ***люби́ти***, ***міни́ти***, ***моли́ти***, ***мочи́ти***, ***носи́ти***, ***пали́ти***, ***проси́ти***, ***роби́ти***. Наведені утворення в п.-с.в.у.л.м., а отже, і в с.у.л.м. репрезентують флексійне наголошування п.ф.п.о.о, зумовленого рецесією його з кореня на флексію. Деякі з них (***пали́ти*** та ін.) у досліджуваному наріччі, як і в п.-с.в.у.л.м., отже, і в сучасній українській мові виявляють суфіксально-флексійну акцентуацію.

Серед дієслів означеного акцентного типу превалюють деривати колишньої рухомої акцентної парадигми. Кореневе наголошування їхніх презенсних форм мотивується парокситонним відтягненням наголосу з флексій: ***дзвони́ти***, ***диви́ти***, ***ділі́ти***, ***дрочи́ти***, ***души́ти***, ***жури́ти***, ***золи́ти***, ***коси́ти***, ***криши́ти***, ***ліпи́ти***, ***сади́ти***, ***соли́ти***, ***учи́ти***, ***чини́ти***. Значна частина вербативів суфіксально-кореневого акцентного типу в аналізованих говорах засвідчує варіантне наголошування однієї чи кількох презенсних форм, спричинених, очевидно, перехрещенням двох наголосових систем – давньої, пізньопраслов'янської, і новітньої, власне української.

Частково з'ясовано наголосові особливості й дієслів суфіксально-флексійного акцентного типу [3]. Вони виявляють вищий ступінь продуктивності вжитку, як і заглибленість у всі три пізньопраслов'янські акцентні парадигми: баритоновану (***дым***(***ч***)***и́***(***і́***)***ти***), окситоновану (***волочи́ти***, ***дожджи́ти***) і рухому (***в***(***е***)***реди́ти***, ***верши́ти***, ***гаси́ти***, ***гати́ти***, ***голоси́ти***, ***кази́ти***, ***масти́ти***).

Попри локальність ареалу їх функціонування (переважно карпатська група говорів), вони підтверджують лексичну унормованість в усіх варіантах української літературної мови. Закоріненість більшості з них у пізньопраслов'янську мовну спільноту не убезпечила їм повної наголосової співвіднесеності з п.-с.в.у.л.м., звідси – і із с.у.л.м. Серед дієслів суфіксально-флексійної акцентуації трапляються й утворення, що є набутками власне української дериваційної системи.

Відад'єктивні ж каузативи дев'ятого структурного класу зазначеного наріччя ще не були **об'єктом** окремого акцентуаційного дослідження. **Предметом** аналізу стали наголосові особливості каузативів, мотивованих ад'єктивами пізньопраслов'янської ***а.п.с***.

Мета – підтвердити в акцентуаційному малюнку означених вербативів досліджуваного наріччя, як і української мови загалом, перехрещення (накладання) двох наголосових тенденцій, що заглиблюються в праслов'янську спільноту й корелюють з південнослов'янськими й західнослов'янськими мовами. Це передбачає розв'язання таких ***завдань***: виявити в аналізованих каузативах наголосову співвіднесеність з пізньопраслов'янською ***а.п.с***. мотивувальних ад'єктивів; пояснити причини акцентних відмінностей означених дериватів; окреслити наукові аргументи коригування певних стереотипів українського мовознавства щодо місця й ролі досліджуваного наріччя при формуванні наголосових норм с.у.л.м.

Виклад основного матеріалу. У досліджуваних говорах, переважно в карпатській підгрупі, функціонує група відад'єктивних каузативів дев'ятого структурного класу, у морфемній структурі яких переважають односкладові корені: ***весели́ти*** (<****vèselъ*** (a.n.c.) (Скл, 143), ***г***(***і***)***урьчи́ти*** (< ****gȍrьkъ*** < ****gor'-*** (*a.n.c.*) (Скл., 264), ***голуби́ти*** (****gȍlǫbъ*** (*a.n.c.*) (Скл, 141), ***горди́ти*** (< ****gъ̀rdъ*** (*a.n.c.*) (Скл., 141), ***густи́ти*** (< ****gǫ̂stъ*** (*a.n.c.*) (Скл., 141), ***дешеви́ти*** (< ****dȅševь*** (*a.n.c.*) (Скл., 141), ***зелени́ти*** (< ****zȅlenь*** (*a.n.c.*) (Скл, 143), ***груби́ти*** (< ****grǫ̀bъ*** (*a.n.c.*) (Скл., 141), ***криви́ти*** (< ****krīvìti *krīvītь*** (*a.n.c.*) (Скл., 161), ***ліви́ти*** (< ****lȅvъ*** (*a.n.c.*) (Скл., 142), ***менши́ти*** (< ****mę̀kъ*** (*a.n.c.*) (Скл., 142).

Наведені вербативи характеризуються граемою недоконаного виду із семантикою довготривалості процесу. Вони виявляють семантичну передбачуваність поєднуватися з однокореневими дериватами різних структурних класів, серед усього: четвертого й сьомого (із семантикою зосередження дії в суб'єкті суфіксального / кореневого типу акцентуації: ***г***(***і урьчи́ти*** / ***гірчі́ти / гі́ркнути***, ***густи́ти*** / ***густі́ти / гу́снути***, ***груби́ти*** / ***грубі́ти / гру́бнути***), чет-

вертого й третього (із семантикою зосередження дії в суб'єкті та ітеративності процесу суфіксального типу акцентуації: ***криви́ти*** / ***кривіти*** / ***кривля́ти***), першого й третього (з ітеративною семантикою суфіксального акцентного типу: ***менши́ти*** / ***менша́ти***, ***горди́ти*** / ***гордува́ти***) та четвертого класу (із семантикою зосередження дії в суб'єкті суфіксального типу наголошування: ***весели́ти*** / ***веселі́ти***, ***голуби́ти*** / ***голубі́ти***, ***дешеви́ти*** / ***дешевіти***, ***зелени́ти*** / ***зелені́ти***, ***леви́ти*** / ***лівіти***). З акцентуаційного аспекту їм властива співвіднесеність суфіксально-флексійного наголошування з пізньопраслов'янською ***а.п.с***. мотивувальних ад'єктивів; з функційного – лексична унормованість у літературних варіантах української мови.

Вербативи ***весели́ти***, ***гірчи́ти***, ***горди́ти***, ***густи́ти***, ***дешеви́ти*** й ***зелени́ти*** в досліджуваному наріччі послідовно засвідчують суфіксально-флексійну акцентуацію. Наголошування ж першого, другого, п'ятого й останнього дериватів підтверджують повну кореляцію з обома варіантами української літературної мови, а отже, й сучасної.

Відад'єктивний вербатив ***голу́би́ти*** в південно-західному наріччі належить до утворень, що характеризуються непродутивністю вжитку (східнобойківська й гуцульська локальні сучасні говірки), малопродуктивністю деривації й варіантністю акцентуації «як наслідку мовної еволюції» [4, 64]. У бойківській говірці він має суфіксально-флексійне наголошування, спричинене дериваційними процесами, які супроводжувалися зміщенням наголосу на тематичний афікс в інфінітиві й на флексії в презенсі, що дає підстави співвідносити його з пізньопраслов'янською ***а.п.с***. мотивувального дерива́та (****gȍlq̄bъ*** (Скл, 141): [***γǫlubíti***]: ***pǫ=γǫlubíti***, ***-l'ú***, ***-ít*** «*пофарбувати в блакитний колір*» (СКУТГ, 86).

Наголошеність другого складу кореня поодинокого префіксованого його перфектива в гуцульській та наддністрянській локальних говірках теж спричинене дериваційними процесами, що супроводжувалися парокситонним відтягненням наголосу із суфікса класу основи на другий склад кореня: ***поголу́бити***, «*попестити, поніжити*» (МСГГ, 145). Наголошеність зазначеного складу в аналізованому вербативі, локованому в другій ритмічній групі другого верса коломийкового дистиха локальної наддністрянської говірки, слугує засобом організації його ритмічного малюнку: ***приголу́би*** «*приласкати*»: *Се́рце моє́ ласка́воє, се́рце моє́ лю́бе, А хто тебе́* ***приголу́би***, *як мене́ не бу́де*. (ГБ, 153).

Укладачі лексикографічного джерела г.в.у.л.м. означене суфіксальне утворення фіксують з варіантною акцентуацією (з наголосом на корені й суфіксі класу основи), а подинокий префіксований його перфектив – лише з наголошеним афіксом основи. Отож акцентованість тематичного суфікса аналізованого вербатива потверджує його наголосову кореляцію з бойківськими говірками, а наголошеність другого складу кореня – з гуцульською: ***голуби́ти***, ***голу́бити*** «*любити, ніжити*», «*цілувати*» (Голов., 102), ***голу́бити*** (Жел, 150), ***поголуби́ти*** (Жел, 673), ***приголуби́ти*** (Жел, 742). Цікаво, що в «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Кримського зафіксовано наголос на словотворчому афіксі цього суфіксального деривата: ***голуби́ть*** «*голуби́ти*; *сини́ти*» (РУС (1924), 288).

Натомість лексикографічні джерела п.-с.в.у.л.м. та в.у.л.м.п.у., а отже, і с.у.л.м. аналізоване дієслово, як і його префіксовані деривати, засвідчують (не без впливу російської лексикографічної традиції (***голу́бить***(***ся***) «*приголублювати*(*ся*), *ласкати*(*ся*), *милувати*(*ся*), *ніжити*(*ся*)» (Даль I, 371), ***голу́бить*** «*голу́бити, ми́лувати*» (РУС, I, 303) з кореневою акцентуацією: ***приголу́бить*** «*голу́бити, приголу́бити*» (Ум., Сп. III, 164), ***голу́бити***, ***-блю***, ***-биш***: «*пестити, ніжити, леліяти, голубити*»: *Ти думаєш, дурню, що я тебе люблю, а я тебе, дурню, словами* ***голублю*** (Чуб. V, 176); «*леліяти, плекати*»: ***Голубити*** *в серці надії великі* (К. Досв., 29) (Гр. I, 306), ***голу́бити***, ***-блю***, ***-биш*** (Гол., 79), ***голу́бити***, ***-блю***, ***-биш*** (Погр., 124; УЛВН, 136), ***приголу́бити***, ***-блю***, ***-биш*** (Погр., 442; УЛВН, 499), ***голу́бити***(***ся***), ***-блю***(***ся***), ***-биш***(***ся***) (Орф., 156), ***поголу́бити***, ***-блю***, ***-биш*** (Орф., 542).

Для відад'єктивного девербатива ***грубити*** в досліджуваному наріччі характерна багатоаспектність акцентуаційного малюнку. У с.у.л.м він, незважаючи на регіональність ужитку (лише бойківські говірки), є лексично унормованим. У бойківських говірках зазначене дієслово підтверджує варіантну акцентуацію – суфіксально-флексійну й кореневу, що співвідносить його з пізньопраслов'янською ***а.п.с.*** мотивувального ад'єктива (< ****grǭbъ*** (Скл., 141). Так, у давніших бойківських говірках та г.в.у.л.м. наведений вербатив (з поодиноким префіксованим дериватом) репрезентує наголошеність тематичного афікса інфінітивної форми, що ілюструє тенденцію до усталення суфіксально-флексійної акцентуації: ***грубити*** «*грубо прясти*»: *Ой, ти, А́нно, пр'ади́ р'і́мно, не тре́ба* ***груби́ти***. (СБГ, I, 195), ***погруби́ти*** «*поширити*» «*зробити грубшим, товстішим*» (СБГ, II, 93), ***груби́ти*** (Жел., 161), ***погруби́ти*** (Жел., 674). У сучасній східнобойківській локальній говірці він також має варіантне наголошування – суфіксально-флексійне й кореневе. Перший акцентний варіант засвідчує кореляцію з пізньопраслов'янською *а.п.с.* мотивувального ад'єктива, а другий, при співвіднесеності з акцентуаційними особливостями в литовській мові (***grùbti*** «*грубіти*» (ЕСУМ, I, 603), може слугувати маркером новітньої парокситонези в усій граматичній його парадигмі: ***γrubi̯ti*** / ***γrū́biti***, ***γrubl'ū́*** / ***γrū́bl'u***, ***γrubi̯t*** / ***γrū́bit*** «*грубіянити*» (СКУТГ, 90). Укладачі сучасних лексикографічних джерел (і тут не без впливу російської лексикографічної традиції – ***нагруби́ть*** «*продемонструвати грубощі й зневагу, наглість*; *наговорити грубощів*» (Даль II, 396), ***груби́ти***, ***-блю́***, ***-би́ш*** (РУС, I, 320) аналогічно подають їх із суфіксально-флексійною акцентуацією, незважаючи на відсутність наведених вербативів у п.-с.в.у.л.м., що також корелює з одним з акцентних його варіантів у бойківських говірках: ***груби́ти***, ***-блю́***, ***-би́ш***, ***-имо́*** (Орф., 163), ***нагруби́ти***, ***-блю́***, ***-би́ш***, ***-имо́*** (Орф., 391).

Відад'єктивний вербатив з відіндоєвропейською девербативною основою ***кривити*** (< іє. ****(s)ker-*** «*вигинати, кривити, крутити*» (ЕСУМ, III, 88),

попри розширеність ареалу його вжитку (бойківські, мараморська й гуцульська локальні сучасні говірки), у досліджуваному наріччі, як і в староукраїнській мові та г.в.у.л.м., має невисокий ступінь продуктивності морфологічної деривації й варіантність акцентуації, що виводиться з пізньопраслов'янської ***а.п.с***. (****krīvìti *krīvītь*** (Скл., 161). І в давніших бойківських говірках, і в сучасній локальній гуцульській означене дієслово з поодиноким префіксованим дериватом, усупереч неповноті граматичної парадигми, підтверджує тенденцію до збереження давнього наголошення тематичного афікса: ***кривити***, ***кривлю*** «*кривити, викривляти*» (1642 ЛС, 71) (СУМ, 15, 108), ***кривитис'а*** «*нарікати*». Пор. п. ***krsywić się***. (СБГ, І, 387), ***покрыви́ти***[i] «*покрутити*» (СБГ, ІІ, 102), ***криви́тис'и*** «*кривитися, викривлятися; випрошувати, канючити щось*» (МСГГ, 86).

Сучасні ж локальні східнобойківська й мараморська говірки в безпрефіксному й похідних утвореннях підтверджують кореневий тип акцентуації, яка вмотивовується парокситонним відтягненням наголосу на корінь у всій граматичній парадигмі: [***kríviti***]: (***i***)***s=kríviti***, (***i***)***s=krív'l'u***, (***i***)***s=kríviti*** IIa «*викривити*» (СКТУГ, 108), ***кру́вити***, ***-вл'у***, ***-виш*** «*кривіти*» (Саб., 153), [***крӯвитис'а***], ***-вл'ус'а***, ***-вис':а*** «*ставати кривим*»; «*злитися на кого-небудь*» (Саб., 153).

Спільнокореневі деривати аналізованого словотворчого гнізда в г.в.у.л.м. мають варіантну акцентуацію інфінітивних форм – наголошення суфікса класу основи, яке є давнім, і – кореня, що є відносно новішим, парокситонно зумовленим. Такий наголосовий малюнок засвідчує співвіднесеність з живим мовленням або вплив п.-с.в.у.л.м.: ***криви́ти*** (Жел., 378), ***накриви́ти*** (Жел., 481), ***перекриви́ти*** / ***перекривля́ти*** (Жел., 617), ***покри́вити*** (Жел., 687), ***скру́вӣти*** (Жел., 687).

Укладачі давнішого лексикографічного джерела п.-с.в.у.л.м., не без впливу живої російської мови (***криви́ть*** / ***кривля́ть*** (пск.) «*викривляти, перекошувати, вигинати, гнути, робити пряме кривим*» (Даль ІІ, 378), реєструють інфінітивні форми означених дієслів з наголосом на суфіксі класу основи: ***криви́ти***, ***-ся*** «*карлючити, -ся*» (Ум., Сп. ІІ, 47). На противагу цьому новітніші словники п.с.в.у.л.м., а отже, і с.у.л.м. подають аналізовані вербативи із суфіксально-кореневим типом акцентуації, спричиненим парокситонним відтягненням наголосу з флексій на корінь у презенсних формах, окрім першої особи однини: ***криви́ти***, ***-влю́***, ***-виш*** «*кривити*»; «*чинити несправедливо*» (Гр. ІІ, 304), ***криви́ти***, ***-влю́***, ***-виш*** «*викривлятися*»; «*кривлятися, робити міну*» (Гр. ІІ, 304), ***покриви́ти***, ***-влю́***, ***-виш*** «*викривити*» (Гр. ІІІ, 278), ***покриви́тися***, ***-влю́ся***, ***-вишся*** «*скривитися*»; «*викривитися*» (Гр. ІІІ, 278), ***криви́ти***(***ся***), ***-влю́***(***ся***), ***-виш***(***ся***), (Орф., 331), ***перекриви́ти***(***ся***), ***-влю́***(***ся***), ***-виш***(***ся***) (Орф., 496).

Відад'єктивний девербатив ***лівити*** в досліджуваних говорах також засвідчує продуктивність вжитку й морфологічної деривації, як і варіантність акцентуації, закорінену в пізньопраслов'янську ***а.п.с.*** мотивувального ад'єктива (<****lěvъ*** (Скл., 142): ***ліви́ти*** «*піддаватися, поступатися* (*кому*); *слабнути*», «*попускатися, робитися вільнішим*» (О.), ***обливи́ти*** «*зробити легким, ослабити, слабо зв'язати*», ***поливи́ти*** «*полегшити, ослабити, пом'якшити*» (Ж.); *ч.* ***levný*** «*помірний, стриманий, дешевий*», ***leviti*** «*пом'якшувати, стримувати*»; *іє.* ****leu-*** «*ослабити*» (ЕСУМ, ІІІ, 256).

У бойківських говірках означений вербатив з його префіксованим перфективом репрезентує варіантну акцентуацію. Давніше лексикографічне джерело фіксує його із суфіксально-кореневим наголошуванням: ***ліви́ти*** «*попускати*», «*робити вільнішим*» (СБГ, І, 413), ***поливи́ти*** «*знизити, скинути* (*ціну*)»; «*полегшати* (*про біль*)»: *Зараз хво́рому* ***полі́вит***.; «*спадати* (*про мороз*)»; «*спадати*», техн. «*попустити*» / ***поліўа́ти***[i] «*відступати, легшати* (*про біль, хворобу*)» (СБГ, ІІ, 105), ***поливи'ти***[e] (*про погоду*) «*попустити*»: *Надво̇р'і'* ***по̇л'иви'ло̇*** (СБГ, ІІ, 105). У локальній східнобойківській говірці префіксований перфектив функціонує із *суфіксально-флексійною й суфіксально-кореневою акцентуацією*: [***l'ivíti***]: ***pǫ=l'ivíti***, ***pǫ=l'iwl'ú*** / ***pǫ=l'íwl'u***, ***pǫ=l'ivít*** / ***pǫ=l'ívit*** «*послабити* (*тиск, натяг*)»: ***pǫl'ivíti*** – *jak ščo zažáto, mǫtúsku* => [***slabíti***] [СКУТГ, 114].

Сучасні ж центральнобойківські говірки демонструють наголосову відмінність мотивувального й префіксованого дериватів (*суфіксально-флексійне* й *суфіксально-кореневе*): ***ліви́ти***, ***ліви́т*** «*підкорятися, іти на поступки кому-небудь; уступати*»; «*теплішати* (*про погоду*)» (СГЦБ, 257), ***поливи́ти***, ***-в'ю***, ***-виш*** / ***полів'я́ти*** «*попустити, ослабити що-небудь міцно зв'язане, стягнуте*»; «*уступити комусь у чому-небудь*»; ***полів'я́є*** «*звільнятися від болю, тривоги і т.п.*; *полегшувати*»; ***полів'я́є*** «*потеплішати* (*про погоду, клімат*)»; «*продаючи, знизити ціну на яку-небудь суму*»; «*попустити основу в ткацькому верстаті, коли її натягнено більше, ніж потрібно*» (СГЦБ, 367).

Аналізовані вербативи в сучасній локальній мараморській говірці виявляють суфіксально-флексійний акцентний тип (при парокситонному наголошуванні п.ф.п.о.о. префіксованого його перфектива): ***ліви́ти***, ***-вл'у́***, ***-ви́ш*** «*ослабляти напруження, поступатися*»; ***лівит*** «*пом'якшати* (*про погоду – потепління після морозів*)»: *За́чало* ***л'иви́ти***. (Саб, 161), ***поливи́ти***, ***-л'і́вл'у***, ***-л'иви́ш*** / ***полівл'а́ти*** «*ослабити напруження, попустити; поступитися*»; «*полегшати після хвороби*»; «*слабшати* (*про мороз*), *теплішати* (*про погоду*)» (Саб, 251).

Лексикографічні джерела гуцульських говірок і г.в.у.л.м., незважаючи на традиційну представленість в них (переважно) інфінітивної форми вербативів, в означених дериватах підтверджують наголошеність суфікса класу основи: ***ліви́ти*** «*послаблювати тугий вузол*» (СГГ, 113), ***поливи́ти*** «*попустити, слабшати*»; «*потепліти*» (СГГ, 153), ***поливи́ти*** «*попустити, полегшати, пом'якшити* (*про біль, хворобу та ін.*); *потепліти*» (МСГГ, 148), ***лїви́ти*** «*піддаватися, поступатися* (*кому*); *слабнути*» (Жел., 407), ***облїви́ти*** (Жел., 542), ***полїви́ти*** (Жел., 689).

У п.-с.в.у.л.м. і с.у.л.м. представлено лише поодинокий префіксований перфектив, що характеризується непродуктивністю вжитку й морфологічної деривації та суфіксально-флексійним типом акцен-

туації: ***полівúти***, ***-влю́***, ***-вúш*** «*повернути вліво*»; «*полегшати комусь, зробитися краще* (*про хворих*)» (Угор.) (Гр. III, 284), ***полівúти***, ***-влю́***, ***-вúш*** «*їдучи, йдучи, відхилитися ліворуч*»; «*спрямувати щось ліворуч*»; діал. «*полегшати*» (СУМ, VII, 72).

Дієслово ***меншити*** аналогічно, попри непродуктивність слововжитку й вузьку локалізацію (лише локальна бойківська говірка), засвідчує варіантне наголошування – суфіксально-флексійне й кореневе. Перший варіант вмотивовується аналогічними дериваційними процесами, супроводжуваними рецесійним зміщенням наголосу на суфікс класу основи в інфінітиві, як і на флексії в презенсі, що корелює з пізньопраслов'янською ***а.п.с.*** мотивувального ад'єктива (< ****tę́kъ*** (Скл., 142), ***tьnь***(***-jь***) <****tĭnjĭs***, ***tьnьš-*** «*менше*»; іє. ****tei-*** «*зменшувати, скорочувати*» (ЕСУМ, III, 438): [***mensť́ti***]: (***i***)***z=mens̆ťíti***, ***-ú***, ***-ít*** «*зменшити*»: ***zmensĭti*** *plat'a* → [***mẹ̱ncĭti***] (СКУТГ, 119).

У г.в.у.л.м. аналізований відад'єктив засвідчує дериваційну продуктивність, спричинену, мабуть, джерельністю бази ілюстративного матеріалу (центральні й південні терени України), як і наголошеність тематичного афікса інфінітивної форми, що репрезентує ту ж тенденцію до усталення суфіксально-флексійного типу акцентуації: ***меншúти*** (Жел., 434), ***зменчúти*** / ***зменшáти*** / ***змéншувати***, ***зменшéна вíра*** (Жел., 306), ***поменч***(***ш***)***úти***, ***–ся*** (Др., 170) / ***поменшáти*** (Жел., 695). З аналогічним наголошуванням означений вербатив, як і його похідні, функціонує в говорах російської мови та – і літературній мові: ***меншúть***, ***менúть*** «*меншити, зменшувати, вкорочувати*» (Даль II, 318), ***меншúть*** «*меншúти / змéншувати*» (РУС (1924), 1253), ***умéншить*** і ***уменшúть*** / ***уменшáть*** «*змéншити / зменшувати, помéншити, примéншити*» (РУС, III, 613).

У п.-с.в.у.л.м. аналізований вербатив та його префіксовані деривати, окрім постфіксального утворення з префіксом ***з-***, підтверджують суфіксально-флексійну акцентуацію, що співвідносить його з більш продуктивним наголосовим варіантом у бойківських говірках: ***меншúти***, ***-шу́***, ***-шúш*** «*зменшувати*» (Гр. II, 417), ***поменшúти***, ***-шу́***, ***-шúш*** / ***поменшáти*** «*зменшити*» (Жел.) (Гр. III, 294), ***применшúти***, ***-шу́***, ***-шúш*** / ***применшáти*** «*зменшити*» (Гр. III, 425); ***зменшúти***, ***-шу́***, ***-шúш*** / ***змéншувати*** «*зменшити*» (Гр. II, 164), *але*: ***змéншитися***, ***-шуся***, ***-шишся*** / ***змéншуватися*** «*зменшитися*»; «*підкоритися комусь, поступитися старшому*» (Гр. II, 164).

Лексикографічне джерело в.у.л.м.п.у. похідні його вербативи репрезентує з варіантним наголошуванням: перфектив з префіксом ***з-*** – суфіксально-флексійна акцентуація (***зменшúти***, ***-шу́***, ***-шúш*** (Гол., 147), а з префіксом ***при-*** – суфіксально-флексійна й коренева (***примéншúти***, ***-мéншу́***, ***-мéншúш*** (Гол., 319). Обидва акцентні варіанти співвідносяться з його наголосовими особливостями в досліджуваних говорах.

Аналізоване дієслово в с.у.л.м. засвідчує продуктивність морфологічної деривації. Похідні ж його утворення характеризуються наголосовою відміною. Так, вербатив з префіксом ***по-***, за аналогією до наголошування його в обидвох варіантах літературної мови, підтверджує суфіксально-флексійну акцентуацію, а деривати з префіксами ***з-*** і ***при-***, за аналогією до наголошування дієслова ***зменшити*** в п.-с.в.у.л.м., – кореневу: ***поменшúти***, ***-шу́***, ***-шúш***, ***-имó*** (УЛВН, 478, Орф., 558), ***змéншити***, ***-шу***, ***-иш*** (Погр., 223, УЛВН, 244, Орф., 274), ***примéншити***, ***-шу***, ***-иш*** (Погр., 445, УЛВН, 504, Орф., 597).

Отже, серед усіх говорів південно-західного наріччя аналізовані вербативи засвідчені переважно бойківськими і локальною мараморською говірками. Незважаючи на обмеженість ареалу вжитку, вони лексично внормовані у варіантах української літературної мови, отже, і в сучасній. Більшість з них у досліджуваних говорах (попри переважання варіантної акцентуації) тяжіє до суфіксально-флексійного наголошування. У локальній ж сучасній східнобойківській говірці вони репрезентують системність варіантної акцентуації, зумовленої перехрещенням двох наголосових тенденцій, співвідносних з акцентними особливостями південнослов'янських і західнослов'янських мов, а також російської.

Дієслово ***грубити*** в бойківських говірках потверджує варіантне наголошування – суфіксально-флексійне й кореневе, а в с.у.л.м., при відсутності його в п.-с.в.у.л.м., – суфіксально-флексійне. Вербатив ***кривити*** з його похідними у давніших бойківських говорах функціонує із суфіксально-кореневим, у східнобойківській і мараморській локальних сучасних говірках – з кореневим, у п.-с.в.у.л.м., а отже, і в с.у.л.м. – із суфіксально-кореневим, при парокситонному акцентуванні п.ф.п.о.о. Відад'єктивний дериват ***лівити*** в бойківських говірках виявляє варіантне наголошування – суфіксально-кореневе й кореневе, а в мараморській локальній – суфіксально-флексійне, при суфіксально-кореневому похідного його вербатива, у п.-с.в.у.л.м., як і в сучасній літературній, – суфіксально-флексійне. Каузатив ***меншити*** в бойківських говірках має варіантну акцентуацію – суфіксально-флексійну й кореневу. Споріднені деривати всього словотворчого гнізда в п.-с.в.у.л.м., окрім поодинокого префіксального перфектива, репрезентують суфіксально-флексійне наголошування, а у в.у.л.м.п.у. та с.у.л.м, як і в бойківських говірках, – варіантне, суфіксально-флексійне й кореневе.

Незважаючи на периферійність зони бойківських говірок у структурі української мови, один з акцентних варіантів аналізованих вербативів виступає нормативним у с.у.л.м. У наголошуванні префіксованих вербативів спостерігаємо тенденцію до усталення акцентної співвіднесеності із суфіксальними мотивувальними дериватами, хоча останні не позбавлені наголосових відхилень навіть у структурі одного говору. Аналогічне явище простежуємо і в акцентуації аналізованих дієслів с.у.л.м.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Малі літери: *а.п.с.* – рухома акцентна парадигма; *п.ф.п.о.о.* – презенсна форма першої особи однини, *п.ф.т.о.о.* – презенсна форма третьої особи однини; *г.в.у.л.м.* – галицький варіант української літературної мови; *п.-с.в.у.л.м.* – південно-східний варіант української літературної мови; *в.у.л.м.п.у.* – варіант української літературної мови періоду «українізації», *с.у.л.м.* – сучасна українська літературна мова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винницький В. Українська акцентна система : становлення, розвиток / Василь Винницький. – Львів : Бібльос, 2002. – 578 с.

2. Іваночко К. Видова й наголосова співвіднесеність суфіксальних вербативів з процесуальною семантикою впливу на об'єкт (суб'єкт) третьої та дев'ятої структурних кляс із суфіксами -а-, -и- в південно-західних говорах української мови в порівнянні з говорами російської / Костянтин Іваночко // Spheres of culture: Jornal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Culturel Studies. – Lublin : Maria Curie-Skladowska University, 2014. – Volume IX. – S. 200–208.

3. Іваночко К. Особливості наголошування суфіксальних відсубстантивних дієслів із суфіксом -и- суфіксально-флексійного акцентного типу в мараморoській локальній говірці закарпатських говірок / К. Іваночко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 38. – С. 143–150.

4. Кобиринка Г. Джерела дослідження динаміки акцентуації в українських діалектах / Галина Кобиринка // Українська мова. – 2017. – № 1. – С. 55–65.

5. Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Скляренко. – К., 1998. – 342 с.

6. Тер-Аванесова А. В. Об одной восточнославянской изоглоссе в области глагольного ударения / А. В. Тер-Аванесова // Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст [тези доповідей міжнародної конференції] / за ред. П. Ю. Гриценка. – К. : КММ, 2004. – С. 459–464.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ГБ – Верхратський І. Говір батюків / Іван Верхратський. – Львів, 1912. – 308 с.

2. Гол. – Голоскевич Г. Правописний словник / Григорій Голоскевич : Вид-во Союзу українців у Великій Британії. – Лондон, 1961. – 451 с.

3. Гр. – Грінченко Б. Словарь української мови : у 4-х томах [упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К. : Вид – во АН УРСР, 1958. – Т. І : А. – Ж. – 494 с.; 1958. – Т. ІІ : З – Н. – 573 с.

4. Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1978. – Т. І : А – З. – 699 с.; 1979. – Т. ІІ : И – О. –779 с.

5. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7-и т. / [редкол. : О. С. Мельничук (гол. ред) та ін.]: К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А – Г / [уклад. Р.В. Болдирьов та ін.]. – 631с.; 1989. – Т. 3. : К–М / [уклад. Р. В. Болдирьов та ін.]. – 552 с.

6. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / редак. О. Н. Трубачев, А. Ф. Журавлев. – М. : Наука, 1978. – Выпуск 5. – 232 с.; 1978. – Вып. 6. – 222 с.; 1990. – Вып. 17. – 272 с.

7. Жел. – Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецкий словар : у 2 – х т. [фотопередрук з післясловом Олекси Горбача]. – Мюнхен : Monachii, 1982. – ТТ.1 – 2. – 1117 с.

8. МСГГ – Піпаш Ю. О. Матеріали до Словника гуцульських говірок / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галасюк. – Ужгород : Графіка, 2005. – 264 с.

9. Орф. – Орфографічний словник української мови. – К. : Наук. думка, 1994. – 864 с.

10. Пі – Піскунов Ф. Словник живої народнеі, письменної і актової мови руськихъ югівщанъ Російськоі і Австро-Венгерськоі цесарії / Фортунатъ Пискуновъ. – Кіевъ : Типографія Е. Я. Федорова, 1882.– 304 с.

11. РУС (1924) – Російсько-український словник / гол. ред. акад. А. Е. Кримський. К. : Червоний шлях, 1924.: Електронна версія Російсько-українського словника : А–П / підготував Олександр Телемко. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2007. – 3059 с.

12. РУС – Русско-украинский словарь : в 3-х т. [Редкол. И. К. Белодед (председ.) и др.). – 3-е изд. – К. : Главн. ред. УСЭ, 1988. – Т. ІІ : Н – приять. – 924 с.; 1988. – Т. ІІІ : про – Я. – 832 с.

13. Саб. – Сабодаш І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району Я/ Іван Сабодаш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 478 с.

14. СБГ – Онишкевим М. Словник бойківських говірок : у 2-х ч. /М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. І. – 495 с.; Ч. ІІ. – 515 с.

15. СГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / відпов. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

16. СГЦБ – Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини / Микола Матіїв. – Київ – Сімферополь : Ната, 2013. – 601 с.

17. Скл. – Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Скляренко. – К., 1998. – 342 с.

18. СКУТГ – Словарь карпатоукраинского торуньского говора / [отв. ред. А. Ф. Журавлев]. – М. : ИС РАН, 2001. – 216 с.

19. СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. VII. – 723 с.

20. СУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. [відп. ред. Дмитро Гринчишин, Марія Чікало]. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2010. – Вип.15 : К. – Л. – 256 с.

21. Ум., Сп. – Уманець М і Спілка А. Словарь російсько-український / [зібрали і впорядкували М. Уманець (М. Комаров) і А Спілка]. – Львів : З друк. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, під зарядом К Беднарського, 1893. – Т І : А–К. – 339. С.; 1894. – Т ІІ : К–П. – 292 с.; 1898. – Т IV : С–Я. – 244 с.

УДК 81-116+[811.112.2+811.161.2]'42:070+81'33

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ МЕДІЙНИХ ЗАМІТКАХ ІЗ ФРАКТАЛЬНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Кійко Ю. Є.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Статтю присвячено зіставленню вираження дієслівної темпоральності в німецькій та українській зовнішньополітичних інформаційних замітках у світлі фрактальності. Попри наявність спільних ознак в обох лінгвокультурах, виявлено й відмінні темпоральні характеристики інформаційних дописів, які зумовлені інтра- й екстралінгвальними чинниками в обох медіапрактиках.
Ключові слова: *темпоральність, інформаційна замітка, фрактал, німецька мова, українська мова.*

Кийко Ю. Е. Темпоральность в современных немецких и украинских медийных заметках с фрактальной перспективы. *Статья посвящена сопоставлению выражения глагольной темпоральности в немецкой и украинской внешнеполитических информационных заметках в свете фрактальности. Несмотря на наличие общих признаков в обеих лингвокультурах, выявлены особенности выражения темпоральности в информационных заметках, обусловленных интра- и экстралингвальними факторами в сопоставляемых медиапрактиках.*
Ключевые слова: *темпоральность, информационная заметка, фрактал, немецкий язык, украинский язык.*

Kiyko Yu. Ye. Temporality in modern German and Ukrainian brief news items from fractal point of view. *Temporality is one of the central text categories, which is usually understood as a set of explicit and implicit types of temporal references. A brief news item is characterized by the two-fractal structure both in German and Ukrainian media practice.*
Key words: *temporality, brief news item, fractal, German language, Ukrainian language.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Однією із центральних текстотвірних категорій є темпоральність, яку, зазвичай, розуміють як сукупність експліцитних та імпліцитних способів часової референції. У німецькій та українській мовах темпоральність виражають насамперед граматичною категорією часу. Якщо в сучасній українській мові розрізняють три часові форми, які відповідають трьом абсолютним часам – минулому, теперішньому й майбутньому, то в сучасній німецькій мові вони можуть виражатися шістьма часовими формами дійсного способу (*Präsens, Präteritum, Perfekt, Plusquamperfekt, Futur I, Futur II*) і вісьмома – умовного способу [2; 6; 10; 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри численні дослідження темпоральності у функціональній граматиці та стилістиці (О. В. Бондарко [8, 5–58], В. М. Барчук [1], І. Р. Гальперін [3], Г. О. Золотова [4], З. Я. Тураєва [9] та інші), висвітлення цієї категорії не видається повним з огляду на жанрове різноманіття текстів. Адже увагу дослідників прикуто передусім до встановлення особливостей функціонування мовних одиниць на позначення часу в текстах художнього дискурсу (О. В. Бондарко, З. Я. Тураєва, І. Р. Гальперін). Темпоральна структура текстів інших комунікативних царин, зокрема медійного дискурсу з контрастивної перспективи на засадах фрактального підходу, є ще не дослідженою, що й зумовлює актуальність пропонованої розвідки. Деякі загальні риси темпоральної організації українських і німецьких медіатекстів без урахування жанрової належності висвітлено в працях О. І. Бондаря [2], М. Маршал [12], І. О. Талаш [7] та М. Геніг [11].

Мета статті – встановити особливості вираження дієслівної темпоральності в німецькій та українській інформаційних замітках у світлі фрактальності.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань статті**: 1) зіставити вираження темпоральності в інформаційних замітках обох лінгвокультур із урахуванням їхньої фрактальної будови; 2) виявити типовий темпоральний розподіл у німецькій та українській замітках.

Матеріалом дослідження слугують 600 ситуативно паралельних зовнішньополітичних інформаційних заміток, відібраних зі щоденних німецькой українськомовних друкованих видань протягом 2003–2015 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна контрастивна лінгвогенологія демонструє тенденції, характерні для нової лінгвосинергетичної парадигми, а також спирається на здобутки попередніх наукових парадигм: порівняльно-історичної й типологічної, структурної та когнітивно-дискурсивної. Фрактальність як принцип моделювання різномасштабної структурної самоподібності об'єкта (Б. Мандельброт) наукового спостереження дає змогу по-новому подати таку макрознакову одиницю, як медіатекст, на основних етапах його змістового конструювання – від заголовка до кінцевого семіотичного продукту [5].

Для замітки як малоформатного інформаційного жанру в німецькій та українській медіапрактиках характерна двофрактальна структура. У початко-

© Кійко Ю. Є. Темпоральність у сучасних німецьких та українських медійних замітках із фрактальної перспективи

вому α-фракталі за принципом мовної економії конструюється інформаційне ядро повідомлення з базовими даними про ХТО, ЩО, ДЕ, КОЛИ, ЯК, ЧОМУ. У кінцевому ω-фракталі відбувається стисле розгортання цієї інформаційної структури новини.

Як показав проведений аналіз α-фрактала цього жанру, у неномінативних заголовках німецьких заміток використовують зазвичай часову форму *Präsens,* подекуди – *Perfekt*. У такий спосіб передана новина сприймається актуальною, наближеною в часі до читача, наприклад: *"Presse* ***feiert*** *Beginn neuer Ära nach Ashton-Besuch"* (Der Tagesspiegel, 11.03.14).

Перфектна форма трапляється переважно в еліптичному вигляді, коли опускають допоміжне дієслово цієї аналітичної граматичної форми. Наприклад, у заголовку *Massengrab aus Sowjetzeit nahe Kabul entdeckt* (Berliner Zeitung, 07.07.07) відсутня повна форма перфекта пасиву дійсного способу. Для реципієнта передається інформаційне ядро, а вже повна темпоральна референція відбувається в інтродуктивному реченні самого тексту повідомлення. Так, замітка з наведеним заголовком має таке вставне речення: "*Ein Massengrab aus der sowjetischen Besatzungszeit mit vermutlich hunderten Leichen* ***ist*** *in Afghanistan* ***entdeckt worden"*** (Berliner Zeitung, 07.07.07).

α-фрактал української замітки виражений у майже однаковій пропорції дієслівними формами теперішнього й минулого часів. Завдяки доконаному виду дієслівні форми минулого часу набувають ознаки перфекта та цілком корелюють із німецькими заголовками, як-от: *ООН* ***просить*** *грошей для іракських біженців* (День, 10.01.07); *Парламент Японії* ***затвердив*** *нового прем'єра* (День, 17.09.09).

У ω-фракталі заміток спробуємо провести дослідження так, щоб мати змогу зіставити отримані результати з розвідкою М. Маршала [12], який дослідив часові форми дієслова в початкових реченнях німецькомовних інформаційних повідомлень на матеріалі 600 текстів.

Аналіз вставного речення німецької замітки виявив, що в сучасній медіапрактиці трапляється, окрім форм *Perfekt* (67%) і *Präsens* (30%), також граматична форма *Futur I* (3%). Про останню форму М. Маршал зовсім не згадує. Наприклад:

Der UN-Sicherheitsrat ***hat*** *eine libysche Bitte um Waffen für den Kampf gegen die Dschihadistenmilitz Islamischer Staat (IS)* ***zurückgewiesen*** (BZ, 11.03.15); *Die Bundeswehr* ***hat*** *abermals Probleme mit ihrer Ausrüstung* (BZ, 12.03.15); *Die Bundeswehr* ***wird*** *sich mit Stabpersonal an der UN-Friedensmission im westafrikanischen Liberia* ***beteiligen*** (BZ, 30.04.15).

Поява майбутньої форми в інтродуктивному реченні замітки, очевидно, пояснюється непомітними діахронічними змінами, що відбуваються в сучасній медіапрактиці. Адже М. Маршал проводив своє дослідження на матеріалі медійних видань 1988 року. Це може вказувати на те, що сучасні журналісти починають повідомляти не лише про те, що сталося, а й про те, що відбудеться. Цьому сприяють новітні комунікаційні мережі, через які журналіст може отримувати більше інформації, зокрема й про заплановані майбутні події.

У вставному реченні української замітки теж простежується зазначений розподіл граматичних форм дієслів, що й у німецькій замітці. Це уможливлює припустити, що згаданий темпоральний розподіл в інтродуктивному реченні характерний загалом сучасній щоденній зовнішньополітичній медіапрактиці. Наприклад:

Прем'єр-міністр Румунії Віктор Понта ***отримав*** *формальне звинувачення в корупції і* ***постане*** *перед судом* (День, 18/19.09.15); *До кінця року Єврокомісія* ***планує*** *представити пропозиції зі створення системи прикордонної охорони* (День, 18/19.09.15).

У ω-фракталі, слідом за М. Маршалом, беремо до уваги лише головні речення, пропозиція яких виражена індикативом. Це пояснюється такими міркуваннями: а) підрядне речення узгоджується з головним і тому може виражати відносний час, а не абсолютний; б) німецький кон'юнктив використовують в інформаційних медіатекстах для передачі непрямої мови, де можна простежити певну модальність.

З урахуванням зазначених вимог до матеріалу в тексті німецької замітки виявлено такі показники вживання часових форм дієслова дійсного способу: *Präteritum* і *Präsens* – по 35%, *Perfekt* – 23%, *Plusquamperfekt* – 6% і *Futur I* – 1%. Форму *Futur II* не зафіксовано, що підтверджує тезу про її поступове відмирання. Отримані дані певною мірою підтверджують думку М. Маршала, що інтродуктивне речення інформаційного тексту передають формами *Perfekt* або *Präsens*, а в решті тексту для тематичного розвитку використовують переважно *Präteritum*. Наявність у тексті дієслів у *Plusquamperfekt* може свідчити про те, що й у замітці, попри її малий формат, удаються до екскурсів у минуле, наприклад:

(1) *Der frühere Kreml-Kritiker Michail Chodorkowski* ***will*** *sich in der Schweiz* ***niederlassen***. (2б) *Ein entsprechendes Gesuch* ***habe*** *er bei den Behörden* ***eingereicht****,* (2а) ***bestätigte*** *seine in Zug ansässige Kommunikationsagentur der Schweizer Nachrichtenagentur sda.* (3) *Der einstige Öl-Unternehmer* ***war*** *im Dezember nach zehn Jahren Lagerhaft* ***freigekommen*** *und zunächst nach Berlin* ***geflogen*** (DT, 11.03.14).

У наведеному фрагменті вставне речення виражено теперішнім часом із модальним дієсловом *wollen*. У другому головному реченні (2а) використано *Präteritum* для продовження теми. У безсполучниковому підрядному (2б) вжито *Perfekt Konjunktiv* для передачі чужої інформації, яка передує в часі дії в головному. У третьому реченні задіяно *Plusquamperfekt*, оскільки його пропозиція є свого роду історичним екскурсом у минуле, довідкою про перебіг подій після звільнення російського олігарха М. Б. Ходорковського від подальшого відбування покарання в колонії. Окрім граматичної форми вираження темпоральності, тут задіяні також лексичні темпоральні маркери, наприклад, *einstig, im Dezember nach zehn Jahren Lagerhaft, zunächst.* У разі фрактального розгортання цієї замітки до інформаційної статті чи кореспонденції останнє речення було б початком окремого тематичного блоку на тему «історичний екскурс». Отже, через темпоральність викристалізовується

ймовірна структура більших за обсягом інформаційних медіатекстів, як-то: інформаційна стаття, кореспонденція тощо.

Як видно з наведеного прикладу, окрім індикативних часових форм у німецькій замітці, на відміну від української, під час передачі чужої мови часто використовують умовний спосіб (Konjunktiv), завдяки якому автор може відмежуватися від змісту повідомлення. Загалом у німецькій замітці індикатив і кон'юнктив співвідносяться в пропорції 4 до 1. У виключно підрядних реченнях ця пропорція становить 1 до 1, тобто підрядні речення частково передають чужу мову кон'юнктивом, а частково − інші (атрибутивні, каузальні тощо) відношення в тексті.

Серед дієслівних форм умовного способу найчастіше трапляються *Präsens Konjunktiv* (8,7%) і *Perfekt Konjunktiv* (5,8%), рідше – *Präteritum Konjunktiv* (2,9%) і *Futur I Konjunktiv* (1,4%). Наприклад:

Sie ***seien*** *bereit, in dem geplanten "Rassenkrieg" Gewalt anzuwenden* (BZ, 18.11.11); *Die UN-Atombehörde IAEA hat den Iran aufgefordert, unverzüglich zum Vorwurf Stellung zu nehmen, er* ***habe*** *in der Vergangenheit ein geheimes Atomwaffenprogramm* ***betrieben*** (BZ, 18.11.11); *Eine kleine Minderheit von Rechtsextremen veranstaltete Schießübungen, zudem* ***würden*** *politische Gegner* ***aufgelistet****, heißt es in einer am Donnerstag veröffentlichten Erklärung der Behörde* (BZ, 18.11.11); *Er* ***werde*** *am 13. Mai ein – nicht verbindliches System – für die Verteilung der Flüchtlinge in der Europäischen Union* ***vorlegen*** (BZ, 30.04.15).

Якщо взяти до уваги часову референцію згаданих форм, де для минулого використовують *Perfekt Konjunktiv*, для теперішнього – *Präsens Konjunktiv* і *Präteritum Konjunktiv*, а для майбутнього – *Futur I Konjunktiv*, то формами умовного способу переважно передають теперішні дії.

Для заміток про подію, що відбулася, характерна така типова темпоральна структура за головними реченнями: у першому реченні вживається перфект, у наступних – претерит. У підрядних реченнях вибір часової форми дієслова зумовлений узгодженням із дією в головному. Наприклад:

(α) *US-Militär bestätigt Folteraussage von Kurnaz;*

(ω) *HAMBURG. (1) Ein ehemaliger US-Armeeangehöriger* ***hat*** *Misshandlungen im Gefangenenlager Guantanamo auf Kuba* ***bestätigt****. (2б) Spezielle Teams hätten willkürliche Strafaktionen gegen Gefangene vorgenommen, (2а)* ***sagte*** *der einstige US-Militärseelsorger James Yee in der ARD-Sendung "Beckmann", (2в) die heute Abend ausgestrahlt wird. (3) Yee* ***bestätigte*** *damit Aussagen des Bremer Guantanamo-Häftlings Murat Kurnaz, (3а) den er von dem Lager her kannte und in der Sendung wiedertraf (AFP)* (BZ, 18.06.07).

У першій пропозиції використано перфект, а в наступних ключових пропозиціях (2а) і (3) – претерит. У підрядному реченні (2б) вжито футуральний презенс, оскільки зазначена подія має ще відбутися, на що експліцитно вказує обставина часу (*heute Abend*).

У замітках про майбутню подію використовують переважно футуральний презенс у більшості головних речень. Часом присудок у першому реченні подають у перфекті, а наступні – у презенсі. Наприклад:

(α) *Israel will 250 Fatah-Kämpfer freilassen;*

(ω) *JERUSALEM. (1) Das israelische Kabinett* ***hat*** *gestern in Jerusalem die Freilassung von 250 Gefangenen der Fatah* ***gebilligt****. (2б) Diese "Geste des guten Willens", (2а) so Israels Premier Ehud Olmert, soll das moderate Lager um Palästinenser-Präsident Mahmoud Abbas gegenüber der Hamas stärken. (3) Die Regierung* ***hofft*** *zudem, die Freilassung der drei entführten israelischen Soldaten zu befördern (ig.)* (BZ, 09.07.07).

У пропозиції вставного речення (1) адресант відсилає читача до події, яка відбулася напередодні. Для цього використано перфектну форму дієслова. Додатково задіяний також темпоральний лексичний маркер *gestern*. У наступному безсполучниковому складнопідрядному реченні під час передачі чужої мови в головному реченні опущено дієслово мовлення й конвенційно використано прислівник *so*. В останньому реченні (3) дієслівний присудок стоїть у презенсі з футуральним значенням.

У ω-фракталі українських заміток домінує форма минулого часу дійсного способу (71%). У 18% вибірки трапляється форма теперішнього часу дійсного способу. У 11% проаналізованих речень заміток зафіксовано майбутній час дійсного способу. Наприклад:

На конференції ***була вироблена*** *стратегія боротьби з режимом у Ташкенті й створена постійна комісія, яка* ***буде стежити*** *за подіями в Узбекистані й направляти дії опозиції* (День, 10.01.07); *Про це* ***йдеться*** *в повідомленні Assotiated Press* (День, 18/19.09.15).

Умовний спосіб в українських замітках майже відсутній, оскільки він не такий багатофункціональний, як німецький. Наприклад: *«Чавес заявив, що* ***хотів би*** *ввести державне управління компаніями телекомунікаційного та енергетичного секторів»* (День, 10.01.07).

Що стосується послідовності часових форм, то в типовій українській замітці про минулу подію в першому реченні вживається форма минулого часу, а в наступних – переважно форми минулого, зрідка теперішнього часів. У замітках про актуальну або майбутню події характерна така структура: у першому реченні трапляються форми теперішнього або минулого часів, у наступних – теперішнього/минулого/майбутнього. Наприклад:

(α) *Назарбаєв змінює главу уряду;*

(ω) *(1) Президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв* ***прийняв*** *заяву прем'єр-міністра Даніала Ахметова про відставку. (2) Відповідно до конституції Казахстану прийняття відставки прем'єр-міністра* ***означає*** *припинення повноважень усіх членів уряду. (3) Президент уже* ***подав*** *на розгляд парламенту кандидатуру на посаду прем'єр-міністра. (4) А саме – віце-прем'єра Каріма Масімова, (4а) який тривалий час працював у команді глави держави й (4б) відповідав в останньому уряді за економічну політику. (5) Згідно з інформацією казахського ЗМІ, парламентська фракція, очолювана президентом, партії «Нур Отан», (5а) яка контролює більшість місць у парламенті,* ***схвалила*** *кандидатуру, запропоновану Назарбаєвим. (6) Остаточно президентська кандидатура* ***буде прийнята*** *на сьогоднішньому спільному засіданні обох палат парламенту* (День, 10.01.07).

У наведеному прикладі замітки в заголовку експліцитно вказується на актуальні політичні події, які відбуваються в Казахстані. Це простежується й у самому тексті замітки. У вступній пропозиції (1) зазначено початок описаної дії, яку експліковано дієслівною формою минулого часу доконаного виду. У наступних пропозиціях переважно використано форму минулого часу (речення 3, 4 імпліцитно й 5). Завершує замітку пропозиція, виражена аналітичною формою майбутнього часу (6).

Для наочності складено таблицю 1 (див. таблицю 1), де можна простежити розбіжності/подібності під час вираження темпоральності в німецькій та українській замітках. Часові форми в німецькій вибірці об'єднано за логічним часовим поділом для можливості зіставлення з українською мовою.

Таблиця 1

Темпоральність у німецькій та українській замітках

Мова	Минулий час (%)	Теперішній час (%)	Майбутній час (%)
Німецька	64	35	1
Українська	71	18	11

Як видно з таблиці 1, у замітках обох медіапрактик значно домінують пропозиції, виражені в минулому часі (64% і 71%, відповідно). Це цілком закономірно для інформаційного тексту, оскільки йдеться про події, які вже відбулися. На другому місці за частотою в обох вибірках є дієслівні форми теперішнього часу. У німецькій замітці цей показник (35%) удвічі більший за український (18%), що, очевидно, зумовлено багатофункціональністю німецького презенса. На останньому місці – форма майбутнього часу, що свідчить про те, що певна частина новин ще відбудеться. При цьому впадає в око значне переважання цієї форми в українській замітці. Одним із пояснень такої різниці є те, що німецькі замітки створюються на основі даних інформагентств, які інформують про минулі актуальні події. Українські ж замітки можуть часом повідомляти про майбутні події, наприклад, про візит голови держави до іншої країни.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У двофрактальних німецьких та українських зовнішньополітичних інформаційних замітках ідентифіковано спільні й відмінні ознаки вираження темпоральності. Спільним є домінування минулого часу, менш уживаний – теперішній час, зрідка вживаними вважаємо форми майбутнього часу. Для інформаційної замітки обох мов установлено такий темпоральний розподіл: α-фрактал – теперішній/минулий часи, ω-фрактал – минулий/теперішній/майбутній. Виявлені відмінності в обох лінгвокультурах зумовлені переважно граматичною будовою кожної мови, а також екстралінгвальними реаліями, які впливають на мас-медійний простір німецького й українського соціумів.

Перспективним уважаємо дослідження темпоральності інших жанрів, оскільки такі дослідження мають велике прикладне значення для викладання іноземної мови та перекладу, де жанрова компетенція сприятиме успішності міжкультурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барчук В. М. Граматична категорія темпоральності: семантико-структурний аспект / В. М. Барчук // Мовознавство. – 2011. – № 6. – С. 64–76.
2. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові : Система засобів вираження : [монографія] / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – 8-е изд., стереотип. – М. : Либроком, 2014. – 144 с.
4. Золотова Г. А. Категории времени и вида с точки зрения текста / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 2002. – № 3. – С. 8–29.
5. Кійко Ю. Є. Німецько-українські паралелі в інформаційних жанрах : фрактальний підхід / Ю. Є. Кійко. – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2016. – 392 с.
6. Кійко Ю. Є. Основи теоретичної граматики німецької мови / Ю. Є. Кійко, О. Д. Кудрявцева. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – 184 с.
7. Талаш І. О. Часовий континуум публіцистичного дискурсу / І. О. Талаш // Лінгвістика і поетика тексту. Серія «Філологічні студії». – 2012. – Вип. 7. – Ч. 2. – С. 247–253.
8. Теория функциональной грамматики : Темпоральность. Модальность / [отв. ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.
9. Тураева З. Я. Лингвистика текста : Текст : Структура и семантика / З. Я. Тураева. – 3-е изд. – М. : УРСС, 2012. – 144 с.
10. Duden. Die Grammatik / Hrsg. von der Dudenredaktion. – 8., überarb. Aufl. – Mannheim [u.a.] : Dudenverl., 2009. – 1343 S.
11. Hennig M. Tempus und Temporalität in geschriebenen und gesprochenen Texten / Mathilde Hennig. – Tübingen : Niemeyer, 2000. – 211 S.
12. Marschall M. Textfunktion der deutschen Tempora / Matthias Marschall. – Geneve : Edition Slatkine, 1995. – 292 S.
13. Weinrich H. Tempus. Besprochene und erzählte Welt / Harald Weinrich. – 6. Aufl. – München : Beck, 2001. – 338 S.

УДК 811.112.2'276

ПОЛІСЕМІЯ В НІМЕЦЬКІЙ ТЕХНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ДІЄСЛІВ-ТЕРМІНІВ)

Кійко С. В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Статтю присвячено дослідженню полісемії технічних термінів німецької мови на матеріалі дієслів. Описано причини виникнення полісемії дієслів сфери техніки, виявлено залежність полісемічних показників дієслів від їх семантики й морфологічної будови та встановлено взаємозв'язок полісемії термінів із їх синонімією.

Ключові слова: *термінологія, сфера техніки, полісемія, семантична класифікація, синонімія, морфологічна будова.*

Кийко С. В. Полисемия в немецкой технической терминологии (на материале глаголов-терминов). *Статья посвящена исследованию полисемии технических терминов немецкого языка на материале глаголов. Описаны причины возникновения полисемии глаголов технической сферы, выявлена зависимость полисемических показателей глаголов от их семантики и морфологического строения и установлена взаимосвязь полисемии терминов с их синонимией.*

Ключевые слова: *терминология, язык техники, полисемия, семантическая классификация, синонимия, морфологическое строение.*

Kiyko S. V. Polysemy in the German technical terminology (on the basis of verb terms)*. The article deals with the polysemy of German technical terminology on the basis of verb terms. We found out the reasons of the formation of terms polysemy, determine their dependence on semantic and morphological structure and establish the relationship between the terms polysemy and synonymy.*

Key words: *terminology, technical language, polysemy, semantic classification, synonymy, morphological structure.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Науково-технічна революція як одне з найважливіших соціальних явищ сучасності вносить істотні зміни в мовну картину світу. Ці зміни полягають насамперед у тому, що нині кількість термінів у розвинених мовах багатократно перевищує кількість загальновживаних слів і досягає кількох мільйонів лексичних одиниць, і то ця величина має тенденцію до зростання [3, 9]. Терміни – це особливі слова чи словосполучення, які за своєю семантичною і граматичною структурою протиставлені загальновживаним. Саме на цьому положенні базується термінологічна школа Д. С. Лотте, яка сформулювала до терміна такі вимоги: однозначність, точність, системність, відсутність синонімів, короткість [7, 75]. Проте останніми роками визначення термінів як слів чи словосполучень «спеціальної мови, які створюються для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів» [1, 474], тобто як специфічної лексичної одиниці, стало зазнавати серйозної критики. Вимоги до терміна Д. С. Лотте були поставлені під сумнів як такі, що не виконуються. У низці праць доведено, що термін є функцією лексичної одиниці, а не її особливим видом. Цим підтверджено гіпотезу Г. О. Винокура, що «в ролі терміна може виступати будь-яке слово <...>, терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції» [2, 5]. Спираючись на цю гіпотезу, доходимо висновку, що термінам, як і загальновживаним словам, властива полісемія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Полісемія, широко представлена в загальновживаній лексиці, реалізується в спеціальній (фаховій) лексиці дещо по-іншому: у загальновживаній лексиці це явище зумовлює розширення та збагачення словникового складу, тоді як у спеціальній лексиці воно вже є небажаним, оскільки порушує однозначну відповідність між референтом і знаком, що його номінує [10, 218]. Є. Вюстер визначає термін як слово чи словосполучення, яке є точною й однозначною назвою поняття певної галузі знань [18, 10]. Він уводить у термінознавство поняття «одно-однозначність»: «Зв'язок між знаком і позначуваним є одно-однозначним тоді, коли знакові відповідає лише одне позначуване, а позначуваному – лише один знак» [18, 86]. До того ж моносемію термінів він сприймає як прескриптивну норму, не беручи до уваги їх функціонування в мовленні. На думку Є. Вюстера, у термінології якомога менше слів має бути багатозначними чи взаємозамінними. Полісеманти й синоніми утруднюють сприйняття терміна та можуть призводити до непорозумінь [18, 10–11].

Проте розвиток полісемічних відношень у будь-якій терміносистемі є неминучим, адже зміст мовного знака розвивається активніше і швидше, ніж його форма. Полісемія розглядається як сукупність семантичних зв'язків, що входять у синхронійну смислову структуру терміна. Припускають, що багатозначність терміна – це природний вияв властивої лексичній системі мови тенденції до полісемії. Зокрема, В. М. Лейчик зазначає, що термінологія виникає на основі літературної мови й не може повністю уникнути її впливу. Тому той факт, що терміни мають ознаки та властивості загальновживаних

© Кійко С. В. Полісемія в німецькій технічній термінології (на матеріалі дієслів-термінів)

слів, є цілком закономірним. Отже, термінам, як і загальновживаним словам, властива полісемія [6, 9]. Вивчення полісемії термінів у на статистичному рівні є новим у лінгвістиці, а дієслово є настільки цікавою частиною мови в семантичному плані, що можна очікувати досить змістовних результатів.

Отже, актуальність теми зумовлена необхідністю комплексних досліджень взаємовідношення полісемії термінів із їх семантичним навантаженням, морфологічною будовою, потребами практичної лексикології та лексикографії. Вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури, особливостей функціонування в мовленні є одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики.

Матеріалом роботи слугує здійснена на основі німецько-українського політехнічного словника [8] суцільна вибірка багатозначних дієслів, загальна кількість яких становить 789 лексичних одиниць.

Мета статті – встановити особливості полісемії дієслів-термінів сучасної німецької мови, виявити фактори, що впливають на кількість їхніх значень.

Для реалізації поставленої мети слід розв'язати такі **завдання:** 1) установити середню кількість значень дієслів-термінів сучасної німецької мови; 2) виявити залежність кількості значень дієслів-термінів від їхньої семантики; 3) описати зв'язок між полісемією та синонімією й установити характер і особливості цього зв'язку; 4) установити зв'язок між полісемією та морфологічною будовою дієслів-термінів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кількість дієслів у німецькій термінології є порівняно малою. Так, за нашими підрахунками, серед усіх технічних термінів частка іменників становить 90% (близько 14 тисяч лексем), тоді як дієслів – усього 5% (789 лексем). Отже, як справедливо зауважує Г. Флук, у сучасній термінології панує тенденція до субстантивації [13, 86]. Проте це ніякою мірою не применшує ролі дієслів у технічній термінології. Крім свого основного призначення – називати дії, процеси і стани, дієслова часто виконують інші функції. Вони, зокрема, у ролі першого компонента складних слів розрізняють назви предметів у взаємозв'язку з об'єктом (пор. *Schmiedeeisen*), зі знаряддям праці (*Schleifband*) чи результатом діяльності (*Sinterbronze*). Вербальні елементи характеризують назви предметів, указуючи на рух (*Drehkondensator*), характеризують процеси, вказуючи на рух знаряддя праці (*Reibschleifen*). До особливостей дієслів-термінів сучасної німецької мови зараховують те, що вони все частіше виконують суто копулятивну функцію, тобто зв'язують частини речення, виражені номінально, як-от: *eine Untersuchung durchführen = untersuchen*. При цьому використовуються такі дієслова, як *finden, geben, erfolgen, durchführen, lassen, machen* [14, 90]. Повну картину розподілу дієслів-термінів у словнику [8] подано в таблиці 1.

Середня кількість значень, вирахувана за німецько-російським політехнічним словником, становить 3,1 значень на один термін. Цей показник є вищим, ніж у загальновживаних дієсловах (2,82 значень за словником *Duden* [11]). Це означає, що багатозначні дієслова сфери техніки об'єднують під одним формативом у середньому більше семем, ніж загальновживані дієслова. Цей факт суперечить наявній у лінгвістиці думці про низький ступінь полісемічності термінів (пор. [5, 220]). Причиною вищої багатозначності дієслів сфери техніки може бути так звана міжгалузева полісемія, під якою розуміємо вживання не просто в різних контекстах, що спостерігається в загальновживаних дієсловах, а в різних галузях техніки. Так, якщо розглянути полісемічне дієслово-термін *rollen* (воно в нашій вибірці виявляє найвищий ступінь полісемічності), то можна констатувати, що п'ять значень із 14 наявних зумовлені вживанням цього дієслова в окремих підрозділах технічних наук (авіації, морській справі, автомобілебудуванні та залізничному транспорті, гірничій справі, машинобудуванні), пор.: *rollen* 1) *котитися;* 2) (ав.) *рулювати;* 3) *крутитися, обертатися;* 4) (мор.) *хитатися;* 5) *котити;* 6) (авто, залізниця) *обкатувати;* 8) *влаштовувати;* 9) *звисати; скручувати;* 10) *формувати (труби);* 11) *робити різьбу;* 12 (маш.) *обробляти внутрішню поверхню роликами*; 13) *підкочувати* (в штампі); 14) *кантувати*. Аналогічну картину спостерігаємо також в інших багатозначних дієсловах-термінах: *abziehen* (13 ЛСВ), *abschlagen* (12 ЛСВ), *einziehen* (10 ЛСВ), *ziehen* (9 ЛСВ), *aufnehmen* (9 ЛСВ), *abtreiben* (9 ЛСВ) тощо.

Згідно з даними таблиці 1, найбільшу частину німецьких дієслів-термінів становлять двозначні дієслова (393 лексеми). Далі йдуть за спадом дієслова з трьома (183), чотирма (99) значеннями тощо. Такий вид розподілу є, на думку Ю. А. Тулдави, «універсальною квантитативно-системною характеристикою полісемії природних мов. Тут, як і в більшості інших випадків, виявляється відомий принцип концентрації й розсіювання лінгвістичних одиниць» [9, 134]. Ю. К. Крилов сформулював закон максимального семантичного наповнення, згідно з

Таблиця 1

Розподіл дієслів-термінів у політехнічному словнику

Кількість значень	Кількість дієслів	Сукупна кількість значень	Кількість значень	Кількість дієслів	Сукупна кількість значень
2	393	786	8	11	88
3	183	549	9	6	54
4	99	396	10	2	20
5	52	260	12	1	12
6	25	150	13	1	13
7	15	105	15	1	15
Разом				789	2448

яким кількість двозначних дієслів становить половину кількості однозначних, кількість тризначних – половину кількості двозначних тощо [16, 250]. Припущення Ю. К. Крилова, що ця залежність є універсальним законом, дійсним для будь-якої мови, подальшими емпіричними перевірками не підтвердилося. Так, якщо розглянути розподіл іменників сучасної німецької мови в праці С. Ширгольца, закон Ю. К. Крилова діє лише для одно-, дво- і тризначних слів [17, 180]. Починаючи з чотиризначних іменників, співвідношення зростає. Не справджується цей закон і для розподілу частот багатозначних дієслів-термінів у німецькій мові. Очевидно, цей розподіл має більш складний або змішаний характер.

Для дослідження семантичних особливостей дієслів-термінів використано семантичну класифікацію, розроблену на основі суцільної вибірки дієслів із тлумачного словника *Duden* [11] (детальніше див. [4, 30–41]). Усі дієслова-терміни розподілено на 35 лексико-семантичних груп (далі – ЛСГ), у кожній із яких обчислено кількість дієслів, сумарну кількість їх значень і коефіцієнт полісемії (див. таблицю 2).

Згідно з таблицею 2, найчисельнішими ЛСГ є дієслова фізичного впливу на об'єкт, які викликають зміну його властивостей (181 термін), дієслова обробки предмета, що містять у своїй семантичній структурі модифікатор, який указує на мету обробки (103 терміна), і дієслова фізичного впливу на об'єкт без зміни його властивостей (88 термінів). Найменшими за обсягом є підгрупи дієслів фізіологічних дій (1 термін), досягнення мети (1), відповідності (1), місця розташування (1) та органічного буття (1). Закономірною для дієслів на позначення політехнічних термінів є відсутність дієслів звучання, почуттів, людської і тваринної кому-

Таблиця 2

Семантика дієслова-терміна й кількість його значень

№ з/п	ЛСГ дієслів	Кількість дієслів	Кількість значень	Коефіцієнт полісемії
1	Фізіологічних дій	1	5	5,00
2	Передачі й отримання	11	49	4,45
3	Досягнення мети	1	4	4,00
4	Каузації руху	62	238	3,83
5	Каузації стану	41	147	3,59
6	Неорганічного буття	7	25	3,57
7	Пасивного руху	36	127	3,52
8	Володіння й належності	2	7	3,50
9	Фазові дієслова	6	21	3,50
10	Каузації зміни предмета	181	582	3,22
11	Фізичного впливу	88	277	3,15
12	Обробки із застосуванням інструменту (імпліцитно)	7	22	3,14
13	Неспіввіднесеної дії	45	139	3,08
14	Відповідності	1	3	3,00
15	Активного руху	23	68	2,96
16	Тимчасового стану	9	26	2,89
17	Обробки із застосуванням інструменту (експліцитно)	62	172	2,77
18	Обробки із застосуванням матеріалу (експліцитно)	8	22	2,75
19	Розумової діяльності	27	74	2,74
20	Фізичної обробки	103	280	2,72
21	Обробки із застосуванням матеріалу (імпліцитно)	3	8	2,67
22	Загального процесу	5	13	2,60
23	Інтелектуальної обробки	22	52	2,36
24	Якісної характеристики	3	7	2,33
25	Конкретного процесу	33	76	2,30
26	Місця розташування	1	2	2,00
27	Органічного буття	1	2	2,00
28	Звучання	–	–	–
29	Почуттів	–	–	–
30	Тваринної комунікації	–	–	–
31	Модальні	–	–	–
32	Людської комунікації	–	–	–
33	Морального впливу	–	–	–
34	Сенсорного сприйняття	–	–	–
35	Поведінки	–	–	–
Разом		789	2448	3,10

нікації, морального впливу, сенсорного сприйняття, поведінки й модальних дієслів.

Найбільший коефіцієнт полісемії мають терміни передачі та отримання (4,45). За ними йдуть за спадом дієслова каузації руху (3,83) й каузації стану (3,59). Високополісемічними є також одиничні терміни на позначення фізіологічних дій (5,0) і досягнення мети (4,0). Найменший коефіцієнт полісемії мають дієслова місця розташування (2,00), органічного буття (2,0) і конкретного процесу (2,3). Усі інші групи займають серединне становище. Отже, на основі отриманих даних можна стверджувати, що середня кількість значень певної семантичної групи визначається семантикою дієслів-термінів, що входять до складу цієї групи.

Наявність великої кількості взаємозамінних термінів у межах однієї ЛСГ дає змогу припустити існування між ними синонімічних відношень. Для дослідження взаємозв'язку між полісемією та синонімією ми виписали до кожного дієслова-терміна відповідну кількість синонімів із синонімічного словника *Duden* [12]. Для аналізу взаємозв'язку між полісемією й синонімією дієслів-термінів нам потрібні дані двох видів: 1) «мовна полісемія», тобто середня кількість ЛСВ дієслів у мові; 2) «синонімічна полісемія», тобто середня кількість ЛСВ, якими ці дієслова вступають у синонімічні відношення (див. таблицю 3).

Обчислення показують, що «мовна полісемія» політехнічних термінів дещо перевищує їх «синонімічну полісемію». Це означає, що дієслово вступає в синонімічні відношення не всіма, а лише деякими зі своїх значень. Середня кількість синонімів щодо дієслів-термінів становить 6,42 лексичні одиниці.

Під час дослідження взаємозв'язку між семантичним обсягом дієслів-термінів і їх морфологічною будовою ми опираємося на тезу Р. Келера, що збільшення кількості значень слова обернено пропорційно його довжині [15, 61]. Ця тенденція відповідає загальносеміологічному зв'язку обсягу і змісту знака: чим більший морфологічний обсяг знака, тобто чим більша кількість морфем у слові, тим вужчий його зміст. Для вивчення взаємозв'язку між семантичним обсягом дієслів-термінів і їх морфологічною будовою ми поділили всі досліджувані дієслова на три групи:

Прості дієслова: *laden, dreschen, heben*.

Похідні дієслова, куди належать:

а) прості (чи складні) за формою дієслова, безпосередньо утворені від інших іменних чи дієслівних основ, які не втратили семантично-етимологічних зв'язків з останніми, як-от: *schmieden, sichern, kühlen*;

б) віддієслівні й відіменні суфіксальні утворення: *reinigen, kondensieren*;

в) дієслова з префіксами й напівпрефіксами: *bedienen, ankleben, verfahren;*

г) префіксально-суфіксальні утворення: *befestigen, eingliedern*.

3. Складні дієслова, у ролі першого компонента яких виступає іменник, прикметник, прислівник типу *festklemmen, teilhaben, notlanden*.

Результати поділу дієслів за морфологічною будовою подано в таблиці 4. Найбільшою за обся-

Таблиця 3

Зв'язок між полісемією та синонімією дієслів-термінів

Кількість значень	Кількість синонімів	Мовна полісемія	Синонімічна полісемія	Кількість значень	Кількість синонімів	Мовна полісемія	Синонімічна полісемія
2	819	2,00	2,08	7	76	7,00	5,06
3	462	3,00	2,52	8	56	8,00	5,09
4	435	4,00	4,39	9	75	9,00	12,5
5	304	5,00	5,84	10	17	10,00	8,5
6	123	6,00	4,92	11	29	13,33	13,33
Разом					2396	6,73	6,42

Таблиця 4

Залежність полісемії дієслів-термінів від їх морфологічної будови

Морфологічна будова дієслів-термінів		Кількість дієслів	Кількість значень	Середня кількість значень
Прості дієслова-терміни		84	274	3,26
Похідні дієслова-терміни	Безпосередньо утворені від дієслівних чи іменних основ	102	378	3,7
	Суфіксальні утворення	84	210	2,5
	Префіксальні утворення	94	238	2,53
	Префіксально-суфіксальні	47	133	2,82
	З напівпрефіксами	358	1167	3,25
	Разом	658	2126	3,1
Складні з першим компонентом	Іменником	4	11	2,75
	Прикметником	12	27	2,25
	Прислівником	4	10	2,50
	Разом	20	48	2,40

гом виявилась група похідних дієслів-термінів, найменш кількісною – складених. Для кожної групи ми вирахували сукупну й середню кількість значень.

Отримані результати свідчать, що з ускладненням морфологічної будови дієслів-термінів зменшується їхній коефіцієнт полісемічності. Найвищий коефіцієнт полісемії має група простих дієслів – 3,26, далі йде група похідних дієслів – 3,1, найменшу кількість значень – 2,4 – мають складені дієслова. Такі результати підтверджують загальносеміологічний зв'язок обсягу і змісту знака: чим ширший морфологічний обсяг, тим вужчим є зміст у плані полісемії. Префікси, які мають похідні дієслова, звужують дієслівну семантику, роблять її більш конкретною й не сприяють утворенню нових значень. Ще більшою мірою це стосується складених дієслів, значення яких є найбільш конкретними та виявляють найменшу тенденцію до полісемії. Прості дієслова не мають морфологічного фактора, який несе із собою додаткову інформацію й завдяки цьому обмежує полісемію, а тому можуть одночасно об'єднувати під одним формативом декілька значень і утворювати нові ЛСВ.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведене дослідження дає змогу резюмувати: середня кількість значень дієслів-термінів сфери техніки становить 3,1 значення на одне дієслово. Однією з причин багатозначності дієслів-термінів сфери техніки є міжгалузева полісемія, тобто вживання того самого терміна в різних галузях техніки. Розподіл частот багатозначних дієслів має змішаний характер, а середня кількість значень певної ЛСГ визначається семантикою дієслів-термінів, що входять до складу цієї групи. Чим більше значень поєднує в собі дієслово, тим частіше воно може вживатись як синонім, до того ж «мовна полісемія» технічних термінів перевищує їх «синонімічну полісемію», тобто дієслово-термін вступає в синонімічні відношення не всіма, а лише деякими зі своїх значень. Середня кількість синонімів до дієслів-термінів становить 6,42 лексичних одиниць. Найбільший коефіцієнт полісемії дієслів-термінів має група простих дієслів, слідом іде група похідних дієслів, найменшу кількість значень мають складні дієслова. Префікси, які мають похідні дієслова, звужують і конкретизують дієслівну семантику й не сприяють утворенню нових значень.

Перспективним уважаємо дослідження полісемічних характеристик інших категорійних розрядів термінологічної лексики, що дасть можливість виявити причини та шляхи виникнення багатозначності у сфері термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды МИИФЛИ. – М., 1939. – Т. 5. – 1939. – С. 4–12.
3. Д'яков А. С. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Academia, 2000. – 218 с.
4. Кійко С. В. Принципи семантичної класифікації дієслів німецької мови / С. В. Кійко // Науковий вісник ЧДУ. Серія «Германська філологія». – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 84. – С. 30–41.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2001. – 368 с.
6. Лейчик В. М. Термины и терминосистемы – пограничная область между естественным и искусственным в языке / В. М. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистки. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1976. – С. 3–11.
7. Лотте Д. С. Образование системы научно-технических терминов / Д. С. Лотте // Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 71–153.
8. Німецько-український та українсько-німецький політехнічний словник / [Л. Ф. Когут, Г. Ф. Проців, Г. Р. Сокол, Л. Г. Сорока]. – Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2011. – 1010 с.
9. Тулдава Ю. А. Проблемы и методы квантативно-системного исследования лексики / Ю. А. Тулдава. – Таллинн : Валгус, 1987. – 205 с.
10. Фатеева Н. В. Явление многозначности в терминологии / Н. В. Фатеева // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 1998. – Вип. 2. – С. 218–223.
11. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 24. Aufl. – Mannheim : Dudenverlag, 2006. – 2016 S.
12. Duden. Die sinn – und sachverwandten Wörter. – Mannheim : Dudenverlag, 1995. – 801 S.
13. Fluck H.-R. Fachdeutsch in Naturwissenschaft und Technik. Einführung in die Fachsprachen und die Didaktik / H.-R. Fluck. – Heidelberg : Groos, 1984. – 352 S.
14. Fraas C. Lexikalisch-semantische Eigenschaften von Fachsprachen / Claudia Fraas // Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. – Berlin : Walter de Gruyter, 1992. – S. 79–98.
15. Köhler R. Zur linguistisehen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik / Reinhard Köhler. – Bochum : Studienverlag Brockmeyer, 1986. – 200 S.
16. Krylov J. K. Untersuchung statistischer Gesetzmäßigkeiten auf der paradigmatischen Ebene der Lexik natürlichen Sprachen / J. K. Krylov // Quantitative Linguistics. – 1982. – Vol. 16. – S. 234–262.
17. Schierholz S. Lexikologische Analysen zur Abstraktheit, Häufigkeit und Polysemie deutscher Substantive / Stefan Schierholz. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1991. – 221 S.
18. Wüster E. Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie / Eugen Wüster. – Wien / New York : Springer, 1979. – 234 S.

УДК 811:81'42

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МІФОЛОГІЇ МАРКЕТИНГОВОГО ДИСКУРСУ

Кліщевська М. Є.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено застосування міфологічних і міфотворчих технологій у системі маркетингових комунікацій, проаналізовано маркетинговий дискурс навколо проблем і методологій взаємовідношень реальності й міфічності в іміджевих і соціально-психологічних технологіях нашого часу, розглянуто маркетингові стратегії маніпуляції.

Ключові слова: *маркетинговий дискурс, міфологія маркетингового дискурсу, міфотворчі технології, маркетингові стратегії маніпуляції.*

Клищевская М. Е. Вербализация мифологии маркетингового дискурса. *В статье исследуется применение мифологических и мифотворческих технологий в системе маркетинговых коммуникаций, анализируется маркетинговый дискурс относительно проблем и методологий взаимоотношений реальности и мифичности в имиджевых и социально-психологических технологиях нашего времени, рассматриваются маркетинговые стратегии манипуляции.*

Ключевые слова: *маркетинговый дискурс, мифология маркетингового дискурса, мифотворческие технологии, маркетинговые стратегии манипуляции.*

Klishchevska M. E. Verbalization of the mythology of marketing discourse. *The article examines the use of myth-creating technologies in marketing communications. It focuses on the interrelations of mythical images and the reality they refer to. It analyzes current technologies that aim at the creation of myths related to the sphere of personal image and other social and psychological aspects, including manipulative marketing strategies.*

Key words: *marketing discourse, marketing communication, myth-creating technologies, image in marketing, manipulative marketing strategies.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сучасна лінгвістика вважає вивчення мови довершеним лише за умови повного опису її функціонування в процесі комунікації. Оскільки наше суспільство організоване й функціонує в умовах ринкових відносин, сфера маркетингу стає всеосяжною: маркетинг політичний, маркетинг виробничої/невиробничої сфери, маркетинг соціальних комунікацій тощо. Вивчення тексту, зануреного у сферу маркетингу, породжує необхідність виділення його в окремий підвид інституціонального дискурсу – маркетинговий дискурс. Інтерес до вивчення проблем ефективності маркетингових комунікацій зумовлений як власне лінгвістичними причинами, так і змінами в суспільстві: процесами становлення національної економіки, підприємництва й соціального розвитку.

Маркетинговий дискурс – це мовлення, що постає як комплекс цілеспрямованих соціальних дій, які структурують взаємовідносини учасників маркетингових процесів і механізми їх свідомості. Учасниками маркетингового процесу можуть бути співробітники компанії, поширювачі (продавці) її продукції, постачальники, жителі територій, на яких виробляються й реалізуються товари, засоби масової інформації, органи державного регулювання комерційної діяльності, а також отримувачі (покупці). Основним завданням маркетингового дискурсу є максимізація ефективності комерційної діяльності шляхом побудови якісних маркетингових комунікацій. Якісні маркетингові комунікації, своєю чергою, забезпечуються ефективним комунікативним моделюванням із використанням урівноважених складників раціонального, реального й міфологічного у сфері маркетингу.

Історично міф виконував і виконує функцію регулювального механізму впливу на суспільну та індивідуальну свідомість. В умовах домінування ринкової парадигми міфологічний складник маркетингових комунікацій продовжує відігравати важливу роль у системах взаємодії організацій-постачальників і представників соціуму – споживачів. Актуальною науковою й практичною проблемою є врівноваження складників раціонального, реального та міфологічного у сфері маркетингової діяльності формуванням споживчої свідомості та етичного й цивілізованого соціального життя людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міф як феномен суспільних відносин став предметом студій багатьох учених зі світовим ім'ям: Аристотеля, Р. Барта, М. Бердяєва, М. Вебера, Г. Гегеля, З. Косідовського, Е. Кассірера, К. Поппера, О. Потебні, Ж. Сартра, Е. Тайлор, Г. Тарда, З. Фройда, Е. Фромма, О. Шпенглера, К. Юнга, К. Ясперса та ін.

Соціальні міфи досліджували сучасні українські вчені: В. Андрущенко, В. Бебик, М. Головатий, О. Донченко, В. Менжулін, Г. Почепцов.

Міфологічний складник маркетингових комунікацій, їх роль і значення відображені та проаналізовані на сучасному етапі недостатньо. Маркетингова міфологія як складник сучасної маркетингової діяльності трансформує теоретичні конструкти (наприклад, маркетингові ідеали, ідеологію загалом) у

© Кліщевська М. Є. Вербалізація міфології маркетингового дискурсу

світогляд суб'єктів ринкової економіки й у такий спосіб умонтовується в її інституційну парадигму (через маркетингову соціалізацію, маркетингову комунікацію).

Маркетинговий міф визначається як цілісне, спрощене, переважно ірраціональне відображення в індивідуальній і масовій свідомості ринкової реальності та основних суспільних цінностей; як своєрідний символічний засіб їх інтерпретації, моделювання світу й соціального життя; як інструмент реалізації конкретних маркетингових завдань: боротьба за постійного клієнта (споживача), перемога над конкурентами, утвердження нової маркетингової ідеології, створення та укріплення нового бренду тощо. Вибірковий синтез концептуальних підходів і положень, що містяться в працях із проблем використання міфотворчості в маркетингових комунікаціях під час запровадження маркетингових стратегій, дає змогу висвітлити і проаналізувати характерні риси й тенденції цього явища.

Мета статті – охарактеризувати сучасний стан використання засобів міфотворчості й міфологічних технологій у системі маркетингових комунікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У комплекс цілеспрямованих соціальних дій маркетингового дискурсу входить і міфотворчість. У сучасному світі міфотворчість набула неабияких розмірів. Міф стає засобом маркетингових комунікаційних технологій: керування, маніпуляції, впливу в різних сферах – від політики до реклами. Міфи будуються з розрахунком не на індивідуальність, а на свідомість суспільних мас, яка відвертається від очевидності і сприймає привабливу оману за правду, за реальність. Технологія маркетингового міфу припускає, що він повинен відбивати не дійсність, а специфіку психологічних очікувань суспільних мас. Отже, стихійна міфотворчість замінюється свідомим конструюванням міфів; вона не пояснює реальність, а будує нову ілюзію. Г. Почепцов, В. Фесенко, В. Карасьов переконливо це доводять на аналізі матеріалів масової культури й політичної реклами. Соціальні концепції сучасності не дають відповіді націям, народам і країнам на актуальну для них проблему знаходження адекватних методів і заходів, які б дали можливість вдало протистояти новим цивілізаційним викликам та ефективно долати різноманітні негативні наслідки розвитку в умовах упровадження ще більш удосконалених новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

Маркетинговий міф є інструментом впливу на масову свідомість комунікантів. Водночас сам міф (із грец. Μύθος, мітос – букв. оповідь, розповідь, рідше – казка) є реальністю. Але важливо, щоб маркетологи бачили, що вплив міфу багатоаспектний, він живе в духовному світі, хоча й може залишатися ірраціональним.

Натепер існує велика кількість технологічних методів, методик, прийомів комунікацій. У контексті дослідження ми зосередимося на їх окремому виді – маркетингових комунікаційних технологіях.

Маркетингова комунікація – це комплексний процес забезпечення циркуляції інформаційних потоків, які компанія адресує своїм адресатам з метою формування певного розуміння її діяльності й отримує комерційний ефект у вигляді прибутку.

Маркетингові комунікації в аспекті зовнішньої комунікації – це процес ефективного донесення інформації про продукт або ідеї до цільової аудиторії й отримання зворотної інформації від споживача про його потреби. В аспекті внутрішніх комунікацій – це процес обміну інформацією з усіма виробничими підрозділами організації (див. рис. 1).

Сучасний світ побудований на маніпуляціях, і це навіть не людська властивість, а універсальний принцип. Міркування маркетологів про те, що бренд зникає, коли споживач розчаровується в продукті,

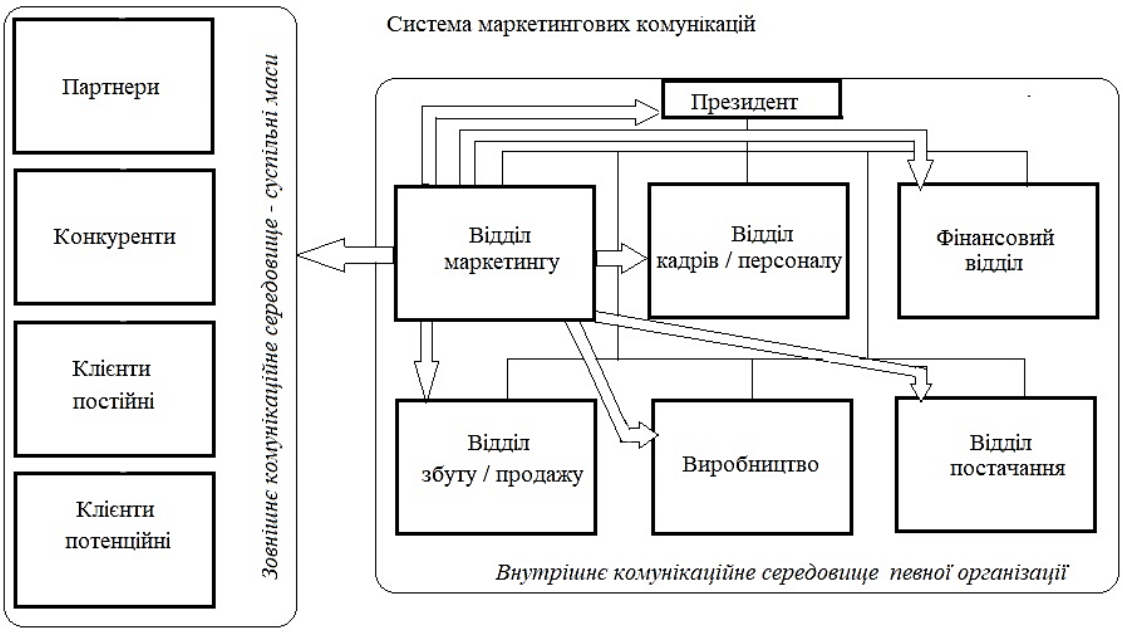

Рис. 1. Система маркетингових комунікацій

або про те, що актуальний товар, його оптимальна ціна і представленість у торговій мережі не є основними чинниками успіху брендингу, й призводять до активації міфотворення.

Міфотворення можна розглядати як один із видів маркетингових комунікаційних технологій. За визначенням О. Бондар, міфотворення (міфотехнології) – це інструмент управління комунікацією соціального суб'єкта через апеляцію до міфу чи використання міфологічних образів і сценаріїв у структурі повідомлення для розв'язання певних соціально значимих завдань [2]. Міфотворення в маркетингових комунікаціях застосовують як соціально-комунікативну технологію, яка передбачає активізацію наявних у масовій свідомості й колективному підсвідомому міфологічних образів у потрібному для досягнення поставленої мети напрямі.

Отже, як застосування міфотехнологій може допомогти у формуванні нової нормативно ціннісної системи суспільних мас (потенційних і постійних клієнтів, конкурентів, партнерів)? Варто звернути увагу на специфіку сприйняття людиною реальності. Сучасна людина більшість інформації про навколишній світ отримує опосередковано. Її світогляд і світосприйняття формуються за рахунок тих образів, уявлень, стереотипів, міфів, які існують у цьому соціальному середовищі, транслюються в засобах масової комунікації, нав'язуються за допомогою різноманітних ідеологічних інститутів. Важливу роль у закріпленні цих образів, міфів, стереотипів відіграє авторитет окремих осіб чи інститутів. Уся нова інформація, яку отримує людина, «фільтрується»/пропускається через сформовану в процесі первинної соціалізації та під впливом попереднього досвіду систему стереотипів.

Сьогодні в роботах вітчизняних і закордонних дослідників описано кілька основних способів конструювання міфу: використання архетипів, зміна функцій мови, театралізація показового життя, символізація та гіперболізація фактів і явищ дійсності тощо. До проблеми міфотворення французький дослідник Р. Барт пропонував ставитися як до семіологічної системи другого порядку. Семіологічна система першого порядку є певним висловом, текстом, елементами якого є означуюче, означуване та знак. Знак – це будь-який об'єкт, наділений певним смислом, це матеріально виражена заміна предметів, явищ, понять у процесі обміну інформацією в колективі. Знак первинної семіологічної системи є лише означуючим у вторинній, міфологічній системі. На його думку, для цілей певної комунікації чітко формується міфічне повідомлення [1].

Міфологічність, на думку К. Леві-Строса, виявляється на іншому рівні, ніж інші тексти. «Міф – це мова, але ця мова працює на найвищому рівні, на якому змісту вдасться, якщо можна так висловитися, відділитися від мовної основи, на якій він побудувався» [3].

Г. Почепцов уважає, що міфи виступають у ролі банку даних, із якого черпаються всі серйозні ідеї й цілі для налаштування цілеспрямованих комунікацій. У маркетинговому дискурсі певний набір сюжетів має високий ступінь повторюваності, і новий сюжет виникає з опорою на їх існування [4].

Сьогодні всі специфічні засоби маркетингових комунікацій задля успішного втілення цілеспрямованих завдань оперативно використовують увесь арсенал міфотворчих прийомів. При цьому особливу увагу приділяють комбінованим методам міфотворчості й генеруванню міфологем, їх інтерпретаціям. Наукові розробки такого типу повинні насамперед мати головні принципи їх створення: цілеспрямованість і дієвість використання. Оскільки міф є засобом засвоєння інформації колективною свідомістю й ефективним засобом маніпуляції, то він є загрозливою двогострою маркетинговою зброєю систем зовнішніх і внутрішніх маркетингових комунікацій. Але головною функцією міфу залишається перенацілювання психічних реакцій людини від випадкового до постійного та стабілізація її мислення, самооцінки й самовизначення в конкретних умовах існування.

Незалежно від галузі та специфіки організацій існує низка загальних проблемних ситуацій, найважливішими серед яких визнано маркетингові комунікації, що використовуються здебільшого для просування продукції, а не для двостороннього комунікативного зв'язку; відсутність у більшості організацій фахівців із маркетингових комунікацій; не передбачено використання побудови маркетингових комунікативних відносин у внутрішньому комунікаційному середовищі організації; погано використовуються заходи з формування суспільних зв'язків, перевагу надають традиційним засобам, а саме рекламі, персональному продажу й заходам стимулювання збуту; не контролюються такі показники, як впливовість, запам'ятовуваність, ставлення до організацій з боку громадськості, сформований імідж. Майже в усіх організаціях побудова загальних стратегій і вироблення управлінських рішень не враховують результатів проведення маркетингових комунікативних кампаній.

Поетапно проаналізовано стан маркетингових комунікацій в Україні: спершу безпосередньо маркетингові комунікації, потім комунікативні активності вітчизняних організацій і, нарешті, застосування маркетингових комунікацій у системі управління українських підприємств. Найбільшу комунікативну активність виявляють організації, що працюють на споживчому ринку. Серед них варто виділити організації телекомунікативного зв'язку, інформаційних технологій як найактивніших. На другому місці за ступенем активності – підприємства харчової промисловості, медицини (у тому числі й виробництва та реалізації засобів гігієни), виробники побутової техніки, хімії і транспорт. Основними замовниками на ринку маркетингових комунікацій залишаються транснаціональні компанії, але найближчим часом можна очікувати підвищення комунікативної активності підприємств малого й середнього бізнесу, державних установ.

Протягом 2007–2016 рр. спостерігалася тенденція до рівномірного зростання кількості послуг із маркетингових комунікацій, вироблених в Україні. Темпи зростання в середньому становили 128,3%. У загальній кількості всіх послуг із маркетингових комунікацій найуспішнішою виявилася діяльність

підприємств, що працюють у сфері радіомовлення й телебачення (середній темп зростання – 144,8%), реклами (146,8%) і формування суспільних зв'язків (121,2%), що пов'язано з їх загальною активізацією, надходженням значних замовлень до українських рекламних агентств від іноземних замовників, вітчизняних підприємств-виробників з іноземними інвестиціями, активізацією політичних подій. При цьому найбільша кількість наданих послуг припадає на індустріально розвинені регіони, а саме Київську, Запорізьку, Харківську області, що свідчить про пряму залежність кількісних показників ринку маркетингових комунікацій від розвитку промисловості України. Водночас доведено, що ці показники прямо залежать від розвитку товарних ринків, ринку засобів масової інформації, демографічної й загальноекономічної ситуації в державі [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, міф є насамперед інструментом маніпуляції, який використовують маркетологи для отримання влади над комунікантами. Будь-яка технологія роботи з масовою свідомістю сама по собі не є функціональною чи дисфункціональною. Важливо, щоб ці інструменти використовувались на благо суспільства. Конструювання й поширення адекватної сучасним реаліям міфології дає можливість здійснювати вплив на соціальні процеси в сучасному суспільстві.

Отже, маркетингова міфологія є важливим фактором, який впливає на соціальні процеси маркетингового дискурсу. Як важливий елемент соціальної структури та масової свідомості, міф впливає на характер соціальних практик суб'єктів, що, своєю чергою, сприяють відтворенню або зміні соціальних інститутів і структур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Миф сегодня / Ролан Барт // Избранные работы : Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, 1994. – С. 72–130.
2. Бондарь О. П. Мифотехнологии в практике социальных коммуникаций / О. П. Бондарь // Пресс-служба. – 2008. – № 6. – С. 34–38.
3. Леві-Строс К. Структурна антропологія / Клод Леві-Строс ; пер. з французької З. Борисюк. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1997. – 387 с.
4. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – 2-ге вид., доп. – К. : Вид-во Київськ. нац. ун-ту ім Т. Шевченка, 1999. – 307 с.
5. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : [учебное пособие] / А. В. Соколов. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с.
6. Чалдини Р. Психология влияния. Убеждай, воздействуй, защищайся / Роберт Чалдини. – СПб. : Питер, 2010. – 336 с.
7. Шарп Б. Как растут бренды. О чем не знают маркетологи / Байон Шарп. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2016. – 272 с.
8. Матеріали Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.
9. Мохитич О. 7 SMM міфів, в котрі всі вірять / Олег Мохитич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mohytych.com.ua/7-smm-mifiv-v-kotri-vsi-viryat/.
10. Розвінчання міфів. Маркетинг – це не те, що ви думаєте [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipress.ua/ljlive/rozvinchannya_mifiv_marketyng__tse_ne_te_shcho_vy_dumaiete_4771.html.

УДК 821.112.2(436)-312.6.09

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ В АВСТРІЙСЬКІЙ АВТОБІОГРАФІЧНІЙ ПРОЗІ

Ковальова Я. В.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті проаналізовано формування самобутньої літературно-філософської концепції мови австрійського письменника XX ст. Еліаса Канетті в контексті різноманітних філософських і літературних підходів до осмислення сучасної йому лінгвістичної реальності.
Ключові слова: *критика мови, мовна утопія, міфопоетика імені, автобіографічна проза.*

Ковалева Я. В. Лингвофилософские рефлексии в австрийской автобиографической прозе. *В статье рассматривается процесс становления оригинальной литературно-философской концепции языка австрийского писателя XX ст. Элиаса Канетти в контексте разнообразных философских и литературных подходов при осмыслении современной ему лингвистической реальности.*
Ключевые слова: *критика языка, языковая утопия, мифопоэтика имени, автобиографическая проза.*

Kovalova Ya. V. Linguophilosophical reflections in Austrian autobiographical prose. *The article deals with the process of formation of the original literary and philosophical concept of the language by Elias Canetti, an Austrian author of the twentieth century, in the context of a variety of philosophical and literary approaches in response to contemporary linguistic reality of his time.*
Key words: *language criticism, language utopia, mythopoetic of a name, autobiographical prose.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Як відомо, у філософських дослідженнях початку XX сторіччя мова стала «упривілейованою сферою» (М. Зубрицька), що визначило далі потужний розвиток лінгвістичних теорій і практик. Мова неодноразово стає об'єктом вивчення в тій чи іншій її «іпостасі» (А. Кибрик), що зумовило народження наукових парадигм у мовознавстві, визначення їх епістем.

У межах однієї з найпотужніших лінгвістичних концепцій мовні явища запропоновано розглядати під антропоцентричним кутом, відповідно до чого в центрі лінгвістичної уваги опинився користувач мови – людина. На зламі XX–XXI століть мовознавство усвідомлює мову як «простір думки та дім духу» (Ю. Степанов), неможливий поза індивідом-мовцем, що пізнає світ, мислить, відчуває в певному культурному середовищі.

З огляду на це цікавим видається мовний і мовленнєвий досвід окремої персоналії, особливо якщо йдеться про видатного письменника, чий творчий здобуток відзначений Нобелевською премією. Автор роману, численних оповідань, драм, автобіографії, есе Еліас Канетті реалізував багатозначні виходи в площину мовної рефлексії. Його літературно-філософська концепція має багато точок перетину з міцно засвоєними ним уявленнями про мову як ментальну сутність буття індивіда, водночас його вирізняє самостійна оригінальність підходу, про який Д. Барноу має підстави відгукнутися: «Канетті – один із нечисленних сучасних авторів, хто зумів побачити соціальний феномен мови» [8, 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми мовного комплексу на сторінках творів Е. Канетті неодноразово привертали увагу переважно зарубіжних науковців. Визначними у сфері мовної проблеми стали дослідження М. Болляхера, який зближує шанобливе ставлення автобіографа Е. Канетті до феномену «слова» зі святобливим почуттям, що переживає віруючий (Wortreligion) [9, 51]. Учений покладає семантичний аналіз ономастичних здобутків автобіографа, обґрунтовує специфіку мовного феномену автора глибинними коріннями єврейської релігійної культури. Феномен «мови», на думку канеттізнавців Д. Барноу, Х. Готтвальда, П. Ангелової, відкриває шляхи до розуміння «міфопоетичної моделі пізнання навколишньої дійсності» мемуариста Е. Канетті [8, 171]. У працях С. П. Шайхля та К. Нааб проаналізовано акустичні експерименти драматурга та автобіографа Е. Канетті, досліджено зв'язок із національною австрійською традицією акустичного театру, простежено авторську рефлексію культурного феномену діалогу М. Бубера. Позицію Е. Канетті щодо австрійських концепцій «мовної критики» й «мовного скепсису» висвітлено в роботі Х. Кноль.

Мета статті – розглянути лінгвофілософські рефлексії в австрійській автобіографічній прозі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка мовної картини світу мемуариста Е. Канетті набуває особливого значення у світлі австрійської проблеми мовної свідомості, у зв'язку з багатою різноманітністю підходів австрійських письменників до осмислення лінгвістичної реальності. Так, ідея «мовної кризи» як «власного внутрішнього краху» осмислюється у творах Гофманнсталя, Рільке, Кафки; програму «критики мови» започатковує інтелектуально-філософська

© Ковальова Я. В. Лінгвофілософські рефлексії в австрійській автобіографічній прозі

проза Музіля, Броха; авангардним реформуванням мови займаються поети-конкретисти (Віденська група). Водночас нова генерація літераторів (друга половина XX ст.), яка представлена іменами І. Айхінгера, Т. Бернгарда, П. Гандке, Е. Єлінека, К. Рансмайера, під впливом ідей «мовного скепсису» опирається на концепцію «етики мовчання» Л. Віттгенштайна. Певною мірою цей комплекс стосується мовленнєвої проблематики Е. Канетті. Хоча ім'я видатного філософа не згадується на сторінках автобіографічної трилогії, його ідея відповідального конкретизування вербального висловлювання («поважне ставлення до конкретного випадку» [2, 41]) як протидії тенденціям мовнофілософського теоретизування та відстороненого абстрагування («функція мови філософії полягає в описуванні, а не поясненні речей» [2, 41]) демонструє життєдієвість, наприклад, у створюванні портретів мовних особистостей Крауса, Музіля, др. Зонне – персонажів трилогії, що набули для письменника-початківця Е. Канетті значення взірців і загалом сприяли формуванню в нього шанобливого ставлення до власне понять «слово» чи «сила слова» („die Kraft des Wortes“ [12, 133]) і водночас величезного почуття відповідальності за слово, вимовлене поетом.

Подібно оповідач сприймає мовленнєве мистецтво др. Зонне: «Завдяки йому я довідався, що це можливо, не перетворюючись на нікчему або базіку, розповідати про найрізноманітніші матерії. <…> І це є велике слово…» [11, 129]. Постать Зонне в трилогії, на думку канеттізнавців, зумовила розвиток своєрідної «мовної утопії» [8, 88], тобто художньо-філософське осмислення проблеми вдосконалення людини як представника роду виявляється, за Е. Канетті, спорідненим із культурними здобутками мови. На відміну від поширеного в сучасному суспільстві профанованого й легковажного використання слів, автобіограф апелює до відродження мовленнєвої культури, у зв'язку з чим спонукає читача до вдумливого осмислення таких її здобутків, як «неперевершена прозорість» висловленої думки („vollkommene Durchsichtigkeit“) [11, 130], що встановлює спорідненість усної мови Зонне з письмовою манерою Музіля: „Dr. Sonne sprach so, wie Musil schrieb“ [11, 130]. У мовленнєвому акті відомого віденського оратора Карла Крауса, який, за визначенням Ю. Архипова, «воював за чистоту й живий розвиток класичної спадщини мови, яку невтомно засмічували претензійні модерністи» [1, 353], оповідач також відзначає досконалість у точності (haargenau) висловлювання. Можна припустити, що Е. Канетті успадкував плідні мовленнєві розробки своїх попередників, адже, на думку вчених, саме «досконалість спостережень» і «ясність мови» стали основними критеріями його успіху в широкому колі європейських читачів [8, 17].

В австрійському літературному контексті ми спостерігаємо причетність Е. Канетті до національного «мовно-критичного» експерименту, основам якого приділяють останнім часом увагу вітчизняні науковці [7, 143]. Відразу ж підкреслимо новаторську самобутню позицію письменника щодо осмислення мовної субстанції як такої. Оповідач Е. Канетті звернений проти мовного скепсису і принципово долає його в такий спосіб, що уживає пряме слово (денотат), щоб не дати слову змоги бути дволиким, звабливим, семантично подвійним. Саме через пряме – відверте, точне, виважене й відповідальне – особистісне слово встановлюється контакт письменника з гіпотетичним читачем. З іншого боку, автор відмовляється від егоцентричної мовленнєво-світоглядної позиції мовного суб'єкта і зберігає дистанцію стосовно мовно-підсвідомого. Отже, він цілком цілеспрямовано закриває собі «доступ до всесвіту Фройда», надзвичайно шанованого його прихильниками [3, 142].

Феномен мови в спогадах Е. Канетті полягає в усвідомленні необхідності особливого інтимного поводження оповідача з його власною мовою. Слово матеріалізує у своєрідний канеттівський спосіб індивідуального сприйняття світу героєм і водночас визначає ту конкретну мовну предметність, що дає автору змогу уникнути небезпеки опинитися «під сіттю» (згадаймо А. Мердок) мовного стереотипу, що знищує індивідуальність, узагальнює й клішує всі особисті випадки мислення, відстояти поняття індивідуальної мови як символу індивідуальності «я».

Отже, образ автобіографічного героя визначений переживанням своєї духовної єдності з мовою. Пошуки в цьому напрямі свідчать про формування на сторінках автобіографії примітного в контексті національної літератури мовно-культурного досвіду, що видається типологічно спорідненим із художніми експериментами французьких мемуаристів М. Лейріса, Ж.- П. Сартра, Н. Саррот, чий життєвий досвід репрезентований як закарбований у словах, занурений у глибини персонального для кожного з авторів зміст [4, 264].

У межах художнього досвіду Е. Канетті виникає індивідуалізована конкретною ситуацією використання й переживання мова батьків («мова їхніх щасливих студентських років у Відні» [10, 33]), мова матері («вона починала говорити німецькою і я <…> знов наближався до неї» [10, 90]), мова читання (англійська), якою він ніколи не ризикне писати *("ich staunte darüber, dass ich es anders, nämlich wie einen einzigen Feuerstrom in Erinnerung hatte"* [10, 104]), мова молитов (*"Einziges Ziel der Schule war es, uns fließendes Lesen der Gebetbücher beizubringen… Ich beschwerte mich bei der Mutter über die Dummheit dieses Unterrichts…"* [10, 107]). Під пером мемуариста створюється незабутня історія його засвоєння німецької мови – «з болем, але назавжди зрощена» матір'ю, назавжди пов'язана з її образом *("unter wahrhaftigen Schmerzen eingepflanzte Muttersprache"* [10, 90]).

З особливого чуттєво-чутливого сприйняття слова під пером австрійського автобіографа зростає самобутнє для авторського використання поняття «магія мови» ("Zaubersprache") – подвійне, звабливо-чарівне й небезпечне явище. Проте у зв'язку з ним в автобіографії осмислюється передусім не проблема мовного «маніпулювання», до якої у XX ст. зверталися багато авторів: Г. Брох

(«Смерть Вергілія»), Т. Манн («Маріо і чарівник»), Ж.-П. Сартр («Слова»). Інтерес до мови в героя Е. Канетті переважно належить моделям мовної поведінки особистості й набуває особливої інтенсивності під час спостерігання за «магічним» впливом слів на душевний стан людини, як це відбувається, наприклад, із його батьками: «Вони ставали бадьорими й веселими … і я зв'язував це перетворення зі звучанням німецької мови» [10, 38]. Відзначимо, що мотив «магії мови» ("Zaubersprache") не втрачає своєї значущості до останніх сторінок трилогії, так і не знайшовши раціонального пояснення феномену сили свого притягання.

Апелювання до позараціонального контексту й надзмісту слова, яке освоюється оповідачем трилогії, має не спорадичний, а програмний характер у рамках специфічних ономастичних розшукувань. Г. Тіммерманн окреслив канеттівську прихильність розмірковувати над магічним світом імен (Еліас, Веца, Краус, Руцена, Іббі) як «довірливість до імені» [13, 6]. Розробляючи цю літературознавчу концепцію, австрійський мемуарист далекий від позиції мовного егоцентризму. Він наполягає на суверенному значенні кожного окремого імені, репрезентуючи в спогадах унікальність образів його володарів: «Веца» – нагадувало про улюблену зірку «Вегу» із сузір'я «Ліри» [11, 68], «Краус» – «геній із надзвичайно простим ім'ям» [12, 67], «Конрад Фердінанд Майер» – «поряд із ним усе інше тьмяніє» [10, 227], «др. Зонне» – де титул «доктор» як нейтральне, не кольорове, стримане в семантиці науковості слугує «випередженням, пом'якшенням» перед «пишністю», «крилатістю» святого імені «сонце» [10, 194]. Оповідач звертається до тлумачення свого імені та прізвища, залучаючи для цього різні мовні національні культури. Так, він посилається на віднайдений образ «Еліаса» (Ілії) – іудейського апостола, посланника месії, образ «пса» – у прізвищі «Канетті» перші три літери нагадують грецький іменник зі значенням «собака» [10, 146]. На нашу думку, ономастична гра стоїть у річищі лейтмотивів інтелектуальних мовних ігор автора з досвідченим читачем.

Значним науковим внеском у вивчення ономастики в мемуаристиці Е. Канетті слушно вважається концепція германіста М. Болляхера, який запропонував розглядати міфопоетику «імені» Е. Канетті в контексті єврейської релігійної культури, яка, своєю чергою, значною мірою сформувала, на думку вченого, світосприйняття австрійського письменника [9, 37]. Найбільш показовим прикладом учений слушно вважає обігрування автором єврейської традиції «табу» щодо промовляння священного імені бога. Згадаймо епізод, коли ім'я героя якось було вимовлено його заможнім дядьком у зв'язку з передбаченою майбутньою кар'єрою хлопця в сімейному бізнесі. Ця пропозиція викликала в дитини стан на кшталт душевного зриву, що спровокував динамічну сцену порятунку – герой вибіг у сад, повторюючи як магічне закляття своє ім'я: «Воно було джерелом моїх сил <…> Я повторював його сотні разів і в такий спосіб отримав стільки сил, що ніхто нічого не помітив» [10, 247].

До вивчення художнього експерименту з мовою в трилогії Е. Канетті може бути залученим учення про ім'я («Філософія імені») російських мислителів: С. Булгакова, Ф. Лосєва, С. Франка. Зокрема, в цьому контексті видається потужною ідея Ф. Лосєва щодо «розумного екстазу» в осягненні смислу імені – прориву до діалектичного надраціонального рівня, де концентрується енергетична матеріалізація таємної й водночас всемогутньої субстанції імені [5, 10]. Хоча в художньо-філософській концепції Е. Канетті не простежується ідея щодо ідеального смислу – «ейдосу» категорії імені, ономастичні розробки австрійського автобіографа пронизані, так би мовити, поняттям латентної потенції енергійної сутності слова-імені, що російським ученим було окреслено як «магічна природа імені» [5, 185]. Порушення гармонійного начала між субстанціями суб'єкта й об'єкта означення викликало в героя відчуття гострого дисонансу, він намагався поновити справедливість, складаючи або, наприклад, «відштовхуючи історії», щоб «реабілітувати» огидні імена, чи, навпаки, прикладав «неймовірні зусилля», щоб «привести до співзвуччя» поведінку людини з її привабливим іменем [10, 119].

Важливо відзначити, що в запропонованому оповідачем досвіді стосунків з іменами в реєстрі дитячих спогадів відлунюється рефлексія однієї з найсуттєвіших для XX ст. проблем – формалізації мови, що знайшло серйозне філософське обґрунтування в концепції структуральної лінгвістики швейцарського вченого Ф. де Соссюра, який теоретично узаконив положення про «відсутність обов'язкового зв'язку між означником та означуваним» [6]. Користуючись спогадом про неупереджений дитячий погляд, автор раціонально-художнім способом удокладнює власну програму створення гармонійної мовної особистості з виважуванням відповідності цих векторів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Мовні експерименти в автобіографічному досвіді письменника споріднені з вимогами митця Е. Канетті до осягнення «поетичного виміру словесності» [8, 10] і є художнім здобутком, що невід'ємною частиною увійшов у канеттівську програму «критики культури». Канеттівська мовна особистість, надзвичайно чутлива до вербальних планів дійсності, унаочнює тип мовної свідомості, що протистоїть магістральній західноєвропейській спекулятивній тенденції розумового аналітизму, яка трансформувалася надалі у відомі деконструктивістські й постструктуралістські теорії з їх побудовами, що знецінюють ідею суверенності мовного суб'єкта. Позицію Е. Канетті характеризують конструктивні імпульси, феномен яких апелює до праоснов існування людини у мові.

Перспективи дослідження полягають у детальному вивченні австрійської специфіки мовної рефлексії в європейському контексті, у моделюванні цілісного національного концепту мови, художньої мови у творах сучасних австрійських авторів зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипов Ю. И. Венская школа «модерн» / Ю. И. Архипов // История Всемирной литературы : в 8 т. – М. : Наука, 1994. – Т. 8. – С. 348–355.

2. Вригт фон Г. Х. Витгенштейн и двадцатый век / Г. Х. фон Вригт // Вопросы философии. – 2001. – № 7. – С. 33–45.

3. Лакан Ж. Инстанция буквы в бессознательном / Ж. Лакан // Современная литературная теория : [антология] / сост. И. В. Кабанова. – М. : Флинта ; Наука, 2004. – С. 134–155.

4. Лежен Ф. В защиту автобиографии / Филипп Лежен // Иностранная литература. – 2000. – № 4. – С. 109–120.

5. Лосев А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 269 с.

6. Соссюр Ф. Заметки по общей лингвистике : [сборник] / Фердинанд де Соссюр; пер. с фр. Б. П. Нарумова. – М. : Прогресс, 1990. – 274 с.

7. Цибенко Л. Усвідомлення катастрофи у вимірах міту: відгомін експресіонізму в Австрії / Лариса Цибенко // Експресіонізм : [зб. наук. праць]. – Львів, 2004. – С. 138–160.

8. Barnouw D. Elias Canetti. Zur Einführung / Dagmar Barnouw. – Hamburg : Junius Verlag, 1996. – 277 S.

9. Bollacher M. Zum Verhältnis von Sprache und Judentum bei Elias Canetti / Martin Bollacher // Elias Canetti. Anthropologie und Poetik / Hg. von Stefan H. Kaszynski. – Poznan : Hanser Verlag, 1984. – S. 47–67.

10. Canetti E. Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend / Elias Canetti. – Frankfurt/M : Fischerverlag, 2000. – 333 S.

11. Canetti E. Augenspiel: Lebensgeschichte 1931–1937 / Elias Canetti. – Frankfurt/M : Fischerverlag, 2001. – 306 S.

12. Canetti E. Die Fackel im Ohr. Lebensgeschichte 1921–1931 / Elias Canetti. – Frankfurt/M : Fischerverlag, 2000. – 348 S.

13.Timmermann H. Tierisches in der Anthropologie und Poetik Elias Canettis / Harry Timmermann // Canetti zu Ehren [Hg. W. Höllerer, N. Miller]. – S. l. – S. 99–126.

УДК 811.161.2'373.611:81'373.2

СПІВВІДНОШЕННЯ ОНОМАСІОЛОГІЧНОЇ Й СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУР У ПОХІДНОМУ СЛОВІ

Куцак Г. М.
Донбаський державний педагогічний університет

Статтю присвячено встановленню взаємної залежності ономасіологічної й словотвірної структур похідного слова в межах вивчення природи, закономірностей і різновидів мовного позначення реалій об'єктивної дійсності та виявлення ступеня складності ономасіологічної структури номінативної одиниці.

Ключові слова: *ономасіологічна структура, словотвірна структура, похідне слово, ономасіологічна база, ономасіологічна ознака.*

Куцак А. Н. Соотношение ономасиологической и словообразовательной структур в производном слове. *Статья посвящена установлению взаимной зависимости ономасиологической и словообразовательной структур производного слова в рамках изучения природы, закономерностей и видов языкового обозначения реалий объективной действительности и выявления степени сложности ономасиологической структуры номинативной единицы.*

Ключевые слова: *ономасиологическая структура, словообразовательная структура, производное слово, ономасиологический базис, ономасиологический признак.*

Kustak H. M. The correlation of onomasiological and word-building structures in a derived word. *The article is devoted to the establishment of mutual dependence of onomasiological and word-building structures of a derived word within the framework of studying the essence, regularities and varieties of the linguistic designation of realia of objective reality and revealing the degree of complexity of the onomasiological structure of a nominative unit.*

Key words: *onomasiological structure, word-building structure, derived word, onomasiological basis, onomasiological sign.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Будь-яка похідна одиниця становить певну структуру, а точніше, сукупність структур. Позначаючи реалії об'єктивної дійсності, вона відбиває різні відношення між одиницями мовної системи. Репрезентантами таких відношень є ономасіологічна й словотвірна структури похідної назви. Ці структури – неоднакові величини однієї назви, які різнобічно її характеризують. Результатом процесу номінації є слово-назва, номінативна одиниця, що належить до певної ономасіологічної категорії й має відповідну ономасіологічну структуру. Результатом словотвірного процесу є слово-дериват, одиниця граматичного класу з певною словотвірною структурою. Водночас обидві структури пов'язані з поняттєвими категоріями, які в ономасіології співвідносні з ономасіологічними категоріями, а в дериватології – з граматичними класами. Ономасіологічна структура фіксує стосунок однієї реалії дійсності до іншої. Словотвірна структура ілюструє механізм утворення слів різної частиномовної належності, а також традиції поповнення словникового складу національної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Описавши закономірності творення номінативних одиниць, дослідники визначили ономасіологічну структуру похідного слова як двочленну (вона складається з ономасіологічної бази, що репрезентує ономасіологічну категорію, та ономасіологічної ознаки як семантично конкретнішого елемента, що уточнює ономасіологічну базу [11]), а в деяких випадках як тричленну (до наявних ономасіологічної бази й ономасіологічної ознаки в складних словах додають ще й ономасіологічну зв'язку (ономасіологічний предикат) – «тип зв'язку, який з'єднує ознаку з реалією – належність, суміжність, уміщення тощо» [6, 17–18]).

Сутність словотвірної структури слова лінгвісти розкрили як наслідок ступінчастого словотворення, окресливши максимальну кількість ступенів її породження в сучасній українській літературній мові [2; 3; 5].

Зв'язок словотвору з ономасіологією в українському мовознавстві найґрунтовніше дослідила О. О. Селіванова. Її наукові розвідки належать переважно царині когнітивної ономасіології [9; 10].

Цікавим у теоретичному плані вивчення ономасіологічного аспекту словотворення може бути комплексний аналіз ономасіологічної й словотвірної структур у номінативних одиницях. Він, на нашу думку, дасть змогу якнайповніше дослідити специфіку мовного позначення елементів реальної дійсності й, відповідно, створення назв в українській мові. Такий підхід до виявлення особливостей ономасіологічних структур у сучасному мовознавстві є маловивченим, отже, актуальним.

Мета статті – через установлення співвідношення ономасіологічної й словотвірної структур у похідному слові простежити особливості вербалізації ономасіологічного вмісту номінативної одиниці, ступеня складності її ономасіологічної структури.

Завдання статті – окреслити поняття «словотвірна структура слова» й «ономасіологічна структура слова» та виявити між ними зв'язок; охаракте-

© Куцак Г. М. Співвідношення ономасіологічної й словотвірної структур у похідному слові

ризувати номінативні одиниці з різною складністю ономасіологічних і словотвірних структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ономасіологічній структурі відображено зв'язок між «даним» і «новим» як елементами розгорнутого номінативного процесу: від уявлення, знання про реалію дійсності до добору засобів і зразків вербалізації утворюваної назви. На думку О. С. Кубрякової, однослівні найменування, мотивовані іншими одиницями, завжди підлягають процесу універбації, виявляючи при цьому різний ступінь семантичної компресії. Що більшим є ступінь семантичної компресії, то більш наявно в найменуванні «імпліцитних сем», про які мовець знає або здогадується, бо знає відповідну словотвірну модель чи відповідний лексичний зразок [5, 24].

Обираючи таку модель (чи зразок) для створення назви, мовець перекладає основне навантаження об'єктивації та матеріалізації реалії дійсності переважно на формант. За визначенням М. Докуліла, найчастіше саме формант як показник певного граматичного класу є виразником ономасіологічної бази, яку конкретизує ономасіологічна ознака, експлікована коренем (чи твірною основою) [11].

Семантична компресія, «завантаженість» похідної одиниці залежать від кількості залучених до процесу номінації поняттєвих категорій, мотивувальних основ, перетворення назви однієї ономасіологічної категорії на назву іншої ономасіологічної категорії.

Словотвірна структура дає змогу виявити ступінь складності ономасіологічної структури слова, вказуючи на зв'язок між частинами мови й відповідно ономасіологічними категоріями, що взяли участь у творенні назви. Інакше кажучи, за словотвірною структурою можна простежити, між скількома (якими) об'єктами реальної дійсності відбулася взаємодія.

Словотвірна структура слова віддзеркалює відношення словотвірної похідності в лінійному ряді спільнокореневих слів – словотвірному ланцюжку. У сучасному українському мовознавстві виділяють кілька різновидів словотвірних ланцюжків: бінарний (містить лише два компоненти – твірне та похідне слово) і полінарний (містить більше ніж два компоненти), який так само ділиться на кільцевий (частиномовна належність початкового й кінцевого слів лінійного ряду збігається) і лінійний (частиномовна належність початкового та кінцевого складників ряду не збігається) [1, 172–173].

За характером словотвірного ланцюжка можна визначити складність ономасіологічного наповнення кінцевої чи іншої похідної з аналізованого ланцюжка одиниці. У мовознавстві наявний метод графічного зображення словотвірної структури слова, який передбачає застосування символів на позначення частиномовної належності елементів структури: О – корінь, R – афіксальне утворення, 1 – дієслово, 2 – іменник, 3 – прикметник, 4 – прислівник [3, 620]. Наприклад, формула словотвірної структури назви ***козлятник*** (особа) $R_2R_2R_2O$ та полінарний ланцюжок *козлятник* ← *козел* ← *коза* ілюструють відношення послідовної похідності в межах однієї частини мови – іменника. Послідовно мотивовані найменування *козел* і *козлятник* у межах тієї самої ономасіологічної категорії предметності мають цілком ідентичні ономасіологічні структури (ОС): ономасіологічну базу (ОБ) експлікують форманти (*-ел*, *-ятник*), а ономасіологічну ознаку (ОО) – корінь і твірна основа (*коз-*, *козел-*).

Словотвірний ланцюжок слова ***читальня*** бінарний – *читальня* ← *читати*, з переходом від однієї частини мови до іншої – від дієслова до іменника. Формула словотвірної структури цього слова R_2R_1O засвідчує зв'язок між ономасіологічною категорією предметності й ономасіологічною категорією ознаковості. Формант *-альн(я)* в межах ономасіологічної категорії предметності виражає ономасіологічну базу (ОБ), а твірна основа *чита-* – ономасіологічну ознаку (ОО), пов'язану з ономасіологічною категорію ознаковості (знаком дії).

В ономасіологічній структурі (ОС) похідної назви ***засоленість*** виразником ономасіологічної бази (ОБ) є словотворчий формант *-ість*, ономасіологічної ознаки (ОО) – твірна основа *засолен-*. Словотвірну структуру слова передає формула $R_2R_3R_1R_1R_2O$. Вона дає змогу встановити певне ономасіологічне наповнення назви, тобто засвідчує, за допомогою яких ономасіологічних категорій відбулося позначення реалії дійсності, між якими поняттєвими категоріями виник зв'язок під час створення номінації. Порівняйте: *засоленість* ← *засолений* ← *засолити* ← *солити* ← *сіль*. Покрокова схема утворення номінативної одиниці *засоленість* – кільцевий словотвірний ланцюжок, який ілюструє перехід від однієї ономасіологічної категорії до іншої: ономасіологічна категорія предметності (*сіль*) → ономасіологічна категорія ознаковості (знак дії) (*солити*) → ономасіологічна категорія ознаковості (знак дії) (*засолити*) → ономасіологічна категорія ознаковості (знак-атрибут) (*засолений*) → ономасіологічна категорія предметності (*засоленість*). Залежно від того, через які поняттєві категорії проходить кожен елемент ланцюжка, статус форманта і твірної основи в ономасіологічній структурі назви може змінюватись. На шляху до «кінцевого» найменування *засоленість* формант (*-ити* в *солити*, *-ений* у *засолений*, *-ість* у *засоленість*) вербалізує то ономасіологічну базу, то ономасіологічну ознаку (*за-* в *засолити*) і навпаки. При цьому ономасіологічна ознака може виявлятися місткішою, ускладненою, бо на ній залишився «відбиток» лексико-граматичних характеристик мотивувального слова, іншої ономасіологічної категорії. До речі, похідне слово, належачи до однієї категорії, зберігає в собі відбиток іншої й тому є «гібридним» [8, 197–198].

Словотвірні структури складних слів мають дещо інший вигляд. Умовно у формулі словотвірної структури таких одиниць одночасне приєднання двох (чи більше) основ можна передати дужками й знаком '+'. Наприклад, словотвірній структурі найменування ***словотворення*** відповідає формула $R_2(R_2O+R_2)R_1O$ та полінарний словотвірний ланцюжок *словотворення* ← *творення+слово* ← *творити*, які засвідчують також перехід від однієї частини мови до іншої.

Називанню складним словом так само передує вибір ономасіологічної бази – репрезентанта певної ономасіологічної категорії. За твердженням

О. С. Кубрякової, яка ввела поняття ономасіологічної зв'язки в ономасіологічну структуру складного слова, виразники бази й ознаки в ньому можуть змінюватися залежно від того, що лежить в основі судження про позначуване, які відношення та між якими величинами виникають у цьому судженні. Ономасіологічна база в таких назвах може бути виражена й повнозначним компонентом [6, 17–18]. В аналізованому слові ономасіологічну базу (ОБ) вербалізує один повнозначний компонент – *творення*, а ономасіологічну ознаку (ОО) – другий повнозначний компонент *слово*-. Ономасіологічну базу й ономасіологічну ознаку поєднує третій елемент ономасіологічної структури (ОС) – ономасіологічна зв'язка (ОЗ), тотожна із судженням «те, що стосується дії *творити* щодо поняття *слово*». Покрокова схема утворення номінативної одиниці *словотворення* так само засвідчує момент переходу від однієї ономасіологічної категорії до іншої, а також своєрідне «накладання» назв у межах однієї ономасіологічної категорії: ономасіологічна категорія ознаковості (знак дії) (*творити*) → ономасіологічна категорія предметності (*творення*) + ономасіологічна категорія предметності (*слово*) → ономасіологічна категорія предметності (*словотворення*).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, ономасіологічна й словотвірна структури, хоча й різні величини в межах однієї похідної одиниці, але в плані характеристики слова-найменування є взаємодоповнювальними: досить типові за записом ономасіологічні структури (ОС=ОБ+ОО) можна розкрити за допомогою словотвірних структур. За згорнутим записом, формулою словотвірної структури можна передбачити шлях утворення послідовно похідних назв і взаємозв'язок елементів реальної дійсності під час матеріалізації думки, а також простежити традиції поповнення лексичного складу національної мови.

На ступінь складності ономасіологічної структури слова може впливати й наявність внутрішньої форми слова. Порушення цієї проблеми дасть змогу докладніше вивчити специфіку створення ономасіологічних структур, описати їх вербальну та невербальну «наповненість».

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах. Словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.

2. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. – К. : Укр. енциклопедія, 2002. – 912 с.

3. Клименко Н. Ф. Словотвірна структура слова / Н. Ф. Клименко // Українська мова : [енциклопедія] / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 54–65.

4. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.

5. Кубрякова Е. С. Об определении границ ономасиологических исследований / Е. С. Кубрякова // Проблемы ономасиологии : науч. труды. – Курск : Изд-во Курск. гос. пед. ин-та, 1977. – Т. 175. − С. 23−26.

6. Кубрякова Е. С. Словосложение как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики / Е. С. Кубрякова // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц : международ. сб. науч. трудов. – Пятигорск : Пятигорский пединститут, 1988. – С. 17–18.

7. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование / Е. С. Кубрякова // Языковая номинация. Виды наименований / [под ред. Б. А. Серебренникова]. – М. : Наука, 1977. – С. 222−303.

8. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова; Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология : [монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.

10. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.

11. Dokulil M. Tvoření slov v češtině / M. Dokulil // Teorie odvozování slov. – Praha : ČSAV, 1962. – 264 s.

УДК 811.161.2'373.611'366

ОБМЕЖЕНІСТЬ КОНТИНУУМУ СЛОВОТВІРНИХ ЗНАЧЕНЬ ВІДСУБСТАНТИВНИХ ДІЄСЛІВ АСОЦІАТИВНО-МЕТАФОРИЧНОЇ МОТИВАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Кушлик О. П.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті встановлено континуум словотвірних значень відсубстантивних суфіксально-постфіксальних дієслів асоціативно-метафоричної мотивації; визначено інвентар словотворчих засобів для реалізації цього значення; з'ясовано залежність словотвірного потенціалу від предикатного статусу вершинного дієслова; простежено детермінованість предикатного статусу цього дієслова контекстом; окреслено фактори, які зумовлюють обмеженість творення девербативів.

Ключові слова: *асоціативно-метафорична мотивація, відсубстантивне дієслово, словотвірна парадигма, вершинне дієслово, словотвірне значення, словотворчий формант, девербатив.*

Кушлик О. П. Ограниченность континуума словообразовательных значений отсубстантивных глаголов ассоциативно-метафорической мотивации в украинском языке. *В статье установлен континуум словообразовательных значений отсубстантивных суффиксально-постфиксальных глаголов ассоциативно-метафорической мотивации; определён инвентарь словообразовательных средств для реализации этого значения; выяснена зависимость словообразовательного потенциала от предикатного статуса вершинного глагола; прослежена детерминированность предикатного статуса этого глагола с помощью контекста; обозначены факторы, которые обусловливают ограниченность создания девербативов.*

Ключевые слова: *ассоциативно-метафорическое мотивация, отсубстантивный глагол, словообразовательная парадигма, вершинный глагол, словообразовательное значение, словообразовательный формант, девербатив.*

Kushlyk O. P. The restriction of the continuum of word-building meanings of noun motivated verbs of associative metaphorical motivation in the Ukrainian language. *In the article we establish the continuum of word-building meanings of noun motivated suffixal and postfixal verbs of associative metaphorical motivation; we define the inventory of word-building means for the realization of this meaning; we point out the dependence of word-building potential on the predicative status of the top verb; we trace determinism of the predicative status by the context; we outline the factors which cause the restriction of deverbatives formation.*

Key words: *associative metaphorical motivation, noun motivated verb, word-building paradigm, top verb, word-building meaning, word-building format, deverbative.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Основоцентричний аспект дослідження словотвору як окремий напрям, опертий на мотивувальну основу, яка слугує типологізувальним чинником, набуває подальшого розвитку в українській дериватології. Зумовленість закладеного словотвірного потенціалу слів загальнокатегорійним значенням твірної основи, її структурою, семантикою, функційно-стилістичним навантаженням уможливлює процес планомірного вивчення низки питань, вичерпного розв'язання яких не забезпечував формантоцентричний аспект.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В україністиці на основі аналізу структури й семантики словотвірної парадигми як комплексної системоутворювальної одиниці класифікації й опису матеріалу, адекватної основоцентричному напряму вивчення дериваційних явищ, процесів, уже визначено словотвірний потенціал прикметників [7] та іменників [2; 3; 16]. Триває ретельне обстеження словотвірного потенціалу дієслів. На сьогодні досліджено дериваційні можливості похідних вербативів, зокрема іменникового, прикметникового і звуконаслідувального походження [13], та деяких лексико-семантичних груп первинних дієслів, зокрема конкретної фізичної дії із семантикою створення об'єкта [9] чи його руйнування [19], руху [1]. Походження дієслів (похідність / непохідність), а також розгалуженість системи граматичних категорій та їхніх матеріальних виразників – граматичних форм – детермінують своєрідність принципів організації словотвірної парадигми. Серед усього це позначається на механізмі виокремлення вершини такої словотвірної парадигми. Для непохідних дієслів актуальним є лексико-семантичний критерій, оскільки він забезпечує здебільшого структурну та семантичну однотипність словотвірних парадигм. На противагу цьому похідні вербативи об'єднані в словотвірну парадигму на засадах спільності словотвірного значення та словотворчого засобу (суфікса, префікса, конфікса, суфікса і постфікса, префікса, суфікса і постфікса), що дає підстави вершиною такої парадигми вважати словотвірний тип.

Одну з поширених систем похідних дієслів становлять відсубстантивні дієслова. Увагу у пропо-

© Кушлик О. П. Обмеженість континууму словотвірних значень відсубстантивних дієслів асоціативно-метафоричної мотивації в українській мові

нованій розвідці зосереджено на відсубстантивних дієсловах зі значенням дії (руху), процесу чи стану, зміст яких визначається асоціативно-метафоричною співвіднесеністю з предметом, названим мотивувальним іменником. Засадою асоціативно-метафоричного перенесення слугує асоціація, яка постає в уяві внаслідок різних відчуттів (зокрема зорових, слухових, нюхових, тактильних тощо) і з якою співвідноситься названа дія, процес чи стан. На думку Г. Кочерги, яка на основі когнітивно-ономасіологічного підходу кваліфікує такий вид співвіднесення як гештальтно-метафоричний, оскільки він опертий на гештальти – певні цілісні нерозчленовані структури свідомості, детерміновані зв'язками асоціацій з різними видами відчуттів, українські дієслова, мотивовані гештальтами, виявляють аналогію більшою мірою із зоровими відчуттями, а звідси цілісні фігури уподібнені із зоровими образами [11, 149].

Відсубстантивні дієслова зі словотвірною семантикою "виконувати дію (рухатися), позначати процес чи перебувати в стані, зміст яких визначається асоціативно-метафоричною співвіднесеністю з предметом, названим мотивувальним іменником" постають різними способами творення, від чого залежить кількісне наповнення словотвірного типу. Найбільш чисельним є словотвірний тип, у якому реалізатором дериваційного значення слугує суфікс **-и-/-ї-** і постфікс **-ся** (суфіксально-постфіксальний спосіб творення), пор.: *веретенитися*, *в'юнитися, зміїтися, гадючитися, клубочитися*, *комашитися, роїтися, пузиритися, кучмитися, макітритися, їжачитися, їжитися, халабудитися, щетинитися* та ін.

Ця група дієслів особливо актуалізується в художньому мовленні, оскільки від влучності та оригінальності, семантичної наповненості та неповторності утвореного метафоричного номінування залежить ступінь експресивності, який сприяє встановленню контакту з читачем та реалізації комунікативної мети твору. Часте використання таких вербативів, а щобільше продукування їх дає підстави висновувати про особливу рису ідіолекту того чи того автора. Неперевершеним майстром українського слова, в авторській кузні якого часто створювались шедеври на кшталт *бульбашитись*, *джерелитися, дротинитися, клоччятися, кукоблитися, тараканитися, склепитися, півнючитися, сокиритися, якоритися, цибулитися*, що становлять щедрий, оригінальний матеріал для ілюстрування авторських новотворів, є Микола Понеділок – епік, драматург, гуморист, сатирик, «людина великого серця, великий гуманіст і життєлюб» [10, 9]. Сила, гнучкість і лаконізм його дієслівних метафор вражає своєю оригінальністю та влучністю: вони постають ніжними, легкими, лагідними, коли автор передає тугу за далеким краєм, рідним селом, батьківською хатою, коли симпатизує тому чи тому герою (*Мені все любе-любе! І жаби, й цвіркуни, і птахи, і дим, що з хат угору* ***в'юниться****, і оця розпросторена й розспівана чиста блакить* (М. Понеділок), і гострими, різкими, саркастичними, коли викриває хиби суспільства, розвінчує риси характеру негативних персонажів, висміює їхню недолугість і пихатість (– *Вона не* ***півнючиться****, вона – не півень, а моя жона* (М. Понеділок). Авторські неологізми Миколи Понеділка, а також і інші загальновідомі суфіксально-постфіксальні дієслова асоціативно-метафоричної мотивації зі значенням руху постали об'єктом нашої уваги.

Мета пропонованої розвідки – установити словотвірний потенціал відсубстантивних суфіксально-постфіксальних дієслів зі словотвірною семантикою «виконувати дію (рухатися), позначати процес чи перебувати в стані, зміст яких визначається асоціативно-метафоричною співвіднесеністю з предметом, названим мотивувальним іменником» та окреслити причини, які обмежують творення девербативів.

Виклад основного матеріалу. Тип дієслівних предикатів та особливості значеннєвих відтінків детерміновано предметом, який послугував основою для асоціативно-метафоричного співвіднесення, а також відповідним контекстом, що зорієнтовує із реалізацією тієї чи тієї семантики слова.

Більшість аналізованих дієслів експлікують рух чи переміщення предмета в просторі, напр.: *зміїтися, в'юнитися, комашитися, клубочитися, кушпелитися, коловоротитися, струмитися, джерелитися*. Загалом дієслова руху чи переміщення предмета в просторі формують периферійний підвид предикатів дії (предикати дії-локативності) як одного з найбільших за обсягом типів предикатних синтаксем [5, 116; 15, 59] з притаманними їм ознаками динамічності, фазовості, часової локалізованості та активної ролі суб'єкта. Проте названі диференційні ознаки є актуальними в разі прямого значення того чи того дієслівного предиката. За умови переносного вживання ступінь вияву ознак може знижуватися, послаблюватися аж до нейтралізації деяких з них або ж і до переходу з одного типу предикатів до іншого.

Співвіднесення аналізованих суфіксально-постфіксальних дієслів з назвами істот і неістот дозволяє об'єднати їх у дві групи: асоціативно пов'язані з назвами істот і асоціативно пов'язані з назвами неістот. Для створення дієслів першої групи, мотиваторами яких слугують назви істот, здебільшого тварин, визначальними параметрами є:

– фігури їхнього руху, пор.: *зміїтися, в'юнитися,* напр.: *Дороги, асфальтом сковані, біжать та* ***в'юняться*** *уздовж і впоперек, догори й донизу…* (М. Понеділок);

– спосіб руху, пор.: *тарганитися,* напр.: – *Та на тих ста машинах, ти ж чула, як казали американці,* ***таргняться*** *сюди чотириста солдатів ще й з двома полковниками* (М. Понеділок);

– швидкість чи інтенсивність руху, пор.: *комашитися,* напр.: *…он із заклопотаними обличчями* ***комашаться****-метушаться люди* (М. Понеділок).

Якщо дія, названа подібними дієсловами, стосується назв істот, зокрема осіб, то є всі підстави кваліфікувати такі дієслова як предикати дії, що виражають поступальний (*тарганитися*) або непоступальний (*комашитися*) рух, який поширений твердою поверхнею. Якщо ж дія переноситься на назви неістот, то очевидним є непряме значення, що зумовлює синкретизм категорійного статусу відповідних дієслів. До того ж нейтралізація одних

ознак спричиняє транспозицію до предикатів процесу, а нейтралізація кількох – до предикатів стану. Наприклад, дієслово *в'юнитися* поза контекстом кваліфікують як дієслівний предикат дії, зокрема дії-локативності [15, 65], який виражає поступальний спрямований рух звивистою, ламаною лінією. Для цього дієслова, як і для всіх предикатів дії (про це йшлося вище), характерні диференційні ознаки динамічності, фазовості, часової локалізованості та активної ролі суб'єкта, напр.: …*У воді тремтливою зграйкою* ***в'юнилися*** *маленькі скумбрії* (Ю. Коваль). Дещо інші ознаки, притаманні *в'юнитися* в реченні *Жердина хляпнула у воду, і струмок підхопив роздерту хустку, заверетенив нею, і ось вона вже* ***в'юниться*** *під очеретами* (М. Понеділок). Дієслово передає динамічність, фазовість, локалізацію в певний момент мовлення. Проте, на противагу першому прикладові, дія відбувається мимовільно, неусвідомлено, тобто для її перебігу не потрібно зусиль суб'єкта. Такі предикати відносять або до периферії предикатів дії-локативності [15, 70], або вже і до предикатів процесу [12, 69].

За умови відсутності активного суб'єкта, а також вираженні постійної статичної ознаки, унаслідок чого певною мірою модифікується і фазовість позначуваного, з'являються всі підстави таке дієслово кваліфікувати як предикат стану, напр.: *Стежина* ***в'юнилась*** *понад ставом* (М. Понеділок).

Семантична диференціація асоціативно-метафоричних дієслів, мотивованих іменниками на позначення неістот, залежить від параметрів порівнюваної реалії чи способу її переміщення. Відповідно до цього аналізовані дієслова об'єднано в підгрупи на основі подібності:

– форми і напрямку руху, пор.: *клубочитися, кушпелитися*, напр.: *І отак, як той дим,* ***клубочаться*** *його думки* (М. Понеділок);

– способу руху повітрям, пор.: *роїтися*, напр.: *І тоді всяке* ***роїться*** *в голові моїй* (М. Понеділок);

– способу руху рідким середовищем, пор.: *джерелитися, ключитися, струмитися*, напр.: *Тут від хтозна-якого часу його* [Степана] *покревність* ***ключилася****, пускала парості і по всьому степові вростала міцно в землю* (М. Понеділок);

– механізму обертального руху, пор.: *коловоротитися*, *кружалитися*, *веретенитися*, напр.: *– Але хіба припам'ятати*, як ***коловоротяться****, сотаються думки..., і йому тяжко будь-що в голові затримати* (Зорепад, 79); *І нова хвиля думок, наче узлилася на нього* [Степана], *ще нав'язливіше кружляє-****вереститься***… (М. Понеділок).

Категорійна кваліфікація цих дієслів знову ж таки залежить від контексту.

Дієслово *клубочитися* поза контекстом позначає рух вгору клубами (ВТССУМ, 547; СУМ, IV, 191). Зазвичай, цей вербатив поєднується з іменниками *дим, хмари* і постає предикатом процесу, напр.: *Чи то очі звикли до темряви, чи стає світліше, але вже краще видно очерети, і вода виблискує, і* ***клубочаться*** *в небі хмари* (В. Нестайко). Проте вживання його з іменником *думки, мрії* свідчить про нейтралізацію ознаки динамічності і експлікацію статичності, що характерно для предикатів стану, напр.: І *отак, як той дим,* ***клубочаться*** *його* [хлопця] *думки* (М. Понеділок).

Дієслово коливального руху *роїтися*, передаючи первинну семантику невпорядкованого руху [17, 64] і сполучаючись найчастіше з іменниками на позначення комах (на кшталт бджіл чи комарів), належить до предикатів дії, напр.: *Квітнув сад,* ***роїлися*** *бджоли – мир і супокій* (Ю. Мушкетик). У поєднанні з іменниками *сніг, порох* тощо функціонує як предикат процесу, нівелюючи роль активного суб'єкта, напр.: *І буря затихала і наставала мертва тиша; вона дзвеніла обмерзлими сніжинками, що* ***роїлись****, переливаючись самоцвітами*… (М. Аркас). З іменниками *думки, почуття* і т. ін. виражає вторинну, переносну семантику «з'являтися, виникати одне за одним» (ВТССУМ, 1273; СУМ, VIII, 873). У такому контексті знівельовано роль активного суб'єкта, а крім того, дієслово передає статичну ознаку, що уможливлює його кваліфікувати як предикат стану, напр.: *– Не можу я без приговорювань. Не можу, серце, веселих вісток слати. Лише жалобні думки в моїй голові* ***рояться*** (М. Понеділок).

Якщо для наведених вище дієслів первинність чи вторинність семантики, звідси і предикатна кваліфікація зумовлена контекстом, то дієслова *джерелитися, ключитися, струмитися* виражають тільки вторинну семантику. Утворені на базі асоціативно-метафоричного перенесення, вони зберігають усі диференційні ознаки предикатів процесу, пор.: *А найгірше жінки дозоляють. Лайка аж* ***джерелиться*** *з їхніх уст* (М. Понеділок).

Вербативи *коловоротитися*, *кружалитися*, *веретенитися*, які постали на основі асоціації з механізмом обертального руху, теж експлікують лише вторинну семантику. Поєднання їх з іменниками *думки, почуття*, пасивна роль суб'єкта, статичність, своєрідна фазовість, що полягає в приблизній однаковості фаз [15, 81] й перебігу їх «ніби за інерцією, тобто без докладання сили» [20, 97], дають підстави вважати їх предикатами стану, напр.: *І нова хвиля думок, наче узлилася на нього* [Степана], *ще нав'язливіше кружляє-****вереститься***… (М. Понеділок).

Належність дієслів до того чи того типу предикатів – дії, процесу чи стану, (семантично-синтаксичний чинник) – значною мірою визначає їхній словотвірний потенціал [14, 259]. Предикати дії, зазвичай, мають більші словотвірні можливості, ніж предикати процесу і предикати стану, що зумовлено передусім їхніми диференційними ознаками, які, своєю чергою, детермінують валентно-дериваційну рамку. Валентно-дериваційна рамка прогнозує можливий обсяг словотвірних значень. Таку тенденцію простежують у тому випадку, коли вершиною словотвірної парадигми постають дієслова у прямому значенні. Проте ситуація кардинально змінюється, якщо вершинні дієслова вжиті в переносному значенні або й взагалі є авторськими неологізмами. Зсув семантики, з одного боку, певна функційна настанова (зокрема експресивна) уживання чи творення того чи того слова, а звідси і нечастотність використання – з іншого, стримують перебіг словотвірних процесів (функційно-стилістичний чинник) [18, 138], які відбуваються з дієсловами у прямому значенні

чи загальновживаними дієсловами, синонімними до авторського неологізму. Крім того, на породжувальну здатність вершинного слова має вплив словотворчий засіб (словотвірний чинник). Загальновідомо, що «в міру ускладнення морфемної будови твірного слова вичерпуються його словотворчі потенції» [8, 37]. Комплекс цих внутрішньомовних чинників зумовлюють обмеженість наповнення словотвірної парадигми як показника дериваційної спроможності.

Найпереконливішим свідченням сказаного буде визначити словотвірний потенціал аналізованих дієслів, які залежно від контексту можуть належати до трьох типів. Таким, наприклад, постає дієслово *в'юнитися*.

Словотвірні парадигми вершинного дієслова *в'юнитися* як предиката дії, процесу чи стану сформовано лише з однієї – вербальної – зони. Континуум же словотвірних значень цієї зони дещо вирізняється в кожному з трьох випадків. Від *в'юнитися* як предиката дії, згідно з даними лексикографічних джерел, постає дериват лише зі словотвірним значенням «початок виконання дії» як різновидом темпоральних модифікацій. Виразником цієї семантики слугує префікс **за-**, пор.: *зав'юнитися*, напр.: *Він* [Олізар] *закричав і* ***зав'юнився****, але його вже прив'язували до приступки* (Вал. Шевчук). Проте в мовленні, що засвідчують відповідні приклади-ілюстрації, від *в'юнитися* може поставати також дієслово *пов'юнитися*, зі значенням нетривалого виконання дії. Експлікатором так званого делімітативного значення слугує префікса **по-** [6, 237], напр.: *Коник похропів,* ***пов'юнився****, похвицявся, разів три здибився і, звісно, завмер під умілою рукою бувалого наїзника* (Н. Дзюбенко). Зрідка дієслово *пов'юнитися* може виражати завершальний етап дії, напр.: *Шанці подібні на довжелезну гадюку, що* ***пов'юнилася*** *по землі* (А. Дрофан).

Дієслово *в'юнитися* як предикат процесу асоціативно-метафоричної мотивації продукує девербативи *зав'юнитися* і *пов'юнитися,* утворені теж за допомогою префіксів **за-** і **по-**, але з дещо іншою словотвірною семантикою. Дієслово *зав'юнитися* передає кілька значеннєвих відтінків, зокрема:

а) початкового етапу процесу (здебільшого в поєднанні з іменниками *цівка, струмок, струмочок, річка*, *стрічка* тощо), напр.: *…з-під чуба по вилицях* ***зав'юнилися*** *тоненькі струмочки поту* (В. Ладижець); *Тисячі струмків* ***зав'юнилися*** *з гір, з якоюсь веселою люттю кидались на залишки снігу, тягли в долину пісок, каміння, торішні пожовклі трави.* (В. Сичевський); *Ось вона* [коробка] *розлетілась і з неї* ***зав'юнилась*** *на пом'яту траву якась стрічка* (Є. Кравченко);

б) одноразового вияву процесу, напр.: *…через усе небо навхрест* ***зав'юнилася*** *блискавка, зашварготіла, ніби на вогонь плеснули водою…* (П. Гуріненко); *Дріт лопнув, з дзенькотом і свистом* ***зав'юнився*** *чорною гадюкою до другого стовпа* (Ю. Мокрієв);

в) досягнутого результативного процесу (здебільшого в поєднанні з іменниками *дим, димок* тощо), напр.: *Тоненький сизий димок* ***зав'юнився*** *над вежею* (В. Чемерис).

Утворене дієслово *пов'юнитися* здебільшого виражає загальнорезультативне значення, напр.: *Та ось у Сніжка по білій шубі на лапі* ***пов'юнилася*** *червонаста ниточка* (А. Дрофань).

У девербативах, похідних від дієслова *в'юнитися* як предиката стану асоціативно-метафоричної мотивації, префікси **за-** і **по-** експлікують значення загальнорезультативного стану, проте дібраний фактичний матеріал дає змогу дещо диференціювати їхні семантичні відтінки. Перфективи з префіксом **за-** позначають більшою мірою результат стану, який знову повторюється після іншого попереднього стану, напр.: *З мосту дорога нагло роздвоїлась: одна круто повернула праворуч і* ***зав'юнилась*** *попід стінами замку, понад обривистим берегом – це починався битий шлях на Хотин…* (В. Малик); *Широкий, вибоїстий шлях кінчався — переходив у вузеньку стежку, що* ***зав'юнилась*** *між камінних глиб та дрібних камінців вгору, на високий вершок скелі* (М. Михайлевич). Така функція префікса сприяє зближенню результативного значеннєвого відтінка з делімітативним, який поодиноко можна простежити в деяких контекстах, напр.: *Врятувало нас те, що стежка раптом пірнула в кущі,* ***зав'юнилася*** *між величезними (з хату) валунами, а потім роздвоїлась* (Б. Андрійченко). Деривати з префіксом **по-** називають результат стану, який поширений на певній відстані від описуваної реалії, напр.: *Там – стежечки* ***пов'юнилися****, поховалися за ветхими хатками, гай шумить свіжим листом* (Л. Куліш); *Ні, їх стежини, раз перехрестившись, мабуть, навіки* ***пов'юнилися*** *в інші сторони світу* (В. Канівець).

Значення інтенсивності надає вершинному дієслову *в'юнитися* (до того ж його різним предикатним типам) префікс **ви-**, утворюючи дериват *вив'юнитися*. Цей дериват не засвідчено у словниках, проте він часто вживається в мовленні. Правда, більш поширеною є форма імперфектива – *вив'юнюватися*, напр.: *А на голові прозорилась,* ***вив'юнювалась****, як рожевий туманець над квітучою яблунькою, тонка, немов дим, шовкова шаль, перевита золотистими нитками й заправлена за срібний начільник…* (Р. Іванченко); *А щось не по його – знову пхенькав* [Матвійко] *і всім тілом* ***вив'юнювався*** *із бабиних пут, якими було його закручено поверх пелюшок – бабиною крайкою* (Гр. Тютюнник); *А супроти баштанів розляглись посіви А між посівами* ***вив'юнюється*** *у сріблястій місячній імлі дорога – далека ж бо далека – аж до неба* (М. Понеділок); *Стежка пругкішає,* ***вив'юнюється****, і тут я помічаю, як Юрій Оліферович починає відриватися від мене* (М. Равлюк).

Словотвірна парадигма дієслова *роїтися* як предиката дії (руху) є двозонною. Її структурують субстантивна і вербальна зона. Субстантивну зону сформовано лише з деривата *роїння*, що виражає опредметнену дію. Виразником цього транспозиційного значення слугує суфікс **-нн-**, напр.: *Таверна гула людом, як борть бджолами перед* ***роїнням*** (Р. Федорів). Іноді цей суфікс здатний розвивати вторинне значення – результату дії. Формальним показником реалізації такого значення слугує означення, яке безпосередньо стосується іменника *роїння* як

означуваного слова, напр.: *Так, ясна і тиха погода в цей день віщує гарний урожай поля і добре* ***роїння*** *бджіл* (Г. Кожолянко).

До вербальної зони належать деривати з чотирма модифікаційними словотвірними значеннями, зокрема «почати виконувати дію», «закінчити виконувати дію», «досягти загального результату», «виконувати дію в якій-небудь кількості», та трьома мутаційними словотвірними значеннями, серед усього: «вилітати роєм», «об'єднуватися в один рій», «утворювати рій».

Виразником семантичної позиції «почати виконувати дію» традиційно слугує префікс **за-**, пор.: *зароїтися*, напр.: *Городський сторож держав на вежі кілька пнів* бджіл, *котрі якраз тоді* ***зароїлися*** (А. Чайковський). Окрім основного модифікаційного значення, цей дериват експлікує переносне значення «заповнитися великою кількістю людей, що рухаються, метушаться і т. ін. // з'явитись у великій кількості» (ВТССУМ, 418; СУМ, III, 295), яке переводить це дієслово до предикатів процесу, напр.: Світлиця ***зароїлася*** новими людьми, що насилу пробирались через купи уламків (М. Коцюбинський).

Темпоральне словотвірне значення «закінчити виконувати дію» реалізує девербатив *відроїтися*, утворений за допомогою префікса **від-**, напр.: *Усі льотні бджоли сім'ї, яка* ***відроїлася****, збираються до рою і посилюють його* (ВТССУМ, 179; СУМ, I, 632). Синтезує темпоральну семантику завершального етапу дії і результативності загальнорезультативне значення [14, 66], експлікатором якого в аналізованому вершинному дієслові слугує префікс **по-**, пор.: *пороїтися*.

Девербатив *нароїтися*, що постав за допомогою префікса **на-**, виражає достатній ступінь квантитативності («роїтися в якій-небудь кількості»), напр.: *Сини просять у Бога, щоб уродило жито, щоб напаслися коні і* ***нароїлися*** *бджоли* (В. Войтович).

Різні префікси експлікують і мутаційні зміни, зокрема:

1) словотвірне значення «вилітати роєм» – префікс **ви-**, пор.: *вироїтися*; до того ж у текстах переважає вживання форми недоконаного виду, напр.: *Зенон висмикнув з-під пня, на якому сидів, молоде соковите зело; зело гірчило в роті, від цього ще більше судомило від голоду всередині, чорні джмелі* ***вироювалися*** *з очей і розліталися поміж принишклі хижі* (Р. Федорів);

2) словотвірне значення «об'єднуватися в один рій» – префікс **з-**, пор.: *зроїтися*, напр.: *…він* [Яків] *нібито вийде на садок, щось поговорить собі під ніс, оббіжить три рази довкруги одної яблуні, і всі рої, що того дня* ***зроїлися****, летять просто до нього* (У. Самчук);

3) словотвірне значення «утворюватися (про нові рої бджіл)» – префікс **роз-**, пор.: *розроїтися*, напр.: *Раз наймит піймав у садочку ройка, так з того одного* ***розроїлось*** *колодок з тридцять* (СУМ, VIII, 796).

Словотвірну парадигму дієслова *роїтися* як предиката процесу формують теж дві морфологічні зони – субстантивна і вербальна. Проте кількість семантичних позицій значно зменшується. До субстантивної зони, як і в попередньому випадку, належить дериват *роїння* з первинним словотвірним значенням опредметненого процесу та вторинним значенням – результату цього процесу, пор.: *За* ***роїнням*** *сніжинок свинцево зблискує латка ще не замерзлого ставу* (Б. Грищук) і *Еля сперлася на них* [двері] *спиною і видихнула хмаринку пари у кришталеве* ***роїння*** *сніжинок* (С. Поваляєва). Вербальна ж зона має дещо видозмінений континуум семантичних позицій. Зокрема вона складається з дієслівних девербативів лише з двома модифікаційними значеннями: «початок процесу» (словотворчий префікс **за-**), напр.: *У повітрі* ***зароїлися*** сніжини (Л. Смілянський); «нетривалий вияв процесу» (словотворчий префікс **по-**), напр.: *Декотрі з них* [сніжинок] *близько кружили, ніби чогось шукаючи;* ***пороїлися*** *сліпо і втекли в швидких течіях, мов послані до мети…* (В. Барка).

Двозонною постає і словотвірна парадигма вершинного дієслова *роїтися* як предиката стану. Проте обсяг її ще більш обмежений. Субстантивну зону традиційно формує іменник із суфіксом **-нн-** на позначення опредметненого стану, напр.: *Голос його* [Автора] *веде виставу. Фінал – постріл за лаштунками, самогубство.* ***Роїння*** *думок та образів, пошук сенсу життя* (Лесь Танюк). Серед семантичних позицій вербальної зони виокремлюють девербативи з модифікаційними словотвірними значеннями:

– «початок стану», пор.: *зароїтися* (словотворчий формант **за-**), напр.: *Гармаш помовчав, переварюючи почуте й намагаючись скласти в певній логічній послідовності думки, що* ***зароїлися*** *в голові* (А. Кокотюха);

– «достатня інтенсивність стану», пор.: *пороїтися* (словотворчий формант **по-**), напр.: *Вона* [Марта] *на його подивилася, і знов* ***пороїлися*** *думки – та вже не за те, як його* [наймита] *вбрати, а за його самого* (Марко Вовчок).

Мутаційне словотвірне значення «з'явитися, виникнути в чиїйсь голові» експлікують префікси **ви-** і **з-**, пор.: *вироїтися* і *зроїтися*, напр.: *Що там казати, в оцих розмовах і в Грековій голові* ***вироїлася*** *не одна* думка… (Ю. Мушкетик) і *При згадці про вчительку почуття тривоги за матір* ***зроїлися*** *знову* (М. Іщенко).

Словотвірні парадигми утворених на базі асоціативно-метафоричного перенесення дієслів *джерелитися, струмитися, тарганитися*, *коловоротитися*, *кружалитися*, *веретенитися*, які часто постають предикатами процесу чи стану та зрідка дії і серед яких значну кількість становлять авторські неологізми, є здебільшого нульовими або ж представленими поодинокими девербативами вербальної зони, не засвідченими в лексикографічних джерелах. Найбільш системно в мовленні реалізовано темпоральне словотвірне значення «початок процесу (стану чи дії)», виразником якого слугує префікс **за-**, пор.: *заджерелитися, заструмитися, заколоворотитися, заверетенитися*, *закомашитися,* напр.: *Мабуть, потяг до лицедійства в мені* ***заджереливсь*** *не лише з фольклорно-звичаєвих степових начал, де, бувало, що не Різдво, що не Новий рік, що не Купала, що не весілля – то й вистава* (В. Бровченко); *Трійця відчув, що й самому* ***заструмився*** *піт на спині під курткою* (Брати Капранови); *Ніхто вислухувати їх не буде, бо ввесь навколишній світ* ***заколоворотився*** *від лячних*

поголосок, як від якогось диму-чадіння (М. Понеділок); *Випорснула з колючого, осклизлого бадилля комашня (ти ба, вже ж наче мусила й пропасти) і затовклася,* ***заверетенилася****, заграла веселково в стовпах проміння, деручись усе вище й вище…* (Н. Околітенко); *Спітнілі боки й спини засовалися,* ***закомашилися****, захиталися, намагаючись увійти в загальний ритм, наче пародіюючи якийсь гротескний танець* (Я. Дубинянська).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Словотвірний потенціал відсубстантивних суфіксально-постфіксальних дієслів зі словотвірною семантикою «виконувати дію (рухатися), позначати процес чи перебувати в стані, зміст яких визначається асоціативно-метафоричною співвіднесеністю з предметом, названим мотивувальним іменником» загалом детермінований низкою внутрішньомовних чинників, зокрема лексичних, словотвірних, морфологічних, семантико-синтаксичних, функційно-стилістичних. Лексичне значення вершинного дієслова та відповідне синтаксичне оточення (контекст) зумовлюють належність цього дієслова до певного типу предикатів. Більшу спроможність продукувати похідні одиниці традиційно виявляють предикати дії. Проте і за таких умов важливими є семантичні особливості цих предикатів дії. Асоціативно-метафорична мотивованість аналізованих предикатів дії (руху), а звідси і їх нечастотність уживання накладають певні обмеження на їхню словотвірну здатність. А в разі віднесення вершинного дієслова до предикатів стану чи процесу, зміна предикатного статусу якого відбулася знову ж таки внаслідок метафоричного перенесення (сукупно йдеться про дво- чи трисутупеневе перенесення), це обмеження зростає. Серед інших чинників, які стримують словотвірні потенції, є комбінованість словотворчого засобу, за допомогою якого постало вершине дієслово.

Перспективним в подальшому вважаємо дослідження словотвірної спроможності вершинних дієслів асоціативно-метафоричної мотивації на позначення процесу і стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамець Н. В. Словотвірна парадигматика дієслів руху в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Адамець. – Івано-Франківськ, 2016. – 20 с.
2. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
3. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З. О. Валюх. – К. ; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
5. Городенська К. Г. Аспектуальні характеристики дієслів руху, переміщення / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми граматики : [зб. наук. праць]. – Кіровоград : КДПУ, 1997. – С. 116–119.
6. Городенська К. Дієслово / Катерина Городенська // Іван Вихованець, Катерина Городенська. Теоретична морфологія української мови. – К. : Пульсари, 2004. – С. 217–297.
7. Ґрещук В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Ґрещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
8. Ґрещук В. В. Теоретичні засади основоцентричної дериватології. / В. В. Ґрещук // В. В. Ґрещук, Р. О. Бачкур, І. Ф. Джочка, Н. М. Пославська. Нариси з основоцентричної дериватології; [за ред. Василя Ґрещука]. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – С. 6–38.
9. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
10. Клиновий Ю. Зиґзаґом угору : [передмова] / Юрій Клиновий // Микола Понеділок. Рятуйте мою душу. – Дерзі-Сіті – Нью-Йорк : Свобода, 1973. – С. 7–23.
11. Кочерга Г. Реалізація гештальтно-метафоричного різновиду в контексті відіменниково-дієслівної деривації в українській мові / Галина Кочерга // Мовознавчий вісник: [зб. наук. праць / відп. ред. Г. Мартинова]. – Черкаси, 2010. – Вип. 11. – С. 148–152.
12. Кутня Г. В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Галина Василівна Кутня. – Львів, 2004. – 207 с.
13. Кушлик О. П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові : [монографія] / О. П. Кушлик. – Дрогобич : Коло, 2015. – 384 с.
14. Кушлик О. П. Типологія словотвірних парадигм похідних дієслів в українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Оксана Павлівна Кушлик. – К., 2016. – 509 с.
15. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
16. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
17. Митрофанова О. Г. Семантико-синтаксична структура речень із дієслівними предикатами руху і переміщення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олена Григорівна Митрофанова. – Херсон, 2007. – 231 с.
18. Нелюба А. Стримувачі у словотвірних процесах української мови / Анатолій Нелюба // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – 2009. – Вип. 18. – С. 135–140.

19. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.

20. Семантические типы предикатов / [Т. В. Булыгина, О. Н. Селиверстова, Н. А. Ишевская и др.; отв. ред. О.Н. Селиверстова]. – М. : Наука, 1982. – 365 с.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.

СУМ – Словник української мови : В 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970 . – Т. І. – 799 с.; 1972. – Т. ІІІ. – 744 с.; 1973. – Т. IV. – 840 с.; 1977. – Т. VIII. – 927 с.

УДК 811.111'367.4'37

СЕМАНТИКА ПРЕПОЗИЦІЙНИХ ІМЕННИКІВ В ІМЕННИКОВОМУ СЛОВОСПОЛУЧЕННІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ У ТВОРАХ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРУ

Лесінська О. М.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено семантику препозиційних іменників в іменниковому словосполученні на позначення людини. Розглянуто особливості функціонування іменників у препозиції до головного слова з урахуванням найближчого контексту словосполучення.
Ключові слова: *іменникове словосполучення, семантика, модифікатор, препозиція, головне слово.*

Лесинская О. М. Семантика препозиционных имён существительных в именном словосочетании, обозначающем человека, в произведениях детективного жанра. *В статье исследуется семантика препозиционных имён существительных в именном словосочетании, обозначающем человека. Рассматриваются особенности функционирования имён существительных в препозиции к главному слову с учётом ближнего контекста словосочетания.*
Ключевые слова: *именное словосочетание, семантика, модификатор, препозиция, главное слово.*

Lesinska O. M. Semantics of prepositional nouns in noun phrases, naming a person, on the material of detective stories. *The present paper is a study of semantics of prepositional nouns in a noun phrase, naming a person. Functional peculiarities of nouns in preposition to the head word are under analysis, where close context of the phrase is taken into consideration.*
Key words: *noun phrase, semantics, modifier, preposition, head word.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Іменникове словосполучення на позначення людини в англійській мові є однією з основних структурних одиниць мови, яка поряд зі словом і реченням може виконувати як номінативну, так і комунікативну функцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Іменникове словосполучення в англійській мові неодноразово поставало об'єктом зацікавлення науковців, про що свідчить низка розвідок, присвячених виявленню його структурно-семантичних характеристик [1; 9], структурних [6; 13], семантичних [3; 11; 12] і препозиційних модифікаторів [8; 10], обсягу й кількісних характеристик [2; 7], функціональних особливостей словосполучення та його компонентів [4; 5]. Однак, незважаючи на різнобічне дослідження іменникових словосполучень у сучасних лінгвістичних студіях, недостатньо вивченими залишаються семантичні особливості іменникових словосполучень на позначення людини.

Актуальність роботи випливає з його основної проблематики, яка відповідає сучасній спрямованості мовознавства на пріоритетний розвиток антропоцентричних студій, зокрема особливостей актуалізації мовної характеристики персонажа як моделі мовної особистості.

Метою статті є детальний аналіз семантики іменників у функції препозиційних модифікаторів іменникового словосполучення на позначення людини в англомовному художньому тексті детективного жанру.

Завдання статті – виділити семантичні типи іменників-модифікаторів і розглянути їх взаємодію з головним словом та найближчим контекстом словосполучення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У праці ми досліджуємо іменникове словосполучення, яке складається з головного слова – іменника на позначення людини, вираженого формою однини або множини, детермінатора та щонайменше ще одного залежного елемента.

Модифікатори можуть розташовуватися в препозиції чи постпозиції до головного слова або мати двобічне розташування щодо нього. Отже, згідно з розташуванням модифікаторів у словосполученні, ми поділяємо досліджувані іменникові словосполучення на препозиційні, постпозиційні та словосполучення з двобічним розташуванням модифікаторів.

У роботі аналізуємо функціонально-семантичні особливості іменників у препозиції до головного слова. На відміну від інших типів модифікаторів, іменники виконують роль модифікаторів, які утворюють єдине ціле з головним словом. Це такі модифікатори, за умови видалення яких повністю змінюється значення словосполучення. Якщо розглядати головне слово іменникового словосполучення без його іменника-модифікатора, значення головного слова буде змінено та не відповідатиме змісту й ідеї автора.

Оскільки іменники-модифікатори функціонують невід'ємно від свого головного слова, ми розглядатимемо їх семантику не окремо за компонентами, а як одне ціле. Аналіз прикладів дав змогу виокремити сім лексико-семантичних груп (далі – ЛСГ) іменникових словосполучень, серед них: на позначення роду зайнятості (професії особи), родинних стосун-

© Лесінська О. М. Семантика препозиційних іменників в іменниковому словосполученні на позначення людини у творах детективного жанру

ків, оцінки, належності до певної групи, соціального становища,: соціальних стосунків і місця проживання (походження). Розглянемо приклади з кожної ЛСГ:

– **Рід зайнятості, професія особи:** *"handwriting analyst, law professor, and so on"* (8). У наведеному прикладі вживаються іменникові словосполучення з іменником-модифікатором *handwriting analyst* і *law professor*. З огляду на те, що модифікатори уточнюють і доповнюють значення головного слова, запропонована ілюстрація засвідчує випадок, коли модифікатор уточнює головне слово. Розглядаючи лише головні слова цих словосполучень – *analyst* і *professor* – без їх модифікаторів, ми втрачаємо специфіку роду діяльності осіб, оскільки й аналітик, і професор можуть мати різнобічне спрямування та кваліфікацію. Отже, маючи модифікатори *handwriting* і *law,* читач отримує повну інформацію про те, яку роль у контексті виконує певний персонаж.

Наведемо ще кілька прикладів іменникових словосполучень на позначення роду зайнятості та професії особи: "*very much the car salesman now"* (7); "*old Scotsman named MacKenzie, his sailing instructor"* (7); "*The assistant night manager of the grill"* (6); "*the cotton traders in Memphis are pushin' down prices"* (5); "*under suspicion by the hospital porter"* (3). Кожне головне слово зазначених словосполучень *salesman, instructor, manager, trader, porter* позначає рід заняття особи, однак іменник-модифікатор у словосполученнях *car salesman, sailing instructor*, *assistant night manager, cotton traders, hospital porter* конкретизує сферу діяльності. Як бачимо, у цих прикладах за семантику цілого словосполучення відповідає головне слово, яке вказує на рід занять чи професію особи, однак без іменника-модифікатора воно не містить конкретного визначення роду діяльності й не може вживатися в контексті, оскільки не підтримує зміст тексту.

Серед іменників-модифікаторів головного слова на позначення роду занять і професії особи ми виокремили такі, які вказують на: **а) місце роботи**: *"a poor school teacher out West"* (4), *"a London specialist"* (3); **б) сферу зайнятості**: *"a diamond merchant"* (1); *"some racing-car driver"* (1); **в) стать особи:** *"the earnest-looking girl assistant whom she kept"* (1).

Коли головне слово виражене іменниками на загальне позначення людини типу *man*, *woman*, *person*, іменник-модифікатор відповідає не лише за деталізацію чи опис головного слова, а й за семантику всього словосполучення. Розглянемо іменникові словосполучення а) *"If that nice explorer man hadn't been"* (2) і б) *"Ex-Army man?"* (1). В обидвох словосполученнях головне слово виражене іменником *man*. Лише завдяки іменникам-модифікаторам а) *explorer* і б) *ex-army* читач розуміє, що йдеться про рід занять людини.

– **Родинні стосунки:**

Іменникове словосполучення *"a twin sister, Vera"* (2) стосується родини, головне слово *sister* – іменник, що позначає родинні зв'язки. Іменник-модифікатор *twin* уточнює, про яку сестру йдеться в тексті, адже сестра може бути рідною, двоюрідною, зведеною тощо.

Іменники-власні назви в препозиції до головного слова вказують на належність до сім'ї, на прізвище, наприклад: а) *"the eldest Montgomery boy, who had dropped out of school"* (5) і б) *"The Hanna brothers ran it with iron fists"* (7). В іменниковому словосполученні "*the eldest Montgomery boy"* головне слово *boy* не має семантики родинних зв'язків, однак іменник *Montgomery*, що вказує на прізвище сім'ї, уточнює, до якої родини належить особа. В іменниковому словосполученні *the Hanna brothers* головне слово *brothers* уже містить семантику родинних зв'язків, а модифікатор *Hanna*, який є іменником-власною назвою, уточнює, до якої родини належать брати.

– **Оцінка:**

Іменникове словосполучення "*arriviste artists"* (1) позначає сферу діяльності особи за семантикою головного слова *artists*. Іменник-модифікатор *arriviste* в цьому прикладі виконує функцію оцінки, оскільки відображає ставлення мовця до митців.

– **Належність до певної групи:**

Наприклад, в іменникових словосполученнях *а) "the Baptist brethren"* (5) і *б) "fraternity boys"* (7) іменники-модифікатори *а) Baptist* і *б) fraternity* наголошують на належності особи до релігійної групи в прикладі *(а)* й студентської організації в прикладі *(б)*.

– **Соціальне становище:**

Наприклад, іменники-модифікатори *clergy* та *dowager* в іменниковому словосполученні *"higher echelons of the clergy, dowager ladies of the aristocracy up from the country"* (1) свідчать про високе соціальне становище осіб, номінованих головним словом *ladies*. У цьому прикладі спостерігається підтримка такої характеристики оточуючим контекстом – прийменниковим словосполученням у постпозиції *of the aristocracy*, яке функціонує як складова частина цілого іменникового словосполучення на позначення людини *"the clergy, dowager ladies of the aristocracy up from the country"* (1), та іменникового словосполучення *higher echelons.*

– **Соціальні стосунки:**

У цій групі основне смислове навантаження має головне слово, а іменник-модифікатор конкретизує головне слово, виражене іменником на позначення соціальних стосунків. Розглянемо іменникове словосполучення *"an old school friend of mine who is staying with us"* (2). У цьому словосполученні головне слово *friend* позначає дружні стосунки, а його препозиційний модифікатор – іменник *school* – надає додаткову інформацію про те, де зародились дружні стосунки. Окрім модифікатора-іменника, у препозиції до головного слова розташований ще модифікатор-прикметник *old*, завдяки якому можна приблизно уявити тривалість дружніх стосунків.

– **Місце проживання, чи походження:**

В іменникових словосполученнях *а) "I'd never heard a hill person give an order"* (5) і *б) "it was good to see an Arkansas boy so thoroughly crush"* (5) модифікатори *hill* та *Arkansas* слугують для позначення походження й місця проживання персонажів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, іменники-модифікатори в окремих випадках є незамінними складовими частинами іменникового словосполучення на позначення людини, оскільки уточнюють і доповнюють характеристику особи, в такий спосіб звужуючи семантику всього іменникового словосполучення.

Перспективою подальших досліджень уважаємо порівняльний аналіз особливостей функціонування іменникового словосполучення в текстах різних функціональних стилів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арсеньева И. Г. Именная фраза конструкции AA...N в структурно-семантическом и морфологическом аспектах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. Г. Арсеньева ; Одесск. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса, 1982. – 16 с.
2. Бедер И. Я. Структурная ёмкость группы существительного в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. Я. Бедер. – Л., 1974. – 21 с.
3. Береснев С. Д. О семантических взаимоотношениях компонентов словосочетания, составляющих из двух и более существительных / С. Д. Береснев, Л. А. Кравченко // Статистическая лексикография и учебный процесс. – К. : Высшая шк., 1990. – С. 85–90.
4. Бойцова Н. И. Функционально-семантический анализ атрибутивных словосочетаний типа A + N (person) (на материале современного английского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. И. Бойцова; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1977. – 20 с.
5. Герасименко Р. А. Субстантивная группа в позиции предикативного члена / Р. А. Герасименко // Проблемы синтаксиса словосочетания и предложения : [межвуз. сб. научн. трудов]. – Пятигорск : ПГПИИЯ, 1984. – С. 1–7.
6. Иванова И. П. Структура английского имени существительного / И. П. Иванова. – М. : Высшая шк., 1975. – 167 с.
7. Кауль М. Р. Система субстантивных свободных словосочетаний в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.663 / М. Р. Кауль; Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. Мориса Тореза. – М., 1970. – 23 с.
8. Кумехова Е. З. Значение слова и словосочетания (на материале словосочетаний «прилагательное + существительное» и «глагол + существительное» в современном английском языке) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. З. Кумехова; Моск. гос. пед. инст. иностр. языков им. Мориса Тореза. – М., 1974. – 32 с.
9. Кусков М. И. О структуре и семантике именных словосочетаний N+N в современном английском языке / М. И. Кусков // Вопросы научно-технической терминологии и методики преподавания иностранных языков. – Минск : Наука и техника, 1980. – С. 48–59.
10. Лебедева Г. А. Структурно-семантические связи субстантивных словосочетаний с адъюнктами-прилагательными в препозиции / Г. А. Лебедева // Синтаксические связи и реализация лингвистических единиц в английских текстах. – Куйбышев : КГПИ, 1980. – С. 79–87.
11. Черкасская Е. Б. Лексическая сочетаемость английских существительных в атрибутивной функции (Фразообразующие функции существительных в современном английском языке) / Е. Б. Черкасская // Исследования сочетаемости слов и их функций в словосочетаниях. – М. : МГПИ, 1978. – С. 3–8.
12. Юрьева Е. В. Английские субстантивно-субстантивные словосочетания в стилевой дифференциации языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. В. Юрьева. – М. , 2009. – 19 с.
13. Nastase V. Exploring Noun-Modifier Semantic Relations / Vivi Nastase, Stan Szpakovicz // In Fifth International Workshop on Computational Semantics. – Tillburg, Netherlands, 2003. – P. 285–301.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Christie A. At Bertram's Hotel / Agatha Christie. – Harper Collins Publishers, 2010. – 224 p.
2. Christie A. Partners in Crime / Agatha Christie. – Berkley, 1984. – 230 p.
3. Christie A. The Mysterious Affair at Styles / Agatha Christie. – London : Bodley Head, 1920. – 212 p.
4. Christie A. The Secret Adversary / Agatha Christie. – Pan Books, 1959. – 249 p.
5. Grisham J. A Painted House / John Grisham [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jgrisham.com/a-painted-house/.
6. Grisham J. The Client / John Grisham [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jgrisham.com/the-client/.
7. Grisham J. The King of Torts / John Grisham [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jgrisham.com/the-king-of-torts/.
8. Grisham J. The Runaway Jury / John Grisham [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jgrisham.com/the-runaway-jury/.

УДК 811.11`42

ПРИНЦИПИ КОГНІТИВНО-ЕМОТИВНОЇ ОБРОБКИ ХУДОЖНЬОГО НАРАТИВУ

Лещенко Г. В.
Черкаський державний технологічний університет

У статті досліджено основні принципи обробки і розуміння тексту. Особливу увагу приділено когнітивним й емотивним аспектам читацької діяльності, пов'язаної з інтерпретацією та розумінням художнього наративу.

Ключові слова: *читання, обробка тексту, модель, художній наратив, когнітивний, емотивний.*

Лещенко А. В. Принципы когнитивно-эмотивной обработки художественного нарратива. *В статье рассматриваются основные принципы обработки и понимания текста. Особое внимание уделяется когнитивным и эмотивным аспектам читательской деятельности, связанной с интерпретацией и пониманием художественного нарратива.*

Ключевые слова: *чтение, обработка текста, модель, художественный нарратив, когнитивный, эмотивный.*

Leshchenko H. V. Issues on cognitive and emotive processing of literary narrative. *The article highlights the basic principles of text processing and comprehension. Special attention is given to the cognitive and emotive aspects of the reader`s activity while interpreting and comprehending the literary narrative.*

Key words: *reading, text processing, model, literary narrative, cognitive, emotive.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У межах когнітивно-дискурсивного підходу поняття наративу постає прикладом «когнітивної лінгвістичної конструкції, що динамічно розгортається у часі» [див. 4, 83], онтологічною сутністю якої є інтеракціональна діяльність, пов'язана з поетапною (*incrementally accomplished*) передачею певного когнітивного плану (*the delivery of a cognitive plan*) від мовця до слухача [11, 73]. Розвиток теорії наративу і поступовий перехід від жорстких структуралістських принципів і методів аналізу, спрямованих на встановлення абстрактних ознак історії, до більш гнучкого розуміння наративу як взаємодії між текстом і читачем [2, 10] зумовили необхідність висвітлення лінгвокогнітивних механізмів цієї взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення процесів розуміння та обробки текстів (*comprehension and text processing*) розпочалось у 1970-х рр. із серії експериментів у площині психології (П. Торндайк), психолінгвістики й лінгвістики тексту (Т. ван Дейк, Д. Румельхарт, Р. Шенк і Р. Абельсон, Т. ван Дейк і В. Кінч), теорії штучного інтелекту (Р. Віленські) [5, 1]. Увагу дослідників було зосереджено на різноманітних аспектах цілісності і зв'язності, тому матеріалом аналізу слугували максимально прості (переважно штучно сконструйовані) тексти, які ілюстрували теоретичні положення пропонованих концепцій. Поступове розширення сфери досліджень за рахунок залучення до неї літературно-художніх текстів (наративів) активізувало зусилля академічної спільноти, спрямовані на визначення та опис основних факторів читацької діяльності. Ґрунтовне вивчення аспектів взаємодії «текст – читач» привело до переосмислення власне поняття наративності: якщо у класичній теорії серед критеріїв наративності розглядались такі фактори, як порядок подій, ускладнення, цілеспрямованість дій персонажів тощо (Р. Барт, Ц. Тодоров, А. Греймас, У. Лабов та ін.), то у постклясичних дослідженнях під наративністю розуміють не характеристику тексту, а те, що читач приписує тексту (М. Флудернік, А. де. Фіна, М.-Л. Райан, Д. Таннен та ін.). Саме тому сьогодні популяризовані розвідки, орієнтовані на встановлення зв'язків наративу (як семіотичного знаку) з мисленням, його концептуальними структурами, когнітивними операціями, принципами структурування знання та обробки інформації, що свідчить про очевидну **актуальність** пропонованого дослідження.

Метою статті є систематизація уявлень про принципи когнітивно-емотивної обробки текстової інформації, що регламентують процеси інтерпретації і розуміння художньої тканини наративу. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: 1) проаналізувати моделі когнітивної обробки текстової інформації; 2) висвітлити основні положення концепції когнітивно-емотивної обробки наративного тексту; 3) охарактеризувати читацьку діяльність з позицій лінгвокогнітивного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Положення про значущість читацького фактору в процесі текстосприйняття утвердилось в теорії наративу внаслідок так званого «епістемологічного напруження», що виникло між об'єктивістською концепцією «ідеальної фабули» та конструктивістською теорією «взаємодії об'єктивних характеристик наративної репрезентації й суб'єктивних відчуттів аудиторії» [1, 3]. І якщо формалісти й структуралісти звертались до вивчення логічної організації «правильно оформлених» (*well-formed*)

© Лещенко Г. В. Принципи когнітивно-емотивної обробки художнього наративу

історій, маючи на меті опис їхньої іманентної (та більш-менш інваріантної) структури, то в роботах пізнішого періоду, включно з рецептивними (У. Еко), психоаналітичними (П. Брукс), історичними (Дж. Фелан, М. Стернберг) та когнітивними дослідженнями (Д. Херман, М.-Л. Райан, М. Флудернік), перевагу надавали аналізові динамічних аспектів, які підкреслювали рухливість конфігурації наративної послідовності (структури), відтворюваної у свідомості читача в процесі текстосприйняття. На думку відомого швейцарського наратолога Рафаеля Бароні, цей зсув у наратологічній парадигмі був передбачений ще 1979 року зауваженням Умберто Еко, що «фабула не вибудовується одномоментно після того, як читач прочитав увесь текст: фабула − це результат тривалої серії «занурень» у текст, що здійснює читач під час читання. Саме тому фабула завжди відтворюється крок за кроком» [див. там само].

У своєму огляді наукових робіт із сучасної наратології Емма Кафаленос звертає увагу на необхідність детального вивчення інтерактивних процесів, до яких залучені читач і текстова репрезентація (наратив). Коментуючи основні положення сучасних критичних студій з теорії наративу, авторка зазначає: «Що з'явилося нового, так це дослідження, орієнтовані на визначення ступеня впливу читацьких рішень на конструювання наративного світу. <…> Подальший рух в цьому напрямку, якщо такий відбудеться, дозволить з більшою точністю описати моменти, які поки що не піддаються поясненню, а також отримати уявлення про умови, що сприяють посиленню взаємодії між текстовою репрезентацією та читачем у процесі конструювання наративних світів» [6, 114].

Залучення фактору читача до концептуально-методологічного апарату теорії наративу створило передумови для появи численних моделей обробки й розуміння тексту (інтерактивна модель Д. Румельхарта (1977–2004), моделі читацького очікування К. Гудмана (1967–1982) і Ф. Сміта (1971, 1973), інтерактивно-компенсаторна модель К. Становича (1980) та ін.) [10, 53–65], серед яких найвідомішою є конструкційно-інтеграційна модель (*Construction-Integration Model (CI-model*) Вальтера Кінча.

Ім'я В. Кінча проходить червоною ниткою крізь усю більш ніж 40-річну історію когнітивної психології та досліджень процесів читання й обробки тексту. Разом зі своїми колегами, серед яких слід окремо згадати Т. А. ван Дейка, В. Кінч розробив теорію розуміння тексту (*Theory of Comprehension*), принципи якої поширюються автором на усі форми людського розуміння. Перероблене і розширене видання книги В. Кінча «Розуміння: Парадигма свідомості» (*Comprehension: A Paradigm for Cognition*, 1998) містило результати багаторічних досліджень, що охоплювали період з середини 1970-х до середини 2000-х рр. та зазнали впливу різноманітних наукових течій і трендів, як-от: теорія схем, теорія ментального моделювання, теорія штучного інтелекту, граматика тексту тощо [там само].

Згідно з моделлю В. Кінча, читацька діяльність є двофазовим процесом, що складається з конструкційної фази та інтеграційної фази. У конструкційній фазі читач обробляє інформацію, яка надходить, і конструює **поверхневу репрезентацію** (*surface representation*) тексту, тобто ментальну репрезентацію конкретних слів і фраз, на основі якої вибудовуються пропозиції (що включають семантичні знання, емоційні та образні фактори) й формуються поняття. Ці пропозиції, на думку вченого, локалізуються в буфері короткострокової пам'яті та поєднуються між собою за допомогою пропозиціональної мережі (*propositional network*), яка залучає до процесу обробки інформації пропозиції із довгострокової пам'яті, що поступово робить мережу все більш нестійкою, некерованою, полівалентною та суперечливою. У межах конструкційної фази В. Кінч [7, 1274] диференціює мікро- та макроструктури зв'язного тексту: перші визначають пропозиціональне семантичне значення тексту, тоді як другі представляють «глобальну організацію цих понять в одиниці вищого порядку». Обидві ці структури формують **текстову базу** (*textbase*), «семантичний фундамент (*underpinning*) тексту».

У другій, інтеграційній фазі до обробки й розуміння тексту долучається знання контексту, який накладає певні обмеження на пропозиціональну мережу через деактивацію невідповідних смислових вузлів (*knowledge nodes*) та посилення пропозицій, які відповідають логіці контексту. Ця діяльність підтримує стабільність мережі аж до моменту формування більш ґрунтовної ситуаційної репрезентації, або **ситуаційної моделі** (*situational model*), яку часто ще називають ментальною моделлю тексту. Якщо ж інтеграції не відбувається, тоді розпочинається новий конструкційний етап. Як вказує В. Кінч, «цей громіздкий процес активації випадкового знання (*random knowledge*), що видається не дуже ефективним», звісно ж, не є економічно вигідним з погляду докладених зусиль, але гарантує адаптивність й гнучкість всередині контексту, який постійно змінюється [10, 55].

Слід зазначити, что модель Кінча доволі часто піддавалась критиці за надто очевидну, на думку опонентів, прихильність до положень теорії штучного інтелекту, а також за відстоювання першочерговості фази обробки інформації (*data-driveness*) у загальному процесі розуміння тексту. При цьому в альтернативних моделях (наприклад, в моделях К. Гудмана і Ф. Сміта), побудованих у руслі чітко артикульованого підходу «зверху-вниз» (*top-down*), увагу дослідників було сфокусовано на аналізі очікувань читача, які формуються у процесі читання. Як зауважує Сьюзан Райх [там само], В. Кінч послідовно просував свою тезу, що для читача не існує ніяких інших способів розуміння тексту, які б не передбачали хоча б побіжного ознайомлення з текстовим матеріалом, тому вчений ретельно дбав про підкріплення своєї теорії результатами емпіричних досліджень (наприклад, даними робіт М. Джаста і П. Карпентер (1980) з вивчення руху очей при читанні).

У цілому, незважаючи на суттєву критику деяких положень теорії В. Кінча, запропонована ним кон-

струкційно-інтеграційна модель досі залишається однією з найбільш затребуваних та найбільш придатних до адаптування у сфері наукових розробок когнітивної науки і суміжних з нею дисциплін. Так, саме ця модель, доповнена доробками Л. Флауера (1987), А. Грессера і Р. Звана (1993), Т. А. ван Дейка (1987), М. Зінгера (1992), Д. Майалла (1988) та ін., створила підґрунтя для появи концепції когнітивно-емотивної обробки художнього тексту, розробленої голландськими вченими Е. В. Кнепкенсом і Рольфом Званом (1994).

У парадигмі лінгвістичних досліджень поняття «емоції» тривалий час сприймалось як протиставлення до поняття когніції або принаймні як таке, що не впливає суттєво на неї. Модель Кнепкенса-Звана, яка постала внаслідок зсуву фокусу уваги когнітивістів до аналізу взаємовідношень «текст − читач», поклала початок і переосмисленню відношень «когніція − емоції», що викликало сплеск наукового інтересу до вивчення емоційної сфери індивіда.

Девід Майалл, один з основоположників теорії читацького відгуку (*Readers` Response Theory − RRT*), у своєму есе «За межами інтерпретації: Когнітивна значущість читання» (*Beyond Interpretation: Cognitive Significance of Reading*, 2005) піддав серйозній критиці положення когнітивної поетики, згідно з яким емоції визначаються як дещо вторинне, як результат когніції, а не її рушійна сила [9, 147]. Аналогічний погляд представлено і в моделі Кнепкенса-Звана, пріоритет у якій надано функції емоцій: емоції скеровують увагу читача на певні типи інформації в тексті, унаслідок чого інші типи інформації відходять на задній план. Саме завдяки цій ознаці емоції часто перебирають на себе функції когніції, коли читач зазнає труднощів у розумінні тексту, особливо на початку читання [8, 128].

У межах своєї теорії Е. В. Кнепкенс і Р. Зван виділяють два типи емоцій: Ф-емоції (*F-emotions − fiction emotions*), які читач відчуває відносно світу подій, та А-емоції (*A-emotions − artefact emotions*), що виникають у нього стосовно усього твору в цілому з урахуванням тематики, авторського стилю, ступеня виконання замислу тощо. Водночас вчені відзначають очевидну умовність подібного розмежування, вказуючи на легкість, з якою обидва типи емоцій можуть переходити із однієї категорії в іншу [8, 130]. Далі Е. В. Кнепкенс і Р. Зван співвідносять ці емоції з рівнями обробки тексту (за В. Кінчем): на **поверхневому рівні** превалюють виключно А-емоції (читач оцінює стиль, ритм, синтаксичні та семантичні девіації тощо); на рівні **текстової бази** емоційно марковану інформацію найчастіше включено до афективно нейтральних фрагментів; на рівні **ситуаційної моделі** активуються Ф-емоції (***альтероцентричні***, що зосереджуються на емоціях персонажів фікціонального світу, та ***егоцентричні***, що викликані власними переживаннями читача стосовно розвитку подій); і, нарешті, на рівні **прагматичної моделі** (*pragmatic model*) знову актуалізуються А-емоції, пов'язані з оцінкою творчої майстерності письменника. При цьому прояв тих чи інших А-емоцій може залежити від найрізноманітніших факторів: 1) від досвіду читача (досвідчені читачі відчувають більше А-емоцій, оскільки легко «схоплюють» стилістичні прийоми і особливості авторської техніки); 2) від жанрової належності тексту (реалістичний детектив викликає у читача набагато меншу кількість А-емоцій, ніж постмодерністський роман); 3) від характеру розв'язки (іноді твір з відкритим фіналом може спричинити відчуття незадоволення та розчарування) і т.ін. [8, 133–134].

Аналізуючи модель Кнепкенса-Звана, дослідники звертають увагу на обмежену кількість емпіричних досліджень, здатних підтвердити або спростувати положення зазначеної теорії, а також на очевидну умовність диференціації згаданих рівнів обробки тексту [10, 105]. Проте неможливо не відзначити важливості цієї концепції для розвитку когнітивної психології, наратології, теорії читання, теорії читацького відгуку, теорії емоцій, об'єктом дослідження яких є сфера рецепції адресата (роботи Д. Майалла, Д. Куікена, Дж. Купчика, К. Оутлі, П. Сильвіа та ін.).

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Запропонований нами огляд моделей обробки й розуміння тексту (зокрема й наративного) підтверджує висновок, що читацька діяльність є «когнітивно-емотивним процесом, обумовленим соціально-культурними факторами» [3, 126], «складною ментальною операцією», відповідно до якої «свідомість просіває нову та вже існуючу у розпорядженні інформацію, розпізнає патерни, активує структури пам'яті й встановлює, посилює та перебудовує зв'язки ментальних мереж» [10, 16]. Рушійною силою когнітивних процесів є афекти та емоції.

Детальніший аналіз когнітивних та емотивних чинників, які регламентують механізми текстосприйняття, дозволить встановити специфіку когнітивних операцій, що здійснюються читацькою свідомістю в процесі розуміння тексту. Характер цих операцій залежить від певного типу внутрішньої організації наративного тексту. Визначення цих типів та їх конфігурацій є темою окремого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Baroni R. Introduction: The Many Ways of Dealing with Sequence in Contemporary Narratology / Raphaël Baroni // Narrative Sequence in Contemporary Narratologies / [ed. by R. Baroni, F. Revaz]. – Columbus : Ohio State University Press, 2016. – P. 1–11.

2. Fina A. Analyzing Narrative: Discourse and Sociolinguistic Perspectives / Anna de Fina, Alexandra Georgakopoulou. – Cambridge : CUP, 2012. – 223 p.

3. Fokkema D. Knowledge and Commitment: A Problem-Oriented Approach to Literary Studies / D. Fokkema, E. Ibsch. − Amsterdam-Piladelphia : Benjamins Publishing Company, 2000. – 217 p.

4. Gonzales M. Pragmatic Markers in Oral Narrative: The Case of English and Catalan / Montserrat Gonzales. – Amsterdam-Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. – 410 p.

5. Iwata Y. Creating Suspense and Surprise in Short Literary Fiction: a Stylistic and Narratological Approach [Electronic resource] / A thesis submitted to School of Humanities of the University of Birmingham for the degree of Doctor of Philosophy / Yumiko Iwata. – Birmingham, 2008. – 287 p. – Mode of access: http://etheses.bham.ac.uk/284/1/Iwata09PhD.pdf

6. Kafalenos E. Narrative Causalities / Emma Kafalenos. – Columbus : Ohio Press University, 2006. – 247 p.

7. Kintsch W. The Construction-Integration Model of Text Comprehension and Its Implications for Instructions [Electronic resource] / Walter Kintsch // Theoretical Models and Processes of Reading / [ed. R. Ruddell, N. Unrau / 5th ed.]. − 2004. − P. 1270–1328. − Mode of access: http://www.academia.edu/23475447/Kintsch_W._2004_._The_constructionintegration_model_of_text_comprehension_ and_its_implications_for_instruction

8. Kneepkens E. W. E. M. Emotions and Literary Text Comprehension [Electronic resource] / E. W. E. M. Kneepkens, R. A. Zwaan // Poetics. – 1994. – 23. – P. 125–138. – Mode of access to the article: https://sites.ualberta.ca/~dmiall/Cognitive/Readings/Kneepkens_Zwaan_1995.pdf

9. Miall D. S. Beyond Interpretation: The Cognitive Significance of Reading [Electronic Resource] / D. S. Miall // Cognition and Literary Interprettion in Practice / [ed. H. Veivo, B. Petterson, M. Polvinen]. − Helsinki : University of Helsinki Press, 2005. − P. 129–156. − Mode of access: https://sites.ualberta.ca/~dmiall/MiallPub/Miall_Interpretation_Helsinki_ 2005.pdf

10. Reichl S. Cognitive principles, critical practice: Reading Literature at University / Susanne Reichl − Vienna : Vienna University Press, 2009. – 348 p.

11. Schegloff E. E. Discourse as an Interactional Achievement: Some Uses of 'Uh huh' and Other Things That Come Between Sentences / E. E. Schegloff // Analyzing Discourse: Text and Talk / [ed. by D. Tannen]. – Washington D. C. : Georgetown University Press, 1982. – P. 71–93.

УДК 811.111: 801.8: 82.09: 81'322.5

ЛІНГВОКОГНІТИВНА СПЕЦИФІКА ОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗНОСТІ ЛІМІНАЛЬНОГО: ВІДКЛАДЕНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ

Лисова К. А.
Київський національний лінгвістичний університет

Сучасній поезії притаманна випадковість поетичних форм і маніпулювання стилістичними прийомами. Когнітивна поетика розробляє методологію, що дає змогу пояснити механізми ірраціонального сприйняття реальності. Ірраціональні способи концептуалізації дійсності породжують абсолютно нові типи образності. У статті розглянуто особливості осмислення образності лімінального. Значну увагу приділено процесу відкладеної категоризації, що є лінгвокогнітивним підґрунтям інтерпретації образів лімінального.

Ключові слова: *образність лімінального, лімінальний стан, категоризація, відкладена категоризація.*

Лысова Е. А. Лингвокогнитивная специфика осмысления образности лиминального: отложенная категоризация. *Современная поэзия характеризуется случайностью поэтических форм и манипулированием стилистическими приёмами. Когнитивная поэтика разрабатывает методологию, которая позволяет объяснить механизмы иррационального восприятия реальности. Иррациональные способы концептуализации действительности порождают абсолютно новые типы образности. В статье рассматриваются особенности осмысления образности лиминального. Значительное внимание уделяется процессу отложенной категоризации, который является лингвокогнитивной основой интерпретации образов лиминального.*

Ключевые слова: *образность лиминального, лиминальное состояние, категоризация, отложенная категоризация.*

Lysova K. A. Linguistic and cognitive specificity of liminality imagery conceptualization: delayed categorization. *Modern poetry is characterized by arbitrariness of the poetic forms and manipulating stylistic devices. Cognitive poetics elaborates methodology that allows to explain the tricks of irrational comprehension of reality. Irrational ways of conceptualizing reality create completely new types of imagery. The article deals with the features of understanding the imagery of the liminal. Considerable attention is paid to the process of deferred categorization, which is the linguistic cognitive basis for the interpretation of liminal images.*

Key words: *liminality imagery, liminal state, categorization, delayed categorization.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. З огляду на те, що нині на авансцену мистецтва слова виходять категорії інакшості, неможливості, парадоксальності, у фокусі уваги когнітивної поетики та інших когнітивних студій художнього тексту опиняються нові типи поетичної образності – колоративна, ідіотипна й кенотипна, контрастивна, парадоксальна та образність лімінального. Специфіка образності лімінального виходить у площину амбівалентного стану ліричного героя, що характеризується ірраціональністю, розмитістю, переходом у проміжну зону абсолютного «позанаходження», у сферу між протилежними станами свідомості.

Метою статті є виокремлення особливостей осмислення й інтерпретації образності лімінального, що реалізується через низку конкретних **завдань**, зокрема: 1) витлумачити поняття образності лімінального; 2) розробити типологію образів, що трактуються як лімінальні; 3) визначити передконцептуальну іпостась образу лімінального; 4) продемонструвати вплив процесів категоризації та відкладеної категоризації на осмислення образності лімінального.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен лімінальності (лат. līmen – «поріг») останнім часом викликає інтерес у вчених багатьох галузей науки. Це явище вивчається в царинах лінгвофілософії, психології, соціології, когнітивної лінгвістики загалом і когнітивної поетики й літературознавства зокрема.

Поняття «***лімінальність***» уведено представником французької позитивної антропології А. ван Геннепом [8] і надалі розвинуто та переосмислено В. Тернером. Поступово цей термін набуває дедалі ширшого вжитку. Найчастіше його використовують на позначення стадії переходу системи з одного стану в інший, що пов'язана з утратою структури, ієрархії, статусу елементів [12].

Категоризація – це розумова операція, спрямована на формування категорій як понять, які найбільш точно узагальнюють і класифікують результати пізнавальної діяльності людини [1, 22].

У когнітивній лінгвістиці категоризацію розглядають як когнітивну діяльність людини, на основі чого класифікує речі «звичайна людина, і те, як вона зводить нескінченну різноманітність своїх відчуттів та об'єктивне розмаїття форм матерії та її руху в певні рубрики» [5, 45]. Так, поняття «категоризація» є одним із фундаментальних понять людської діяльності й одним із ключових понять когнітивного підходу [5, 45]. Із цього випливає, що категоризація є одним із основних способів упорядкування навколишнього світу, певним чином систематизування

© Лисова К. А. Лінгвокогнітивна специфіка осмислення образності лімінального: відкладена категоризація

того, що споглядаємо, й побачити в цьому спільність одних явищ і відмінність інших [1, 23–28].

За когнітивного підходу категорії виділяються на основі прототипів. Але, згідно з Дж. Лакофом, на відміну від визначення прототипу з психологічного погляду, пов'язаного з виділенням категорій на основі експериментів із категоризації, когнітивний підхід визначає прототип як когнітивний орієнтир, який-небудь образ, схему, ідеал, стереотип [1, 25–26]. Зарахування одиниць знання до певних рубрик досвіду – категорій – в основному здійснюється в межах трьох систем мовної категоризації: лексичної, граматичної або інтерпретуючої [3, 38–44].

Думку В. Шкловського щодо деавтоматизації процесу сприйняття в поетичному тексті втілено в працях Р. Цура, зокрема в його концепції передкатегоріальної обробки інформації, що пояснює механізми лінгвокреативного мислення і специфіку поетичності. Передкатегоріальна обробка інформації (precategorial information processing) передбачає вихід за межі чітко окреслених категорій за допомогою «відкладеної категоризації» ("delayed categorization"), спрямованої на оброблення дифузної емотивності поетичного тексту [10, 14].

Саме наявність дифузної, тобто розпорошеної, емотивності пояснює особливий неочікуваний ефект, створюваний руйнуванням гештальтності предметів і явищ, що описуються в поетичному тексті [9; 5, 44–50]. За Р. Цуром, свавілля у використанні стилістичних прийомів і маніпуляції мовними одиницями виявляється не таким помітним порівняно з «насильством над когнітивними процесами, що забезпечують інтерпретацію навіть поетичної зарозумілості» [5, 44–50], оскільки одиниці поетичного мовлення, зокрема поетичні образи, мають багатомірну лексико-семантичну й синтаксичну структури, вони важко піддаються будь-якому виду лінгвістичної категоризації [2, 62]. Сприйняття та інтерпретація художніх творів включає *модифікацію*, *деформацію* й *адаптацію* когнітивних процесів до умов, у яких вони раніше не функціонували. У деяких випадках така деформація є «організованою злочинністю проти когнітивних процесів» [11, 4].

З огляду на позицію дослідниці О. Маріної, що осмислення парадоксальних поетичних форм зумовлює надмірну модифікацію або деформацію звичних когнітивних процесів, адже їхньою основою є навмисна категоріальна помилка [7, 15–32], уважаємо, що образність лімінального викликає відхилення від звичного для читача вектору/стратегії категоризації в осмисленні поетичного твору, що зумовлює відкладення категоризації [11, 51–54]. Проте таке руйнування має конструктивний характер, що відображається у творенні якісно нових поетичних форм і категорій.

Мова й мовлення характеризуються високим ступенем категоризації. Поезії ж притаманне постійне протистояння між тенденцією до більш високого, ніж завжди, рівня організації когнітивної діяльності та тяжінням до навмисного її порушення [11, 2–3]. Осмислення й інтерпретація поетичного тексту читачем і/або інтерпретатором залежать від категоризації (strategy) [10, 46]. Перевагою швидкої категоризації можна вважати здатність людини миттєво реагувати на мінливість ситуації. Відбувається це за рахунок ігнорування більш важливої, передкатегоріальної інформації [10, 46], тоді як відкладена категоризація, незважаючи на чітко виражену уповільнену реакцію, дає змогу схоплювати важливу передкатегоріальну, тобто сенсорну, інформацію. Однак затримка в категоризації може викликати переобтяження пам'яті великою кількістю сенсорної інформації [10, 46]. До того ж унаслідок відкладеної категоризаціїї можуть виникати невпевненість [10, 46], тимчасова емоційна дезорієнтація [10, 372], невизначеність і вагання.

Зважаючи на концепції словесного поетичного образу [2], де останній трактується як лінгвокогнітивний текстовий конструкт, що інкорпорує передконцептуальну, концептуальну й вербальну іпостасі [2, 147], і когнітивно-дискурсивної категорії парадоксальності [6], де парадоксальна поетична форма тлумачиться як мультимодальний конструкт, що функціонує в сучасному англомовному поетичному дискурсі, уможливлюючи виявлення специфіки його розгортання та жанрово-стилістичні особливості [6, 198], визначаємо образність лімінального як систему словесно поетичних образів, основними семантичними ознаками яких є *дифузність*, *невизначеність*, *межевість* і *перебування «ні тут, ні там»*. У контексті статті образ лімінального постає як лінгвокогнітивний конструкт, що інкорпорує три іпостасі – передконцептуальну, концептуальну та вербальну.

Передконцептуальна іпостась словесного поетичного образу – це сукупність базових концептів та архетипів, які є його підґрунтям і джерелом глибинного смислу відчуттів і уявлень читача. Трансформації образ-схем шляхом різних видів лінгвокогнітивних операцій забезпечують конфігурацію концептуальної структури словесного поетичного образу [6, 56–57].

Концептуальну іпостась розглядаємо як внутрішньоформний образ, цілісність, що інтегрує в собі різні концептуальні ознаки номінативних одиниць словесного поетичного образу, через які здійснюється акт пізнання. Вона структурована концептуальними схемами, що висвітлюють лінгвокогнітивні механізми його формування та зумовлюють особливості функціонування в поетичному тексті. Вербальна іпостась поетичного образу трактується як утілення його передконцептуальної й концептуальної структур у словесну тканину віршованого тексту шляхом різних лінгвокогнітивних операцій і процедур [2, 148, 152, 159].

Маркером, який сигналізує про лімінальний характер того чи іншого поетичного образу за змістовим критерієм – у семантичній і концептуальній площинах, є наявність у ньому ознак *дифузності* (*diffuse emotions*), *невизначеності* (*ambiguity, indeterminacy*) й *розмитості* (*blur*), *трансгресивності* (*transgressive emotions*).

Образність лімінального визначаємо як сукупність таких поетичних образів: *лімінальна персона, лімінальний час, лімінальний простір* і *лімінальний стан*. Зокрема, *лімінальний стан* уважається чи не

єдиним із найбільш неоднозначних станів, у яких може перебувати людина. Знаходячись «на межі», індивід, безсумнівно, мислить, реагує, сприймає все, що відбувається довкола, абсолютно інакше [12]. Межовий стан відкриває ті сторони людського єства, які за жодних умов не стали б очевидними в повсякденному житті. Лімінальний час, як і лімінальний простір, виражає, з одного боку, надзвичайно складний процес відділення індивіда від упорядкованої, хронологічної системи [13, 120–121], а з іншого – його приєднання до альтернативної, антихронологічної, антитемпоральної системи [13, 120–121].

Інтегральна свідомість передбачає багатовимірне осмислення реального та/або уявного світів і охоплює нові види поетичного мислення – трансгресивне, катахрестичне, гротескне, паралаксне, парадоксальне, параболічне, есеїстичне [6, 117].

З огляду на такі ознаки багатовимірності образу лімінального, як тяжіння до суположення несумісних ознак предметів і явищ, перетин межі між можливим і неможливим, можливість «онтологічних» перетворень предмета або феномена [6, 6], витлумачуємо образ лімінального як результат парадоксального, катахрестичного, трансгресивного та паралаксного видів мислення. Саме ці типи мислення відкривають доступ до передкатегоріальної інформації, котру читач декодує в процесі відкладеної категоризації.

Передконцептуальним підґрунтям образу лімінального є архетипи Смерті й Відродження (Death and Rebirth). У результаті концептуального та семантичного видів аналізу встановлено, що так чи інакше образи лімінального загалом та образи лімінального стану зокрема відлунюють смислами, асоційованими зі смертю. Наприклад, стан *туги* ліричного Я у вірші *"Symptoms" С. Ханна* за близькою людиною має *смертельні симптоми*: "*Although you have given me a stomach upset, / Weak knees, a lurching heart, a fuzzy brain*" («*Незважаючи на те що після тебе лишились розлади шлунку / Ослаблі коліна, серце у пошуку, сплутана свідомість*»), "*Although you have given me <...> / A pulse rate for the Guinness Book of Records*" («*Незважаючи на те, що після тебе лишились <...>/ пульс, що можна занести до Книги рекордів Гіннесса*») ("Symptoms", S. Hannah). Однак кожна станза закінчується медитативним повтором "*Life now is better than it was before*" – «*Життя тепер краще, ніж було раніше*», що активує ознаки архетипу Відродження, адже, за Р. Цуром, усе у світі «імплікує свою протилежність» [10].

З аналізу притаманних образу лімінального ознак невизначеності, дифузності, розмитості й мінливості випливає, що передкатегоріальною основою образу лімінальної персони є архетипи Трікстера (Trickster) і Маски (Mask). Первинною ознакою образу лімінальної персони є оксиморонний характер творення, парадоксальність, оскільки архетип Трікстера поєднує в собі кардинально протилежні сутності й надлюдини, і недолюдини, як божества, так і тварини. Основне, що формує його поведінку, лежить у сфері несвідомого, і саме це є тією внутрішньою таїною, несвідомою безоднею, котра і приваблює, і відштовхує оточення, а також і самого Трікстера в усвідомленні себе. Отже, Трікстер є одночасно і творцем, і руйнівником, він й ідеолог, і жертва власної брехні, і, позаяк його поведінка визначається не свідомо обраною моделлю, а несвідомими імпульсами, бажаннями, інстинктами, він не знає добра і зла, хоча й не позбавлений відповідальності ні за те, ні за інше. «Трікстер може мандрувати крізь межі в будь-який час, проникаючи в соціальну структуру за власним бажанням, але не може там залишитися. Він має повернутися в стан betwixt and between для того, щоб показати власну силу» [9].

Архетип Маска – один із найстаріших, а також він безпосередньо пов'язаний із поняттям «особистість». У своєму первинному значенні слово «особистість» позначало маску, роль, виконувану актором грецького театру. За часів античності маску надягали для того, що актор міг зображати когось іншого, але не самого себе.

В образі лімінальної персони ознаки архетипів Трікстера й Маски втілюються конструюванням образу ліричного Я як людини, що втратила власну ідентичність, перебуває між двома екзистенційними площинами, стоїть на порозі складного вибору, перебуває під впливом надто сильних почуттів/емоцій, не тямить себе, змінює місце проживання або сферу діяльності. Лімінальна персона характеризується *структурною/фізичною непомітністю* (*structural/physical invisibility*), *неважливістю/маргінальністю* (*inferiority, marginality*), *перебуванням між двома станами/віковими межами* (за В. Тернером, *"not-boy-not-man"*), *безстатевістю* (*sexlessness*), *анонімністю* (*anonymity*), *покірністю* (*submissiveness*) і *мовчазністю/мовчанням* (*silence*).

Лімінальний час у контексті дослідження розглядаємо у двох аспектах: 1) одночасно як момент/період абсолютної позачасовості, а також «застиглого часу» ("a moment in and out of time") [13]; 2) як період/точку часу між двома довшими або більш значущими відрізками часу. Так, з огляду на перший аспект, лімінальний час може бути проміжком «спільного» часу, тобто часом зустрічі чогось протилежного, несумісного, як-от час зустрічі смертних із богами в ірландській міфології [4, 47]. На противагу цьому в межах другого аспекту образи лімінального часу постають як такі, що зображають *реальні часові відрізки*, які, залежно від контексту, трактуються як *пограничні*. Наприклад, *частини дня – світанок* (*dawn*, час між ніччю та ранком), *вечір, сутінки* (*evening*, уже не день, але ще й не ніч), *ніч* (*night*, розглядається як містичний час, що розділяє дні); *пори року – осінь, весна* (*autumn*, *spring*, концептуально «неосновні», проміжні між зимою й літом пори року). Компоненти образів лімінального часу містять семантичні ознаки *нетривалості*, *минущості*, хоча в деяких випадках існування в такому часі може стати постійним і непереборним.

Так, у вірші С. Плат *"Insomniac"* («*Людина, що страждає від безсоння»)* конструюється образ лімінальної персони – це ліричне Я, яке, попри всі намагання та снодійні ліки, не може заснути, почуваючись украй некомфортно, що втілено в поетичних епітетах на позначення *дратівливості*, *опору* і *страждань*, а саме: *"irritating sand"*, *"immune to*

pills", *"suffers his desert pillow"*. Такий хаотичний і невизначений стан переосмислюється у вірші, зокрема поетична метафора *tedium of the protracted evening – нудьга вечора, що затягнувся,* відлунює смислами *втрати відчуття реальності* через *розтягування часу*, *пірнання у мрії* та *спогади*, що здаються сном:

Over and over the old, granular movie
Exposes embarrassments – the mizzling days
Of childhood and adolescence, sticky with dreams,
Parental faces on tall stalks, alternately stern and tearful,
A garden of buggy rose that made him cry.
His forehead is bumpy as a sack of rocks.
Memories jostle each other for face-room like obsolete film stars.

Як і в багатьох інших поетичних текстах С. Плат, у наведеному вірші через низку лексичних одиниць і словосполучень (*suffers, no-life; light, like death*) актуалізовано архетип Смерті й концепт СМЕРТІ, тимчасового вмирання поряд із самотністю та відчуженістю (*"A life baptized in no-life for a while"*). Таке змалювання стану безсоння корелює з розумінням лімінальності А. ван Геннепа [8], якиий пов'язував зміну статусу або соціальної ролі з умиранням і подальшим переродженням (архетип Відродження), що супроводжується набуттям якісно нових рис (*birth, death, marriage*).

Образ лімінального часу конструюється за допомогою словосполучення *protracted evening* (*занадто довгий вечір)*, що складається з двох лексичних одиниць: іменника *evening* на позначення проміжку часу між днем і ніччю та епітета *protracted*, що містить негативні конотації.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У результаті концептуального й семантичного видів аналізу встановлено, що образність лімінального має ірраціональне начало. Вона є результатом парадоксального, катахрестичного, трансгресивного та паралаксного видів мислення. Лінгвокогнітивним підґрунтям інтерпретації образів лімінального є процес відкладеної категоризації. Також у процесі аналізу притаманних образу лімінального ознак невизначеності, дифузності, розмитості й мінливості з'ясовано, що передкатегоріальною основою образу лімінальної персони є архетипи Смерті, Відродження, Трікстера та Маски.

Зазначені трансформації в художній свідомості виявляються в якісних зрушеннях у сучасному англомовному поетичному дискурсі, унаслідок чого виникають нові шляхи і способи конструювання смислів за посередництва вербальних і невербальних форм, що, своєю чергою, вимагає розроблення нової методології їх інтерпретації.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в розробленні типології образів лімінального за характером передкатегоріальної інформації, яку вони імплікують, а також у подальшому визначенні лінгвокогнітивних механізмів осмислення й інтерпретації образності лімінального в різних видах художнього дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абишева К. М. Категоризация и её основные принципы / К. М. Абишева // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2013. – № 2. – С. 21–30.
2. Бєлєхова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. … докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Лариса Іванівна Бєлєхова. – К., 2002. – 461 с.
3. Болдырев Н. Н. Категориальная система языка / Н. Н. Болдырев // Когнитивные исследования языка. – М. : Ин-т языкознания РАН; Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2012. – Вып. X : Категоризация мира в языке. – 2012. – С. 17–120.
4. Бондаренко Г. В. Мифология пространства древней Ирландии / Г. В. Бондаренко. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 419 с.
5. Кубрякова Е. С. Семантика когнитивного в лингвистике (о принципах, контейнерах и формах их объективации в языке) / Е. С. Кубрякова // Известия АН. Серия «Литературы и языка». – 1999. – Т. 58. – № 5–6. – С. 3–99.
6. Маріна О. С. Парадоксальність у сучасному англомовному поетичному дискурсі : когнітивно-семіотичний вимір : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Олена Сергіївна Маріна. – К., 2016. – 434 с.
7. Рикёр П. Живая метафора / Поль Рикёр // Теория метафоры : [сб. ст. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 15–32.
8. Gennep Arnold van. The Rites of Passage. Trans. Manika B. Vizedom and Gabrielle L. Caffee. – Chicago : University of Chicago Press, 1960. – 454 p.
9. La Shure Charles. What is Liminality? [Electronic resource]. – Access mode : http://www.liminality.org/about/whatisliminality.
10. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / Reuven Tsur. – Amsterdam etc. : Elsevier Science Publ., 1992. – 568 p.
11. Tsur R. Playing by Ear and the Tip of the Tongue. Precategorial information in poetry / Reuven Tsur. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2012. – 310 p.
12. Turner V. "Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage", in The Forest of Symbols / Victor Turner. – Ithaca, NY : Cornell University Press, 1967. – P. 234–243.
13. Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-structure / Victor Turner. – Chicago : Aldine Pub., 1969. – 213 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Plath S. Insomniac / Sylvia Plath [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.internal.org/Sylvia_Plath/Insomniac.
2. Hannah S. Symptoms / Sophie Hannah [Electronic Resource]. – Access mode : https://www.poemhunter.com/poem/symptoms.

УДК 81'22+811.161.2

МОВНА КАРТИНА СВІТУ В КОНТЕКСТІ СУМІЖНИХ НАУКОВИХ ПОНЯТЬ

Мацьків П. В.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто змістовий обсяг терміна 'мовна картина світу' та його складників, досліджено особливості взаємодії окресленого поняття в контексті суміжних наукових понять.
Ключові слова: *мовна картина світу, концептуальна картина світу, картина світу.*

Мацкив П. В. Языковая картина мира в контексте смежных научных понятий. *В статье рассмотрен смысловой объем термина 'языковая картина мира' и его составляющих, исследованы особенности взаимодействия очерченного понятия в контексте смежных научных понятий.*
Ключевые слова: *языковая картина мира, концептуальная картина мира, картина мира.*

Matskiv P. V. The language picture of the world in the context of related scientific concepts*. The article outlines the content of the term "language picture of the world", the main components of the concept under consideration are singled out, the features of its interaction in the context of related concepts are described.*
Key words: *language picture of the world, conceptual picture of the world, world picture.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Питання про мовну картину світу (далі МКС) не нове у лінгвістиці, її витоки треба шукати у філософській концепції картини світу Л. Вітгенштайна, за якою, картина світу – це модель дійсності, що складається із об'єктів, при цьому картина як структурований фрагмент повинна виявляти ізоморфізм з дійсністю. Опозиція «мова – світ» будується на основі поняття думки, «оскільки, щоб висловлювання було в змозі щось представляти, повинно бути дещо, що залишалось би незмінним і в мові, і в реальності» [6, 82], тобто думка постає логічною формою реальності. Розвиваючи концепцію висловлювання, Л. Вітгенштайн визначає її в категоріях логіки. Зв'язок світу з висловлюванням здійснюється через їхні смисли, звідси картина світу, за Вітгенштайном, – сукупність істинних смислів, оскільки світ описується тільки істинними висловлюваннями. М. Гайдеґґер розвинув ідеї Вітгенштайна, визнаючи мову як форму, у якій людина відкриває себе у світі і світ відкриває в собі. М. Гайдеґґер розглядає мову як спосіб сприйняття людиною світу (як «оселю буття») [7, 15]. У сучасних дослідженнях наведене твердження піддається сумніву, до того ж наголошено, що картина світу – феномен більш складний, аніж мовна картина світу, і пов'язаний не тільки з мовою і мисленням, а й культурно-історичними реаліями, змістовими модулями абстрактних понять і категорій мовної пам'яті.

Основи лінгвістичної теорії про способи відображення та інтерпретації світу закладено у працях В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Уорфа та ін. Так, В. фон Гумбольдт висунув ідею, що кожна мова членує світ по-різному, категоризуючи його тільки їй притаманною системою думок і відчуттів, об'єктивуючи багатоманітність способів мислення і відображення. У мові закодована історична (культурна) пам'ять як людства в цілому, так і кожного народу зокрема [8, 45]. Концепція В. фон Гумбольдта знайшла своє органічне продовження в теорії лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, згідно з якою у носіїв різних мов наявні різні картини світу. Е. Сепір стверджував, що «ми членуємо природу у напрямку, який підказує наша рідна мова» [24, 174]. Категоризація явищ дійсності здійснюється свідомістю, мовною системою, яка зберігається у свідомості. Наведені міркування перегукуються з ідеями О. Потебні, висловленими в праці «Мова і думка» [23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві спостерігаємо значне зацікавлення теоретичними аспектами понять 'картина світу', 'мовна картина світу' та їхньої репрезентації в деяких лінгвістичних науках. На особливу увагу заслуговують роботи А. Бєлової, Ж. Соколовської, Л. Лисиченко, В. Кононенка, В. Сімонок, О. Городецької, М. Кочергана, В. Манакіна, В. Жайворонка, С. Єрмоленко та ін.

Метою статті є розгляд змісту поняття 'мовна картина світу' та суміжних понять у контексті сучасних мовознавчих досліджень. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: визначити змістовий обсяг терміна 'мовна картина світу', виокремити основні компоненти аналізованого поняття, описати особливості його взаємодії в контексті суміжних наукових понять.

Виклад основного матеріалу. У сучасних лінгвістичних дослідженнях поняття 'картини світу' розглядають у взаємозв'язку з поняттями 'наукова картина світу', 'загальнонаукова картина світу', 'спеціальна картина світу', 'мовна картина світу', 'концептуальна картина світу'. У мовній картині світу виділяють два аспекти (загальний і конкретний). Зіставляючи картину світу з мовною картиною світу, на думку Ж. Соколовської, доречніше говорити про мовну модель.

© Мацьків П. В. Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять

Мовну картину світу дослідниця визначає як «сукупність уявлень людини про об'єктивну дійсність, глибинну основу», «смисловий каркас», на який накладається складна сітка мовних відношень [26, 88]. Власна концепція авторки щодо мовної картини світу і її структури будується на основі взаємозв'язку когнітивної та структурної лінгвістики. Специфіка мови як моделі світу полягає в розширеному розумінні дійсності, що включає не тільки фізичний світ, але й інтелектуальне, духовне, соціальне життя людини, а також цінності, створені людиною [26, 89].

Деякі мовознавці у структурі мовної картини світу виокремлюють 'домовну картину світу', 'концептуальну картину світу' і 'власне мовну картину світу'. Домовна картина світу постає як уявлення про світ, що не мають мовного вираження, але є джерелом для нього [18, 38]. Саме уявлення є базою для інтерпретації знань про світ і зумовлює різну сегментацію його одиниць. На нашу думку, надання окремого статусу поняттю 'домовна картина світу', поряд із поняттями 'мовна картина світу', 'концептуальна картина світу', не є безсумнівним з огляду на взаємозв'язок понять мови і мислення. Уявлення є елементом пізнання, але ж воно об'єктивується через мовні чи мовленнєві механізми, а не є самодостатньою структурою, як твердить авторка [18, 39]. Правильніше, очевидно, говорити про форми людської свідомості – мовну і немовну (вербальну і невербальну). Невербальні способи передачі інформації є наднаціональними. Що стосується мовної картини світу, то дослідниця згаданої концепції у її структуру «впускає» лише логічні категорії, відмовляючи психічним (переносячи їх у 'домовну картину світу', наголошуючи на їхньому різнорівневому статусі щодо поняття картини світу. Рівневою одиницею мовної картини світу вважають значення слова, «яке містить поняттєву основу й ускладнюється ознаками (значеннєвий ореол), пов'язаними у свідомості носіїв мови» [18, 41]. Концептуальна картина світу, репрезентована поняттєвою сферою, постає підґрунтям мовної картини, однак є універсальнішою щодо неї і спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ.

Під МКС розуміють спосіб категоризації, членування, сегментації світу, яка відбувається переважно вербальними засобами природної мови. Інтерпретація МКС передбачає багатоплановість аналізу, який повинен враховувати концептуальний підхід, способи номінації мовного знака, систему найменувань у мові, її тезаурусі (М. Шанський). Складність аналізу поняття МКС пояснюється об'ємністю, багатовимірністю, що, зазвичай, не сприяє однозначності і вичерпності дослідження. Питання МКС певним чином корелюють з питаннями мовної свідомості. Осмислення проблеми мовної свідомості в контексті когнітологічного, культурологічного підходів визначає взаємовідношення між мовою, мовленням, мисленням у певному соціально-культурному просторі, який і формує мовну свідомість в образах, об'єктивованих мовними засобами [2, 18]. Мовна свідомість має багаторівневу структуру, поверхневу і глибинну (А. Вежбицька), що дозволяє говорити про внутрішній (лінгвістичний) та зовнішній (когнітологічний) вияви мовної свідомості. Із цим постулатом перегукується твердження З. Попової та І. Стерніна, які виокремлюють три види свідомості, – когнітивну, мовну, комунікативну; мовна свідомість є складовою частиною комунікативної свідомості, яку розглядають як інтегральний компонент когнітивної свідомості нації [22, 28–29]. У сучасній лінгвокультурологічній парадигмі виділяють загальнолюдську свідомість та етнічну свідомість [9, 25; 3, 73], які корелюють, з одного боку, із універсальною логіко-поняттєвою базою людини, з певною сукупністю ментальних універсалій (І. Голубовська), а з іншого – з міжетнічним середовищем, якому властиве перекодування, тобто зміна єдиного для всіх етносів розумового коду на вербальний у межах конкретної мови.

В. Сімонок зазначає, що елементами МКС є семантичні поля, а концептуальної – поняття і надпоняття, які є «константами свідомості» [25, 281]. Межі мовної та концептуальної картини світу в лінгвістичному плані визначаються у площині: поняття – значення слова, в інформативному ж плані межі концептуальної картини світу можуть збігатися при накладанні одна на одну і є спільними, слугуючи основою універсальних поняттєвих полів, однакових для всіх мов. Інформація, що перебуває за межами концептуальної картини світу, передається в різних мовах по-різному, виявляючи в такий спосіб національну специфіку, оскільки універсальні, загальні закони людського мислення не заперечують, а навпаки, підтверджують існування конкретних етнічних мовних картин світу, специфіку сприймання кожним народом навколишнього світу й відображення цього сприймання в певних комплексах понять у відповідних психолінгвальних діях [14, 76].

Іноді спостерігається нерозрізнення мовної картини світу і картини світу загалом. В. Жайворонок, даючи визначення картини світу «як складової системи фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик», що «відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини»[12, 26], акцентує на власне лінгвістичних категоріях, що формують і концептуалізують мовну картину світу, а не картину світу, оскільки остання є значно ширшим поняттям і включає в себе мовну картину світу, концептуальну та ін.

Деякі дослідники розглядають картину світу як концептосферу певної мови, розуміючи її як інформаційну базу, у якій вичленовуються концепти, що існують у вигляді розумових картинок, схем, понять, фреймів, сценаріїв, гештальтів, абстрактних сутностей, що узагальнюють різноманітні ознаки зовнішнього світу. Як відомо, термін 'концептосфера' був уведений Д. Лихачовим. Концептосфера, за визначенням Д. Лихачова, – це сукупність концептів нації, вона утворена всіма потенційними носіями концептів мови. Чим багатша культура націй, її фольклор, література, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатша концептосфера народу [19, 281]. Із концептосферою тісно пов'язане поняття *менталітету*. Концептосфера – це сфера знань народу, її складники формуються на основі

пізнавальної діяльності. Менталітет – специфічний спосіб сприйняття й розуміння дійсності, обумовлений сукупністю стереотипів свідомості. Відповідно національний менталітет – це національний спосіб сприйняття й розуміння дійсності, детермінований сукупністю когнітивних стереотипів націй. Менталітет і концептосфера взаємодіють між собою. Концептосфера зберігається у свідомості націй, а менталітет виявляється через характер, вчинки, комунікацію людей. Він формується під впливом природних умов, економічного, політичного життя, контактів із сусідніми народами та ін.

Мовні картини світу є об'єктом різноаспектних досліджень у когнітивістиці, культурології, лінгвістиці, філософії, і цим пояснюється складність її трактування. Не сприяє визначеності й відсутність поняттєвої базової одиниці, яка б обслуговувала мовну картину світу. Мовознавці послуговуються як базовим утворенням концептом, поняттям, значенням слова, фреймом, прототипом та ін., намагаючись довести доцільність одного з них для певного виду мовних картин чи комплексно використовувати кілька поняттєвих одиниць при дослідженні мовної картини світу. Доцільність таких підходів у лінгвістиці є сумнівною, хоча в окремих випадках допустимою, особливо коли йдеться про комплексне, різноаспектне дослідження.

Мовна картина світу є інтерпретацією дійсності на основі індивідуального і колективного досвіду, а також одиниць номінації і особливостей їхнього функціонування [17, 49]. У МКС домінують антропоцентричність і етноцентричність; антропоцентричність характеризується більшою мінливістю, ніж етноцентричність. Деякі дослідники розглядають етносферу в концептуальній картині світу, яка протиставляється МКС [4, 20]. А. Бєлова обстоює погляд про концептуальну картину світу (ККС), яка об'єктивується за допомогою мовної свідомості, при цьому свідомість існує завдяки загальнолюдській здатності до концептуалізації. Наведене автором твердження певним чином дисонує з належністю етносфери до ККС, очевидно, етносфера вербалізується в національній мовній картині світу. ККС категоризує світ і концептуалізує знання як в об'єктивному вимірі (ландшафт, клімат, історія), так і в суб'єктивному (мотиви, причини, інтенції) [4, 20]. Це твердження вдало конкретизує В. Жайворонок: «Тим самим концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, що втілюються в ці реалії через слово-знак, слово-концепт» [13, 52].

Для ККС та МКС характерні певні співвідношення. Г. Брутян вказує на такі з них: а) основний зміст МКС повністю покриває увесь зміст ККС; б) за межами ККС залишаються периферійні ділянки, які виступають як носії додаткової інформації про світ; в) інформація ККС і тієї частини МКС, яка збігається з ККС, є інваріантною, незалежною від того, якою мовою вона висловлена; інформація, що збігається на периферійних ділянках МКС, що залишається за межами ККС, варіюється від мови до мови; г) чим більше відрізняються мови за своїми семантичними, синтаксичними та іншими характеристиками, тим вищий ступінь варіації додаткової інформації МКС [5, 92]. Наведені універсальні та характерологічні ознаки аналізованих картин світу в цілому узагальнено відображають стан дослідження цієї проблеми в сучасному мовознавстві, однак залишається не з'ясованим до кінця питання про співвідношення (домінування) універсальних поняттєвих категорій (І. Голубовська) і національно-специфічних категорій у тій чи іншій мові (рівень пропорцій). Зрозуміло, що і МКС і ККС постає потенційно безмежним утворенням, тому природним є виділення і дослідження видових похідних понять і окремих фрагментів мовної картини світу – наукової картини світу, поетичної картини світу, публіцистичної картини світу, міфологічної картини світу та ін. У межах виокремлених картин світу вивчаються окремі фрагменти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз теоретичних питань МКС, ККС дає змогу зробити деякі узагальнення, простежити тенденції в сучасному мовознавстві щодо окресленої проблеми: у тріаді КС – ККС – МКС існують відношення, що репрезентуються в категоріях глобальне – універсальне – характерологічне з домінантою глобального та універсального. У цій тріаді для мовознавства визначальною є МКС як відображення мовними засобами образу (картини) навколишнього світу, як модель узагальнених знань, які категоризують (концептуалізують) уявлення, експліковані мовою [20, 44], про соціальні, культурні, психологічні, духовні особливості етносу, його традиції. Сегменти МКС залежать від функціональної сфери номінативних одиниць і корегуються завданнями дослідників, що дозволяє говорити про значну кількість її складників (релігійна, фольклорна, наукова з її різновидами тощо). МКС передусім цікавлять знання, об'єктивовані у мовних знаках (словах, словосполученнях), що зафіксовані у структурі енциклопедичних, тлумачних словників, дискурсах різних типів, ситуативному мовленні [26, 87]. У цій тріаді саме МКС «відповідальна» за ментальний вияв її носіїв, унікальні і етноцентричні, духовні надбання окремого етносу і відображає цю багатоаспектну палітру навколишнього світу, вносячи в нього «свою» специфіку в об'єктивно існуючу картину світу.

Натомість ККС репрезентує універсальний, узагальнений поняттєвий базис людства (І. Голубовська), що відображає передусім мисленнєві механізми, які спільні для індивідів і не залежать від мови її носіїв. Для ККС важливі не так знання, як гносеологічні особливості категоризації цих знань. Рівень системності і впорядкованості ККС є вищий, ніж МКС, і відзначається сталістю й консервативністю. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні співвідношень поняттєвих універсалій та національних категорій у певній мові (мовах).

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
2. Белова А. Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы / А. Д. Белова // Культура народов Причёрноморья. – 2002. – № 29. – С. 17–23.
3. Берестнев Г. И. Самосознание личности в аспекте языка / Г. И. Берестнев // Вопросы языкознания. – 2001. – № 1. – С. 60–84.
4. Бєлова А. Д. Вербальне відображення концептосфери етносу : сучасний стан вивчення проблеми / А. Д. Бєлова // Мовні і концептуальні картини світу – К., 2001. – № 5. – С. 15–22.
5. Брутян Г. А. Язык и картина мира / Г. А. Брутян // Философские науки. – 1973. – № 1. – С.84–97.
6. Витгенштейн Л. Философские исследования / [пер. с нем. С. А. Крылова] / Людвиг Витгенштейн // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XVI. – С. 79–129.
7. Гайдеґґер Мартін. Дорогою до мови / [пер. з нім. В. Кам'янець] / Мартін Гайдеґґер. – Львів : Літопис, 2007. – 232 с.
8. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 450 с.
9. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17–31.
10. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика : принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 1997. – С. 3–11.
11. Жаботинская С. А. Концептуальный аналіз : типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського ун-ту. Серія "Філологічні науки". – Черкаси. – 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
12. Жайворонок В. В. Мова і духовний розвиток народу / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 3. – С. 22–30.
13. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народов Причёрноморья. – 2002. – № 32. – С. 51–53.
14. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : [сб. науч. тр. / под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж, 2001. – С. 75–80.
15. Кочерган М. П. Зіставна лексична семантика : проблеми і методи дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1996. – № 2–3. – С. 3–11.
16. Кочерган М. П. Контрастивна семантика на порозі нового тисячоліття / М. П. Кочерган // Проблеми зіставної семантики : [зб. наук. статей]. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 3–8.
17. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : РАН, 1997. – 331 с.
18. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 36–41.
19. Лихачёв Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачёв // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / [под ред. проф. В. П. Нерознака]. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.
20. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
21. Петрова Л. А. Языковая картина мира в русле теоретических изысканий / Л. А. Петрова // Культура народов Причёрноморья. – 2005. – № 69. – С. 19–23.
22. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2002. – 60 с.
23. Потебня А. А. Собрание трудов. Мысль и язык / А. А. Потебня. – М. : Лабиринт, 1999. – 300 с.
24. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир. – М. : Прогресс, 2002. – 656 с.
25. Сімонок В. Мовна і концептуальна картини світу / Валентина Сімонок // Семантика мови і тексту : [матеріали IX міжнародної науково-практичної конференції]. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 279–282.
26. Соколовська Ж. П. Картина світу та ієрархія сем / Ж. П. Соколовська // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 87–91.
27. Щебликіна Т. Концепція взаємозв'язку національної концептосфери тамовної картини світу / Таміла Щебликіна // Семантика мови і тексту : [матеріали IX міжнародної науково-практичної конференції]. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 293–295.

УДК 811.161.2'35'373.45

РІЗНІ СПОСОБИ НАПИСАННЯ НОВІТНІХ АНГЛІЦИЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Молоткіна Ю. О.
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

У статті проаналізовано різні способи написання новітніх англіцизмів в українській мові, а також окреслено основні причини виникнення цих варіацій. Доведено, що найпоширенішою причиною виникнення розбіжностей у написанні англіцизмів є використання різних прийомів графічної передачі іншомовних слів засобами мови-реципієнта. З погляду українського мовознавства розбіжності в написанні новітніх слів іншомовного походження є нормальним явищем процесу їх адаптації до мовної системи, проте з практичного погляду існує потреба у визначенні єдиних правил написання англіцизмів.

Ключові слова: *англіцизми, запозичення, транскрипція, транслітерація, правопис.*

Молоткина Ю. О. Разные способы написания новейших англицизмов в украинском языке. *В статье анализируются наиболее распространённые способы написания новейших англицизмов в украинском языке, а также обозначены причины возникновения этих вариаций. Доказано, что наиболее распространённой причиной возникновения разных способов написания англицизмов является использование разных приёмов графической передачи иностранных слов средствами языка-реципиента. С точки зрения украинской лингвистики разные варианты написания слов иностранного происхождения являются нормальным явлением их адаптации к языковой системе, но с практической точки зрения существует потребность в определении общих правил написания англицизмов.*

Ключевые слова: *англицизмы, заимствование, транскрипция, транслитерация, правописание.*

Molotkina Y. O. Different ways of writing the newest anglicisms in the Ukrainian language. *The article analyzes the most common ways of writing the newest anglicisms in the Ukrainian language, as well as the causes of these variations. It is proved that the most common reason for different ways of writing anglicisms is the use of different methods of graphical transmission of foreign words using the language of the recipient. From the point of view of Ukrainian linguistics, different variants of writing words of foreign origin are a normal phenomenon of their adaptation to the linguistic system, but from a practical point of view there is a need to determine the general rules for writing anglicisms.*

Key words: *anglicisms, borrowings, transcription, transliteration, spelling.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Дослідження причин запозичення англіцизмів та особливостей їх функціонування є одним із актуальних напрямів сучасних українських мовознавчих студій. Процес запозичення є природним явищем для всіх мов світу й ознакою їхньої життєздатності. Проте сьогодні в сучасній українській мові спостерігається тенденція до надзвичайно інтенсивного запозичення іншомовних слів, більшу частину з яких становлять англіцизми. Слова англомовного походження почали проникати в українську мову в XIX ст., але тоді процес їх запозичення ще не був таким інтенсивним. Він посилився наприкінці XX ст. – на початку XXI ст., а саме після розпаду СРСР і проголошення Україною своєї незалежності. Активізувалися міжнародні контакти України, своєю чергою, зріс престиж англійської мови, оскільки вона є загальновизнаною мовою міжнародного спілкування. Спочатку в українську мову почали проникати економічні, фінансові, торгові та комерційні терміни англійської мови, згодом – з інших галузей, особливо зі сфери американського сленгу [1, 41]. Це пов'язано з модою на західний спосіб життя, прагненням новизни й бажанням позбавитися всього того, що нагадувало про радянське минуле. Усе це призвело до перенасичення української мови запозиченнями англомовного походження. Процес запозичення триває й донині, адже поширеність мережі Інтернет і популярність соціальних мереж лише сприяють проникненню англіцизмів в українську мову.

Мовознавці по-різному ставляться до запозичення англіцизмів. Одні вважають це позитивним явищем і вбачають у цьому ще один спосіб збагачення лексичного складу мови [8]. Інші, навпаки, занепокоєні надмірним і часто недоречним використанням слів англомовного походження, адже, на їхню думку, вони позбавляють українську мову її мовної унікальності [3]. Але, незалежно від ставлення мовознавців до процесу запозичення англіцизмів, він триває, і виникає дедалі більше невирішених питань стосовно вживання слів англомовного походження.

Одним із таких питань є правопис новітніх англіцизмів. Англіцизми з'являються постійно, тому зрозуміло, що неможливо відразу зафіксувати їх у словниках. Відсутність цих слів у словниках є причиною розбіжностей у їх написанні. Той самий англіцизм може писатися кількома способами (*біонік – байо-*

© Молоткіна Ю. О. Різні способи написання новітніх англіцизмів в українській мові

пік, *тизер – тізер* тощо). Це є причиною плутанини та непорозумінь.

З погляду сучасного мовознавства розбіжності в написанні новітніх запозичень є нормальною ознакою процесу їх пристосування до мовної системи української мови. Кожне нове запозичене слово проходить процес освоєння та адаптації. Цей процес не є однорідним і ділиться на етапи. Дослідники називають різну кількість етапів освоєння іншомовного слова. Так, Л. Крисін виділяє 5 етапів освоєння [5, 75–78], В. Симонок – 3 етапи [10, 8], Л. Архипенко – 3 етапи [1, 62–75]. Учені по-різному описують і характеризують кожен етап освоєння, проте більшість сходяться на думці, що фіксація іншомовного слова в тлумачних словниках є кінцевим етапом його адаптації й указує на те, що слово цілком пристосувалося до мовної системи мови-реципієнта. Лише зафіксоване в словниках слово іншомовного походження може називатися «запозичення». Якщо ж слово не має затвердженої форми написання, воно ще перебуває на початковому етапі освоєння, для якого є характерним розбіжності в написанні.

Але нинішня мовна ситуація диктує нові правила. Процес проникнення англіцизмів в українську мову більш динамічний, ніж процес їх освоєння. Новітні англіцизми часто трапляються в різних функціональних стилях мови, особливо в публіцистичному. Мовлення газет, різноманітних інтернет-видань, аналітичних і розважальних теле- й радіопередач, сучасних художніх творів насичені словами англомовного походження, які ще не зафіксовані в словниках. Можна по-різному оцінювати це явище, проте така об'єктивна реальність. Тому виникає практична потреба в установленні правил редагування новітніх англіцизмів незалежно від того, на якому етапі освоєння вони перебувають.

Процес графічної передачі слів англомовного походження має певні нюанси, адже англійська та українська мови кардинально різняться на всіх рівнях мовної системи. Це спричинює появу різних варіантів написання англіцизмів. У науковій розвідці ми розглянемо та проаналізуємо різні способи написання новітніх англіцизмів в українській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, присвячені визначенню критеріїв входження й особливостей адаптації слів англомовного походження, належать в українській лінгвістиці до пріоритетних і посідають вагоме місце.

Багато вчених досліджували причини проникнення іншомовних запозичень в українську мову. Цій науковій проблемі присвячено чимало праць сучасних дослідників, а саме: В. Симонок [11, 226], Л. Архипенко [1, 55–62] та ін.

Іншомовну лексику в різних терміносистемах досліджували Л. Малевич (у водному господарстві) [6], С. Федорець (у рекламі) [12], М. Навальна (сучасних мас-медіа) [7, 55–64] та ін.

Проте проблема правопису англіцизмів висвітлена недостатньо. Це знову ж таки пов'язано з тим, що з погляду українського мовознавства невизначеність у написанні новітнього слова іншомовного походження є ознакою того, що воно перебуває на початковому етапі адаптації до мовної системи. Усе це зумовило актуальність нашого дослідження.

Мета статті – розглянути найпоширеніші способи написання новітніх запозичень англомовного походження.

Завдання статті – 1) систематизувати розбіжності, які найчастіше виникають під час написання новітніх англіцизмів в українській мові; 2) проаналізувати й обґрунтувати причини виникнення цих розбіжностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Через відсутність чітких правил написання слів англомовного походження виникають різні варіанти новітніх англіцизмів. Основною причиною більшості цих розбіжностей є те, що мовці обирають різні способи графічної передачі англіцизмів: одні користуються транскрипційним чи транслітераційним прийомами передачі, інші намагаються пристосувати нове слово до правил правопису української мови (наприклад, застосовуючи «правило дев'ятки» для іншомовних слів). Так, прийом транскрипції передбачає передачу іншомовного слова за допомогою графічних засобів мови-реципієнта з максимально можливим наближенням до його оригінальної фонетичної форми, хоча транслітерація має на меті передачу іншомовних слів лише засобами графічної системи мови-реципієнта, не маючи на меті збереження звукової точності [2, 96–97]. Аналіз графічного оформлення запозичених слів засвідчив, що прийоми транскрипції і транслітерації нерідко співіснують і застосовуються до тих самих слів [1, 67]. Це призводить до ще більшого нагромадження англіцизмів в українській мові, адже те саме слово англомовного походження може мати кілька варіантів написання.

Варто зауважити, що в українську мову входить велика кількість односкладних слів, які через простоту своєї фонетичної та морфологічної систем швидко адаптуються до мовної системи, тому під час їх написання не виникає розбіжностей (*байт, файл, хіт, фейл, фейк, баф, чек, кайт*) [1, 64]. Що ж стосується дво-, три- й багатоскладових слів, то тут трапляються різні варіанти їх написання.

Основні причини розбіжностей у написанні новітніх англіцизмів полягають у:

– різних способах графічної передачі голосних англійської мови;

– різних способах передачі англійських дифтонгів;

– різних варіантах передачі засобами української мови слів із літерами *g* та закінченням *-ing*;

– різних варіантах написання англіцизмів, які походять від англійських слів із літерою *h;*

– подвоєнні та редукції приголосних в англомовних запозиченнях;

– виборі правильного варіанта написання складних іменників англомовного походження.

Далі детальніше розглянемо кожну з наведених вище проблем.

1. Різні способи передачі голосних англійської мови. Найчастіше трапляються розбіжності під час графічної передачі англійських слів із довгим голосним звуком |i:|. На письмі цей звук зазвичай передається літерою *е* та буквосполученнями *ее, еа, іе*

[9, 29]. Тому під час використання транскрипційного прийому графічної передачі слова *cheesecake* («солодкий тарт, головним інгредієнтом якого є вершковий сир») [17] воно має писатись як *чізкейк*. Але, згідно з правилами чинного українського правопису, в словах іншомовного походження після 9 приголосних – *д, т, з, с, ц, ж, ш, ч, р,* – варто писати літеру *и* на місці *і* («правило дев'ятки») [16, 132]. Це англомовне запозичення підпадає під «правило дев'ятки», тому його варто писати як *чи**з**кейк*. Проте в українських засобах масової інформації часто надибуємо обидва варіанти написання цього англіцизму, адже поки немає усталених правил редагування новітніх англіцизмів. *«У студії Сніданок 1+1 Руслан Сенічкін розповів, як приготувати найкращий літній десерт – ягідний **чізкейк**»* («Сніданок з 1+1», 07.06.2016). *«Пече все, з чого можна щось спекти, тому мені доводиться дегустувати. Булочки, вівсяне печиво, скручені конвертики, **чизкейк** неймовірний»* ("Gazeta.ua", 25.12.2016).

Ті самі розбіжності виникають під час графічної передачі засобами української мови таких слів, як *freak* («людина, яку вважать дивною через її зовнішній вигляд і/або поведінку») та *teaser* («коротка реклама у формі загадки, яка викликає інтерес до нової продукції») [17]. Варто зауважити, що від англіцизму, який походить від слова *freak*, утворюються нові комбіновані лексеми, що свідчить про ще більш глибоке освоєння цього запозичення (наприклад, лексема ***фрик**-номери*). *«**Фрик**-номери талант-шоу СТБ»* ("Startruth.stb.ua", 06.05.2014). *«Виходить замкнуте коло: оскільки політика безглузда, у неї йдуть **фріки** – така кількість популярних **фріків** і позбавляє політику сенсу»* («Укрінформ», 17.09.2016). *«Поки що можна побачити тільки маленький фрагмент кліпу, який виклали в мережу в якості **тізера**»* ("Facebook", 13.09.2016). *«Вийшов **тизер** українського мультика про княжу дочку і злого чаклуна»* («Українська Правда», 22.12.2016).

Інший голосний звук англійської мови, під час письмової передачі якого виникають розбіжності, – це звук |ɚ| (у наголошеному складі). Найчастіше на письмі цей звук передається диграфами *er, ir, ur, yr, wor, ear* [9, 66]. Наприклад, слово *burpee* («фізична вправа на витривалість, названа на честь американського фізіолога Рояла Бьорпі (Royal H. Burpee)») [17] має кілька форм графічного оформлення українською мовою. Складність вибору варіанта написання англіцизму, похідного від цього слова, полягає в тому, що невідомо, який саме спосіб графічної передачі обрати – транскрипції чи транслітерації. Якщо мовець хоче передати максимально наближену до оригіналу звукову форму, слово має писатися як *б**ьо**рпі*; якщо ж використати прийом транслітерації, отримуємо інший варіант написання – *бурпі*, адже, згідно з правилами транслітерації, англійська літера *u* передається українською *у* [13, 20]. Тому в текстах сучасних українських засобів масової інформації можна натрапити на обидва варіанти написання: *«Якщо кранч, **бьорпі**, памп, суперсет для тебе не просто набір незрозумілих слів, знай – це ідеальний момент, аби обрати улюблений дизайн легінсів Samty Icon для спокійної йоги до виснажливого кросфіту»* ("Facebook", 08.12.2016). *«**Бурпі** – відмінна вправа з кросфіту для спалювання жиру, а також збільшення витривалості і вибуховості всього тіла»* ("BBLife", 07.09.2015).

2. Різні способи графічної передачі дифтонгів англійської мови. Розбіжності під час передачі дифтонгів також пов'язані з проблемою вибору прийому графічної передачі. Наприклад, слово *biopic* (скорочено від *"biographical picture"* – «біографічний фільм») [17] у разі транскрипційної передачі пишеться як *б**ай**опік*, бо літера *i* в англійському оригіналі позначає дифтонг |aɪ| [9, 101], а в разі транслітерації – *б**і**опік*. *«Режисером **байопіку** «Джимі Хендрікс» виступив Джон Рідлей («12 років рабства»), а головну роль виконав соліст Outkast Андре Бенджамін»* ("Inspired", 6.11.2014). *«Це **біопік** знаменитого Жака-Іва Кусто, масштабний кінопроект, який став касовим хітом у Франції, видовищне кіно для всієї сім'ї»* ("VK.com", 27.12.2016).

3. Різні варіанти графічної передачі літери *g* та закінчення *-ing*. Дискусійним є питання щодо графічної передачі літери *g*. Одні автори передають її за допомогою української літери *г*, інші – *ґ*. Хоча в параграфі № 87 чинного правопису української мови вказано, що літери *g* та *h* передаються літерою *г* [4]. Наприклад, англіцизм, який походить від слова *background* («освіта, досвід та оточення людини») [17], може писатися як *бекграунд* і *бекґраунд*. *«Із цих ста – стільки їх, за даними моїх джерел у спецслужбах, – ми змогли ідентифікувати добрий десяток, і можемо сказати, що усі вони є німцями, котрі мають специфічний **бекграунд**: народились у СРСР, у країнах-наступницях СРСР, і тоді приїхали до Німеччини і вирішили воювати на боці сепаратистів у Східній Україні»* («Факти», 24.04.2015). *«Можливо, вони походять з околиць французьких міст, де вже давно сформувалися паралельні суспільства з тих молодиків із мусульманським **бекґраундом**, які втратили своє коріння?»* ("DW", 14.11.2015).

Виникають суперечності й під час редагування слів із закінченням *-ing*. Це закінчення передає на письмі задньоязиковий носовий сонант |η|, який є типовим англійським звуком. Він передається в українській мові сполученням двох звуків, кожен із яких відбиває диференційні ознаки англійської фонеми, – носовим [н] і задньоязиковим [ґ] [1, 65]. Тому, якщо ми хочемо якомога точніше передати на письмі звучання слова, маємо користуватися літерою *ґ* у словах із цим закінченням. Але в текстах українських засобів масової інформації часто зустрічається варіант із літерою *г*. Прикладом цього є англіцизм, який походить від слова *couch surfing* («диванний серфінг – он-лайн мережа пошуку безкоштовного житла для мандрівників») [15]. *«Разом з тим **каучсерфінґ** – це не лише дармовий спосіб перебування в іншій країні. В першу чергу, це обмін культурним досвідом і можливістю зануритися в іншу країну»* («24 канал», 21.07.2015). *«Ніколи раніше не думала, що хороший **каучсерфінг** може завадити автостопу, але в Нідерландах саме це з нами і трапилося»* («Волинські новини», 07.01.2015).

4. Різні способи графічної передачі слів із літерою *h*. Різні варіанти написання слів із літерою *h*

трапляються також через одночасне застосування прийому транскрипції і транслітерації. Згідно з чинним українським правописом, *h* зазвичай передається українською *г* [4]. В окремих словах англійського походження *h* може передаватися літерою *х* (але немає повного списку слів, у яких допускається написання *х*) [4]. Тому мовці, які хочуть передати максимально наближене до оригіналу звучання слова, користуються прийомом транскрипції й уживають літеру *х*. Наприклад, слово *harassment* («агресивний тиск або залякування – психологічний тиск, цькування, домагання сексуального характеру») [17] українською мовою передається двома варіантами – ***х**арасмент* і *гарасмент*. *«Перша в Україні спроба позиватися до суду з вимогою покарати начальника за **харасмент** відбулася восени 2009 року, коли харків'янка Світлана Поміляйко подала позов проти свого патрона – італійця Марко Бонаді»* («Жіночий консорціум України», 15.02.2013). *«**Гарасмент** має прояви – надсилання листів на домашню чи електронну адресу, телефонні дзвінки, грубі жарти, непристойні жести та натяки, поширення чуток серед рідних, сусідів, ін.»* ("AntiDi.org.ua", 22.10.2013).

Варто зазначити, що в цьому випадку суперечності виникають не лише під час написання загальних назв. Трапляються розбіжності й у написанні власних назв із літерою *h*, а саме в іменах і прізвищах. І хоча, згідно з правилами транслітерації, англійська *h* має передаватися українською літерою *г* [13, 19], однаково поширено варіанти написання з літерою *х*: так автори намагаються якомога точніше передати звучання імені чи прізвища. Наприклад, в українських засобах масової інформації по-різному передається ім'я колишнього Державного секретаря США *Hillary Clinton*. *«Українські чиновники намагалися допомогти кандидату у президенти від демократів **Гілларі** Клінтон під час її перевиборної кампанії і підірвати позиції нині обраного президента США Дональда Трампа»* («24 канал», 11.01.2017). *«Новий президент запропонував **Хілларі** очолити Державний департамент, і в січні 2009 року екс-перша леді Америки стала держсекретарем»* («РБК – Україна», 27.10.2016). По-різному пишуть і прізвище англійської акторки *Lena Headey*. *«За астрономічну суму творці популярного серіалу «Гра Престолів» зуміли зняти оголену Ліну **Хіді** в церкві»* («Сегодня.ua», 08.10.2014). *«Ліна **Гіді** народилася на Бермудських островах, де її батько Джон, поліцейський із Йоркшира, проходив службу»* («Вікіпедія», 08.07.2016).

5. Подвоєння та редукція приголосних у новітніх англіцизмах. Одночасне застосування прийому транскрипції і транслітерації спричиняє плутанину й у питанні подвоєння та редукції приголосних у словах англомовного походження. Наприклад, слово *account* («обліковий запис – набір даних про користувача, які той вводить і зберігає на якомусь сайті або інтернет-сервісі») [17] під час транскрипційної передачі пишеться як *акаунт*, під час транслітерації – *аккаунт*. *«Наймовірніше, HR, який буде вас вивчати, а потім проводити співбесіду, прогляне ваш профіль саме у Facebook. І відсутність вашого **акаунту** у цій мережі чи погане його оформлення, швидше за все, насторожить допитливого роботодавця»* ("Studway", 03.06.2015). *«Соціальна мережа Twitter верифікувала фейковий **аккаунт** депутатки від фракції «Батьківщина» в українському парламенті Надії Савченко та видалила справжній, який належав її сестрі – Вірі Савченко»* ("Zahid.net", 15.12.2016).

Під час використання прийому транскрипції приголосні в англіцизмах можуть не тільки подвоюватись, а й редукуватись. Наприклад, графічна передача слова *performance* («виконання вистави, концерту чи інших видів розважальних заходів») [17] залежить від того, який прийом графічного оформлення вибере автор. У разі використання прийому транскрипції буква *р* у другому складі редукується і слово пишеться як *перфоманс*: *«У столиці гола художниця влаштувала **перфоманс** зі спаленням власних картин»* («Online Експрес», 13.12.2016). А якщо ж автор вирішить обрати транслітераційний прийом, слово буде писатися як *перфо**р**манс*: *«Ідея такого музичного **перформансу** вперше зародилась 2014 року, коли продюсерський центр Jazz in Kiev випустив подвійний CD «Jazz з Олексієм Коганом»* ("!FEST", 11.05.2015).

6. Різні способи написання складних іменників англомовного походження. Складним залишається питання, як саме потрібно писати складні іменники, запозичені з англійської мови, – разом, через дефіс чи окремо. Річ у тім, що в англійській мові немає чітких правил щодо написання складних іменників, часто той самий складний іменник може писатися трьома згаданими способами, оскільки вибір варіанта їх написання залежить від автора [14]. Натомість в українській мові правила написання складних іменників чітко прописані (параграф № 26 українського правопису) [4]. Саме тому виникають різні варіанти написання складних іменників англомовного походження.

Прикладом цього є англіцизми, які походять від слів *handmade* («зроблений руками» – «речі, зроблені вручну без використання механізованих технологій»), *must-read* («обов'язковий до прочитання» – «літературний твір, який варто прочитати»), *food court* («харчовий майданчик у торговому центрі») [17]. Відомо кілька варіантів їх написання. *«Домашній **хенд мейд** розкриває внутрішній світ людини, душа переповнюється дивовижними відчуттями»* («Hand Made – все про рукоділля», 10.02.2016). *«Хобі як бізнес: подружжя з України започаткувало виробництво **хенд-мейд** іграшок у Кракові»* («УНІАН», 05.10.2016). *«Складаючи свій **мастрід** – список книг для читання – влітку цього року, рекомендуємо звернути увагу на шість книжкових новинок на будь-який смак»* ("HB STYLE", 10.06.2016). *«Тримати цю книжку в руках – вишукане задоволення для будь-якого інтелектуала, та й для кожної освіченої людини. **Маст рід** цієї осені»* («Газета Дзеркало Тижня», 18.09.2015). *«До списку увійшли як популярний **маст-рід**, так і елітарна «високолоба» література»* («24 канал», 31.12.2015). *«Також там працюватиме резиденція Святого Миколая, ярмарок народних майстрів і зона **фуд-корту**, колесо огляду, 2 гірки та карусель»* ("UNN", 19.12.2016). *«Цього року організатори вже традиційного Різд-*

вяного ярмарку розділили його територію на три локації – місця для продажу сувенірної продукції, ***фудкорт*** *на Новому бульварі та дитячу локацію на Михайлівській»* («Перший Житомирський інформаційний портал», 10.01.2017).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, новітні англіцизми часто мають різні способи написання. Процес проникнення в українську мову слів англомовного походження дуже інтенсивний і триває безперервно, тому очевидно, що відразу зафіксувати їх усі в тлумачних словниках просто неможливо. Відсутність фіксації новітніх англіцизмів у словниках призводить до різних варіантів їх написання. Найчастіше причиною цих розбіжностей є те, що під час редагування англійських слів одночасно можуть використовуватися транскрипційний і транслітераційний прийоми графічної передачі. З погляду українського мовознавства розбіжності в написанні нових іншомовних слів є природною ознакою їх адаптації до мовної системи. Але з практичного погляду існує потреба в установленні правил написання слів англомовного походження, адже невизначеність у цьому питанні призводить до плутанини та ще більшого накопичення англіцизмів в українській мові. Тому ця тема є актуальною для сучасного українського мовознавства й потребує подальшого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Михайлівна Архипенко. – Харків, 2005. – 314 с.

2. Влахов С. Непереводимое в переводе : [монография] / Сергей Влахов, Сидер Флорин. – 2-е изд. – М. : Высшая шк., 1986. – 416 с.

3. Дьолог О. С. Новітні англіцизми – збагачення чи засмічення української мови? [Електронний ресурс] / О. С. Дьолог. – Режим доступу : http://movoznavstvo.com.ua.

4. Ізборник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/pravopys/rozdil3.htm.

5. Крысин Л. П. Этапы освоения иноязычного слова / Л. П. Крысин // Русский язык в школе. – 1991. – № 2. – С. 75–78.

6. Малевич Л. Д. Мовна і позамовна детермінованість процесів термінологічного запозичання [Електронний ресурс] / Л. Д. Малевич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2010. – Вип. 14. – С. 411–415. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2010_14_68.

7. Навальна М. Динаміка українського лексикону української періодики початку XXI ст. : [монографія] / Марина Навальна. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. – 328 с.

8. Панасюк І. М. Англіцизми навколо нас: аномалія чи норма? [Електронний ресурс] / І. М. Панасюк. – Режим доступу : http://irynapanasiuk.blogspot.com/2015/10/blog-post_25.html.

9. Савчук В. І. Практична фонетика англійської мови: путівник по системі американських звуків / В. І. Савчук, М. І. Томишинець. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – 244 с.

10. Сімонок В. П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. П. Сімонок. − Харків, 2002. – 36 с.

11. Сімонок В. П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній українській мовній картині світу / В. П. Сімонок. – Харків : Основа, 2000. – 332 с.

12. Федорець С. А. Англійські запозичення в мові сучасної української реклами : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Федорець. – Харків, 2005. – 18 с.

13. Христич Н. М. Навчально-методичний посібник з теорії та практики перекладу англійської та української мови для студентів 4-го курсу інститутів та університетів іноземних мов / Н. М. Христич. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 100 с.

14. Compound nouns [Electronic resource]. – Access mode : https://www.englishclub.com/grammar/nouns-compound.htm.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

15. Словотвір [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://slovotvir.org.ua/.

16. Українська мова 2004: Українська мова : [енциклопедія] / редкол. : В. Русанівський (співголова), О. Тараненко (співголова), М. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

17. Oxford Living Dictionaries [Electronic resource]. – Access mode : https://en.oxforddictionaries.com/.

УДК 811.161.13'8'36

ПРЕОБРАЗОВАНИЕ ОБЪЕКТА ГЛАГОЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ КАК УНИВЕРСАЛЬНЫЙ КРИТЕРИЙ ПЕРЕХОДНОСТИ

Некрылова Е. Л.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца

В статье рассматривается вопрос о преобразовании объекта глагольного действия как универсального критерия переходности. Признание такой универсальности влечет понятийное уточнение прямой переходности и обусловливает противоречивость понятия косвенной переходности.

Ключевые слова: *глагольное управление, объект, беспредложный винительный падеж, косвенные падежи, переходность.*

Некрилова О. Л. Перетворення об'єкта дієслівної дії як універсальний критерій перехідності. *У статті розглянуто питання перетворення об'єкта дієслівної дії як універсального критерію перехідності. Доведено, що визнання такої універсальності спричиняє понятійне уточнення прямої перехідності й зумовлює суперечливість поняття непрямої перехідності.*

Ключові слова: *дієслівне керування, об'єкт, безприйменниковий знахідний відмінок, непрямі відмінки, перехідність.*

Nekrylova E. L. Remake of the object of verbal implication as universal criterion of transition. *The article examines the question of transition of the object of verbal implication as universal criterion of the transition. Acknowledging such universality leads to the conceptual clarification of the direct transition and conditions controversy of the concept of indirect transition.*

Key words: *verbal management, object, non-prepositional accusative case, objective cases, transition.*

Постановка проблемы и обоснование актуальности ее рассмотрения. Как известно, переходность – лексико-грамматический разряд глагола, свойство глагола управлять, прежде всего, беспредложным винительным падежом. Изначально в античных грамматиках наблюдается только такое понимание переходности, однако затем по мере познания всех форм глагольного управления возникает понятие косвенной переходности, к которой стали относить случаи, когда глагол управляет формами косвенных падежей (такое понимание обнаруживается уже у Ф. Ф. Фортунатова и А. А. Шахматова [8, 1153–1158; 9, 477]). Более того, внутри косвенной переходности структуралисты по формальному признаку наличия или отсутствия предлога начали различать два понимания косвенной переходности: узкое и широкое. Узкое понимание косвенной переходности – только беспредложное управление косвенными падежами, например, так понимал косвенную переходность В. В. Виноградов [2, 493–494]. Широкое понимание – беспредложное и предложное управление косвенными падежами, так понимала косвенную переходность, например, А. В. Десницкая [4, 117].

В «Русской грамматике» (далее – РГ-80) косвенная переходность не фиксируется. В то же время глагольное управление беспредложным винительным стали именовать прямой переходностью. Но в содержании этого понятия наблюдается отсутствие критериального единства: буквальное, основанное на внешней эмпирической очевидности понимание последствий перехода глагольного действия на объект как весьма заметного физического преобразования такого объекта приводит к тому, что под критерий преобразования объекта глагольного действия подпадают далеко не все прямопереходные глаголы [6, 613]. Имеется понятийно-терминологическая потребность в универсальном критерии переходности.

Анализ последних исследований и публикаций. М. Н. Эпштейн признает переходностью только случаи беспредложного управления винительным падежом, из чего может следовать, что косвенную переходность, о которой автор не пишет, он не признаёт. В то же время ученый конкретизирует понятие переходности критерием преобразования объекта прямым действием управляющего глагола: «Переходность глагола – это, в самом общем виде, выражение семантики активного действия, преобразующего свой предмет» [10]. Такой аспект переходности, как преобразование предмета, на который направлено действие переходного глагола, в лингвистической литературе фиксируется не впервые, но универсальным не считается: об этом писали и грамматисты Пор-Рояля А. Арно и К. Лансло, и Ю. С. Степанов [1, 172–173; 7, 409–419], чьи соображения были поддержаны и развиты в РГ-80, где сказано, что переходные глаголы «означают действие, направленное на объект; это может быть объект создаваемый (*строить дом*), изменяемый (*белить потолок*, *колоть дрова*), уничтожаемый (*жечь письма*, *бить посуду*)» [6, 613].

Однако, согласно РГ-80, переходные глаголы обозначают также «воздействие на объект, не про-

© Некрылова Е. Л. Преобразование объекта глагольного действия как универсальный критерий переходности

изводящее в нем никаких изменений: *читать книгу*, *благодарить отца*, *поздравлять сестру*, *хвалить ученика*, *одобрить идею*. Переходные глаголы называют также чувственные восприятия (*видеть картину*, *слушать музыку*, *чувствовать боль*), отношение (*любить человека*, *ненавидеть врага*). Объект при таких глаголах означает предмет, который воспринимается, к которому направлено отношение» [6, 613]. Как можно видеть, с такими формулировками переходности признак преобразования объекта глагольного действия не коррелирует. Но возникает сомнение в корректности столь жестких формулировок: если действие на объект все же переходит (иначе глагол нельзя было бы назвать прямопереходным), то не вполне ясно, как оно может не произвести в объекте каких-либо изменений. Еще большее сомнение вызывает совместимость критерия преобразования объекта глагольного действия с понятием косвенной переходности.

Целью статьи является проверка универсальности критерия преобразования объекта глагольного действия как единственного показателя переходности. Такая проверка предполагает ее применение к абсолютно всем случаям прямой и косвенной переходности. Результаты такой проверки представляются актуальными для понятийно-терминологического представления переходности.

Изложение основного материала исследования. Понятно, что из трех упомянутых выше, вызванных действием переходного глагола понятий – создание, изменение и уничтожение – родовым является понятие изменения, на что Ю. С. Степанов указывал в 1976 г., объединяя такую переходность признаком эффективности: «Эффективная переходность означает, что объект действия подвергается реальному изменению в процессе действия, в том числе создается или разрушается» [7, 139].

Что касается такого отмеченного в РГ-80 вида переходности, при котором наблюдается «воздействие на объект, не производящее в нем никаких изменений: *читать книгу*, *благодарить отца*, *поздравлять сестру*, *хвалить ученика*, *одобрить идею*» [6, 613], можно согласиться с тем, что это действие не изменяет объект физически (по крайней мере, настолько значительно, чтобы это было весьма заметно), но совершенно очевидно, что состояние объекта – психическое при одушевленности или статусное при неодушевленности – не остается прежним: статусное состояние книги меняется на прочитанное, а такое же состояние идеи – на одобренное; психическое состояние отца меняется на удовлетворенное благодарностью, такое же состояние сестры – на удовлетворенное поздравлением, а ученика – на удовлетворенное похвалой. При такой переходности наблюдается нефизическое воздействие на объект, вызывающее в нем на первый, поверхностный, взгляд лишь нефизические изменения, однако на самом деле эти изменения могут носить пусть не такой значительный, как при создании, уничтожении и другом активном физическом изменении, но эмпирически очевидный физический характер: например, прочитанная книга может иметь такие признаки, как потертость, загрязнение, загнутые страницы, а одобренная идея, зафиксированная в письменном виде, может быть завизирована резолюциями, подписями и печатями; удовлетворенные благодарностью, поздравлением и похвалой, соответственно, отец, сестра и ученик могут, в отличие от прежних своих состояний, улыбаться, кивать, жестикулировать и проявлять другие признаки удовлетворенности.

Следовательно, глаголы, действия которых преобразуют объект и физически, и лишь статусно или психически, изменяют объект – с несколько разной мерой очевидности – с точки зрения не только субъекта действия, но и окружающих, то есть абсолютно или относительно объективно. Абсолютно объективную и относительно объективную переходности логично считать образующими понятийный центр и близкую к центру зону переходности.

Не столь очевидна переходность глаголов, которые называют «чувственные восприятия (*видеть картину*, *слушать музыку*, *чувствовать боль*), отношение (*любить человека*, *ненавидеть врага*). Объект при таких глаголах означает предмет, который воспринимается, к которому направлено отношение» [6, 613]. Действия таких глаголов всегда очевидны лишь для субъектов этих действий, для окружающих эти действия очевидны далеко не всегда, и именно для окружающих объекты таких ментальных действий остаются неизменными. Однако, если, абстрагировавшись от мнения окружающих, принять точку зрения субъектов, производящих такие действия, станет понятно, что именно для таких субъектов являются очевидными статусные изменения объектов, подвергнутых воздействию глаголов указанных в РГ-80 «чувственных восприятий» и «отношения». Так, именно в сознании субъекта, который видит картину, слушает музыку, чувствует боль, эти картина, музыка и боль получают статус пространственно-временной актуализации, как правило, неизвестной для окружающих. То есть такие субъекты действиями глаголов *видеть*, *слушать* и *чувствовать* изменяют статус картины, музыки и боли с ранее неактуального на теперь или уже некоторое время актуальный для них в пространстве и времени: картина видимая, музыка слушаемая, боль чувствуемая. Что касается любви и ненависти, это, безусловно, прежде всего, личные чувства, объекты которых, несомненно, являются для субъектов таких чувств преображенными, и лишь проявление этих чувств может быть очевидным для окружающих. Таким образом, для всех показанных в настоящем абзаце субъектов, в отличие от окружающих, преобразование таких объектов существует, чем и объясняется употребление при таких глаголах беспредложного винительного, применение которого, как показано выше, всегда связано с преобразованием объекта глагольного действия. Следовательно, в описанных здесь случаях глаголы изменяют объект, очевидно, только для субъекта действия, то есть субъективно. Такие глаголы логично считать периферией переходности.

Из представленного выше выводится понятийно важное предположение: преобразование объекта, на который направлено глагольное действие, представ-

ляет собой существенный признак понятия переходности в целом, который отсутствует в грамматических явлениях, которые традиционно считаются косвенной переходностью. Если это предположение подтверждается, термин «косвенная переходность» автоматически получает статус логически противоречивого терминологического преувеличения.

Перейдем к соответствующему рассмотрению (примеры взяты из упомянутых выше работ В. В. Виноградова и А. В. Десницкой).

Прежде всего, изучим обусловливающую широкое понимание косвенной переходности предложность таких конструкций.

В *опереться на стул* действие нельзя признать изменяющим объект, поскольку *стул* в таком случае остается неизменным, тогда как пространственный предлог *на* не способствует переходу действия на объект, а компенсирует информативную недостаточность возвратного, то есть такого, который никак не может быть прямопереходным, глагола *опереться*, применение которого к *стулу* без этого предлога невозможно. Однако, если бы *стул поднимали, переносили, ломали, жгли* и даже *ругали*, то есть применяли к нему действия, обозначенные переходными глаголами, его пространственное, физическое или оценочное состояние изменилось бы, ведь он был бы уже не таким, как до применения к нему этих действий, соответственно, *поднимаемым, переносимым, ломаемым, сжигаемым* и даже *ругаемым*.

В *стучать в окно* действие нельзя признать изменяющим объект, поскольку *окно* в таком случае сохраняет неизменяемый вид, тогда как пространственный предлог *в* не способствует переходу действия на объект, а компенсирует информативную недостаточность непрямопереходного глагола *стучать*, действие которого к *окну* без этого предлога применить невозможно. Однако, если бы *окно вымыли, открыли* или *разбили*, то есть применили к нему действия, обозначенные переходными глаголами, его физическое состояние изменилось бы, ведь оно было бы уже не таким, как до применения к нему этих действий, соответственно, *вымытым, открытым* или *разбитым*.

В *смеяться над Иваном* действие тоже нельзя признать изменяющим объект, поскольку *Иван*, даже если он знает о том, что над ним смеются, вовсе не обязательно может претерпеть какие-то, даже чисто эмоциональные изменения: Иван – такой, достойный смеха, и другие люди испытывают по этому поводу эмоциональное состояние смеха, тогда как сам Иван остается таким же, в данном случае смешным. Пространственный предлог *над* здесь не способствует переходу действия на объект, а компенсирует информативную недостаточность возвратного, то есть такого, который никак не может быть прямопереходным, глагола *смеяться*, действие которого к *Ивану* без этого предлога применить невозможно. Однако, если бы *Ивана обнимали, целовали* или *толкали, били* либо *хвалили, прославляли* или *высмеивали, оскорбляли*, то есть применяли к нему действия, обозначенные переходными глаголами, его физическое и/или эмоциональное состояние изменилось бы, ведь он воспринимался бы и ощущал себя уже не таким, как до применения к нему этих действий, соответственно, *обнимаемым, целуемым* или *толкаемым, битым* либо *хвалимым, прославляемым* или *высмеиваемым, оскорбляемым*.

Беспредложную косвенную переходность рассмотрим на примерах трех падежей: родительного, дательного и творительного.

Косвенная переходность с родительным падежом требует особого уточнения. Прежде всего, отметим мнения, отраженные в двух последних русских грамматиках: «Некоторые переходные глаголы, в силу своих морфологических свойств или словообразовательной структуры, присоединяют к себе в качестве прямого объекта имя не в винит. падеже, а в родит. падеже» [3, 350–351]; «Переходные глаголы называют действие, которое направлено на объект, выраженный зависимым именем в форме вин. п. (при наличии в предложении отрицания такой вин. п. регулярно заменяется род. п.: *читал книгу – не читал книги*)» [6, 612–613]. В последние десятилетия лингвисты все чаще заявляют о том, что при упомянутом в РГ-80 отрицании форму родительного падежа (*не читал книги*) следует признать сосуществующей с формой винительного падежа (*не читал книгу*), поскольку два эти типа сочетаний различаются как выразители, соответственно, абстрактности и конкретности, относящиеся к ряду грамматических компенсаторов отсутствия несформировавшихся в русском языке определенного и неопределенного артиклей; аналогичным образом – как выразители абстрактности и конкретности – различаются неотрицательные конструкции, например: *Я жду поезда* и *Я жду поезд*. Очень показательно, что «глаголы, совмещающие значение достижения результата со знач. количественности: *нарвать цветов*, *наделать ошибок*, *накупить книг*» [6, 612–613], имеют дополнение только в форме родительного падежа, ведь упомянутый результат со значением количественности – результат со значением неопределенно-абстрактной количественности, обозначаемой формой родительного падежа (подробнее о русских грамматических показателях конкретности и абстрактности см. [5]). Потребность в различении конкретности и абстрактности привела к приспособлению для выражения абстрактности формы самого частотного падежа – родительного, но глагольное действие от этого не изменилось: оно может распространяться на объект независимо от его обобщенности, то есть и на конкретный, выраженный формой винительного падежа, и на абстрактный, выраженный формой родительного падежа, так же как в артиклевых языках: англ. *to wait the train* и *to wait a train*, фр. *attendre le train* и *attendre un train*.

В то же время в русском языке имеются глаголы типа *избежать, достигнуть*, которые, как и глаголы типа *нарвать*, могут управлять только родительным падежом, но не имеют абстрактно-количественного значения. Необходимо выяснить, можно ли считать такие глаголы переходными, то есть преобразует ли выражаемое ими действие их объекты.

В *избежать встреч* употребляется только родительный, не связанный с подчеркиванием абстрактности (ведь возможно сочетание *избегать этих*

встреч), падеж, поскольку сама семантика глагола *избежать* не предполагает не только распространение его действия на объект, но и какого-либо контакта с объектом. То есть действие глагола *избежать* никак не может преобразовать его объект, как это происходит в сочетаниях с переходными глаголами, например *запланировать, отменить, раскритиковать встречи*.

В *достигнуть Марса* тоже употребляется только родительный, не связанный с подчеркиванием абстрактности, падеж, поскольку семантика глагола *достигнуть* предполагает максимальное приближение к объекту вплоть до его касания, но никак не предполагает его преобразование, что возможно в сочетаниях типа *открыть, покорить, освоить, исследовать Марс*.

Косвенная переходность с дательным падежом тоже должна быть проверена на преображаемость объекта глагольным действием. В признаваемых В. В. Виноградовым косвенно переходными сочетаниях *принадлежать хозяину, угождать начальству, помогать товарищу*, *мстить врагу, радоваться успеху* действие глагола объект не преображает. Все выраженные этими глаголами действия или свойства направлены к объектам как к адресатам, но сами эти адресаты в таких сочетаниях остаются этими действиями или свойствами не тронутыми, поскольку адресность указывает на направленность действия к объекту, но не на преобразование его. Так, именно в плане воздействия и, как следствие, преобразования объекта воздействия *принадлежать хозяину* – не то же, что *поздравлять хозяина*, *угождать начальству* – не то же, что *радовать начальство*, *мстить врагу* – не то же, что *побеждать врага*, а *радоваться успеху* – не то же, что *иметь успех*.

Косвенная переходность с творительным падежом тоже должна быть подвергнута проверке на преображаемость объекта действием глагола. В показанных В. В. Виноградовым примерах *владеть собой* и *управлять судном* значение орудия – не прямое, но сравнительное: владеть собой как орудием, управлять судном как орудием. При такой сравнительной орудийности объект остается неизменным, очень отличающимся от объектов в *сдерживать себя* и *вести судно*: *владеть собой* – оставаться в неизменном эмоциональном состоянии, а *сдерживать себя* – пресекать в себе явные проявления несдержанности, то есть изменять свое эмоциональное состояние в сторону сдержанности; *управлять судном* – пользоваться судном как единым, готовым к употреблению, то есть неизменяемым, механизмом, предполагающим не направление (куда), а только место (где), например: *Он управлял судном в Карибском море* (непонятно, как именно управлял, это очень общее, малоинформативное значение), тогда как *вести судно* – каузировать его движение в определенных направлениях, то есть изменять его положение в пространстве, что предполагает и направление (куда), и место (где), например: *Он вел судно на желанный остров в Карибском море* (более конкретное, информативное значение).

Не случайно именуемый косвенным творительный создает отстраненность субъекта от преобразования объекта, непричастность к такому преобразованию. Очень показателен пример с историческим изменением *править народ* в *править народом* и *воевать врага, землю* в *воевать с врагом, страной*. В *править народ* подчеркивается изменение народа в правильную сторону, а в *править народом* народ существует в готовом виде, которым управляют как орудием, – налицо отстраненность субъекта от преобразования объекта, непричастность к такому преобразованию. В *воевать врага, землю* предполагается стремление изменить врага, землю войной, военными действиями в свою пользу, а в *воевать с врагом, страной* стремление изменить врага, страну войной в свою пользу отсутствует, имеется лишь указание на нахождение с врагом, страной в состоянии, отношениях войны – налицо отстраненность субъекта от преобразования объекта, непричастность к такому преобразованию.

Из сказанного в отношении косвенной переходности следует важный вывод: если действие глагола не преображает объект, что возможно лишь при управлении беспредложным винительным, такой – традиционно косвенно переходный – глагол не может считаться переходным.

Выводы и перспективы дальнейших исследований в данном направлении. Таким образом, в своей транзитивной концепции М. Н. Эпштейн совершенно справедливо указал на такой единственно важный критерий переходности, как преобразование объекта глагольного действия, но никак не продемонстрировал свое отношение к косвенной переходности. Проведенный нами анализ позволил прийти к выводу, что элиминированный М. Н. Эпштейном критерий преобразования объекта глагольного действия представляет собой существенный признак понятия переходности в целом, который позволяет уточнить понятие переходности при любом беспредложном управлении винительным падежом и отсутствует в грамматических явлениях, которые традиционно считаются косвенной переходностью. Из этого следует, что термин «косвенная переходность» корректно признать понятийным преувеличением. Если же не признать преобразование объекта глагольного действия существенным признаком переходности, то придется согласиться с противоречием отождествления переходности и управления и, как следствие, именно по признаку способности к управлению называть переходными глаголы, управляющие косвенными падежами. Очевидно, что соглашаться с таким, к тому же являющимся основанием для другого неверного вывода, противоречием ученые не вправе. Представляется целесообразным подтвердить полученные выводы новыми доказательствами того, что критерий преобразования объекта глагольного действия является универсальным критерием переходности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арно А. Грамматика общая и рациональная / Антуан Арно, Клод Лансло. – М. : Прогресс, 1990. – 27 с.

2. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) : [учеб. пособие для вузов] / В. В. Виноградов. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.

3. Грамматика современного русского литературного языка / [отв. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1970. – 768 с.

4. Десницкая А. В. Из истории развития категории глагольной переходности / А. В. Десницкая // Памяти академика Льва Владимировича Щербы. – Л., 1951. – С. 70–162.

5. Попов С. Л. Развитие русских грамматических вариантов с семантикой конкретности и абстрактности / С. Л. Попов // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65). – № 4. – Ч. 1. – С. 108–114.

6. Русская грамматика : в 2 т. / гл. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1980. – Т. I : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – 784 с.

7. Степанов Ю. С. Вид, залог, переходность : (Балто-славянская проблема) / Ю. С. Степанов // Известия Академии наук СССР. Серия «Литература и язык». – М. : Наука, 1976. – Т. 35. – С. 139–420.

8. Фортунатов Ф. Ф. О залогах русского глагола / Ф. Ф. Фортунатов // Изв. отд. рус. яз. и словесности Имп. Акад. наук». – СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1899. – Т. IV. – Кн. 4. – 1899. – С. 1153–1158.

9. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 606 с.

10. Эпштейн М. О творческом потенциале русского языка. Грамматика переходности и транзитивное общество [Электронный ресурс] / Михаил Эпштейн // Знамя. – 2007. – № 3. – Режим доступа : http://magazines.russ.ru/znamia/2007/3/ep18.html.

УДК 81-115:81'373.6

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ЕТИМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАПОЗИЧЕНОЇ ЛЕКСИКИ В ПРАЦЯХ ЛІНГВІСТІВ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Пампура С. Ю.
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

Статтю присвячено вивченню поглядів лінгвістів XIX – початку XXI ст. на проблему застосування історико-культурного аспекту в етимологічних дослідженнях запозиченої лексики. Підкреслено необхідність урахування неформальних ознак як важливої умови для встановлення правильної етимології слова.

Ключові слова: *етимологічний аналіз, етимологізація запозичень, історико-культурний аспект, екстралінгвістичне дослідження.*

Пампура С. Ю. Историко-культурный аспект этимологических исследований заимствованной лексики в работах лингвистов XIX – начала XXI ст. *Статья изучает взгляды лингвистов XIX – начала XXI ст. на проблему историко-культурного аспекта в этимологических исследованиях заимствованной лексики. Указывается на необходимость учитывать неформальные признаки как важное условие для установления верной этимологии слова.*

Ключевые слова: *этимологический анализ, этимологизация заимствований, историко-культурный аспект, экстралингвистическое исследование.*

Pampura S. Yu. Historical-cultural aspect of etymological research of loanwords in works of XIX – early XXI ct. linguists. *The article studies the views of XIX – early XXI ct. linguists on the issue of historical-cultural aspect of etymology of loanwords. Non-formal features are considered important for establishing the true etymology.*

Key words: *etymological analysis, etymology of loanwords, historical-cultural aspect, extralinguistic research.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Однією з важливих характерних рис сучасної лінгвістики є перехід від дослідження внутрішньосистемних мовних зв'язків до вивчення мовних явищ у більш широкому розумінні, тобто до аналізу зв'язку між мовою, людською свідомістю й навколишнім світом. Вивчаючи значення лексичної одиниці, дослідник отримує доступ до інформації, яка зберігається в пам'яті носіїв мови. Крім того, аналіз семантики окремого слова на різних часових етапах його існування дає можливість простежити еволюцію як самого значення, так і пов'язаних зі значенням екстралінгвальних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етимологізація давніх шарів індоєвропейської лексики тісно пов'язана з такою важливою проблемою, як взаємозв'язок мови з давньою матеріальною й духовною культурою [11, 203]. Визнаючи важливість формальних ознак слова (фонетичних, морфологічних), більшість науковців-індоєвропеїстів не мають сумніву щодо необхідності використання екстралінгвістичного матеріалу для успішного етимологічного аналізу. Під час дослідження етимології слова науковці мають ураховувати екстралінгвальний аспект, досвід лінгвістичної географії [6, 49], звертатися до реалій, використовувати знання в різних галузях діяльності та історії людства. Необхідно добре уявляти собі світ реалій, які стоять за словами, історію цих предметів, явищ і понять, що ці слова позначають. Отже, етимологія знаходиться в тісному зв'язку з іншими науками – історією, економікою, історією культури, природознавчими науками.

З метою встановлення цілісної картини історичного розвитку слова необхідно здійснити комплексний аналіз змін форм і значення цього слова в часі та просторі, тобто дослідити, коли й у яких мовах або діалектах уживалося певне слово та які форми й значення воно мало в певний час на певному просторі. Вивчення цієї проблеми має багату спадщину, яка становить значний інтерес для дослідників і може слугувати базою для подальших досліджень.

Мета статті − дослідити еволюцію тверджень лінгвістів XIX – початку XXI ст. щодо важливості історико-культурного аспекту з метою успішного етимологічного дослідження запозиченої лексики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Включення іншомовних слів у мову відбувається передусім унаслідок певної необхідності. Тому мова найчастіше запозичує слова, які відповідають тим поняттям, які ще не мають назв у цій мові. На цей факт звернули свою увагу ще молодограматики. Г. Пауль у праці «Принципи історії мови» писав, що поняття і його назва, як правило, запозичуються одночасно з одного джерела. Серед таких, які найчастіше запозичуються, учений виділяє географічні назви, а також назви товарів, які ввозяться з інших країн. Назви природних продуктів можуть переходити в мови з достатньо розвинутою культурою, водночас увезення готового товару, відповідно, і

© Пампура С. Ю. Історико-культурний аспект етимологічних досліджень запозиченої лексики в працях лінгвістів XIX – початку XXI ст.

запозичення його назв свідчать про певну перевагу народу, який їх виготовляє [14, 462].

Це ще більшою мірою, на думку вченого, стосується технічних наук, наукових, релігійних і політичних понять; для їх переходу в інші мови така перевага є необхідною умовою. Інтенсивний культурний вплив з боку іншого народу майже завжди спричиняє приток іншомовних слів. Існує ще одна необхідність, яка може стати причиною запозичення з більш низької сфери, –необхідність виразити словами побут іншого народу. Запозичення іншомовного матеріалу спостерігається у випадках, коли іноземна мова та культура поважаються більше, ніж рідні, унаслідок чого мова, багата на іншомовні слова і звороти, вважається ознакою світськості й витонченого смаку [14, 462].

Міркування молодограматиків щодо причин запозичень були підтримані подальшими поколіннями мовознавців. Б. А. Ольховіков додає, що особливе місце в процесі оновлення словника належить запозиченню політичної лексики, що зумовлено глобалізацією сучасного світу, розвитком інформаційно-комунікаційних систем, інтеграцією культур народів [2, 200].

Найбільш плідно ідея дослідження слів у їх зв'язку з відповідними реаліями вивчалася представниками школи слів і речей (Г. Шухардт, Р. Мерінгер). Дослідження слів і речей вимагало співтовариства лінгвістів з істориками, археологами, культурологами. У межах школи отримані результати вивчення історичної лексикології різних мов, більшою мірою індоєвропейських. Проте школа не склала чіткої методики дослідження. Якщо молодограматики, звужуючи і схематизуючи свій об'єкт дослідження, розробили для його вивчення чітку методику, вивчення слів і речей розпалося на дослідження окремих елементів лексичної системи, що спричинило ще більшу, ніж у молодограматиків, атомізацію об'єкта лінгвістики.

Чіткого використання історико-культурного, географічного та хронологічного аспекту в етимологічних дослідженнях дотримувалися неолінгвісти, які вказували на умовність і безпідставність чітких меж між мовами й етапами розвитку мов, зазначених лінгвістичною наукою. У центрі досліджень неолінгвістів – ареальні дослідження, лінгвістична географія, вивчення мовних контактів і мовних союзів. В. Пізані вказував на необхідність комплексного застосування всіх критеріїв, які мають підтверджувати й доповнювати один одного. Як приклад учений пропонує етимологічне тлумачення гр. *κάνναβις* «конопля». Отже, це слово в латинській відтворюється як *cannabis*, в англосаксонській – як *hænep*, у давньоверхньонімецькій – як *hanaf*. Із формального погляду ці слова могли б походити від і.-є. **kannabis*. Проте відомо, що про коноплю греки дізнались тільки наприкінці V ст. від скіфів; Геродот говорить про неї як про річ маловідому. Тому народності, які розмовляли «індоєвропейською мовою», не могли знати цієї рослини, яка разом зі своєю назвою прийшла з Греції в Рим і занесена грецькими колоністами в південну Галію; її плантації на Роні були відомі ще в III ст. до н. е. Від галлів її отримали германці, це означає, що перехід *k>h, b>p* і (звідки пізніше нім. *f*) у германських діалектах мав місце після включення слова у вигляді *kannabis* «конопля», яке потім могло зазнати таких самих змін, як й інші слова прямого індоєвропейського походження [15, 64].

Ще один приклад, подібний до розглянутого: лат. *vînum* «вино» відповідає в грецькій мові *οινος* (*Foινος*), у вірменській – *gini*, в албанській – *venë*, причому всі ці слова з формального погляду, згідно з фонетичними законами, могли б походити з праіндоєвропейської лексеми **u̯oino* (вірменське – **u̯oin-io-*, албанське – **u̯oinā*). Але вино є середземноморським продуктом, і на території, де ми собі уявляємо існування індоєвропейських діалектів, виноградна лоза не прищеплювалась. У будь-якому разі можна думати, що й саме поняття, і відповідне слово проникли в ці діалекти з іншомовного півдня в дуже давні часи. Однак той факт, що з індоєвропейських мов це слово знають тільки ті з них, які дійшли до Середземного моря, з іншого боку, воно трапляється й у семітських мовах (араб. і ефіоп. *wain*, давн.-євр. *jajin*, ассир. *inu*), демонструє, що воно засвоєно там цими індоєвропейськими мовами [15, 64–65].

Отже, у лінгвістиці XX ст. теза про необхідність усебічного аналізу (як лінгвістичного, так і такого, що виходить за межі власне мовознавства) лексичного матеріалу визнається ключовою в етимологічних дослідженнях. Важливість урахування фактів лінгвогеографії в працях історико-лексикологічного й етимологічного характеру усвідомлена вже давно. Вихідним при цьому вважають твердження, відповідно до якого сучасний лінгвістичний ландшафт, представлений на діалектологічних картах, можна розглядати як аналог часової послідовності етапів розвитку певної системи [10, 79].

«Етимолог, який захотів би обмежитися вивченням тільки лише мови, безумовно, пішов би неправильним шляхом. Етимологія – комплексна наука, більш комплексна, ніж будь-яка інша галузь лінгвістики. Дослідження слова має завжди супроводжуватися вивченням відповідного поняття, а отже, і реалії; тому необхідно враховувати досягнення археології, етнографії, фольклору, економічної й навіть політичної історії країни» [3, 63]. Із цим твердженням Г. Барци погоджуються всі сучасні мовознавці.

Г. Барци зазначає, що одним із найважливіших методологічних принципів є намагання досліджувати слово в невід'ємному зв'язку з його внутрішньою історією, не вдовольняючись його наявною формою та сучасним значенням. Щоб установити всі фонетичні й семантичні варіанти, якими слово було представлено протягом історії, необхідно отримати з історичних пам'яток усі історичні дані щодо цього слова [3, 62].

Таких самих міркувань дотримується В. І. Абаєв, зазначаючи, що лексика відображає не тільки сучасні реалії, а й реалії минулого. Від етимології очікують розкриття цих забутих зв'язків. У проблемі «лексика та реалії», за твердженням науковця, етимологічна наука виходить за межі лінгвістики у вузькому її розумінні і стає наукою історико-культурною, а здобуті нею результати отримують широкий загальнозначущий інтерес [1, 23].

Цю тезу В. І. Абаєв підтверджує етимологічною розвідкою лат. *cuprum* «мідь», яке витіснило давню назву міді *aes*, що було спричинено, на переконання вченого, ввезенням продукту з Кіпру (гр. *Κύπρος*). Із латинською назвою пов'язані спадкові ісп. *cobre*, фр. *cuivre*. Від латинського походить германська група: англ. *copper*, нім. *Kupfer* тощо. Слов. *mědь* походить від назви країни Мідії (гр. *Μηδία*) через те, що давні слов'яни отримували мідь звідти. Правильність цієї етимології повністю підтверджено археологічним матеріалом. Для давніх слов'ян, на території яких не існувало міднорудного видобутку, джерелом отримання мідної сировини був Південний Кавказ, тобто «Мідія». За утворенням слов. *мѣдь* належить до одного ряду з іншими характерними для давньослов'янської короткими етнографічними назвами жіночого роду на *-ь*, такими як *Русь, чудь, водь, жмудь, весь, емь, сумь, пермь, скуфь* (скіфи) тощо. За утворенням *Мѣдь* належить до пізнішого *Мідія*, як *Русь* – до пізнішого *Россия*, *Скуфь* – до пізнішого *Скифия* [1, 23–24].

Ю. В. Откупщиков зазначає, що першорядне значення під час етимологізації запозичень має визначення часу й ареалу, у якому трапляється етимологізоване слово або його фонетичні чи словотвірні ознаки. Це має особливе значення, якщо йдеться про запозичення в умовах двомовності. Зрозуміло, що такі запозичення могли бути тільки там і тоді, де й коли реально та гіпотетично існувала двомовність [12, 75].

Багатий досвід лінгвістичних учень і власні етимологічні дослідження матеріалу слов'янських мов дали О. І. Іліаді змогу запропонувати схематичний план аналізу для дослідника-етимолога. Учений зазначає, що заради встановлення генезису запозичених елементів слов'янського словника необхідно мати уявлення про контакти слов'ян з іншими народами в різних ареалах часу. Ці контакти засвідчено й підтверджено не тільки авторами середньовічних історичних хронік, посібників із географії або археологічними фактами, а й лінгвістично, тобто низкою обґрунтованих етимологій. Визначення певної групи іноземних елементів слов'янської лексики та їх джерела дає можливість окреслити коло давньої мовної взаємодії, що дає змогу зазначити орієнтири, на які варто звертати увагу в пошуках іноземної ідіоми, з якої прийшло певне слово [8, 179]. Підбір матеріалу для етимологічного дослідження кожної окремої лексеми передбачає як одну з обов'язкових умов вивчення території, на якій функціонує слово. Під час аналізу конкретного слова О. І. Іліаді пропонує спочатку виконати таку послідовність дій:

– установити коло його буквальних відповідностей у контактних діалектах у межах однієї мови;

– перевірити на предмет наявності аналогічних форм в інших, віддалених, говорах і, зрештою, у говорах сусідніх і віддалених мов;

– пошук етимологічно-тотожних основ в інших індоєвропейських мовах, що надалі дасть змогу точно встановити хронологію досліджуваного слова [8, 174].

Таку послідовність у дослідженні етимології слів визнають правильною й інші сучасні мовознавці. Так, Ю. В. Откупщиков наголошує, що використання географічного критерію під час визначення джерела та напряму запозичення має кілька аспектів. По-перше, необхідно враховувати, у яких саме діалектах засвідчено досліджуване слово. Вузька регіональна обмеженість дає змогу вірогідно шукати джерело запозичення в мовах, з якими контактують (або контактували) певні діалекти. По-друге, за наявністю здогадно єдиного вихідного слова в різних мовах того чи іншого ареалу аналізу мають підлягати ареал цього слова в першій мові, а також ареал відповідного слова в другій мові й у споріднених із нею мовах. Зазвичай, запозичення відбувається в напрямі з мови, у якій воно поширене (і навіть засвідчене в споріднених мовах), у мову, де воно трапляється лише в прилеглих діалектах або не засвідчене в споріднених мовах [12, 75]. Ці самі ідеї були розвинуті в працях Р. Раска.

Отже, етимологія несе чималу культурну інформацію. Структурно-етимологічні збіги фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного та словотвірного рівнів мають велике й навіть принципове значення для встановлення характеру і ступеня спорідненості між окремими ареалами індоєвропейської мовної області, а також для визначення довготривалості лінгвоетнічних контактів після розпаду первісної індоєвропейської етнолінгвістичної спільності [7, 50]. О. М. Трубачов стверджує, що співвідношення питомого й запозиченого в лексиці, яке виявляється внаслідок етимологічних досліджень, свідчать про міжмовні та етнічні контакти. Етимологічне розкриття внутрішньої форми запозичення завжди повчальне (пор. рос. *анекдот* і його грецьке першоджерело *ἀνέχδοτα* «невиданий, неопублікований»). Нові запозичення можуть мати незрозумілу етимологію. Наприклад, слово *нейлон* походить від англ. *nylon*, яке документально з'явилося в 30-х рр. XX ст., але походження його невідоме (припускається абревіатура з різних компонентів) [16, 63].

На особливе значення врахування екстралінгвального аспекту під час етимологізації слів, які були запозичені з мови в мову разом із відповідними реаліями в результаті виникнення та розповсюдження технічного прогресу, торгівлі, міжнаціональних контактів, указував Ю. В. Откупщиков. Назви знарядь праці, виробів, металів, тварин, рослин, релігійних обрядів і звичаїв – далеко неповний перелік слів, які запозичуються разом із реаліями [12, 76].

Наприклад, чимало слів, пов'язаних із конярством, запозичені в російську мову зі сходу, а точніше, з тюрко-монгольських мов. Серед них передусім можна назвати слово *лошадь*, а також деякі назви мастей (*буланный*, *мухортый*, *каурый* тощо). Тому Ю. В. Откупщиков має сумніви щодо етимології слова *мерин* в етимологічному словнику О. Г. Преображенського як такого, що прийшло в російську мову з півночі – від варягів [17, 528]. На думку Ю. В. Откупщикова, слово *мерин* також проникло в російську мову зі сходу – з монгольських мов: монг. *морь*, д.-монг. *morin*, калм. *morin* 'кінь'.

Потрапивши до іншої мови, такі слова можуть настільки адаптуватися за фонетичною і словотвір-

ною структурами, що тільки ретельний аналіз історії культури може допомогти виділити такі запозичення зі словарного складу мови-реципієнта [12, 76].

Якщо запозичена лексика зазнає певних фонетичних змін, це дає змогу зарахувати їх до періоду після початку контактів. Наприклад, другу палаталізацію в слов'янських мовах варто датувати часом не раніше початку контактів із германцями, які прийняли християнство: ст.-слов. *цръкы*, д.-рус. *църкы*, польськ. *cerkiew* тощо, *kirik(o)* або давньобаварського *kirk(o)* [18, 300].

Цю тезу підтверджують С. А. Бурлак та С. А. Старостін, зазначаючи, що хронологічну інформацію можуть надати лише ті фонетичні зміни, які не можна пояснити як фонетичну адаптацію запозичень. Так, різниця між тохарським словом *ptankat* «Будда (бог)» і його санскритським джерелом *Buddha* «Будда» не може свідчити про те, що перехід дзвінких і дзвінких придихових приголосних у глухі відбувся в тохарській досить пізно (після проникнення буддизму в Китайський Туркестан), оскільки дзвінких приголосних у тохарській мові не було й у більш пізню епоху. Відповідно, слово *Buddha* не могло бути передане формою, яка включала дзвінкі приголосні [4, 81].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У практиці встановлення запозиченого характеру слова й визначення напряму та конкретних шляхів запозичення більшою мірою доводиться користуватись не одним певним критерієм, а їх сукупністю. Водночас важливо пам'ятати, що ця сукупність не є простою сумою окремих критеріїв, адже вони, з одного боку, становлять нерозривну єдність, а з іншого – перебувають у складних суперечних відношеннях. Ця обставина надзвичайно ускладнює комплексний етимологічний аналіз запозиченої лексики [12, 76; 13, 144]. Ж. Ж. Варбот зазначає, що особливістю етимології як галузі історичної лексикології є комплексний характер її методики, що вимагає від дослідника поєднання різних аспектів лінгвістичного аналізу (фонетичного, фонологічного, морфонологічного, словотвірного, синтаксичного, семантичного) і використання досвіду інших наук (передусім соціальних – історії, етнографії, соціології тощо) [5, 3]. Наприкінці хочеться навести слова чеського лінгвіста Л. Кіша: «Загальна методика етимологічних досліджень не може бути панацеєю, яка б допомагала в усіх важких випадках і звільнила б дослідника від обов'язку всебічного аналізу фактів і самостійного судження» [9, 70].

ЛІТЕРАТУРА

1. Абаев В. И. Как можно улучшить этимологические словари / В. И. Абаев // Этимология. – 1986. – С. 7–27.
2. Амирова Т. А. История языкознания : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Т. А. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественский; под ред. С. Ф. Гончаренко. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 672 с.
3. Барци Г. Современное состояние исследований лексики венгерского языка / Г. Барци // Вопросы языкознания. –1967. – № 4. – С. 60–66.
4. Бурлак С. А. Сравнительно-историческое языкознание : [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / С. А. Бурлак, С. А. Старостин. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 432 с.
5. Варбот Ж. Ж. Праславянская морфонология словообразование и этимология / Ж. Ж. Варбот. – М. : Наука, 1984. – 255 с.
6. Гаджиева Н. З. Проблемы ареальной лингвистики (на материале языков народов СССР) / Н. З. Гаджиева // Вопросы языкознания. – 1984. – № 2. – С. 47–61.
7. Дадашев М. П. О некоторых словообразовательных этимологических изоглоссах западноиранских и европейских языков / М. П. Дадашев // Этимология. – 1986. – С. 49–54.
8. Илиади А. И. Основы славянской этимологии / А. И. Илиади. – К. : Довіра, 2005. – 270 с.
9. Киш Л. О некоторых принципах этимологизирования заимствованных слов / Л. Киш // Этимология. – 1969. – С. 68–71.
10. Клепикова Г. П. К проблеме использования данных лингвистической географии в историко-этимологических исследованиях / Г. П. Клепикова // Этимология. – М. : Наука, 1986. – С. 79–85.
11. Откупщиков Ю. В. Из истории индоевропейского словообразования / Ю. В. Откупщиков. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд. центр «Академия», 2005. – 320 с.
12. Откупщиков Ю. В. Очерки по этимологии / Ю. В. Откупщиков. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001. – 480 с.
13. Пампура С. Ю. Критерії етимологічного дослідження запозиченої лексики (лінгвоісторіографічний аспект) / С. Ю. Пампура // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія» : зб. наук. праць / гол. ред. І. Ступак. – Одеса, 2014. – Вип. 9. – С. 142–144.
14. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль ; пер. с нем. ; под ред. А. А. Холодовича. – М. : Издательство иностранной литературы, 1960. – 500 с.
15. Пизани В. Этимология / В. Пизани. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1956. – 188 с.
16. Трубачев О. Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура : в 4 т. / О. Н. Трубачев. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – Т. 1. – 800 с.
17. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка : в 2 т. / А. Г. Преображенский. – М. : Типография Г. Лисснера и Д. Совко, 1910. – Т. 1. – 679 с.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. О. Н. Трубачева. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 4. – 864 с.

УДК 811.161.2: 81‘374

УКРАЇНСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Паночко М. М.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті висвітлено процеси взаємодії західноукраїнської суспільно-політичної термінології із термінологією Східної України на зламі XIX–XX століть. На основі порівняльного аналізу словників за ред. Бориса Грінченка і Костя Левицького засвідчено прагнення авторів якнайширше представити питому (національну) українську суспільно-політичну термінологію.

Ключові слова: *українська суспільно-політична термінологія, термін, терміносистема, словник суспільно-політичних термінів, історичні періоди.*

Паночко М. М. Украинская общественно-политическая терминология конца XIX – начала XX в. Лексикографический аспект. *В статье отражены процессы взаимодействия западноукраинской общественно-политической терминологии с терминологией Восточной Украины на рубеже XIX–XX веков. Сравнительный анализ словарей за ред. Бориса Гринченко и Костя Левицкого свидетельствует о стремлении авторов как можно шире представить национальную украинскую общественно-политическую терминологию.*

Ключевые слова: *украинская общественно-политическая терминология, термин, терминосистема, словарь общественно-политических терминов, исторические периоды.*

Panochko M. M. Ukrainian social and political terminology of the end of 19th - the beginning of the 20th century. Lexicographical aspect. *The process of interaction between West Ukrainian social and political terminology and East Ukrainian terminology has been elucidated in the article. The result of Kost Levytskyi's and Borys Hrinchenko's Dictionaries comparison indicates their aspiration to represent vast Ukrainian national terminology.*

Key words: *Ukrainian social and political terminology, a term, the system of terminology, the dictionary of social and political terms, historical periods.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Перші лексикографічні праці в галузі української суспільно-політичної термінології почали зароджуватися на терені Австро-Угорщини ще в середині XIX ст. Словники цього періоду обмежувалися переважно лексикою західних регіонів України, відбивали помітний вплив німецької, польської та угорської мов, значною мірою були відірвані від особливостей «наддніпрянського варіанту» української мови. Відсутність власної державності теж не сприяла активним пошукам у галузі національної суспільно-політичної термінології. Варто зазначити, що систематичну роботу, спрямовану на вироблення української наукової мови, лише з кінця XIX ст. розпочинає проводити Наукове Товариство імені Тараса Шевченка у Львові.

У той час українська громадськість Наддніпрянщини також зацікавлюється термінологією. Згодом цей інтерес набуває масового характеру на східноукраїнських теренах. Найвидатнішою працею зазначеного періоду, що вивела українську лексикографію і термінологію на гідний того періоду рівень, був «Словарь української мови» за редакцією Бориса Грінченка (тт. I – IV, Київ, 1907–1909).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку української суспільно-політичної думки Наддніпрянщини кінця XIX – початку XX ст. вже була предметом досліджень в українському мовознавстві (див., зокрема, праці С. Караванського [1], М. Пилинського [2], Н. Трач [4], Я. Яремка [8] та ін.). Науковці розглянули історію формування української суспільно-політичної термінолексики. На тлі екстралінгвальних подій визначено внесок наукових кіл, товариств, термінологічних комісій, окремих дослідників у розвиток суспільно-політичного термінознавства та обґрунтування наукових засад термінотворення. Висвітлено й основи теорії і практики укладання перекладного словника Бориса Грінченка, скласифіковано та схарактеризовано типи фахових термінологічних словників з особливою увагою до теорії та практики укладання двомовних галузевих термінологічних праць.

Однак процеси функціонування та взаємодії галицького і східноукраїнського варіантів суспільно-політичної термінолексики, зафіксованої в словниках кінця XIX – початку XX ст., а також її зв’язок із сучасною українською суспільно-політичною термінологією все ще потребують детального розгляду та вивчення.

Мета статті – окреслити особливості використання суспільно-політичних термінів у найбільш знаковій праці зазначеного періоду – «Словарі української мови» за редакцією Бориса Грінченка, показати взаємодію суспільно-політичного корпусу лексики аналізованого словника із лексикографічними працями Галичини того періоду. Для висвітлення цього завдання потрібно також звернути увагу на умови функціонування суспільно-політичної термінології цього періоду, застосувати описовий метод,

© Паночко М. М. Українська суспільно-політична термінологія кінця XIX – початку XX ст.: лексикографічний аспект

що реалізується через прийоми лінгвістичного спостереження та лексикологічного зіставлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. За задумом укладачів, «Словарь української мови» за редакцією Бориса Грінченка мав відбивати суто народну мову, без «штучних», «кованих» слів, що стали з'являтися після 1870 року. Відповідно до цього словникові матеріали оперті на етнографічні записи, літературні твори, друковані до 1870-х років або й пізніше, якщо письменник належав до старшого покоління, та попередньо видані лексикографічні праці. Багато уваги приділено народній виробничій термінології, тоді як недавно запозичені слова здебільшого виключено. Словник зумів уникнути надмірної регіональності. Здебільшого зазначено місцевість, звідки походить слово, а весь матеріал нормалізовано щодо фонетики, морфології й наголосу. Завдяки такому методу «словник став зведенням української літературної мови, а також до певної міри визначив на майбутнє принципи і підвалини її стандартизації. Вагу Грінченкового словника з його 68 тисячами гнізд ледви чи можна переоцінити» [7, 76].

Як загальномовний словник, «Словарь української мови», звичайно, не міг бути перевантажений термінологічною лексикою, як і сучасні лексикографічні праці такого типу. Проте орієнтація Бориса Грінченка переважно на так звану народну термінологію, його прагнення здебільшого уникати іншомовних запозичень зумовили те, що в словнику не зафіксовано багатьох використовуваних термінів. Навіть мовознавчу термінологію у Словнику Грінченка подано обмежено (*слово*, *азбука*, *буква*, *говір*, *голосний*, *склад*, *наголос*, *правопис* та інші), немає термінів, що відомі на Україні з XIV – XVII ст. (*апостроф*, *орфографія*, *вид*, *морфологія*, *синтаксис* та ін.), не говорячи вже про ті, які почали вживатися в середині – другій половині XIX ст. (*приголосний*, *губний*, *глухий*, *дієслово*, *займенник*, *іменник*, *корінь*, *речення* та ін.). Це простежується і на основі аналізу географічної, економічної, технічної, а також суспільно-політичної термінології, яка і стала об'єктом нашого спостереження.

У передмові до Словника Борис Грінченко повідомляє про особливості «Німецко-руского словаря» Омеляна Партицького, який, на думку укладача, «засмічений також полонізмами, церковнослов'янізмами, "язичієм" та штучними і невдалими словами» (СГ, I, XV). Саме тому Борис Грінченко намагався дещо обмежити вживання галицьких термінів у своєму Словнику, виступаючи проти надмірного поширення «кованих» термінів, невиправданих запозичень, просто невдалих утворень, які вжиті західноукраїнськими авторами: *взискателнôсть*, *заплаченьє*, *изреченьє*, *невозможнôсть*, *предстатель*, *правіж*, *правонабувець*, *противовывôдъ*, *рукоимецъ*, *справоведеньє* (*справоведенє*), *списаньє протесту*, *судодержець* та ін.

У списку використаних джерел, якими користувався Борис Грінченко при укладанні словника, надибуємо й «Малоруско-нїмецкий словар» Євгена Желехівського та Софрона Недільського (виданий у Львові 1886 року), а також праці Івана Верхратського, Якова Головацького, Володимира Гнатюка, Івана Франка, Юрія (Осипа) Федьковича та інших західноукраїнських учених і письменників. Оскільки Словник Євгена Желехівського виданий раніше, ніж Словник Грінченка, і чітко відбиває риси галицької мовної практики, доречно говорити про західноукраїнське походження багатьох суспільно-політичних термінів. Щобільше, якщо спробувати локалізувати їх витоки, то з великою долею ймовірності можна трактувати названу групу як галицький мовний набуток. Природність такого трактування зумовлює хоча б те, що саме Львів на той час був провідним центром української культури, гуманітарної науки, своєрідним законодавцем правничої моди в Україні.

Словники суспільно-політичних термінів Західної України австрійського періоду висвітлували певні тенденції в розвитку української літературної мови середини XIX – початку XX ст. Як відзначає Святослав Караванський, «розвиток мови можна якоюсь мірою порівняти до спорудження кількаповерхового будинку: зразу кладуться підвалини, тоді перший, другий і дальші поверхи. Підвалини й перший поверх української літературної мови було закладено Котляревським, Шевченком та іншими українськими письменниками, але через царські утиски наддніпрянці так і не поклали другого поверху. Другий поверх української літературної мови було покладено у Галичині у другій половині XIX ст.» [1, 117].

Зрозуміло, що суспільно-політичні обставини початку XX ст. не завжди сприяли об'єктивності аналізу західноукраїнських словників у «підросійській Україні». Про це зазначала й Українська правничо-термінологічна комісія, що діяла на східноукраїнських землях в 1919–1926 рр.: «…як жорстоко помиляються ті, що обвинувачують теперішню українську мову, закидаючи їй штучність, кованість, галичанізм тощо. Адже показується, що ті самі слова, які іноді, здається, так ріжуть наше зросійщене вухо, мала в уживанні українська мова ще перед 200-300 роками, і тільки відірвавши нас в другій половині XVIII в. од нашої давньої культури, од нашої української наукової мови, русифікаційна політика московського імперіялізму примусила нас забути тую мову» [3, VIII].

Цікавим також є дослідження західноукраїнської лексики Словника Грінченка, яке провів С. Караванський. Він вибрав навмання в кожному з чотирьох томів цього видання чотири сторінки і підрахував на них кількість усіх лексем, а потім число лексем, узятих із західноукраїнських джерел. «Усіх лексем я нарахував таким способом 631. З них – 143 узято із західніх джерел, тобто 23%. Отже, приблизно 23% лексики у СГ належить до західноукраїнської лексики. Такий спосіб, річ ясна, тільки приблизно відбиває кількісне співвідношення в СГ лексики з різних сторін України. Але й це приблизне співвідношення досить промовисте» [1, 117].

Звичайно, не вся «західня» лексика Словника Грінченка потрапила до живого фонду сучасної літературної мови, так само, як і велике число «східних» слів, зареєстрованих у ньому, лишилося поза цим фондом. Але буде великою помилкою недооцінювати вклад, зроблений галицькими просвітянами

у розвиток нашої мови, коли на Наддніпрянщині діяли жорстокі царські укази.

Детальніше зупинимося на лексиці в Словнику за ред.Б. Грінченка, яка запозичена зі Словника Желехівського. Цей західноукраїнський словник, серед іншої, фіксував і суспільно-політичну термінологію, а серед джерел, використаних цими лексикографами, багато саме галицьких видань і галицьких авторів, яких, на жаль, бракувало Грінченкові при редагуванні та укладанні свого Словника. Усе ж зі Словника Євгена Желехівського до праці Бориса Грінченка увійшли такі суспільно-політичні терміни: *адукат* (СГ, I, 4), *адукант* (СГ, I, 4), *амбіція* (СГ, I,7), *арештантка* (СГ, I, 9), *банкрут* (СГ, I, 27), *банкрутство* (СГ, I, 27), *бунтівний* (СГ, I, 111), *ворохобити* (СГ, I, 256), *законність* (СГ, II, 52), *карний* (СГ,II, 222), *можливість* (СГ, II,439), *моральність* (СГ, II, 444), *посольство* (СГ, III, 366), *правник* (СГ, III, 400), *правничий* (СГ, III, 400), *реєнт* (СГ, IV,11), *речник* (СГ, IV,13), *суспільність* (СГ,IV, 232), *фальшивість* (СГ, IV, 374) та інші.

Незважаючи на певну недосконалість лексикографічного опрацювання матеріалу, наявність «незручних і недотепних неологізмів – таких, що їх мабуть тільки ті і вживали, які їх поскладали» Словник Желехівського став, за визначенням Бориса Грінченка, вагомим здобутком для Галичини і Буковини, адже цей словник був складений на основі фонетичного правопису, вперше систематизованого П. Кулішем і вдосконаленого потім українськими мовознавцями та письменниками. Лексикографічна праця Желехівського була, як на свій час, коштовним здобутком української лексикографії, бо тут «уперше зведено по альфабету та пояснено велику кількість слів, і досі нема ні одного друкованого словаря, що переважив би в сьому словар Желехівського; треба ще завважити, що й досі сей словар є єдиним, який може пособити європейському читачеві знайомитися з українською мовою й письменством» (СГ, I, XVIII).

З появою Словника Є. Желехівського, у якому так переконливо показані лексичні багатства української національної мови, «язичіє» як макаронічна літературна мова в Галичині остаточно було витіснено з ужитку. Сприяв цей словник і тому, що численні діалектизми, запозичення з російської мови, церковнослов'янізми серед суспільно-політичних термінів поступово були витіснені лексемами, що відповідають лексико-семантичній структурі української мови і є її власним надбанням. Цього ж прагнув досягнути і Словник Грінченка.

«Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних» Костя Левицького також був проаналізований Борисом Грінченком, який висловив жаль, що галицький укладач не класифікував суспільно-політичні терміни, не вказав, що «власне взято ним з народної мови, а що внесено з других джерел» (СГ, I, XIV).

Хоча Словник Костя Левицького і не зазначався серед джерел для Словника Бориса Грінченка, але порівняльний аналіз обох лексикографічних праць свідчить про їхню спільність, прагнення якнайширше представити питому українську термінологію. Основна група української суспільно-політичної лексики в порівнюваних словниках – терміни, які утворені на власному мовному матеріалі, переважно за зразком загальнонародних словотвірних моделей, з використанням загальномовних способів творення.

Борис Грінченко займав доволі різку позицію щодо полонізмів, германізмів, росіянізмів – складових частин лексики Західної України, які мали загальноукраїнські відповідники. Це пояснювалося знову ж таки турботою письменника про розвиток української літературної мови: побоюванням щодо можливості зміни діалектної бази української літературної мови, загроза якої здавалася цілком реальною в тодішній ситуації. Водночас у цьому питанні виявилася і певна недооцінка Борисом Грінченком реальної перспективи розвитку мови, де взаємообмін і взаємовплив діалектів повинен був би статись неминуче.

Чимала частина слів не потрапила до Словника Грінченка тільки тому, що в Наддніпрянщині не вживалася. Для Івана Франка «Грінченкова мірка літературності «у нас такого нема» була неприйнятною і на той час невиправданою» [5, 14]. Обстоюючи лексеми, що були властиві західноукраїнському варіантові літературної мови, Франко писав, що це «не жадне крадене добро, а здобутки дійової праці, котрі чомусь народились і повинні вийти на пожиток цілості» [5, 15]. Власне народна мова, як певна наддіалектна система, що об'єднує й узагальнює говори, тобто мовлення сіл та розмовне мовлення містечок, для Франка залишалось отим лакмусовим папірцем, на якому перевірялася уживаність і семантика тих чи інших слів. Ця думка Івана Франка «не втратила певної актуальності і в наш час, коли при наявності виробленої загальноукраїнської літературної мови фактично не використовується таке джерело її поповнення, як колишній її західний варіант з його значними лексико-виражальними набутками, з яких далеко не всі витримали випробування часом, але і не всі застаріли і стали непридатними» [5, 15].

Серед різноманітних питань мовного розвитку, які порушував Борис Грінченко у своїх статтях і дискусійних виступах, помітне місце займають теоретичні погляди на вживання іншомовних слів, а в його лексикографічній, літературно-художній діяльності відбилося реальне мовне чуття письменника щодо вживання іншомовних слів, розуміння ним мовних і художніх законів.

Не заперечуючи ролі запозичень для позначення абстрактних понять і досягнень «новітнього культурного життя», Борис Грінченко разом з тим проголошував обережність їх використання, застерігав від надмірностей їх уживання, що, на його думку, повинно було б стати важливою умовою збереження народної основи української літературної мови.

Надто різке розмежування і часом суб'єктивно суворі критерії щодо вживання іншомовної лексики, серед усього й суспільно-політичної, та її остаточного засвоєння мовною системою спричиняло певну непослідовність у діяльності Бориса Грінченка – редактора словника. Зокрема, це виявлялося в дещо довільній фіксації або нефіксації суспільно-політичних лексем словником. Наприклад,

фіксація термінів *авдитор* (СГ, І, 2), *аґент* (СГ, І, 3), *аренда* (СГ, І, 9), *арешт* (СГ, І, 9), *вексель* (СГ, І, 131), *возний* (СГ, І, 248), *губернатор* (СГ, І, 335), *демократ* (СГ, І, 367), *депутат* (СГ, І, 368), *економічний* (СГ, І, 464), *економія* (СГ, І, 465), *жандар* (СГ, І, 474), *канцелярист* (СГ, ІІ, 215), *канцелярия* (СГ, ІІ, 215), *капитал* (СГ, ІІ, 217), *капиталиста* (СГ, ІІ, 217), *патріот* (СГ, ІІІ, 102), *патріотизм* (СГ, ІІІ, 102), *полиція* (СГ, ІІІ, 283), *прокурор* (СГ, ІІІ, 470), *ревизія* (СГ, IV, 9), *ревизор* (СГ, IV, 9), *сенат* (СГ, IV, 114), *сенатор* (СГ, IV, 114), *цензор* (СГ, IV, 427), *цензура* (СГ, IV, 427), *юриста* (СГ, IV, 532) та ін., але відсутність термінів *адвокатура* (Лев., 8), *ажіо* (Лев., 8), *акциза* (Лев., 10), *кассація* (Лев., 200), *комісія* (Лев., 207), *контроля* (Лев., 212), *патент* (Лев., 281), *процес* (Лев., 297), *рента* (Лев., 314), *рескрипт* (Лев., 315), *тарифа* (Лев., 369), *формуляр* (Лев., 131) та ін., які побутували у мові Західної України і які, зрештою, стали сучасною нормою.

Незважаючи на певні недоліки (наявність дублетності, графічної та фонетичної неусталеності, відсутності вже наявних термінів тощо), «Словарь української мови» зробив помітний крок в освоєнні понять суспільно-політичної сфери. У зв'язку з актуальністю проблеми відновлення автентичності в українській суспільно-політичній термінології, що полягає в її дерусифікації, активізації словотворчих ресурсів української мови, Словник Грінченка може стати одним із джерел цього процесу. Зокрема, ця праця сприяє реабілітації тих історичних термінів, які були штучно витіснені з української суспільно-політичної лексики: *карний*, *мешканець*, *показ*, *почин*, *правник*, *правничий*, *речинець*, *речник*, *справник*, *чин* та ін., забезпечує соборний принцип відбору найменувань, вироблених лексикографічною практикою Наддніпрянщини і Галичини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поява Словника Грінченка разом з іншими даними і дала підставу І. Франкові 1907 р. заявити таке: «...можемо сказати, що наша літературна мова в останніх десятиліттях таки значно виробилася. Кождий, хто брався писати тою мовою, наскілько черпав із книжкової традиції, мусів зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців... І от кождий, Галичанин чи Українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народа, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників» [6, 206].

Словник Бориса Грінченка є не тільки однією з відомих лексикографічних праць початку ХХ ст., але й справжнім культурно-історичним явищем. Про високий науковий і професійний рівень цього словника свідчить і те, що до нього й сьогодні звертаються науковці, знаходять у ньому численні матеріали, які використовують у сучасній мовознавчій науці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Караванський С. Секрети української мови / Святслав Караванський. – К. : Кобза, 1994. – 152 с.
2. Пилинський М. М. З історії розвитку української лексикографії (Деякі уваги щодо джерел і реєстру «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка) / М. М. Пилинський // Дослідження з мовознавства. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1962. – С. 3–30.
3. Російсько-український словник правничої мови. Переднє слово / за ред. А. Кримського. – К. : ВУАН, 1926. – С. 3–10.
4. Трач Н. С. З історії української правничої термінології: 20-30-ті роки ХХ століття / Н. С. Трач // Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 60. – С. 49–57.
5. Франко З. Т. Боротьба за українську мову в дожовтневий період / З. Т. Франко // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 11–16.
6. Франко І. Літературна мова і діалекти. // Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти тт. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 205–210.
7. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус / Ю. Шевельов // Шевельов Ю. Вибрані праці. Мовознавство. Книга 1. – К. : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – С. 26–80.
8. Яремко Я. П. Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації / Я. П. Яремко. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – 434 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Лев. – Левицький К. Німецько-український правничий словар / Кость Левицький. – Відень, 1920. – 494 с.
СГ – Словарь української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996 – 1997. – Т. І – IV.

УДК 811.111;81'25

МОВЛЕННЄВІ АКТИ В ПЕРЕКЛАДІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Пасенчук Н. В.
Херсонський державний університет

Статтю присвячено проблемі перекладу мовленнєвих актів як засобів ефективної взаємодії учасників комунікації (адресанта й адресата), адже передача комунікативної інтенції автора оригіналу потребує особливого підходу з боку перекладача в досягненні прагматичної адекватності перекладу та еквівалентності тексту в перекладі.
Ключові слова: *адекватність, переклад, мовленнєвий акт, еквівалентність.*

Пасенчук Н. В. Речевые акты в переводе: теоретический аспект. *Статья посвящена проблеме перевода речевых актов как средств эффективной взаимодействия участников коммуникации (адресанта и адресата), поскольку передача коммуникативной интенции автора оригинала требует особого подхода со стороны переводчика для достижения прагматической адекватности перевода и эквивалентности текста в переводе.*
Ключевые слова: *адекватность, перевод, речевой акт, эквивалентность.*

Pasenchuk N. V. Speech acts in translation: theoretical aspect. *The article is devoted to the problem of the translation of speech acts as means of effective process of intetaction of participants as it requires a special approach of a translator in achieving the pragmatic adequacy of a target text and source text equivalence in translation.*
Key words: *adequacy, translation, speech act, equivalence.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. З погляду комунікативної лінгвістики спілкування людей відбувається в межах комунікативного акту, складовими частинами якого є особистості учасників комунікації (адресанта й адресата) як носії соціальних ролей, психічних, психологічних та інших рис, духовних, естетичних ідеалів, когнітивних особливостей; елементи мовного й паралінгвального кодів; конситуативні елементи спілкування; повідомлення, яке поєднує комунікантів. Інакше кажучи, комунікативний акт – це узагальнена схема, певна структура, у площині якої можна розглядати будь-яке спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усе частіше вчені висловлюють думку, що мінімальною одиницею спілкування є не речення й навіть не висловлювання, а певні види актів: констатація, запитання, наказ, опис, пояснення, вибачення, подяка, привітання (Ф. С. Бацевич [1], Л. Р. Безугла [2], Дж. Остін [4], Дж. Серль [6]).

Актуальність дослідження визначається важливістю проблеми відтворення прямих і непрямих мовленнєвих актів у перекладі, з одного боку, та відсутністю ґрунтовних досліджень – з іншого.

Мета статті – установити характерні особливості мовленнєвих актів і виявити нові можливості дослідження мовленнєвих актів із позиції перекладознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема перекладу мовленнєвих актів (далі – МА) полягає в тому, що не завжди можна знайти синтаксичний відповідник вжитої в оригіналі структури. Для адекватної передачі комунікативної інтенції автора оригіналу перекладачеві під час перекладу необхідно застосовувати прагматичну адаптацію вихідного тексту. Така необхідність, зумовлена передусім різницею в характері та обсязі знань адресатів оригіналу й перекладу, пов'язана зі специфічністю організації мовленнєвого спілкування в різних лінгвокультурах. Одним із виявів такої специфічності є широке використання в спілкуванні МА.

До аналізу мовленнєвих дій залучається теорія МА, основу якої закладено Дж. Остіним у праці "*How to do things with words*" («*Слово як дія*») (1962, Oxford : Clarendon Press). Перша версія теорії МА з'явилась під назвою теорії перформативів, тобто висловлювань, що відповідають дії або вчинку. Дж. Остін використовує термін «перформатив» для позначення мовленнєвих дій, відмінних від констатації фактів. Конкретизуючи цей термін, учений позначає ним висловлення, що містять експліцитний показник ілокутивної сили. Для утворення таких висловлень слугують особливі перформативні дієслова. Серед перформативів Дж. Остін виділяє вердиктиви (виражають рішення, оцінки фактичного стану справ); екзерситиви (виражають накази, призначення); комісиви (виражають обіцянки, наміри); бехабітиви (передають співчуття, вибачення, похвалу, тобто установки соціальної поведінки); експозитиви (констатують здійснення процесу, вибачення, доведення тощо, тобто всі результати обговорень) [4, 262].

Перформативним висловленням можна вважати такий МА, ілокутивна функція якого (відмовити адресату або заохотити у виконанні його пропонування, прохання, запрошення, наказу) реалізується через відповідне перформативне дієслово. Перформативи, зазвичай, перекладаються за допомогою дієслів, які є домінантами семантичного поля дієслів мови перекладу. Використовуючи перформативні дієслова, перекладачі пов'язують зміст висловлю-

© Пасенчук Н. В. Мовленнєві акти в перекладі: теоретичний аспект

вання з конкретними умовами спілкування, соціальними ролями його учасників.

Дж. Остін, аналізуючи МА, зауважив, що те саме висловлювання містить кілька актів. Як зазначає Дж. Остін, мовленнєвий акт ділиться на локутивний акт, або акт вимовляння, говоріння (власне інформаційне повідомлення), ілокутивний акт (власне дія, втілення у висловлюванні певної комунікативної інтенції) та перлокутивний акт (вплив на адресата). Усі ці компоненти актуалізуються одночасно, тобто на кожен МА, окрім власне інформативного блоку, повідомлення, нашаровуються певною мірою умови, оточення, інші фактори, які вплинули на учасників комунікації [5, 21].

Теорію МА, запропоновану Дж. Остіном, надалі розвинув і значно вдосконалив американський логік і філософ Дж. Серль. Уточнюючи класифікаційні межі Дж. Остіна, він виокремлює п'ять типів МА: 1) *репрезентативи, або асертиви*, зобов'язують мовця нести відповідальність за істинність висловлювання; 2) *директиви* змушують адресата зробити дещо; 3) *комісиви* зобов'язують виконати певні дії в майбутньому або дотримуватись певної лінії поведінки; 4) *експресиви* виражають психологічний стан мовця, характеризують міру його відвертості; 5) *декларативи* встановлюють відповідність між пропозиційним змістом висловлювання та реальністю [6, 177].

Учасники мовленнєвої комунікації мають загальну мету – досягти взаєморозуміння. Це один із основних принципів, відомий як принцип кооперації. На основі цього принципу американський учений П. Грайс вивів унікальні постулати комунікації, свого роду правила ефективного спілкування (максими П. Грайса) – кількості, якості, релевантності й способу вираження. Комунікативний намір адресат легко розпізнає за допомогою постулатів спілкування. Постулати спілкування мали пояснити, як саме «значення мовця» (тобто те, що мовець має на увазі) може включати щось більше, ніж буквальне значення речення, як воно може відхилятися від буквального значення чи навіть бути протилежним йому [3, 217].

Якщо адресат є носієм конкретної мови й культури, володіє достатнім рівнем комунікативної компетенції, він правильно проінтерпретує повідомлення. У цих випадках правильної інтерпретації мовець орієнтується на конвенції спілкування, де домінують імплікатури дискурсу. Через це значна кількість МА може бути інтерпретована адресатом лише на основі імплікатур дискурсу [3, 217]. На противагу цьому неправильна інтерпретація можлива в разі орієнтації лише на структуру пропозиції.

Під час перекладу важливо пам'ятати, що учасники комунікації користуються принципом кооперації та постулатами П. Грайса, оскільки їхні висловлювання – це переважно осмислені речення, які мають конкретний зміст, спрямований на слухача, або є реакцією на слова мовця, тому в перекладі має встановлюватися контакт між адресантом і адресатом тією мірою, якою він відчувається в оригіналі. У цьому й полягає одна зі сккладностей перекладу МА.

Розвиваючи думки П. Грайса стосовно категорії суб'єктивного значення (тобто того, що конкретна особа безпосередньо має на увазі), Дж. Серль доходить висновку, що вона зумовлена не лише наміром, а й конвенцією, адже те, що ми маємо на увазі, є функцією того, що ми промовляємо. Поняття значення, на думку Дж. Серла, неодмінно пов'язане з інтенціональністю: «Значення існує лише там, де є різниця між інтенціональним змістом і формою його зовнішнього здійснення» [8, 28].

Ф. С. Бацевич називає МА цілеспрямованою мовленнєвою дією, що здійснюється відповідно до прийнятих у суспільстві правил мовленнєвої поведінки [1, 169]. У результаті здійснення МА мовець впливає на слухача в плані зміни його думки, ментального або психічного стану, спонукає до дії. Саме цей посередник між відправником повідомлення і його метою – МА – розпадається на три-чотири складові частини: акт вимовляння (локуція); акт вказівки і предиціювання (пропозиція); акт надання висловленню комунікативної (ілокутивної) сили: наказ, обіцянка, твердження, питання; далі виділяється перлокуція: ефект, що справляється на адресата.

Дослідниця харківської школи лінгвопрагматики Л. Р. Безугла визначає МА як «процес дискурсивно-мовленнєвої взаємодії комунікантів на ґрунті комунікативної інтенції мовця» [2, 49]. Актуальним для перекладача є завдання пошуку основного повідомлення та комунікативної інтенції, яку в нього вкладає автор тексту, оскільки перекладачеві необхідно не просто розрізнити МА, що вбудовані в текст поряд із їхніми компонентами, а й зрозуміти мету їх створення, тобто комунікативну інтенцію, а отже, віднайти необхідні засоби, щоб правильно передати в тексті перекладу цю інтенцію.

Чітке виокремлення всіх учасників комунікації, якою власне і є переклад, визначення їх місця в цій взаємодії, їхньої картини світу, мотивів та інтенцій, які вони вкладають у текст, як результат комунікації дає змогу максимально наблизити переклад не тільки на лінгвістичному, а й на прагматичному рівні.

Досить часто в мовленні відбувається імплікування інтенції адресанта, завдяки якому та сама прагматична ситуація може бути висловлена із застосуванням непрямого ілокутивного акту, що реалізується непрямим МА [7, 113].

Переклад непрямих МА не є дослівним і синтагматично рівноцінним. Дж. Серль визначає непрямий МА як мовленнєву дію, що виникає за умови появи додаткової ілокуції у висловленні, коли адресант має на увазі не лише те, що говорить, а й щось інше [7, 46].

Дж. Остін так визначив природу непрямого МА: за умови непрямого мовленнєвого акту основна інтенція адресанта полягає не у висловленні тієї чи іншої думки, не в повідомленні певного факту адресатові, а в спонуканні адресата до певної дії [5, 28]. Адже непрямий мовленнєвий акт має на меті спонукання адресата до певної дії у формі наказу або прохання. Саме виконання чи невиконання адресатом цієї дії є індикатором вдалого чи невдалого вживання МА. Основною метою вживання мовцем непрямого МА є досягнення комунікативного успіху.

З погляду перекладу виявлення та розуміння непрямих мовленнєвих актів не завжди можуть бути простими, оскільки розпізнання непрямих мовленнє-

вих актів у мові оригіналу належить до певних труднощів перекладу таких креолізованих текстів, як, наприклад, кінопереклад. Загалом це часто призводить до непорозумінь у міжкультурному спілкуванні.

Найважливішим завданням перекладача в процесі перекладу МА є збереження мети комунікації, оскільки саме воно забезпечує еквівалентність тексту в перекладі. З метою досягнення цього завдання перекладач має враховувати мету висловлювання, психологічний стан мовця, диверсифікацію мовних картин світу. Саме комунікація породжує процес прямого контакту адресата висловлювання з реципієнтом, у результаті чого їхні висловлювання виражають певні наміри, що визначають тип мовленнєвого акту.

Головне, що має враховувати перекладач під час відтворення МА, – це міжособистісні стосунки мовців, їхній статус і психологічна характеристика. У перекладі МА може змінюватися ілокутивна сила висловлювання у зв'язку з нормами вживання мови та культурними особливостями; іноді непрямий МА спонукання може ставати прямим МА наказу й навпаки: усе залежить від ситуації мовлення, фонових знань і статусу мовців.

У процесі перекладу МА, що зазвичай містять велику кількість експресивних висловлювань, перекладач має віднайти відповідні експресивні виражальні засоби в мові перекладу, відтворюючи не лише прагматичний потенціал повідомлення, а і його експресивність. У перекладі ж нерідко трапляється, що перекладач буквально передає текст оригіналу й не звертається до емотивних одиниць, притаманних у подібних ситуаціях мові перекладу. Під час перекладу МА важливо вміти правильно інтерпретувати ті чи інші вияви емоцій, давати їм правильне тлумачення, розуміти їх функціональну сутність, що нерідко є досить нелегким завданням, оскільки зв'язок між виявом емоцій і почуттями, які при цьому переживає адресант, не завжди прямий та однозначний.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, процес спілкування значно складніший, ніж простий обмін його учасниками мовленнєвими актами. У реальній комунікації окремі МА пов'язані між собою, «перетікають» один в одного, формуючи мовленнєвий жанр. Велике значення в розумінні перекладачем прагматики повідомлення й адекватного відтворення її засобами мови перекладу відіграють такі параметри, як пресупозиції змісту висловлювання, інтенції адресанта, імплікатури та принцип кооперації. Завдання перекладача полягає у виборі ефективного способу перекладу, щоб якнайточніше розкрити значення МА.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні проблем організації мовного коду в спілкуванні, зокрема мовленнєвих актів і жанрів, аналізі їхньої внутрішньої структури, мовного оформлення й особливостей їх перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.
2. Безугла Л. Р. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі : [монографія] / Л. Р. Безугла, І. О. Романченко. – Харків : ФОП Лисенко І. Б., 2013. – 182 с.
3. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 217–237.
4. Остин Дж. Л. Перформативные высказывания / Дж. Л. Остин // Остин Дж. Л. Три способа пролить чернила : Философские работы / Дж. Л. Остин. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. – С. 262–282.
5. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов : [сборник]. – 1986. – № 17. – С. 21–128.
6. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – С. 170–194.
7. Searle John R. Indirect speech acts / John R. Searle. – New York : Academic Press, 1975. – 167 p.
8. Searle J. The nature of Intentional states / John Searle // Searle J. Intentionality. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – P. 1–36.

УДК 811.161.2'27:17.023.32

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ВИМІРИ КОНЦЕПТУ *НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ* У ФРЕЙМІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Петрів Х. В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано результати соціолінгвістичного дослідження, проведеного з метою визначення валідності основних маркерів національної ідентичності, зокрема й мови, в оцінці сучасних українців.
Ключові слова: *національна ідентичність, маркер, критерій, соціолінгвістичне опитування, респондент.*

Петрив Х. В. Социолингвистические измерения концепта НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ во фрейме украинской реальности. *В статье проанализированы результаты социолингвистического исследования, проведённого с целью определения валидности основных маркеров национальной идентичности, в частности и языка, в оценке современных украинцев.*
Ключевые слова: *национальная идентичность, маркер, критерий, социолингвистический опрос, респондент.*

Petriv Kh. V. The sociolinguistic aspects of the concept NATIONAL IDENTITY in the frame of the Ukrainian reality. *The article analyzes the results of a sociolinguistic study conducted to determine the validity of the main markers of national identity, in particular, language, in the assessment of modern Ukrainians.*
Key words: *national identity, marker, criterion, sociolinguistic survey, respondent.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У свідомості українців національна ідентичність нині перебуває на етапі формування, що зумовлено складним соціально-економічним і політичним станом країни, а також прагненням України до євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання національної ідентичності постає центральним для зарубіжних та українських учених: лінгвістів, філософів, соціологів і психологів (Т. Кузьо, О. Степико, Е. Геллнер, Дж. Джозеф, Е. Сміт та ін.). Однак проблема валідності різних критеріїв ідентичності для представників української нації досі не є достатньо вивченою.

Актуальність пропонованої розвідки зумовлена потребою ефективної моделі збереження національної ідентичності, зокрема в аспекті чинника мовної ідентифікації, що руйнується під тиском глобалізаційних тенденцій.

Мета статті – з'ясувати національні ідентитети, що об'єктивуються українським сьогоденням, і визначити валідність чинника національної мови.

Завдання статті – проаналізувати сучасні підходи до оцінки чинників національної ідентичності, зокрема й національної мови; розробити анкети для проведення соціолінгвістичного опитування; дібрати коло респондентів різної вікової категорії та представників різних регіонів України; отримані результати проаналізувати й укласти діаграми, що репрезентують відсоткове співвідношення оцінки різних критеріїв ідентичності.

Новизна дослідження полягає в тому, що в статті на основі оцінок пересічних українців здійснено спробу аналізу різних чинників ідентичності на сучасному етапі з огляду на євроінтеграційний контекст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні нації, як правило, є поліетнічними. Історичний процес засвідчує, що етнічні спільноти на певному етапі політизації можуть створювати націю як поліетнічну єдність. В основі такого процесу лежать прагнення до політичного самовизначення й суверенітету, конституювання через інститут держави, спільні для цілої групи етносів, які проживають на певній території. Отже, субстратом нації є етнічна спільнота, а ідентитетом – політичні й громадянські цінності. Е. Геднер визнає поліетнічність націй, підкреслюючи, що націоналізм є теорією політичної легітимності, згідно з якою етнічні кордони не повинні перетинати кордони політичні [4, 366].

Цей підхід, у якому розмежовуються національна й етнічна ідентичності, забезпечується відповідною ієрархією ідентитетів. Так, Д. Міллер виділяє п'ять найважливіших аспектів визначення ідентитетів національної ідентичності: 1) людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників, визнають, що їхні спільні характеристики схожі, і спільно прагнуть продовжувати спільне співіснування; 2) спільне історичне минуле (причому не лише переможні моменти, а й спільні поразки), спільні обов'язки та уявлення про спільне майбутнє; 3) спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дійова ідентичність; 4) постійне проживання в одній країні (батьківщина, держава); 5) спільні характеристики, які об'єднуються поняттям «національний характер» і які Д. Міллер називає загальнонародною культурою. Спільна культура, на його думку, включає соціальні норми, релігійні переконання чи прагнення до чистоти національної мови [4, 366].

Дослідження проблеми національної ідентичності потребує не лише її теоретичного аналізу, а й вивчення ставлення представників нації до різних критеріїв, які ідентифікують націю. Надалі це уможливлює формування моделі ідентитетів нації, що особливо важливо для України на чинному етапі

© Петрів Х. В. Соціолінгвістичні виміри концепту *НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ* у фреймі української реальності

розвитку. У процесі дослідження нами проведено анонімне соціолінгвістичне опитування, в якому респондентам запропоновано оцінити різні критерії національної ідентичності від 0 до 5 балів залежно від того, яку роль, на їхню думку, вони відіграють у формуванні нації. Серед критеріїв ідентичності були такі: людські переконання (члени нації визнають один одного як співвітчизників); спільне історичне минуле; спільні дії (рішення, досягнення результатів); постійне проживання в одній країні; спільна мова; спільна релігія; спільна економіка.

З метою проведення об'єктивного дослідження опитано 74 респонденти віком від 14 до 54 років чоловічої та жіночої статей, із яких 39,1% мали вищу чи неповну вищу освіту, решта здобули чи здобувають середню освіту. За територіальним критерієм респонденти представляли м. Київ, Львівську, Івано-Франківську, Рівненську, Житомирську, Чернігівську, Вінницьку, Кіровоградську, Запорізьку, Луганську, Полтавську, Черкаську, Хмельницьку області, а також серед опитаних було троє осіб, що народилися або мешкають поза межами України, але вважають себе українцями. Українська є рідною мовою для 87,8% опитаних, 12,2% респондентів уважають рідною російську.

Людські переконання як основний критерій у формуванні нації найвище оцінили 41,9% опитаних. Щоб мати сформовану національну ідентичність, члени нації мають визнавати один одного як співвітчизників. Вагоме значення цей чинник має й для 48,6%, які оцінили його трьома й чотирма балами. Найменший бал цей критерій отримав від 4,1% осіб, які визнали, що цей критерій не заслуговує на увагу (рис. 1).

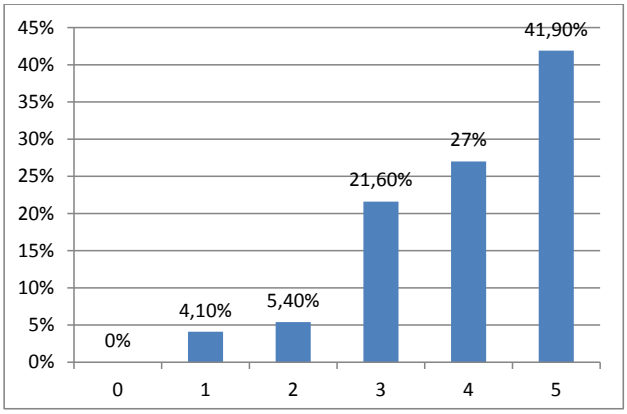

Рис. 1. Оцінювання респондентами критерію «людські переконання»

Оцінювання **спільного історичного минулого** як маркера ідентичності доволі неоднозначне, адже майже рівна кількість респондентів оцінили цю рису трьома (27%), чотирма (28,4%) і п'ятьма (33,8%) балами, що залишає цей фактор одним із найбільш суперечливих. До того ж спостереження за віком респондентів у цьому випадку ситуації не прояснює. Однак достатньо високий рівень оцінки спільного історичного минулого дає змогу стверджувати, що для більшості опитаних спільність обов'язків та уявлень про спільне майбутнє є передумовою формування національної ідентичності (рис. 2). Зауважимо, що Л. Герасименко вважає історичну пам'ять стрижнем, на якому тримається й мова, і культура, і духовність, і, зрештою, національна свідомість – ті фундаментальні цінності, які консолідують народ. Отже, історична пам'ять у широкому розумінні – це своєрідний «пантеон національної ідентичності» [2, 120].

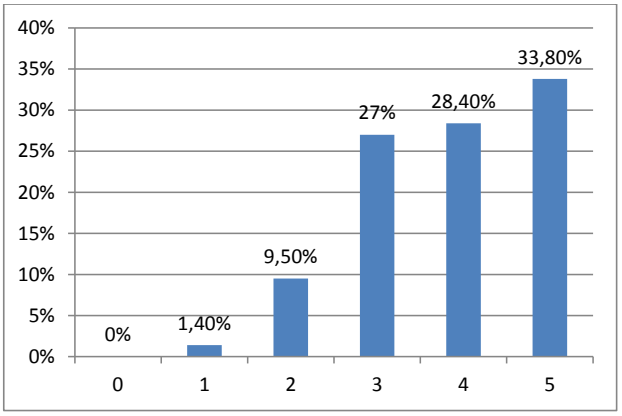

Рис. 2. Оцінювання респондентами критерію «спільне історичне минуле»

Кількісно подібною є оцінювання **спільних дій** у формуванні національної ідентичності. Серед опитаних респондентів 33,8% виставили цьому критерію 5 балів, 32,4% – 4 бали, 24,3% – 3 бали. Двоє респондентів уважають, що цей критерій не має жодного значення в контексті національної ідентичності, оцінивши його нулем. У соціології цей критерій є одним із важливих, оскільки дієва ідентичність – це та, що прагматично спрямована на досягнення мети соціального визнання, що й було підтверджено емпірично.

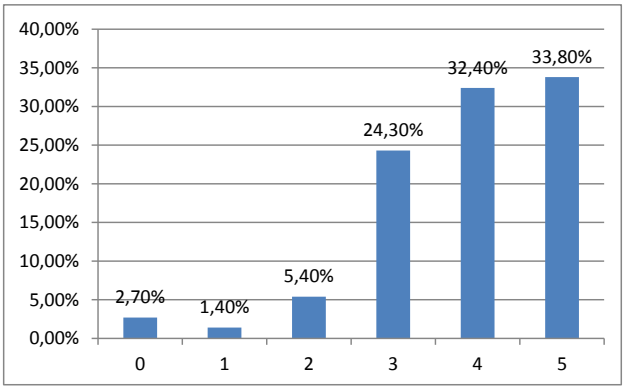

Рис. 3. Оцінювання респондентами критерію «спільні дії»

Ще один критерій, який, до речі, А. Сміт уважає провідним, – **постійне проживання в одній країні**. Однак більшість опитаних не вважають його таким, що безумовно формує національну ідентичність, оскільки 32,4% оцінили цей фактор трьома балами, решта думок респондентів кардинально різні: 13,5% осіб оцінюють його всього одним балом, а близько 19% опитаних – п'ятьма, що свідчить про неоднозначність і сумнів представників нації у важливості цього критерію (рис. 4). Цікаво, що в межах крос-національного опитування, проведеного Pew Research Center у 14 країнах у 2016 р., респондентам

запропонували оцінити схожий територіальний критерій – «місце народження особи». Усупереч риториці, люди, як правило, надають порівняно невелику вагу цьому факторові. Лише 33% європейців уважають, що, для того щоб уважати себе представником певної нації, дуже важливо народитися в цій країні. До того ж переважно представники старшого населення виділяють цей фактор із-поміж важливих, а молодші європейці не надають йому ніякого значення [9]. Отже, ставлення українців до цього чинника фактично збігається з тим, що репрезентують інші європейці: національна ідентичність мінімально співвідноситься з територіальним фактором.

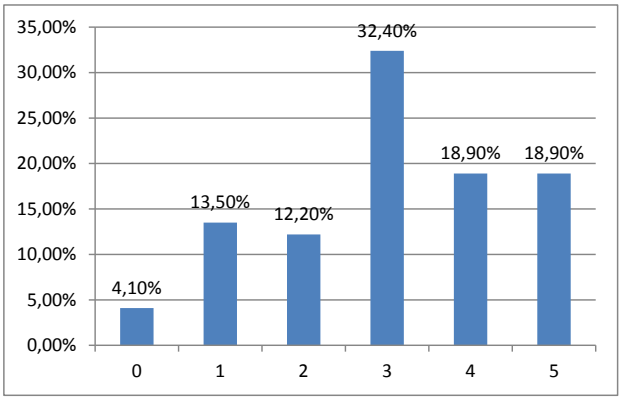

Рис. 4. Оцінювання респондентами критерію «постійне проживання в одній країні»

Думки суттєво розійшлися стосовно **єдиної релігії** як об'єднувального чинника, адже лише 13,5% опитаних надають їй вагомого значення й оцінюють п'ятьма балами. По 21,6% респондентів відзначили релігію двома і чотирма балами, 23% – трьома балами. Є й такі українці, які взагалі не надають релігії жодного значення у формуванні національної ідентичності, виставивши цьому факторові нуль балів (рис. 5). Спостереження за віком опитаних українців ситуації не пояснило, оскільки оцінка релігійного фактора була кардинально різною в представників однієї вікової категорії. Наприклад, відповіді респондентів, вік яких більший за 40 років, розділилися навпіл: одна половина оцінила релігію одним балом, а інша – чотирма чи п'ятьма. Отже, спільність релігії, за результатами проведеного опитування, відіграє мінімальну роль у становленні національної ідентичності. Згідно з дослідженнями TNS MMI, близько 56% українців (станом на 2016 р.) уважають себе віруючими, що на 3% більше, аніж роки тому. Найвищий відсоток віруючих у західних областях України. У всіх регіонах частка православних, які зараховують себе до Київського Патріархату, значно вища за тих, що належать до Московського Патріархату. Найбільш високі показники в Московського Патріархату на півдні України – 36% [6]. Однак оцінка важливості релігії у формуванні ідентичності й регіональний чинник не є взаємозалежними. Громадяни зі Львова, які за дослідженням TNS MMI є найбільш віруючими, оцінюють релігію як чинник ідентичності всього лиш нулем, тоді як більшість киян – трьома-чотирма балами. Іноземне дослідження, проведене Pew Research Center серед європейців, також не дає однозначної відповіді на це питання. Мешканці різних європейських держав дали контрастні оцінки релігійному факторові як маркеру ідентичності: у Греції, наприклад, 54% респондентів уважають, що лише християни можуть бути справжніми греками, а ось у Швеції та Іспанії 57% мислять абсолютно протилежно, не надаючи релігії такого вирішального значення. Pew Research Center також зазначає, що віковий фактор тут відіграє роль: старше покоління більш схильне вбачати зв'язок між релігійністю й національною ідентичністю [5; 9].

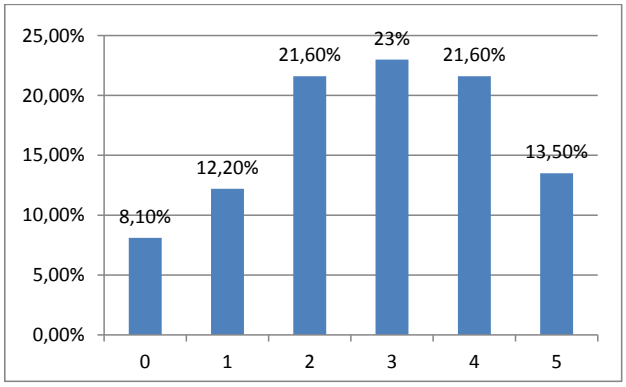

Рис. 5. Оцінювання респондентами критерію «спільна релігія»

Критерій **спільної економіки** також не здобув високої оцінки серед більшості респондентів: 39,2% оцінили його трьома балами, всього лиш близько 36% українців надають йому важливішого значення, оцінюючи найвищими балами (рис. 6). Економічна ідентичність породжена зазвичай мірою оцінки громадянином свого матеріального становища, задоволення ним, а також усвідомленням своєї тотожності з певною соціально-економічною групою. Припускаємо, що низький рейтинг України за індексом людського розвитку (84 місце України з-поміж інших країн світу), величезна кількість населення, що перебувають за межею бідності (близько 60%), а також порівняно невелика кількість людей-представників середнього класу пояснюють середню оцінку українцями цього критерію, адже більшість респондентів, що вважають себе українцями, не ідентифікують себе з іншими представниками нації за цим фактором [1].

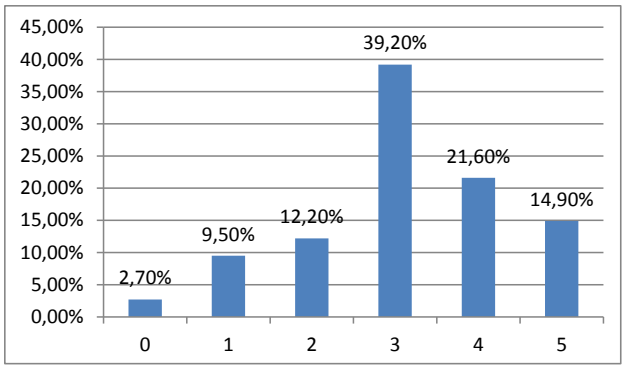

Рис. 6. Оцінювання респондентами критерію «спільна економіка»

Стосовно мовного критерію опитування дало такі результати: майже половина (48,6%) усіх опитаних українців оцінюють мову як визначальний фактор, адже виставляють найвищий бал цьому критерію. Переконаність у баченні мови маркером національного самовизначення демонструють 28,4% респондентів, які оцінили мову чотирма балами.

Мінімальну роль (1 бал) мови в конструюванні нації вбачають лише 1,4% осіб – 17-річна російськомовна мешканка Києва. Два бали виставили 6,8% людей: усі вони не мають вищої освіти (школярі 14–16 років), хоча рідною мовою вважають саме українську (рис. 7). Незважаючи на кілька негативних оцінок, половина позитивних відгуків дає змогу вважати, що мова однозначно є визначальним фактором національної ідентичності й навіть основою формування нації. Доречно згадати, що жоден інший критерій не був оцінений найвищим балом такою кількістю людей (48,6%), більше того, цей критерій не отримав оцінки «0» від жодного респондента, що є надзвичайно промовистим фактом, адже вкотре підтверджує, що мова є об'єднавчим чинником нації. Цікаво, що за результатами опитування, репрезентованого в збірнику «Соціолінгвістичний моніторинг мовою статистики» 2006 р., 41% опитаних уважали, що українську мову варто вивчати для того, щоб відчувати національну ідентичність. На кілька відсотків більше респондентів пояснили мету досконалого володіння українською мовою по-іншому: щоб бути по-європейськи освіченою, культурною людиною [8, 50].

Відповідно до результатів Pew Research Center, європейські респонденти також надають особливого значення мові як чиннику формування нації. Більшість із них указує, що для того, аби вважатися справжнім представником нації, потрібно розмовляти мовою тієї нації. Найсильніше зв'язок між мовою та ідентичністю в європейських країнах відчуває старше покоління. Наприклад, у Швеції вміння говорити офіційною мовою є суттєво важливішим для людей у віці від 50 років, аніж для покоління 18–34 років, відсоткова різниця становить 23% [9].

Наше опитування показало, що практично всі респонденти віком від 30 років оцінюють роль мови як чинника формування нації найвищим балом, лише частина молодшого покоління надає мові меншої вартості.

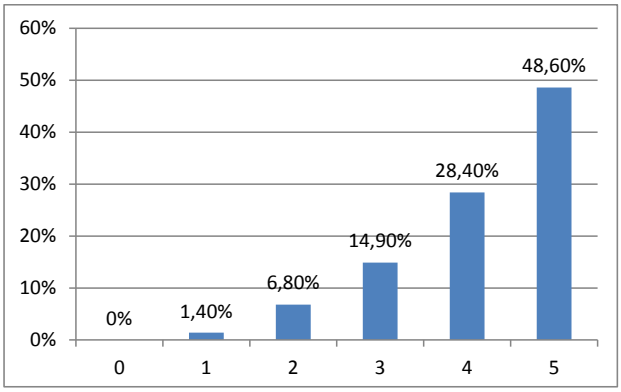

Рис. 7. Оцінювання респондентами критерію «спільна мова»

Проведене опитування дає нам змогу слідом за А. Смітом створити власну схему маркерів національної ідентичності у спадній послідовності – від найважливішого чинника до найменш важливого.

1. Спільна мова.
2. Людські переконання: члени нації визнають один одного співвітчизниками.
3. Спільне історичне минуле.
4. Спільні дії (рішення, досягнення результатів).
5. Постійне проживання в одній країні.
6. Спільна релігія.
7. Спільна економіка.

Варто звернути особливу увагу на те, що проблема ідентичності нині тісно пов'язана з процесами глобалізації, зокрема активний пошук власної ідентичності є побічним ефектом розгортання процесу глобалізації, який є водночас чинником як об'єднання, так і диференціації. Явище глобалізації породило й універсалізацію, й артикуляцію, що є характерним, зокрема, і для України.

Р. Демчук зауважила, що ідентичність «упорядковує внутрішній світ людини, перетворює хаос на лад, вносячи у нього сенс <…> При конституюванні національної ідентичності когнітивний компонент так само стає провідним разом із афектним – оцінкою значущості від перебування у даній спільноті» [3]. Безумовно, вагомою для кожної людини є належність до країни, яку у світі поважають. Р. Демчук пише, що основним критерієм національної ідентичності є не мова, не проживання людей на спільній території, а здатність усвідомлювати себе українцем. Дослідниця зауважила, що багато російськомовних українців також мають розвинену національну свідомість і відстоюють інтереси України, при цьому мова зовсім не заважає їм. Зрештою, вона вважає, що національна ідентичність – це соціокультурна ідентичність, яка об'єднує людей не лише діахронно, а й синхронно, не зумовлена традицією, а й виступає інновацією.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, проведене дослідження дало змогу простежити, що серед критеріїв ідентичності вчені виділяють людські переконання, спільне історичне минуле, спільні дії, постійне проживання в одній країні та спільні характеристики. На основі перерахованих вище критеріїв укладено анкету, дібрано коло респондентів і проведено опитування, яке дало змогу зробити висновок, що мова, людські переконання та спільне історичне минуле відіграють інтегральну роль у формуванні національного світогляду й національної ідентичності. Нація, що не має своєї мови, не має також і своєї духовної самостійності, а тому цілком справедливо говорити про мову як про націєтворчий фактор. Мова духовно обрамлює націю, оберігаючи її від асиміляції, тому ми вважаємо цей фактор визначальним у формуванні мовної особистості та ключовим у творенні національної ідентичності, про що свідчать результати опитування, подані в діаграмах. Критерії людських переконань і спільного історичного минулого тісно пов'язані з поняттям «національна пам'ять», яка є основою самоідентифікації й об'єднання людей у єдину націю.

Найменш суттєву роль для формування ідентичності відіграють економічний і релігійний критерії, оскільки більшість респондентів не вбачають зв'язку між цими критеріями та нацією загалом. У перспективі дослідження – вивчення концепту НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ на матеріалі публіцистики О. Пахльовської та проекція отриманих результатів на її твори.

ЛІТЕРАТУРА

1. В Україні за межею бідності перебувають близько 60% населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-za-mezheyu-bidnosti-perebuvayut-blizko-60-naselennya-oon-905400.html.
2. Герасименко Л. С. Історична пам'ять в Україні: сучасний стан та виклики майбутнього [Електронний ресурс] / Л. С. Герасименко. – Режим доступу : http://www.stattionline.org.ua/histori/107/20133-istorichna-pam-yat-v-ukra%D1%97ni-suchasnij-stan-ta-vikliki-majbutnogo.html.
3. Демчук Р. Українська ментальність у репрезентативних міфологемах [Електронний ресурс] / Руслана Демчук – Режим доступу : http://mentalnist-2016.blogspot.com/p/blog-page_78.html.
4. Енциклопедія етнокультурознавства / ред. Ю. Римаренко, В. Чернець та ін. – К. : Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2001. – Ч. 1. – Кн. 2. – 522 с.
5. Мова: наріжний камінь ідентичності нації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zbruc.eu/node/61909.
6. Нове дослідження: в Україні 60% прихильників УПЦ КП та 24% УПЦ (МП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/33672-nove-doslidzhennya-v-ukrayini-60-prixilnikiv-upc-kp-ta-24-upc-mp.html.
7. Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Сміт; пер. з англ. П. Таращука. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
8. Соціолінгвістичний моніторинг мовою статистики : [збірник матеріалів / за ред. А. Пономаренко]. – К. : НДІУ, 2006. – 96 с.
9. What it makes truly be 'one of us' [Electronic resource]. – Access mode: http://www.pewglobal.org/2017/02/01/language-the-cornerstone-of-national-identity/.

УДК 81'33

КОРПУС УКРАЇНСЬКОГО ТРАНСКРИБОВАНОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ: ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ

Плахотнікова О. Ю.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті описано особливості створення Корпусу українського транскрибованого усного мовлення з використанням комп'ютерної програми ELAN. Особливу увагу звернуто на характеристику основних етапів і принципів формування корпусу усного мовлення.

Ключові слова: *корпус усного мовлення, українське мовлення, анотація, спрощена фонетична транскрипція, комп'ютерна програма ELAN.*

Плахотникова Е. Ю. Корпус украинской транскрибированной устной речи: принципы создания. *В статье рассматриваются особенности создания Корпуса украинской транскрибированной устной речи с помощью компьютерной программы ELAN. Особое внимание уделяется характеристике основных этапов и принципов формирования корпуса устной речи.*

Ключевые слова: *корпус устной речи, украинская речь, аннотация, упрощённая фонетическая транскрипция, компьютерная программа ELAN.*

Plakhotnikova O. Yu. The corpus of transcribed Ukrainian speech: principles of construction. *A corpus-based approach is one of the leading methods for speech analysis in modern linguistics nowadays. Ukrainian corpus resources mostly provide material for linguistic studies of written texts.*

Key words: *speech corpus, Ukrainian speech, annotation, broad phonetic transcription, ELAN computer program.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сучасний стан розвитку українського мовознавства передбачає застосування комп'ютерних технологій для аналізу мовлення; сьогодні одним із провідних є корпусно базований підхід до опрацювання значного за обсягом мовленнєвого матеріалу. Корпусні ресурси, створені в Україні, забезпечують здебільшого матеріал для лінгвістичних досліджень писемних текстів. Проте ґрунтовні фонетичні дослідження українського мовлення потребують фонетично анотованих корпусів літературного усного мовлення, розміщених у відкритому доступі. Саме тому на базі навчальної лабораторії експериментальної фонетики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – ЛЕФ КНУ) створено Корпус українського транскрибованого усного мовлення (далі – Корпус, КУТУМ) із фонетичною анотацією, що містить транскрипцію на основі як кириличної, так і латинської графіки (символів Міжнародного фонетичного алфавіту, IPA) [3, 40].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корпус як основне поняття корпусної лінгвістики в широкому розумінні означає зібрання текстів природної мови, придатне для загального лінгвістичного аналізу [8]. Проблемам корпусної лінгвістики присвячено конференції та збірники наукових праць за їх матеріалами (зокрема Міжнародна конференція з прикладної корпусної лінгвістики, International Conference on Applied Corpus Linguistics); також існують спеціальні фахові видання для висвітлення здобутків у галузі корпусної лінгвістики (наприклад, "International Journal of Corpus Linguistics", "Corpus Linguistics and Linguistic Theory", "Corpora"). Корпусний підхід не обмежується лише створенням ресурсів на матеріалі писемних текстів. Окремою сферою корпусної лінгвістики є укладання корпусів усного мовлення.

Метою статті є опис особливостей формування КУТУМ на базі комп'ютерної програми ELAN.

Завдання статті – 1) розгляд основних етапів створення Корпусу; 2) опис процедур пошуку в КУТУМ; 3) окреслення перспектив використання здобутків КУТУМ у наукових дослідженнях.

У статті подано модель створення корпусу усного мовлення на базі комп'ютерної програми ELAN; теоретичні засади, покладені в основу цієї моделі, можуть бути використані для укладання корпусу усного мовлення будь-якої мови. Це зумовлює актуальність роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення КУТУМ передбачало три основні етапи: 1) загальне проектування КУТУМ; 2) збирання експериментального матеріалу дослідження; 3) опрацювання корпусної інформації (зокрема створення анотаційних файлів для аудіозаписів на базі комп'ютерної програми ELAN).

Загальне проектування КУТУМ. Одним із важливих завдань цього етапу було обґрунтування структурних характеристик КУТУМ. Набір індивідуальних базових характеристик для КУТУМ зумовлений класифікаціями сучасних електронних корпусів усного мовлення. Отже, КУТУМ – це корпус українського мовлення з такими базовими структурними характеристиками: 1) дослідницький: призначений для вивчення функціонування сучасної української мови у фонетичному аспекті з можливістю виходу на широкий спектр лінгвістичних досліджень укра-

© Плахотнікова О. Ю. Корпус українського транскрибованого усного мовлення: засади створення

їнського мовлення; 2) фрагментний: містить фрагменти аудіотекстів, дібрані за визначеними принципами відбору текстових даних до корпусу (читані тексти художнього стилю українського мовлення і фрагменти спонтанного українського мовлення) для досягнення репрезентативності корпусної інформації; 3) динамічний: передбачено постійне поповнення бази корпусних аудіотекстів і створення відповідних анотаційних файлів у форматі *.eaf за визначеною процедурою; у такий спосіб можна спостерігати варіативність фонетичної системи української мови; 4) синхронний: Корпус представлений звукозаписами, що відображають стан сучасного українського мовлення; 5) мономовний: тексти, що увійшли до Корпусу, є результатом мовленнєвої діяльності носіїв української мови; 6) фонетично анотований: відповідно до вимог Стандартів кодування корпусу, усі текстові дані забезпечені анотацією, де кожний звуковий фрагмент супроводжується відповідною інформацією про його фонетичну специфіку (у форматі спрощеної фонетичної транскрипції двох видів – засобами кириличного алфавіту й засобами IPA) та в орфографічному записі.

Збирання експериментального матеріалу дослідження. Джерелом мовленнєвого матеріалу для створення КУТУМ обрано аудіозаписи українського літературного мовлення. Сьогодні фрагменти корпусу усних текстів загальною тривалістю 123 хв., що слугували матеріалом КУТУМ, – це 35 аудіозаписів у *.wav-форматі мовлення викладачів, аспірантів і студентів Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також одного актора й одного депутата Верховної Ради України (2 аудіозаписи – спонтанне мовлення, решта – читане мовлення) і 59 анотаційних файлів у форматі *.eaf, створені для аудіозаписів на базі комп'ютерної програми ELAN.

Більшість аудіозаписів, відібраних для КУТУМ (33 аудіозаписи загальною тривалістю понад 116 хв.), належать до акустичного фонду ЛЕФ КНУ; ці аудіотексти були записані в студії звукозапису ЛЕФ КНУ з використанням динамічного мікрофона упродовж 2003–2011 рр. Спеціально для КУТУМ у 2014 р. у ЛЕФ КНУ здійснено додатковий запис тривалістю 4 хв. 52 сек. із залученням диктора – викладача Інституту філології (це прочитаний текст добірки «Неймовірні факти про Україну», що становить стиль засобів масової інформації). Ще один аудіозапис 2009 р. взято з бази даних нашого попереднього дослідження; це зразок спонтанного професійного мовлення [1]. Особливу увагу звернуто на дотримання дикторами норм літературного мовлення, адже досліджувався саме літературний вияв української мови.

Добір дикторів для КУТУМ здійснено за кількома критеріями з урахуванням аспекту збалансованості корпусу: а) за статтю: загалом для КУТУМ використано аудіозаписи 10 дикторів (6 – жінок, 4 – чоловіків); б) за віком диктори належать до різних вікових груп: 18–25 рр., 30–45 рр. і 50–65 рр.; в) за рідною мовою: українська є рідною мовою всіх дикторів; г) за мінімальним діалектним впливом: у жодного з дикторів явища діалектного мовлення не простежуються систематично; ґ) за вищою освітою: усі диктори мають повну або неповну вищу освіту; що ж до професійної належності дикторів, то вона пов'язана з публічним мовленням і філологією.

Базу електронних текстів Корпусу становлять прочитані дикторами фрагменти текстів таких функціональних стилів української літературної мови: художнього (фрагменти оповідань М. Коцюбинського «Ялинка» та новела "Intermezzo"), наукового (фрагмент лекції Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала», фрагмент тексту «Філософія Григорія Сковороди» з книги В. Горського «Історія української філософії: курс лекцій»), стилю засобів масової інформації (фрагменти інтернет-статті «Неймовірні факти про Україну»). Спонтанне мовлення охоплює розмовно-побутовий стиль (1 аудіозапис мовлення аспірантки Інституту філології) та усне професійне мовлення (1 аудіозапис мовлення депутата Верховної Ради України).

Опрацювання корпусної інформації. Для КУТУМ використано аудіозаписи у форматі *wav (моно); аудіотексти відредаговано для подальшого користування в Корпусі. На цьому етапі також здійснено метаопис аудіозаписів Корпусу, що об'єднував як змістові елементи даних (відомості про автора тексту, назву тексту, прізвище диктора), так і формальні (номер аудіозапису, прізвище автора анотації, розширення файлу); ці відомості введено вручну. Усі аудіозаписи розміщено в одній папці, що й становить базу даних КУТУМ (кожному аудіозапису відповідає анотаційний файл(и) з відповідною назвою); це зумовлено особливостями роботи комп'ютерної програми ELAN, оскільки без аудіозапису, розташованого в одній папці з анотаційним файлом *eaf, перегляд анотаційного файлу неможливий (буде відсутній звуковий сигнал).

Заради зручності опрацювання масиву даних і побудови анотацій з орфографічними записами створено базу електронних текстів, що співвідносяться з відповідними аудіозаписами. Електронні версії художніх текстів узято з мережі Інтернет (надалі тексти проходили філологічну перевірку й корегування, зокрема скорочення фрагментів). Орфографічний запис текстів аудіозаписів виконаний з урахуванням мовлення дикторів.

Для етапу створення анотаційних файлів аудіозаписів Корпусу використано комп'ютерну програму ELAN – відкритий безплатний програмний ресурс для розроблення складних анотацій, створений в Інституті психолінгвістики імені Макса Планка (The Language Archive, м. Неймеген, Нідерланди) [7, 847; 9]. Ця програма апробована у світовій практиці: на її основі вже сформовано чимало мультимедійних корпусів у всьому світі [3, 40]. Загальні принципи створення анотаційних файлів для аудіозаписів у програмі ELAN простежено в проекті «Рассказы о сновидениях и другие корпуса звучащей речи» [5] і на сайті Інституту психолінгвістики імені Макса Планка в Неймегені [9].

Створення анотаційного файлу в програмі ELAN для кожного аудіозапису (медіафайлу) відбувається в режимах розмітки, сегментації й транскрипції. Загалом можна окреслити чотири етапи створення анота-

ційного файлу аудіозапису: 1) визначення структури рівнів анотації в режимі розмітки; 2) сегментація звукового сигналу в режимі сегментації та введення анотацій у режимі розмітки; 3) транскрибування аудіотексту в режимі транскрипції; 4) перевірка й корекція транскрипційних записів (виправлення помилок і двозначностей) [2, 241]. Етапи створення транскрипції аудіотексту в програмі ELAN докладно описані в науковій статті [2, 240–242]; зміни й доповнення щодо принципів і особливостей транскрибування усного мовлення в програмі ELAN викладено в іншій науковій публікації [3].

Для нашого Корпусу також створено документаційне забезпечення, в якому, зокрема, описано особливості роботи над транскрибуванням аудіозаписів. Методику сегментації й транскрибування акустичного сигналу на базі комп'ютерної програми ELAN апробовано в навчальній практиці з експериментальної фонетики студентів 2 курсу спеціальності «Прикладна лінгвістика» Інституту філології Київського національного університету [4], а також у межах спецкурсів студентів-магістрів Інституту філології (спеціальність «Українська мова і література, іноземна мова») та Київського національного лінгвістичного університету (спеціальність «Прикладна лінгвістика»).

КУТУМ плануємо поширювати на електронних носіях інформації, зробити доступним для користувачів глобальної мережі Інтернет (на основі HTML-версій анотаційних файлів, а також із використанням медіафайлів у форматі *.wav та анотаційних файлів у форматі *.eaf).

Опції пошуку в КУТУМ на базі комп'ютерної програми ELAN. У комп'ютерній програмі ELAN передбачено такі функції пошуку в анотаційних файлах у форматі *.eaf: 1) пошук у межах одного анотаційного файлу та відповідне відображення отриманих результатів; 2) пошук у кількох анотаційних файлах, розташованих в одній папці, з можливістю структурувати пошуковий запит [6, 333]. Для корпусу, що містить транскрибоване усне мовлення, актуальним є пошук фонетичних явищ у межах транскрипційних записів анотаційних файлів із розширенням *.eaf. При цьому важливо правильно формулювати пошуковий запит, він має відповідати передусім транскрипційним позначенням, використовуваним у Корпусі (якщо йдеться про пошук у транскрипційних записах).

З метою здійснення простого пошуку в межах одного анотаційного файлу КУТУМ у режимі розмітки необхідно зайти в меню «Пошук» та обрати опцію «Знайти (і замінити)». У результаті відкриється діалогове вікно «Діалог пошуку», у якому можна вказати необхідні критерії пошуку (зокрема врахування регістру, інтервал анотацій, пошук на конкретних рівнях анотацій тощо) [6, 333–337]. Відображення результатів пошуку відбувається в діалоговому вікні «Діалог пошуку» (див. рис. 1). Зокрема, тут буде запропоновано таку інформацію: кількість анотацій, що містять зазначену одиницю пошуку; рівень, що містить анотацію; повний зміст кожної анотації, де міститься вказана одиниця пошуку; час початку, закінчення й загальної тривалості кожної анотації, що відповідає критеріям пошуку. Тобто результат пошуку відображений у вигляді конкордансу (списку слововживань у контекстуальному оточенні) [6, 338].

Після послідовного виконання кількох пошукових запитів за один сеанс користувач має можливість переглянути автоматично створену історію пошуку. Ця опція дає змогу здійснювати пошук у межах усіх уведених запитів. Результати пошукових запитів можна зберігати й експортувати у вигляді текстового файлу [6, 339–344].

З метою доступу до опції пошуку в кількох анотаційних файлах необхідно в режимі розмітки у відкритому анотаційному файлі зайти в меню «Пошук» та обрати опцію «Пошук у кількох файлах EAF». У діалоговому вікні потрібно вказати добірку файлів, у якій буде здійснено пошук (усі файли обов'язково мають бути розміщені в одній папці), а також об'єкт пошуку [6, 346–347]. Результати пошуку сформовані у вигляді конкордансу (див. рис. 2). Указане діалогове вікно містить такі поля для показу знайдених анотацій: номер анотації за порядком у переліку результатів пошуку; назва файлу, що містить знайдений результат; рівень, що містить результат; анотації, що розташовані перед або після анотації, яка відповідає параметрам пошуку; анотація, що є результатом пошуку; час початку, закінчення й тривалості анотаційного сегмента [6, 348].

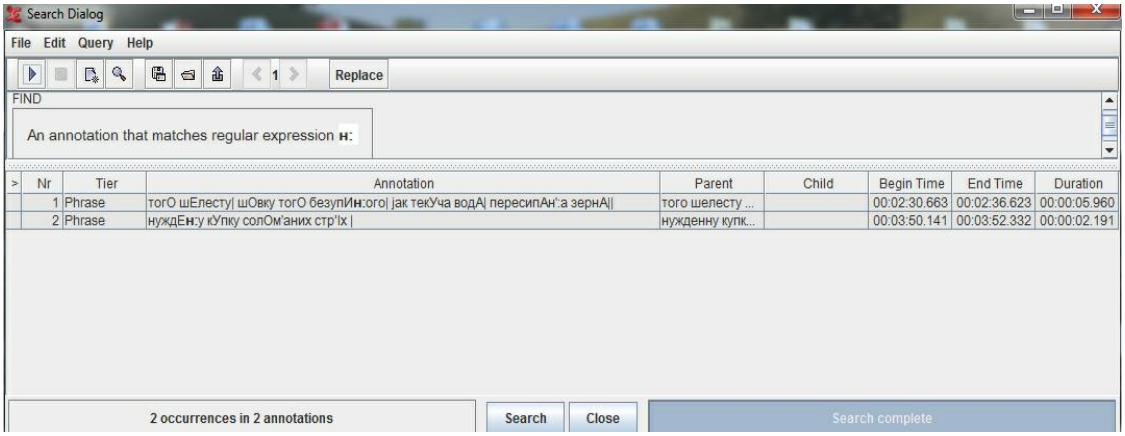

Рис. 1. Результати простого пошуку в межах одного анотаційного файлу

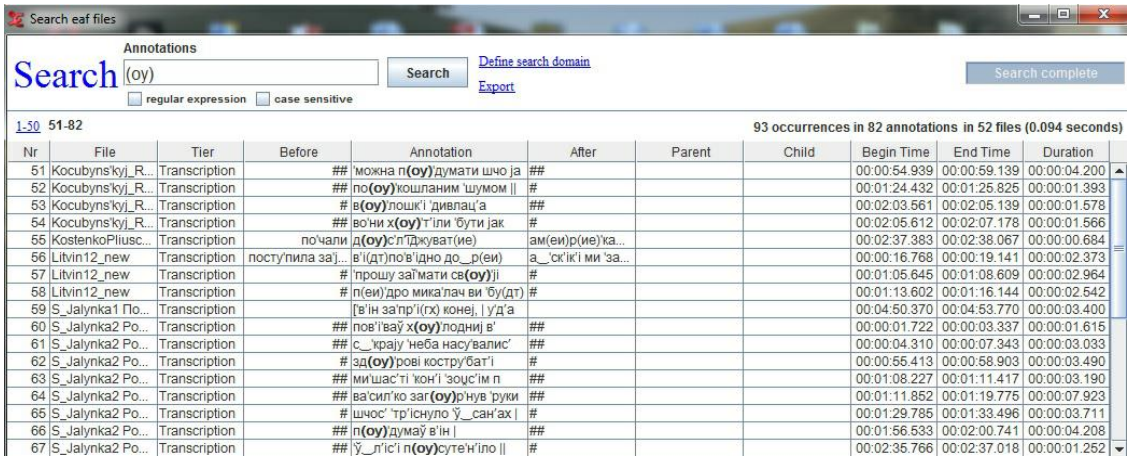

Nr	File	Tier	Before	Annotation	After	Parent	Child	Begin Time	End Time	Duration
51	Kocubyns'kyj_R...	Transcription	##	'можна п(оу)'думати шчо ја	##			00:00:54.939	00:00:59.139	00:00:04.200
52	Kocubyns'kyj_R...	Transcription	##	по(оу)'кошланим 'шумом ||	#			00:01:24.432	00:01:25.825	00:00:01.393
53	Kocubyns'kyj_R...	Transcription	#	в(оу)'лошк'і 'дивлац'а	##			00:02:03.561	00:02:05.139	00:00:01.578
54	Kocubyns'kyj_R...	Transcription	##	во'ни х(оу)'т'іли 'бути јак	#			00:02:05.612	00:02:07.178	00:00:01.566
55	KostenkoPliusc...	Transcription	по'чали	д(оу)с'л'Іджуват(ие)	ам(еи)р(ие)'ка...			00:02:37.383	00:02:38.067	00:00:00.684
56	Litvin12_new	Transcription	посту'пила за'ј...	в'і(дт)по'в'ідно до_р(еи)	а_'ск'ік'і ми 'за...			00:00:16.768	00:00:19.141	00:00:02.373
57	Litvin12_new	Transcription	#	'прошу заї'мати св(оу)'јі	#			00:01:05.645	00:01:08.609	00:00:02.964
58	Litvin12_new	Transcription	#	п(еи)'дро мика'лач ви 'бу(дт)	#			00:01:13.602	00:01:16.144	00:00:02.542
59	S_Jalynka1 По...	Transcription		['в'ін за'пр'і(гх) конеј, | у'д'а				00:04:50.370	00:04:53.770	00:00:03.400
60	S_Jalynka2 Po...	Transcription	##	пов'і'ваў х(оу)'лодниј в'	##			00:00:01.722	00:00:03.337	00:00:01.615
61	S_Jalynka2 Po...	Transcription	##	с_'крају 'неба насу'валис'	##			00:00:04.310	00:00:07.343	00:00:03.033
62	S_Jalynka2 Po...	Transcription	#	зд(оу)'рові кострy'бат'і	#			00:00:55.413	00:00:58.903	00:00:03.490
63	S_Jalynka2 Po...	Transcription	##	ми'шас'ті 'кон'і 'зоuс'ім п	##			00:01:08.227	00:01:11.417	00:00:03.190
64	S_Jalynka2 Po...	Transcription	##	ва'сил'ко заг(оу)р'нув 'руки	##			00:01:11.852	00:01:19.775	00:00:07.923
65	S_Jalynka2 Po...	Transcription	#	шчос' 'тр'існуло 'ў_сан'ах |	#			00:01:29.785	00:01:33.496	00:00:03.711
66	S_Jalynka2 Po...	Transcription	##	п(оу)'думаў в'ін |	##			00:01:56.533	00:02:00.741	00:00:04.208
67	S_Jalynka2 Po...	Transcription	##	'ў_л'іс'і п(оу)суте'н'іло ||	#			00:02:35.766	00:02:37.018	00:00:01.252

Рис. 2. Результати пошуку в кількох анотаційних файлах

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Корпус українського транскрибованого усного мовлення є першим українським мультимедійним корпусом усного українського мовлення, укладеним із використанням комп'ютерної програми ELAN. Застосування програми ELAN для роботи з медіафайлами Корпусу дає можливість розробити складні багаторівневі анотації аудіозаписів, зокрема створити спрощену фонетичну транскрипцію аудіотекстів на основі кириличної графіки і транскрипцію із застосуванням символів IPA. Комп'ютерна програма ELAN дає змогу здійснювати пошукові запити різних типів у межах анотаційних файлів КУТУМ (користувач отримує статистичну інформацію на базі КУТУМ, яку можна використати для ілюстрації фонетичних явищ українського мовлення). Матеріали мультимедійної бази даних КУТУМ можуть бути використані в таких сферах: 1) для наукових фонетичних досліджень українського літературного мовлення; 2) для навчальних матеріалів з української мови (як для носіїв мови, так й іноземців, які вивчають українську), зокрема під час створення мультимедійних орфоепічних словників. У майбутньому КУТУМ можна буде розширювати, додаючи нові аудіозаписи із залученням інших дикторів, оскільки в цьому проекті передбачена можливість поповнення Корпусу і створення відповідних анотаційних файлів у форматі *.eaf із використанням двох видів транскрипції – на основі кириличної й латинської графік (транскрипції засобами IPA).

ЛІТЕРАТУРА

1. Плахотнікова О. Ю. Асиміляційні процеси в українському мовленні (на матеріалі виступів депутатів Верховної Ради України) / О. Ю. Плахотнікова // Мовні і концептуальні картини світу. – 2011. – Вип. 37. – С. 191–195.

2. Плахотнікова О. Ю. Використання програми Elan в роботі зі звукозаписами корпусу українського усного мовлення / О. Ю. Плахотнікова // Українське мовознавство. – Харків, 2014. – Вип. 44. – Ч. 1. – С. 238–243.

3. Плахотникова Е. Ю. Особенности транскрибирования украинской устной речи в программе ELAN / Е. Ю. Плахотникова // Балтийский гуманитарный журнал. – 2015. – № 4 (13). – С. 40–43.

4. Програма навчальної практики для студентів ІІ курсу спеціальності «Прикладна лінгвістика та англійська мова» / [О. Зубань, З. Дудник, О. Бас-Кононенко, О. Плахотнікова]. – К. : ВЦ «Київський університет», 2016. – 31 с.

5. Рассказы о сновидениях и другие корпуса звучащей речи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.spokencorpora.ru/.

6. Hellwig B., et al. ELAN – Linguistic Annotator. Version 5.0.0-beta [Електронний ресурс]/ B. Hellwig // The Language Archive, MPI for Psycholinguistics, Nijmegen, The Netherlands. – Режим доступу : http://www.mpi.nl/corpus/manuals/manual-elan.pdf.

7. Lausberg H. Coding gestural behavior with the NEUROGES-ELAN system / H. Lausberg, H. Sloetjes // Behavior Research Methods, Instruments, & Computers. – 2009. – № 41 (3). – P. 841–849.

8. Meyer Ch. F. English Corpus Linguistics: An Introduction / Ch. F. Charles. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 168 p.

9. The Language Archive. ELAN [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan.

УДК 811.111'38

ОНІРИЧНИЙ ХРОНОТОП СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ ПРОЗИ: НАРИС ІЗ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПСИХОПОЕТИКИ

Присяжнюк Л. Ф.
Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено вивченню художньої репрезентації оніричних станів як одного з типів змінених станів свідомості (ЗСС) в образному просторі сучасної англомовної крос-культурної прози. Оніричний хронотоп постає як модус транскультурної гібридної квазісвідомості, який дає змогу робити висновки про рівень активності персонажної свідомості, зокрема про глибину й інтенсивність занурення в оніричний стан.

Ключові слова: *оніричний хронотоп, змінені стани свідомості (ЗСС), лінгвістична психопоетика, крос-культурна проза, гібридна ідентичність, лімінальність.*

Присяжнюк Л. Ф. Онирический хронотоп современной англоязычной кросс-культурной прозы: очерк лингвистической психопоэтики. *Статья посвящена изучению художественного воплощения онирических состояний как одного из типов измененных состояний сознания (ИСС) в современной англоязычной кросс-культурной прозе. Онирический хронотоп рассматривается как модус транскультурного гибридного квазисознания, позволяющий судить об уровне активности персонажного сознания, в частности о глубине и интенсивности погружения в онирическое состояние.*

Ключевые слова: *онирический хронотоп, измененные состояния сознания (ИСС), кросс-культурная проза, гибридная идентичность, лиминальность.*

Prysiazhniuk L. F. Oneiric chronotope in contemporary cross-cultural fiction in English: a study in linguistic psychopoetics. *The article focuses on the textual representation of oneiric states as a type of altered states of consciousness (ASCs) in contemporary cross-cultural fiction in English. We regard oneiric chronotope as a mode of trans-cultural hybrid quasi-consciousness that defines the level of activity of characters' consciousness, being a benchmark for judging about the depth and intensity of the immersion in an oneiric state.*

Key words: *oneiric chronotope, altered states of consciousness (ASCs), linguistic psychopoetics, cross-cultural prose, hybrid identity, liminality.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Швидкий темп поширення сучасних технологій і тотальне занурення людини в цифровий простір кардинально змінюють шляхи сприйняття й осмислення навколишнього світу і себе. Високий рівень технологізації не тільки уможливлює миттєву передачу інформації, а й за допомогою одночасного залучення кількох сенсорних кодів створює ефект перебування в множинному просторі, перетворюючи глядача на активного учасника подій [12, 308], змінюючи часопросторові орієнтири й викликаючи відчуття реальності віртуального. Це позначається на художньому освоєнні дійсності та висуває, своєю чергою, нові завдання перед гуманітарною наукою, яка відповідає на такі виклики шляхом розширення кола проблем дослідження художнього тексту й перегляду засадничих принципів філологічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, у поле зору сучасних філологічних студій дедалі частіше потрапляють проблеми, пов'язані зі становленням нового типу художнього мислення [5; 13] і взаємодією мистецтв [6, 325–353; 7; 18, 9; 21, 97]; із переосмисленням базових категорій художнього тексту, серед яких чільне місце посідає хронотоп [3; 16, 50–54]; з переглядом принципів побудови художнього наративу [2; 10; 16, 353–379], зокрема з появою нових «стратегій оніричної аналітики» [6, 195] і нових функцій оніричні оповіді [10, 46–47].

Зазначені ракурси вивчення художнього тексту зумовлюють необхідність пошуку нових методів аналізу, що виявляється в «технологізації емпіричного матеріалу» й удосконаленні технік концептуального аналізу [8, 43], а також підсиленні міждисциплінарних зв'язків, наприклад, зверненні до психологічних параметрів художнього текстотворення [15] і врахуванні культурного контексту [19]. Останнє видається важливим у світлі розвитку сучасної світової літератури, у якій вагому роль відіграють письменники-мігранти, сприяючи становленню принципово нової гібридної художньої ідентичності [17; 20].

Зважаючи на зазначені тенденції, звертаємось до проблеми художнього оніропростору з позицій **лінгвістичної психопоетики**, спрямованої на з'ясування особливостей художнього моделювання когнітивних та афективних процесів у тексті, і пропонуємо **новий** ракурс вивчення оніричних станів. У контексті дослідження їх аналізуємо крізь призму художнього втілення персонажної свідомості і трактуємо як різновид змінених станів свідомості (далі – ЗСС). По-новому розглядаємо й хронотоп, зміщуючи акценти із жанротвірної функції [4, 9–10] на роль цієї текстової категорії в моделюванні внутрішнього світу персонажа.

© Присяжнюк Л. Ф. Оніричний хронотоп сучасної англомовної крос-культурної прози: нарис із лінгвістичної психопоетики

Метою статті є встановлення образно-семантичних і наративних особливостей часопросторової параметризації оніричної поетики в сучасній англомовній крос-культурній прозі.

Завдання статті – 1) уточнити зміст поняття «оніричний стан» як різновид зміненого стану свідомості; 2) з'ясувати поняття «гібридна ідентичність»; 3) виявити образно-семантичні принципи й наративні стратегії художнього моделювання оніричного хронотопу в контексті лінгвістичної психопоетики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначаючи поняття «оніричний стан», ми спираємося на підхід сучасної онірокритики, відповідно до якого такі стани розглядаються як холотропні й включають фрагменти сну, марень, гіпнотичні та наркотичні стани, божевілля, сомнамбулізм, візіонерство тощо [6, 195]. Таке тлумачення зазначених станів дає змогу трактувати їх як різновид ЗСС, оскільки за своєю природою оніричні стани є відхиленням від звичного нормального рівня активності свідомості й супроводжуються якісними та кількісними змінами в суб'єктивному патерні переживань, включаючи трансформації в сприйнятті простору й часу. Принагідно варто згадати, що порушення відчуття часу і хронології подій є однією з ключових характеристик ЗСС [11, 40–41], яка надає підстави використовувати часопросторові координати як параметри визначення рівня активності персонажної свідомості, глибину та інтенсивність перебігу ЗСС, утілених у художньому тексті.

Тісна залежність переживання оніричних станів як одного з типів ЗСС від соціально-культурних факторів [9, 67] зумовила вибір матеріалу дослідження. Джерелом аналізу слугували романи К. Ісіґуро (британського письменника японського походження), М. Ондатже (канадського письменника, який народився на Шрі-Ланці) й Н. Аслама (британського письменника пакистанського походження). Ці автори пов'язуються з появою гібридної художньої ментальності [17], яка існує одночасно в кількох культурних вимірах [18, 164], ґрунтується на множинних культурних знаннях [18, 166], не є заданою і статичною [20, 57], а породжується текстом у його взаємодії з реальністю. Однією з ознак такої ментальності є зміни часопросторової орієнтації, оскільки вона моделюється крізь призму багаточасовості [18, 166] та одночасної наявності в кількох просторових вимірах.

Яскравою ілюстрацією зазначених вище тенденцій є твори М. Ондатже, для яких характерні множинність голосів, постійне переривання лінійного плину часу, перехрещення теперішнього й минулого, злиття спогадів і сновізій із реальністю:

There was silence, only water climbing down a chain from the spout. Everything else was still. Clouds, unseen tentative hills. She saw herself and Coop in this pause of weather, the sun coming out. A fox's wedding, her father called it.

In her memory, later in her unforgetfulness of that day, she sensed she had been present everywhere. With Claire by the stove in the farmhouse, saying, 'Oh, I got caught in the rain. 'And Claire coming forward to help her, to (again!) undress. 'No, it's all right, I'll do it myself. 'Or she was sheltered under the green curling trees across the gully, watching their two fragile, unprotected bodies on the deck (5, 28–29).

Спокійний, безпечний простір, який актуалізовано словом *sheltered* (захищений) у протиставленні з оцінними прикметниками *fragile, unprotected* (тендітний, незахищений), асоціюється з природою, природним плином часу й погодними явищами: *this pause of weather*, *a fox's wedding* (сонце крізь дощ). Водночас тривога та почуття незахищеності характеризують топос дому. Кордони між цими світами чітко не окреслені, зовнішній простір прориваєтьcя в спогади головної героїні уривками з діалогів. Трансформація часопросторової орієнтації, що є одним із сигналів заглиблення в змінений оніричний стан свідомості, моделюється за рахунок набуття персонажем здатності всеосяжності, перебування в кількох просторах одночасно і споглядання себе збоку: *She saw herself and Coop; she sensed she had been present everywhere.*

У наступному уривку з роману "*The English Patient"* («Англійський пацієнт»), який зображує марення головного героя, змішане зі спогадами, викликане болем і впливом наркотичних речовин, розгортання оніричного хронотопу базується на актуалізації темпоральної метафори ШЛЯХ [1, 10]:

In the arboured bedroom the burnt patient views great distances. The way that dead knight in Ravenna, whose marble body seems alive, almost liquid, has his head raised upon a stone pillow, so it can gaze beyond his feet into vista. Farther than the desired rain of Africa. Towards all their lives in Cairo. Their works and days.

Hana sits by his bed, and she travels like a squire beside him during these journeys (4, 144).

Концепт ШЛЯХ есплікується за допомогою мовних засобів, які безпосередньо належать до його номінативного поля: *great distances, travel, journeys*. Образне втілення спогадів у термінах метафори ПОДОРОЖІ В ЧАСІ ТА ПРОСТОРІ базується на поширеному параболічному порівнянні. Головний персонаж роману – англійський пацієнт, який унаслідок авіакатастрофи залишився безпорадним і прикутим до ліжка, порівнюється зі статуєю лицаря-христоносця. Цей образ підсилюється залученням художнього порівняння, яке актуалізує образ зброєносця, що супроводжує мандрівного лицаря.

Часопросторова модель вибудовується й за допомогою актуалізації динамічної образ-схеми РУХ [14, 16], вербалізаторами якої є прислівник зі значенням віддалення "*farther"* і прийменник зі значенням наближення *"towards"*.

Варто зазначити, що образний пласт наведеного уривку, який реалізує зміну свідомості й заглиблення в оніричний світ, базується переважно на візуальній перцепції. Персонаж перетворюється на глядача, який має змогу спостерігати за подіями свого минулого та своїми фантазіями.

Важливу роль у художньому зображенні оніричного стану персонажної свідомості зазначеного фрагменту відіграє наративна модель хронотопу, однією з граней якої є суположення різнопланових часопросторових локусів. Цей ефект досягається шляхом залучення кінематографічного коду, зокрема

прийому монтажу. Вербалізація цього інтермедіального засобу базується на використанні експресивних синтаксичних одиниць. Синтаксичний прийом перелічення, який ґрунтується на контактному розміщенні семантично гетерогенних мовних одиниць, створює ефект художньої імітації затьмареної свідомості персонажа.

Ще одним прикладом використання кінематографічних технік є зміна фокалізації, тобто зміщення ракурсу бачення перебігу когнітивних та афективних процесів. У наведених вище уривках із романів М. Ондатже опис квазісвідомості спирається на суб'єктивне сприйняття персонажа, заглибленого в оніричний стан. В іншому висвітленні постає оніропростір у романах К. Ісіґуро, де це явище зображується крізь призму зовнішнього спостерігача. Така форма організації наративного простору створює враження відчуження, змінюючи суб'єктивне сприйняття часу, залишаючи поза увагою внутрішні переживання персонажа, зануреного в оніричний стан:

My daughter did not reply, and we sat there in silence for a few moments. Once, when I glanced over at her, Setsuko was gazing out at the garden, holding her teacup in both hands as though she had forgotten it was there. < ... > Setsuko came out of her reverie and cast another glance inside the house (3, 6–7).

Ключовим параметром організації оніричного простору наведеного уривку з роману К. Ісіґуро "*An Artist of the Floating World"* («Художник хиткого світу») є топос дому. Моделювання часопросторової моделі базується на візуальній перцепції (наприклад, уживання номінативних одиниць *glance, gazing, cast another glance*). Окрім того, аналіз образного мислення, задіяного в зображенні квазісвідомості, виявляє переважання простих перцептивних образів, які не передбачають переосмислення значення та пов'язані здебільшого з детальним описом предметів, які оточують персонажа. Саме предмети побуту стають поштовхом до розгортання фантазій і спогадів і перетворюються на провідники до витіснених фрагментів пам'яті. У наступному прикладі імпульсом до заглиблення в оніросвіт стає стеля готельного номера:

All this came back to me as I continued to stare at the ceiling. Of course, I remained highly conscious of how all round the room features had been altered and removed. Nevertheless, the realization that after all this time I was once more back in my old childhood sanctuary caused a profound feeling of peace to come over me. I closed my eyes and for a moment it was as though I were once more surrounded by all those old items of furniture. In the far corner to my right, the tall white wardrobe with the broken door knob. My aunt's painting of Salisbury Cathedral on the wall above my head. < ... > All the tensions of the day – the long flight, the confusions over my schedule, Gustav's problems – seemed to fall away and I felt myself sliding into a deep and exhausted sleep (2, 17).

Наведений фрагмент із роману "*The Unconsoled"* («Безутішні») демонструє ідіосинкратичний стиль образного мислення, визначальною рисою якого є відмова від метафоризації й опора на предметність образу. Перехід від реального простору (кімната готелю), в якому перебуває персонаж, до оніросвіту, пов'язаного зі спогадами про дитинство, втілюється шляхом актуалізації кордону між цими світами (*I closed my eyes*). Створення ілюзії реальності віртуального світу досягається за допомогою залучення кінематографічного прийому наближення камери до об'єкта зображення. Детальний опис інтер'єру кімнати з дитинства персонажа стає джерелом появи низки позитивних і негативних асоціативних переживань. Отже, готельний номер постає як межовий лімінальний простір переходу від умовно реального простору до оніросвіту.

Загалом лімінальність як художнє явище [21, 99–100] є важливим аспектом сучасної кроскультурної прози. Вона маніфестується через моделювання лімінальної особистості, яка є носієм кількох культур, а також шляхом художнього втілення лімінальних зон перетину цих культурних просторів. Проілюструємо це за допомогою роману Н. Аслама "*Maps for Lost Lovers"* («Мапи загублених закоханих»), який є яскравим прикладом утілення лімінального часу і простору. Структура роману побудована відповідно до природного чергування пір року (назви частин цього твору: Зима, Весна, Літо, Осінь. Зима), імітуючи циклічність подій художньої оповіді та ніби пропонуючи читачеві короткий шлях до інтерпретації. Проте відразу ж стає зрозумілим, що ця підказка, яка лежить на поверхні, насправді вводить в оману, а запропонований відлік часу є лише одним із багатьох можливих орієнтирів. Звичний для представників англосаксонської культури поділ на сезони наштовхується на інший світ, батьківщину головного персонажа, в якому рік ділиться на п'ять сезонів: *Winter, Spring, Summer, Monsoon, Autumn* (1, 13). Так з'являються дві паралельні культурні часопросторові моделі, які, однак, не є вичерпними, оскільки в процесі розгортання подій вимальовується ще один хронологічний орієнтир: внутрішнє сприйняття часу персонажами, які постають як лімінальні особистості на межі двох культурних світів:

However enriched with light this hour is − this pause between night and day − it is still too early for a call not to be out of the ordinary. But he is aware that he would have reacted similarly had it been the middle of the day, imprisoned as he has been in a shadowy area between sleep and waking for almost five months − ever since his younger brother, Jugnu, and his girlfriend, Chanda, vanished from their house next door.

Almost five months of not knowing when time would stir again and in which direction it would move, tip him into darkness or deliver him into light (1, 14).

Лімінальність часу і простору вербалізується за допомогою метафоричного опису оніричного стану як перебування в лімінальній зоні між світлом і темрявою, в якій відлік часу припиняється. При цьому згадується й точний хронометраж (*for almost five months*), що дає змогу підкреслити паралельне існування двох світів у свідомості персонажа. Важливою деталлю є те, що оніропростір не протиставляється «реальному» існуванню персонажа, а зображується як частина цієї реальності, на тлі якої увиразнюються його суб'єктивні відчуття, сумніви та вагання.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Узагальнюючи отри-

мані результати, варто зазначити, що оніропростір сучасного англомовного крос-культурного роману має низку особливостей. Проаналізовані приклади демонструють загальну тенденцію сучасного мистецтва до візуалізації й інтермедіальності. Це виявляється в переважанні образних засобів, які ґрунтуються на візуальній перцепції, та залученні механізмів кінематографічної візуалізації з метою художнього моделювання оніричної свідомості. Основними інтермедіальними засобами є використання великого плану, монтаж, імітація руху кінокамери, зміна перспективи тощо.

Часопросторова параметризація є одним із модусів квазісвідомості й визначає рівень активності персонажної свідомості, глибину та інтенсивність перебігу ЗСС, утілених у художньому тексті. Більшою глибиною відзначаються стани, що зображуються з погляду персонажа, який їх переживає. Водночас зміщення фокалізації на стороннього спостерігача створює ефект відчуження, змінюючи суб'єктивне відчуття часу, залишаючи поза увагою внутрішні переживання персонажа, зануреного в оніричний стан.

У контексті транскультурної гібридної художньої ментальності, яка передбачає існування в кількох культурних вимірах, онірична свідомість реалізується через лімінальний час і простір. При цьому способи взаємодії квазіреального й оніричного просторів у романах К. Ісігуро суттєво відрізняються від творів Н. Аслама та М. Ондатже. Відмінності простежуються як на образно-семантичному, так і на наративному рівнях, що, на нашу думку, віддзеркалює культурні особливості сприйняття й моделювання образів свідомості.

Перспективою подальших досліджень є більш детальне вивчення крос-культурного аспекту образотворення крізь призму лінгвістичної психопоетики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Семантика начала и конца / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. − М. : Индрик, 2002. – С. 3–18.

2. Бабелюк О. А. Поетика спонтанності постмодерністського наративу / О. А. Бабелюк // Записки з романо-германської філології. – 2015. − Вип. 1. − С. 15–24.

3. Бабелюк О. А. Трансформація хронотопу в постмодерністському текстотворенні від діалогу до какофонії / О. А. Бабелюк // Вісник Житомирського державного університету. − 2012. – Вип. 62 : Філологічні науки. – С. 12–16.

4. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Эпос и роман. – СПб. : Азбука, 2000. – С. 9–193.

5. Бєлєхова Л. І. Види мапування як лінгвокогнітивної операції формування новообразів (на матеріалі американської поезії) / Л. І. Бєлєхова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 3. – Ч. 1. – С. 21–24.

6. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману / Т. В. Бовсунівська. – Харків : Діса плюс, 2015. – 368 с.

7. Висоцька Н. О. Мова кінематографу у художній системі драматургії США: трансмедійні зв'язки [Електронний ресурс] / Н. О. Висоцька // Синтез мистецтв. In Memoriam професора С. М. Пригодія. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. – С. 51–79. – Режим доступу : http://philology.knu.ua/files/zbirka-syntez-mysteztv.pdf.

8. Воробьёва О. П. Лингвистика сегодня: реинтерпретация эпистемы / О. П. Воробьёва // Вісник КНЛУ. Серія «Філологія». – 2013. – Том 16. – № 2. – С. 41–47.

9. Гордеева О. В. Культурно-историческая теория Л. С. Выготского как методологическая основа изучения измененных состояний сознания (ИСС) / О. В. Гордеева // Измененные состояния сознания и культура : [хрестоматия]. – СПб. : Питер, 2009. – С. 62–77.

10. Изотова Н. П. Лингвистика психонарратива в романах Дж. М. Кутзее : параметры изучения [Электронный ресурс] / Н. П. Изотова // Science and Education a New Dimension. Philology. – 2015 – № III (9). – Issue 44. – P. 45–49. – Режим доступа : www.seanewdim.com.

11. Людвиг А. М. Измененные состояния сознания / А. М. Людвиг // Измененные состояния сознания: Природа, механизмы, функции : [хрестоматия]. – М. : Когито-Центр, 2012. – С. 36–50.

12. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. – СПб. : Алетейя, 2000. – 346 с.

13. Маріна О. С. Семіотика парадоксальності у когнітивно-комунікативному висвітленні (на матеріалі сучасного англомовного поетичного дискурсу) : [монографія] / О. С. Маріна. – Херсон : Айлант, 2015. – 436 с.

14. Потапенко С. И. Вербализация действительности в ракурсе ориентационного пространства / С. И. Потапенко // Язык и пространство: проблемы онтологии и эпистемологии : [монография] / [А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, Л. И. Белехова и др.] ; под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко. – Нежин : Издательство НГУ имени Николая Гоголя, 2011. – С. 13–57.

15. Присяжнюк Л. Ф. Змінені стани свідомості як текстовий феномен: досвід лінгвопсихологічного аналізу / Л. Ф. Присяжнюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». − К. : Видавничий центр КНЛУ, 2011. − Том 14. – № 1. − С. 109–113.

16. Савчук Р. І. Наративні стратегії художнього текстотворення: лінгвокогнітивний і семіотичний аспекти (на матеріалі французьких прозових творів XVIII–XXI ст.) : дис. … докт. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Руслана Іванівна Савчук. – К., 2016. – 474 с.

17. Толкачев С. П. Проблемы гибридной идентичности в современной мультикультурной литературе / С. П. Толкачев // Проблемы филологии, культурологии и искусствознания. – 2013. – № 2. – С. 177–182.

18. Фесенко В. І. Новітня французька література : [навч. посіб. для студентів філологічних вищих навчальних закладів] / В. І. Фесенко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – 273 с.

19. Щирова И. А. Художественный текст как объект научного исследования: о значимости культурного контекста / И. А. Щирова // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013. − № 6. − С. 112–126.

20. Arif Sh. Cultural Hybridity in Nadeem Aslam's Maps for Lost Lovers / Sh. Arif, N. Parveen // Research on Humanities and Social Studies. – 2014. − Vol. 4 (25). − P. 57–65.

21. Vorobyova O. P. Virtual Narrative in Virginia Woolf's A Simple Melody: Cognitive and Semiotic Implications / O. P. Vorobyova // Language – Literature – the Arts: A Cognitive-Semiotic Interface // Text – Meaning – Context: Cracow Studies in English Language, Literature and Culture / [ed. by E. Chrzanowska-Kluczewska, W. Witalisz]. – Vol. 14. – Frankfurt am Main : Peter Lang Edition, 2017. – P. 95–112.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Aslam N. Maps for Lost Lovers / Nadeem Aslam. – L. : Faber and Faber, 2004. – 490 p.
2. Ishiguro K. The Unconsoled / Kazuo Ishiguro. – N.Y. : Vintage Books, 1995. – 535 p.
3. Ishiguro K. An Artist of the Floating World / Kazuo Ishiguro – N.Y. : Vintage International, 1989. – 206 p.
4. Ondaatje M. The English Patient / Michael Ondaatje. – L., Berlin, N.Y. : Bloomsbury, 2004. – 324 p.
5. Ondaatje M. Divisadero / Michael Ondaatje. – L., Berlin, N.Y. : Bloomsbury, 2008. – 290 p.

УДК 801.113. 2'59

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ІНТЕНСИФІКАТОРИ ОЦІННИХ СТРУКТУР

Приходько Г. І.
Запорізький національний університет

Статтю присвячено розгляду мовних засобів інтенсифікації оцінного значення в дискурсі. Наголошено на когнітивно-прагматичному характері оцінки. Установлено, що інтенсифікація оцінного значення може здійснюватися різноманітними способами, однак усі вони зумовлені особливостями мовної поведінки, логічними параметрами оформлення думки й іншими факторами мовленнєво-розумового процесу.
Ключові слова: *оцінка, дискурс, інтенсифікація, когнітивно-прагматичний характер.*

Приходько А. И. Лексико-грамматические интенсификаторы оценочных структур. *Статья посвящена рассмотрению языковых средств интенсификации оценочного значения в дискурсе. Внимание акцентируется на когнитивно-прагматическом характере оценки. Установлено, что интенсификация оценочного значения может осуществляться различными способами, но все они обусловлены особенностями речевого поведения, логическими параметрами оформления мысли и другими факторами речемыслительного процесса.*
Ключевые слова: *оценка, дискурс, интенсификация, когнитивно-прагматический характер.*

Prihodko A. I. Lexico-grammatical intensifiers of the evaluatory structures. *The article is devoted to the consideration of linguistic means of intensifying the evaluation value in discourse. Attention is focused on the cognitive-pragmatic nature of the assessment. It is established that the intensification of the estimated value can be carried out in various ways, but all of them are due to the peculiarities of speech behavior, the logical parameters of the design of thought and other factors of the speech-thinking process.*
Key words: *evaluation, discourse, intensification, cognitive, pragmatic.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Особливий інтерес у вивченні прагматичних значень викликає інтенсифікація оцінних структур. Вираження оцінки завжди передбачає залучення певного набору мовних засобів інтенсифікації ознаки, дії, стану, які сигналізують міру «кількості оцінного» [5, 26], і з цього погляду інтенсивність може розглядатися як ступінь оцінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у дослідженні оцінності спостерігається тенденція до поглиблення суб'єктивної орієнтації оцінного значення, його активної спрямованості на адресат. Власне оцінне значення, як відомо, передбачає передачу мовцем адресату певного погляду на речі й тим самим орієнтацію адресата, його налаштованість на прийняття точки зору автора як об'єктивної [3, 63].

Мета статті – розглянути мовні засоби інтенсифікації оцінного значення в дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінці, як правило, не властива категоричність, але коли вона наявна, то свідчить про впевненість мовця у правильності своєї точки зору щодо об'єкта навколишньої дійсності, його прагнення зробити своє висловлювання більш переконливим і в такий спосіб посилити перлокутивний ефект, тобто змінити емоційний стан мовця.

Велике значення має й той факт, що категоричність оцінки може бути пов'язана із пресупозицією мовця про можливу наявність у слухача сумніву, відчуття неясності чи навіть протилежної думки.

Категоричність оцінки зумовлена низкою факторів, серед яких найбільш важливими є такі:

а) певний рольовий статус мовця й слухача (як правило, більш високий у мовця);

б) вікові різниці комунікантів;

в) упевненість мовця в правильності своєї думки.

Відзначимо, що протилежний процес – деінтенсифікація – пов'язаний із «принципом ввічливості» [7]. Пом'якшуючи категоричність оцінки, мовець у такий спосіб дає зрозуміти, що його думка не є єдино правильною, залишаючи адресатові можливість сформувати свою точку зору про предмет чи явище навколишньої дійсності.

Употужнення категоричності оцінки може здійснюватися, по-перше, підкресленням істинності, достовірності висловлювання, що містить оцінну структуру, а по-друге, увиразненням його денотативного значення. У другому разі йдеться про так звану когнітивну інтенсифікацію [2, 80–84]. Варто зазначити, що таке увиразнення неодмінно приводить до опосередкованого посилення прагматичного впливу висловлювання на емоційний стан чи намір адресата й налаштовує його на прийняття поглядів мовця.

Одним із основних способів підсилення оцінного значення висловлювання є експліцитні засоби вираження модального ставлення мовця до повідомлюваної інформації, представлені модальними словами й прислівниками. Їх функція зводиться до модифікації значення стосовно реальності, вираження передбачення.

Модальні слова, передаючи суб'єктивне ставлення мовця до предмета висловлювання, виражають упевненість/невпевненість його в правильності оцінки події чи факту. Отже, модальні слова можна назвати операторами прагматичного значення, що підсилюють чи послаблюють вплив на адресата. Справді, надаючи оцінній структурі впевненого, очевидного, обов'язкового характеру, мовець прагне переконати адресата в достовірності своєї

© Приходько Г. І. Лексико-граматичні інтенсифікатори оцінних структур

точки зору. Використання модальних слів на позначення невпевненості, сумніву мовця в повідомлюваному дає змогу адресату самому вирішувати, як сприймати висловлювання, що містить оцінку, – як істинне, істинне з часткою сумніву чи неправдиве.

Ефекту інтенсифікації досягають за рахунок таких модальних слів і конструкцій, у семантичній структурі яких основу становить сема «впевненість» *(surely, certainly, of course, to be sure, to be certain, for sure, for certain)*.

Модальні слова інтенсифікують:

а) позитивну оцінку: *"I spoke to you once last Christmas". "Oh, yes, of course, though I didn't remember. Yes, of course, very interesting"* (4, 198);

б) негативну оцінку: *"Well – he's as nice as the boy that wrote that letter, but of course not as naive"* (26, 291).

У наведених прикладах модальні слова стосуються значення всього висловлювання, надаючи йому відтінку істинності. Ефект підсилення лише оцінного значення наявний під час переміщення оператора вправо. У такому разі він належить до іменника чи прикметника, що характеризує описуване явище чи предмет.

Крім модальних слів, інтенсифікаторами оцінних структур є також предикативні конструкції, що мають різний граматичний статус:

1. *"No, I'm afraid not, Ralph, and I really think you were rather naughty to bring me down here"* (26, 165).

2. *"I mean, that was silly of me as-king about your children when you haven't got any"* (32, 184).

Посилення оцінного значення у висловлюванні може досягатися:

1. Уживанням модальних слів і словосполучень зі значенням «безсумнівно» (*no doubt, incredibly, unquestionably* тощо). Наприклад: *"The nice thing about the House of Lords", explained one peer, "is that you can have incredibly snobbish conversations without feeling snobbish"* (7, 12).

2. Використанням модальних слів із значенням «дійсно» *(really, indeed, genuine* тощо*): "No, really. I don't even think it's awful"* (31, 84); *"You're dealing with some genuine crazies here"* (18, 293).

3. Употужненням прагматичного значення оцінності за допомогою прислівників зі значенням «правда», «істинно» (*honestly, frankly, sincerely* тощо): *"I'm too dumb to be a lawyer", Brewster said honestly"* (27, 259).

4. Уведенням предикативних одиниць із дієсловами *to tell, to think*, наприклад: *"I'm afraid it was not a very good reading". "It was most interesting", I told her for politeness sake"* (15, 16); *"I think you do not know anything about being conquered and so you think it is not bad"* (17, 66); та імперативних конструкцій типу *I promise: "Eight o'clock", he said ominously, "does not mean eight-oh-five". "I will add that to my collection of immoral sayings", I promised"* (10, 274).

Проте найбільш поширеним способом інтенсифікації оцінних структур у напрямі збільшення кількісної сторони оцінки є модифікації прикметника, що характеризує об'єкт оцінки за допомогою прислівника *very: "A pre-war five guineas suit in very post-war material cost twelve guineas"* (2, 69).

Нерідко в цій функції вживаються слова *so, such,* які посилюють прикметник, що характеризує об'єкт дійсності: *"How lucky Kitty was to have a husband who was so good and so brave and so clever"* (22, 70).

Дуже часто прикметники й прислівники *bad, awfully, horrible, terribly,* які зазвичай мають знак /–/, тут повністю втрачають своє основне лексичне значення й стають інтенсифікаторами оцінки: *"Why don't you make it a pound? Here's the shilling". "Thanks awfully, sir"* (14, 213). *"Jones faced the sergeant with a horrible cancer marked in bumps on his left side"* (8, 18).

Дієвими інтенсифікаторами оцінних структур є різноманітні засоби увиразнення й стилістичні прийоми:

– гіпербола: *"Things were nearly perfect"* (31, 45);

– епітети: *"I should never have taken risk of bringing you to this dreadful country." "This comical country, this delightful country!" – "the young man"* (19, 9);

– порівняння: *"Niagara Falls is very nice. It's like a large version of the old Bond sign of Times Square"* (29, 84);

– риторичне питання: *"How can I say that? That's so ridiculous"* (31, 85).

Наші спостереження показують, що оцінка, виражена іменником, може підсилюватися завдяки вживанню прислівника *quite* або синонімічної конструкції, наприклад: *"What a wonderful woman you are! Not a woman in a thousand would ask me if I'd tried prayer"* (25, 115).

Помітну роль в інтенсифікації оцінних структур відіграють фразеологічні одиниці мови, зокрема ідіоматична предикативна модель N_1 *be* N_2, що виражає надзвичайно високу концентрацію ознаки через гіперболічне представлення останньої [6, 46–48]. Наприклад: *"You are an idiot, Jimmy"* (6, 161).

Особлива роль у підсиленні оцінки належить експресивно забарвленим словам. Посилення емотивного ефекту на слухача здійснюється у випадках їх уживання на основі модальної двовершинності їх лексичного значення: *"Stop teasing me, you cheeky boy!"* (12, 132). Ефект посилення оцінки в щойно наведеному прикладі пов'язаний із тим, що автор мовлення «зацікавлений не так у кваліфікації того, що належить світові, як в інтерпретуванні цієї кваліфікації, апелюючи не до об'єктивних засобів позначуваного, а до його асоціативно-образних ознак» [4, 35].

З-поміж оцінних засобів інтенсифікації оцінки виділяється особливий клас слів, які містять у своєму значенні афективність. Це – слова-інтенсифікатори, в семантиці яких оцінка поєднується з інтенсифікацією, а емотивний аспект значення виступає на перший план.

Дослідження афективних прикметників показало, що їх вирізняє низка семантичних і синтаксичних особливостей. Так, наприклад, деякі афективні прикметники виражають високу міру оцінки як такої, знак «+/-» при цьому нейтралізується [1, 44]. Наприклад: *"You ever buy Sean's drugs for him?" – His face became red. He was in shock. "No!... I've never bought drugs for Sean. I don't do drugs I have nothing to do with drugs... and that guy is phycho!"* (20, 316).

У поєднанні зі словами, які самі по собі оцінки не містять, афективні означення мають оцінний смисл, а разом зі словами, у значенні яких оцінка є, вони слугують інтенсифікаторами: *"A long-limbed languorous type of showgirl blonde lay at her ease in one of the chairs, with her feet raised on a padded rest*

and a tall misted glass at her elbow, near a silver ice bucket and a Scotch bottle" (30, 39).

Лексеми афективної оцінки наділені особливими референційними властивостями: вони передбачають презумпцію існування одиничних об'єктів, які вони оцінюють. Наприклад: "*Her mouth was too wide, her eyes were too blue, her make-up was too vivid, the thin arch of her eyebrows was almost fantastic in its curve and spread, and the mascara was so thick on her eyelashes that they looked like miniature iron railings"* (30, 39).

Ще одним важливим засобом інтенсифікації оцінних структур є слова-класифікатори, які «утворюють слабо організовані семантичні ієрархії, де є елементи різних рівнів узагальнення» [1, 67]. Їх численні серії характеризують із різних сторін людей, речі, події, явища. Наведемо кілька прикладів, ураховуючи характер класифікатора:

1) класифікатори людини за її вчинками: *"They were working now irritating him intensely by the sound of their labour, by each tap of their hammers, which beat with exasperating monotony into his brain"* (9, 264);

2) психологічними властивостями: *"Anger struggled in her breast with misery"* (21, 52); *"He was exasperated, seeing shallowness everywhere"* (28, 26);

3) зовнішніми та внутрішніми виявами: *"As the days and weeks passed Brandon felt as if he were forever sliding down a gray sand slope of grief and despair and misery"* (1, 23).

В оцінних конструкціях, що стосуються особи, в предикативній і деяких інших позиціях у функції класифікатора зазвичай виступають найзагальніші особові назви, наприклад: "*Mrs. Forestier was a very nice woman"* (23, 130); *"Tell us what the hell's going on down there in that crazy tea-kettle"* (16, 101). Зрозуміло, що ці висловлювання є не класифікуючими, а оцінними, оскільки під час вилучення оцінного слова вони стають аналітичними й недостатніми за змістом.

Як засвідчує аналіз широкого фактичного матеріалу, класифікатори цього типу супроводжують етичні оцінки, а для оцінок за функціями використовуються лексеми, що вказують на фах, вид заняття тощо: *"And I was the unhappiest and most unappealing little boy anybody had ever seen. At the age of twelve I was contemplating suicide". "You are not twelve any more. You're a big grown man with a good job and a bright future and a wife, who as far as I know, loves you"* (27, 13).

Особливу проблему становлять класифікатори, що зараховують референт оцінки до оцінного класу. Це, власне, таксономічні оператори оцінки, наприклад: *"What does the man do?" "He's a theatre director. Like tonight – a lot of talent and no thought. Also, overequipped with ego. Necessary in his profession, he's told me, but not so hot for marriage"* (27, 32).

Оцінні слова виконують конкретну синтаксичну функцію – є означеннями слів-класифікаторів. Вони можуть не стосуватися безпосередньо позначення референта, проте об'єктом оцінювання й у цьому разі є референт.

Розглянемо такий приклад: *"It would be very pleasant for you hearing young voices in the house"* (24, 76). Як бачимо, тут стан об'єкта оцінюється не безпосередньо, а за його зовнішнім виявом, що досить характерно й типово для психічних оцінок.

Отже, опосередкованих способів оцінювання людини за різними її аспектами існує надзвичайно багато. Самі імена-класифікатори при цьому оцінки не містять, а лише вказують на аспект, «інколи досить складно організований, за яким і дається оцінка» [1, 151].

Інтенсифікація оцінного значення здійснюється також уточнювальними текстовими одиницями, що модифікують основну предикативну лінію базового речення або ж його обставинні компоненти. Уточнення розуміється як одиниця тексту, що включає не менше ніж два речення, пов'язані відношенням пояснення, тлумачення, конкретизації.

Специфічною рисою текстового уточнення є інтенсифікований характер оцінного значення, що зумовлено передусім тим, що будь-яка репрезентація ознаки (зокрема й оцінної) у позиції предиката окремого речення, пов'язаного з базовим відношенням уточнення, зумовлює підсилення цієї ознаки: *"And I felt fabulous. Very Hemingway. I destroyed the machine. Man triumphs"* (3, 126). Позитивний характер оцінки підсилюється тут використанням окличної інтонації в уточнювальному реченні.

Інтенсифікований характер оцінки простежується й в односкладних особових реченнях, у яких означення виконує функцію семантичного предиката: *"The little fool!", he said to himself bitterly. "The selfish little fool!"* (11, 234). Цього разу узагальнений характер уточнення пов'язаний з імплікацією проміжної ланки, наявність якої індукується смисловим взаємозв'язком експліцитних речень: *The little fool – The selfish little fool.*

Перехід інтенсифікованого оцінного значення (в цьому випадку негативного) на попередню імпліцитну ланку фрагмента тексту простежується й у наступному прикладі: *"She never asks about Jennie or our children or grandchildren. These are business calls"* (26, 20). У цьому висловлюванні мотивацією оцінки є пресупозиція, що включає осуд літньої жінки, яка, ставши егоїстичною, не цікавиться ні друзями, ні родичами, ні їхніми дітьми. Отже, підсилення оцінної ознаки уточнювального речення може передаватися не тільки імпліцитному базовому реченню, а й відповідному передтексту.

Важливо зауважити, що мотивування експлікує знак оцінки у висловлюванні з точки зору адресанта. Але не є винятком випадки, коли одне й те саме мотивування слугує підставою для появи різнонацілених оцінок, що свідчить про участь адресата повідомлення у формуванні оцінок. Наприклад:

Charles Lang was the cameraman, one of the top men in his profession, but Frank stopped in the middle of a scene and announced that he would not go on unless Lang was dismissed... I haven't the remotest idea what triggered Frank's outburst, but he held up his hand and said: "Okay, hold it, that's it, we don't go any further until Lang is off this picture" (18, 166–167).

Як бачимо, мотивування експліціює позитивний знак оцінки автора висловлюваного повідомлення (*one of the top man in his profession*), проте це саме мотивування викликає негативну реакцію в реципієнта *(we don't go any further until Lang is off this picture).*

Позитивна чи негативна оцінка елемента в позиції підмета підсилюється під час повторної номінації

цього елемента в значенні речення-слова, що характеризується конкретизацією чи узагальненням ознаки:

"Thus the house had acquired a close resemblance to hundreds of other houses with the same high aspirations, having become: "That very charming little house of the Soames Forsytes, quite individual, my dear – really elegant!" (13, 85).

Повторна номінація всієї ситуації, вираженої в базовому реченні, з включенням додаткових чи обставинних елементів нерідко пов'язана не стільки з розширенням обсягу інформації, що передається уточнювальним реченням, скільки з посиленням оцінної ознаки, вираженої в базовому реченні. Наприклад: "*Times. The biggest villain unhung. The point of view all depends on which newspaper you take in"* (5, 10).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, інтенсифікація оцінного значення може здійснюватися різноманітними способами, однак усі вони зумовлені особливостями мовної поведінки, логічними параметрами оформлення думки й іншими факторами мовленнєво-розумового процесу та характеризуються: а) сполученням однакових знаків оцінки; б) взаємодією різноманітних оцінних знаків; в) перенесенням оцінних знаків експліцитних висловлювань на імпліцитні ланки тексту.

Лексико-синтаксичні інтенсифікатори, які використовуються для посилення оцінки, розкривають наявність/відсутність ідеального в навколишньому середовищі шляхом установлення ступеня значущості об'єкта для суб'єкта з погляду відповідності/невідповідності об'єкта потребам, інтересам і бажанням суб'єкта. Перспективним є дослідження функціонування інтенсифікаторів у публіцистичному та інших типах дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Едиториал УРСС, 2009. – 280 с.
2. Краткий словарь когнитивных терминов / [сост. Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина]. – М. : МГУ, 1996. – 243 с.
3. Таривердиева М. А. Интерпретация действий в высказывании: Импликативные возможности модальных структур / М. А. Таривердиева // Изв. АН СССР. Сер. лит-ры и яз. – 1992. – Т. 51. – № 4. – С. 62–66.
4. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
5. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. – М. : Наука, 1990. – 173 с.
6. Шевченко О. Ф. К вопросу об интенсификации качественного признака в современном английском языке / О. Ф. Шевченко // Вестник КГУ. – 1982. – № 16. – С. 46–48.
7. Leech G. N. Principles of Pragmatics / G. N. Leech. – L. and N. Y. : Longman, 1983. – 250 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Aldington R. Farewell to Memories / R. Aldington. – L. : Chatto & Windus, 1930. – 278 p.
2. Aldington R. Short Stories / R. Aldingtn. – M. : Progress Publishers, 1967. – 248 p.
3. Allen W. My War with the Machines / W. Allen // The Playboy Book of Humor and Satire. – Chicago, 1967. – P. 124–137.
4. Cary J. The Horse's Mouth / J. Cary. – N.Y. : Harper, 1959. – 311 p.
5. Christie A. The Secret of Chimneys / A. Christie. – N.Y. : Dodd, Mead, 1986. – 312 p.
6. Christie A. The Seven Dials Mystery / A. Christie. – N.Y. : Dodd, Mead, 1986. – 282 p.
7. Cooper J. Class / J. Cooper. – N.Y. : Knopf, 1981. – 259 p.
8. Crane St. Men, Women, Boats / St. Crane. – N.Y. : Pinade Books, 1964. – 356 p.
9. Cronin A. Hatter's Castle / A. Cronin. – L. : V. Gollancz, ltd., 1931. – 637 p.
10. Dole J. Wilbur Fonts for President / J. Dole // The Playboy Book of Humor and Satire. – Chicago, 1967. – P. 258–285.
11. Fitzgerald F. Volume – One of the Last Uncollected Stories / F. Fitzgerald. – N. Y. : Scribner, 1989. – 775 p.
12. Fowles J. The Ebony Tower / J. Fowles. – L. : Granada Publ., 1981. – 304 p.
13. Galsworthy J. The Man of Property / J. Galsworthy. – N.Y. : Heritage Press, 1964. – 285 p.
14. Galsworthy J. The White Monkey / J. Galsworthy. – N.Y. : C. Scribner's Sons, 1924. – 328 p.
15. Greene G. The Confidential Agent / G. Greene. – L. : Heron Books, 1981. – 247 p.
16. Hailey A. Overload / A. Hailey. – Garden City, N.Y. : Doubleday, 1979. – 402 p.
17. Hemingway E. A Farewell to Arms / E. Hemingway. – M. : Progress Publishers, 1976. – 320 p.
18. Hotcher A. Doris Day. Her Own Story / A. Hotcher. – N.Y. : Press, 1979. – 420 p.
19. James H. The Europeans / H. James. – L. : New English Library, 1964. – 192 p.
20. Kellerman F. Serpent's Tooth / F. Kellerman. – N.Y. : Avon Books, 1998. – 424 p.
21. Maugham W. The Moon and Sixpence / W. Maugham. – N.Y. : Arno Press, 1977. – 314 p.
22. Maugham W. S. The Painted Veil / W. S. Maugham. – N.Y. : Arno Press, 1977. – 289 p.
23. Maugham W. Rain and Other Short Stories / W. Maugham. – M. : Progress Publishers, 1976. – 407 p.
24. McCullough. The Thorn Birds / McCullough. – N.Y. : Harper & Row, 1977. – 533 p.
25. Murdoch I. The Sacred and Profane Love Machine / I. Murdoch. – N.Y. : Viking Press, 1974. – 374 p.
26. O'Hara J. Assembly by J. O'Hara / J. O'Hara. – N.Y. : Random House, 1961. – 429 p.
27. Shaw I. The Top of the Hill / I. Shaw. – N.Y. : Delacorte Press, 1979. – 346 p.
28. Spark M. The Public Image / M. Spark. – N.Y. : Knopf, 1968. – 144 p.
29. Steinbeck J. Travels with Charley / J. Steinbeck. – N.Y. : Viking Press, 1962. – 246 p.
30. The Chandler Collection. – L. : Pan Books, 1983. – Vol. 2. – 571 p.
31. Updike J. The Same Door / J. Updike. – N.Y. : Vintage Books, 1981. – 241 p.
32. Vonnegut K. jr. Player Piano / K. jr. Vonnegut. – N.Y. : Charles Scribner's Sons, 1952. – 295 p.

УДК 811.111'37

ОБРАЗНА ЛЕКСИКА ЯК ВЕРБАЛЬНА СКЛАДОВА ЧАСТИНА ОБРАЗУ ВІКТОРІАНСЬКОЇ АНГЛІЇ

Рибакова К. А.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджено використання лексичних одиниць, ужитих у первинній і вторинній номінації. Основний акцент приділено аналізу тропеїки – образної лексики як вербального складника образу вікторіанської Англії.

Ключові слова: *образна лексика, первинна і вторинна номінація, конотація, тропи, метафора, метонімія, синекдоха, образне порівняння, епітет, іронія, алегорія.*

Рыбакова Е. А. Образная лексика как вербальный компонент образа викторианской Англии. *В статье исследуется использование лексических единиц, употреблённых в первичной и вторичной номинации. Основной акцент уделяется анализу тропеики – образной лексики как вербальной составляющей образа викторианской Англии.*

Ключевые слова: *образная лексика, первичная и вторичная номинация, коннотация, тропы, метафора, метонимия, синекдоха, образное сравнение, эпитет, ирония, аллегория.*

Rybakova K. A. The figurative lexis as the verbal component of the Victorian's England Image. *The article focuses on the use of lexis functioning in the primary and secondary meaning. The emphasis is given to the tropes' analysis – figurative words that compose the verbal component of the Victorian's England Image.*

Key words: *image, figurative lexis, nomination, primary and secondary nomination, connotation, tropes, metaphor, metonymy, synecdoche, metaphor, epithet, irony, allegory.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Нині проблема вивчення образу є однією з найбільш суперечливих, оскільки само поняття «образ» не є однозначним і належить до явищ «міждисциплінарного шва». Різнобічна й суперечлива природа образу дає змогу зробити висновок про доцільність подальшого комплексного вивчення природи образу та способів його експлікації на мовному рівні. Саме цим зумовлена актуальність розвідки, у якій зроблено спробу дослідити репрезентацію вербальної складової частини образу.

Отже, образ країни як складний ментальний конструкт є частково експлікованим на мовному рівні у відповідних текстах доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні ідеї в царині теорії номінації представлені в працях Н. Д. Арутюнової [6; 7], В. Г. Гака [11], Г. В. Колшанського [15], О. С. Кубрякової [16], Б. А. Серебренникова [20], Ю. С. Степанова [23], В. М. Телії [24], А. А. Уфімцева [25] та інших. Залежно від наукової парадигми, мети й ракурсу дослідження розрізняють онтологічний, семасіологічний, гносеологічний, логічний, реляційний, семіотично-реляційний, психологічний, інформаційний та енциклопедичний [19] аспекти дослідження значення слова. За семасіологічного підходу значення імені розглядається як спосіб виділення й найменування реалії або класу реалій. За умови онтологічного підходу значення слова залежно від уживання в контексті можна поділити на первинне і вторинне. У працях В. В. Виноградов пропонує розрізняти значення слова пряме – **первинне**, чи переносне й похідне – **вторинне** [9, 162–189]. У дослідженнях М. Ф. Алефіренко [1, 118–119] первинне і вторинне значення також класифікуються як **пряме** й **непряме**.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей образної лексики як вербальної складової частини образу вікторіанської Англії.

Завдання статті. Для дослідження мовних засобів реалізації зазначеного образу видається доцільним вирішення низки таких завдань: розглянути загальні підходи до теорії номінації; уточнити поняття первинної і вторинної номінації; виявити і проаналізувати вживання засобів вторинної лексичної номінації, що функціонують як тропи, на матеріалі суцільної вибірки тематично маркованих контекстів у корпусі художніх і нехудожніх текстів вікторіанської Англії доби Кримської війни 1853–1856 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексика, вжита в *прямому первинному значенні*, являє собою мовні одиниці з номінативною функцією, які слугують для найменування чи виділення фрагментів дійсності на предметному й дієвому рівнях. Така лексика виражає денотативне значення.

Отже, номінативні, фактуальні лексичні одиниці можуть бути використані під час дослідження реалізації образу вікторіанської Англії на вербальному рівні. Це тематична лексика, що називає загальні категорії політики, економіки, соціального життя, науки й культури, які описують Англію вікторіанської доби періоду Кримської війни 1853–1856 рр.

Так, у наведеній нижче цитаті Британська імперія згадується у своєму буквальному первинному категоріальному значенні об'єднаної країни:

But it was such desperate deeds as we are recounting that brought out the material that has built up this

© Рибакова К. А. Образна лексика як вербальна складова частина образу вікторіанської Англії

vast and glorious old Empire*, the home of the undefeated race of happy men; this "beautiful isle of the sea", which is, so to speak, the citadel of an empire such as the world has never before seen <…> And this has been built up by such indomitable pluck as that displayed at Albuera, Assaye, Balaclava, Delhi, Ferozeshah, Inkermann, Plassey, Pyrenees, Salamanca, Trafalgar, Vittoria, Waterloo, and scores of other fields, by the sons of Albion, side by side the undaunted sons of the Green Isle* (1, 68–69).

У результаті певної модифікації прямого змісту виникає *переносний вторинний зміст* слова. Нові значення утворюються на основі переосмислення завдяки *асоціації за подібністю* або *суміжністю*. Лексичні одиниці, що набули нового похідного значення, не тільки позначають фрагменти дійсності, а й передають людське уявлення про них [21, 112], формують концентрований образ речей. Отже, у деяких контекстах лексеми, ужиті у вторинній номінації, набувають *образного значення* [22, 163; 30, 335–337]. Такі лексичні одиниці передають нове сприйняття предметів, висунення видозміненого враження про реальність, що виділяє певні риси, особливості, ознаки й нові якості предметів і явищ.

У наступному прикладі лексема *Британія* згадується не тільки в категоріальній якості країни, а й у процесі переосмислення набуває вторинного змісту, персоніфікується та перебирає риси живої істоти − матері всіх англійських солдат:

Oh, Britain, my country! Thy heart be the tomb / Of those who for thee rode fearless to doom*. / The sure doom which they well fore-knew: Though mad was the summons, they saw in the gloom <…>* ***She told not of soft arms that clasp the re-given; / She only said "Die !"*** *− and they died. / Let Devotion henceforth Balaklava own / No less than Thermopylae, meet for her throne; /* ***And thou Britain − thou mother bereft − / By thy grief for the sleepers who hear not thy moan, / Count the worth of the sons thou hast left*** (6, 7–8).

Отже, лексичні одиниці, які актуалізовано у вторинній номінації, функціонують як *тропи* [17, 45; 26, 32]. Важливість образної лексики підкреслювалося ще з часів античності в працях Аристотеля [3], Цицерона [2] та інших.

До найпоширеніших тропів у західній школі [29; 30, 335–337] зараховують метафору, метонімію, синекдоху, порівняння, персоніфікацію або уособлення, оксюморон. В українській [13; 17; 18], радянській і російській [4; 8; 12; 14; 26; 28] школах серед основних тропів також виділяють епітет, алюзію, алегорію, іронію, гіперболу, антономазію, ономатопею або звуконаслідування.

У виділених маркованих тематичних контекстах у корпусі художніх і нехудожніх текстів вікторіанської Англії доби Кримської війни 1853–1856 рр. виявлено низку найбільш типових тропів, що експлікують образну лексику, яка описує зазначену епоху.

До домінуючого засобу образної номінації, за І. В. Арнольд [4, 139–145], належить *метафора*, в основі якої – тлумачення одних явищ і предметів через інші за асоціацією за схожістю або розбіжністю [27, 296; 30, 622–623]. У досліджуваному корпусі текстів це найбільш широко якісно та кількісна представлена група образної лексики. Яскравим прикладом розгорнутої авторської метафори в наведеному контексті звуки гарматної канонади для вікторіанців під Балаклавою асоціюються з пульсацією англійської крові й водночас з ударами Часів Долі, які визначають невід'ємну перемогу британців:

Boom! − there it is again! Every eye lightens at that dull, distant sound. Every man's pulse beats quicker, and his head towers more erect, for he feels that he has arrived at the real thing at last. No sham fighting is going on over yonder, not two short leagues from where he stands − no mock bivouac at Chobham, nor practice in Woolwich Marshes, nor meaningless pageant in the Park : that iron voice carries death upon its every accent, For those in the trenches it is a mere echo − the unregarded consequence that necessarily succeeds the fierce rush of a round shot or the wicked whistle of a shell ; but for us here at Balaclava, ***it is one of the pulsations of England's life-blood − one of the ticks, so to speak, of that great Clock of Doom which points ominously to the downfall of the beleaguered town****. Boom! Yes, there it is again; you cannot forget why you are here* (8, 310).

Друга група образної лексики представлена *метонімією* – тропом, в основі якого лежить перенесення за суміжністю позначень одного компонента події на інший, імені класу об'єктів на цілий клас або частини на ціле й навпаки [19, 412–414; 30, 622]. У наведеному нижче прикладі за допомогою метонімії ілюструється зміна парадигми цінностей у вікторіанському суспільстві, де шляхетні представники середнього класу вже не асоціюються з лицарським ідеалом: прекрасний лицар вимер як вид в Англії, епоха лицарства минула, на зміну їй прийшла епоха наукового прогресу:

*"****Then the fairy knight is extinct in England****!" asked Stangrave, smiling. / "No man less; only he (not Vieuxbois, but his younger brother) has found a wide-awake cooler than an iron kettle, and travels by rail when he is at home; and when he was in the Crimea, rode a shaggy pony, and smoked cavendish all through the battle of Inkermann"* (4, 23).

Різновидом метонімії є *синекдоха*, яка позначає перенесення значення із цілого на його окрему частку [19, 647; 30, 335], також представлена в текстах доби. Так, у наступному прикладі вживання синекдохи – іронічне порівняння представників британських військових із обивателями лондонського світського суспільства – асоціюється як одні й ті самі обличчя:

A dinner-party at Sebastopol, just out of cannonshot, had something inexpressibly enlivening in its composition. There was no lack of news, no lack of laughter, no lack of eatables and drinkables, above all, no lack of hunger and thirst. ***The same faces were to be seen around the board that might have been met with at any dinner-table in Loudon****, but white neckcloths and broadcloth had given place to tawny beards and tarnished uniforms, whilst the bronzed countenances and high spirits of the party formed an exhilarating contrast to the weary looks and vapid conversation which make London society, in its own intrinsic attractions, the stupidest in the world* (8, 336).

Іншим тропом, який характеризується високою емотивно-експресивною зарядженістю, оцінністю й образністю [19, 153], є *епітет*, що надає лексиці нового значення або смислового відтінку, підкреслює якість певного предмета або явища, збагачує мову новим емоційним сенсом. Прикладом складного розширеного епітету є опис переможців-англійців як володарів завойованого бастіону на Малаховому кургані:

For hours the struggle, Claude, was a hard one, and at times victory seemed doubtful; once ***masters of the Malakoff****, we knew Sebastopol must fall. Many a brave man perished ere that was achieved; but when it was so, shouts of triumph told we felt that victory was now ours* (3, 177).

Окремим різновидом метафори є **художнє,** або **образне порівняння** − троп, побудований на зіставленні двох різних об'єктів за схожими чи однаковими ознаками [18, 183]. Таке порівняння виявилося дуже типовим для художніх прозових текстів зазначеного періоду. У нижченаведеному прикладі за допомогою сполучників *as* військова перемога англійців, завдяки перевазі в засобах ведення війни, порівнюється зі швидкою і простою грою в доміно: *"Ouch!" I heard him say; "it is* ***as wearisome as a sermon or a funeral****! Where I a general,* ***the capture of Sebastopol should be as easy as a game of dominoes"*** (2, 217–226). Це приклад образного порівняння з формальним сполучником *like*, англійські солдати, які масово вмирали від нестачі найнеобхідніших речей під час Кримської кампанії, ототожнюються з шолудивими гнилими вівцями:

In December, 1854, and January and February, 1855, ***our poor fellows were dying like rotten sheep for want of the common necessaries of life*** *− they had little or no food, hardly suflicient clothing to cover their nakedness, the tents were full of holera, and they had nothing but mud to lay their weary bones, with the thermometer far below freezing point. Then, too, they often had to fight with desperation to hold their own. So, upon the whole, there was not a very bright prospect before me* (1, 97).

Сутність **оксюморона** − поєднувати протилежні за змістом, несумісні поняття, створюючи нове значення [19, 510] з образним експресивним ефектом. Наведений приклад контекстної актуалізації вторинної номінації у формі гри слів поєднує різнорідні несумісні речі в єдине ціле − військову перемогу будь-якою ціною:

"*I question your right to ask, if I do not your tone", he replied "however, if you feel interested in my movements, I may mention that* ***I was going to the dogs or the devil, and thought I might as well take Sebastopol on the way***" (2, 189).

Черговим тропом є **іронія**, коли слова або фрази вживаються в протилежному буквальному змісту значенні [19, 218; 30, 336]. Отже, прихована насмішка, викриття передає істинний оцінний зміст об'єкта, що описується. Прикладом іронії слугує така фраза: "*Don't you know Levinge and Castlereagh were great friends of mine****? Poor fellows! the sole object of their desires now is six feet of Crimean sod, if we're lucky enough to get out there"*** (7, 678). Інший яскравий приклад цього тропу зображує звичаї англійського суспільства на фоні військової кампанії:

We must go back a week or so, to England, and to the last day of September. ***The world is shooting partridges, and asking nervously, when it comes home, what news from the Crimea? The flesh who serves it is bathing at Margate. The devil is keeping up his usual correspondence with both*** (5, 261).

Останній троп представлено **алюзією** − стилістичною фігурою, що містить інтертекстуальний натяк, асоціацію або аналогію на певні відомі історичні, міфологічні, літературні або політичні факти, події, особи, тексти тощо [19, 25; 30, 336]. Також часто використовуються давні, класичні сюжети. Так, у наведеному прикладі битва під Інкерманом гідна, щоб англійські діти розповідали про неї прийдешнім поколінням, порівняння з героїчними відомими подіями з античної історії, де смерть британського генерала Каткарта в битві під Інкерманом ототожнюється із загибеллю спартанського царя Леоніда в битві при Фермопілах. Водночас цей контекст містить натяк на вік вікторіанського раціоналізму, який характеризувався відходом від романтизму, коли вищезгадана подія лише на мить відродила давно забуті доблесть і лицарство, що трубадури й менестрелі дістали з небуття:

The sun's last rays are lighting up that well-known, hill where sleeps "the bravest of the brave," he whose name will go down to our children's children coupled with Inkermann, as that of Leonidas with Thermopylae. He whose fall evoked a deed of chivalry such as minstrel and troubadour snatched from oblivion in the olden time, and handed down to us for a beacon along the pathway of honour. Had they ever a nobler theme than this*? A chief falls, surrounded and overpowered, in his desperate attempt to retrieve the fortunes of a day that he deems all but lost. His friend and comrade, faint and mangled, turns once more into the battle, and bestrides the form of the prostrate hero. One to ten, the breathless and the wounded against the fresh and strong,* ***but the heart of an English gentleman behind that failing sword, beat down and shattered by the thirsty bayonets*** (8, 336–337).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Результати проведеного дослідження дають змогу висвітлити особливості образної лексики як вербальної складової частини образу вікторіанської Англії. Розглянуто загальні підходи до теорії номінації, уточнено поняття первинної і вторинної номінації. Проведений аналіз уживання засобів вторинної лексичної номінації, що функціонують як тропи, в результаті контекстної вибірки в корпусі художніх і нехудожніх текстів вікторіанської Англії доби Кримської війни 1853–1856 рр. виявив низку найбільш типових тропів, що висунули образну лексику, яка описує зазначену епоху. Серед найпоширеніших виділяються метафора, метонімія, синекдоха, порівняння, оксюморон, епітет, іронія та алюзія. Найбільш концентрована кількість тематично маркованих контекстів, що містять образну лексику, припадає на художні тексти, як прозові, так і поетичні. Надалі доцільно проаналізувати експресивну й оцінну лексику як інші вербальні складники образу вікторіанської Англії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вища шк., 1987. – 167 с.
2. Античные теории языка и стиля / под ред. О. М. Фрейденберга. − СПб. : Алетейя, 1996. – 362 с.
3. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель; под ред. О. А. Сычева, И. В. Пешкова, Ф. А. Петровского. − М. : Лабиринт, 2000. – 224 с.
4. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. − М. : Флинта, Наука, 2009. – 384 с.
5. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н Д. Арутюнова // Теория метафоры : сборник / пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. ; вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журинской. − М. : Прогресс, 1990. − С. 5–32.
6. Арутюнова Н. Д. Номинация, референция, значение / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация (Общие вопросы). − М. : Наука, 1977. − С. 188–206.
7. Арутюнова Н. Д. Номинация и текст / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация (Виды наименований). − М. : Наука, 1977. − С. 304–357.
8. Брандес М. П. Стилистика текста / М. П. Брандес. − М. : Прогресс-Традиция ; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
9. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. − М. : Наука, 1977. – 312 с.
10. Воробйова О. П. Метафори про метафору : дидактичний сценарій / О. П. Воробйова // Записки з романо-германської філології. – Одеса : Фенікс, 2010. − Вип. 25 (ювілейний, присвячений 145-річчю ОНУ ім. І. І. Мечникова та 50-річчю факультету РГФ у складі ОНУ ім. І. І. Мечникова). − С. 76−83.
11. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. − М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
12. Долинин К. А. Стилистика французского языка / К. А. Долинин. − М. : Просвещение, 1987. – 303 с.
13. Єфімов Л. П. Стилістика англійської мови і дискурсивний аналіз / Л. П. Єфімов, О. А. Ясінецька. − Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 240 с.
14. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина, Л. Р. Дускаева, В. А. Салимовский. − М. : Флинта : Наука, 2008. – 464 с.
15. Колшанский Г. В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации / Г. В. Колшанский // Языковая номинация : Общие вопросы / под. ред. Б. А. Серебренникова. − М. : Наука, 1977. − С. 99–146.
16. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование / Е. С. Кубрякова. − М. : Либроком, 2010. – 88 с.
17. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. − Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 272 с.
18. Стилистика английского языка / [А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко]. − К. : Вища шк., 1991. – 272 с.
19. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. − Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
20. Серебренников Б. А. К проблеме сущности языка / Б. А. Серебренников // Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. − М. : Наука, 1970. − С. 11–93.
21. Сетаров Д. С. Номинация, мотивация и этимология слова (на материале названий животных) / Д. С. Сетаров. − Вильнюс : Минвуз ЛИТССР, 1984. – 84 с.
22. Словарь лингвистических терминов / под ред. О. С. Ахманова. − М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 608 с.
23. Степанов Ю. С. Номинация, семантика, семиология (виды семантических определений в современной лексикологии) / Ю. С. Степанов // Языковая номинация. Общие вопросы : сборник трудов. − М., 1977. − С. 294–358.
24. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / В. Н. Телия. − М. : Наука, 1981. – 269 с.
25. Уфимцева А. А. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова // Языковая номинация. Общие вопросы. − М. : Наука, 1977. − С. 7–98.
26. Филиппов К. А. Лингвистика текста / К. А. Филиппов. − СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. – 336 с.
27. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / под. ред. В. Н. Ярцева. − М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – 687 с.
28. Galperin I. R. English Stylistics / I. R. Galperin. − М. : Либроком, 2012. – 336 p.
29. Gibbs R. W. The Cambridge Handbook of metaphor and Thought / R. W. Gibbs. − Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 566 p.
30. Strazny Ph. Encyclopedia of linguistics / Ph. Strazny. − NY. : Taylor & Francis Group, 2005. − Vol. 1. – 1243 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Gowing T. A Soldier's experience Or A voice from the ranks: showing the cost of war in blood and treasure / T. Gowing. − Nottingham : Forman and Sons, 1892. – 585 p.
2. Grant J. Under the Red Dragon / J. Grant. A novel. in 3 vol. − L. : Tinsley Brothers, 1872. − Vol. 2. – 271 p.
3. Horsburgh M. The children of the great king. A tale of the Crimean War / M. Horsburgh. − L. : Hamilton, Adams, and Co., 1865. – 192 p.
4. Kingsley Ch. Two Years Ago / Ch. Kingsley. In 2 vol. − Philadelphia : J. D. Morris, 1899. − Vol. 1. – 410 p.
5. Kingsley Ch. Two Years Ago / Ch. Kingsley. In 2 vol. − Philadelphia : J. D. Morris, 1899. − Vol. 2. – 406 p.
6. Marston W. The Death-Ride: A Tale of the Light Brigade / W. Marston. – HardPress Publishing, 2013. – 24 p.
7. Ouida. Holly wreaths and rose chains / Ouida. In 9 vol. – NY : Collier, 1889. − Vol. 4. – 704 p.
8. Whyte-Melville G. J. The interpreter: A Tale of the War / G. J. Whyte-Melville. – L. : John W. Parker and Son, 1858. – 432 p.

УДК 811.112.2'37

СЕМАНТИКА ЕМОТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В КОНТЕКСТІ НІМЕЦЬКОЇ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ТРАДИЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТУВАННЯ МІЖ Ф. ШИЛЛЕРОМ І Й. В. ҐЕТЕ)

Романова Н. В.
Херсонський державний університет

У статті висвітлено семантику емотивної лексики німецької мови епохи класицизму. Виявлено, що семантика емотивної лексики відображає позитивні емоції, негативні, нейтральні, «розмиті», емоційні патерни, а також настрій і байдужість. За модальністю переживання класифіковано п'ять основних груп емотивної лексики: позитивна, негативна, нейтральна, амбівалентна, невизначена. Доведено, що в листах є слова-фаворити або словосполучення-фаворити. Установлено, що семантика емотивної лексики корелює з обсягом листа і його жанровими особливостями. Відзначено, що семантичні типи емотивної лексики пов'язані з лінгвістичним і стилістичним контекстами.

Ключові слова: *емотивна лексика, емоції, настрій, оцінка, індикатор оцінки, семантика емотивної лексики.*

Романова Н. В. Семантика эмотивной лексики в контексте немецкой эпистолярной традиции. *В статье освещена семантика эмотивной лексики немецкого языка эпохи классицизма. Выявлено, что семантика эмотивной лексики отображает позитивные эмоции, негативные, нейтральные, «размытые», эмоциональные паттерны, а также настроение и безразличие. По модальности переживания эмотивная лексика классифицирована на пять основных групп: позитивную, негативную, нейтральную, амбивалентную, неопределенную. Доказано, что в письмах есть слова-фавориты или словосочетания-фавориты. Установлено, что семантика эмотивной лексики коррелирует с объёмом письма и его жанровыми особенностями. Отмечено, что семантические типы эмотивной лексики связаны с лингвистическим и стилистическим контекстами.*

Ключевые слова: *эмотивная лексика, эмоции, настроение, оценка, индикатор оценки, семантика эмотивной лексики.*

Romanova N. V. Semantics of emotive vocabulary in context of the German epistolary tradition. *The article presents semantics of emotive vocabulary in the German language of the epoch of classicism. It was revealed that semantics of emotive vocabulary reflects positive emotions, negative, neutral, "erode", emotion patterns, and as well as mood and indifference. Emotive vocabulary is classified into five groups for modality of feeling: positive, negative, neutral, ambivalent, undetermined. It was proved that the letters contain word-favorites or word-combination-favorites. It was ascertained that semantics of emotive vocabulary correlates with the scope of letter ant its genre peculiarities. It was established that semantic types of emotive vocabulary bind with linguistic and stylistic contexts.*

Key words: *emotive vocabulary, emotions, mood, valuation, indicator of valuation, semantics of emotive vocabulary.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У дослідженні лексичної семантики слів листи є неоціненним джерелом додаткової інформації про навколишній світ, людину як мовну особистість, її цінності й загальнокультурний розвиток лінгвоспільноти.

Лінгвісти тлумачать лист як «писаний текст, призначений для повідомлення про що-небудь, для спілкування з кимось на відстані», відповідну поштову кореспонденцію [9, 78]; «один із засобів обміну інформацією» [8, 85]; «письмове повідомлення, відправлене поштою» [10, 209]. Звідси виходить, що лист є різновидом комунікації, транспортованої в часі й просторі за допомогою посередника – (державної) поштової установи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до наукової літератури, присвяченої епістолярію, показує, що предметом вивчення є насамперед світогляд і духовна культура письменників (Л. В. Вашків, В. І. Кузьменко, Г. С. Мазоха), особливості вокабуляру (І. А. Іванчук, А. В. Кур'янович) і синтаксичних конструкцій (А. І. Сумкіна), стилістична своєрідність (А. С. Григор'єва, Т. П. Зоріна) й лінгвопрагматичні характеристики (Т. В. Ковальова, О. Є. Філімонова), комунікативні аспекти (Н. І. Бєлунова, Н. О. Ковальова) й етикетна специфіка (С. К. Богдан, Н. М. Журавльова), семантичний і структурний потенціали діалектизмів (Л. Ткач, І. Б. Черкез).

Багатогранність епістолярного тексту, специфіка природи емотивної лексики, відсутність спеціальних праць із проблеми зумовлюють актуальність наукової розвідки.

Мета статті полягає в установленні семантичних типів емотивної лексики в німецькомовних епістолярних текстах.

Завдання статті – 1) вибрати лексичні засоби, що позначають емоції людини, із загального масиву еквівалентних текстів; 2) інвентаризувати емоції на матеріалі картотеки, укладеної автором на основі листування між Ф. Шиллером і Й. В. Ґете; 3) класифікувати емоції за модальністю переживання та умовою реалізації в царині епістолярного доробку

© Романова Н. В. Семантика емотивної лексики в контексті німецької епістолярної традиції (на матеріалі листування між Ф. Шиллером і Й. В. Ґете)

Ф. Шиллера та Й. В. Ґете; 4) установити кількісний і якісний склад емотивної лексики в кореспонденціях Ф. Шиллера та Й. В. Ґете; 5) визначити особливості семантики емотивної лексики, відповідно.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричною базою для дослідження стали 1 015 листів відомих класиків німецької літератури – Ф. Шиллера та Й. В. Ґете, написаних упродовж 1794–1805 рр.

У корпусі вибирання емотивна лексика збігається формально з десятьма теоретично можливими емоціями: п'ятьма позитивними й п'ятьма негативними [2, 20–21, 352, 408]. Позитивні емоції маніфестовано **радістю** *erfreuen, erfreulich, Freude, mit Freuden, fröhlich, Glück, glücklich*, **інтересом** *interessant, Interesse, neubegierig sein*, **подивом** *Bewunderung, überrascht, sich verwundern*, **провиною** *Schuld, schuldig sein* і **соромом** *Schamhaftigkeit*; негативні – емоцією **горя** *Kummer, Jammer, traurig*, емоцією **страху** *erschrecken, (sich) fürchten*, емоцією **гніву** *peinlich*, емоцією **відрази** *abscheulich* та емоцією **зневаги** *verachten*.

Виділяються нейтральні емоції *ruhig, gleichgültig*, так звані «розмиті емоції» *nicht fürchten, nicht gewundert* і настрій *Stimmung, Laune, Lust*. Нейтральні емоції відображають рівновагу активності й реактивності, перевагу свідомості над почуттями [5, 180], наприклад:

75. Schiller

Jena den 15. Jun. 95.

Dieses fünfte Buch Meisters habe ich mit einer ordentlichen Trunkenheit, und mit einer einzigen ungeteilten Empfindung durchlesen. Selbst im Meister ist nichts, was mich so Schlag auf Schlag ergriffen und in seinem Wirbel unfreiwillig mit fortgenommen hätte. Erst am Ende kam ich zu einer ***ruhigen*** *Besinnung* (1, 85).

«Розмиті емоції» містять негатори, тому не піддаються чіткій диференціації, контрастують із вихідною емоцією. Установлено, що висловлювання з «розмитими емоціями» є оцінними. Оцінка відображає не лише ставлення суб'єкта (людини) до об'єкта, а й ціннісні стосунки між суб'єктом та об'єктом [4, 169], наприклад:

404. Goethe

Weimar, 10. Januar 1798.

Die ***letzten*** *Tage waren* ***wirklich*** *von der Art daß man* ***wohl*** *tat* ***so wenig als möglich*** *von dem Dasein des Himmels und der Erde Notiz zu nehmen, wie ich mich denn auch* ***meistens*** *in meiner Stube gehalten habe. Indessen habe ich in* ***diesen farb- und freudlosen*** *Stunden die Farbenlehre wieder vorgenommen, und, um das was ich* ***bisher*** *getan* ***recht*** *zu übersehen, in meinen Papieren Ordnung gemacht. <…>* (1, 490).

У наведеному прикладі індикаторами оцінки є прикметники *letzten*, *farb-, freudlosen*, прислівники *wirklich, wohl, so, wenig, als, möglich, meistens, bisher, recht* і займенники *diesen* – усього 13 елементів. Основними індикаторами є прислівники *wenig* і *meistens*, які виражають значення негативної оцінки. Негативізм автора (Й. В. Ґете) стає очевидним тільки на рівні всього висловлювання, тому що всі його частини пов'язані між собою загальною темою та єдиною цільовою установкою: художня творчість людини та її наукова праця належать до різних видів інтелектуальної діяльності. Імпліцитно автор доводить, що наукові доробки потребують упорядкування, систематизації, послідовності й обов'язкової фіксації на папері.

Поняття «настрій» у вітчизняній психології є дискусійним. Сутність настрою зводиться до порівняно тривалого психічного стану «душевної орієнтованості, в основі якого лежить *емоція* (позитивна або негативна, однак не нейтральна)» [5, 101], до стійкого, порівняно тривалого психічного стану «особистості або групи людей, які створюють загальний емоційний фон протікання всіх психічних процесів» [1, 122], до загального емоційного стану «особистості, що забарвлює протягом значного часу окремі психічні процеси й поведінку людини» [3, 243], до не різкого, але стійкого вияву «емоцій у особистості або групі» [6, 114].

Згідно з наведеними дефініціями, настрій є одним із різновидів переживання, що відображає органічний зв'язок внутрішнього (емоційного) світу особистості з її зовнішньою (соціально-психологічною) об'єктивною реальністю й оцінне ставлення до об'єктів цієї реальності:

991. Goethe

Weimar, 14. Jan. 1805.

Sagen Sie mir, bester Freund, ein Wort von Sich und Ihren Arbeiten. Meine Versuche mich der hohen und schönen Welt zu nähern sind mir nicht zum Besten gelungen. Wenigstens auf einige Tage bin ich wieder ins Haus zurückgedrängt. Da möcht ich denn etwas erfreuliches von Ihrer Warte her. Und zugleich fragen ob Ihre Dame wohl morgen früh den Donnerstag mit den Freundinnen bei mir geiern möchte. Wohlsein und ***Stimmung!*** G (1, 987).

Зафіксовано також емоційні патерни – комбінацію двох емоцій [2, 69] – страх + інтерес, наприклад:

401. Schiller

Jena 5. Januar 98.

<…>. Hier ist nun auch eine ganz eigen bestimmte historische Welt, bei der mirs nicht leid sein sollte, eine poetische Ausbeute zu finden, und das ***fürchterliche Interesse*** *das der Stoff hat, müßte die Gewalt der poetischen Darstellung desto wirksamer machen* (1, 486).

У наведеному уривку емоція страху *fürchterlich* посилює емоцію інтересу *Interesse*, забезпечує художнє осмислення подій навколишнього світу.

Виділені нами вище емоції можна узагальнити на основі їх модальності й умови реалізації (таблиця 1). Модальність уважається якісною характеристикою «емоційного явища, яка охоплює відтінки переживань індивіда, позитивного чи негативного ставлення до різноманітних впливів на нього (гнів, радість, відчай тощо)» [3, 242]. Умови реалізації емоції – сукупність обставин реальної дійсності, за яких відбувається зовнішній вияв емоції. Найбільш характерними формами утілення емоції є міміка, пантоміміка, поведінка [3, 93], емоційне або емотивне мовлення [7, 94–96].

З таблиці 1 видно, що реєстр емоцій не відповідає теоретично можливому. Ідеться про ієрархію та межі реєстру, зокрема зафіксовано нейтральні емоції у вигляді спокою, емоційні патерни й настрій. Умови реалізації тих чи інших емоцій охоплюють три чинники: об'єктивну реальність (Р), уявну

Таблиця 1

Класифікація емоцій у німецькомовних епістолярних текстах

№ з/п	Види емоцій	Модальність переживання		Умови реалізації		
		Негатив (-)	Позитив (+)	Р	УР	Мф
1	Радість		+	+	+	+
2	Інтерес		+	+	+	+
3	Подив		+	+	+	
4	Провина		+	+		
5	Сором		+	+		
6	Страх	+		+	+	
7	Горе	+		+		+
8	Гнів	+		+		
9	Відраза	+		+		
10	Зневага	+		+		
11	Спокій			+	+	+
12	Байдужість			+		
13	Настрій	+	+	+	+	+
14	Емоційний патерн	+	+	+		

реальність (УР), метафоричне уявлення (Мф.). Об'єктивна реальність сприяє реалізації всіх наведених видів емоцій, уявна – трьом позитивним – радості, інтересу, подиву, одній негативній – страху, двом нейтральним – спокою та настрою; метафоричне уявлення релевантне двом позитивним емоціям – радості й інтересу, одній негативній емоції – горю, двом нейтральним – спокою та настрою.

У зв'язку з обсягом статті аналіз активаторів позитивних, негативних, нейтральних, «розмитих» і патернових емоцій, настрою, байдужості не передбачається.

Перейдемо до розгляду семантичних типів емотивної лексики.

Виділяємо такі основні різновиди:

1. Ознака (форми вираження) емоційного стану (208):

а) реального – *glücklich (31), interessant (20), verunglückt, geglückt (2), ruhig (15), nicht unzufrieden, traurig (9), beruhigt, fröhlich (4), leidig, lustig (11), wunderlich (3), schuldig (4), gefürchtet, angenehm (4), unruhig (3), erstaunlich (4), erschreckt, abscheulich (3), froh (3), bänglich, unglücklich (6), nicht glücklich (2), zufrieden (2), schrecklich, grimmig (2), betrübt, überrascht, ängstlich, schuld, leidend (2), unangenehm (3), jammervoll, affektvoll, erfreulich (4), unglückselig, wunderbar, fürchterlich, heiter (2), verächtlich, jämmerlich (2), unschuldig*;

б) уявного – *interessant (2), wunderlich, traurig*;

в) метафоричного – *zu einem lustigen Abend, <…> ich muß die jetzige Zeit, die nur ein zerstreutes Interesse bei der Ungewißheit, in der ich schwebe hervorbringt, so gut als es gehen will, benutzen, bis ich wieder auf eine Einheit hingeführt werde* (1, 358), *in einer ruhigen und heitern Wohnung, eine traurige Regenzeit, Ihren erfreulichen Brief, ein trüber Augenblick, angenehme Gegend(en) (3), einen tragischen Charakter haben, tragische Gegenstände / Stoffe / Szenen, gräuliches Wetter, freudlose Stunden, dieser traurige Januar, glückliche Eilande, keine ruhige Zeitfolge, eines fast leidenden Auf sich wirken lassen <…> Existenz* (1, 517) (тут і далі підкреслені нами словосполучення або слова виділено в оригіналі курсивом – *Н. Р.*), *ein tragischer Stoff, alle furchtbaren Motive, keine zufriedne Stunde, angenehme Kühlung, glückliche Gedanken, interessante Stellen, schreckliche Beispiele, eine erfreuliche Sammlung, greuliche Motive, jämmerliche Art, ein ruhiges halbes Jahr, jämmerliche Damenschriftstellerei, trübe Stimmung, Der schreckliche Wust, eine lustige und gesellige Epoche, dieses traurige Geschäft, interessierte Gesellschaft, dieses schreckliche Produkt, eine glückliche Einladung, erfreuliche Beispiele / Aufgabe, interessante Rolle, die unerfreulichen Papiere*.

2. Характеристика емоційного стану (200):

а) реальна – *Mit (1) / mit Freuden (4), mit Glück (2), zufrieden (4), Leider (14), leider (15), peinlich (2), überraschend, Mit (1) / mit Vergnügen (15), froh, mit Interesse (3), glücklich (26), zum Glück (3), fröhlich, wunderlich (3), unverwundert, glücklicherweise (2), Glücklicherweise, Glücklicher weise, lächerlich (2), Ruhig, ruhig (7), lustig (5), in Ruhe, erstaunlich (4), erfreulich (3) interessant (4), zum Erstaunen (2), unverschämt, in seiner Freude, mit Interesse, schrecklich, angenehm (7), zu meiner Verwunderung (2), mit Bescheidenheit, mit Ängstlichkeit, mit Entzücken (2), Zur (1) / zur Freude (2), traurig (2), Zu meiner Freude, Zu bewundern, mit Zufriedenheit (2), aus zuweitgetriebener Furcht, lieb, mit wenig Freude, überrascht, geruhig, aus der Furcht, zu meiner Zufriedenheit, Mit Furcht, unruhig (2), zur Schande, mit Schrecken (2), mit Verwunderung, mit Stillschweigen, zum Vergnügen, nicht erfreulich (2), in Trauer, nicht ohne Interesse, vergnügt, mit vielem Vergnügen, froh, mit Grausen, zur Schande, jämmerlich, Mit wahrem Vergnügen*;

б) уявна – *unangenehm (3), Ruhe, mit Freuden, <…> und es wäre mir angenehm ihn kennen zu lernen <…>* (1, 380), *in der Schweiß ruhig säße, Wäre*

<…> glücklich <…> angelangt, es wäre interessant, könnte <…> traurig machen, nicht unglücklicherweise zunähme, <…> würde ich in Jena mich nur unruhig fühlen <…> (1, 763).

3. Динаміка характеристики емоційного стану (3): *mit immer erneuerter Bewunderung, wird lustig, wird gleichgültig*.

4. Інтенсивність емоційного стану (264):

а) реальна – *mit großem Interesse (2), doppelt erfreulich (2), große Freude (14), mit großem Vergnügen (6), große Lust (2), sehr angenehm (25), sehr glücklich (13), sehr erfreulich (7), zu meiner großen Freude und Beruhigung, sehr viel Freude (2), sehr zufrieden (7), sehr schmerzlich ziemlich zufrieden, sehr (9) / Sehr neugierig (1), sehr unglücklich (2), sehr freuen (5), sehr lieb (7), höchst erfreulich, mir dem größten Vergnügen, sehr interessant (5), sehr erfreuen (5), sich sehr freuen (21), sehr fröhlich, sehr unangenehm (4), höchst neugierig, sehr vergnügt, zu sehr fürchten, großes Glück (2), am meisten erfreuen, der Haß (2), sehr interessieren (3), so stark interessieren, schmerzhaftest, mit höchster Unschuld, das höchste Interesse, so froh, triumphieren, so glücklich (3), zu unruhig, so unangenehm, sehr leid (5), zu meiner großen Zufriedenheit, sehr lustig, sehr lebhaft interessieren (2), So sehr sich freuen, sehr wohl zufrieden (2), Besonders aber erfreuen, leidet doch viel, sehr erfreut (2), nicht nur sehr belustigt, sondern auch in meinen astrologischen Kenntnissen viel weiter gefördert hat* (1, 322–323), *so sehr interessieren (2), sehr erschrekken, sehr unruhige Nacht, sehr belustigen (2), zu sehr zerstreuen, stark erregen, sehr froh, recht interessant, so ruhig und unbewegt als ich es jemals, doppelt Freude, mit viel Liebe und Freude, großes Vergnügen, mit vieler Freude, viel Freude (2), ungeheuere Überraschung, zu ängstlich, sehr zerstreut sein, recht glücklich, Begeisterung, recht leid tun, schrecklich, sehr beklagen, sehr interessant (3), sehr verächtlich, sehr unschuldig, sehr begierig (2), die höchste Stimmung, ganz erschrecklich gestrichen, so erschrack ich so, sehr traurig (2), höchlich zufrieden, sehr große Freude, zu meinem großen Vergnügen, sehr in Angst setzen, sehr gelitten, die heftige Unruhe, Sorge, auf das unangenehmste übe‹r›rascht, unter heftigen Beängstigungen, das strengste Schweigen, sehr betrübt, ein großes Unglück, die ärgsten Lumpen, mit großem Verwundern, zu meiner größten Freude, <…> habe sehr beklagt, Sie nicht zu finden* (1, 855), *mit großer Sehnsucht, höchst erfreulich, Sehr herzlich sich freuen, eine große Freude (2)*;

б) уявна – *Mir wäre es sehr lieb (2), doppelt erfreut haben würden, Triumph, <…>, so wäre die Reziprozität dieser zwei letzten Farben noch* ***interessanter*** (1, 305), *sehr interessant, Ich habe mich darinnen so oft in meinem Leben vergriffen, daß ich endlich einmal ins Klare kommen möge um wenigstens künftig von diesem Irrtum* ***nicht mehr*** *zu* ***leiden*** (1, 334), *mit dem größten Vergnügen, so glücklich (2), Das angenehmste, sehr begierig, zu sehr verunglücken würden, sehr erfreulich wäre, so wäre mirs sehr angenehm, <…>, so wäre es für meinen Carl eine große Freude, ihn zu sehen* (1, 868);

в) метафорична – *Vorgestern habe ich Wieland besucht, der in einem sehr artigen, geräumigen und wohnhaft eingerichteten Hause, in der* ***traurigsten*** *Gegend von der Welt, lebt <…>* (1, 358), *Das Lied ist voll heiterer Laune und Natur* (1, 420), *so interessanten Lande, die interessanteste Gegend*.

5. Вираження емоційного стану (19):

а) реальне – *eine wahre Freude, Mit wahrer Herzenlust, Ach! warum steht der Tempel nicht am Flusse! Ach! warum ist die Brücke nicht gebaut!, Jugend, ist ach! dem Alter so nah; durchs Leben verbunden* (1, 437), *Ach immer muß man nach ihr gehn* (1, 438), *Ach! weh! ach weh! was hab ich getan!* (1, 446), *Ach leider! trat ich auch einst hinein* (там само), *Ach Süßchen laß mich zu dir ein* (1, 446), *Ach Liebe du wohl unsterblich bist!* (1, 447), *<…> und bin mit dem guten Kinde recht wohl zufrieden* (1, 837), *Mir ist herzlich leid Sie bei dem kleinen Feste nicht zu sehen* (1, 869);

б) уявне – *wenn wir das Vergnügen gehabt hätten, Es würde mir lieb sein, Es wäre eine große Freude, nicht uninteressant, so würden Sie mir eine große Freude damit machen, <…>so wäre ich ganz wohl damit zufrieden* (1, 328), *Es ist bald gesagt: man solle genau beobachten!* (1, 712).

6. Дія, спрямована на суб'єкт (207):

а) реальна – *sich freuen (111), fürchten (50), sich verwundern (5), sich erfreuen (10), sich interessieren (4), erstaunen, sich regen, sich fürchten (2), lachen müssen, sich wundern (5), sich quälen (2), bedauern, leiden (3), befürchten (3), erschrecken, sich plagen, belustigen, erleiden (2), sich sehnen (4), sich ärgern*;

б) уявна – *Er habe gefürchtet*.

7. Дія, спрямована на об'єкт (носія емоційного стану) (126):

а) реальна – *interessieren (14), erfreuen (26), erschrecken, überraschen (16), beruhigen (5), freuen (24), frohlocken, leiden (4), bewundern (2), belustigen (3), reizen, verwundern (2), wundern, Erstaunen erregen, beunruhigen (2), triumphieren (2), anlachen, Freude machen (4), betrüben (2), erlustigen, das Vergnügen bekommen, verachten, in Erstaunen geraten (2), Ihnen Freude machen, leiden an*;

б) уявна – *Es würde mich freuen, möchte Sie im Druck überraschen, Es sollte mich herzlich freuen, was Sie interessieren könnte, abschrecken würde, Es wäre mir erfreulich geworden <…>* (1, 795), *das Publikum interessieren könnte*.

8. Манера мовлення (1) – *werde ich mit Freuden mitteilen*.

9. Оцінка (106):

а) реальна – *ohne Schmerz, interessant genug, wenigstens glücklich, recht angenehm (2), lustig genug, recht zufrieden (2), mit mehr Interesse, wundersam, schrecklich, abscheulich, ziemlich interessant, kläglich, zu meinem Glücke, recht glücklich, ein rechtes Wunderding, besonders freuen, Schade (4), schade (3), recht wohl zufrieden (2), recht leid (2), unangenehm, wirklich leid, recht belustigen, zu dem schönsten Glück, bittere Tränen, der gerechte Abscheu, recht erfreuen, wunderbar, recht lustig, zum Glück (3), glücklich beendigen, nicht wenig überrascht, ziemlich zufrieden, so glücklich, sich recht sehr freuen, recht freuen (2), recht froh (2), so lieb, <…>, ich bin darüber leider noch nicht ganz beruhigt <…>* (1, 303), *nicht ohne Interesse, ganz erstaunlich, in mehr als Einem Sinne bedeutend und interessant ist* (1, 339), *leider (17), Leider (2), die schöne Stimmung, gute Stimmungen, Ich komme diesen Nachmittag*

nur ein wenig, weil ich diesen Abend ***leider*** *das helle Nachtmahl nicht mit ein nehmen kann* (1, 355–356), *Ein Glück, behaglich, gar nicht erfreulich, keine unangenehme aber auch keine wohltätige Erscheinung, Ich habe auch dabei vorzüglich die Freude gehabt einen Teil ganz vollkommen zu sehen <…>* (1, 389), *abermals das Vergnügen haben, einen kleinen Scherz, im Ganzen zwar wohl zufrieden, aus einer gewissen Furcht, Es freut mich nicht wenig, <…>* (1, 431), *nicht wenig neugierig, <…> nur Schade, daß wir um einen Monat dem Winter zu nahe sind <…>* (1, 434), *besondere Freude, nicht unglücklich, verunglücklich, so glücklich, so wenig Vergnügen, so angenehm, Das Büchelchen, meine beste Freude, Es ist Schade, daß <…>, zu meinem nicht geringen Erstaunen, von nichts mehr überrascht, eine recht große Freude, ohne Interesse sein, ein interessantes Werk, recht neugierig, nicht viel erfreulicher, lieber ruhig, ganz verwundert, gute Laune*;

б) уявна – *<…> nicht ohne Ärgernis seiner salbaderischen Widersacher abgehen sollte* (1, 347).

10. Об'єкт (носій емоційного стану) (75):

а) реальний – *das Interesse (6), etwas lustiges, das Vergnügen (10), die Neugierde (2), Glück (10), Unglück (7), Schmerz (4), das Sachinteresse, angenehmes und unangenehmes, Ruhe (2), Lachen, Überraschungen, überraschendes, Angenehme und nichts unangenehmes, das Überraschende, (was) (1) (etwas) (1) erfreuliches (1), Das interessante, nicht des wunderbaren doch des Seltsamen und überraschenden, das Interessante, mein Glück, Klagelieder, manches Interessante, Scherz, was leidliches, Glück und Unglück, angenehmes (2), etwas furchtbares, mich mit nichts erfreulichem beschäftigen, interessantes, etwas heiteres, angenehmes, herzliches*;

б) уявний – *Wunder, etwas angenehmes, Glück, Sie hätten mir zum Abschiede* ***nichts Erfreulicheres*** *und Heilsames geben können als Ihren Aufenthalt der letzten acht Tage <…>* (1, 375), *ein Unglück wäre, das Lustige wäre.*

11. Негативна дія, спрямована на суб'єкт/об'єкт (носія емоційного стану) (23):

а) реальна – *sich nicht interessieren (2), nicht fürchten (4), nicht wundern, nicht genieren, nicht viel fürchten, <…> und ich bin nicht ohne Furcht* (1, 326), *<…> und bin nicht übel zufrieden daß diese Herrn mich vermeiden* (1, 330)*, gar nicht sich wundern, nicht erfreuen, nicht leid sein, sich nicht leicht verwundern, nicht uninteressant sein, Heute sage ich nicht mehr denn der gestrige Hochzeitgenuß hat nicht die beste Stimmung hinterlassen* (1, 610), *nicht triumphieren, Sie brauchen also das Unglück aus Lobeda nicht?* (1, 723), *nichts fürchten, nicht leiden*;

б) уявна – *<…> daß man damit nicht ganz unzufrieden sein solle ja er wäre ein Wunder wenn ihn ein Franzos geschrieben hätte <…>* (1, 551–552).

12. Назва емоції (85):

а) реальна – *Interesse (26), Kummer, Lust (2), Schamhaftigkeit, Freude (7), Schuld (3), Angst, Unruhe (4), Ruhe, Überraschung, Unschuld, Unzufriedenheit (3), Affekt (2), Verwundern, Sorge, Neugierde, Unverschämtheit, Scheu, keine Ruhe, Furcht (6), Furcht, Gleichgültigkeit, Glück (2), Zufriedenheit (3), Die Neugier, Greuel, Beruhigung, Erstaunen, Jammer, Ängstlichkeit*;

б) уявна – *Ruhe (2), Interesse, Glück, Freude, Vergnügen machen würde, Furcht*;

в) метафорична – *Qual*.

13. Емоційний стан (119):

а) реальний – *zufrieden sein (38), schuldig sein (7), neugierig sein (24), angenehm sein (2), schade sein, unzufrieden sein, lieb sein (5), froh sein (4), begierig sein (5), leid sein, beunruhigt sein, befriedigt sein, beleidigt sein, interessiert sein (2), leid tun (5), überraschend sein, glücklich sein (3), behaglich sein, abscheulich sein, Schuld sein, zerstreut sein, in einer Stimmung sein, daß…, erfreulich sein, ohne Stimmung sein, erfreut sein, nicht bange sein, lustig sein (2), heiter sein, grämlich sein, trüb sein, von Besorgungen sein*;

б) уявний – *peinlich sein würden, Es sollte mir leid tun, wenn Sie Ihren Moses zurücklegten* (1, 348), *wäre ich neugierig*.

14. Обсяг емоційного стану (43):

а) реальний – *Viel (1) / viel Glück (2), viel Freude (7), ganz wohl zufrieden (2), soviel Glück, viel Vergnügen (4), viel erfreuendes, nicht ganz unzufrieden, ein wenig bange, ganz lustig, gar interessant, nicht geringe Zufriedenheit, viel leiden, ganz glücklich, ganz erstaunlich (2), ganz grimmig, voller Verwunderung sein, ganz zufrieden, nicht ganz verwunden, Mit vielem Vergnügen, alles angenehme, mit vielem Interesse, weniger leiden, hat mich gestern ein wenig erschreckt, wenig Freude (2), ganz erfreulich*;

б) уявний – *gar lieb wäre, viel Vergnügen machen würden, Die Schrift von Darwin würde wohl in Deutschland* ***wenig Glück*** *machen* (1, 510), *recht viel Erfreuliches, Dies würde uns viele Freude machen <…>* (1, 838).

15. Волюнтатив (30):

а) реальний – ***Möge*** *das zweite Buch Ihnen wie das erste* ***Freude machen*** (1, 54), *<…>,* ***freuen Sie Sich*** *des Lebens und Ihres Werks* (1, 183), *Wundern Sie Sich nicht mehr <…>* (1, 191)*, schuld sein lassen, <…>, mögen Sie recht viel Freude an dem Knabenpaar erleben* (1, 217)*, Möge Sie dieser Brief heiter und beruhigt finden!* (1, 233)*, Ich wünsche besonders jetzt die Chronologie Ihrer Werke zu wissen, es sollte* ***mich wundern****, wenn sich an den Entwicklungen Ihres Wesens nicht ein gewisser notwendiger Gang der Natur im Menschen überhaupt nachweisen ließe* (1, 302), ***Möge*** *doch der kleine Ernst bald die gefährliche Krise überstehen und Sie wieder* ***beruhigen!*** (1, 326), *Leben Sie recht wohl und* ***erfreuen sich*** *der schönen Jahreszeit* (1, 329) / *der freien Luft und der Einsamkeit* (1, 347) / *des Abends der schön zu werden verspricht* (1, 353) / *bald mit Ihrer Ankunft <…>* (1, 458), *Erfreuen Sie uns bald mit guten Nachrichten* (1, 383), *mit Ihren Briefen erfreuen mögen, <…>* ***erfreuen Sie Sich*** *mit Meiern Ihrer erbeuteten Kunstschätze, auf die ich sehr neugierig bin <…>* (1, 457), *<…> erfreuen mich Mittwoch wieder mit einem Briefe* (1, 537), *Nach dem heutigen wohl zurückgelegten Tag ist die Ruhe freilich das beste* (1, 638), *Erzeigen Sie mir heute das Vergnügen Sie Mittags zu Tische bei mir zu sehen <…>* (1, 676), *Möge in beiden Fällen alles glücklich von Statten gehen!* (1, 729), *Kommen Sie glücklich hierher*! (1, 753) *(2), Leben Sie recht wohl und genießen das akademische Wesen nach Herzenslust* (1, 847), *<…> und sinnen Sie auf neue Schöpfungen zu unserer Freude* (1, 860), *Mögen Sie heute halb Zwölf zu mir kommen, <…> so wird es mir* ***eine Freude*** *sein* (1, 860), *Leben Sie recht wohl und* ***freuen Sich*** *Ihrer*

wohlgelungenen Geschäfte (1, 903), *Seien Sie tätig und* ***heiter*** *<…>* (1, 907), *Möge Ihnen das einsame Zimmer recht gute* ***Stimmung*** *geben* (1, 948), *Möge es sich täglich und stündlich mit Ihnen bessern und mit mir auch, daß wir uns bald* ***mit Freuden*** *wieder sehen* (1, 995);

б) уявний – *Möchten Sie glücklich angelangt sein und alles bei Sich wohl gefunden haben!* (1, 242), *Möchten Sie doch mit Ihrem Wallenstein recht glücklich sein damit wir Sie desto eher bei uns sehen* (1, 453), *Möchten Sie <…> heiter und froh durchleben <…>* (1, 657).

16. Настрій (76):

а) реальний – *Stimmung (61), Laune (2), Stimmungen (3), Stimmung (2), Lust (3), Arbeitslaune*;

б) уявний – *Daher würde er mir, für die Tragödie, kaum eine poetische* ***Stimmung*** *geben können (5)* (1, 568).

17. Межа вираження емоційного стану (16):

а) реальна – *mit unendlicher Zufriedenheit, unendlich freuen, äußerst interessant (2), wohl nicht lachen, sondern nur lächeln, Da Sie so viel Gutes von meiner Elegie sagen, so* ***tut*** *es mir um* ***so mehr leid*** *daß sich eine ähnliche Stimmung lange Zeit bei mir nicht eingefunden hat* (1, 455), *<…> bis tief in die Eingeweide freuen können, <…> denn sie haben von außen nichts mehr zu fürchten noch zu scheuen* (1, 550), *äußerst neugierig, fast lächerlich, äußerst glücklich, nicht so heiter und mutvoll, das unendliche Unglück, lustig genug*;

б) уявна – *<…> und es wäre wirklich* ***lustig genug*** *wenn ich nächsten Dienstag damit aufwarten könnte* (1, 648);

18. Вітання (4) – *Glück wünschen (3), Viel Glück zur Vollendung Ihres Werkes* (1, 857).

19. Дія, спрямована проти об'єкта (носія емоційного стану) (21):

а) реальна – *leid tun (4), beunruhigen (2), plagen (3), quälen, ärgern (3), freuen, leiden (2), beschuldigen, bange machen, beklagen, abschrecken*;

б) уявна – *Die Entfernung würde mich wenig abschrecken* (1, 307).

20. Форма вияву емоційного стану (22): *Glück (4), Zufriedenheit, Furcht (2), Beleidigung, Wissbegierde, Verwunderung, das Vergnügen, Schmerz, Triumph (4), Unruhe (2), Begeisterung, das lebhafte Interesse, Sehnen, Beschämung*.

21. Побажання (47): а) удачі – *Glück wünschen (31), glücklich reisen, Viel Glück! (2), Viel Glück zu (4), glückliche Reise*; б) задоволення – *zufrieden sein mögen, Hier schicke ich den Aristoteles, wünsche* ***viel Freude*** *daran und sage für heute nichts weiter* (1, 343), *Ich wünsche Sie in Ihrem Garten recht* ***vergnügt*** *und tätig zu finden* (1, 348), *Ich wünsche Ihnen* ***Glück zu Ihrer Zufriedenheit*** *mit dem fertigen Teil Ihres Werkes* (1, 487); в) здоров'я – *<…>, nun wünsche ich Ihn en herzlich zu dessen Genesung Glück* (1, 328); г) загальної рівноваги – *Ich wünsche daß Sie bald in Ihren Garten ziehen und von allen Seiten* ***beruhigt*** *sein mögen* (1, 335); ґ) безмежного спокою – *<…>, ich wünsche daß dem guten Alten der seinige nie verleiden möge!* (1, 358); д) прийдешніх якісних переживань – *Ich wünsche Glück zu den fortdauernden guten Aspekten, die über die Wochenstube scheinen, vielleicht mache ich darin selbst noch einen Besuch* (1, 761).

22. Ступінь емоційного стану (34):

а) реальний – *glücklicher sogar als Sie, ruhiger als zu Hause, immer mehr traurig als erfreulich, noch unruhiger als sie sein wird, mit welchem Glück, viel besser zufrieden, als ich es mit denen im vorigen Jahr bin, glücklichst (2), seine Schwachheiten belustigen mehr als daß sie drücken, so lustig und artig als möglich, das Schicksal ebenfalls weit weniger Schuld hat als der Mensch, betrübtest, mehr interessieren (2), die größte Freude, viel fürchterlicher, mehr erfreuen, angenehmst, ärger, interessantest, mehr Freude (2), mehr Vergnügen, ruhiger (2), furchtbarer, so schrecklicher, betrübter, glücklicher als ich*;

б) уявний – *glücklicher, lustiger, gleichgültiger, Ich wüßte nicht leicht einen Fall durch den man den Leser* ***mehr ängstigen*** *könnte als die Scheinheirat mit Julius, nur müßte freilich diese Stelle sehr retardierend behandelt werden* (1, 518).

23. Суб'єкт (носій емоційного стану) (6): *Bewunderer, diese Unglücklichen, die Tragiker, die Neider, Unglücksburgemeisterin, Neugierige*.

24. Трансформація емоційного стану (11):

а) реального – *Es ist gut, wenn man den Jenensern Zeit läßt, ihre* ***Furcht*** *vor den Franzosen* ***los*** *zu* ***werden****, ehe man ihnen die Komödie zeigt* (1, 229), *Ich lege einen Brief von Humboldt bei, der Ihnen* ***Freude machen wird*** (1, 277), *<…> man wird betrübt sein <…>* (1, 424), *Es wird Ihnen interessant <…>* (1, 497), *<…> wenn sie nur interessiert wird* (1, 563), *<…> ich werde nicht eher ruhig sein, bis ich meine Gedanken wieder auf einen bestimmten Stoff mit Hoffnung und Neigung gerichtet sehe* (1, 688), *<…> werden dadurch zum Schweigen gebracht* (1, 736), *wird es mir eine Freude sein, <…> meine Furchtsamkeit überwinden kann* (1, 792);

б) уявного – *<…>, so würde* ***lächerlich werden****, was jetzt furchtbar ist* (1, 430), *<…>, wenn er dadurch nur für seine übrigre Lebenszeit gesund und* ***froh werden*** *könnte* (1, 451), *glücklich würden*.

25. Емоційний патерн (20):

а) реальний – *Sorge und Qual, Verwunderung und Entsetzen, in Unruhe und in Erstaunen setzen, mühselig und ängstlich, der verlegene Schrecken, erstaunen und entzücken, beruhigt und erfreut, Dem erstaunt, erzürnten Knaben* (1, 446), *Schmerz und Liebe, angenehm und unangenehm, beneidens- und bewundertswert, das fürchterliche Interesse, Furcht und Mitleiden, Furcht und Hoffnung, vergnügen und ärgern, nichts erfreuliches und seelenerquickliches, befriedigt und erfreut, scherzen und bangen sich, Freuden und Leiden*;

б) уявний – *Sollte ich dabei noch* ***Mut und Lust*** *behalten, so würde ich es ausarbeiten und fertig, gäbe es immer mehr Stoff zum Nachdenken, als in der Anlage, sollte ich daran verzweifeln so ist es immer noch Zeit auch nur mit der Idee hervorzutreten* (1, 340).

26. Тривалість емоційного стану (18): *immer lächerlich, Aus dem Propheten ist ein Prophetenkind geworden, das ich auch nicht zu sehen wünsche, da ich, nach dem erhabenen Beispiel des Judengottes, meinen* ***Zorn bis in die 4te Genetration behalte*** (1, 254), *immer zufriedener, immer fort leiden, <…> fürcht ich länger als ich glaubte <…>* (1, 472), *immer zufrieden sein, ein unendliches Vergnügen, immer viel Freude machen, noch immer geplagt sein, immer verhaßter, nicht immer glücklich, immer weniger Freude machen, noch immer in großer Angst, immer erfreut, immer interessanter, immer genug Interesse für, immer größern Haß, immer traurig*.

27. Особливе ставлення до об'єкта (носія емоційного стану) (1): *grimmig-ironisch*.

28. Тотожність емоційного стану суб'єктів (1): *Meyern, den ich nun zu unserer* ***wechselseitigen Freude*** *wiedergefunden habe, befindet sich so wohl als jemals und wir haben schon was ehrliches zusammen durchgeschwätzt <...>* (1, 423).

29. Повтор пережитого емоційного стану (3): *Mit Ihrer Elegie* ***haben*** *Sie uns* ***wieder*** *große* ***Freude gemacht*** (1, 454), *<...> wenn er sich nicht immer von neuem ärgern will* (1, 539), *sich wieder freuen, wieder zu sehr zerstreut, Es ist mir erfreulich wieder ein paar Zeilen Ihrer Hand zu sehen <...>* (1, 994).

30. Зміст переживання (2):

а) реальний – *Ich las in diesen Tagen die Shakespearischen Stücke, die den Krieg der zwei Rosen abhandeln, und bin nun nach Beendigung Richards III mit einem wahren* ***Erstaunen erfüllt*** (1, 454);

б) уявний – *Ammon würde* ***von Furcht erfüllt****, Mahomets Eintritt müßte ihn verscheuchen* (1, 758).

31. Внутрішня реакція організму: серцево-судинна та перцептивно-когнітивна (3): *<...>, so kann ich* ***nicht ohne Herzensbeklemmung*** *an die Schaubühne und an die theatralische Bestimmung des Stückes denken* (1, 464), *mit einem sehr erleichterten Herzen, von Herzen Glück wünsche.*

32. Кількісні параметри переживання (3): *<...>, den Herodot und Thucydides, an denen ich* ***zum erstenmal eine ganz reine Freude habe*** *weil ich sie nur ihrer Form und nicht ihres Inhalts wegen lese* (1, 467–468), *<...> wieviel Freude es gewährt <...>* (1, 548), *nicht mehr wundern, einige ruhige Wochen, einige angenehme Tage*.

33. Модальність (8):

а) реальна – *Cotta* ***ist zu beneiden!*** *er fühlt sich gewiß* ***glücklich*** *daß so ein herrliches Blatt durch ihn in die Welt geht, wobei der goldne Beifalldoppelt willkommen ist* (1, 502), *muß freuen, nicht erschrecken sollen, <...>, so will ich sehen obs nicht möglich ist irgend etwas* ***Erfreuliches*** *zu produzieren* (1, 950);

б) уявна – *Wenn man gleich anfangs auf alles sogenannte Unterrichten Verzicht täte, <...>, so müßte ein lebhaftes* ***Interesse erregt*** *werden können* (1, 510), *<...> ich mich bald Ihres Besuchs zu erfreuen hätte* (1, 791).

34. Якісні аспекти переживання (2): *Unterdessen verläuft sich auch in etwas diese chemische Südflut und* ***ein neues Interesse gewinnt Platz*** (1, 503), *<...>, und gibt den Philistern* ***einen neuen glänzenden Triumph*** *über ihre poetischen Widersacher* (1, 510).

35. Частина від цілого (2): *Eine der* ***lustigsten*** *Begebenheiten unseres Zeitalters kann ich vorläufig nicht verschweigen* (1, 565), *eine meiner besten Freuden*.

36. Паралелізм емоційних явищ (9): *ruhig und beruhigt, vergnügt und erfreut sein, tribuliert und gequält, gehetzt und qualvoll über der Angst, mit Lust und Freude, wohl und vergnügt, quält und ängstigt, verwundert und erstaunt, Bitterkeit und Trauer*.

37. Уявна експресивність (1): *Es macht auf die Einbildungskraft keine Wirkung und würde immer nur eine lächerliche Fratze bleiben* (1, 651).

38. Уявна альтернатива (1): *<...> und ob ich gleich persönlich keine Idee habe wie man sich dabei zerstreuen oder erfreuen könne <...>* (1, 663–664);

39. Невпевненість, припущення (2): *Das Humboldtische Werk scheint auch bei ihm kein Glück zu machen <...>* (1, 677), *Was* ***sich*** *aber ein Student* ***freuen muß****, wenn er einen solchen Helden gewahr wird! denn so ohngefähr möchten sie doch gern alle aussehen* (1, 846–847).

40. Диференціація емоцій (2): *die Furcht Gottes, ein anderes Interesse*.

41. Життєвий досвід (1): *Es ist* ***ein wahres Unglück*** *daß ich seinen letzten Brief wieder verlegt habe, wo er mir nochmals seine Adresse schreibt* (1, 814).

42. Фізичні страждання (1): *Daß Sie auch* ***körperlich leiden*** *ist nicht gut man sollte, wenn man sich nicht sonderlich befindet, die Übel seiner Freunde mittragen können, welches ich unter gegenwärtigen Umständen recht gern übernehmen sollte* (1, 965).

Аналіз фактичного матеріалу показав, що семантика емотивної лексики розмаїта (42 семантичні підтипи), багатогранна (від ознаки емоційного стану до фізичних страждань), тематично орієнтована: назви феноменологічного вияву емоцій і нервово-м'язових, відповідно, графічно акцентована (звичайний шрифт і виділення курсивом).

Домінують назви феноменологічних виявів емоцій, із-поміж яких виокремлюємо найбільш частотні: інтенсивність вияву емоційного стану (264), ознака (форми вияву) емоційного стану (208), дія, спрямована на суб'єкт (носія емоційного стану) (207), характеристика емоційного стану (200), дія, спрямована на об'єкт (носія емоційного стану) (126), назва емоції (85), настрій (76), об'єкт (носій емоційного стану) (75), побажання (47), ступінь емоційного стану (34), волюнтатив (30), негативна дія, спрямована на суб'єкт/об'єкт (носія емоційного стану) (23), емоційний патерн (20). При цьому назви інтенсивності вияву емоційного стану, ознаки (форми вияву) емоційного стану й назви емоції функціонують у трьох площинах: реальній, уявній і метафоричній; назви дії, спрямованої на суб'єкт (носія емоційного стану), характеристики емоційного стану, дії, спрямованої на об'єкт (носія емоційного стану), настрою, об'єкта (носія емоційного стану), волюнтативу, негативної дії, спрямованої на суб'єкт/об'єкт (носія емоційного стану), емоційного патерна реалізуються у двох планах: реальному та уявному; назви побажання і ступеня емоційного стану характерні лише для царини об'єктивної реальності.

З-поміж досліджуваних семантичних підтипів зацікавлення викликають слова-фаворити або словосполучення-фаворити, пов'язані з трьома різновидами емотивного значення: 1) позитивним: (№ 1) *glücklich (31)* – прикметник, (№ 2) *glücklich (26)* – прислівник, (№ 4) *sehr angenehm (25)*, (№ 6) *sich freuen (111)*, (№ 7) *erfreuen (26)*, (№ 10) *das Vergnügen (10), Glück (10)*, (№ 12) *Interesse (26)*, (№ 13) *zufrieden sein (38)*, (№ 14) *viel Freude (7)*, (№ 21) *Glück wünschen (31)*, 2) негативним: (№ 9) *leider (17)* – прислівник; 3) амбівалентним (корелює з лінгвістичним або стилістичним контекстом): (№ 16) *Stimmung (61)*.

Очевидно, що «гіперактивним» є зворотне дієслово *sich freuen* «радіти (*з того, що відбулося, відбувається, відбудеться*)», яке вказує, з одного боку, на суб'єктивний емоційний процес, з іншого – на

результат цього процесу. Емоційне переживання радості ілюструє міжособистісні стосунки, прихильне ставлення авторів один до одного, їхню взаємну емоційну прив'язаність і високий загальнокультурний рівень розвитку.

Помірною активністю характеризується наведена ілюстрація *Stimmung* «настрій». *Настрій*, як уже зазначалось, демонструє полярність емоцій: позитивні – негативні. Позитивні емоції обмежуються трьома індексами: радість, інтерес, подив, негативні – одним: сум. Прикметно, що наведена лексема кваліфікується не лише як психічний стан, а й духовний, а також як наслідок когнітивного процесу, естетичної та моральної оцінок.

На частоту вживання певного значення емотивної лексики впливає насамперед обсяг листа та його жанрові особливості: інформаційна насиченість, сконцентрованість на певному факті або кількох фактах, подіях, проблемах, справах (особистісних, міжособистісних, групових, колективних) тощо.

За критерієм модальності переживання семантика аналізованої емотивної лексики ділиться умовно на п'ять груп: позитивна, негативна, нейтральна, амбівалентна, невизначена. У позитивному значенні закарбовано позитивні емоції: радість, інтерес, подив, провина, сором – і деякі їх відтінки (щастя, задоволення, тріумф, зацікавленість); у негативному значенні відображено негативні емоції: страх, гнів, горе, відраза, презирство – і деякі форми вияву перших трьох номінацій у вигляді боязні, жаху, переляку, люті, суму, страждання, горювання; у нейтральному значенні вербалізовано емоційний стан рівноваги – спокій і байдужість; в амбівалентному значенні простежуються антонімічні пари (неспокій і подив, сором і страх, біль і радість, страх та інтерес, приємне й неприємне, страх і співчуття) й синонімічні пари (подив і захоплення); у невизначеному значенні репрезентовано негатори емоційного стану: не радіти, не цікавитися, не дивуватися, не боятися, не сумувати, не гніватися, не незадоволений; негативні об'єкти (як носії емоційного стану): нещастя, невдоволення, неспокій.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Результати пілотного дослідження дають змогу підсумувати таке. По-перше, семантика емотивної лексики в німецькомовному епістолярії характеризується крізь призму двох площин: природну й художню, реальну та уявну. По-друге, емотивна лексика відображає емоції адресантів і водночас бере активну участь у формуванні емоційно-експресивної установки на адресата. По-третє, адресанти вдаються до фонографічної стилізації семантики емотивної лексики. У такий спосіб інформація про емоційний стан адресанта посилюється, створюючи тло як для експресивності, так і емотивності повідомлення.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо в розгляді особливостей лексико-фразеологічного втілення емоційних явищ в епістолярних текстах інших німецьких класиків, як-от: Є. Пауля, Е. Осмунда; в художніх текстах німецьких романтиків (Ф. фон Гарденберг (Новаліс), Ф. Шлегель, К. Шлегель-Шеллінг та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бродовська В. Й. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові / В. Й. Бродовська, І. І. Патрик, В. Я. Яблонко. – К. : Видавничий дім «Професіонал», 2005. – 224 с.
2. Изард К. Психология эмоций / Кэролл Изард; пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с.
3. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості / Т. С. Кириленко. – К. : Либідь, 2007. – 256 с.
4. Кунин А. В. Механизм окказиональной фразеологической номинации и проблема оценки / А. В. Кунин // Сборник научных трудов МГПИИЯ. – М. : МГПИИЯ, 1980. – Вып. 168. – С. 158–185.
5. Психологічний словник / за ред. В. Войтка. – К. : Вища школа, 1982. – 216 с.
6. Шадських Ю. Г. Психологія: Короткий навчальний словник: терміни і поняття / Ю. Г. Шадських, В. М. Піча. – Львів : «Магнолія 2006», 2008. – 276 с.
7. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 208 с.
8. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : [навч. посіб.] / С. В. Шевчук. – К. : Вища шк., 2006. – 302 с.
9. Яременко В. В. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2003. – Т. 2 : К–П. – 2003. – 928 с.
10. WAHRIG. Wörterbuch der deutschen Sprache / von R. Wahrig-Burfeind. – München : dtv, 2012. – 1152 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Goethe J. Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe in den Jahren 1794 bis 1805 / Johann Goethe. – München : btb, 2006. – 1003 s.

УДК 81'373.21(477.62)

СТРУКТУРА МІКРОТОПОНІМІВ СЕЛИЩ ЩЕРБИНІВКА Й ПЕТРІВКА МІСТА ТОРЕЦЬКА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сегін Л. В.
Донбаський державний педагогічний університет

Рухленко Є. С.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті проаналізовано структуру мікротопонімів селищ Щербинівка й Петрівка міста Торецька Донецької області. З'ясовано, що за структурою більшість мікротопонімів досліджуваної території є простими. У складених назвах найпродуктивнішою є «модель прикметник + іменник». Поодинокими є прийменникові словоформи в ролі мікротопонімів.

Ключові слова: *мікротопонім, словотвірна структура, ономатизація, трансономатизація, суфіксальні утворення, формант, модель творення.*

Сегин Л. В., Рухленко Е. С. Структура микротопонимов поселков Щербиновка и Петровка города Торецка Донецкой области. *В статье анализируется структура микротопонимов поселков Щербиновка и Петровка города Торецк Донецкой области. Выясняется, что по структуре большинство микротопонимов исследуемой территории являются простыми. В составных названиях наиболее продуктивной является модель «имя прилагательное + имя существительное». Единичными являются предлоговые словоформы в роли микротопонимов.*

Ключевые слова: *микротопоним, словообразовательная структура, ономатизация, транономатизация, суффиксальные образования, формант, модель образования.*

Sehin L. V., Rukhlenko Ye. S. The structure of microtoponyms of Shcherbynivka and Petrivka settlements of the town Toretsk of Donetsk region. *The structure of microtoponyms of Shcherbynivka and Petrivka settlements of the town Toretsk of Donetsk region is analyzed in the article. It is established that the majority of microtoponyms of the investigated area is simple in structure. The most productive model is "the adjective + noun" in the compiled names. There are single prepositional word-forms in the role of microtoponyms.*

Key words: *microtoponym, word-formation structure, onomatization, transonomatization, suffixal formations, formant.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Власні назви є важливою частиною української мови, тому здавна привертали увагу мовознавців. Активно вивчають й оніми окремих регіонів. Нині досліджено різні види онімів Донеччини, зокрема прізвища (В. Д. Познанська, Н. Ю. Булава, Р. М. Падалка, В. О. Кравченко), імена (Г. В. Кравченко, Т. В. Буга), прізвиська (О. В. Антонюк), ойконіми, гідроніми, окремі назви малих географічних об'єктів (Є. С. Отін). На нашу думку, вивчення ономастикону Донеччини буде неповним без комплексного дослідження місцевих мікротопонімів. Останнім часом помітно зростає інтерес до цієї теми. Мікротопоніми перебувають на периферії ономастичного поля, оскільки їх використовують на позначення дрібних географічних об'єктів, відомі обмеженій кількості осіб, які проживають на цій території. Проте вивчення мікротопонімів становить значний інтерес, оскільки, по-перше, вони часто лежать в основі топонімів [2, 114], по-друге, допомагають установлювати зв'язки між жителями різних територій, містять корені застарілих слів, які вийшли з ужитку [3, 76]. Дослідження мікротопонімії Донеччини зокрема та України загалом є нагальним і невідкладним завданням, оскільки багато сіл зникає з географічної карти, деякі мікротопоніми жителі забувають, щороку зменшується кількість інформаторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У методику структурного аналізу топонімів, зокрема й мікротопонімів, зробили внесок такі українські вчені, як Д. Г. Бучко, Л. Л. Гумецька, Ю. О. Карпенко, І. І. Ковалик та ін. На думку О. М. Стрилюк, особливістю мікротопонімів є те, що вони суттєво відрізняються від інших топонімів насамперед своєрідною структурою, словотвірним значенням, способами номінації тощо [12]. Особливості структури і словотвору мікротопонімів досліджували Б. Д. Бучко, Ю. О. Карпенко, І. Г. Царалунга, Л. П. Білінська, О. Б. Лужецька, О. М. Стрилюк та ін. [1; 6; 11; 12], зокрема й окремих типів географічних об'єктів Донеччини [9]. Однак немає комплексного дослідження мікротопонімів як окремих населених пунктів, так і Донеччини загалом.

Метою статті є дослідження особливостей структурно-словотвірної організації мікротопонімів селищ Щербинівка й Петрівка міста Торецька Донецької області.

Завдання статті – 1) проаналізувати структуру зібраних мікротопонімів названих селищ; 2) з'ясувати продуктивність моделей творення мікротопонімів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зібрані і проаналізовані мікротопоніми Донеччини

© Сегін Л. В., Рухленко Є. С. Структура мікротопонімів селищ Щербинівка й Петрівка міста Торецька Донецької області

можна поділити на прості (однослівні однокомпонентні) і складені (двослівні, багатокомпонентні). До простих мікротопонімів зараховуємо ті, що складаються з однієї лексеми. Вона може містити просту або складну основу, оформлену за лексико-граматичною моделлю іменника чи прикметника в чоловічому, жіночому, середньому роді або у формі множини. Серед досліджуваних мікротопонімів до цієї групи належать 37 онімів: *Низ, Баранівка, Скелювата, Полотнянівка, Польща, Тупик, Трубний, Крига, Кракова, Каширівка, Собачівка, Кузня, Оглядова, Пекарня, Парк* тощо. Твірними основами простих (однослівних) мікротопонімів є апелятиви, антропоніми й топоніми. Названі мікротопоніми належать до первинних (лексико-семантичних) або вторинних (морфологічних) дериватів.

Серед первинних мікротопонімів виділяємо дві групи: а) мікротопоніми з неподільними основами; б) мікротопоніми з подільними основами, співзвучні з афіксальними апелятивами. На досліджуваній території таких мікротопонімів у формі однини виявлено 14 одиниць: *Низ, Тупик, Парк, Пекарня, Крига, Кузня, Криниця, Коровня, Шовкопрядна, Книгарня* тощо.

Частина простих мікротопонімів не має у своєму складі топонімічних суфіксів. Нерідко ці безафіксні оніми утворені від географічних термінів шляхом метонімічного перенесення, наприклад: *Низ* < низ «нижня течія ріки, а також прилегла до неї територія» [14, 410]. У лінгвістичній літературі існують різні погляди на особливості утворення мікротопоніма на зразок *Криниця.* Окремі дослідники вважають, що такі оніми утворені шляхом метонімічного перенесення, а більшість мовознавців – шляхом топонімізації географічних термінів.

Частина мікротопонімів виникає в результаті ономатизації географічних апелятивів (*Кузня, Пекарня, Коровня, Книгарня, Бригадна, Шовкопрядна*).

Безафіксні мікротопоніми можуть виникати й у результаті трансонімізації власного імені, тобто переходу оніма одного розряду в інший. На думку науковців, найчастіше такі мікротопоніми утворені від назв населених пунктів і рік. Серед досліджуваних мікротопонімів зафіксовано випадки, коли ойконіми, хороніми збереглися в назвах кутків селища Щербинівка, де перші поселенці були за національністю поляками (*Кракова, Польща*).

Морфологічні (вторинні) утворення ділимо на суфіксальні, префіксальні та композитні. Топоніми мають специфічний набір формантів, особливі моделі, для кожної з яких властива своя продуктивність. Аналіз мікротопонімів свідчить, що в межах назв, утворених морфологічним способом, найпродуктивнішими є суфіксальні моделі. Найчастіше такі мікротопоніми походять від антропонімів. Так, більшість кутків селищ утворено від імен або прізвищ людей, які колись володіли цією ділянкою, обробляли, проживали тощо. Наші спостереження підтверджують думку інших дослідників, що найбільш поширеними є суфікси належності **-ов-о** (*Пирогово* (магазин)), **-ов-е** (*Глібове* (пляж), *Легейдове* (пляж), *Щурове* (пляж)), **-ев-о** (*Брянцево* (вулиця)), **-ов-ий** (*Сопільняковий*), **-ськ-ий** (*Петровський* (ставок)). На думку З. О. Купчинської, топоніми з формантами **-ів**, **-ов-о**, **-ов-а**, **-ов-е** належать до ряду тих ранньослов'янських топонімічних утворень, виникнення яких припадає на час слов'янських племен, створення ранньослов'янських державних інститутів [4, 27]. Продуктивними є й утворення з формантом **-івк(а)**. Мікротопоніми з формантом **-івк(а)** утворилися як від власних назв, так і від апелятивів: *Каширівка, Баранівка, Полотнянівка, Собачівка* (кутки села). Інші моделі є непродуктивними, серед яких можна виділити мікротопоніми із суфіксами **-ок** (*Бредок*).

Також засвідчено мікротопонім-композит, утворений способом складання основ та абревіації. Він має у своїй структурі прикметникову основу в поєднанні з іменниковою основою у формі називного відмінка однини: *Дитсадок* (куток села).

До складених мікротопонімів зараховуємо двослівні, багатослівні назви та прийменникові словоформи.

За частиномовною характеристикою двослівні мікротопоніми досліджуваної території представляють дві моделі, в яких другим, опорним, словом є іменник, а першим – прикметник: *Щербинівський хутір, Нижня Ганнівка, Середня Ганнівка, Верхня Ганнівка, Біла школа, Красна школа, Петровські бугри, Церковний колодязь, Стара церква, Футбольне поле, Британський міст, Залізничний міст* тощо. Найчастіше прикметник перебуває в препозиції. До складу таких мікротопонімів зазвичай входять географічні терміни *поле, ставок, бугор, колодязь* тощо. Науковці наголошують, що в мікротопонімії саме апелятив уносить найсуттєвішу вказівку на вид об'єкта. Такі прикметники вказують на розмір, форму, зовнішній вигляд, час виникнення, місцезнаходження, релятивно-присвійне значення, наприклад: *Біла школа, Стара церква, Петровські бугри* тощо.

Першим компонентом складених назв можуть бути й порядкові числівники: *Сьомий міст, 1-й переїзд, 2-й переїзд, 1-й ярок, 2-й ярок, 1-й куток, 2-й куток, 3-й куток* тощо. На думку О. В. Лужецької, виникнення таких формацій зумовлене насамперед потребою номінувати кілька однотипних об'єктів, що знаходилися близько один від одного, тому атрибути в цьому випадку виконують розрізнювальну функцію [6, 184].

Серед мікротопонімів досліджуваних селищ виявлено також і прийменникові словоформи. У науковій літературі їх іменують назвами-орієнтирами. Вони вказують на місце розташування одного об'єкта стосовно іншого.

Прийменникові конструкції – це утворення, що складаються з прийменника та загальної (власної) назви. Відомі утворення з прийменниками **в, від, до, за, коло, на, над, під.** Нами зафіксовано лише один такий мікротопонім: *За Сапатчихою* (куток села).

Більш продуктивними виявилися конструкції з прийменником **біля**: *Біля журавля, Біля кладовища, Біля клубу* (кутки села). Ця сама група містить і трикомпонентні конструкції, що складаються з прийменника та загальної (власної) назви, яка є двослівною: *Біля Будинку відпочинку* (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісний розподіл мікротопонімів за структурою

№ з/п	Основні структурні типи мікротопонімів	Кількість мікротопонімів	%
1	Прості (однослівні) мікротопоніми	37	53,6
2	Складені (двослівні) мікротопоніми	27	39,1
3	Прийменникові словоформи в ролі мікротопонімів	5	7,2
4	Загалом	69	100

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, на підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що за структурою мікротопоніми досліджуваної території діляться на прості (однослівні) (*Трубний, Крига, Низ тощо*), складені (*Церковний колодязь, Сьомий міст, Стара церква* тощо) та прийменникові словоформи в ролі мікротопонімів (*За Сапатчихою, Біля журавля, Біля кладовища* тощо). Найпродуктивнішими серед похідних мікротопонімів є деривати із суфіксами **-ов-, -ев-, -івк-** та утворені шляхом ономатизації географічних апелятивів. Серед двослівних мікротопонімів продуктивними є дві моделі «прикметник + іменник» і «числівник + іменник». У перспективі вбачаємо доцільність дослідження семантики мікротопонімів названих селищ і мікротопонімів інших населених пунктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білінська Л. Деривати морфологічного способу в мікротопонімії Покуття / Любов Білінська // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2012. – № 11. – С. 28–36.
2. Зверева Ю. В. Структура микротопонимов Пермского края [Электронный ресурс] / Ю. В. Зверева // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. – 2015. – № 2. – С. 114–118. — Режим доступа : https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-mikrotoponimov-permskogo-kraya.
3. Кривощекова-Гантман А. С. Ономастика на службе истории края / А. С. Кривощекова-Гантман // Кривощекова-Гантман А. С. Собрание сочинений : в 2 т. / А. С. Кривощекова-Гантман. – Пермь : Изд-во Перм. гос. пед. ун-та, 2006. – Т. 2. – С. 68–78.
4. Купчинська З. О. Топоніми на -ин, -ів слов'янського походження / З. О. Купчинська // Мовознавство. – 1993. – № 5. – С. 27–35.
5. Лісняк Н. І. Мікротопоніми Західного Поділля прикметникової форми / Н. І. Лісняк // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 187–192.
6. Лужецька О. Мікротопоніми складеної структури Бережанщини та Підгаєччини [Електронний ресурс] / Ольга Лужецька // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2012. – С. 181–188. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2012_2012_25.
7. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Михальчук. – К., 1998. – 20 с.
8. Никонов В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1965. – 180 с.
9. Отин Е. С. Происхождение географических названий Донбасса / Е. С. Отин. – Донецк : Юго-Восток, 2014. – 199 с.
10. Отин Е. С. Топонимия Донетчины / Е. С. Отин. – Донецк : Юго-Восток, 2013. – 118 с.
11. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Сокіл. – Львів, 2007. – 16 с.
12. Стрилюк О. М. Словотвірна структура мікротопонімів сіл Турійського району Волинської області [Електронний ресурс] / О. М. Стрилюк. – Режим доступу : http://strylyuk.at.ua/load/naukova_robota/slovotvirna_struktura_mikrotoponimiv_sil_turijskogo_rajonu_volinskoji_oblasti/7-1-0-25.
13. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
14. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 5. – 415 с.

УДК 811.111'42 (045)

ТРОПЕЇКА ЗАПАХУ І СМАКУ У ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ВИЯВАХ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ДЖ. ХАРРІС ТА Е. БАУЕРМАЙСТЕР)

Сидоренко Т. В.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджено роль тропів із запаховим і смаковим компонентами в романах Дж. Харріс та Е. Бауермайстер. Увагу сфокусовано на структурних і семантичних особливостях епітетів і метафор у контексті їх функціонування.
Ключові слова: *троп, запаховий компонент, смаковий компонент, епітет, метафора.*

Сидоренко Т. В. Тропеика запаха и вкуса в функциональных проявлениях (на материале романов Дж. Харрис и Э. Бауэрмайстер). *В статье исследуется роль тропов с запаховым и вкусовым компонентами в романах Дж. Харрис и Э. Бауэрмайстер. В фокусе внимания структурные и семантические особенности эпитетов и метафор в контексте их функционирования.*
Ключевые слова: *троп, запаховой компонент, вкусовой компонент, эпитет, метафора.*

Sydorenko T. V. Tropes of smell and taste in functional manifestation (a study of novels by J. Harris and E. Bauermeister). *This article highlights the role of tropes denoting smell and taste in J. Harris' and E. Bauermeister's novels. It focuses on structural and semantic features of epithets and metaphors in the context of their functioning.*
Key words: *trail, odor component, taste component, epithet, metaphor.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Запах і смак належать до п'яти відчуттів людини, за допомогою яких вона здобуває інформацію про навколишній світ. Процес сприйняття й достовірність цієї інформації були у фокусі досліджень від часів античності (Платон, Аристотель), Середньовіччя (Св. Августин, Фома Аквінський), Просвітництва (Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо) і до сучасних розвідок щодо сенсорики загалом і конкретних її аспектів зокрема.

Сенсорика тлумачиться як сукупність органів чуття організму, що реагують на зовнішні подразники [31]. Зважаючи на це визначення, можемо сказати, що вона є об'єктом вивчення для фізіології та психології, які займаються проблематикою особливостей сенсорного сприйняття [19, 20], епістемології, що розглядає, як через сприйняття отримується знання [22], а також у галузі лінгвістики, зокрема когнітивної [23]. Така зацікавленість зумовлена увагою до когніції як сукупності пізнавальних процесів, одним із продуктів яких є знання, отримані шляхом сенсомоторного сприйняття світу, зокрема за допомогою органів чуття, та інтеріоризації результатів цього сприйняття у свідомості [13, 371]. Тому проблемі сприйняття присвячені також міждисциплінарні дослідження, що поєднують нейрокогнітивний, психологічний і філософський підходи [21, 45–46; 25, 267; 28].

З когнітивно-емпіричного погляду досвід сенсорного сприйняття складається із зорового, слухового, тактильного, кінестетичного й ольфакторного сприйняття. Тому цікавими та важливими є дослідження міжмодальної природи образів-схем, що відображено в явищі вербальної синестезії [27, 395], шляхом протиставлення вищих (зір, слух) і нижчих (дотик, смак) модальностей [30] і встановлення переважного напрямку мапування «знизу-вгору» [29, 123–140]. Хоча такі дослідження стосувалися переважно поетичного дискурсу [26; 29; 30], вони можуть бути перенесені й на ґрунт прозових творів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сенсорної образності в художньому дискурсі присвячена низка робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників, у яких вивчалася як конкретна модальна образність – зорова [7], ольфакторна [3; 4; 6; 14; 18], смакова [3; 9], так і сенсорна образність [8; 11; 12]. Загалом сенсорика є об'єктом різнопланових когнітивних досліджень, що дає теоретичне підґрунтя для аналізу ольфакторної і смакової сенсорної образності в художньому дискурсі.

Тропи як лексичні виражальні засоби, в яких слово чи словосполучення вживається в перетвореному значенні [1], та образна тропеїка загалом вивчались у лінгвістичних працях, присвячених аналізу поетичних [2; 16] і прозових [10] творів. Сенсорна тропеїка розглядалася й в аспекті художньої тілесності [5]. Дослідження показало, що в аналізованих романах Дж. Харріс та Е. Бауермайстер (1; 2; 3) тропеїка запаху і смаку найширше репрезентована епітетами й метафорами.

Мета статті – дослідити функції цих тропів у контексті характеризації персонажів і наративної динаміки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Парадигма образів у романі Дж. Харріс "Chocolate" («Шоколад»), де йдеться про вплив шоколаду на життя Віанн Роше, власниці шоколадної крамниці, та інших мешканців містечка, включає ольфакторні та смакові образи. Те саме стосується і її роману "Blackberry Wine" («Ожинове вино»), у фокусі якого – вплив смаку вина на одного з головних пер-

© Сидоренко Т. В. Тропеїка запаху і смаку у функціональних виявах (на матеріалі романів Дж. Харріс та Е. Бауермайстер)

сонажів, письменника Джея Макінтоша, що викликає в нього спогади про дитинство.

Важливою для дослідження особливістю епітета є те, що завдяки обов'язковій наявності в ньому емотивних [17, 157] чи експресивних конотацій епітет безпосередньо виражає ставлення автора до предмета опису або розповіді [1, 104]. Крім того, епітет деталізує оповідь, сприяючи кращому її розумінню, що є релевантним для сприйняття читачем подієвості твору.

За класифікацією А. Веселовського, епітети діляться на тавтологічні, пояснювальні та метафоричні. Зважаючи на те, що пояснювальні епітети з ольфакторним чи густаторним компонентами конкретизують і деталізують оповідь, увиразнюючи відчуття запаху й/або смаку, а метафоричні епітети індивідуалізують його та додають нового виміру характеризації персонажів, розглянемо їх функціонування в обраних романах детальніше.

А. Пояснювальні епітети

В аналізованих творах такі епітети, як правило, є синкретичними, поєднуючи експлікаційну функцію з експресивною, наприклад:

1. [*orange*] *smelled of sunshine and sticky hands, shiny green leaves and blue, cloudless skies* (1, 23).

2. [*chocolate*] *... releasing a scent of dusty back rooms filled with bittersweet chocolate and old love letters, the bottom drawers of antique desks and the last leaves of autumn* (ibid).

У наведених прикладах пояснювальні епітети *sticky, shiny, dusty* стосуються запаху апельсина і шоколаду, метафорично описуючи їх крізь призму візуальної (*sunshine, shiny, cloudless*), тактильної (*sticky, dusty, old love (letters), antique*), пов'язаної із субстанцією чи віком, смакової (*bittersweet*) і колірної (*green, blue, last (leaves) of autumn*) сенсорики.

3. *[the taste of meat was] full and rich and complicated* (ibid, 41). Полісиндетичний зв'язок між епітетами підсилює враження героїні від смаку м'яса.

4. *a scent of ... wild spinach or stale dust and stagnant water rose briefly from the damp ground* (2, 91). Поєднання ольфакторних епітетів *stale, stagnant* і тактильного *damp* деталізує атмосферу села, куди потрапляє герой.

5. *<...> but the wine – raspberry red, blackberry blue, rosehip yellow, damson black – stayed awake. Talking* (ibid, 111). Епітети-гіпоніми не лише деталізують, а й виконують функцію індивідуалізації персоніфікованих пляшок вина як співрозмовників.

Б. Метафоричні епітети

Такі епітети в аналізованих романах стосуються як запахів чи смаків, так і персонажів, надаючи їм певної унікальності.

1. *some smells were sharp* (1, 12). Прикметник *sharp* належить до тактильної сфери, тому, конкретизуючи запах, він указує на особливе сприйняття ольфакторних подразників персонажем.

2. *the taste was ... the sharp bite of cranberries quickly following the firm crunch of nuts* (ibid, 109). Спостерігаємо поєднання тактильного (*sharp, firm*) і смакового (*bite, crunch*) компонентів, тому епітет у цьому разі підсилює різкість і виразність смаку.

3. [scents of the warming ingredients] *both mellow and intriguing* (ibid, 41). Запахи, модифіковані епітетом *intriguing*, указують на відкриття однією з учениць кулінарної школи Клер процесу приготування їжі.

4. *the clear greenish liquid smelt ... crisp and earthy and nostalgic* (2, 152). Епітет *nostalgic* уточнює функцію запаху напою як такого, що викликає спогади.

5. [Mireille] *took the drink in small, curious sips each time pausing to savour the taste* (ibid, 180). Ковтки, описані прикметником *curious*, указують не лише на неквапливість самого процесу пиття, а й на ставлення до самого напою, якого героїня не куштувала раніше.

За своєю структурою епітети в аналізованих романах здебільшого складні, тобто виражені словосполученнями. Це створює атмосферу своєрідних ольфакторного і смакового бенкетів. З огляду на високу символічність і деколи персоніфікацію персонажів-неістот, розгалужена система епітетів є засобом індивідуалізації й конкретизації запахів і смаків.

Виходячи зі зміни акценту у вивченні метафори як традиційного виражального засобу до її трактування в когнітивній лінгвістиці [25; 24] як «розумової операції над концептами, як засобу концептуалізації, який дає змогу осмислити ту чи іншу галузь реальності» [15, 82], під час аналізу романів Дж. Харріс та Е. Бауермайстер поєднуємо розгляд словесних і концептуальних метафор, виділяючи останні на основі мовної тропеїки. При цьому в деяких випадках вихідна (конкретні поняття) і цільова (абстрактні поняття) концептосфери метафоричних тропів з ольфакторною та/або густаторною семантикою можуть мінятися місцями. Наведемо і проаналізуємо ключові метафори, які стосуються як людей, так і життя загалом.

А. ЖИТТЯ Є ПРИГОТУВАННЯМ ЇЖІ – метафора, що яскраво простежується в романі Е. Бауермайстер "The School of Essential Ingredients" (1). Сама його назва має подвійне значення: йдеться про школу, яка дає знання про інгредієнти, необхідні для приготування страв, а поряд із цим знання про важливі складники життя, проводячи паралелі між ними. Зокрема, кохання пов'язується в романі з процесом приготування десерту: *the scent, tinged with vanilla, travelled across the room in soft, heavy waves, filling the space with whispers of other kitchens, other loves* (1, 54). Контраст смаків торта і глазурі ілюструє відмінність між подружжям із погляду їхніх характерів: *it's subtle, the difference in texture between the cake and the frosting as they cross your tongue* (ibid, 55). А в реченні *to bring back new spices, to change meals or lives* (ibid, 42) їжа й життя прирівнюються один до одного.

Б. ЛЮДИ Є ІНГРЕДІЄНТАМИ СТРАВ. Ідеться передусім про студентів кулінарної школи, які, на думку їхнього викладача Лілліан, були ніби незвичайними складовими елементами: *elements that would become more complex and intriguing as they mixed with one another, but at the beginning <...> their essence was clear* (ibid, 9). Оперуючи складниками лексико-семантичного поля кулінарії (*elements, mixed, essence*), Лілліан розмірковує над тим, як змінюються її студенти протягом курсу кулінарії. Пізніше вона говорить одному з них: *We're all just*

ingredients, Tom. What matters is the grace with which you cook the meal (ibid, 85), співвідносячи людей з інгредієнтами їжі, які мають доцільно реалізуватися в житті (*the grace with which you cook the meal*) подібно до страв, що необхідно правильно приготувати. Коментуючи нерішучість молодого чоловіка стосовно його освідчення в коханні, Лілліан пояснює: *we all know some bread just takes more time to rise* (ibid, 105), метафорично порівнюючи зрілість людини з дозріванням хліба. А через порівняння їжі зі списком гостей на вечірку (*we approach the food we will be preparing like the guest list for a dinner party – each guest invited for its own personality)* (ibid, 62) метафора «ЛЮДИ Є ІНГРЕДІЄНТАМИ» трансформується в «ІНГРЕДІЄНТИ Є ЛЮДЬМИ».

В. ЛЮДИ Є СПЕЦІЯМИ. Процес відкриття людьми самих себе та їхня взаємодія з іншими порівнюється з емоційним впливом спецій: *at some moment <…> each one's eyes would widen with joy or tears or resolution – it always happened. The timing and the reason would be different for each <…> No two spices work the same* (ibid, 10). В іншій ситуації дружина одного з персонажів описує його через ототожнення зі спецією: '*you're the oregano', she said simply* (ibid, 79), проводячи паралель між яскраво вираженим пряним смаком орегано й наполегливим характером її чоловіка. Водночас приправи в романі "The School of Essential Ingredients" за тією самою схемою також набувають людських рис. Наприклад, Лілліан у дитинстві, познайомившись із власницею крамниці спецій, що пригостила її, помічає *зрілість* і довершеність смаку приправи: *Lillian knew <…> that the spice was more grown-up than she was* (ibid, 24).

Г. ХАРАКТЕР ЛЮДИНИ Є ВИНО. У романі Дж. Харріс "Blackberry Wine" вино персоніфікується як оповідач і активний учасник подій. Висловлювання від його імені стосовно сприйняття смаку вина – *the uneducated palate finds in us a brashness, a garrulousness which belies the deeper feelings … some things are not meant to be bottled for too long* (2, 135) – має подвійну природу, оскільки словосполучення «недосвідчене піднебіння» (*uneducated palate*), що вказує на процес смакування, поєднується зі словами «нахабність, балакучість» (*brashness, garrulousness*), які вказують на особливості характеру Джея, одного з головних персонажів. Отже, людина, яка нездатна належно розпізнати смак вина-оповідача, не може й правильно зрозуміти Джея. Метафора «речі, <…> які не варто тримати в собі занадто довго» (*things <…> not meant to be bottled for too long*) набуває особливого значення в контексті оповіді, тому що стосується не лише випробувань, які випали на долю пляшки вина, а й почуття гніву (*with Jay, it was anger*), яке головний герой тримає в собі, ніби вино у пляшці.

Д. ЗАПАХ Є ЗАХИСТОМ/ЗБРОЄЮ. Друг Джея – Джо – носив саше із сухими травами як амулет, при цьому не приписуючи йому надзвичайного походження: *just a mixture of herbs and roots, gathered under favourable planetary conditions* (ibid, 56). Джей спочатку ставиться до цього скептично, однак, коли він бере саше із собою на прогулянку, якимось чином залишається непоміченим місцевими хуліганами, і це спонукає Джея повірити в чудодійну силу запахів. Навіть коли Джо пізніше опиняється під загрозою виселення, його єдиною зброєю є аромати: *[Joe] was wearing one of his red flannel sachets around his neck <…> a similar charm adorned every tree, every bush* (ibid, 75). Так само героїня роману Дж. Харріс "Chocolat", власниця крамниці шоколаду Віанн, застосовує запах шоколаду як емоційну зброю проти свого антагоніста Рейно, який відгукується на її атаку так: *the creamy smell of chocolate is maddening … pulling the threads of my senses apart, reaching into my mind* (3, 156).

Отже, концептуальні метафори, що актуалізовані за посередництва вербальних метафор з ольфакторними та смаковими компонентами, які можуть виступати у ролі як вихідної, так і цільової концептосфер, розкривають подвійність природи запахів і смаків і їх визначальну роль у характеризації персонажів і розвитку подієвості художнього твору.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Сенсорне сприйняття, досліджуване у фізіологічному, епістемологічному й лінгвістичному ракурсах, може бути джерелом образності не лише в поетичних, а й у прозових творах. Основу тропеїки запаху і смаку в аналізованих романах Дж. Харріс та Е. Бауермайстер, присвячених впливовості їжі, напоїв і кулінарії, становлять епітети й метафори. Пояснювальні та метафоричні епітети виконують функцію конкретизації, але можуть створювати й ефект надмірності образності з метою глибшого занурення читача в описувану ситуацію. Словесні метафори, що слугують основою концептуальних метафор, торкаючись екзистенційної проблематики, пропонують альтернативний кут зору стосовно життя шляхом зіставлення людей і запахів чи смаків.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні функціонування ольфакторних і густаторних тропів в аспекті сенсорної символіки художнього твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык / И. В. Арнольд. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.
2. Бєлєхова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Лариса Іванівна Бєлєхова ; КНЛУ. – К., 2002. – 476 с.
3. Воробець П. О. Концепти смаку і запаху в німецькомовній картині світу: взаємозв'язок та особливості вербалізації / П. О. Воробець // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 15. – Т. III (157). – С. 12–17.
4. Вострякова Н. В. Сенсорна метафора з одоративним компонентом в іспаномовному художньому тексті та його українському перекладі / Н. В. Вострякова // Мовні та концептуальні картини світу. – 2011. – Вип. 33. – С. 121–126.
5. Галуцьких І. А. Еротизм та мортальність людського тіла в текстовому відображенні художньої тілесності в англійській літературі постмодернізму / І. А. Галуцьких // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Філологія. Мовознавство». – 2015. – Т. 253. – Вип. 241. – С. 31–35.

6. Григорьева О. Н. Цвет и запах власти. Лексика чувственного восприятия в публицистическом и художественном текстах : [учебное пособие] / О. Н. Григорьева. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 248 с.

7. Данилова О. А. Языковые основы сенсорной зрительно-цветовой образности в англоязычном поэтическом тексте / О. А. Данилова // Сборник научных трудов ученых Мордовского государственного университета имени Н. П. Огарева. – Саранск : СВМО, 1999. – С. 212–213.

8. Жихарєва О. О. Сенсорна образність в англомовному біблійному дискурсі / О. О. Жихарєва // Science and Education: a New Dimension. Philology. – 2014. – Vol. 2 (5). – P. 60–66.

9. Маріна О. С. Парадоксальні смакові образи у світлі інтерсеміотичних трансформацій (на матеріалі поезій С. Крейна й К. Сміта та їх аудіовізуальних версій) / О. С. Маріна // Вісник КНЛУ. Серія «Філологія». – 2012. – Т. 15. – № 1. – С. 109−119.

10. Присяжнюк Л. Ф. СВІЙ/ЧУЖИЙ в образній системі романів Г. Гріна : семантико-когнітивний аспект : автореф. дис ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. Ф. Присяжнюк. – К., 2007. – 19 с.

11. Редька І. А. Синестезійна образність поетичного тексту: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської жіночої поезії кінця XIX − початку XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. А. Редька. − К., 2009. – 20 с.

12. Рузин И. Г. Модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение : автореф. дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. Г Рузин. – М., 1995. – 23 с.

13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля; К., 2008. – 712 с.

14. Старостина Ю. А. Метафора как средство языковой реализации концепта «запах» (на материале романа Патрика Зюскинда «Парфюмер. История одного убийцы») : автореф. дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ю. А. Старостина. – Волгоград, 2010. – 22 с.

15. Ткачик О. В. Концептуальна метафора як спосіб пізнання дійсності [Електронний ресурс] / О. В. Ткачик // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки». – 2013. – № 14 (1). – С. 81–87. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_14(1)__17.

16. Ярова Н. В. Компаративні блоки у сучасній американській поезії: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Ярова. − К., 2003. – 19 с.

17. Galperin I. R. Stylistics / I. R. Galperin. – M., 1981.

18. Giblin-Jowett H. Smell, Smells and Smelling in Victorian Supernatural Fiction of the Fin De Siècle: thesis … for the degree of Doctor of Philosophy / H. Giblin-Jowett. – Newcastle : Newcastle University, 2014.

19. Gibson J. The Senses Considered as Perceptual Systems / J. Gibson. – Boston : Houghton Mifflin, 1966. – 335 p.

20. Goldstein E. B. Sensation and Perception / E. B. Goldstein. – Boston : Cengage Learning, 2009. – 496 p.

21. Grady J. E. Image Schemas and Perception. Refining a Definition / J. E. Grady // From Reception to Meaning : Image Schemas in Cognitive Linguistics / ed. B. Hampe. – Berlin : Walter de Gruyter, 2005. – P. 35–57.

22. Hume D. A Treatise of Human Nature / D. Hume. – Rockville : Wildside Press, 2007. – 328 p.

23. Johnson M. The Meaning of the Body. Aesthetics of Human Understanding / M. Johnson. – Chicago & London : UCP, 2008. – 308 p.

24. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction / Z. Kövecses. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 285 p.

25. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

26. Marks L. E. Synaesthetic Perception and Poetic Metaphor / L. E. Marks // Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance. – 1982. – Vol. 8 (1). – P. 15–23.

27. Popova Y. Image Schemas and Verbal Synaestesia / Y. Popova // From Reception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics / ed. B. Hampe. – Berlin : Walter de Gruyter, 2005. – P. 395–421.

28. Sensory Perception. Mind and Matter / ed. F. G. Barth, P. Glampieri-Deutsch. – Vienna : Springer-Verlag, 2012. – 404 p.

29. Shen Y. How come silence is sweet but sweetness is not silent: A cognitive account of directionality in poetic synaesthesia / Y. Shen, M. Cohen // Language and Literature. – 1998. – Vol. 7 (2). – P. 123–140.

30. Ullman S. Panchronistic Tendencies in Synaesthesia / S. Ullman // The Principles of Semantics / ed. S. Ullman. – Oxford : Blackwell, 1957. – P. 266–289.

31. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Bauermeister E. SEI: Bauermeister E. The School of Essential Ingredients / E. Bauermeister. – N. Y. : Berkley Books, 2010. – 261 p.

2. Harris J. BW: Harris J. Blackberry Wine / J. Harris. – N. Y. : Random House, 2007. – 334 p.

3. Harris J. C: Harris J. Chocolat / J. Harris. – N. Y. : Random House, 2007. – 382 p.

УДК 811.161.2'367.622.14

НАЗВИ ДІЙ У СЛОВОТВІРНІЙ СИСТЕМІ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

Сіроштан Т. В.
Запорізький національний університет

Статтю присвячено дослідженню лексико-словотвірних типів назв опредметнених дій на матеріалі праслов'янської мови. Установлено, що в дописемний період найпродуктивнішими формантами були ***-ьba, -ьje, -nьje, -tьje, -ъ (<-ŏ), -a (<-ā)*** *та* ***-ь (<-ĭ)****. Рідше девербативи з абстрактною семантикою утворювалися за допомогою суфіксів* ***-ežь, -otъ, -ota, -ъkъ, -ъka, -ina.***

Ключові слова: *абстрактний іменник, девербатив, лексико-словотвірний тип, суфікс, формант.*

Сероштан Т. В. Названия действий в словообразовательной системе праславянского языка. *Статья посвящена исследованию лексико-словообразовательных типов названий отвлеченных действий на материале праславянского языка. Установлено, что в дописьменный период наиболее продуктивными формантами были* ***-ьba, -ьje, -nьje, -tьje, -ъ (<-ŏ), -a (<-ā)*** *и* ***-ь (<-ĭ)****. Реже девербативы с абстрактным значением образовывались с помощью суффиксов* ***-ežь, -otъ, -ota, -ъkъ, -ъka, -ina.***

Ключевые слова: *абстрактное существительное, девербатив, лексико-словообразовательный тип, суффикс, формант.*

Siroshtan T. V. The word-forming types of generalized nominations of actions in the Old Slavonic language. *The article is devoted to the study of the word-forming types of generalized actions on the base of the Old Slavonic language. It was established that during the pre-written period the most productive formants were suffixes* ***-ьba, -ьje, -nьje, -tьje, -ъ (<-ŏ), -a (<-ā)*** *and* ***-ь (<-ĭ)****. Verbal nouns with abstract meaning were also rarely formed with the help of formants* ***-ežь, -otъ, -ota, -ъkъ, -ъka, -ina.***

Key words: *abstract noun, verbal noun, word-forming type, suffix, formant.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Назви дій належать до категорії слів з абстрактним значенням, що з'являється на найвищому рівні розвитку мислення, коли все «вчинене, усвідомлене й узагальнене стає поняттям, яке втілюється у відповідній назві» [6, 3]. Абстрактні іменники відбивають систему світоглядних цінностей, уявлень людини про світ, про себе, про ставлення до іншої людини, до добра і зла, тобто позначають найважливіші процеси, явища, стани, уявлення духовної, інтелектуальної та емоційної сфер [7, 18]. Уже в праслов'янській мові спостерігається процес формування мікросистеми слів з абстрактним значенням [4, 528], яка пізніше «вдосконалювалася і збагачувалася в нових умовах соціальних і політичних формацій життя українського народу, в час розвитку його науки, культури й мови» [6, 4].

У сучасному мовознавстві абстрактними вважають іменники, які «називають поняття, що не мають реального втілення <…>, тобто вказують на стан (*сон, тиша*), почуття (*кохання, ненависть*), процес (*хід, біг*), якість (*чорнота, ясність*), риси характеру (*доброта, злоба, вихованість*), різні вияви інтелектуального рівня людини (*знання, розум*), відносини між особами, народами (*дружба, мир*), поняття етикету (*вітання*), є науковими та виробничими термінами» [5, 7–8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти категорії абстрактності висвітлювалися в працях таких учених, як П. І. Білоусенко, Л. А. Булаховський, І. І. Ковалик, Н. Медведовська, В. В. Німчук, З. Ф. Піскозуб, Л. М. Полюга, О. О. Потебня, Н. Тома, І. П. Чепіга, Л. О. Чернейко, В. М. Шадура та інші. Віддієслівні абстрактні іменники були предметом вивчення польської дослідниці М. Войтили-Свіржовської, яка проаналізувала тематичні похідні [9] та утворення з первинними формантами **-n-** і **-t-** [10] у словотвірній системі праслов'янської мови. Учена наголошує, що абстрактні іменники дописемного періоду становлять величезний за обсягом, складний і різноманітний матеріал [10, 7], тому узагальнений опис девербативів зі значенням опредметненої дії залишається актуальним.

Метою статті є аналіз лексико-словотвірних типів віддієслівних абстрактів, утворених суфіксальним способом, і з'ясування їх продуктивності в праслов'янській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Девербативи становлять у праслов'янській мові велику за обсягом і різноманітну за семантикою групу абстрактів, що утворилися за допомогою таких словотворчих засобів: **-ъ (<-ŏ), -a (<-ā), -ь (<-ĭ), -ьba, -ьje, -ežь, -ъka, -ъkъ, -ja, -jь, -otъ, -tva, -ota** та ін.

1. Праслов'янські реконструкції сучасних нульсуфіксальних іменників дали змогу виявити в їх словотвірній структурі тематичні суфікси **-ъ (<-ŏ), -a (<-ā)** та **-ь (<-ĭ)**, які оформлювали переважно основи з абстрактним значенням, зокрема, девербативи – назви опредметнених дій [3, 201].

1.1. Тематичний суфікс **-ъ (<-ŏ)** використовувався для творення переважно nomina actionis, які часто підлягали подальшій конкретизації [8, 58]. Такі назви могли позначати узагальнену фізичну чи інтелектуальну дію, процеси і стани, дії стихій-

© Сіроштан Т. В. Назви дій у словотвірній системі праслов'янської мови

них сил природи, наприклад: ***avъ*** (ЭССЯ, 1, 99) «ява, дійсність» від **aviti(sę)* «з'явитися»; ***běgъ*** (ЭССЯ, 2, 61) «біг; утеча» (**běgati*); ***blěskъ*** (ЭССЯ, 2, 114; Sławski, I, 261) «блиск; мерехтіння, сяяння» (**bliskati, *blistati*); ***bodъ*** (ЭССЯ, 2, 154; Sławski, I, 293) «укол гострим; назва хвороби» (**bodǫ, *bosti*); ***borъ*** (ЭССЯ, 2, 218; W-Ś, 62) «вибір, добір» (**bьrati, *berǫ*); ***bukъ*** (ЭССЯ, 3, 91; Sławski, I, 60) «шум» (**bukati*); ***drěmъ*** (ЭССЯ, 5, 109) «дрімота, сонливість» (**drěmati*); ***dyxъ*** (ЭССЯ, 5, 200) «дух, дихання, подих» (**dyxati*); ***konъ*** (ЭССЯ, 10, 195) «кінець» твориться від дієслова **čęti* «почати»; ***koporъ*** (ЭССЯ, 11, 28) «копання» (**kopati*); ***morkъ*** (ЭССЯ, 19, 234) «темрява, морок» (**morknǫti*); ***otъporъ*** (ЭССЯ, 38, 44) «опір» (**otъperti*); ***borъ*** (W-Ś, 62) «збирання» (**bьrati, *berǫ*); ***morzъ*** (Sławski, I, 59) від **morznǫti* тощо.

1.2. Суфікс **-a (<-ā)** спостерігається в словотвірній структурі абстрактів, які часто є відповідниками жіночого роду до іменників чоловічого роду на **-ъ (<-ŏ)** [8, 59] і позначають узагальнені дії та стани, особливості поведінки істоти, явища довколишнього світу тощо, наприклад: ***ava*** (ЭССЯ, 1, 93) «ява, дійсність» від **aviti(sę)*; ***bava*** (ЭССЯ, 1, 168) «достаток, велика кількість» від **baviti* (або з індоєвропейської); ***buka*** (ЭССЯ, 3, 87; Sławski, I, 445) «шум, крик» (**bukati* «ревти, плакати»); ***buta*** (ЭССЯ, 3, 102) «зазнайство, гордовитість, гордість, пихатість» мотивується дієсловом **butati* «штовхати» або **butiti* «сильно вдаряти»; ***drěma*** (ЭССЯ, 5, 109) «дрімота, сонливість» (**drěmati*); ***duma*** (ЭССЯ, 5, 154) «слово; думка» (**dumati*); ***ěda*** (ЭССЯ, 6, 38) «смак; споживання їжі» (**ědati*); ***jьztrava*** (ЭССЯ, 9, 80) «витрати» (**jьztraviti* «отруїти, пошкодити»); ***laska*** (ЭССЯ, 14, 36) «ласкавість, ніжність, любов, прихильність» співвідносне з дієсловом **laskati*; ***otъpora*** (ЭССЯ, 38, 44) «те саме, що **otъporъ*»; ***bora*** (W-Ś, 62) «те саме, що **borъ*»; ***studa*** (ЕСУМ, I, 457) від **studiti* тощо.

1.3. Схожі лексико-словотвірні значення надавав абстрактам і формант **-ь (<-ĭ)**, наприклад: ***avь*** (ЭССЯ, 1, 93) «ява, дійсність» від **aviti(sę)*; ***berь*** (ЭССЯ, 1, 200) «збір» продукується від **bьrati*; ***bol'ь*** (ЭССЯ, 2, 191; Sławski, I, 315) «біль, хвороба; страждання» (**bol'eti*); ***čutь*** (ЭССЯ, 4, 136) «відчуття; голос, гул, звук» (**čuti*); ***datь*** (ЭССЯ, 4, 196) «давання» (**dati*); **děl*ь (ЭССЯ, 5, 9; W-Ś, 49) від **děliti*; ***kopь*** (ЭССЯ, 11, 38; W-Ś, 49) «копання» від **kopati*; **lomь* (ЭССЯ, 16, 30) від **lomiti* тощо.

2. Девербативи із суфіксом **-ьba**, який виник у результаті нашарування праіндоєвропейського за походженням форманта **-ba** на основи первинних абстрактів на **-ь-** або **-o-** [8, 62], об'єднуються в кілька лексико-словотвірних типів із більш конкретною семантикою.

2.1. Назви вчинків людей у суспільстві й побуті становлять доволі продуктивний лексико-словотвірний тип: ***bornьba*** (ЭССЯ, 2, 209; Sławski, I, 327) «захист, оборона» мотивується дієсловом **borniti*; ***borьba*** (ЭССЯ, 2, 218; Sławski, I, 337) «боротьба; битва; бій» від **borti*; ***darьba*** (ЭССЯ, 4, 192) «дар, подарунок; талант; дарування» (**dariti*); ***dělitьba*** (ЭССЯ, 4, 234; Sławski, III, 138) «розподіл (майна); ділення на частини» (**děliti*); ***dělьba*** (ЭССЯ, 5, 210; Sławski, III, 146; ЕСУМ, II, 90) «те саме» (**děliti*); ***ědьba*** (ЭССЯ, 6, 48) «споживання їжі» (**ěsti*); ***gostьba*** (ЭССЯ, 7, 68; Sławski, I, 61) «пригощання, перебування у гостях» (**gostiti*); ***kradьba*** (ЭССЯ, 12, 85) «крадіжка, злодійство» від **krasti, *kradǫ*; ***ložьba*** (ЭССЯ, 16, 128) «парі; заклад» (**ložiti* «класти; закладатися»); ***lьstьba*** (ЭССЯ, 17, 99) «лестощі, обман, хитрість» від **lьstiti (sę)* «лестити»; ***mudьba*** (ЭССЯ, 20, 169) «зволікання, затримка» (**muditi* «зволікати, затримуватися»); ***služьba*** (Sławski, I, 61; ЕСУМ, V, 309) «служіння» (**služiti*); ***strělьba*** (Sławski, I, 62; ЕСУМ, V, 444) «стріляння» (**strěliti*); ***dlžьba*** (Sławski, III, 241) «борг, заборгованість» (**dlžiti*) тощо.

2.2. Іменники на позначення узагальненої дії, яку виконує людина, тварина або стихійні сили природи, процесів, що супроводжують повсякденне життя істоти: ***cělьba*** (ЭССЯ, 3, 181) «зцілення» (**cěliti*); ***gǫdьba*** (ЭССЯ, 7, 81; ЕСУМ, I, 613) «гудіння, гул; музика» мотивується дієсловом **gǫděti, *gǫditi* «гудіти»; ***kurьba*** (ЭССЯ, 13, 133) «куріння, хурделиця» (**kuriti* «пилити, порошити, диміти»); ***kvilьba*** (ЭССЯ, 13, 167) «плач, крик, писк» (**kviliti* «жалісно плакати, скиглити»); ***ličьba*** (ЭССЯ, 15, 83) «краса, миловидність» (**ličiti* «личити, підходити»); ***litьba*** (ЭССЯ, 15, 159) «вилив; багатоденний сильний дощ; злива» (**liti*); ***lǫčьba*** (ЭССЯ, 16, 134; ЕСУМ, III, 315) «розкол; розділення, розкладання» від **lǫčiti* «гнути, згинати, вигинати»; ***orzporędьba*** (ЭССЯ, 34, 142) «розпорядок; розташування, порядок» (**orzporęditi* «вказати; розташувати»).

2.3. Найменування розумових процесів і їх мовленнєвого виявлення, тобто абстракти зі вторинним значенням «слова, вислови, пов'язані з певними діями»: ***božьba*** (ЭССЯ, 2, 228; Sławski, I, 344; ЕСУМ, I, 219) «присягання іменем бога» від **božiti sę*; ***ganьba*** (ЭССЯ, 6, 100; ЕСУМ, I, 467) «сором; несхвалення» (**ganiti* «сварити, ображати»); ***xvalьba*** (ЭССЯ, 8, 120; ЕСУМ, VI, 162) «хвальба, вихваляння» (**xvaliti*); ***korьba*** (ЭССЯ, 1, 128) «докір; сварка» (**koriti* «докоряти, дорікати»); ***kudьba*** (ЭССЯ, 13, 84) «наклеп, засудження» (**kuditi* «засуджувати, дорікати»); ***lajьba*** (ЭССЯ, 14, 21) «лайка» мотивується дієсловом **lajati*; ***modlьba*** (ЭССЯ, 19, 94; ЕСУМ, III, 501) «прохання, мольба; молитва» від **modliti* «благати»; ***obsǫdьba*** (ЭССЯ, 30, 22) «обговорення» (**obsǫditi*); ***obtǫžьba*** (ЭССЯ, 30, 199) «звинувачення» (**obtǫžiti* «подати скаргу»); ***orzsǫdьba*** (ЭССЯ, 34, 293) «міркування, розмірковування» (**orzsǫditi* «розмірковувати, вирішити») тощо.

2.4. Назви сільськогосподарських дій, виробничих процесів, різних дій у тваринництві: ***berьba*** (ЭССЯ, 1, 200; Sławski, I, 215) «збір, прибирання (плодів)» (**bьrati*); ***kositьba*** (ЭССЯ, 11, 143) «косіння» (**kositi*); ***kosьba*** (ЭССЯ, 11, 181) «косіння» (**kositi*); ***lǫčitьba*** (ЭССЯ, 16, 134) «відділення, вилучення овець зі стада» мотивується дієсловом **lǫčiti* «розлучати»; ***melitьba*** (ЭССЯ, 18, 83) «молотіння на млині» (**melti*); ***moltьba*** (ЭССЯ, 19,200) «молотьба, молотіння» (**moltiti*); ***orьba*** (ЭССЯ, 32, 230; ЕСУМ, IV, 207) «орання, оранка» (**orati*); ***rezьba***

(Sławski, I, 61; ЕСУМ, V, 92) «вирізання, різьблення, різьба» (*rezati) тощо.

2.5. Узагальнені найменування внутрішнього стану, настрою, фізичних і психічних відчуттів людини: ***l'utьba** (ЭССЯ, 15, 237) «гнів, лютість; злоба, злість» (*l'utiti «злити, дратувати»); ***ludьba** (ЭССЯ, 16, 169) «безумство; спокуса, спокушання; обман» (*luditi «обманювати; вабити»); ***něžьba** (ЭССЯ, 25, 106) «ніжність» (*něžiti(sę) «ніжити, ніжитися»); ***olčьba** (ЭССЯ, 32, 52) «пост; голод, відчуття голоду» від дієслова *olčiti «відчувати голод» тощо.

Інші похідні із суфіксом **-ьba** є менш численними й позначають різні опредметнені дії, що вказують на:

– стосунки між людьми: ***družьba** (ЭССЯ, 5, 135; Sławski, I, 61; ЕСУМ, II, 133) «дружба, приятелювання» (*družiti); ***mirьba** (ЭССЯ, 19, 57) «мир, домовленість, примирення» (*miriti); ***orzdružьba** (ЭССЯ, 33, 59) «сварка, розрив дружби» (*orzdružiti «припинити, розірвати дружбу»);

– часові поняття, пов'язані з певними діями, процесами, які виникли в результаті розширення первинного значення опредметненої дії й мають менший ступінь інтенсивності абстрактності [6, 32]: ***berьba** (ЭССЯ, 1, 200; Sławski, I, 215) «час прибирання (плодів)» (*bьrati); ***gostьba** (ЭССЯ, 7, 68; ЕСУМ, I, 517) «час сільських свят» (*gostiti); ***moltьba** (ЭССЯ, 19, 200) «час молотьби» (*moltiti);

– узагальнені дії, що характеризують пересування в просторі, певні рухи: ***čarьba** (ЭССЯ, 4, 27) «мазня» (*čariti «креслити, проводити лінію»); ***xodьba** (ЭССЯ, 8, 52; ЕСУМ, VI, 192) «ходіння» (*xoditi); ***lazьba** (ЭССЯ, 14, 77) первинно – назва дії з подальшою конкретизацією значень від *laziti «лазити, повзати»;

– магічні дії: ***čarьba** (ЭССЯ, 4, 27) «чаклунство, чари» (*čariti); ***nahudьba** (ЭССЯ, 22, 90) «вчинок, яким завдається шкода комусь (шляхом чаклування)» від *nahuditi «зашкодити».

3. Суфікс **-ьje** та похідні від нього форманти **-nьje, -tьje**, на думку дослідників, спостерігаються найчастіше в словотвірній структурі віддієслівних назв дій і станів [8, 85], наприклад: ***bitьje** (ЭССЯ, 2, 102) «бій, бійка; биття» (*biti); ***bytьje** (ЭССЯ, 3, 156; Sławski, I, 484) «існування, буття»; ***čutьje** (ЭССЯ, 4, 136; Sławski, II, 297) «відчуття, чутливість»; ***ědenьje** (ЭССЯ, 6, 39); ***xodjenьje** (ЭССЯ, 8, 50); ***kazanьje** (ЭССЯ, 9, 168); ***kalenьje** (ЭССЯ, 9, 120) «загартовування» від *kaliti; ***kosenьje** (ЭССЯ, 11, 137); ***laskanьje** (ЭССЯ, 14, 36) «лестощі, ласкавість, ласкаві вмовляння» (*laskati); ***l'ubьje** (ЭССЯ, 15, 187) «схильність до чогось, любов» (*l'ubiti); ***l'ub(j)enьje** (ЭССЯ, 15, 169) «любов, ласкавість, доброзичливість» від *l'ubiti; ***lupanьje** (ЭССЯ, 16, 178) «бій, биття, ломота» (*lupati); ***lъganьje** (ЭССЯ, 16, 230); ***lъščenьje** (ЭССЯ, 16, 254) «покриття емаллю»; ***mętenьje** (ЭССЯ, 19, 17) «перемішування, сум'яття, рух» (*mętǫ); ***morčenьje** (ЭССЯ, 19, 215) «потемніння; настання сутінок» від *morčiti «темніти»; ***morenьje** (ЭССЯ, 19, 221) «вбивання» від *moriti тощо.

4. Віддієслівні абстракти на **-ežь** позначали різноманітні узагальнені дії, які виконує людина, тварина або стихійні сили природи. У дериваційній системі праслов'янської мови вони утворювали кілька лексико-словотвірних типів, що не відзначаються високою продуктивністю.

4.1. Назви дій, які виконує істота: ***bavežь** (ЭССЯ, 1, 168) «зволікання, затримка» від *baviti «утримувати, затримувати; розважати»; ***děležь** (ЭССЯ, 4, 232; Sławski, III, 135) «поділ, ділення» (*děliti); ***godežь** (ЭССЯ, 6, 186) «заручини; угода» мотивується дієсловом *goditi «домовлятися, погоджуватися»; ***gordežь** (ЭССЯ, 7, 33) «будівництво» (*gorditi «городити, обгороджувати»); ***kupežь** (ЭССЯ, 13, 108) «купівля» (*kupiti); ***platežь** (Sławski, I, 70; ЕСУМ, IV, 430) «плата, платіж» (*platiti «платити»).

4.2. Найменування узагальнених результативних дій, що, як правило, залишають певний матеріальний слід: ***gъbežь** (ЭССЯ, 7, 187) «згин; поворот, нахил» мотивується дієсловом *gъbnǫti «гнути»; ***gybežь** (ЭССЯ, 7, 217) «гнуття» від *gybiti «гнути»; ***rǫbežь** (Sławski, I, 70; ЕСУМ, V, 132) з конкретизацією значення «край, межа, границя» (*rǫbiti, *rǫbati «рубати, відрізати») тощо.

4.3. Назви насильницьких дій: ***drapežь** (ЭССЯ, 5, 102) «грабіж, розбій» від *drapiti «вдарити»; ***grabežь** (ЭССЯ, 7, 96; Sławski, I, 70) «грабіж, розбій» (*grabiti «гребти; грабувати»); ***kradežь** (ЭССЯ, 12, 83; Sławski, I, 70; ЕСУМ, III, 78) «крадіжка, злодійство» (*krasti,*kradǫ); ***lupežь** (ЭССЯ, 16, 181; Sławski, I, 70; ЕСУМ, III, 308) «грабіж, пограбування; побиття» (*lupiti «лупити, обдирати; грабувати») тощо.

4.4. Найменування фізичних і психічних відчуттів людини, особливостей її характеру: ***bodežь** (ЭССЯ, 2, 152) «гострий біль, колька, різь, ломота» співвідноситься з дієсловами *bosti, *bodǫ «колоти»; ***mętežь** (ЭССЯ, 19, 17) «сум'яття, хвилювання; бунт» від *męsti, *mętǫ «каламутити, бентежити»; ***svrbežь** (Sławski, I, 70; ЕСУМ, V, 188) «свербіння» (*svrběti «свербіти»); ***tŕpežь** (Sławski, I, 70) «терпіння, терпеливість» (*tŕpěti «терпіти»).

5. Девербативи із суфіксом **-otь** у праслов'янській мові, за нашими спостереженнями, становлять виразно окреслений, продуктивний лексико-словотвірний тип найменувань звуків, наприклад: ***babrotь** (ЭССЯ, 1, 113) «плюскіт» пов'язане з *babrati «вовтузитися, ритися; забруднювати»; ***baxъtь** (ЭССЯ, 1, 135) «шум, гуркіт, тупіт» від *baxati «стріляти, штовхати»; ***bekotь** (ЭССЯ, 1, 184) «мекання» (*bekati); ***blekotь** (ЭССЯ, 2, 109; Sławski, I, 283) «мекання; балаканина, бурчання»; ***bobotь** (ЭССЯ, 2, 143; Sławski, I, 289) «глухий шум, стук»; ***brękotь** (ЭССЯ, 3, 23; Sławski, I, 372) «квакання; дзвякання; крик; стук, шум» (*brękati); ***buxotь** (ЭССЯ, 3, 81) «глухі звуки, удари, гуркіт» (*buxati); ***bъlbotь** (ЭССЯ, 3, 116) «булькання, клекотіння; бурмотіння» (*bъlbati «дзюрчати, вирувати»); ***bъlkotь** (ЭССЯ, 3, 118) «бурмотіння, нерозбірливий шум; клекотіння» (*bъlkati «палати, спалахувати»); ***čekotь** (ЭССЯ, 4, 37) «щебетання (птахів)» і багато інших.

6. Суфікс **-ota**, який виник у результаті приєднання форманта ***-to-** до прикметникових основ [4, 120], творив незначну кількість девербативів з абстрак-

тною семантикою: ***česota*** (ЭССЯ, 4, 90) «хвороба короста» (**česati*); ***drěmota*** (ЭССЯ, 5, 109) «дрімота, сонливість» (**drěmati*); ***gryzota*** (ЭССЯ, 7, 160) від **gryzti*; ***lomota*** (ЭССЯ, 16, 21) від **lomiti*.

7. Багатозначний суфікс **-ъкъ** і його відповідник в іменниках жіночого роду **-ъka** в праслов'янській мові трапляються в словотвірній структурі віддієслівних абстрактів із різноманітними значеннями, наприклад: ***bol'etъkъ*** (ЭССЯ, 2, 191) «хвороба, біль, болячка» (**bol'eti*); ***datъkъ*** (ЭССЯ, 4, 196) «податок; подарунок, винагорода» (**dati*); ***dostatъkъ*** (ЭССЯ, 5, 84) «достатня кількість; багатство, заможність» (**dostati*); ***kladъkъ*** (ЭССЯ, 9, 179) «збір, податок; основа» від **klasti, *kladǫ* або від іменника **kladъ, *klada*.

Суфікс **-ъka** видається навіть більш продуктивним в аналізованій функції: ***bitъka*** (ЭССЯ, 2, 101) «битва, боротьба, бійка» від **biti* за допомогою похідного форманта **-t-ъka**; ***čutъka*** (ЭССЯ, 4, 136) «слід, прикмета; звістка» від дієприкметника **čutъ, *čuta* < **čuti*; ***gadъka*** (ЭССЯ, 7, 82) від **gadati*; ***kladъka*** (ЭССЯ, 9, 179) «те саме, що **kladъkъ*»; ***koprъka*** (ЭССЯ, 11, 28) «копання» від **kopati*; ***lupъka*** (ЭССЯ, 16, 186) «удар; биття» (**lupiti*); ***otъzyvъka*** (ЭССЯ, 39, 157) «відгук» (**otъzyvati* або **otъzyvъ*) тощо.

8. У словотвірній структурі окремих віддієслівних абстрактів трапляються форманти **-nь, -znь, -snь:** ***bojaznь*** (ЭССЯ, 2, 165; Sławski, I, 298) «боязнь, страх» від **bojati sę*; ***bol'ěznь*** (ЭССЯ, 2, 165) «хвороба, нездоров'я; біль» від **bol'ěti*; ***bornь*** (ЭССЯ, 2, 208; Sławski, I, 326) «змагання, боротьба, бій, битва, війна» (**borti*); ***basnь*** (ЭССЯ, I, 162; Sławski, I, 193) «байка, вигадка» від **bati* або **bajati* (ЕСУМ, I, 148); ***čajaznь*** (ЭССЯ, 4, 11) «надія» **čajati*); **kaznь* (ЭССЯ, 4, 117) від **kazati* тощо.

9. За допомогою праслов'янського форманта **-ina** творилися назви узагальненої дії, що зазнавали подальшої конкретизації [1, 11]: ***batina*** (ЭССЯ, 4, 190) «удар; палиця» (**batati* «бити»); ***darina*** (ЭССЯ, 4, 190) «дар; пожертва; звичай обдаровувати між нареченим і нареченою» (**dariti*); ***kъrmina*** (ЭССЯ, 13, 224) «годування» від **kъrmiti* тощо.

10. Назви дій у праслов'янській мові творилися також за допомогою похідного форманта **-avica** (від суфікса **-ica**), який вільно приєднувався до дієслівних основ [2, 11], однак абстрактів тут небагато, наприклад: ***dyxavica*** (ЭССЯ, 5, 199) «ядуха» від **dyxati*; ***kapavica*** (ЭССЯ, 5, 199) «капання» (**kapati*) тощо.

Інші суфікси трапляються в словотвірній структурі незначної кількості назв узагальнених дій:

-ja, -jь: ***baja, *bajь*** (ЭССЯ, 1, 137) «чаклування» (**bajati* «говорити, розмовляти, заговорювати»); ***datja*** (ЭССЯ, 4, 195) «дань; удача; давання в борг» від **dati* з похідним формантом **-tja**; ***gladja, *gladjь*** (ЭССЯ, 6, 115) «гладкість» (**gladiti*); ***xodja, *xodjь*** (ЭССЯ, 8, 49) «хід, ходьба» (**xoditi* або **xodъ*); ***xotja, *xotjь*** (ЭССЯ, 8, 85) «бажання, воля» (**xoteti* або **xotь* «бажання»); ***lovja*** (ЭССЯ, 16, 110) «полювання, ловля» від **loviti*;

-tva: ***bitva*** (ЭССЯ, 2, 100; Sławski, I, 252) «битва, бій, боротьба» (**biti*); ***britva*** (Sławski, I, 381) від **briti* з конкретизацією значення «гоління» – «знаряддя для гоління»; ***kositva*** (ЭССЯ, 11, 143) від **kositi*; ***lovitva*** (ЭССЯ, 16, 108); ***melztva*** (ЭССЯ, 18, 96) «доїння» (**melzti*); ***mertva*** (ЭССЯ, 18, 102) «мор, чума; вмирання» (**merti*); ***modlitva*** (ЭССЯ, 19, 92) «прохання, мольба»;

-ava: ***begava*** (Sławski, I, 225) «діарея»; ***dьržava*** (ЭССЯ, 5, 231); ***morava*** (ЭССЯ, 19, 238) «страшний сон; назва хвороби» від **moriti*;

-dlo, -zlo: ***agnidlo*** (ЭССЯ, 1, 56) «час ягніння» (**agniti(sę)* «ягнитися»); ***bajidlo*** (ЭССЯ, 1, 140) «чаклунство, замовляння» (**bajiti* «говорити»); ***bydlo*** (ЭССЯ, 3, 147; Sławski, I, 472) «життя, існування» (**byti*); ***kuzlo*** (ЭССЯ, 13, 142) «чаклування; робота коваля, кування» від **kovati, *kujǫ*;

-ьna: ***berьna*** (ЭССЯ, 1, 200) «збір; збирання» (**bьrati*); ***bredьna*** (ЭССЯ, 3, 13) «перехід бродом; дурниця» (**bredǫ, *bresti*);

-ьda: ***bajьda*** (ЭССЯ, 1, 141) первинно назва дії з подальшою конкретизацією від **bajiti* «вигадувати»;

-ьstvo: ***čuvьstvo*** (ЭССЯ, 4, 137) «відчуття; здатність відчувати; розуміння» (**čuti*); ***l'ubьstvo*** (ЭССЯ, 15, 188) «любов, любовні стосунки» від **l'ubiti*;

-ika: ***bolika*** (ЭССЯ, 1, 141) «біль» від **bol'ěti*;

-kъ: ***bьrakъ*** (ЭССЯ, 3, 160) «шлюб, весілля» від **bьrati* тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Віддієслівні абстрактні іменники становлять у мові особливий розряд слів, утворений на межі двох категорій – субстанції та дії. Найпродуктивнішими в словотворенні назв опредметнених дій у праслов'янській мові є суфікси **-ьba, -ьje, -nьje, -tьje, -ъ (<-ŏ), -a (<-ā)** та **-ь (<-ĭ)**. Рідше в дериваційній структурі віддієслівних абстрактів спостерігаються форманти **-ežь, -otь, -ota, -ъkъ, -ъka, -ina**. Інші словотвірні засоби (**-ja, -jь, -tva, -ava, -dlo, -zlo, -ьna, -ьstvo**) не оформлюють виразних лексико-словотвірних типів. Вивчення особливостей словотворення абстрактних іменників подальших періодів розвитку мови дасть змогу створити цілісну картину історії цієї лексико-словотвірної категорії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина) / П. І. Білоусенко, В. В. Німчук. – Запоріжжя-Ялта-Київ : ТОВ «ФЛІПС» ЛТД, 2009. – 252 с.
2. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця) / П. І. Білоусенко, В. В. Німчук. – К.; Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 206 с.
3. Білоусенко П. І. Праслов'янські витоки нульсуфіксальної деривації українського іменника / П. І. Білоусенко // Український глотогенез : матеріали Міжнародної наукової конференції. – Житомир : Полісся, 2015. – С. 200–215.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1966. – 596 с.
5. Полюга Л. М. Абстрактна лексика / Л. М. Полюга // Українська мова : [енциклопедія]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 7–8.

6. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л. М. Полюга. – К. : Наук. думка, 1991. – 240 с.

7. Тома Н. М. Семантико-стилістичні параметри функціонування абстрактної лексики у творах Петра Могили : дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Михайлівна Тома. – К., 2011. – 227 с.

8. Sławski F. Zarys słowotworstwa prasłowian'skiego / Franciszek Sławski // Słownik prasłowian'ski. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdan`sk, 1974. – T. 1. – 1974. – S. 43–141.

9. Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie abstractum. Słowotwórstwo. Semantyka / Formacje tematyczne / Maria Wojtyła-Świerzowska. – PAN. Prace Sławistyczne. 30. – Wrocław – Warszawa, 1992. – 185 s.

10. Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie abstractum. Sufiksalne nomina actionis / Formacje z podstawowym sufiksalnym -n-, -t- / Maria Wojtyła-Świerzowska. – PAN. Prace Sławistyczne. 112. – Wrocław – Warszawa, 2003. – 173 s.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

ЕСУМ Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – Вып. 1–39. – М. : Наука, 1974–2014.

Sławski Sławski F. Słownik prasłowian'ski / F. Sławski. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdan`sk, 1974–1979. – T. 1–3.

W-Ś Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie abstractum. Słowotwórstwo. Semantyka / Formacje tematyczne. – PAN. Prace Sławistyczne. 30 – Wrocław – Warszawa, 1992. – 185 s.

УДК 81'367.625:81'367.622:811.112.2+811.161.2

СТІЙКІ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННІ СПОЛУКИ У ФУНКЦІЇ ПРЕДИКАТОРА В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Солюк Л. Б.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті досліджено семантико-синтаксичні особливості вживання стійких дієслівно-іменних сполук у структурі німецького та українського речень, запропоновано їх класифікацію, проаналізовано їхній реченнєвотвірний потенціал. На основі зіставно-типологічного аналізу стійких сполук обох мов охарактеризовано їх спільні й відмінні риси.
Ключові слова: *аналітичний предикатор, стійкі дієслівно-іменні сполуки, дієслівні компоненти, синтаксема.*

Солюк Л. Б. Устойчивые глагольно-именные сочетания в функции предикатора в немецком и украинском языках. *В статье исследованы семантико-синтаксические особенности употребления устойчивых глагольно-именных сочетаний в структуре немецкого и украинского предложений, предложена их классификация, проанализирован их предложениеобразующий потенциал. На основе сопоставимо-типологического анализа устойчивых сочетаний обоих языков охарактеризованы их общие и отличительные черты.*
Ключевые слова: *аналитический предикатор, устойчивые глагольно-именные сочетания, глагольные компоненты, синтаксема.*

Soliuk L. B. The set verbal-noun phrases in the function of the predicator in German and Ukrainian languages. *The article explores the semantic-syntactic features of the use of stable verbal-nominal combinations in the structure of German and Ukrainian sentences, their classification is proposed, their proposal-forming potential is analyzed. Based on a comparable typological analysis of stable combinations of both languages, their common and distinctive features are characterized.*
Key words: *analytical predicator, set verbal-noun phrases, verbal components, syntaxeme.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У граматичній системі багатьох мов простежується тенденція утворювати перифрастичні еквіваленти до повнозначних дієслів, що сприяє виникненню регулярних співвідношень «дієслово – дієслівно-іменна словосполука» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем стійких дієслівно-іменних сполук (далі – СДІС) у німецькій мові займались К. Даніельс, В. Шмідт, С. Хейль, К. Келлер, В. Гладров. В українському мовознавстві ця тема представлена науковими працями таких учених, як Ю. Адінцова, Н. Бойченко, І. Вихованець, К. Городенська, В. Гошилик, А. Загнітко. Вивчення наявних досліджень засвідчило, що СДІС потребують детального вивчення як у німецькій, так і в українській мовах, оскільки це відкриває перспективи розкриття шляхів еволюції предикативної основи речення, уможливлює вияв основних/неосновних принципів внутрішньореченнєвого аналітизму.

Перспективним та актуальним є аналіз типологійних виявів у реченнєвій структурі двох мов із різною синтаксичною системою, що дає змогу встановити відповідні закономірності заповнення внутрішньореченнєвих синтаксичних позицій. Зіставлення німецької та української мов на семантико-синтаксичному рівні сприяє прогнозуванню тенденцій розвитку й виявленню основних спільних і відмінних рис.

Мета статті – охарактеризувати семантико-синтаксичні особливості СДІС у ролі предикатора в структурі німецького та українського речень.

Завдання статті – дати лінгвістичну інтерпретацію стійкої дієслівно-іменної сполуки; з'ясувати семантичну сутність аналітичних стійких дієслівно-іменних предикаторів; визначити валентнісні характеристики стійких дієслівно-іменних сполук; проаналізувати їх вплив на пропозитивні потенції висловлення; визначити основні відмінності функціонування СДІС у двох мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. З'ясування специфіки використання неодослівних найменувань ускладнене у зв'язку з різним їх тлумаченням у лінгвістичній літературі. У дослідженнях вчені послуговуються термінами «стійкі словесні комплекси» (І. Чернишова), «дієслівні перифрастичні звороти» (Л. Шубіна), «особливі синтаксичні конструкції» (П. Лекант), «стійкі дієслівно-іменні сполуки» (В. Розанова), «вербоїди» (В. Сидорець), «стійкі дієслівні сполуки» (Н. Бойченко), «аналітичні дієслова» (З. Левіт, Р. Гайсина), «аналітизовані предикати» (П. Адамець) [1]. У німецькому мовознавстві використовується термін Funktionsverbgefüge (FVG) [8; 9; 10], відповідником якого в українській мові є словосполучення «стійка дієслівно-іменна сполука».

СДІС розглядають як лексико-граматичні аналітичні одиниці вторинної номінації, що є неодослівними найменуваннями дії, стану, процесу чи якості й складаються з дієслівного компонента з переосмисленим первинним значенням та іменникового компонента, який несе основне смислове навантаження [3]. Іменниковий компонент є семантично опорним, він формує реальний зміст сполуки й визначає тлумачення пов'язаного з ним дієслівного компонента, що є граматичним центром сполуки. Для СДІС характерною є вибіркова сполучуваність дієслівного

© Солюк Л. Б. Стійкі дієслівно-іменні сполуки у функції предикатора в німецькій та українській мовах

компонента, що поєднується з обмеженим колом іменників [5; 7]. Під час аналізу цих дієслівних компонентів (далі – ДК) запропонована їх класифікація.

У німецькому мовознавстві їх ділять на: 1) ДК, які функціонують із прийменниковим комплексом (Präpositionalgruppe): *sich befinden, bleiben, bringen, gehen, geraten, kommen, liegen, sein, stehen, versetzen*; 2) ДК, які сполучаються з іменником у знахідному відмінку: *anstellen, aufnehmen, ausüben, bekommen, besitzen, erfahren, finden, genießen, leisten, machen, treffen, üben*; 3) ДК, які вживаються як з іменником в акузативній формі, так і з прийменниковим комплексом: *führen, geben, haben, halten, nehmen, stellen*.

За семантичним критерієм СДІС у німецькій мові ділять на: 1) СДІС із пасивним значенням, у яких перифрази з'являються в пасивних формах (суб'єкт СДІС не є агенсом): *sich befinden, bleiben, bringen, erfahren, finden, erhalten, genießen, kommen, liegen, sein*; 2) СДІС з активним значенням, у яких перифрази з'являються в активній формі повнозначного дієслова: *anstellen, aufnehmen, ausüben, bringen, führen, geben, leisten, machen, treffen, unternehmen, ziehen* [9, 94–95].

Ступінь і характер переосмислення дієслова в його зв'язку з іменником, а також кількість іменників, із якими сполучається дієслово, дають змогу виділити кілька типів СДІС за ступенем стійкості. У німецькому мовознавстві за цим принципом дієслівні сполуки ділять на лексикалізовані та нелексикалізовані. До першої групи належать СДІС із високим рівнем стійкості, в яких іменники не здатні до референції: *zur Durchführung bringen, in Gebrauch haben*. Сполуки, які презентують другу групу, мають порівняно з лексикалізованими сполуками невисокий рівень стійкості й здатні до референції: *zum Abschluss bringen, Anspruch nehmen*. Рівень лексикалізації та рівень здатності до референції є обернено пропорційними: якщо іменники здатні до референції, то СДІС не є лексикалізованими й навпаки [9, 95]. Відмінність між цими групами СДІС полягає в можливості атрибутивного поширення іменникового компонента, яка в лексикалізованих сполуках відсутня, але наявна в нелексикалізованих: "*Der Lehrer brachte sein Mißfallen zum Ausdruck; Er hat große (**schrechliche**, **furchtbare**) Angst*".

В українському мовознавстві за ступенем стійкості СДІС ділять на три групи: 1) ядерна, яку становлять СДІС із більшим чи меншим ступенем абстрагування дієслова, в яких дієслівний компонент лексично спустошується й виражає загальне значення дії: *нести/брати відповідальність, брати шлюб:* «*Таку **відповідальність** на себе **беру**»* (Л. Дашвар). Дієслівний компонент у таких СДІС варіюється від дієслова десемантизованого до дієслова, яке, незважаючи на певне абстрагування, виражає вагому інформацію щодо характеру протікання дії (*давати назву, ставити акцент і виводити з обороту, доводити до кінця): «Зате живі себе не знаходять у списках, мусять **доводити** справу **до кінця**»* (Л. Костенко); 2) група фразеологізованих утворень, до яких належать СДІС із дієслівним компонентом, який виступає у фразеологічно зв'язаному значенні, яке реалізується у сполученні з єдино можливим словом (постійний мінімальний контекст). Сполуки цього типу становлять незначну частину всіх СДІС: *обіймати посаду, докладати зусиль* тощо:

*Він не став з народом лукавити, він так і сказав: «Кажу прямо, в президенти я не збираюсь», чим дуже заімпонував електорату. І одразу ж, тільки-но **обійнявши посаду**, помчав до Москви* (Л. Костенко).

СДІС цих груп є синтаксично нечленованими; 3) група СДІС зі зв'язаним значенням дієслова, що утворилося на основі лексичної метафори й закріпилося мовною практикою: *поглинати час, здобувати диплом: «Соцмережі **поглинають час** і щастя своїх користувачів»* (Ю. Винничук).

Особливістю СДІС у німецькій мові є фіксоване вживання артикля в СДІС: уживається або нульовий артикль, або означений артикль, який обов'язково зливається з попереднім прийменником: *die neue Technik **findet Anwendung*** (а не *die neue Technik findet eine/die Anwendung*). У нелексикалізованих СДІС можливе вживання різних артиклів: *Er nimmt Kontakt/den Kontakt/einen Kontakt mit seinen Verwandten auf* (K. Duden).

Маючи повний набір притаманних дієсловам властивостей і функцій, СДІС можуть вступати в синонімічні відношення. Проте наявність спільнокореневого відповідника СДІС можлива лише за умови його етимологічної спорідненості із семантично опорним конституентом складного дієслова: *ins Gespräch bringen – besprechen, in Ordnung bringen – ordnen, eine Frage stellen – fragen, einen Rat geben – raten, Widerstand leisten – widerstehen, Rücksicht nehmen (auf) – berücksichtigen, im Zusammenhang stehen (mit) – zusammenhängen, eine Erweiterung vornehmen – erweitern: Nein, sie wollte **Fragen stellen**, Fragen über Fragen – über ihre Tochter und ihren Mann* (C. Funke); *Ich verspreche, daß ich keinerlei **Gegenwehr leisten** werde* (A. Eschbach) *// чинити опір – опиратись, давати згоду – погоджуватись, ставити питання – запитувати, здійснювати нагляд – наглядати, взяти під контроль – контролювати, робити прогноз – прогнозувати, вносити пропозицію – пропонувати, завдавати шкоди – шкодити*:

*А ще я не раз **ставив** собі **питання**: якщо мій тато загинув за Україну, то за що згинули батьки Яся, Вольфа і Йоська?* (Ю. Винничук); *Остаточного кінця світу не буде, поки бодай одна жива душа **чинить опір*** (М. Матіос).

Однак не всі дієслівно-іменні сполуки в зіставлюваних мовах мають лексичні синоніми, виражені однокореневим дієсловом: *грати роль, робити гімнастику, виправдовувати сподівання, давати/брати приклад, користуватися нагодою, виходити з-під контролю, набирати чинності:*

*Я, знаєте, глибоко вивчав це питання. Національність тут ні до чого. **Грає роль** тільки стать* (Ю. Винничук); *Хай **бере приклад** зі свого лідера* (Л. Костенко).

У такому випадку СДІС можуть мати синонімічну пару з наявним у системі мови різнокореневим однослівним відповідникам: *брати приклад – наслідувати, піддавати тортурам – мучити, укласти угоду – домовлятися:*

Волоокі, довгоногі блондинки ніколи не подобалися мені – це все одно, вважав я, що переспати з

гумовою лялькою. Хоча з такими було набагато простіше ***домовитися*** (І. Роздобудько).

Прикметно, що в німецькій мові іменна частина препозитивної СДІС не може бути замінена займенником чи прислівником [8, 418]: "*Wozu kam Ihr Drama letzte Woche?" – "Zur Aufführung. Mein neues Drama kam letzte Woche zur Aufführung". – "Wann kommt Ihr Drama* ***dazu/zu ihr****?"* – неправильно.

Під час аналізу структури СДІС особливу увагу мовознавці звертають на дієслівний компонент, який утратив своє первинне значення, але став носієм категорійного значення. Дієслово-дериватор уможливлює не лише вираження граматичних значень, й лексичну модифікацію значення сполуки. У німецькому мовознавстві такі дієслівні компоненти називають функціональними дієсловами (Funktionsverben). П. Ейзенберг виокремлює 8 дієслів, які можуть бути складниками СДІС: *kommen, bringen, stehen, geraten, setzen, stellen, halten, nehmen*; Г. Гелбіг та Й. Буша виділяють 38 таких дієслів [9; 10, 90]. СДІС складається з функціонального дієслова та іменника в знахідному відмінку або прийменникового комплексу, які утворюють семантичну одиницю й виконують функцію предиката висловлення. На відміну від німецької мови, в українській кількість таких дієслівних компонентів більша [1; 2]. Однак в обох мовах можливе явище заміни дієслівних компонентів у межах однієї СДІС. У цьому разі постає завдання простежити дії дієслівно-іменникових сполучувальних інтенцій.

Дієслівний компонент *bekommen* у всіх СДІС без зміни значення може бути замінений на *erhalten:*

Wir ***haben*** *heute einen eiligen Auftrag* ***bekommen (erhalten)****, da müssen wir wahrscheinlich die ganze Woche durch bis nachts arbeiten* (E. M. Remark); *Auf meine Frage* ***bekomme*** *ich die* ***Antwort*** (P. Wawerziner).

Усі СДІС зі складником *bekommen* можуть уживатися з *geben*, при цьому агенс переходить в об'єкт у номінативі, а адресат – в об'єкт у давальному відмінку: "*Er* ***bekommt die Zusicherung*** *von seinem Vater"* (K. Duden) – "*Sein Vater* ***gibt*** *ihm die* ***Zusicherung****".*

У процесі такої інверсії зберігається інкоативне значення й додається каузативне [9, 82]. У цьому випадку дієслівні компоненти можуть утворювати пари, для вираження конверсивних відношень: *давати – одержувати*, *надавати – набувати*, *накладати – підлягати*. В українській мові дієслівний компонент *давати* може корелювати з *отримувати*, за такої заміни спостерігаємо зміни в суб'єктно-об'єктних відношеннях:

Ця книга доволі давня, і нам заборонено видавати її дослідникам. Для цього потрібно ***отримати дозвіл*** *директора* (Ю. Винничук) – *Директор повинен* ***дати дозвіл***. У першому реченні іменник *директор* є об'єктом, у другому – суб'єктом.

Для СДІС із дієслівним компонентом *geben + Akkusativ* зазвичай можлива заміна з *bekommen* та *erhalten*: "*Die Mutter* ***gibt*** *der Tochter die Erlaubnis zur Reise" – "Die Tochter* ***bekommt*** *(erhält) von der Mutter die Erlaubnis zur Reise".* За цієї субституції об'єкт у давальному відмінку трансформується в суб'єкт у називному. Агенс у разі заміни з *bekommen* (erhalten) приєднується факультативно через прийменниковий комплекс. У СДІС із компонентом *geben + Präpositionalgruppe* (подібно до пасивних речень) дієслівний складник може бути замінений *gehen*, при цьому від *geben* утрачається каузативна конотація, але зберігається його інкоативне значення: "*Der Verlag* ***gibt*** *das Buch* ***in Druck****". – "Das Buch geht* ***in Druck****".* За цієї трансформації об'єкт у знахідному відмінкові стає об'єктом у називному відмінкові; агенс елімінований.

Дієслівний компонент *besitzen* (володіти) без суттєвої семантичної зміни може замінюватися на *haben* (мати):

Er ***besitzt die Fähigkeit*** *zu noch besseren Leistungen. Er* ***hat die Fähigkeit*** *zu noch besseren Leistungen* (K. Duden).

Особливо широкий сполучувальний потенціал у структурі СДІС і її продукування властивий дієслову *haben «мати»*, що може поєднуватися з іменниками на позначення різних понять і реалій. Проте *haben* у німецькій мові вживається з іменниками на позначення почуття, найменуваннями психічного/фізичного стану, емоцій та абстрактних понять: *eine Ahnung haben* (ahnen), *Angst haben* (sich ängsten), *in Besitz haben* (besitzen), *Hoffnung haben* (hoffen), *Kenntnis haben* (kennen) [9, 88]. В українській мові між дієслівними компонентами «мати» й «володіти» не завжди можлива субституція: «*Ми* ***не мали*** *бодай приблизного* ***уявлення****, як виглядає той прапор, де там синє, де там жовте…»* (К. Москалець). Сполука із цим дієсловом досить швидко лексикалізується й набуває ознак відтворюваності й нерозкладності, тому в українському реченні неможливе функціонування на кшталт «*володіти уявленням*».

З усіма СДІС із дієслівним компонентом *bringen* можлива заміна за участю *kommen*, за якої втрачається каузативний характер, проте зберігається інкоативне значення: "*Er* ***bringt*** *dieses Problem zur Sprache" – "Dieses Problem* ***kommt*** *zur Sprache".* Це явище заміни нагадує трансформацію в пасив: *zur Sprache kommen – zur Sprache gebracht werden*. Об'єкт в акузативі переходить у суб'єкт у номінативі. Агенс (каузатор СДІС із *bringen*) не може бути замінений через компонент *kommen*.

У процесі дослідження з'ясовано, що СДІС моделі *Sub + FV* в німецькій мові трансформуються в *Adj + Kopula* (sein, werden): *"… die Fähigkeit besitzen – fähig sein. Peter kam in Wut – Peter wurde wütend; einen Rat bekommen – beraten werden"* (K. Duden). В українській мові СДІС такої моделі корелюють із повнозначними дієсловами або дієслівно-ад'єктивними сполуками: «*Він* ***розізлився*** *і вийшов, не сказавши нічого»* (Л. Костенко) – *він* ***став злий***.

Показовими з погляду семантики є дієслівні компоненти *geraten* і *gelangen*. Хоча обидва складники однаковою мірою можуть бути замінені *kommen*, субституція між ними зазвичай неможлива, оскільки *gelangen* передбачає цілеспрямовану, інтенційну діяльність агенса, а *geraten* указує на неінтенційну дію (частково як пасивна перифраза). Компонент *geraten*, як і *kommen*, має інхоативне значення. Для обох випадків можлива заміна з *bringen*, із яким пов'язані додаткове каузальне значення та наявність агенса у функції Subjektsnominativ:

Der Schauspieler kam (geriet) durch den Zug in Bedrägnis – Der Zug brachte den Schauspieler in Bedrägnis (K. Duden).

Завдяки дієслівним компонентам стійкі дієслівно-іменні сполуки компенсують свою однозначність здатністю виражати різноманітні конотації (якісна характеристика дії, вказівка на інтенсивність дії, спонукання до дії чи замовлення певного стану, вказівка на початок, тривалість чи завершення дії, процесу, стану). За семантикою СДІС класифікують на дуративні (вказують на тривалість дії), інхоативні (починальні) та каузативні. У каузативних сполуках облігаторним є залучення додаткового агенса (каузатора дії). Найчастіше каузативний тип дії виражають такі ДК: *bringen, erteilen, führen, geben lassen, machen: "Ich möchte dir Mut machen"* (K. Duden). На відміну від синонімічних дієслів, які констатують самий процес здійснення певної дії чи перебування в певному стані безвідносно до часової характеристики його протікання, стійкі дієслівно-іменні сполуки (завдяки варіативності дієслівних компонентів) указують на його початок, тривалість і завершення (у сполученні з фазисними дієсловами). Наприклад: *Ми встряли у дискусію; він пустився у бійку.*

Під час зіставлення особливостей СДІС у німецькій та українській мовах можна виявити співвідносність/неспіввідносність їх моделювання на кшталт **Inf/V + N**: *ein Gespräch führen* (Inf/VfN$_{4ac}$), *ein Gefühl haben* (Inf/VfN$_{4ac}$), *eine Durchsuchung vornehmen* (Inf/VfN$_{4ac}$), *eine Entscheidung treffen* (Inf/VfN$_{4ac}$ *вести розмови, мати відчуття* (Inf/VfN$_{4ac}$), *робити обшук* (Inf/VfN$_{4ac}$), *приймати рішення* (Inf/VfN$_{4ac}$) або **Inf/V + prep + N**: *in Verzweiflung geraten* (Inf/VfprepN$_{3dat}$), *gefangen nehmen* (Partizip II + Infinitiv*), zu Hilfe kommen* (Inf/VfprepN$_{3dat}$) / *Hilfe leisten* (Inf/VfprepN$_{4ac}$), *впасти у відчай* (Inf/VfprepN$_{4ac}$), *узяти в полон* (Inf/VfprepN$_{4ac}$), *прийти на поміч* (Inf/VfprepN$_{4ac}$). У моделі Inf/V + N досить виразно проступає навантаження іменного компонента, вираження якого в українській і німецькій мовах має певні відмінкові/відмінково-прийменникові особливості.

Об'єктні структури СДІС в українській мові мають дві моделі: **Inf/Vf + N$_5$** та **Vf + prep + N**. Для німецької мови характернішою є суб'єктна структура описового предиката, а з-поміж двох основних моделей СДІС поширенішою є остання. У цих моделях простежуються регулярність і найбільша частота форм знахідного відмінка іменника, це можна виявити в контрастивному вимірі, де українська відмінкова форма знахідного співвідноситься регулярно з формою знахідного в німецькій мові, а форма прийменникового місцевого співвідноситься з формою прийменникового давального, що мотивовано: 1) відсутністю відповідної форми в німецькій мові (наявні тільки чотири відмінки), тому збіг формального вияву відмінкових форм в обох мовах аж ніяк не засвідчує відповідної семантичної корелятивності. Навіть німецькі відмінкові форми містять ширшу семантику, оскільки охоплюють відповідні відмінкові українські форми (орудного, місцевого); 2) ширшим семантичним наповненням знахідного (у низці випадків охоплює семантичне наповнення українського місцевого) й давального (маються на увазі безприйменникові та прийменникові вияви відповідних відмінкових форм) [6, 99].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У процесі дослідження простежено, що СДІС є засобами вираження в обох мовах таких значень, як перфектність, фазисність, результативність, кратність, інтенсивність (категорія аспектуальності), каузативність, спрямованість, якість дії, модальність. Указані значення (крім модальних) передаються в СДІС за допомогою дієслівного компонента. Проте сполучувально-інтенційний потенціал дієслівних компонентів у зіставлюваних мовах має відмінності й зумовлений семантикою іменника. Аналіз стійких сполук обох мов засвідчив, що СДІС підлягають контекстуальним трансформаціям: внутрішньофразовим – поширенню компонентного складу, субституції компонентів (переважно дієслівних), переходу дієслівного компонента у віддієслівний іменник, інверсії, транспозиції в іншу стилістичну сферу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адінцова Ю. А. Типологія дієслівного компонента в описовому дієслівно-іменному предикаті / Ю. А. Адінцова // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – С. 216–220.

2. Бойченко Н. О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. О. Бойченко. – К., 2002. – 19 с.

3. Гошилик В. Б. Семантико-синтаксична структура речень із предикатними стійкими дієслівно-іменними сполуками в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Б. Гошилик. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.

4. Гошилик В. Б. Синоніміка стійких дієслівно-іменних сполук [Електронний ресурс] / В. Б. Гошилик. – Режим доступу : http://194.44.152.155/elib/local/782.pdf.

5. Гутарова А. В. Аналитические глагольно-именные конструкции немецкого языка и их русские соответствия : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Александра Викторовна Гутарова. – Казань, 2008. – 196 с.

6. Загнітко А. П. Структурно-граматична і функційно-семантична типологія описових предикатів: українсько-німецький зіставний аспект / А. П. Загнітко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови» : [зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова]. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 7. – С. 96–102.

7. Предикат у структурі речення : [монографія] / за ред. В. І. Кононенка. – К.; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. – 408 с.

8. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache: In 12 B. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2009. – B. 4. – 1349 S.

9. Helbig G. Deutsche Grammatik / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig : Enzyklopädie Verlag Leipzig, 1986. – 737 S.

10. Hentschel E. Deutsche Grammatik / E. Hentschel. – Berlin, de Gruyter, 2010. – 412 S.

УДК 81'22 (811.161.2+811.111): 81'37

РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ СЕМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ АКСІОНОМЕНІВ

Сорока Т. В.
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У статті досліджено релігієзнавчий компонент змісту семантичної структури українських та англійських аксіономенів із застосуванням матричного методу. Особливу увагу приділено трансцендентним і екзистенціальним елементам лексичного значення, індивідуальним формам лексикографічного тлумачення і здатності аксіономенів перетинатися за спільними семантичними ознаками.
Ключові слова: *матриця, аксіономен, сема, семантична ознака.*

Сорока Т. В. Религиоведческий компонент содержания семантической структуры украинских и английских аксиономенов. *В статье исследуется религиоведческий компонент содержания семантической структуры украинских и английских аксиономенов с применением матричного метода. Особое внимание уделяется трансцендентным и экзистенциональным элементам лексического значения, индивидуальным формам лексикографического толкования и способности аксиономенов пересекаться по общим семантическим признакам.*
Ключевые слова: *матрица, аксиономен, сема, семантический признак.*

Soroka T. V. Religious component in the semantic structure of the Ukrainian and English axionomens. *The purpose of the article is to investigate a religious component in the semantic structure of the Ukrainian and English axionomens. The usage of transcendental and existential elements of lexical meaning, individual forms of lexicographical explanation as well as axionomens capacity to intersect by means of common semantic indications (SIs) has been justified.*
Key words: *matrix, axionomen, seme, semantic indication.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сучасні семасіологічні дослідження все частіше звертаються до вивчення великих груп словникових одиниць через відображення їх семантичних зв'язків у межах матриці як моделі і фрагмента лексичної системи. Завдяки цій моделі розкривається характер взаємозв'язку, взаємозалежності й ієрархічності аксіономенної лексики[1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У низці статей, присвячених аналізу лексико-семантичної структури слів на позначення духовних цінностей [1; 2; 3], виключно в секулярному аспекті викладено результати наукового дослідження аксіономенів як із найвищим і середнім ступенем полісемії, так і моносемантів, які кваліфікуються як ціннісно-зумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру [4; 5]. Однак поза увагою залишається питання характеру семантичних співвідношень аксіономенів різного ступеня полісемії, які своїми лексичними значеннями розкривають сутність релігійних уявлень україно- та англомовних спільнот. Цим зумовлюється актуальність статті.

Мета статті полягає в розкритті релігієзнавчого компонента змісту семантичної структури досліджуваних мовних одиниць із застосуванням матричного методу.

Завдання статті – 1) ідентифікувати трансцендентні й екзистенціальні елементи лексичного значення слів на позначення цінностей у двох мовах; 2) проаналізувати індивідуальні форми лексикографічного тлумачення і здатність аксіономенів перетинатися за спільними семантичними ознаками (далі – СО).

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи семантику слів на позначення цінностей через інтерпретацію трансцендентних і екзистенціальних складових частин лексичного значення, зазначимо, що за матрицею, в якій досить повно представлена семантична значущість аксіономенів, уможливлюється вивчення їх співвідношень за певними СО в межах лексико-семантичних угруповань. Місця аксіономенів у матриці суворо фіксовані: слова з найвищим і середнім ступенем полісемії розташовані в густо заповнених її частинах, а моносеманти – в рідко заповнених місцях. Порівняно з тлумачним словником матриця формально простіше представляє лексичну семантику англійської мови, а топографічний спосіб розміщення в ній заповнених клітин практично замінює словесне вираження тлумачної частини.

СО в дослідженні слугує конструктивним елементом лексичного значення і є спільною властивістю сукупності аксіономенів найвищого або середнього ступенів полісемії в межах визначеної групи слів на позначення цінностей двох етнолінгвокультур. Однак, якщо в лексичних значеннях певної кількості мовних одиниць спостерігається смислова тотожність окремих тлумачних частин, їх об'єднання за принципом семантичної схожості інтерпретуючих елементів для найменування єдиної

[1] *Аксіономен* (від грецького ἀξία – «цінність» і латинського nomen – «ім'я, назва») є робочим терміном, упровадженим у науковий обіг автором для позначення філософсько-світоглядних, наукових, громадсько-політичних, соціальних, моральних, релігійних, правових і естетичних цінностей.

© Сорока Т. В. Релігієзнавчий компонент змісту сематичної структури українських та англійських аксіономенів

СО видається доцільним. Наприклад, посилання в лексичних значеннях на релігійну сферу, позначену вказівкою «*у релігійних уявленнях*», є загальною СО для аксіономенів ***дух***, ***душа***, ***віра***, ***блаженство***, ***аскетизм***, ***Бог***, ***благодать***, а СО "*in religion*" є спільною для аксіономенів ***life***, ***order***, ***nature***, ***grace***, ***spirit***, ***law***, ***love***, ***soul***, ***mind***, ***power***, ***wisdom***, ***discipline***, ***faith***, ***virtue***, ***hope***, ***charity***, ***blessing***, ***God***, ***worship***, ***intelligence***, ***legality***, ***devotion***, ***talent***, ***pluralism***, ***traditionalism***, ***beatitude***.

Українські полісеманти ***дух***, ***душа***, ***віра***, ***блаженство***, ***аскетизм***, ***Бог***, ***благодать*** являють собою як феномени християнського життя, так і форми духовної практики, а саме: ***аскетизм*** – «*релігійно-етичне вчення, що полягає в проповіді зречення радощів життя*», «*надзвичайна стриманість*», «*відмовлення від життєвих благ*», «*відлюдництво*», «*додержання приписів релігії*», «*прагнення людської волі за допомогою подвигів до стяжіння благодаті Святого Духа як запоруки спасіння і Царства Небесного*»; ***благодать*** – «*щедроти, дари, ласка невідомих, таємничих сил*»; ***блаженство*** – «*найвищий стан духовного й тілесного буття*», «*пізнання сутності Бога*»; ***Бог*** – «*творець, що створив світ і керує ним та вчинками людей*», (у множині ***Боги***) «*зображення Бога або церковних святих*; *ікони, образи*»; ***віра*** – «*основна християнська чеснота, що полягає в добровільній згоді людської волі на прийняття Боговідвертої істини*», визнання існування Бога в додатковій СО «*віра в Бога*»; ***дух*** – «*добра або зла безплотна, надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини* або *безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини*», а в ідеалістичній філософії – «*нематеріальне начало, яке лежить в основі всіх речей і явищ та є первинним щодо матерії*»; ***душа*** – «*безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить сутність її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини*».

Лексичні значення аксіономенів ***благочестя***, ***святість***, ***релігійність***, ***православність*** теж уміщують релігієзнавчі аспекти семантизації. Так, моносемантичний іменник ***православність*** за лексичним значенням «*православна віра, православ'я*» та однозначне слово ***релігійність*** як «*віра в Бога*» встановлюють семантичні зв'язки зі словами ***благочестя*** («*додержання приписів релігії*», «*віра в Бога*», «*побожність, набожність*», «*православна віра, православ'я*») й ***віра*** за аналогічними СО. Семантика тризначної лексеми ***святість*** указує на «*риси, властиві святому*» (у 2 значенні) й рідко позначає те саме, що «*святиня як місце, предмет релігійного поклоніння*» (у 2 значенні), наприклад, застарілим словом *храм.*

Уживання слова ***блаженство*** в словосполученнях підпорядковується базовому значенню «*у виразах*»: **Ваше Блаженство!** – форма звертання до архіпастиря церкви, наприклад, до Блаженнійшого Онуфрія, Митрополита Київського й усієї України, Предстоятеля Української Православної Церкви (відповідає семі «*титул, чин, звання*»); **Ісусові Блаженства** – заповіді, вимовлені Ісусом Христом у Нагірній Проповіді і представлені в Новому Заповіті, становлять основу християнського морального вчення й доповнюють десять заповідей Старого Заповіту (відповідає семам «*у множині*»; «*релігійні догми*»).

Усі досліджувані українські іменники хоча й відзначаються різноаспектністю своєї семантики, але всі вони містять указівки на аксіологічність.

Аналіз семантики іменників ***life***, ***order***, ***nature***, ***grace***, ***spirit***, ***law***, ***love*** за СО "*in religion*" показав, що аксіономени є актуалізаторами теологічних принципів, а саме: земне існування людини після фізичної смерті переходить в інший стан – загробне життя[2] (***life***: "*a person's spiritual existence transcending physical death*": **the future life, the life here after, the life after death** – життя в майбутньому, загробне життя, життя після смерті); за Діонісієм Ареопагітом (автор книги «Про небесну ієрархію»), дев'ять ангельських чинів розташовуються в установленому порядку, утворюючи вищу (Серафими, Херувими, Престоли), середню (Панування, Сили, Влади) та нижчу (Начала, Архангели, Ангели) ієрархії (***order***: "*any of the nine grades of angelic beings in the celestial hierarchy as formulated by Pseudo-Dionysius*"); матеріальний світ у всій сукупності умов існування та зв'язках його форм, виявів фізичних сил і подій контролюється не людиною, а Богом (***nature***: "*the whole system of the existence, arrangement, forces, and events of all physical life that are not controlled by man but God*"); безмежна Божа любов та милість завжди виявляються до людей, надаючи їм певні блага (***grace***: "*the in finite love, mercy, favor, and good will shown to human kind by God*"; ***love***:"*the mercy, grace, and charity shown by God to humanity*"); ***spirit***, виступаючи словом-замінником визначеного поняття «Святий Дух» (***spirit***: "*short for Holy Spirit*"), за християнським віровченням, є третім Духовним Єством у нероздільній Трійці (***spirit***: "*the third person of the Trinity*"); Закон Мойсея або П'ятикнижжя Мойсеєве – п'ять перших книг канонічної єврейської і християнської Біблії (Старого Заповіту): Буття, Вихід, Левит, Числа, Повторення Закону. П'ятикнижжя створює першу частину єврейського Танаху – Тору (***law***: "***the Law*** – *the Pentateuch as distinct from the other parts of the Hebrew Bible* (*the Prophets and the Writings*), (also **the Law of Moses**) *the precepts of the Pentateuch*").

У християнській релігії чеснота ***virtue*** пояснюється як п'ятий янгольський чин у традиційній ієрархії дев'яти ступенів ("*in the traditional Christian hierarchy, an angel of the fifth of the nine orders of angels*"), ***hope*** (надія) – це одна з трьох християнських чеснот ("*one of the three Christian virtues*"), ***charity*** – Божа любов (Агапе) ("*Christian love*; *agape*"), а ***blessing*** – Божа поміч ("*God's help*").

Згідно з релігійним визначенням, Бог – це творець світу й верховна, духовна субстанція (***God***: "*the Creator of the universe and source of all moral authority*"), а поклоніння – кохання, палка любов до Бога, святих (***worship***: "*religious adoration*"). Продовжуючи теологічну тему, лексема ***worship*** як релігійна відданість ("*religious allegiance*") поділяє зі

[2] Тут і далі з метою полегшення читацького сприймання іншомовного тексту подано пояснення лексикографічних дефініцій аксіономенів.

словом ***duty*** лексичне значення «*богослужіння*, *відправа в католиків*», яке відображено в СО "*service*" й підтверджується відповідними дефініціями: ***worship***: "*religious service*", ***duty***: "*church service*".

Іменник ***legality*** характеризує покладання надій на благі діяння заради спасіння душі, а не вільні молитви без послуху (***legality***: "*Theology. reliance on good works for salvation rather than on free grace*"), а ***talent***, так само як і український аксіономенний відповідник ***талант***, тлумачить грошову одиницю в «Притчі про таланти» (Новий Заповіт, Євангеліє від Матвія 25:14–30) ("*a variable unit of money*; *a power of mind or body considered as given by God to a person for use and improvement*: *so called from the parable in Matt. 25:14–30*"), у якій ідеться про трьох рабів, яким господар подарував монету під назвою «талант». Один закопав свій талант у землю, другий розміняв його, а третій примножив. Ця притча означає: всі люди отримують від Господа різні дари як таланти на користь собі і ближнім: життя, здоров'я, силу, душевні здібності, учення, дари Святого Духа, життєві блага тощо, щоб цими даруваннями служити Богу і ближнім. Усі ці дари Божі й розуміються у притчі як таланти. Бог же знає, скільки потрібно дати кожному за його здібностями, тому й отримують – хто більше, хто менше. Хто як скористався дарами Божими, в тому кожна людина має звітувати перед Господом при другому Його пришесті. Хто використав їх на користь собі й іншим, той дістане похвалу від Господа та вічні небесні радощі; а ліниві й байдужі люди будуть осуджені Господом на вічні страждання.

Релігійна тематика міститься й у лексичних значеннях аксіономенів ***traditionalism***, ***beatitude***, ***holiness***. Поняття ***traditionalism*** як філософська доктрина твердить, що всі знання породжуються милістю Бога й за традицією зберігаються назавжди ("*Philosophy. the doctrine that all knowledge originates in divine revelation and is perpetuated by tradition*"). Це слово також семантизує додержання традицій, головним чином культурних чи релігійних ("*adherence to tradition*, *especially for cultural or religious practices*"). У складі СО "*in religion*" ***traditionalism*** тлумачиться як віра в божественне одкровення, що, за традицією, передається з покоління в покоління (***traditionalism***: "*belief in transmission of divine revelation*"), а ***beatitude*** (блаженство) – як найвищий стан духовного й тілесного буття віруючої людини, яке, за римо-католицьким віросповіданням, досягається благодаттю Святого Духа (***beatitude***: "*in Roman Catholic understanding the total ultimate perfection of the whole person who has been blessed by grace*"). ***Holiness***, ***beatitude*** збігаються в передачі офіційного титулу духовної особи найвищого рангу (Папи Римського або Патріарха) ("*a title given to the Pope*, *Orthodox patriarchs*"): Ваша Святість – *Your Holiness*, Його Блаженство Патріарх Святого Граду Єрусалиму – *His Beatitude the Patriarch of Jerusalem*.

Семантика лексем ***discipline*** та ***faith*** розкривається за допомогою вираження релігійних ідей та уявлень, у зв'язку з чим слово ***discipline*** означає церковну єпитимію як накладення на людину стягнення за її гріхи ("*chastisement in religious communities*"), а ***faith*** тлумачиться як віра й відданість Богу (***faith***: "*belief in and devotion to God*"), біблійна чеснота ("*theological virtue*"), система релігійних вірувань ("*a system of religious belief*").

Тема віри в Бога й благоговійного признання божественних істин також відображена в семантиці аксіономенів ***piety***, ***spirituality*** (СО "*belief(s)*"), що підтверджується лексичними значеннями (***piety***: "*a strong respectful belief in a deity or deities*"; ***spirituality***: "*religious belief*").

Тлумачення слів ***glory*** і ***blessing***, об'єднаних СО "*bliss*", "*praise*, *thanksgiving*", зводяться до позначення блаженства, щастя (***glory***: "*bliss of heaven*"; ***blessing*** "*complete bliss*"), молитовного звернення до Бога у формі поклоніння (***glory***: "*praise that you give when you worship God*") або подяки перед трапезою й після неї (***blessing*** "*a short prayer of thanksgiving before or after a meal*").

У групу досліджуваних полісемантичних англійських аксіономенів, що мають спільну СО "*in religion*", включено інші слова на позначення цінностей, які хоча й не утворили семантичні спільності за вказаною СО, але до складу їх лексичних значень теж входить компонент тлумачення релігійного змісту, як-от: ***soul*** – інша назва замість слова *God* (Бог) (***soul***: "*another word for God*"), духовна частина людини, здатна милістю Божою звільнитися від влади гріха ("*Christianity. the spiritual part of a person, capable of redemption from the power of sin through divine grace*"), у вигуковому виразі позначає здивування, обурення: *bless my soul – Боже!*" ("*exclamation*"), дух, що продовжує існувати після смерті тіла людини ("*spirit continues to exist after the body dies surviving death*"); ***mind*** – розум є породженням вищого (божественного) розуму, тобто Бога ("*Christian Science. Divine Mind. God*; *the incorporeal source of life*"); ***power*** – влади – шостий янгольський чин ("*Theology. the sixth-highest order of angels*"); ***wisdom*** – Мудрість Соломона (Книга Мудрості), визнана римо-католицькою церквою як повчальна второканонічна книга Старого Заповіту, але вважається апокрифом у протестантів ("*Wisdom of Solomon – a didactic book included in the Roman Catholic canon of the Old Testament and corresponding to the Wisdom of Solomon in the Protestant Apocrypha*"); ***intelligence*** – розумна безплотна істота, наприклад, ангел ("*an intelligent being*, *especially an incorporeal one*, *as an angel*"); ***devotion*** – релігійне поклоніння ("*religious worship*"); ***pluralism*** – можливість займати однією людиною дві або більше посади в різних церковних парафіях одночасно ("*the holding by one person of two or more positions or offices*, *especially two or more ecclesiastical benefices*, *at the same time*"); ***chastity*** – спосіб життя, що ґрунтується на релігійних поглядах і не містить сексуальної активності ("*mode of living that does not include any sexual activity*, *especially for religious reasons*"); у семантиці слова ***religiosity*** виявлено вказівку на відданість релігії ("*attachment to religion*") і, відповідно, властивість релігійності за значенням відповідного прикметника ("*the quality of being religious*"); ***grace*** – християнська чеснота ("*a virtue of divine origin*"); ***order*** – форма християнського богослужіння ("*a form of Christian religious service*"); ***faith*** – ті, хто приймає та сповідає певну релігію

(***faith***: "*people who accept and practice a particular religious belief*"); ***spirituality*** – відданість Богові, релігії ("*the state of being dedicated to God*, *religion*"), релігійним цінностям ("*attachment to religious values*"), духовенство ("*the clergy*"); ***blessing*** – духовна поміч ("*aid offered by God*"), милість, ласка, даровані Богом ("*favour bestowed by God*").

Об'єднавшись у СО ("*sacredness*"), аксіономени ***sanctity*** й ***holiness*** однаково тлумачать святість, безгрішність. Крім цього, ***sanctity*** передає стан освяченості ("*the condition of being sanctified*") і якість за значенням відповідного прикметника ("*the quality of being considered sacred*"), а ***holiness*** – священність ("*the state of being holy*").

Семантизація шестизначних аксіономенів ***sanctity***, ***devotion*** може здійснюватися й у формі множини (СО "*in plural*"), відповідно до якої ***sanctities*** – це святі (священні) обов'язки ("*sacred duties*"), а ***devotions*** – богослужіння, релігійні книги, обряди ("*prayers or religious texts*, *observances*").

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, проаналізувавши семантику українських та англійських аксіономенів у межах матриці відповідно до виділених СО, які безпосередньо торкаються релігійної сфери, зазначимо, що не лише посилання на СО «*в релігійних уявленнях*» та "*in religion*" констатують причетність досліджуваних мовних одиниць до цього аспекту, а й СО «*віра в Бога*», «*православна віра*, *православ'я*», «*у виразах*», «*титул*, *чин*, *звання»,* «*у множині*», "*in plural*", ("*sacredness*"), "*bliss*", "*praise*, *thanksgiving*", "*belief*(*s*)" також актуалізують зв'язок аксіономенів із заявленою проблематикою.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в аналізі мовної об'єктивації аксіологічних категорій духовної культури українського та англійського народів, яка репрезентована філософсько-світоглядними, науковими, громадсько-політичними, соціальними, моральними, правовими й естетичними цінностями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сорока Т. В. Семантика найбільш багатозначних англійських аксіономенів / Т. В. Сорока // Сучасні дослідження з іноземної філології : [зб. наук. праць / відп. ред. М. П. Фабіан]. – 2014. – Вип. 12.– С. 189–200.

2. Сорока Т. В. Семантична структура англійських аксіономенів із середнім ступенем полісемії / Т. В. Сорока // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія» : [зб. наук. праць / гол. ред. І. В. Ступак]. – 2014. – Вип. 11. – Т. 2. – С. 64–67.

3. Сорока Т. В. Семантична характеристика аксіономенних спільностей (на матеріалі сучасної англійської мови) / Т. В. Сорока // Мова і культура. – 2014. – Вип. 17. – Т. II (170). – С. 288–296.

4. Словник української мови : в 11 т. / [І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

5. Oxford English Dictionary / Being a corrected re-issue with an introduction, supplement and bibliography of a new English dictionary on historical principles ; Ed. by : J. A. Murray : Vol. 1–12. – Oxford : the Clarendon Press, 1970.

УДК 811.161.2'43"18/19"

«НЕЗГЛИБИМА ГЛИБІНЬ» СТЕФАНИКОВОГО СЛОВА (ДО ПРОБЛЕМИ ЖАНРОВОЇ ЗУМОВЛЕНОСТІ АВТОРСЬКОГО МОВОМИСЛЕННЯ)

Стецик М. С.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено проблемі жанрової зумовленості новелістичного слова Василя Стефаника, що постає як органічний лінгвохудожній сегмент модерного авторського мовомислення. Зазначено, що обмежений обсягом жанрового дискурсу новеліст віднаходить специфічні засоби вираження змістоформи, посилює роль окремої деталі, маловиразної частини мови чи навіть незначного граматичного форманта і підносить їх до рівня символу, лейтмотиву, конденсованого образно-емоційного «вузла» наративу.

Ключові слова: *новела, жанр, дискурс, мовомислення, змістоформа, локально-психологічне коло, говіркове слово, концептуальна єдність.*

Стецик М. С. «Глубочайшая глубина» слова В. Стефаника (к проблеме жанровой обусловленности авторского речемышления). *Статья посвящена проблеме жанровой обусловленности новеллистического слова Василя Стефаника, которое предстаёт как органичный лингвохудожественный сегмент модерного авторского речемышления. Отмечается, что ограниченный объёмом жанрового дискурса новеллист отыскивает специфические средства выражения содержания и формы, усиливает роль отдельной детали, маловыразительной части речи или даже незначительного грамматического форманта, возносит их к уровню символа, лейтмотива, конденсированного образно-эмоционального «узла» нарратива.*

Ключевые слова: *новелла, жанр, дискурс, речемышление, форма и содержание, локально-психологический круг, диалектное слово, концептуальное единство.*

Stetsyk M. S. "Deep depth" of Stefanyk's word (to the problem of genre precondition of the author's language thinking). *The article is devoted to the problem of genre precondition of Vasyl Stefanyk's novelistc word which arises as an organic linguoartistic segment of modern author's language thinking. It is pointed out that a novelist who is limited by the amount of genre discourse finds specific means of expressing content form, strengthens the role of a detail, a little expressed part of speech or even an insignificant grammar form and lifts them to the level of symbol, leitmotif, condensed imaginative emotional "knot" of a narrative.*

Key words: *novella, genre, discourse, language thinking, content form, locally psychological circle, dialectal word, conceptual unity*

Постановка проблеми та аналіз попередніх досліджень і публікацій. Зміна сучасної гуманітарної парадигми та дослідницької оптики потребує нового прочитання художньої спадщини Василя Стефаника. Письменник написав мало, але «так добре, що вже краще писати не можна було». «Шліфувальник діамантів» (В. Хорват), «карбівничий рубінів» (І. Денисюк) – ці найвищі оцінки спонукають до нового й неупередженого прочитання геніальних новел, до ще однієї спроби осягнення дещиці «безконечного залишку непізнаного» його направду «дивоцвітного слова».

Не все написане й сказане про В. Стефаника витримало випробування часом (стефаникіана нараховує сотні позицій), головно йдеться про ті праці, де новеліста з його написаним «кровію з-під серця» намагалися втиснути в прокрустове ложе радянських культурно-ідеологічних догм та вульгарно-соціологічних стереотипів.

Влучно, вичерпно й водночас лаконічно-узагальнено схарактеризував найяскравіші риси поетичної форми нової течії в українській літературі І. Франко: «Нова белетристика – се незвичайно тонка філігранова робота; вона прагне скільки можна наблизитися до музики. Задля сего вона незвичайно **дбає о форму, о мелодичність слова, о ритмічність бесіди** [підкр. наше – М. С.]. Вона ненавидить усяку шаблоновість, ненавидить абстракти, довгі періоди і складні речення. Натомість вона любується у сміливих і незвичайних порівняннях, в уриваних реченнях, в півслівцях і тонких натяках» [19, 526]. Серед групи репрезентантів «нової літератури» Франко передовсім виділив В. Стефаника, назвавши його «найбільшим артистом, що з'явився в нас від часу Шевченка», «**абсолютним паном форми»** [19, 526]. Роздуми І. Франка слугують і блискучим взірцем лаконічного та водночас ґрунтовного аналізу «нової прози» та творчості Стефаника зокрема, і моментом глибокого й усебічного осягнення його художнього світу, проникнення в глибинні структури мовомислення.

У контексті означеної проблеми не втратили своєї актуальності глибокі, проникливі розвідки М. Коцюбинської, довший час несправедливо замовчувані. Маємо на увазі розділ «Стилістична еволюція методу» (монографія «Література як мистецтво слова» [7]), статтю «Читаючи Стефаника» [8], а також конструктивну й глибоку рецензію на книгу канадської дослід-

© Стецик М. С. «Незглибима глибінь» стефаникового слова (до проблеми жанрової зумовленості авторського мовомислення)

ниці О. Черненко «Експресіонізм у творчості Василя Стефаника» з образно-промовистою назвою «Безлично голі образки» і біле світло Абсолюту» [9]. Своєрідним методологічним підґрунтям слугують вивірені в теоретичному аспекті праці львівського дослідника І. Денисюка «Карбівничий чистого металу» [3], «Майстерність Стефаника-новеліста», а також монографія «Розвиток української малої прози кінця XIX – початку XX століття» [4], у якій творчість Стефаника постає на розлогому загальнослов'янському мистецькому тлі, як органічне явище світового рівня. У науковій студії використовуємо тематичні напрацювання З. Бичка [1], В. Лесина [10], С. Микуша [12], Ф. Погребенника [13], а також фрагменти стефаникіани автора цієї статті [14; 15; 16].

Мета – дослідити новелістичне слово В. Стефаника у системі цілого, як органічний мовний сегмент авторського жанрового мовомислення, осягнути його знамениту «незглибиму глибінь» крізь призму нової»художньої етики».

Виклад основного матеріалу. В. Стефаник – неперевершений і на сьогодні новеліст. Певні знання про жанр, у якому творить митець, відразу ж дають своєрідну програму розгортання художньої думки письменником, **його праці над словом.** Підзаголовок «новела» сигналізує про оригінальність системи художнього мислення. Як зауважує В. Фащенко, це замкнений і рухливий усередині світ, де слово, речення, фраза, утворюючи взаємосполученням тіло твору, водночас залежить від цілого, від внутрішнього образу. «Кожна образна одиниця, оформлена реченням або фразою, з усталеними тропами й фігурами чи без них, є форма, складова частина більшого образу – людини й обставини» [17, 15].

Особливість новели – це гранична концентрація матеріалу. Обмежений обсягом жанрового дискурсу новеліст не відмовляється від вагомості змісту, а шукає специфічних способів його вираження. У новелі кожна образна одиниця викликає більше асоціацій та уявлень, ніж є тих слів, які створюють образ. Якщо в романі невдала сторінка, образ, деталь шкодять якісь одній грані твору, то в новелі одне невдале слово, чи – ще менше – один невдалий граматичний формант можуть зруйнувати всю художню тканину [17, 39–65]. Тут посилюється роль, вага окремої деталі, яка часто увиразнюється до рівня символу, лейтмотиву чи навіть творить художньо-емоційне ядро. І. Франко, порівнюючи своє оповідання «Хлопська комісія» з новелою Стефаника «Злодій», писав, що таке порівняння «може < ...> дати найкраще зрозуміння нової манери, нового способу бачення світу крізь призму чуття і серця не власного, авторського, а мальованих автором героїв. Повторяю, тут уже не сама техніка, хоча вона у Стефаника майже всюди гідна подиву, тут окрема організація душі – річ якої при найліпшій волі не потрафиш наслідувати» [18, 109].

Одначе, попри всю мистецьку витонченість, філігранність, несподіваної барви ліризм і психологізм, мовленню Стефаника чужа образна перенасиченість. Окремі яскраві «образні спалахи» – це емоційні «вузли», поетичні «м'язи авторської оповіді» (М. Коцюбинська). Художник суворий, так би мовити, архітектонічний, Стефаник не перетворює прозову тканину на суцільну поезію в прозі, не декорує її. Тут немає небезпеки девальвації образного слова. А це особливо важливо для української поетичної прози, де елемент зайвої декоративності часто давався взнаки. Як тонко підмітив М. Зеров, «за цією суворою стриманістю відчувається владна вимога художньої етики, що не дозволяє авторові оздоблювати те, що точить кров із його серця» [5, 418].

Стефаникові новели написані діалектом. Говірка стає елементом стилю, поетичним засобом творення змістоформи. З. Бичко стверджує, що в Стефаника народна мова «не виглядає примітивною фотографією, а є внутрішньо-органічною, невіддільною субстанцією його творів» [1, 147]. М. Коцюбинська влучно зауважила: «Народна говірка виражає єство Стефаникового героя, котрого виліплено його власним словом. Вона сприймається як універсальна художня стихія» [8, 169].

Тло і зміст більшості новел митця сповнені проникливим ліризмом. Одначе Стефаник як великий художник розуміє, що справді трагічним є не безпосередній вияв почуттів, а приховане кипіння. Вихід авторського чуття, авторського пульсуючого нерва на поверхню – це найчастіше «півслово» чи якась незначна, на перший погляд, мовна «дрібничка», але їхня образна насиченість слугує взірцем «артистичного синтезу». Вражає, приголомшує, як тонко підмічає Г. Гершелес, оригінальне пов'язання людського співчуття з холодною жорстокістю підкресленої форми, драматургічний нерв якої слугує засобом ще повнішого вираження ліризму [2, 163].

Мистецьким відкриттям Стефаника-новеліста було не лише його монументальне мовомислення у формі мініатюри, а й утвердження великої сугестивної сили художнього слова, виняткова увага до всіх його граней, звідси – надзвичайно ретельний добір. Звичайне слово ховає, об'єднує в собі образно-емоційні й логічні зв'язки, які не лежать на поверхні. За образним визначенням М. Коцюбинської, новеліст вірить в «незглибиму глибінь звичайного слова і творчу здатність читача відкрити заховані аналогії, переходи, оцінки» [7, 256].

В енергетично місткому новелістичному тексті кожне слово незамінне в тому сенсі, що саме воно, саме в такому значенні необхідне тут і саме воно вбирає в себе «образні соки контексту». У новелі «Шкода» безпросвітно-нужденне життя вдови Романихи митець змальовує строго й скупо, без жодних суб'єктивних втручань чи оцінок.

Від чоловіка лишила-м си, син умер у воську, а я ***крірвала*** *та робила і ніч, і день* (49).

Діалектизмекспресоїд **крірвати** («кривавити, тяжко заробляти») – це не орнаментальна надмірність, а органічна ланка у складному образно-смисловому ланцюгу новели. Слова з коренем **-кров-** у новелі бачимо тричі. У кожному конкретному випадку вони обростають власним асоціативно-смисловим колом. На початку новели слово вживається в прямому словниковому значенні й тому не викликає якихось особливих асоціацій. Але в заключному акорді воно одержує трагічне семантичне наповнення: «закервавлена» Романиха гине під ногами конаючої худобини.

У В. Стефаника художньо вагомими, емоційно й стилістично вмотивованими є не лише синонімічні відтінки слів, а й різноманітні граматичні форманти, певні синтаксичні форми, особливості звукового оформлення. Герой новели «Камінний хрест» Іван Дідух, підбиваючи своєрідний підсумок життя на рідній землі в момент остаточної розлуки з нею, з болем і розпачем говорить:

Я на нім [горбі] ***вік*** *свій* ***спендив*** *і окалічів-єм* (68).

Лексема **спендити** подає одночасно декілька сигналів: це діалектизм (за походженням – фонетично не адаптований полонізм), входить до складу усталеного звороту, стилістично забарвлений. У слові яскраво виявляється енантіосемія, тобто одночасна актуалізація двох полярних значень, адже **спендити** – це «прожити», «промучити», «провести» і «згайнувати», «змарнувати». Постійна душевна роздвоєність емігранта (любов до рідної землі чи обов'язок супроти сім'ї) формує у свідомості читача відповідний «експресивний ореол цього персонажа». Саме при характеристиці Івана Дідуха «ефект енантіосемії» спрацьовує блискуче. «Розщепленість», розірваність – і на рівні свідомості, і на рівні конкретних дій та реплік – стає своєрідним художнім лейтмотивом, «об'єднувальним первнем», «нервом-провідником» новелістичної оповіді. Тут спостерігаємо цікаве явище «взаємовиствітлювання» слів. Художню вмотивованість певного синоніма, саме такої, а не іншої форми слова, саме таких, а не інших синтаксичних відношень можна збагнути лише в загальній проекції авторської образної думки й проникливого жанрового «вчування» в текст.

Банно *ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов* (68).

Тут стрижнева сема – «безагентивність» – формує емотивну й психологічну домінанту, передаючи враження напруги, підкреслюючи особливий драматизм ситуації. Специфічний афективний синтаксис (кондуплікація, ампліфікація) забезпечує широку можливість художньої актуалізації складних порухів душі ліричного героя. Ось ще приклад:

Так ***баную*** *за тим горбом, як дитина за цицков* (68).

Провідна думка фрази – кровна спорідненість людини із землею, абсолютна невіддільність, фізична залежність від неї. У новелах Стефаника постає знамените локально-психологічне образне коло, єдина стилістична злагодженість і «настроєність» усіх мовних деталей, зокрема «земля і праця на землі». Усі образні та мовностилістичні асоціації обертаються в колі цих понять. У локально-психологічному образному колі «праці і землі» своєрідним «емоційним центром» є експресема «зробок» – згорнутий вербалізатор селянських «праць і днів» :

Я ***зробок*** *– ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, що заки їх рано зведеш докупи, та десіть раз йойкнеш!* (66).

Цікаво, що ці зв'язки виникають не лише в межах однієї новели – вони наскрізні, лейтмотивні. Романиха («Шкода»), проживши тяжке життя, розуміє: … *хоть би-с руки зробив по лікті, та й нічо з того не буде* (49).

Часто в Стефаника нібито звичайне слово раптом спалахує яскравим світлом. У ньому сходяться різні смислові відтінки, асоціації, контрасти. У новелі завдяки могутній владі підтекстів, додатковим значенням, які викристалізовуються в контексті, слово підноситься над своїм буквальним – словниковим – значенням, народжується нова – поетична – конкретність слова. Герой новели «Палій», Федір, любить землю особливою любов'ю, любить працю на ній.

Земля під колоссєм лящіла, співала, ***словами говорила*** (128).

Герой чує голос землі, її музику, її одвічну мелодію. Ця думка, цей настрій наскрізні у В. Стефаника, його герої невіддільні від землі, вона – частина їхнього єства, вона – перша порадниця і співрозмовниця, з нею вони ділять і свої постійні тривоги, і поодинокі хвилини щастя. «Велика мова символів землі» (І. Денисюк) творить гідну подиву концептуальну єдність образу-ситуації. Доленосний момент у житті героя – це момент повернення до землі, до витоків буття. Момент водночас щасливий і трагічний : повертається Федір до неї не господарем, а наймитом. Повертається, бо ще раз виразно почув голос-поклик землі, звернений власне до нього.

Як єм уздрів єго [Бога] *ласку небесну по полю, як жито просилоси під серп і земля аж* ***цьипала****: йди, Федоре, бери з мене хліб...* (134)

Цей фрагмент новели – блискучий взірець імпресіоністичного світосприйняття митця: природа скрашена живою емоцією любові, ніжності, зачудування; перед нами – не образок з життя героя, а потік його вражень, настроїв, душевних поривів; за миттєвістю погляду – цілісна й струнка концепція землі і людини, сконцентрована в надзвичайно містких і фізично відчутних образах-деталях (колір ниви, передзвін колосся).

В. Стефаник завжди прагнув до граничної точності слів-синонімів, до промовистого, вражаючого вислову. Це дає змогу передати динаміку переживань, складних душевних станів, зробити зображуване стереоскопічним і відповідає поетичним засадам психологічної новели нового типу. Іваниха («Камінний хрест»), прощаючись з рідною хатою, голосить над порогом:

Ото-сми тьи ***віходила****, ото-сми тьи* ***вігризла*** *оцими ногами!* (71).

Навіть така, здавалось би, незначна деталь, як розташування слів-синонімів, має принципово важливе значення не лише для розкриття душевного стану героїні, а й для поетики всього розділу. Метафора «вігризла ... поріг» – це й емоційно-експресивна конденсація новелістичного моменту, і вагомий символ-узагальнення життєвого й трудового шляху жінки-селянки. До речі, ці слова – єдина репліка героїні. Аналогічний новелістичний прийом простежуємо й у новелі «Лан».

А посеред розкопаних корчів спить мама. Як рана ноги, бо ***покалічені, посічені, поорані*** (95).

Градація авторських синонімів очевидна. Слово «поорані» – гіпербола, що увиразнює «трудовий літопис героїні» (І. Денисюк). Вона виступає яскравою ілюстрацією конкретності й синкретичності художнього мовомислення Стефаника, яке живиться досвідом трудового селянства. Скажімо, у новелі «Марія» чоло героїні порівнюється із залізним чепцем плуга (192); Федір («Палій»), роздумуючи над

самотньою старістю й недугами, уподібнює себе старому вогниву (132).

У системі художнього твору кожен елемент у певному сенсі незамінний. Це головно стосується тих жанрів, основою поетики яких є лаконізм вислову, концентрація думки і враження. Дати образну конкретизацію за допомогою кількох звичайних, скупих слів, які безпосередньо відтворюють певну дію, внутрішній стан, не випадають із загального художньо-емоційного й настроєвого тла твору, не порушують своєрідної програми розгортання художньої думки, – для цього потрібна неабияка майстерність. І Стефаник тут багато справді неперевершений.

Старий Максим («Сини») втратив на війні обох синів, поховав дружину, залишився «сам на всій землі, в цілому світі». Герой дійшов до тієї межі душевного відчаю й болю, переступити яку вже неможливо. Почувши у весняному полі спів жайворонка, він не міг по-іншому відреагувати на нього:

– *Мой, мовчи**, не гавкай** на мойов головов; кому взьивси співати? Оцему обдертому та обгризеному дідови*? (205)

Іншими словами тут справді не скажеш, тут знайдено те неповторне слово, що якнайповніше відповідає ситуації, виступає «натурою перед очима». Парадоксальна художня метаморфоза «співати – гавкати» ілюструє містку пластичну гіперболізацію в пошуках знаменитої «зупиненої миті». Індивідуальне переживання, внутрішня драма ліричного героя викликають новелістичний одноепіцентричний спалах. Слово «гавкати» – це ще й своєрідний вихід на поверхню живого полотна «нервової системи», цілісної і взаємопов'язаної. Максим, якого люди прозвали «старим псом», повністю вжився в роль – трагічну! – старого, нікому не потрібного собаки. Образ стає лейтмотивним:

…борони кусали землю, гаркотіли, роздряпували її.., …ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз… (203–204).

Старий Максим, «обгризений» роками й немилосердною долею, самотній до нестями, не міг по-іншому почути голос жайворонка, як не міг шолоховський Григорій Мелехов, – втратив у житті все, а наостанок і найдорожче – кохану жінку Аксинью, – не побачити чорного неба й сліпучо-осяйного чорного сонця. Це не художня надмірність, не епатуючий текстовий декор чи претензійна оригінальність, це міра наближення письменників до своїх героїв, вростання в ситуацію.

Там, де Стефаник дивиться на світ очима свого героя, він наче стримує себе. Там самі факти життя, події, вчинки говорять за себе, слова автора-оповідача і слова героя ніби зливаються. Коли ж письменник дарує нам, за влучним висловленням М. Коцюбинської, «своє de profundis», він поринає у власні інтелектуальні та емоційні поетичні рефлекси й добирає для найтонших відтінків почуття і думок відповідні слова й образи. У деяких новелах його голос приглушений, відсторонений (митець обмежується скупими ремарками-зауваженнями), а подекуди авторське Я спалахує окремими словами-думками, міркуваннями, оцінками.

*Грубе, пороздиране полотно із затертими червоними вишивками подобало на одіж жовнярів з війни. А вона, як бідна милосердна сестра, з сумом і **резигнацією** хоть чим тим хотіла помогти нещасливим раненим* (46–47).

У цьому контексті «резигнація» – яскравий спалах авторської обсервації. Це особливо акцентоване й художньо індивідуалізоване автором слово, яким Стефаник хотів передати спектр власних почуттів і вражень. Лексема «резигнація» (застаріла з погляду сучасної української мови) була чи не найчастотнішою у словнику тогочасної інтелігенції, бо сповна відбивала складні й суперечливі рефлекси. Блискуча контамінація суб'єктивного, асоціативного, філософського, часового (тобто чи не всієї гами реальних і потенційних сем) в одному слові свідчить про неабияку майстерність Стефаника в доборі слів.

Ліричне тло новели «Браття (Давня мелодія)» зіткане із зворушливих спогадів дитинства. І все ж одна-єдина фраза звучить настільки піднесено й незвичайно, що за нею відразу вгадується «живий і пульсуючий нерв» авторського слова. Особливість згаданої новели в тому, що основною мовною партією є авторська. Високий поетичний лад власного мовного вкраплення, виникнення своєрідного «свого на своєму» підносить звичайну мову, увиразнює й узагальнює ситуацію, робить філософську думку акцентованою. Спомини про матір, «її біломережані рукави», про сестру та колядників витримані в спокійному емоційному річищі. Фраза ж ***Рефрен української історії** мужньо звучав у того коня* (225) вводить читача в інший світ – світ авторських розмислів. Спомини, що ілюструють безпосередні дитячі враження від старовинної колядки про коня і про мужнього лицаря, розростаються до рівня філософського осмислення української історії. Рефрен, почутий у рядках «За мнов гармати, як грім гриміли», для немолодого вже письменника – це широка панорама драматичної багатовікової боротьби українського народу за своє визволення.

У Стефаника жоден виразовий засіб не залишається сам у собі, він має також й архітектонічну проекцію у великому контексті образу й твору. Скажімо, звичайні повтори, ці часто непомітні в прозі «конструкції художнього мислення», стають взірцем динамічного опанування слова у всьому його, зокрема й граматично-словотвірному, комплексі. Тут «струнка гармонія» слів і думка художника виражаються одне в одному в нерозривній діалектичній взаємозалежності. Візьмемо до прикладу фрагмент новели «З міста йдучи».

*Він рано відв'єзав єї та казав, аби файно вбраласи, бо підут **на храм**... Але вповідали люди, що **на храму** вона скинула кіптарь, а сорочка кервавіська... Всі **храмові** іззираютси, як на чудо. ... Та так вони **похрамували*** (84).

Лексема **храм** у невеликому уривку реалізує не лише свої полісемантичні можливості (храм – церква; храм – «релігійне свято на честь якогось святого або якоїсь релігійної події» (СУМ, XI, 136), але й граматичні та словотвірні («храмові», «храмувати»). **Храм** та його похідні виходить за лінгвістичні і навіть функціональні рамки фрази і стає своєрідним психологічним лейтмотивом, засобом творення смислового парадоксу: постійне повторення лексеми **храм** із семантичною домінантою «свято», «урочистість» посилює, увиразнює драматизм ситуації. Гра словом

(без каламбурного ефекту) демонструє невичерпні резерви слововикористання говіркового мовлення та майстерне їх «висвітлення» новелістом у контексті.

У фрагменті новели «Озимина» майстерно переплелися алітерація, гра слів, полісемія, але не як зовнішня окраса, а як важливий момент розкриття глибинного філософського змісту.

Я собі йду у свою ***дорогу****, а моя* ***дорога****, аді, стома стежками* ***дорожится*** *по полю* (158).

Цікавого семантико-стилістичного збагачення зазнає займенник-епітет, що входить до складу заголовку. Назва «***Такий панок***» проста й лаконічна. Тут немає ані складного ідейно-художнього та світоглядного узагальнення (як, скажімо, у новелі «Вона – земля»), ні додаткової символічної згущеності (як у «Кленових листках» чи в «Камінному хресті»). Проте саме в цій позірній простоті номінації імплікується глибинний сенс, концепт. Так, панок, головний герой новели, дійсно «не такий», як усі інші пани, але ж який «такий» цей панок насправді? Можна навести з десяток епітетів, однак вони навіть наполовину не заповнять асоціативно-контекстуальної лакуни начебто нейтрального займенника. Діалектика назви і тексту новели полягає в тому, що назва – це своєрідна абревіатура, яка розшифровується не лише в тексті, а й самим текстом. Л. Кіліченко вважає, що в цій новелі немає навіть натяку на карикатурність постаті героя [6, 41]. Демінутив – органічна ланка художньо-експресивної системи тексту: подія відбувається в маленькому місті, маленький панок сидить у маленькім склепочку. Так формується цілість новели – настроєва, стилістична, лінгвоментальна.

Висновки. У системі художнього твору кожен елемент у певному сенсі незамінний, унікальний. Це передовсім стосується тих жанрів, основою поетики яких є лаконізм вислову, образна конденсація. Жанр – особлива реальність, системно організована єдність текстів, де риси окремо взятої поетичної одиниці виявляють себе на тлі всієї сукупності й водночас творять ауру цієї сукупності. Бачимо, що новелістичне Стефаникове слово концентрує в собі величезну культуро- і ментальнотворчу енергію, справді стає поетичним універсумом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко З. М. Із спостережень за мовою Василя Стефаника / З. М. Бичко // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. пр.]. – К. : Наук. думка, 1995. – Вип. 3. – С. 144–147.
2. Гершелес Г. Василь Стефаник / Генрик Гершелес // Василь Стефаник у критиці та спогадах. – К. : Дніпро, 1970. – С. 162–163.
3. Денисюк І. Карбівничий чистого металу / Іван Денисюк // Жовтень. – 1971. – № 5. – С. 94–104.
4. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX – початку XX ст. / І. О. Денисюк. – К. : Вища шк., 1981. – 213 с.
5. Зеров М. М. Марко Черемшина й галицька проза // М. М. Зеров. Твори : В 2 т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 401–435.
6. Кіліченко Л. З життєвих обсервацій: «Я хочу, аби ви були людьми» / Любов Кіліченко // Василь Стефаник і українська культура. – Івано-Франківськ, 1991. – Ч. І. – С. 40–42.
7. Коцюбинська М. Література як мистецтво слова / Михайлина Коцюбинська. – К. : Наук. думка, 1965. – 324 с.
8. Коцюбинська М. Читаючи Стефаника / Михайлина Коцюбинська // Вітчизна. – 1971. – № 5. – С. 168–177.
9. Коцюбинська М. «Безлично голі образки» і біле світло Абсолюту / Михайлина Коцюбинська // Слово і час. – 1992. – № 5. – С. 55–69.
10. Лесин В. М. Василь Стефаник – майстер новели. / В. М. Лесин. – 2-е доп. вид. – К. : Дніпро, 1970. – 329 с.
11. Маковей О. [Знаменита обсервація] / Осип Маковей // Василь Стефаник у критиці та спогадах. – К. : Дніпро, 1970. – С. 33–34.
12. Микуш С. Вивчення поетики Василя Стефаника : [навч. посібник] / Степан Микуш. – Львів : Львівськ. нац. ун-т імені Івана Франка, 2011. – 176 с.
13. Погребенник Ф. П. Василь Стефаник у слов'янських літературах / Ф. П. Погребенник. – К. : Наук. думка, 1976. – 295 с.
14. Середич М. Епітет Василя Стефаника : філологічні роздуми / Марія Середич, Мирон Яким // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика. Філологія. – Випуск XV – XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 550–555.
15. Середич М. «Діалект – а ми його надишем» (Художньо-естетичний потенціал багатозначного говіркового слова Василя Стефаника) / Марія Середич // Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції / [упор. М. Федурко, В. Котович, Г. Філь]. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – С. 307–316.
16. Стецик М. Художнє мовлення Василя Стефаника як лінгвопоетичний феномен / Марія Стецик // Українська мова та культура у загальнослов'янському контексті: здобутки та перспективи : [тези доповідей Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 27 – 28 лютого 2014 р.]. – К. : Університет «Україна», 2014. – С. 141–144.
17. Фащенко В. Новела і новелісти / Василь Фащенко. – К., 1968. – 264 с.
18. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі. Зібрання творів : У 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 35. – С. 91–111.
19. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку. Зібрання творів : У 50т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 471–529.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Стефаник В. С. Повне зібрання творів : У 3 т. / В. С. Стефаник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 1 : Новели. – 374 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ – Словник української мови : В 11 т. / [редкол. І. К. Білодід (голова) та інші]. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. XI. – 699 с.

УДК 801.357 378.147.016: 811.161.2'373.46

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНИХ ТЕКСТІВ

Субота Л. А.
Національний фармацевтичний університет

У статті розглянуто формування мовленнєвої фахової компетенції на основі текстів зі спеціальності. Доведено, що володіння фаховою термінологією сприяє ефективному засвоєнню знань. Обґрунтовано доцільність використання наукових текстів як дієвого засобу оптимізації навчального процесу й підвищення мотивації іноземних студентів.

Ключові слова: *термінологічна лексика, комунікація, мовленнєва компетенція, фаховий текст.*

Субота Л. А. Терминологическая лексика профессионально ориентированных текстов. *В статье рассмотрено формирование речевой профессиональной компетенции на основе текстов по специальности. Доказано, что владение профессиональной терминологией способствует эффективному усвоению знаний. Обоснована целесообразность использования научных текстов как действенного средства оптимизации учебного процесса и повышения мотивации иностранных студентов.*

Ключевые слова: *терминологическая лексика, коммуникация, речевая компетенция, профессиональный текст.*

Subota L. A. Terminological vocabulary in professionally oriented texts. *This article examines the role of mastering terms in the process of reading professional texts. It is proved that professional terminology contributes to the effective assimilation of knowledge. The expediency of using scientific texts is substantiated, which is an effective tool for optimizing the educational process and increasing the motivation of foreign students.*

Key words: *terminological vocabulary, communication, speech competence, professionally oriented texts.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Навчання іноземних студентів у немовному вищому навчальному закладі тісно пов'язане з вивченням професійної термінологічної лексики як одного з найперспективніших напрямів сучасної лінгвістики. Формування термінологічної компетентності іноземних студентів у процесі вивчення української мови як іноземної сприяє професійній компетентності фахівців, засвоєнню *наукової* та фахової термінології під час навчання української мови як іноземної, визначенню ролі термінології як засобу збагачення словникового запасу іноземних студентів і закріплення нових знань. Насиченість термінами, термінологічними словосполученнями зумовлена природою наукової комунікації й підтверджує той факт, що терміни за своєю сутністю є найбільш рухомим пластом словникового складу мови, який безперервно поповнюється та всебічно *вивчається*. Проте й дотепер залишаються певні аспекти дослідження наукової термінології, що *потребують подальшого вивчення.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш важливі концептуальні положення з удосконалення фахової мови, дослідження методів і прийомів вивчення наукової термінології, питання формування професійно-термінологічної компетентності узагальнено в роботах вітчизняних дослідників: М. Вакуленка, С. Вискушенка, З. Гірич, Л. Корнієнка, Т. Крисенко, М. Процик, Т. Суханової, Г. Хирівської, І. Шевченко, С. Яремчук та ін. Значний внесок у розроблення української термінологічної лексики зробили такі відомі вчені, як В. Дубічинський, Т. Кияк, І. Кочан, М. Кочерган, М. Комова, М. Пентилюк, Л. Симоненко, О. Тараненко, О. Тарнопольський та ін. Особливу увагу *вчені* приділили питанням термінознавства, домінантним властивостям фахової мови, розгляду української мови як мови *професійної* комунікації. Вагомий вклад у дослідження проблеми професійної підготовки фахівців для зарубіжних країн внесли О. Волосовець, В. Москаленко, Є. Світлична, В. Черних та ін. (підготовка фармацевтичних кадрів); В. Бобирьов, Ю. Вороненко, А. Ільків, Т. Лещенко, С. Луцак, У. Сікорин, В. Сліпчук, Т. Тукова й ін. (підготовка медичних кадрів); І. Бойчук, Н. Гаврилова, Л. Кайдалова, І. Мішина, А. Приходько (формування професійної компетентності іноземних студентів), Л. Безкоровайна, Т. Дементьєва, Т. Лещенко, Т. Снігурова, О. Тростинська й ін. (теорія і практика фахової підготовки іноземних студентів). Аналіз сучасних практичних і теоретичних наукових розвідок учених щодо підготовки іноземних студентів немовних вищих навчальних закладів засвідчив, що проблема формування термінологічної компетентності майбутніх фармацевтів у процесі читання фахових текстів ще не була предметом окремого наукового дослідження.

Успішність навчальної та професійної діяльності майбутніх фахівців фармацевтичної галузі залежить від адекватного застосовування відповідної спеціальної термінології. Першочерговим завданням немовної вищої школи є підготовка висококваліфікованого спеціаліста, здатного не лише працювати з науковою літературою за обраною спеціальністю, а й уміти висловлювати та аргументувати свою думку в навчальній і професійній комунікації. Необхід-

© Субота Л. А. Термінологічна лексика професійно орієнтованих текстів

ність комплексного вивчення підходів до засвоєння та використання термінологічної лексики у сфері наукового і професійного спілкування іноземних студентів, пошук оптимальних шляхів удосконалення навчання термінологічної лексики в процесі читання професійно орієнтованих текстів визначили актуальність роботи.

Метою статті є виявлення й дослідження термінологічної лексики наукового стилю мовлення в навчанні української мови іноземних студентів медичних і фармацевтичних вищих навчальних закладів.

Відповідно до мети дослідження, визначено **завдання статті**:

– з'ясувати розробленість *проблеми* формування термінологічної компетентності іноземних студентів у процесі читання фахових текстів.

– уточнити сутність понять «термін», «фахова мова», «мова професійного спрямування», «спеціальна мова» стосовно змісту їх детермінуючої складової частини;

– розробити лексичні вправи й завдання, спрямовані на роботу з текстами, на базі яких в іноземних студентів формується активне засвоєння термінів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фахова підготовка іноземних студентів передбачає активне, усвідомлене застосування термінологічної лексики в навчальній і професійній діяльності. Усе це вимагає значних зусиль з боку як викладача, так і студентів. Використання навчального мовного матеріалу професійного спрямування, системне засвоєння фахової термінологічної лексики, вироблення навиків роботи з автентичними текстами – найважливіші складові частини професійної підготовки іноземних студентів у Національному фармацевтичному університеті. Використання наукових понять, які визначаються спеціальними словами-термінами, вимагає з'ясування змісту їх детермінуючої складової частини. Варто зазначити, що дотепер не сформовано однозначного підходу до трактування поняття «термін», не вироблено універсального та вичерпного його визначення, допускаються різні тлумачення, часто багатозначні. З усього загалу визначення поняття «термін» найбільш дотичними до роботи є напрацювання відомих учених, які інтерпретують термін як самостійний функціонуючий різновид загальнонаукової мови [4, 65]; лексико-семантичну одиницю якої-небудь конкретної природної або штучної мови [2, 2]; слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної тощо) мови, що створене, отримане чи запозичене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів [1, 95–96]; слово чи словосполучення, що має професійне поняття й застосовується в процесі (і для) пізнання та освоєння певного кола об'єктів і відношень між ними під кутом певної професії [3, 7]; словесне позначення поняття, що входить до певної сфери професійних знань і є основним понятійним елементом мови для спеціальних цілей [6, 17].

До вищесказаного додамо, що терміном є спеціальне слово, яке здатне точно й однозначно виражати спеціальні поняття певної галузі знань і яке функціонує в науковому тексті. Термінологічна лексика посідає значне місце в процесі читання автентичних текстів за фахом, *покликана* збагатити словниковий запас іноземних студентів, актуалізувати їхній розвиток професійної компетентності для логічного й точного визначення понять у фармакологічній галузі.

Зазвичай термінологічна лексика становить суттєву складову частину наукових текстів, яка точно й однозначно називає спеціальні поняття наукової сфери спілкування та розкриває її зміст. Вихідною формою наукового мислення є поняття, адже майже кожна лексична одиниця в науковому стилі позначає поняття або абстрактний предмет. Раціональним для формування мовленнєвої фахової компетенції на основі науково-професійної термінології є використання текстів зі спеціальності, невеликих за обсягом, доступних за змістом, насичених термінами, термінологічними словосполученнями, професіоналізмами і граматичними конструкціями, характерними для мови спеціальності.

Відбір лексичного мінімуму проводять використовуючи оригінальні тексти за фахом іноземних студентів з урахуванням когнітивного підходу до категоризації понять і специфіки когнітивних процесів суб'єктів навчання. Згідно з когнітивними методами, суб'єкт навчання розглядається як активний учасник у процесі засвоєння фахової лексики, спрямованої на її практичне застосування в навчальній і професійній діяльності. У практиці професійної діяльності велике значення надається використанню термінів у сфері професійної комунікації. Особливої уваги потребує відбір текстів і моделювання комунікативних ситуацій навчально-професійного спрямування, що здійснюється з метою використання в тій чи іншій сфері професійної діяльності іноземних студентів. Тексти підбираються відповідно до спеціалізації студентів, містять не лише загальнонаукову, а й вузькоспеціалізовану термінологію. Тематика текстів на заняттях української мови співвідноситься з темами, що вивчають студенти на заняттях із фахових предметів. Якщо завдання спеціальних кафедр полягає в тому, щоб допомогти студенту засвоїти професійні знання в окремих галузях науки, то завдання викладача української мови – допомогти освоїти термінологію спеціальності, писемну й усну професійну мову. Вирішити ці завдання можна навчивши іноземних студентів роботи з текстом як джерелом інформації та спеціальних прийомів запам'ятовування смислової інформації. Повне й осмислене запам'ятовування є найбільш продуктивним, оскільки зумовлює точність відтворення, тривалість зберігання, готовність до використання збереженої інформації.

Роботу з професійно орієнтованими текстами починаємо із загальнонаукових термінів на суперординатному рівні (пов'язані з контекстом та учасниками комунікативної ситуації). На поглибленому етапі навчання переходимо до вивчення термінів із вузькоспеціальної лексики на субординатному рівні. Як приклад розглянемо категорію «мікроорганізми»: на суперординатному рівні можна виділити загальне поняття «мікроби (бактерії)», на базовому рівні прототипом може слугувати «організм», а вже дуже специфічне поняття «прокаріоти» посяде своє місце

на субординатному рівні. Загальнонаукові терміни вживаються практично в усіх галузевих термінологіях (мають загальне значення в кількох галузях), а вузькоспеціальна лексика властива переважно певній галузі (вживають в одній галузі).

Створення спеціальної лексики, термінологічних систем зумовлено професійними потребами фахової мови. Зазначимо, що в сучасній лінгвістиці переважно використовують кілька рівнозначних термінів для поняття «фахова мова»: «мова для професійного спрямування»/"*language for special purposes*" (LSP), «спеціальна мова» для позначення фахово-маркованої лексики. Ми використовуємо терміни «фахова мова» й «мова для професійного спрямування» з огляду на те, що функціонування мови забезпечується встановленою термінологією, спрямованою на формування в студентів комунікативної здатності до професійного спілкування. Удосконалення мови як засобу оволодіння спеціальністю слугує головною проблемою навчання у вищому навчальному закладі. Звернення до функціонально пов'язаних текстів є запорукою успішності навчання іноземних студентів немовного вишу, адже функціонально пов'язаний текст – це текст, написаний фахівцем і адресований фахівцю. Функціонально-стилістичну визначеність тексту за фахом забезпечують насамперед терміни [5, 68].

Доведено, що в середньому термінологічна лексика становить 15–25% загальної лексики, що використовується в науковій роботі [7, 796]. Це особливо характерно для навчально-наукових текстів, які використовуються на заняттях з української мови у фармацевтичних вишах, оскільки близько 40% спеціальної лексики збігається з професійними поняттями, які набувають у науковому тексті узагальненого, часто термінологічного значення. Наприклад, такі слова, як *абсцес, адаптація, алергія, амнезія, ампутація, ангіна, антибіотики, апендицит, аптека, артеріальний тиск, атмосфера*, знайомі більшості читачів. Загальновживані слова також набувають у науковому тексті узагальненого, часто термінологічного значення, наприклад, такі медико-фармацевтичні терміни, як *камінь, канал, кишеня, касета, клапан, клітина, клаптик, колонія, кора, корінь, крило, дах, гачок, лабіринт, ніжка, плід, пов'язка, корок, жмут, рак, зв'язка, склянка, трубка* та багато інших.

Під час відбору термінів для навчальних текстів відбираються найбільш істотні, частотні, комунікативно значимі на певному етапі навчання лексичні одиниці, головна мета яких – розширення обсягу продуктивного й рецептивного лексичного мінімуму, що обслуговує нові теми, розвиток мовної компетенції іноземних студентів. Оскільки мовна діяльність визначається щонайменше трьома факторами – знанням лексичних одиниць, правил їх поєднання, смислових і структурних відносин між ними; навичками користування цими лексичними одиницями та правилами; умінням використовувати наявні знання для вираження своєї думки в новій ситуації (продуктивний аспект) або для розпізнавання лексичних одиниць у чужій мові з метою досягнення розуміння (рецептивний аспект), доцільно поділити лексичні вправи на умовно комунікативні вправи продуктивної спрямованості й умовно комунікативні вправи рецептивного типу.

Умовно комунікативними вправами продуктивної спрямованості є такі: а) заповнення пропусків потрібними словами (змістова здогадка); б) запитання-відповіді (у відповіді використовуються вивчені слова); в) складання речень із виділеними словами; д) переказ почутого чи прочитаного тексту тощо.

До умовно комунікативних вправ рецептивного типу зараховуємо такі: а) заповнення пропусків (потрібні терміни беруться з наведеного переліку слів або з тексту); б) запитання-відповіді, під час виконання яких студент уживає певне виділене чи вказане слово; в) переклад рідною мовою термінів, словосполучень і речень тощо. Важливе місце серед умовно комунікативних вправ рецептивного типу посідають вправи, спеціально спрямовані на розвиток у студентів мовної здогадки про значення незнайомого слова. Як відомо, основними факторами, що забезпечують мовну здогадку, є форма слова й контекст. У зв'язку з цим викладач має постійно звертати увагу студентів на зазначені фактори, щоб у них виробився правильний і ефективний підхід до осмислення нового слова. Конкретні способи такого залучення уваги можуть бути різними. Так, серед вправ, що розвивають уміння здогадуватися про значення незнайомого слова, ефективним є поетапне посилення контексту. Такі вправи можуть складатись із кількох речень, що містять незнайоме слово, при чому кожне наступне речення допомагає зрозуміти значення попереднього. Студентові пропонується на основі інформації, що міститься в реченні, вирішити, який термін є неможливим, можливим і ймовірним для розуміння його значення. Отже, навчання письмової наукової мови виконує подвійну функцію: вчить аналізувати тексти і створювати подібні тексти за обраною спеціальністю.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Ураховуючи все вищесказане, можна підсумувати, що вдосконалення навчання термінологічної лексики в процесі читання фахових текстів українською мовою відбувається в межах обраної галузі знання, спрямоване на формування вмінь працювати *з* науковою *літературою*, *навичок активного вживання* загальновживаної й *термінологічної* лексики у фахових дисциплінах і всіх видах мовленнєвої діяльності. Професійно спрямоване навчання читання літератури за фахом, ретельний відбір термінологічної лексики на кожному занятті відповідно до принципів, критеріїв, етапів, міжпредметної координації й основних цілей навчання сприяють оптимізації навчального процесу, роблять навчання термінологічної лексики в процесі читання професійно-орієнтованих текстів найбільш ефективним засобом підготовки іноземних студентів до подальшого оволодіння обраною професією.

Перспективним напрямом вивчення текстів за фахом у вищих навчальних закладах України є розроблення науково-педагогічних положень щодо створення й упровадження в навчальний процес немовних вищих шкіл України підручників, навчальних посібників українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : [учеб. пособие] / И. В. Арнольд. – М. : Высш. шк., 1991. – 140 с.

2. Герд А. С. Значение термина и научное знание / А. С. Герд // Науч.-техн. информация. – Сер. 2. – 1991. – № 10. – С. 1–4.

3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : [учеб. пособие для филол. специальностей вузов] / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.

4. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М. : Наука, 1971. – С. 7–67.

5. Крысенко Т. В. О научной терминологии на занятиях по русскому как иностранному / Т. В. Крысенко, Т. Е. Суханова // Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики : [материалы ежегод. междунар. конф. Екатеринбург, 7 февр. 2014 г. / Урал. гос. пед. ин-т]. – Екатеринбург, 2014. – Ч. II. – С. 67–73.

6. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.

7. Шелов С. Д. Еще раз об определении понятия «термин» / С. Д. Шелов // Вестник Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2010. – № 4 (2). – С. 795–799.

УДК 811.111:81`36

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ ІМЕННИКІВ ЗА ОЗНАКОЮ ЧИСЛА В СУЧАСНІЙ АНГЛІСТИЦІ

Тінкован О. С.
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

У статті подано комплексний аналіз наявних класифікацій іменників за граматичною ознакою числа. Особливу увагу приділено проблемі первинного поділу іменників, систематизації критеріїв поділу та виділеним на їх основі загальним класам.

Ключові слова: *клас іменників, числова ознака, критерій поділу, кінцевий зразок, змінювані та незмінювані іменники, раховані й нераховані іменники.*

Тинкован Е. С. Проблема классификации существительных по признаку числа в современной англистике. *Статья представляет собой комплексный анализ существующих классификаций существительных по грамматическому признаку числа. Особое внимание уделено проблеме первичного деления имен существительных, систематизации критериев деления и выделенным на их основе общим классам.*

Ключевые слова: *класс существительных, числовой признак, критерий деления, изменяемые и неизменяемые существительные, исчисляемые и неисчисляемые существительные.*

Tinkovan O. S. The problem of the classification of nouns on the basis of number feature in modern English studies. *The article presents a complex analysis of the existing classifications of nouns on the basis of the grammatical feature of number. A special attention is focused on the problems of the initial division of nouns, the systematization of division criteria and the singled out general classes of nouns.*

Key words: *class of nouns, number feature, division criterion, variable and invariable nouns, countable and uncountable nouns.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Поряд із функціонально-семантичною й когнітивною парадигмами, які зосереджені на розробленні категорії кількісності (квантитативності), у сучасній англістиці продовжує існувати системно-структурна парадигма, яка зводить феномен кількісності в мові виключно до граматичної категорії числа. Традиційний підхід до визначення категорії числа бере свій початок від Діонісія Фракійського (II ст. до н. е.) та існує донині. Згідно з ним, категорія числа позначає кількість предметів чи понять і базується на протиставленні формально виражених граматичних значень однини та множини.

Незважаючи на багаторічну історію вивчення й накопичений теоретичний і практичний матеріал, велика кількість питань, що стосуються числа, до сих пір є невирішеними. Так, серед учених досі не існує єдиного погляду на поділ іменників за числовою ознакою. Відсутність єдиної класифікації іменників за ознакою числа унеможливлює подальше вирішення таких важливих теоретичних проблем, як обсяг категорії числа, її функціонування в різних класах іменників, закономірності числової поведінки іменників, відношення між категорією числа та категорією рахованості тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над питанням поділу іменників за числовою ознакою працювали такі зарубіжні й вітчизняні мовознавці: Б. О. Ільїш (1971), І. Я. Блох (1983), Р. Квірк (1985), Н. О. Кобріна (1999), Р. Хадлстон (2002), А. Даунінг і Ф. Лок (2006), Л. М. Волкова (2009), Н. Г. Мінгазова (2012) та інші, однак сьогодні відсутній аналіз запропонованих ними концепцій.

Комплексний аналіз класифікацій іменників дасть змогу виділити загальноприйняті твердження, виявити найбільш суперечні питання, а також прогалини в окремих класифікаціях, на дослідження яких мають бути спрямовані зусилля майбутніх дослідників.

Мета статті полягає в детальному аналізі й зіставленні класифікацій іменників за числовою ознакою.

Завдання статті – 1) подати кількісний аналіз структури класифікацій; 2) подати якісний аналіз класифікацій, зокрема застосованих критеріїв поділу та виділених класів іменників; 3) визначити спільні тенденції в поділі іменників; 4) указати суперечливі місця в окремих класифікаціях; 5) окреслити перспективи подальших досліджень, виділити коло проблем, які потребують вирішення.

Матеріалом для аналізу слугували 15 кількісних класифікацій іменників, зібраних із теоретичних і практичних граматик сучасної англійської мови вітчизняних й зарубіжних авторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри те що всі класифікації відображають один і той самий аспект іменника – кількісний, усі вони навіть на поверховому, зоровому рівні аналізу виявляють значні відмінності. Так, глибина поділу в різних класифікаціях коливається від 2 до 4 рівнів, а ступінь розгалуженості – від 5 до 21 гілки. Кількість кінцевих зразків також демонструє значні розходження – від 5 до 15 кінцевих зразків. Розбіжності на поверховому рівні вимагають ретельного вивчення змістової частини класифікацій. Розпочнемо аналіз із визначальних складників будь-якої класифікації: родової одиниці (“genus summum”) і критеріїв поділу (“differentia”) [16, 282].

© Тінкован О. С. Проблема класифікації іменників за ознакою числа в сучасній англістиці

Так, ***клас іменників*** у всій його цілісності є родовою одиницею в 13 з 15 проаналізованих класифікацій. Це, зокрема, класифікації Р. Хадлстона et al. [12], Р. Квірка et al. [14], О. І. Смирницького [8], Б. О. Ільїша [3], М. Я. Блоха [2], І. П. Крилової й О. М. Гордон [6] та інших. Однак у класифікаціях Т. О. Барабаш [1], А. Даунінг і Ф. Лока [11] "genus summum" є класом ***загальних*** іменників. Оскільки класифікації, що охоплюють лише клас загальних іменників, не дають повної картини числової поведінки іменників, ми зараховуємо їх до групи «вузьких».

Проаналізовані класифікації можна поділити на дві групи: логічно стрункі класифікації, які опираються лише на один критерій поділу в межах одного рівня, та логічно вразливі класифікації, які опираються одночасно на кілька критеріїв на тому чи іншому рівні, тим самим порушуючи важливу вимогу формальної логіки до побудови класифікацій. Логічно вразливими, як свідчить аналіз, є більшість проаналізованих класифікацій (13 із 15 класифікацій), тоді ж як до логічно струнких можна зарахувати лише класифікації Л. М. Волкової [15] і М. Я. Блоха [2].

Найбільш показовим, на нашу думку, є ***перший рівень*** класифікацій, оскільки виділені на ньому класи дають найбільш загальне уявлення про поділ іменників за ознакою «число», є основою для подальшого поділу на більш специфічні групи. Так, у 8 з проаналізованих 15 класифікацій на першому рівні застосовано одиничний критерій поділу, тоді як у 4 класифікаціях – два критерії, а в 3 – три критерії поділу. Розглянемо ці критерії й виділені за їх допомогою класи ("species") детальніше.

У більшості класифікацій із одиничним критерієм поділу на першому рівні (5 класифікацій із 8) застосовується суто ***формальний*** критерій, у решті (3 класифікації з 8) – ***формально-семантичний*** критерій. При цьому варто зазначити, що формальний аспект у більшості таких класифікацій розуміється однаково – як здатність/нездатність іменника змінюватися за формами числа.

Розпочнемо аналіз із класифікацій, до першого рівня яких застосовано суто формальний критерій. Це, зокрема, класифікація О. І. Смирницького, який ділить іменники на два класи: клас іменників, що можуть мати обидві числові форми, і клас іменників, що мають лише одну числову форму [8, 122]. Н. О. Кобріна виділяє ті самі класи, що й О. І. Смирницький, проте для їх назв використовує терміни «змінювані» та «незмінювані» іменники ("variable nouns" та "invariable nouns") [5, 135–140].

В. Л. Каушанська також виділяє два класи іменників, проте поряд із класом іменників із двома формами числа дослідниця виділяє клас іменників, що вживаються лише у формі множини [4, 135–140]. Із цього можна зробити висновок, що В. Л. Каушанська, приймаючи за основу множину, вважає форми числа нерівноцінними. У результаті цього велика група іменників, які вживаються лише у формі однини, залишається поза увагою, що дає нам підстави вважати класифікацію В. Л. Каушанської et al. «вузькою».

На відміну від В. Л. Каушанської, О. І. Смирницького та Н. О. Кобріної, І. П. Крилова й О. М. Гордон виділяють одразу три класи іменників на першому рівні: іменники, що мають обидві форми числа, іменники, що вживаються лише в однині, іменники, що вживаються лише у множині [6, 131–132].

Принципово іншим трактуванням формального критерію вирізняється класифікація Дж. Ліча та Я. Свартвіка. Головним критерієм вони вважають не здатність/нездатність іменника змінюватися за формами числа, а **форму числа саму по собі**. Так, дослідники ділять іменники на клас іменників у формі однини ("singular nouns") і клас іменників у формі множини ("plural nouns") [13, 232]. Згідно з логікою такого підходу, один і той самий іменник, здатний змінюватися за формами числа, потрапляє в різних формах до різних класів. Оскільки загальноприйнятою в граматиці є думка, що число є словозмінною категорією, а числові форми – однією лексемою [8, 113–114], такий підхід порушує вимогу формальної логіки щодо відсутності перехрещувань різних класів на одному рівні класифікації.

Як бачимо, граматисти не мають єдиної думки щодо сутності формального критерію, який вони застосовують у своїх класифікаціях. Одні з них – їх більшість – розуміють його як здатність/нездатність іменника до варіювання форми, тоді ж як інші (Дж. Ліч і Я. Свартвік) розуміють під ним саму форму числа іменника – однину чи множину. Крім того, навіть під час застосування одного й того самого критерію – ми маємо на увазі здатність/нездатність іменника до варіювання форми – кількість виділених класів у дослідників відрізняється: вона коливається від 2 [4; 5; 8] до 3 класів [6]. При цьому спостерігається також нерівномірність значущості, яка надається певній формі числа: у класифікації В. Л. Каушанської форма множини є більш вагомою.

Перейдемо до аналізу класифікацій, на першому рівні яких застосовано **формально-семантичний критерій**. До цієї групи, зокрема, зараховуємо класифікацію Л. М. Черноватого, який виділяє класи «змінюваних» і «незмінюваних» іменників ("variable nouns" та "invariable nouns") на основі того самого **формального критерію**, що й попередні граматисти. Проте для позначення тих самих класів іменників лінгвіст додатково використовує терміни "count nouns" і "non-count nouns", що є свідченням паралельного застосування ще й **семантичного** критерію. Л. М. Черноватий не дає визначень термінам "count nouns" і "non-count nouns", а також не пояснює, якими семантичними рисами має володіти іменник-представник того чи іншого класу. Паралельне застосування термінів "variable/invariable" та "count/non-count" до одних і тих самих класів науковець обґрунтовує тільки тим, що нераховані іменники ("non-count nouns") мають лише одну форму, а отже, не змінюються за формами числа [9, 17–20]. Проте дещо далі Л. М. Черноватий наводить ще одну – узагальнену – таблицю, в якій включає до класу незмінюваних іменників ("invariable nouns") не лише цілу низку різних за формою іменників (власні іменники, іменники з однією формою числа, іменники із закінченням *-s*), а й субстантивовані прикметники [9, 23].

Формально-семантичний критерій на першому рівні знаходимо також у класифікації Т. О. Барабаш, проте, на відміну від попередніх авторів, дослід-

ниця застосовує його лише до загальних іменників, виділяючи такі їх класи: клас рахованих іменників і клас нерахованих іменників. При цьому дослідниця не дає жодного обґрунтування термінам «рахований/нерахований», не пояснює, які саме семантичні показники є підставою для зарахування іменника до того чи іншого класу, проте зазначає, що опозиція немаркованої однини та маркованої множини характерна лише для класу рахованих іменників [1, 17].

Дещо осібно, внаслідок своєї складності, завуальованості, стоїть у списку класифікацій із формально-семантичним критерієм класифікація М. Я. Блоха. У цій класифікації на першому рівні поділу застосовано критерій, який автор іменує **«квантитативна структура»** ("quantitative structure") іменника. Під нею автор розуміє постійну категоріальну ознаку ("constant categorial feature"), яка характеризує загальні квантитативні характеристики слова й напрямý пов'язана зі змінною характеристикою «число». Ця «категоріальна ознака» слугує підставою для поділу іменників на класи «рахованих» ("countable") та «нерахованих» ("uncountable") [2, 59]. Такий підхід особливий тим, що в ньому зроблено спробу трактування традиційної граматичної категорії числа з позицій понятійної категорії квантитативності, включення граматичної категорії числа до останньої.

Продовжимо аналіз і розглянемо ті класифікації, на першому рівні яких застосовано **два критерії** поділу. Так, у 2 із 5 таких класифікацій критеріями поділу є **формальні** й **семантичні показники** іменників, при цьому деякі класи виділені за допомогою формального критерію, тоді як решта – за допомогою семантичного. До таких, зокрема, належать класифікації Б. О. Ільїша [3] та Н. Г. Мінгазової [7].

Б. О. Ільїш, так само як й О. І. Смирницький, використовує **формальний критерій** здатності/нездатності іменника змінюватись за формами числа та ділить іменники на 2 класи: клас іменників із двома формами числа і клас іменників з однією формою числа. Окрім того, паралельно застосовуючи до того самого рівня **семантичний критерій** способу позначення групи об'єктів як єдиного цілого або як окремих індивідуумів, учений додатково виділяє підкласи **збірних** іменників ("collective nouns") і **множинних** іменників ("nouns of multitude") [3, 37–40]. Н. Г. Мінгазова використовує ті самі критерії, що й Б. О. Ільїш, виділяючи ті самі класи, за винятком класу іменників, що мають лише одну форму. Замість нього, дослідниця виділяє два окремі класи: іменники, що мають лише форму однини, та іменники, що мають лише форму множини [7, 31]. Це, так само як і у випадку класифікації Б. О. Ільїша, є грубим порушенням законів формальної логіки і призводить до перехрещування різних класів, оскільки збірні та множинні іменники також мають одну або дві форми числа, а отже, входять до класів, виділених за допомогою формального показника.

Ще однією класифікацією подібного типу є класифікація Р. Квірка et al., на першому рівні якої застосовано критерії **форми** й **узгодження**, проте, на відміну від класифікацій Б. О. Ільїша та Н. Г. Мінгазової, застосовано не вибірково, а **комбіновано**, для виділення кожного підкласу. Так, формальний критерій здатності/нездатності іменника мати обидві числові форми в комбінації з числовим показником узгоджуваного з іменником дієслова дає змогу поділити іменники на 3 класи: клас іменників, що змінюються за формами числа ("variable nouns"), клас іменників, що вживаються лише в однині ("singular invariable nouns"), і клас іменників, що вживаються лише в множині ("plural invariable nouns") [14, 297–298].

Розглянемо останню класифікацію в цій групі. Класифікація Л. М. Волкової виділяється на фоні решти специфічними критеріями поділу, а саме способом вираження опозиції **розчленованості/нерозчленованості** ("discreteness/indiscreteness"), і **гомогенністю числових форм**. У результаті дослідниця виділяє три класи іменників: клас, у якому опозиція розчленованості/нерозчленованості виражається негомогенними числовими формами; клас, у яких ця опозиція виражається лексично та синтаксично (іменники з лише однією числовою формою); клас із гомогенними числовими формами, в яких ця опозиція також виражається лексично та синтаксично [15, 103–104].

На жаль, дослідниця не пояснює, що саме вона має на увазі під термінами «розчленованість/нерозчленованість». Із окремих тверджень ми можемо зробити висновок лише про те, що нерозчленованість прирівнюється до нерахованості [15, 103–104], що, у свою чергу, дає змогу припустити, що під розчленованістю мається на увазі рахованість, а отже, «розчленованість/нерозчленованість» можна вважати **семантичним критерієм**.

Перейдемо до розгляду класифікацій, на першому рівні яких застосовано **три критерії** поділу. До таких ми зараховуємо класифікації Р. Хадлстона et al., А. Даунінг і Ф. Лока, а також класифікацію, розроблену колективом авторів підручника "Collins COBUILD English Grammar". Спільною характерною рисою цих класифікацій **є комплексний підхід до застосування критеріїв.**

Так, Р. Хадлстон і його колеги застосовують комбінацію **двох формальних** і **семантичного** критеріїв: наявність/відсутність в іменника обох числових форм, наявність/відсутність закінчення *-s* і числова семантика. На цій основі вчені виділяють 4 класи іменників: 1) іменники, що мають обидві числових форми ("nouns with both singular and plural forms"); 2) іменники із закінченням *-s*, які вживаються лише в множині ("plural-only nouns with *-s* ending"); 3) інші іменники, які вживаються лише в множині ("other plural-only nouns"); 4) іменники із закінченням -s, які вживаються лише в однині ("singular nouns with *-s* ending") [12, 340–345].

Як бачимо, граматисти залишають поза увагою досить численну групу іменників, які вживаються лише в однині, але не мають закінчення *–s*, зокрема це іменники, що позначають нераховану субстанцію: *milk, steel*. Отже, маємо підстави вважати класифікацію Р. Хадлстона et al. «вузькою».

Лінгвісти А. Даунінг і Ф. Лок теж ураховують **формальний** критерій наявності/відсутності в іменника обох числових форм, а також беруть до уваги

синтаксичні показники: узгодження іменника з числовою формою дієслова та сполучуваність із певними займенниками. Застосовуючи всі три наведені критерії до класу **загальних іменників**, дослідники виділяють 2 класи: клас рахованих іменників ("count nouns") і клас нерахованих іменників ("non-count nouns") [11, 405–406]. Як уже було сказано, ця класифікація не охоплює групу власних іменників, що дає підстави вважати її «вузькою».

Останньою ми розглянемо класифікацію, розроблену колективом авторів підручника "Collins COBUILD English Grammar". Згідно з поясненнями авторів, поділ іменників на першому рівні опирається на **формальний** і **синтаксичні** критерії, зокрема такі як наявність/відсутність у іменника форми множини, потреба іменника в означальному слові ("determiner") та узгодження з числовою формою дієслова. Застосовуючи ці критерії до класу іменників, дослідники виділяють **шість класів**, або, як їх називають самі автори, «типів» ("types") іменників, серед яких – раховані/нераховані іменники ("countable/uncountable nouns"), однинні/множинні іменники ("singular/plural nouns"), збірні іменники ("collective nouns") і власні назви ("proper nouns") [10, 28–29]. Однак коментарі в узагальненій таблиці не дають чіткого уявлення про механізм виділення певних підкласів і видову різницю ("differentia specifica") між ними. Так, для класу збірних іменників зазначено, що вони потребують дієслова в числовій формі однини або множини, що фактично стосується будь-якого іншого класу іменників, а тому ця ознака не може розглядатися як "differentia specifica". Отже, ця класифікація, як бачимо, теж не позбавлена певних недоліків.

Отже, вже перший рівень відібраних для аналізу класифікацій свідчить про повну відсутність одностайності серед лінгвістів у підході до поділу іменників за ознакою числа. Аналіз подальшого поділу на більш глибоких рівнях (починаючи з 2-го) демонструє ще глибші розходження. Розглянемо загальні тенденції та зосередимось на аналізі кінцевих зразків ("infima species").

Розпочнемо аналіз із тих класифікацій, на першому рівні яких застосовано формальний критерій здатності/нездатності іменника до варіювання форм (як самостійно, так і в комплексі з іншими критеріями), оскільки він є найбільш поширеним: застосований у 11 класифікаціях із 15 проаналізованих. Для більшості таких класифікацій характерним є виділення як "infima species" класу іменників, здатних змінюватися за формами числа [7], оскільки поділ для цього класу вичерпується вже на першому рівні. Винятками є класифікації О. І. Смирницького [8] і Б. О. Ільїша [3], Л. М. Черноватого et al. [9] і Р. Квірка et al. [14], автори яких уважають за потрібне продовжити поділ цього класу на другому рівні. Для класу іменників, у яких відсутня здатність змінюватися за формами числа, характерним є виділення таких кінцевих зразків, як абстрактні поняття, речовини ("substances") або матеріали ("materials") [1; 3; 5; 6; 11], іменники із закінченням *-ics* [1; 5; 6; 11; 12; 14], назви ігор і назви хвороб (із закінченням *-s*) [1; 5; 9; 12; 14]. Зазвичай граматисти виділяють перелічені кінцеві зразки в межах класу іменників, які вживаються лише у формі однини. Проте існують й альтернативні точки зору на числову належність деяких із цих груп. Так, В. Л. Каушанська зараховує групу іменників із закінченням *-ics* до класу іменників, що вживаються лише у формі множини [4, 28]. І. П. Крилова й О. М. Гордон зараховують до цього самого класу назви ігор [6, 132], а Б. О. Ільїш – назви хвороб і наук [3, 38].

Для класу іменників, які вживаються лише у формі множини, найпоширенішим є такий кінцевий зразок, як назви об'єктів, що складаються з двох частин [3; 4], за термінологією деяких авторів "bipartites" [12], «парні іменники» [1], "names of tools or articles of dress" [5].

Деякі вчені продовжують поділ цієї групи та виокремлюють 2 окремі зразки: назви одиниць одягу й назви інструментів [6; 9; 14]. Серед менш поширених кінцевих зразків – збірні іменники ("collective nouns") та іменники множинності ("nouns of multitude") [1; 5]. Групи з подібною ознакою знаходимо також у класифікаціях Р. Хадлстона et al. ("uninflected plural-only nouns") [12] і Р. Квірка et al. ("unmarked plural nouns") [14], однак відсутність загальноприйнятої термінології не дає змоги зробити висновок про тотожність якісного складу цих груп. Інші граматисти, зокрема Б. О. Ільїш [3], Н. Г. Мінгазова [7] і Л. М. Черноватий [9], виділяють збірні іменники та іменники множинності як окремі кінцеві зразки, які взагалі не входять до складу незмінюваних іменників.

В окремих класифікаціях знаходимо такий кінцевий зразок, як власні назви. Так, Л. М. Черноватий [9] і Т. О. Барабаш [1] виділяють групу власних назв у класі незмінюваних іменників в однині. У класифікації ж Р. Квірка et al. такі зразки наявні в обох класах незмінюваних іменників [14, 298]. В останньому випадку належність власної назви до однієї з виділених груп визначається її числовою формою. Н. О. Кобріна виділяє не два, а цілих три подібні зразки: два у класі незмінюваних іменників в однині й один у класі незмінюваних іменників у множині [5, 141]. При цьому дослідниця не дає чітких критеріїв зарахування іменників до тієї чи іншої групи, що унеможливлює розрізнення власних назв із закінченням *-s* у класі незмінюваних іменників в однині від аналогічної групи в класі іменників у множині.

Перейдемо до розгляду тих класифікацій, на першому рівні яких застосовано інші критерії поділу. Це, зокрема, класифікації Л. М. Волкової [15], М. Я. Блоха [2] та класифікація авторів підручника "Collins COBUILD English Grammar" [10].

Так, класифікації Л. М. Волкової й М. Я. Блоха мають багато спільних рис із розглянутими вище класифікаціями, оскільки застосовані цими вченими критерії на перших щаблях поділу, врешті-решт, зводяться до тієї самої здатності/нездатності іменника змінювати числову форму. Зокрема, Л. М. Волкова виділяє як кінцевий зразок клас іменників, у яких опозиція розчленованості/нерозчленованості виражається негомогенними числовими формами (тобто опозицією «однина – множина») [15, 103]. М. Я. Блох, так само як і Л. М. Черноватий, Р. Квірк та інші, про-

довжує поділ класу рахованих іменників. У класі іменників із формою однини (“Singularia Tantum”) ці лінгвісти виділяють такі традиційні кінцеві зразки, як абстрактні іменники, речовини (“materials”), назви ігор і наук, у класі ж іменників із формою множини – групи назв об’єктів, що складаються з кількох частин, і збірні іменники [2, 59–60; 15, 104].

У класифікації авторів підручника “Collins COBUILD English Grammar” більшість кінцевих зразків представлена класами, виділеними на першому рівні (раховані, однинні, збірні, власні іменники). Подальше розгалуження знаходимо лише в класах нерахованих (“uncountable nouns”) і множинних іменників (“plural nouns”). У класі нерахованих іменників ці вчені виділяють такі кінцеві зразки, як назви ігор, хвороб, навчальних дисциплін і деяких видів діяльності. У класі множинних іменників знаходимо лише два зразки: назви одягу й інструментів [10, 28–29].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, у спробах класифікувати іменники в межах категорії числа вчені звертаються до принципово різних критеріїв (до форми іменника, його семантики, його синтаксичних показників), часто застосовуючи два або три критерії одночасно, комплексно чи паралельно. Відсутність чітких визначень та усталеної термінології ще більше ускладнює розуміння принципів класифікації, в результаті чого досить важко визначити, чи є тотожними виділені класи рахованих/нерахованих іменників у класифікації М. Я. Блоха [2] та підкласи рахованих/нерахованих іменників у класифікації Т. О. Барабаш [1] або класи збірних іменників у класифікаціях підручника “Collins COBUILD English Grammar” [10] і класифікаціях Н. Г. Мінгазової [7] і Б. О. Ільїша [3]. Навіть під час використання начебто однакових критеріїв учені виділяють різні підкласи іменників, як, наприклад, у класифікаціях О. І. Смирницького [8] і В. Л. Каушанської et al. [4].

Як показує аналіз, загальною тенденцією є мінімальне розгалуження або його відсутність у класі іменників, яким притаманна класифікаційна ознака (здатність змінювати форму числа), тоді як у класах, де ця ознака відсутня (незмінювані або нераховані іменники), розгалуження продовжується вглиб на кілька рівнів. У результаті класам іменників із відсутньою класифікаційною ознакою притаманна більша різноманітність кінцевих зразків.

Окрім цього, погляди вчених частково сходяться щодо необхідності виділення певних кінцевих зразків у класах змінюваних і незмінюваних іменників (назви ігор, хвороб, навчальних дисциплін/іменники із закінченням *-ics*, назви об’єктів, що складаються з кількох частин, збірні та множинні іменники), однак при цьому, як показує матеріал, часто-густо вони зараховують їх до різних класів. Перспективним видається дослідження співвідношень формальних і семантичних показників у впливі на первинний поділ іменників, а також подальше вивчення закономірностей числової поведінки в класах незмінюваних іменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Т. А. Грамматика английского языка / Т. А. Барабаш. – М. : ЮНВЕС, 2001. – 256 с.
2. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка: [учеб. для студ. филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. пед-вузов] / М. Я. Блох. – М. : Высшая шк., 1983. – 383 с.
3. Ильиш Б. А. Строй современного английского языка : [учеб. по курсу теор. грамматики для студ. пед. институтов] / Б. А. Ильиш. – 2-е изд. – Ленинград : Просвещение, 1971. – 367 с.
4. Грамматика английского языка : [пособ. для студ. пед. институтов] / [В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова, Е. В. Прокофьева и др.]. – 5-е изд. – М. : Айрис-пресс, 2008. – 384 с.
5. Грамматика английского языка. Морфология. Синтаксис : [учеб. пособ. для студ. пед. институтов и университетов] / [Н. А. Кобрина, Е. А. Корнеева, М. И. Оссовская, К. А. Гузеева]. – СПб. : Союз, 1999. – 496 с.
6. Крылова И. П. Грамматика современного английского языка : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / И. П. Крылова, Е. М. Гордон. – 9-е изд. – М. : Книжный дом «Университет»: Высшая школа, 2003. – 448 с.
7. Мингазова Н. Г. Категория числа имен существительных в современном английском языке : [монография] / Н. Г. Мингазова. – Казань : КФУ, 2012. – 103 с.
8. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1959. – 440 с.
9. Практична граматика англійської мови з вправами : [посіб. для студ. вищих закл. освіти] / [Л. М. Черноватий, В. І. Карабан, І. Ю. Набокова та ін.]. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – Т. 1. – 276 с.
10. Collins COBUILD English Grammar. – Third Edition. – Glasgow : HarperCollins Publishers, 2011. – 918 p.
11. Downing A. English Grammar: A University Course / A. Downing, P. Locke. – Second Edition. – Abingdon : Routledge, 2006. – 640 p.
12. Huddleston R. The Cambridge Grammar of the English Language / R. Huddleston, Geoffrey K. Pullum. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 1842 p.
13. Leech G. A Communicative Grammar of English / G. Leech, J. Svartvik. – Third Edition. – Routledge, 2003. – 304 p.
14. A Comprehensive Grammar of the English Language / [R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik]. – New York : Longman, 1985. – 1792 p.
15. Volkova L. M. Theoretical Grammar of Modern English: Modern Approach / L. M. Volkova. – К. : Освіта України, 2009. – 256 p.
16. Bunnin N. The Blackwell Dictionary of Western Philosophy / N. Bunnin, J. Yu. – Oxford : Blackwell Publishing, 2004. – 722 p.

УДК 811.111: 81'26: 347.78.034

TRANSLATING CULTURE: FOREIGNIZATION VS DOMESTICATION

Tkachuck T. I.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

The article discusses the concept of foreignization and domestication strategies in translation as a mechanism of rendering cultural issues and realities of the source text in the target text. The main attention is focused on the analysis of the role of foreignization and domestication strategies as the means of adequate translation of extralinguistic elements of the source text into target text as seen by theorists and practitioners of modern translyatology.

Key words: *translation, source text, target text, culture, cultural realities, translation strategies, forenization, domestication.*

Ткачук Т. І. Переклад культури: стратегії форенізації та доместикації. *У статті розглянуто поняття перекладацьких стратегій форенізації та доместикації як механізму трансляції культурних особливостей і реалій вихідного тексту в цільовий текст. Увагу сфокусовано на аналізі бачення ролі й потенціалу стратегій форенізації та доместикації як способів адекватного перекладу екстралінгвальних елементів вихідного тексту теоретиками і практиками сучасних транслятологічних студій.*

Ключові слова: *переклад, вихідний текст, цільовий текст, культура, культурні реалії, перекладацькі стратегії, форенізація, доместикація.*

Ткачук Т. И. Перевод культуры: стратегии форенизации и доместикации. *В статье рассматривается понятие переводческих стратегий форенизации и доместикации в качестве механизма трансляции культурных особенностей и реалий исходного текста в целевой текст. Внимание сконцентрировано на анализе видения роли и потенциала стратегий форенизации и доместикации как способов адекватного перевода экстралингвальных элементов исходного текста теоретиками и практиками современного переводоведения.*

Ключевые слова: *перевод, исходный текст, целевой текст, культура, культурные реалии, переводческие стратегии, форенизация, доместикация.*

Problem statement and substantiation of relevance of its consideration. Adequate translation strategies chosen for the conveyance of cultural elements have long been a point at issue in modern translation studies, the two major being foreignization and domestication. Nonetheless, both of them have given ground for discussion since their emergence in translation studies. As for a truly successful translation, **biculturalism** is even more important than **bilingualism**, since words only have meanings in terms of cultures in which they function [7, 27].

Translation is aimed at transferring the information represented in one language into another one [2, 574]. And while the transfer of language symbols is the primary tool of translation, the communication between cultures via giving the insight into one culture to the speakers of another language, hence the representatives of another culture, is no less the task of translation.

Analysis of the last researchers and publications. Therefore, it is not a mere change from one language into another, but also the introduction of one culture into another, which undoubtedly makes translation a creative work. In the past decade both theorists and practitioners of translation have conducted a series of research on various aspects of foreignization and domestication in literary translation (G. M. Anderman, M. Baker, M. Cowie, M. Cronin, M. F. Esposito, L. Hickey, T. I. Kovalevska, O. A. Matsera, E. A. Nida, M. Rogers, G. Saldanha, M. Shuttleworth, Ch. R. Taber, H. Tonkin, L. Venuti).

© Tkachuck T. I. Translating culture: foreignization vs domestication

Therefore, the **aim** of this paper is to explore these two strategies, summarizing and analyzing the scholars' views on the potential of domestication and foreignization for translating cultural connotations and realities.

The **topicality** of the article is determined by the penetration of globalization processes in all spheres of human activities making multiculturalism and multilingualism the new reality of human communication and interaction, which in the field of translation is, on the one hand, mirrored in the demand of the readers to receive high-quality comprehensive translation, embracing all the aspects of the original language and culture the text has been created in, and on the other – the willingness and preparedness of the translators to use all available resources to provide the readers with such a translation.

Presentation of the main research material. Adequate translation should aim at the comprehension of the message of the original which is defined as the total meaning of a discourse, the concept and feeling, which the author intends the reader to understand and perceive [1, 19]. Whereas culture can be defined as a complex of beliefs, attitudes, values, and rules which a group of people share. It is the way of life and its manifestations that are peculiar to a community that uses a particular language as its means of expression [4, 39].

The concept that language influences perception of the world goes back to the works of Wilhelm von Humboldt, whose ideas about the close connection of language and thought (or using his term, mind), the active role of language in thought construction and the reflection in language of the world outlook of nations were

interpreted by his followers as the existence of a particular linguistic world standing between consciousness and the real world, reaching its peak with the formulation of Sapir-Whorf hypothesis, known also as the linguistic relativity theory [9, 56].

The notion of culture is crucial to considering the implications for translation and, disregarding the differences in opinion as to whether a language presents a part of culture or not, the two notions seem to be inseparable. Researching the issue of correspondence in translation, E. A. Nida confers equal importance to both linguistic and cultural differences between the SL and the TL and concludes that differences between cultures may cause more severe complications for the translator than do differences in language structure [7, 130]. Cultural parallels often provide a common understanding despite significant formal shifts in the translation.

The beliefs, attitudes, values, and the rules of the source language audience need to be mirrored in the target discourse in order to be properly understood by the people sharing a different set of beliefs, attitudes, values, and rules. On the other hand, as the language people use reflects the culture, to be more specific, their community culture is revealed by its social conventions, norms and social appropriateness, the culture both emancipates and constrains people's activities socially, historically and metaphorically [4, 83]. It is can be put in the following way: language is the transmitter for culture and culture is the fertile ground on which language evolves and develops. To understand a language, one must know well about its culture and vice versa.

In recent years, strong emphasis has been made on cultural factors in translation as an activity of intercultural communication. Through the prism of communication theory, translation is a way of conveying messages and exchanging information. To be more precise, it is intercultural communication between the author and the translator, and between the translator and the readers of the target language [3, 97].

Each language group has its own culturally specific features, that don't have equivalents in other languages, thus presenting a challenge for the translator. One way to resolve this challenge is to employ domestication and foreignization strategies presenting the two sides of the same method.

The best distinguished difference between the two main translation strategies was made by an American scholar Lawrence Venuti, who put it in the following way "you can bring the author back home" or just "send the reader abroad" [10, 46]. Roughly explained, **foreignisation** is based on retaining the **culture-specific** items of the original: **personal names, national cuisine, historical figures, streets** or **local institutions** whereas **domestication** focuses on **minimizing the strangeness** of the foreign text for the target readers by introducing the **common** words used in the target language instead of providing readers with foreign terms [10, 28].

Foreignization is a source-culture-oriented translation which is aimed at translating the source language and culture into the target one in order to keep a kind of exotic flavor [5, 80]. Foreignization as a term used by Venuti can also be defined to represent the type of translation in which a TT is produced deliberately departing from target conventions by preserving some foreignness of the original [10, 27]. Whereas domestication refers to the translation oriented to the target culture in which unusual or unfamiliar to the target culture expressions are transmuted and replaced by familiar ones so as to make the translated text easy for understanding for the target readers. Schuttleworth and Cowie define domestication as a term adopted by Venuti to describe the translation strategy employing a lucid, fluent style in order to minimize the foreignness of the foreign text for TL readers [8, 144].

The debate on free and literal translation is mirrored in the duality of foreignization and domestication. While literal translation focuses mainly on how to keep the form of the source language without distorting its meaning, free translation holds that different languages have different cultural connotations and forms of expression, and when the form hinders translation, free translation should be applied. Free translation method pursues elegance and intelligibility of the version at the expense of the form of the source language [2, 370].

Translator's employing literal translation method are basically ignoring the formal elements of the target language at times sacrificing the comprehensibility of the target language text in the pursuit to keep the similarity of form of the source text. Nonetheless, literal translation is not to be confused with mechanical or dead translation, while at times keeping the form of the original text is crucial to convey the author's connotations, intentions and implications.

It is fair to say, that the two methods and the two strategies correlate: literal translation emphasizes linguistic and stylistic features of the original text, while at times giving up clarity and coherency of the language, thus complicating understanding of the content for the target readers [3, 160]. The readers may find such a translation a bit unusual if not to say uncomfortable for reading, while free translation and domestication focus on the target audience, presenting smooth coherent sentences, familiar expressions and cultural phenomena rendered, which contributes to the fact that the target readers hardly realize that they are dealing with a translated from another culture text [3, 146]. Thus, foreignization and domestication present a pair of new translation strategies more intricate and inclusive than literal and free translation methods focusing primarily on cultural factors in translation.

A language reflects the culture of a society, not only in its choice of vocabulary, but also in its syntax and way of organizing ideas. In single context world, the author communicates with the source text readers who share the same cultural background knowledge with him/her [8, 54]. Therefore, they can co-operate with each other in the process of communication quite harmoniously. But the process of translation often breaks this harmony. Translation is displaced and disjoined communication [6, 68]. In translation, the original text is deprived of its context and the information it carries is encoded in an entirely different language with an entirely different context. The reader may not be able to meet the expectation of the author, thus there comes information gap [5, 24]. The translator's job is to fill this gap and harmonize the communication.

The translator needs to understand beliefs, attitudes, values, and the rules of the SL audience in order to adequately understand the ST and faithfully translate it for people who have a different set of beliefs, attitudes, values, and rules. And since each language group has its own culturally specific features, that don't have equivalents in other languages the interpreter or translator should rely on the ways to create occasional equivalents and to render equivalent-lacking units. That's when the translator has to decide, which strategy – domestication or foreignization – to apply. The most common ways within the two strategies seem to be the following:

1) using long words – imitating in target language the forms of the SL word or word combinations. By this technique using transcription of transliteration exclusively is understood;

2) transcription of transliteration and explication of their genuine nationally specific meaning;

3) using a descriptive explanation to convey the meaning of the ST unit;

4) translating componential parts and additional explanation of units of the nationally-bound lexicon;

5) using appropriate substitutes or semantic analogy, i.e. words with similar meaning, which is extended to convey information;

6) by ways of word for word translation;

7) using all kinds of lexiial transformation modifying the meaning of a SL word [6, 69].

Conclusion from this research and prospect. To conclude, it should be stated that successful translating of the source text into the target text is crucial to rendering its full and comprehensive meaning. This can be accomplished via employing a number of translation strategies and techniques, among which the most productive as well as controversial seem to be foreignization and domestication, presenting the two extremes in ways of rendering the source text into a target language: the former focusing on preserving the cultural authenticity of the ST in the TL, while the latter reshaping the TT in the following way as to make it sound natural in the SL.

This, however, doesn't mean that domestication obstructs the penetration of a foreign culture into the native one, nor does it mean that foreignization always translates the culture of a SL in the TT more successfully. It just means that in accordance with the readers' needs and capacit1ies as well as the communicative needs and intentions of the author translator has two different options of rendering cultural realities at his hand. Further investigations into the topic seem fruitful in the aspect of researching the best suitable strategy of rendering specific cultural realities and equivalent-lacking units in various languages.

REFERENCES

1. Anderman G. Translation Today: Trends and Perspectives / G. Anderman, M. Rogers. – Multilingual Matters, 2003. – 232 p.
2. Baker M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies / M. Baker, G. Saldanha. – Routledge, 2009. – 704 p.
3. Cronin M. Translation and Globalization / M. Cronin. – Routledge, 2012. – 190 p.
4. Faull K. Culture and translation / K. Faull. – Bucknell University Press, 2004. – 171 p.
5. Hickey L. The Pragmatics of Translation / L. Hickey. – Multilingual Matters, 1998. – 24 p.
6. Kovalevska T. Translation equivalency through the prism of linguistic picture of the world / T. Kovalevska, O. Matsera // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)» : [зб. наук. праць]. – Дрогобич, 2016. – № 6. – С. 67–70.
7. Nida E. The Theory and Practice of Translation/ E. Nida, Ch. Taber. – BRILL, 2003. – 218 p.
8. Shuttleworth M. Dictionary of Translation Studies / M. Shuttleworth, M. Cowie. – Routledge, 2014. –252 p.
9. Tonkin H. The Translator as Mediator of Cultures / H. Tonkin, M. Esposito. – John Benjamins Publishing, 2010. – 201 p.
10. Venuti L. Translation Changes Everything: Theory and Practice / L. Venuti. – Routledge, 2013. – 271 p.

УДК 811.112.2'373.23

ПРИНЦИПИ ВИДІЛЕННЯ ЯДРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ (НА МАТЕРІАЛІ ІМЕННИКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Федірчик І. Я.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Статтю присвячено принципам виокремлення ядра лексико-семантичного поля найменувань осіб у сучасній німецькій мові. Особливу увагу приділено недиференційованим ознакам ядерних іменників лексико-семантичного поля позначення осіб з архісемою «людина».
Ключові слова: *ядро лексико-семантичного поля, іменники, позначення осіб, сема, архісема.*

Федирчик И. Я. Принципы выделения ядра лексико-семантического поля наименований лиц (на материале имен существительных немецкого языка). *Статья посвящается принципам выделения ядра лексико-семантического поля наименований лиц в современном немецком языке. Особое внимание уделено недифференцированным признакам ядерных существительных лексико-семантического поля обозначения лиц с архисемой «человек».*
Ключевые слова: *ядро лексико-семантического поля, имя существительное, обозначение лиц, сема, архисема.*

Fedirchyk I. Ya. Allocation principles of core lexical-semantic field of the names denoting people (based on modern German nouns). *The article dwells on the problems of core fields and lexical-semantic field of the names denoting people in modern German language. Special attention is focused on the allocation of undifferentiated features of lexical-semantic field of nouns denoting persons. The seme „man" stands in our study as archisememe.*
Key words: *core field, lexical-semantic groups and fields, nouns denoting people, seme "man", archisememe.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики є дослідження лексики у вигляді семантично-інтегрованих частин – лексико-семантичних полів (далі – ЛСП). Традиційна структура лексико-семантичного поля «центр – периферія» здатна відобразити основний словниковий фонд мови. У сучасній лінгвістиці ЛСП визначається як ієрархічна структура, яка складається з великої кількості лексичних одиниць, що об'єднані спільним інваріантним значенням [2, 5]. Основою для об'єднання слів у ЛСП слугують словесні асоціації, які відображають зв'язки між предметами в навколишньому світі. Об'єднані в такий спосіб слова мають щонайменше одну спільну семантичну ознаку, спільну сему, яку прийнято називати інтегральною ознакою [6, 75]. На думку А. М. Кузнєцова, інтегральна ознака має: 1) об'єднувати однорідні лексичні одиниці; 2) задавати певну орієнтацію ЛСП, яке базується на ній; 3) мати обмежену семантику, щоб ЛСП, ядром якого вона стане, мало доступну для розгляду кількість одиниць [6, 78]. Щодо структури ЛСП, то на це питання в мовознавців існує кілька поглядів. Так, А. А. Уфімцева вважає, що семантична структура поля складається з ядра, центра й периферії [14, 139]. Ядро поля представлене спільною семою (гіперсемою), тобто семантичним компонентом вищого ладу, що організовує навколо себе семантичне розгортання поля. Центр поля складається з одиниць, які мають інтегральне, спільне з ядром диференційне значення, натомість периферія поля включає одиниці, які найбільш віддалені від ядра [14, 141]. Периферійні одиниці можуть мати контекстуальні значення та зазвичай вступають у контакт з іншими семантичними полями, утворюючи лексико-семантичну безперервність мовної системи. На думку З. Д. Попової, структура лексико-семантичного поля складається з ядра, ближньої й дальньої периферії [12, 162]. До ядра лексико-семантичного поля зазвичай належать високочастотні, стилістичні та функціонально-нейтральні одиниці, а до ближньої периферії – менш частотні, однозначні, конкретні за значенням лексеми, які, як правило, майже не залежать від контексту. Дальню периферію утворюють низькочастотні, багатозначні лексеми, що мають яскраву семантику, можуть належати до інших ЛСП, мають зазвичай одну функціональну сему, яка семантично залежить від контексту [12, 162].

Актуальність дослідження полягає у спробі описати й уналежнити ядро поля на матеріалі іменників на позначення осіб, які є досить важливим у кількісному та якісному аспектах пластом лексики в будь-якій мові. Системно-ідеографічне дослідження іменників на позначення осіб, а також аналіз номінацій людини в семантичному аспекті дають змогу виявити закладений у номінаційному потенціалі багатий заряд соціальної та культурної інформації й отримати уявлення про особливості менталітету етносу – творця цих номінацій.

Об'єктом аналізу слугує ядро поля іменників на позначення осіб у сучасній німецькій мові й особливості його побудови.

Метою статті є встановлення особливостей побудови та семантичних характеристик ядра поля найменувань осіб у сучасній німецькій мові.

© Федірчик І. Я. Принципи виділення ядра лексико-семантичного поля найменувань осіб (на матеріалі іменників сучасної німецької мови)

Завдання статті – 1) визначити теоретико-методологічне підґрунтя ядра поля номінацій осіб; 2) охарактеризувати принципи виділення ядра поля та його складових елементів; 3) проаналізувати особливості вживання ядра поля номінацій осіб; 4) виокремити лексеми зі значенням недиференційованих найменувань людини.

Матеріалом дослідження слугують 10 282 найменувань осіб у сучасній німецькій мові, виокремлених із тлумачного словника німецької мови Duden [17, 2112].

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою виокремлення ядра ЛСП найменувань людини в німецькій мові використано метод словникових дефініцій. Ми виходимо з положення про те, що значення слова має когнітивний характер – воно складається з компонентів (сем), які репрезентують у мовленні деякі комунікативно-релевантні когнітивні ознаки, що становлять зміст концепту. І саме через аналіз сем і семем ми отримуємо доступ до сфери ідеального в мові, «уловлюємо» концепти. Концептуальний аналіз дає реальну змогу простежити, як і якою мірою знання мови віддзеркалює знання людини про світ через тлумачення в словникових дефініціях [8].

Спільною категоріальною семою для виділення семантичних груп у полі найменувань людини «назви осіб» є сема «людина», яка значною мірою впливає на характер диференційних сем, задаючи певні аспекти уточнення значення. Типові диференційні семи можна визначити відповідно до «прототипових імен параметрів» (термін Ю. Д. Апресяна [1, 472]) – діяльність, властивість, характеристика, соціальна належність, місце проживання тощо. Сема «людина» виступає в дослідженні як архісема.

Архісема – це найбільш загальна, абстрактна сема в структурі значення, яка зараховує предмет до певного класу. Вона спільна для певного лексико-семантичного поля чи тематичної групи (час, погода, переміщення, почуття тощо). Наприклад, архісемою значення іменника *чоловік* є сема *людина*, *ведмідь – тварина*, *літак – літальний апарат* тощо [4, 91; 5, 111; 10, 64–65; 13, 53–60]. Під диференційними семами розуміємо складники конкретного лексичного значення, тобто диференційні семи розрізняють значення порівнюваних слів. Вони називають окремі ознаки предмета, конкретизують архісему й зараховують предмет номінації до певного виду. Іншими словами, диференційні семи значення слова відповідають «формальному поняттю», під яким розуміється той мінімум найбільш загальних і водночас найбільш характерних ознак, які необхідні для виділення та розпізнавання предмета [3, 18; 7, 78].

У роботі ми дослідили структуру ЛСП найменувань осіб у німецькомовній картині світу. У структурі ЛСП можна виділити такі частини:

1) ядро поля, представлене родовою семою-компонентом, навколо якого розгортається поле;

2) центр поля, яке складається з одиниць, які мають інтегральне, спільне з ядром і між собою значення;

3) периферію поля, що містить одиниці, найвіддаленіші за своїм значенням від ядра. Периферійні слова характеризуються найменшою частотністю. Вони деталізують і конкретизують основне значення поля.

Щоб охарактеризувати ядро поля, ми відібрали найбільш часто вживані значення, пов'язані з недиференційованим найменуванням людини, а саме: *Person, Mensch, Mann, Persönlichkeit, Individuum*. При цьому ми брали до уваги тільки денотативні або концептуальні компоненти значення, а конотативні, стилістичні, афективні, колокативні й тематичні складники на цьому етапі аналізу не враховувалися.

Когнітивно-семантичний аналіз проводився за допомогою дефініційного та контекстуального методів. Проаналізовано словникові дефініції недиференційованих найменувань людини, розглянуто автентичні контексти вживання досліджуваних одиниць. Матеріалом слугували тексти корпусу COSMAS II і приклади з тлумачного словника німецької мови. З огляду на семантичну структуру лексем, установлено інтегральні ознаки цього синонімічного ряду. На основі аналізу частотності найменувань осіб удалось глибше зрозуміти їх семантичну структуру, оскільки наявність або відсутність певних сем у структурі одиниці зумовлює вживання слова в певному оточенні. Важливою умовою для висування кожного положення слугувала рекурентність, тобто неодноразова поява лексеми з однаковим значенням у різних контекстах.

Для ядра характерні беззнаковість, нейтральність, висока частота вживання. Оскільки ядро є лексичним вираженням смислів, або семантичних ознак, воно може замінити кожен із членів парадигми, будучи представником усієї парадигми. Як ядерну можна обрати будь-яку лексему, яка цікавить дослідника. У нашому випадку для визначення ядерної лексеми семантичного поля номінацій людини логічним буде зупинитися на лексемі "Mensch". Проте дефініційний і компонентний аналіз словникових статей показав, що лексема "Mensch" у тлумаченні іменників на позначення осіб трапляється майже так само часто, як і лексеми *Person* «особа», *Mann* «чоловік», *Persönlichkeit* «особистіть», *Individuum* «індивідуум». Саме на основі цих лексем ми виокремили наше семантичне поле, яке налічує 10 282 іменники на позначення людини. Усі вказані лексеми є недиференційованими найменуваннями людини, тобто лексичними одиницями з узагальненим значенням, які позначають людей без указівки на вікові, інтелектуальні, зовнішні, соціальні та професійні характеристики. Ці лексеми повністю відповідають неформальним критеріям виділення ядра поля: їх семантика є ширшою, ніж семантика периферійних лексем, і вони володіють, за даними інтернет-порталу [16], широкою комбінаторністю (пор. [6, 77]). Так, усі ці лексеми зустрілися в тексті більше ніж тисячу разів на корпус текстів обсягом близько 5 млн. слововживань. За спадом появи досліджувані лексеми розміщені так: *Mann* (154 000 слововживань), *Mensch* (44 000), *Person* (32 000), *Persönlichkeit* (7 000), *Individuum* (1 200). Проте за появою в тлумаченнях словникових статей вони представлені більш-менш рівномірно, що й дає нам змогу виділити ці лексеми як ядро семантичного поля найменувань осіб. Це означає, що семантичне

ядро найменувань осіб у німецькій мові є поліцентричним. Розглянемо, як його ядерні лексеми характеризують людину. Заради зручності опису результатів використаємо слово *людина* в максимально загальному значенні «жива істота, яка володіє даром мислення й мови» без урахування додаткових значень і конотацій.

Лексеми *Mensch* «людина», *Person* «особа», *Mann* «чоловік», *Persönlichkeit «*особистіть», *Individuum* «індивідуум» є багатозначними. Так, слово *Mensch* має чотири значення (у тому числі *Individuum, Person, Persönlichkeit*) [18], а лексема *Person* – п'ять значень, серед яких – *Mensch, Persönlichkeit, Figur, Gestalt, weibliche Person.*

Іменник на позначення особи *Mann* має чотири значення, в яких згадані такі лексеми та словосполучення: *erwachsene männliche Person*, *Ehemann*, *Lehns- und Gefolgsleute*. Фамільярно лексема *Mann* може вживатись як грубе звертання до іншої людини.

Під час аналізу ми звернули увагу також на слово *Persönlichkeit*, яке в тлумачному словнику німецької мови Duden має три значення: а) низка особистісних (притаманних характеру чи індивідууму) особливостей певної людини; б) людина з особливою поведінкою та характером; в) особа, котра відіграє в суспільстві провідну роль [18, 2112].

Лексема *Individuum* теж представлена чотирма значеннями: 1) (розм.) людина як жива істота з властивими їй особливостями; 2) (грубе) сумнівна особа; 3) (біологія) рослина чи тварина як представник певного виду; 4) (хімія) найменша частинка будь-якого виду.

Семантичний аналіз ядра лексико-семантичного поля найменувань осіб показав, що більшість мовних знаків несуть концептуальний зміст, пов'язаний із ключовими соціальними й біологічними ознаками людини. До структури значення одиниць входять такі семи, як «біологічний вид *Homo sapiens*», «представник соціуму», співвіднесеність одиничного представника цих груп із самою групою та ознаки, через які здійснюється така співвіднесеність. Іншими словами, ядро досліджуваної лексико-семантичної групи об'єктивує необхідні сутнісні характеристики, щоб зарахувати об'єкт до класу «людина».

Згідно з результатами контекстуально-семантичного аналізу, в основі загального ментального уявлення про людину в німецькій мові лежить протиставлення двох ознак: класифікація, або ж належність референта до певної групи чи класу, та індивідуалізація, тобто виокремлення з певного класу. Під час об'єктивації в конкретних мовних знаках до цих двох основоположних компонентів додається параметр, за яким відбувається зарахування людини до деякого класу або виділення її з подібного класу. Цей параметр зазвичай збігається з домінантним семантичним компонентом тієї чи іншої одиниці. Аналіз семантичної структури лексем показав, що інтегральною ознакою цього синонімічного ряду є належність до виду *Homo sapiens*, що передбачає наявність біологічних характеристик, необхідних для зарахування живої істоти до людського роду. Домінантною ознакою таке значення виявляється в лексемі *Mensch* «людина». Концептуальна структура, об'єктивована цією одиницею, відрізняється класифікаційним характером, тому що під час номінування об'єкт зараховується до групи або класу, що володіє властивістю «представник виду *Homo sapiens*». У багатьох контекстах, у котрих ужита ця лексема, підкреслюється відмінність людини від решти живого та неживого світу, що й виражається в наявності певних біологічних характеристик, притаманних тільки людині. "*Fakt ist jedenfalls: Der* ***Mensch*** *braucht andere Lebewesen schon für den Erhalt des Ökosystems in dem er lebt"* (Quelle: www.recklinghaeuser-zeitung.de, 2011-01-21).

Лексема *Mensch* дуже часто є «базовою» для словникових дефініцій іменників на позначення осіб. Тлумачний словник Duden подає чотири значення для слова *Mensch*: а) жива істота, здатна до логічного мислення та мовлення, яка може приймати рішення й усвідомлювати свої дії; б) людська істота, індивідуум; в) певна особа, особистість; г) (грубе) звертання із виявом здивування, переляку чи захоплення. Значення (а) характеризує людину як суспільну істоту, значення (б) та (в) наголошують на людині як на конкретній особистості. Належність до певного суспільства передбачає відповідність референта основним зовнішнім, особистісним, поведінковим, морально-етнічним, культурним та іншим характеристикам певного суспільства, а також визнання людини повноправним членом суспільства (з боку інших громадян). У частотному словнику за редакцією Е. Матера [19, 692] наведено 60 складених слів з означальним словом – *Mensch*. Окремі приклади відображають особливі людські схильності й задатки, як-от: *Verstandesmensch* «людина, котра керується розумом», *Gefühlsmensch* «особа, яка керується почуттями», *Triebmensch* «імпульсивна людина». Деякі позначення критично відображають особливості характеру та поведінки людей: *Ellbogenmensch* «пробивна людина», *Gewaltmensch* «особа, схильна до насилля». Приклади описують людину за її діяльністю: *Maschinenmensch* «людина-робот», *Büromensch* «бюрократ», *Kulturmensch* «культурна людина». При цьому важливо також згадати про позитивну або ж негативну оцінку людини, як-от: *Ausnahmemensch* «виняткова людина», *Durchschnittsmensch* «пересічна людина», *Dutzendmensch* «людина без індивідуальності», *Herdenmensch* (нег.) «людина як стадна істота», *Übermensch* «надлюдина». Можна також виокремити лексеми, котрі характеризують людину як представника певної епохи: *Urmensch* «первісна людина», *Höhlenmensch* «печерна людина», *Vorzeitmensch* «людина доісторичних часів», *Renaissancemensch* «людина епохи Відродження», *Barockmensch* «людина епохи Бароко».

Тлумачний словник німецької мови Duden дає приклади 30-складених найменувань осіб із визначальним словом *Mensch*, які позначають передусім збірні поняття й колективні групи людей: *Menschengruppe* «група людей», *Menschenrasse* «раса людей», *Menschenmenge* «натовп», *Menschenstrom* «потік людей», *Menschenschlange* «черга людей», *Menschheit* «людство». Лексема "Mensch" може вказувати також на конкретну особу:

Menschenfreund «друг людини», *Menschenkind* «дитина», *Menschenhasser* «людиноненависник».

Як уже зазначалося вище, належність до біологічного роду *Homo sapiens* є інтегральною ознакою досліджуваного семантичного поля, тому далі доцільно звернути особливу увагу на диференційні семи, які визначають відмінні особливості кожної з досліджуваних одиниць у системі мови. Згідно з результатами аналізу, крім лексеми *Mensch*, класифікаційним значенням володіє лексема *Mann*. На відміну від указівки на належність до біологічного виду, лексема *Mann* «чоловік» позначає належність референта до соціуму. Слово *Mann* у гендерно-недиференційованому значенні вживалося на більш ранньому етапі розвитку німецької мови, в той час, коли жінка ще не сприймалась суспільством як особистість у силу культурно-історичних особливостей епохи. Це позначилося й на семантиці лексеми *Mann*: «один типовий представник соціуму», як-от: "*Der Mann könnte frei handeln, indem er glaubt, was für ihn gut, oder was schlecht gewesen sei"* [20]. Отже, лексема *Mann* несе в собі значне соціокультурне навантаження, що підтверджується її частотою вживання в художніх текстах, а також у прислів'ях і фразеологізмах (у фразеологічному словнику Дуден представлені 35 прислів'їв і 92 фразеологічні одиниці з компонентом *Mann*), як-от: *"Ein **Mann**, ein Wort: Ein weiterer Charakterzug eines Mannes, der in der Lage ist, eine ernsthafte Partnerschaft zu führen, ist es, sein Wort zu halten"* [18].

Беручи до уваги дослідження з історії мови, німецький дослідник П. Браун наголошує на тому, що одиниці *Mensch* і *Mann* характеризуються мовною спорідненістю і спільним походженням, адже у французькій та англійській мовах чітко видно, що лексема *Mensch* утворена від лексеми *Mann*: "homme", "man" – *Mann, Mensch* [15, 3].

Лексема *Person* подібна до лексеми *Mensch* соціальною співвіднесеністю, оскільки її референт також належить до певного соціуму. Істотною відмінністю є значення індивідуалізації, виділення з множини. Така індивідуалізація може відбуватися за низкою параметрів: деякі тимчасові властивості об'єкта, особлива роль у ситуації або належність до особливої групи (в останньому випадку лексема *Person* зазвичай визначена атрибутом, що вказує на мікросоціум). На відміну від *Mensch*, одиниця *Person* об'єктивує уявлення про людину як про унікальну особистість, яка володіє індивідуальністю. "*Dieses übergeordnete Sein ist Person, weil der Mensch Person ist und alles, was dem Menschen übergeordnet ist, dann auch (mindestens) Person sein muss – sonst wäre es nicht übergeordnet*" (www.mainpost.de, 2011-01-12).

Лексема *Persönlichkeit* «особистість» – ще одна одиниця, що індивідуалізує представників людського роду в рамках якогось окремого соціуму. Основною відмінною рисою цієї лексеми є наявність конкретнішого, ніж в інших ядерних лексемах, значення «сукупність рис характеру і якостей, які відрізняють певну людину від інших». Цим іменником позначають людину, що посідає особливе місце в суспільстві через її сприйняття соціумом як кращої у своєму роді, у своїй професії, діяльності, належності до тієї чи іншої соціальної спільноти. Таке трактування можливе завдяки наявності елемента оцінки в структурі значення лексеми, який і відрізняє її від інших синонімів, насамперед від схожої за семантикою одиниці *Person*. Лексемі *Persönlichkeit* властиве вживання з атрибутами, що вказують на професію або сферу діяльності: "*Als Generaldirektor der EU-Statistikbehörde war er der ranghöchste österreichische EU-Beamte und somit eine zentrale Persönlichkeit Österreichs in der Europäischen Union*" (Journal.at, 2011-01-17).

Останній із вивчених синонімів – *Individuum* – схожий за набором семантичних компонентів на одиницю *Person*. Проте ієрархічний розподіл цих компонентів у рамках значення дещо відрізняється: на перший план структури виходить «одиничність, відособленість», на відміну від набору соціально-релевантних ознак, що домінують у значенні лексеми *Person*. Це підкреслюється великою кількістю контекстів, у яких реалізується протиставлення однієї людини групі осіб: "*Er glaubte, dass jeder einzelne Mensch mit dem Funken der Vernunft geboren wird, und dass aus diesem Funken, wenn man ihn kultiviert und entwickelt, ein Genie werden kann, dass man aus jedem Individuum ein Genie machen kann*" (www.solidaritaet.com, 2011-01-24). Референт одиниці *Individuum* належить до певного суспільства як окремий його представник, причому володіє правовою відповідальністю – це ще один диференційний компонент значення лексеми, який відрізняє її від інших одиниць.

З метою спрощення порівняння отриманих результатів зведемо дані по семантичній структурі лексем *Mensch, Mann, Person, Individuum і Perönlichkeit* у таблицю (див. таблицю 1). Таке подання матеріалу допоможе не лише унаочнити семантику кожного окремого синоніма, а й простежити подібності й відмінності між ними. Колонки наведеної нижче таблиці відображають структуру кожної з лексем. Компоненти, що входять до її складу, відзначені знаком ■ навпроти відповідної семи. Символ ◘ указує на основну диференційну ознаку в семантиці одиниці; семи, що мають другорядне значення в семантичній структурі, позначені (■).

Як уже було зазначено вище, вказані недиференційовані одиниці є стилістично нейтральними, проте, згідно з даними національного корпусу німецької мови [16] і тлумачного словника німецької мови [18], кожна з вивчених лексем тяжіє до того або іншого функціонального стилю: *Mensch* – до розмовного стилю, трапляється також у науковому стилі; *Person* – до розмовного й наукового стилів (до соціально-гуманітарної галузі); *Mann* – до мови художньої літератури; *Individuum* – до офіційно-ділової та наукової мови; *Persönlichkeit* – до публіцистики. Така стилістична належність зумовлена особливостями конкретних одиниць, закладеними в їх семантичній структурі. Так, домінування семи «представник виду *Homo sapiens*» у лексемі *Mensch* визначає частотність уживання слова в природничо-наукових і філософських текстах. Щодо лексичної одиниці *Individuum*, то під час реалізації компонента «наявність правової відповідальності» вона тяжіє до офіційно-діло-

Таблиця 1

Семантична структура лексем зі значенням недиференційованого найменування людини

Семантичний компонент \ Лексема	Mensch	Person	Individuum	Mann	Persönlichkeit
Біологічний вид Homo sapiens	◘	■	■	■	■
Належність до всієї сукупності	■			■	
Виділення із сукупності (індивідуалізація)		■	■		■
Представник соціуму	■	■	■	◘	■
Типовість для певної множини	■	(■)	(■)	■	
Своєрідність		■			■
Виділення за певним критерієм		◘			■
Одиничність, уособлення	■		◘		■
Наявність правової відповідальності			■		
Соціальна значимість				◘	
Оцінність (позитивна)					■

вого мовлення, а в значенні одиничного представника суспільства – до наукового стилю. Варто також зазначити, що вивчена підсистема стилістично нейтрального найменування людини є структурованою понятійною галуззю, однак вона є не повною. Підгрупа лексем *Mensch, Mann, Person, Persönlichkeit, Individuum* є лише ядром більшої системи. Це ядро добре диференційовано семантично, але його відрізняє конотативна бідність одиниць. Ядро семантичного поля доповнюється лексемами вторинної номінації, розмовними та сленговими одиницями, які близькі або тотожні за своїм значенням до лексеми *Mensch*, але водночас володіють експресивністю.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Загальна кількість досліджуваних найменувань людей становила 10 282 лексичних одиниць. Ядро семантичного поля найменувань людей у німецькомовній картині світу є поліцентричним і включає недиференційовані назви людини *Mensch, Mann, Person, Persönlichkeit, Individuum.* Вони несуть концептуальний зміст, пов'язаний із ключовими соціальними та біологічними ознаками людини, а також об'єктивують систему концептуальних ознак, що ґрунтуються на протиставленні загального й індивідуального. Інтегральною ознакою ядра семантичного поля номінацій людини є належність до виду *Homo sapiens*, що передбачає наявність біологічних характеристик, необхідних для зарахування живої істоти до людського роду. Домінантною ознакою таке значення виступає в лексемі *Mensch* «людина». Індивідуалізація виражається у виділенні із соціуму завдяки тимчасовим властивостям, за деякою роллю в ситуації, належністю до мікросоціуму (об'єктивується в одиниці *Person*), завдяки соціальній значущості (реалізується в лексемі *Persönlichkeit*), а також через одиничність або наявність правової відповідальності (*Mann, Individuum*). Перспективним уважаємо дослідження ядра поля найменувань осіб у різних мовах і їх зіставлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян В. Ю. Языковая картина мира и системная лексикография / В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян, Е. Э. Бабаева. – М. : Языки славянских культур, 2006. – 912 с.
2. Вердиева З. И. Семантическое поле в современном английском языке : [учебное пособие для педагогических институтов] / З. И. Вердиева. – М. : Высшая шк., 1986. – 120 с.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Эдиториал УРСС, 2014. – 264 с.
4. Кійко С. В. Омонімія в мові і мовленні : [монографія] / С. В. Кійко. – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. – 544 с.
5. Кійко С. В. Німецько-українська міжмовна омонімія : [монографія] / С. В. Кійко. – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. – 434 с.
6. Кузнецов А. М. Структурно-семантические параметры в лексике / А. М. Кузнецов. – М. : Наука, 1980. – 160 с.
7. Левицький В. В. Лексикологія німецької мови / В. В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2014. – 392 с.
8. Селивестрова О. Н. Труды по семантике / О. Н. Селивестрова. – М. : Языки славянской культуры, 2010. – 259 с.
9. Серебренников Б. А. О материалистическом подходе к явлениям языка / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1983. – 319 с.
10. Степанов Ю. С. Номинация, семантика, семиология (Виды семантических определений в современной лексикологии) / Ю. С. Степанов // Языковая номинация (общие вопросы) / под ред. Б. А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой. – М. : Наука, 1977. – 360 с.
11. Стернин И. А. Контрастивная лингвистика: проблемы теории и методики исследования / И. А. Стернин. – М. : АСТ Восток-Запад, 2007. – 288 с.
12. Попова З. Д. Полевые структуры в системе языка / З. Д. Попова. – Воронеж, 1989. – 162 с.

13. Потапова С. Ю. Номинация лица в обиходном дискурсе : [монография] / С. Ю. Потапова. – Ярославль : МУБиНТ, 2003. – 281 с.

14. Уфимцева Н. В. Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты / Н. В. Уфимцева : [сб. статей]. – М. ; Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2004. – 344 с.

15. Braun P. Personenbezeichnungen / der Mensch in der deutschen Sprache / P. Braun. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1997. – 157 S.

16. COSMAS II: Corpus Search, Management and Analysis System. Das Portal für die Korpusrecherche in den Textkorpora des Instituts für Deutsche Sprache [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.ids-mannheim.de/cosmas2/projekt/hilfe/dbanfrage.html.

17. Doleschal U. Movierung im Deutschen / U. Doleschal. – München : Lincom Europa, 1992. – 85 S.

18. Duden. Deutsches Universalwörterbuch: das umfassende Bedeutungswörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. – Mannheim : Dudenverlag, 2011. – 2112 S.

19. Mater E. Rückläufiges Wörterbuchs der deutschen Gegenwartssprache / E. Mater. – 6-e unveränd. Auflage. – Leipzig : Bibliogr. Inst. Verlag, 1989. – 692 S.

20. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache [Electronic Ressource]. – Access mode : http://wortschatz.uni-leipzig.de/.

УДК 811.161.2

ЕПІДИГМАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ КОНЦЕПТУ *СМЕРТЬ*: РЕСПОНДЕНТНА ОЦІНКА

Федорюк Л. В.
Донецький національний університет імені Василя Стуса

У статті розглянуто методи вільного й спрямованого асоціативного експерименту на прикладі концепту СМЕРТЬ. Подано особливості епідигмальних ознак його номінантів. Виявлено найбільш стійкі й частотні асоціації, пов'язані з концептом СМЕРТЬ.

Ключові слова: *асоціація, асоціативне поле, вільний асоціативний експеримент, спрямований асоціативний експеримент, мовна картина світу.*

Федорюк Л. В. Эпидигматические признаки концепта СМЕРТЬ: респондентная оценка. *В статье рассмотрены методы свободного и направленного ассоциативного эксперимента на примере концепта СМЕРТЬ. Представлены особенности эпидигматических признаков его номинантов. Выявлены наиболее устойчивые и частотные ассоциации, связанные с концептом СМЕРТЬ.*

Ключевые слова: *ассоциация, ассоциативное поле, свободный ассоциативный эксперимент, направленный ассоциативный эксперимент, языковая картина мира.*

Fedoriuk L. V. Epidigmatic features of the concept DEATH: respondent assessment. *The article is focused on the methods of free and directed associative experiment based on the concept DEATH. The features of epidigmatic features of its nominees has been presented. The most stable and frequency associations which are associated with the concept DEATH have been identified.*

Key words: *association, associative field, free, directed associative experiment, language picture of the world.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Асоціативність – одна із суттєвих ознак концепту як когнітивної одиниці. Концепт – це ментальне утворення, що поєднує пов'язані з певним явищем поняття, уявлення, знання, асоціації, переживання, частина яких утворює інваріантне колективно вироблене й поняттєво структуроване оформлене ядро, а інші – індивідуальну змінну периферію. Т. В. Попова слушно зазначає: «Концепт як одиниця структурованого знання має визначену, але не жорстку організацію: він складається з компонентів (концептуальних ознак), які утворюють різноманітні концептуальні шари» [7, 62].

Ці шари перебувають у відношеннях похідності, зростання абстрактності кожного наступного рівня, отже, концепт може отримувати польовий опис – у термінах ядра та периферії. Периферію утворюють слабо структуровані предикації, які відображають інтерпретацію концептуальних ознак і їх сполучень у вигляді тверджень, установ свідомості, зумовлених менталітетом носіїв мови.

Епідигмальні відношення, без урахування яких неможливо ґрунтовно й вичерпно охарактеризувати семантику слова, – асоціативно-дериваційні зв'язки між словами за формою і змістом [3, 276]. О. О. Потебня говорить про асоціативність як важливий чинник формування лексико-семантичних зв'язків: «Асоціативність полягає в тому, що різнорідні сприйняття не знищують взаємно свою самостійність, а, залишаючись самі собою, зливаються в одне ціле» [8, 136].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методом асоціативного експерименту послуговуються вітчизняні (О. І. Горошко, Т. Ю. Ковалевська, Д. І. Терехова, Т. Є. Недашківська, С. В. Мартінек та ін.) й зарубіжні (О. О. Залевська, Ю. М. Караулов, І. І. Овчиннікова, Є. В. Тарасов, Н. В. Уфімцева та ін.) вчені. Твердження про важливість методу асоціативного експерименту в дослідженні мовної картини світу знаходимо в студіях В. А. Маслової: «Асоціативний експеримент правомірно вважається методикою, пристосованою до великої кількості різноманітних досліджень, адже асоціативні реакції – це осередок сутностей, за допомогою яких респонденти показують розуміння слова» [6, 152]. Актуалізуючись в експерименті, слово-стимул реалізує, окрім своїх прямих і переносних значень, потенційну інформацію про можливості його сполучуваності. Респондентові пропонується низка слів-стимулів, які обираються залежно від кола досліджуваної проблеми. Асоціація на стимул є першою реакцією у вигляді слова, словосполучення, речення, невербальних позначок тощо. Н. В. Уфімцева вважає: «Яким великим не був би список використаних в експерименті слів-стимулів, він усе одно призводить до одного трибу мовної свідомості для певної культури – ключових для цього світогляду концептів у їх співвідношенні один із одним» [10, 154].

Мета статті – окреслити особливості епідигмальних ознак концепту СМЕРТЬ, спираючись на результати вільного й спрямованого асоціативного експерименту.

Завдання статті – експлікувати особливості епідигмальних ознак номінантів концепту СМЕРТЬ, проаналізувавши та узагальнивши результати вільного і спрямованого асоціативного експерименту; статистично подати найбільш частотні реакції, з огляду на польову організацію концепту СМЕРТЬ.

© Федорюк Л. В. Епідигмальні властивості концепту *СМЕРТЬ*: респондентна оцінка

Теоретичне значення роботи полягає в уточненні ролі когнітивних факторів асоціативного експерименту у формуванні, структуруванні та функціонуванні української когнітивно-мовної картини світу (на прикладі концепту СМЕРТЬ), установленні ступеня універсальності й специфічності різних видів асоціативного експерименту.

Новизна студії мотивована тим, що вперше здійснено моделювання асоціативного поля концепту СМЕРТЬ на основі даних вільного й спрямованого асоціативного експерименту та його лінгвістичний опис.

Виклад основного матеріалу дослідження. Асоціативний експеримент справедливо вважається методом когнітивного та лігнвокультурологійного дослідження, оскільки асоціативні реакції вказують на розуміння лексеми носієм певної мовної культури. Особливістю такого експерименту є те, що він дає вагомі результати для характеристики асоціативних смислових зв'язків і можливість детально дослідити семантичне поле слова-стимулу (для нашої роботи – імені концепту СМЕРТЬ). Результати асоціативних експериментів допомагають досліднику з'ясувати, як саме та які мовні форми лінгвокультура накладає на сприйняття навколишньої дійсності.

Відомі два види найбільш використовуваних асоціативних експериментів – вільний і спрямований. Спрямований асоціативний експеримент полягає в обмеженні експериментатором можливих відповідей респондентів, наприклад, вибір певної частини мови, синтаксичної одиниці тощо. Під час проведення вільного асоціативного експерименту респондентові пропонується низка стимулів, кожному з яких має відповідати реакція, не зумовлена ані формою, ані змістом, ані способом вираження.

За умовами вільного асоціативного експерименту, респондентам запропоновано записати реакції на подані слова-стимули, серед яких було слово *смерть* (усього пропонувалося 30 слів різної семантики). Спрямований асоціативний експеримент обмежував відповіді частиною мови – прикметником. Для встановлення вікового статусу концепту СМЕРТЬ ми поділили опитуваних на три групи: 1) **11–17 років** (*учні 8–11 класів* ЗОШ № 2, ЗОШ № 9, ЗОШ № 14 м. Донецьк, ЗОШ № 1, ЗОШ № 3, ЗОШ № 11 м. Костянтинівка Донецької області, ЗОШ № 112, ЗОШ № 127 м. Київ, ЗОШ № 5 м. Тернопіль. Кількість опитаних – 467 осіб, тобто 37%); 2) **18–25 років** (*студенти I–V курсів* Донецького національного університету ім. В. Стуса, Донецького училища олімпійського резерву ім. С. Бубки, Костянтинівського індустріального технікуму, Донбаської державної машинобудівельної академії, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Кількість опитаних – 550 осіб, тобто 43%); 3) **26–65 років** (учителі, викладачі загальноосвітніх шкіл Донецької, Київської, Львівської областей, письменники, користувачі мережі "Facebook". Кількість опитаних – 272 особи, тобто 20%). Загальна кількість інформантів – 1 309 осіб. Період проведення експериментів – 2010–2017 рр.

1. Вільний асоціативний експеримент.

На підставі семантичної спільності асоціати респондентів першої вікової групи (11–17 років) поділені на дванадцять тематичних груп (далі – ТГ), сформованих на основі семної спорідненості компонентів (перший показник – кількість реакцій, другий показник – відсоток відповідей групи. Погрішність розрахунків – 7,54%): 1) СТРАХ (13,24%): страх (37 – 7,9%), страшно (11 – 2,4%), найстрашніше (9 – 1,9%), жах (2 – 0,4%), жахлива (3 – 0,64%); 2) НЕПРИРОДНА СМЕРТЬ (13,48%): убивати (20 – 4,28%), убивство (4 – 0,86%), небезпека (9 – 1,9%), самогубство (6 – 1,3%), накласти руки (2 – 0,4%), війна (10 – 2%), хижак (1 – 0,2%), кров (3 – 0,64%), утопитися (1 – 0,2%), зброя (7 – 1,5%), куля (1 – 0,2%); 3) ЖИТТЯ (16,7%): життя (13 – 2,8%), народження (5 – 1%), перехід в інший світ (7 – 1,5%), інше життя (28 – 6%), не життя (2 – 0,4%), кінець життя (14 – 3%), вічність (10 – 2%); 4) СУБКУЛЬТУРИ (0,8%): емо (2 – 0,4%), готи (1 – 0,2%), скінхеди (1 – 0,2%); 5) ВІК (2,9%): бабуся (2 – 0,4%), дід (2 – 0,4%), вік (1 – 0,2%), старість (9 – 1,9%); 6) КОЛІР (3,24%): чорний колір (3 – 0,64%), червоний (1 – 0,2%), блідість (11 – 2,4%); 7) СПОКІЙ (12,14%): спокій (23 – 4,9%), сон (21 – 4,5%), тиша (8 – 1,7%), покійник (3 – 0,64%), полегшення (1 – 0,2%), небуття (1 – 0,2%); 8) ПРИРОДНА СМЕРТЬ (6,6%): людина помирає (1 – 0,2%), смертельна хвороба (7 – 1,5%), кінець (22 – 4,7%), зима (1 – 0,2%); 9) ГОРЕ (11,26%): горе (26 – 5,6%), траур (4 – 0,86%), плакати (10 – 2%), сльози (11 – 2,4%), розлука (2 – 0,4%); 10) ПОТОЙБІЧЧЯ (9,7%): холод (9 – 1,9%), янгол (8 – 1,7%), Рай (6 – 1,3%), Пекло (4 – 0,86%), невідомість (3 – 0,64%), темрява (6 – 1,3%), душа (10 – 2%); 11) РИТУАЛ (4,9%): могила (14 – 3%), квіти (7 – 1,5%), священик (2 – 0,4%); 12) СИМВОЛ (4,5%): коса (6 – 1,3%), кістлява (13 – 2,8%), череп (1 – 0,2%). Поза тематичними групами зафіксовано одну відповідь – алгебра (1 – 0,2%) (див. діаграму 1).

Поділ реакцій респондентів другої вікової групи (18–25 років) на слово-стимул *смерть* вербалізований такими угрупуваннями асоціатів: 1) СТРАХ (13,1%): страх (34 – 6,2%), найстрашніше (12 – 2,2%), жах (21 – 3,2%), відчай (6 – 1%), лякатися (3 – 0,5%); 2) НЕПРИРОДНА СМЕРТЬ (16,3%): загибель (21 – 3,8%), убивати (11 – 2%), убивство (16 – 2,9%), убивця (3 – 0,5%), суїцид (2 – 0,4%), війна (22 – 4%), кров (5 – 0,9%), утопитися (1 – 0,2%), зброя (2 – 0,4%), знищення (2 – 0,4%), зникнення (1 – 0,2%), страта (2 – 0,4%), аборт (1 – 0,2%); 3) ЖИТТЯ (17%): перехід в інший світ (19 – 3,5%), нове життя (25 – 4,5%), кінець життя (28 – 5%), вічність (19 – 3,5%), безмежність (3 – 0,5%); 4) ПРИРОДНА СМЕРТЬ (3,9%): старість (18 – 3,3%), вік (2 – 0,4%), онкологія (1 – 0,2%); 5) КОЛІР (3,3%): чорний (11 – 2%), блідість (7 – 1,3%); 6) СПОКІЙ (9,1%): спокій (15 – 2,7%), сон (17 – 3%), тиша (9 – 1,6%), покійник (2 – 0,4%), полегшення (2 – 0,4%), небуття (6 – 1%); 7) ГОРЕ (10,5%): горе (21 – 3,2%), страждання (4 – 0,7%), нещастя (5 – 0,9%), траур (3 – 0,5%), сльози (28 – 5%), вдова (1 – 0,2%); 8) ПОТОЙБІЧЧЯ (15,6%): небо (10 – 1,8%), холод (12 – 2,2%), Бог (9 – 1,6%), Рай (8 – 1,5%), Пекло (7 – 1,3%), Аїд (2 – 0,4%), Танатос (1 – 0,2%), невідомість (8 – 1,5%), темрява (11 – 2%), душа (9 – 1,6%), дух (8 – 1,5%); 9) РИТУАЛ (6,7%): могила (22 – 4%), квіти (9 – 1,6%), церква (5 – 0,9%), кремація (1 – 0,2%); 10) СИМВОЛ (4,3%): коса

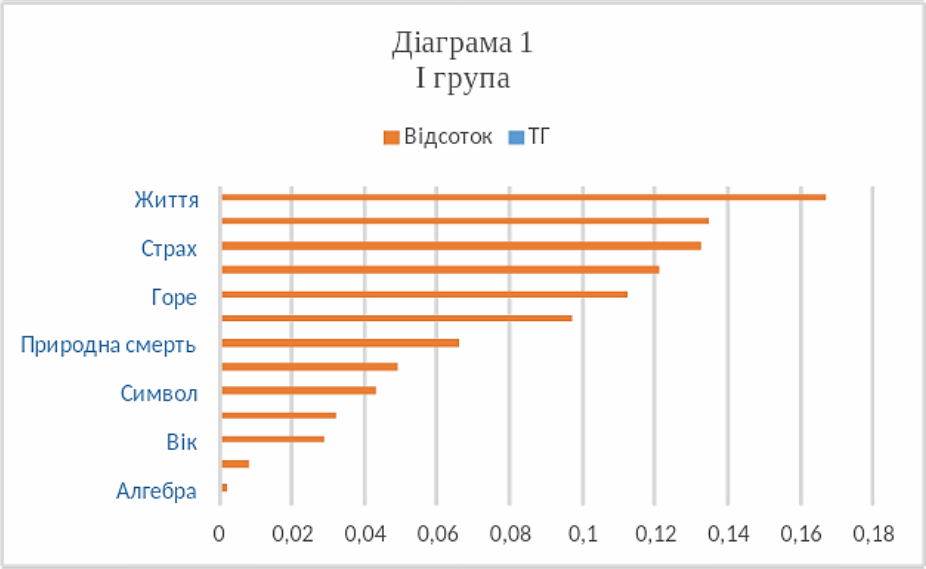
Діаграма 1
І група
Відсоток
ТГ
Життя
Страх
Горе
Природна смерть
Символ
Вік
Алгебра
0
0,02
0,04
0,06
0,08
0,1
0,12
0,14
0,16
0,18

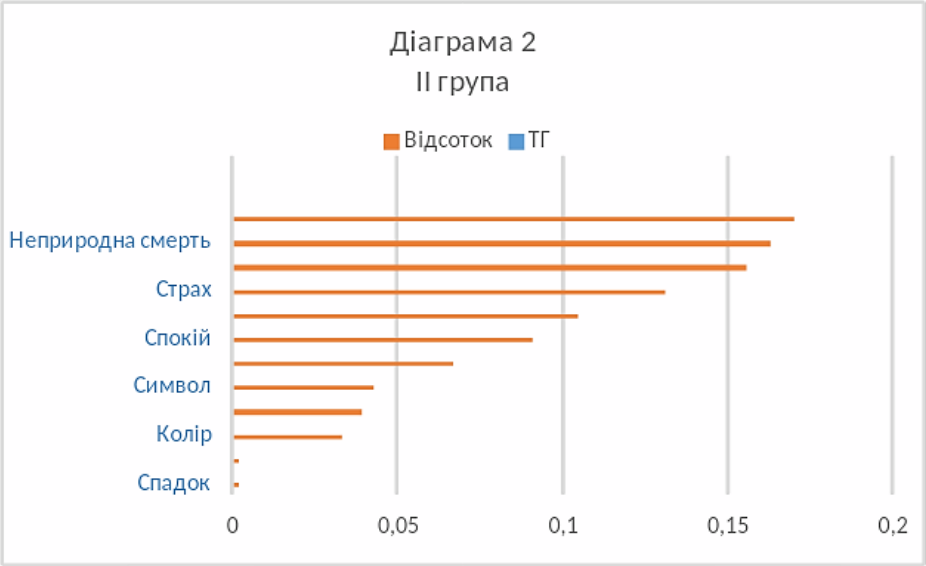
Діаграма 2
ІІ група
Відсоток
ТГ
Неприродна смерть
Страх
Спокій
Символ
Колір
Спадок
0
0,05
0,1
0,15
0,2

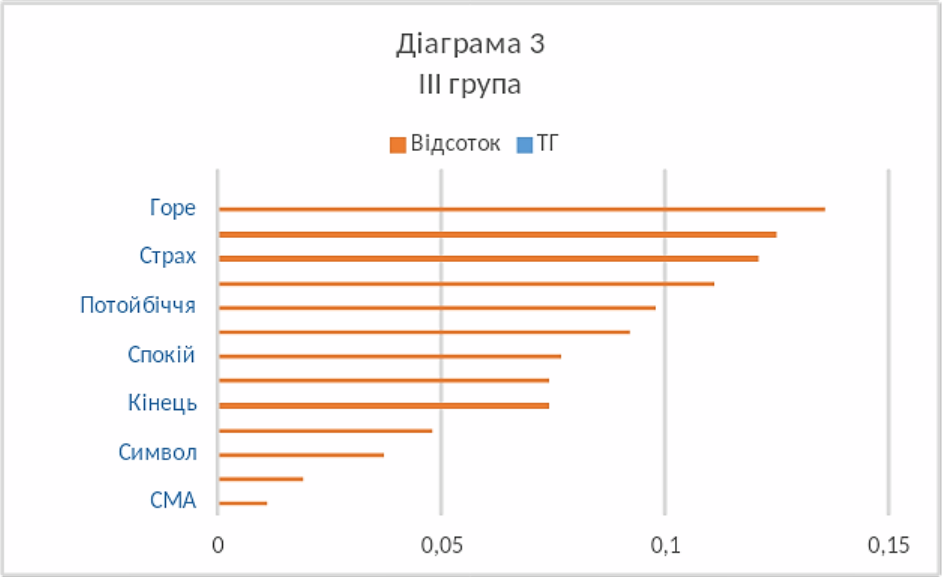
Діаграма 3
ІІІ група
Відсоток
ТГ
Горе
Страх
Потойбіччя
Спокій
Кінець
Символ
СМА
0
0,05
0,1
0,15

(17 – 3%), скелет (6 – 1,3%). Поза тематичними групами перебувають асоціати *спадок* (1 – 0,2%), *морг* (1 – 0,2%) (див. діаграму 2).

Поділ асоціатів найстаршої вікової групи (26–65 років) має такий вигляд: 1) ЖИТТЯ (9,2%): життя (12 – 4,4%), народження (3 – 1,1%), любов (1 – 0,4%), безсмертя (3 – 1,1%), відродитися (1 – 0,4%), радість (1 – 0,4%), світло (2 – 0,7%), доля (2 – 0,7%); 2) СТРАХ (12,1%): страх (21 – 7,7%), жах (6 – 2,2%), зло (3 – 1,1%), неминучість (3 – 1,1%); 3) РИТУАЛ (12,5%): могила (8 – 2,9%), в труну (1 – 0,4%), кладовище (4 – 1,5%), морг (3 – 1,1%), прах (2 – 0,7%), поминки (2 – 0,7%), некролог (1 – 0,4%), ложе (2 – 0,7%), похорон (3 – 1,1%), траур (3 – 1,1%), земля (4 – 1,5%), хрест (1 – 0,4%); 4) КІНЕЦЬ (7,4%): кінець (13 – 4,8%), труп (2 – 0,7%), фініш (3 – 1,1%), безвихідь (1 – 0,4%), агонія (1 – 0,4%); 5) НЕПРИРОДНА СМЕРТЬ (11,1%): загибель (8 – 2,9%), убивство (4 – 1,5%), війна (6 – 2,2%), суїцид (2 – 0,7%), зброя (2 – 0,7%), постріл (1 – 0,4%), убивця (1 – 0,4%), аварія (1 – 0,4%), знищення (2 – 0,7%), наркоман (1 – 0,4%), вибух (1 – 0,4%), покараний (1 – 0,4%); 6) ХВОРОБА (7,4%): хвороба (10 – 3,7%), СНІД (2 – 0,7%), рак (5 – 1,8%), інсульт (1 – 0,4%), горілка (1 – 0,4%), палити (1 – 0,4%); 7) СПОКІЙ (7,7%): спокій (7 – 2,6%), сон (10 – 3,7%), тиша (2 – 0,7%), небуття (2 – 0,7%); 8) ГОРЕ (13,6%): горе (9 – 3,3%), біль (7 – 2,6%), утрата (2 – 0,7%), страждання (15 – 5,5%), порожнеча (1 – 0,4%), сльози (3 – 1,1%); 9) ПОТОЙБІЧЧЯ (9,8%): Пекло (5 – 1,8%), Рай (3 – 1,1%), янгол (1 – 0,4%), холод (3 – 1,1%), Бог (8 – 2,9%), душа (5 – 1,8%), дух (2 – 0,7%); 10) ЧАС (4,8%): час (4 – 1,5%), вічність (8 – 2,9%), осінь (1 – 0,4%); 11) ВІК (4,4%): вік (7 – 2,6%), старість (5 – 1,8%); 12) СИМВОЛ (3,7%): коса (4 – 1,5%), скелет (3 – 1,1%); 13) ПОЛІТИЧНО МАРКОВАНІ АСОЦІАТИ (1,9%): Путін (1 – 0,4%), Майдан (3 – 1,1%), теракт (1 – 0,4%); 14) СОЦІАЛЬНО МАРКОВАНІ АСОЦІАТИ (1,1%): суд (1 – 0,4%), спадок (2 – 0,7%). Реакції поза тематичними групами – пологи (1 – 0,4%), чорний колір (4 – 1,5%) (див. діаграму 3).

Лінгвокогнітивний аналіз мовних реакцій реципієнтів, отриманих у результаті вільного асоціативного експерименту, дає змогу дійти висновку, що досліджуваний концепт в уявленні різних вікових груп, носіїв української мови, загалом збігається й лише в окремих випадках має індивідуальний характер. Наприклад, сприйняття слова-стимулу *смерть* серед представників третьої групи репрезентовано більш розгалуженою системою асоціатів порівняно з першими двома. Поряд із випадками щодо повного кількісного збігу реакцій, що належать до ТГ (*страх, життя, горе, потойбіччя*), ідентифіковано групи асоціатів (наприклад, *субкультури* – 1 вікова група, *соціально* й *політично марковані асоціати* – 3 вікова група), в яких більшість відповідей належить найстаршій групі респондентів.

Найчисленнішими в межах першої вікової групи виявилися ТГ *життя, неприродна смерть, страх.* Унікальною для відповідей опитаних 11–17 років є ТГ *субкультури*, для респондентів найстаршого віку – ТГ *політично й соціально марковані асоціати.* Кількість асоціатів із філософською (*перехід в інший світ*, *Танатос, нове життя, вічність, безмежність*) і релігійною (*Бог, Рай, Пекло, Аїд, душа,*

Таблиця 1

Вікова група	Семантична група	Асоціати
I (11–17 р.)	Моральна-етична оцінка (20,3%)	*Погана (57), огидна (27), гідна (11)*
	Естетична оцінка (13%)	*Відразлива (42), чиста (19)*
	Емотивна оцінка (22,7%)	*Страшна (55), жахлива (42) приголомшлива (5), бентежлива (2), загадкова (2)*
	Екзистенційно-темпоральні ознаки (12,9%)	*Раптова (31), вічна (17), природна (7), насильницька (4), незмінна (1)*
	Релігійна ознака (14,1%)	*Грішна (35), божественна (14), свята (12), освячена (3), безгрішна (2)*
	Фізична ознака (16,5%)	*Важка (34), сильна (29), всесильна (12), всепоглинаюча (2)*
II (18–25 р.)	Моральна-етична оцінка (21%)	*Погана (46), жадібна (41), велична (19), чесна (10)*
	Естетична оцінка (7,8%)	*Відразлива (33), безбарвна (10)*
	Емотивна оцінка (9,5%)	*Небажана (38), бажана (9), вражаюча (5)*
	Екзистенційно-темпоральні ознаки (18,9%)	*Швидка (21), раптова (20), стара (20), повільна (17), природна (16)*
	Релігійна ознака (23,8%)	*Мученицька (42), грішна (31), безгрішна (30), загробна (28)*
	Фізична ознака (22,2%)	*Голодна (46), сильна (34), важка (30), всеохоплююча (12)*
III (26–65 р.)	Моральна-етична оцінка (12,9%)	*Вірна (20), праведна (9), зла (6)*
	Естетична оцінка (19,9%)	*Раптова (19), вічна (13), природна (13), насильницька (9)*
	Емотивна оцінка (13,2%)	*Жадана (15), дивна (11), небажана (10)*
	Екзистенційно-темпоральні ознаки (23,9%)	*Повільна (21), швидка (15), неминуча (10), миттєва (9), вічна (6), усвідомлювана (4)*
	Релігійна ознака (12,5%)	*Загробна (20), християнська (14)*
	Фізична ознака (17,6%)	Голодна (22), гірка (11), важка (8), холодна (7)

дух) семантикою домінує серед відповідей групи опитаних 18–25 років. Відповіді ритуальної спрямованості більш притаманні групі 26–65 років.

Отже, за результатами вільного асоціативного експерименту, різниця в концептуальному баченні концепту СМЕРТЬ залежить від вікової категорії інформантів, що пояснюється, на нашу думку, динамічним характером наївної картини світу, залежної від багатьох факторів: індивідуальних (віку, освіти, інтелектуального рівня) та загальнонаціональних (політичної ситуації, соціального статусу).

2. Спрямований асоціативний експеримент.

Спрямований асоціативний експеримент – наступний етап експериментального дослідження для визначення когнітивних ознак концепту СМЕРТЬ у мовній свідомості порівнюваних вікових груп. Експеримент частиномовно обмежено: учасникам пропоновано записати прикметник, асоційований зі стимулом *смерть*, з метою встановлення аксіологічного складника досліджуваного концепту.

Ми поділили семи, отримані в результаті проведеного спрямованого асоціативного експерименту, за такими семантичними групами (табл. 1).

Варто зазначити, що серед означень, отриманих від респондентів, превалює негативне забарвлення 59,5% (напр., *погана, страшна, відразлива, небажана* тощо). Проте неочікувано виявлена значна кількість позитивних характеристик *смерті* – 41,5% (напр., *гідна, чиста, жадана, свята, сильна* тощо), що є свідченням давньої слов'янської традиції поважного, сакрального ставлення до явища смерті, збереженої до сьогодні.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Аналіз результатів спрямованого асоціативного експерименту також підтверджує висновки вільного експерименту щодо універсальності концепту СМЕРТЬ і його цінності для реципієнтів української лінгвокультури, про що свідчить розмаїття й значна кількість їхніх мовних реакцій. Спільною рисою для різновікових груп є пріоритет морально-етичних, естетичних цінностей. Отже, можемо стверджувати, що концепт СМЕРТЬ є універсальним і ціннісним компонентом української когнітивно-мовної картини світу.

Перспективним уважаємо аналіз образних ознак концепту СМЕРТЬ в українській художній літературі різних періодів, вияв його динаміки й установлення основних компонентів видозміни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асоціативний експеримент // Короткий психологічний словник / за ред. проф. В. І. Войтка. – К. : Вища шк., 1978. – С. 216.
2. Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / М. П. Кочерган. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
4. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : [монографія] / Ж. В. Краснобаєва-Чорна. – 2-е вид., випр. і доп. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 413 с.
5. Мартінек С. В. Передмова / С. В. Мартінек // Український асоціативний словник : у 2 т. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Т. 1 : Від стимулу до реакції. – С. 7–15.
6. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособие] / В. А. Маслова. – Минск, 2004. – 266 с.
7. Попова Т. В. Ассоциативный эксперимент в психологии : [учебное пособие] / Т. В. Попова. – 2-е изд., стереотип. – М. : ФлИНта : НОУ ВПО «МПСИ», 2011. – 72 с.
8. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
9. Русский ассоциативный словар : В 2 т. / [Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева и др.]. – М. : АСТ-Астрель, 2002. – Т. I : От стимула к рекции: Ок. 7000 стимулов. – 784 с.
10. Уфимцева Н. В. Культура и проблема заимствования / Н. В. Уфимцева // Встречи этнических культур в зеркале языка: В сопоставительном лингвокультурном аспекте / [под ред. Г. П. Нещименко]. – М., 2002. – С. 152–170.

УДК 811.112.2'37

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПТІВ «*ЕГОЇЗМ*» – «*АЛЬТРУЇЗМ*»

Черська Ж. Б.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено становлення концептів «ЕГОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ», виділених на лексикографічному й текстовому матеріалі давньоверхньонімецької та середньоверхньонімецької мови з урахуванням літературознавчих, філософських праць про історичний період. Особливу увагу приділено аналізу засобів вербалізації концептів на ранніх етапах формування.
Ключові слова: *мовна картина світу, концепт, засіб вербалізації.*

Черская Ж. Б. Особенности становления концептов «ЭГОИЗМ» – «АЛЬТРУИЗМ». *В статье рассматривается процесс становления концептов «ЕГОИЗМ» – «АЛЬТРУИЗМ», выделенных на лексикографическом и текстовом материале древневерхненемецкого и средневерхненемецкого языка с учетом литературоведческих, философских трудов об историческом периоде. Особое внимание уделяется анализу компонентов вербализации на ранних этапах формирования.*
Ключевые слова: *языковая картина мира, концепт, компонент вербализации.*

Cherska Zh. B. The Peculiarities of the concepts "EGOISM" – "ALTRUISM" formation. *The article deals with the analyses of the formation of concepts "EGOISM" – "ALTRUISM", that have been defined on the basis of the dictionaries and texts in the Old High German and in the Middle High German according to the actual studies about the given period in literature and philosophy. Special attention is drawn to the analyses of the components of the verbalization in the first periods of the concepts' formation.*
Key words: *lingual word model, concept, component of verbalization.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сучасні підходи у вивченні мовної картини світу (далі – МКС) окреслили різноманітні шляхи дослідження її окремих фрагментів, які неодноразово привертали увагу лінгвістів. На думку дослідників (О. Огуя, Р. Мельник [2]), ефективне вивчення концептів відбувається трьома шляхами: лексикографічним, текстовим, літературознавчим. Як відомо, перший шлях включає аналіз лексикографічних джерел – фактів мови, а текстовий і літературознавчий підходи ґрунтуються на фактах мовлення – текстах, які розглядають з огляду на два різні аспекти: як один текст і як ряд текстів для цілого періоду.

Літературознавчий аналіз слугує для визначення актуальних концептів у текстах різних історичних періодів, текстовий вивчає конкретний спосіб реалізації якогось концепту через засоби вербалізації в тексті, а лексикографічний передбачає вивчення характерних мовних засобів (іменників, дієслів, прикметників прислівників і їх сполучень).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ракурсі літературознавчого підходу дослідники аналізують літературні твори, визначаючи в них ключові авторські поняття чи концепти, нерідко простежуючи особливості їх вираження певними засобами вербалізації (як, напр., свн. "mâze") [7; 6; 12].

На основі текстового підходу лінгвісти розглядають особливості тексту, досить великого за обсягом (як-от «Пісня про Нібелунгів» (2) тощо), з метою виділення певних семантичних угруповань, які покривають відповідні фрагменти МКС [2].

Мовний підхід дає змогу окреслити вихідну об'єктивну основу, універсальну абстраговану схему МКС, яку, на нашу думку, часто утворюють дедуктивним шляхом на основі логічного поділу основних категорій для зручності користувача (як в ідеографічних словниках [4]).

Задля цілісного опису ще недосліджених у німецькій мові концептів «ЕГОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ» уважаємо за доцільне поєднати мовний, текстовий і літературознавчий підходи.

Метою статті є вивчення процесу становлення актуальних взаємопротиставлених концептів «ЕГОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ», виділених на лексикографічному й текстовому матеріалі, алгоритм дослідження яких включатиме такі **завдання**: визначення лексикографічного вираження концептів «ЕГОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ» на кожному етапі становлення за допомогою суцільної вибірки зі словників; установлення основних мовознавчих і літературознавчих праць для визначення ключових творів у кожному з історичних періодів; аналіз вихідного текстового матеріалу – визначальних літературних пам'яток, художніх творів; опрацювання ключових філософських і релігійних праць.

Матеріалом дослідження слугуватимуть лексикографічні джерела [18; 19; 20; 21], роботи літературознавчого спрямування [6; 10; 12] і мовознавчого характеру [5; 7; 8; 10; 14; 15; 16], літературні тексти (2; 3), інтернет-джерела (понад 220 свн. творів – обсяг вибірки понад 10 млн. слів) (1), Лейпцизький словник [22], обрані нами на тій підставі, що саме ці джерела є основоположними у вивченні процесу становлення німецької літературної мови й саме ці роботи демонструють особливості вербалізації клю-

© Черська Ж. Б. Особливості становлення концептів *«ЕГОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ»*

чових понять для певної історичної епохи. Основні етапи розвитку концептів «ЕГОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ» розглянемо й на основі аналізу провідних історичних і філософських праць для досліджуваних періодів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як засвідчує історико-літературне дослідження Г.-Ю. Фукса [7, 32–48, 296–270], уперше концепт «любов до себе» з'явився в середземноморсько-європейському просторі у вербальних конструкціях, які в Аристотеля (5 ст. до н. е.) здобули іменне вираження: philautos/to philauton «любити себе», у т. ч. й для самозбереження – «себелюбство». На думку Аристотеля, егоїзм полягав не в «любові до самого себе, а в надлишку цієї любові» [1, 99]. В елліністичних творах Плутарха і стоїків засвідчено появу похідного іменника philautia з негативною семантикою «внутрішня гордість; почуття вищевартості власної особи», що продемонструвало певне становлення самоусвідомлення та його негативної оцінки в античний час. Окрім того, егоїзм як самолюбування виражено в грецькому міфічному образі Нарциса, який стане згодом виявом егоїзму в часи Ренесансу.

У творах римлян, написаних класичною латиною, ідеї греків, їхній новаторський концептуальний зміст, сформульований у грецькій філософії, передавалися за допомогою власних мовних засобів. Виражаючи концепт СЕБЕЛЮБСТВО, Горацій, на противагу *diligere* Цицерона, вперше вжив перекладний варіант *amor sui*. У 4 ст. н. е. для потреб християнського богослов'я, яке інтерпретувало старо- та новозавітні цінності, з'явилися паралельні описові конструкції – синоніми *amor proprius* Григорія Богослова й *amor privatus* Августина Блаженного. Саме цими словами виражалися як моральна якість «любов до себе», так і конкретні вияви поведінки – *superbia «зверхність»*. Ці риси, на думку отців церкви, були вираженням егоцентричного проступку проти божественного порядку (*ordo*) й опозиційно протиставлялися *amor Dei* «любові до Бога», а згодом *amor mundi* «любов до світу». За використання компонентів цієї опозиції, як засвідчує глибоке дослідження Г.-Ю. Фукса [7, 296–270], відбувався подальший розвиток концептів «ЕГОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ» у середньовічних романських мовах.

Що ж стосується германських мов, утвердження старозавітного «Ти маєш любити твого ближнього, як самого себе» (III. Mos. 19, 18) через християнство, яке розповсюджувалося й у язичницькій Німеччині, мало значні ускладнення: давні германці (у т. ч. й майбутні німці) виявилися не готовими сприйняти незвичні для себе істини альтруїстичного милосердя. Священики та монахи, яким довелося тлумачити переклади священних книг християнства, розпочали торувати новий шлях розвитку германському концептуальному світу.

Розвиток концептів «ЕГОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ» в епоху Середньовіччя. У давньоверхньонімецькій мові VIII–X ст. концепти «ЕГОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ» перебували «в латентному стані» [7, 308], коли спеціальних засобів для їх позначення ще не було створено. Тому їх вираження відбувалось за опосередкованим впливом суміжно-протиставлених християнських концептів «гріховність», «любов», «вірність», «милість», що були популярними в тогочасній давньонімецькій літературі, яка мала переважно релігійний характер. Під любов'ю (*lioba*) розуміли, як правило, безмежну безкорисливу жертовну любов Христа до людства.

Вивчення лексикографічних і літературних джерел засвідчує, що вербалізація нового концепту «АЛЬТРУЇЗМ» представлена також словами *ginada* (на позначення підтримки, допомоги, благих діянь Христа заради людини, основою яких стали любов і милосердя) [16, 82]; *guati* (абстрактний іменник, який у творах Отфріда втілював сучасні значення слів *Güte, Freundlichkeit, Hochherzigkeit*) [16, 83].

Передумовою виникнення «ЕГОЇЗМУ» були гріхи людства, з-поміж яких значним гріхом уважалася немилосердність до ближнього, що пізніше простежується у творах Ноткера. На позначення вияву індивідуальності, що лежить в основі спрямованості на себе (Selbstbezogenheit) та егоїзму, починають уживатися композити з елементом *selbst-* (наприклад, двн. *selp-willo* «свавільність») [18].

Завдяки герменевтичному аналізу літературних творів Я. Гуревича, Г.-Ю. Фукса й ін. [9; 7] стає очевидним, що в епоху раннього (див. ДВН) і середнього Середньовіччя (1100–1200 рр.) людина не виділяла себе з-поміж інших членів суспільства як особистість (у сучасному розумінні цього слова) з притаманними лише їй індивідуальними рисами, бо вона ще перебувала в общинній спільноті. Тому вона виявляла себе тільки через загальне, властиве цілій категорії людей, а не через внутрішнє життя як організуючий центр: "*Das Individuum zeige sich nur durch das Allgemeine, das einer ganzen Kategorie von Menschen eigen ist, und nicht durch das organiesierende Zentrum seines Innenlebens*" (9, 340).

Звернення до соціально-економічних умов функціонування тогочасного суспільства засвідчило глибинні зміни суспільства, зумовлені хрестовими походами (1094–1270 рр.), які відкрили для європейської торгівлі (насамперед італійської) шлях через східне Середземномор'я. Певним наслідком цього стало збільшення торгових шляхів і міст у вузлових пунктах, де з'явились передумови для раннього капіталізму, що вплинув на формування внутрішнього світу людини. Замість спонтанної поведінки, характерної для общинної організації раннього середньовіччя (у т. ч. й для ДВН), починають утверджуватися інші стереотипи. Це передусім розмежування відношень у комунікації між «суб'єктом», що торгує, і тим, який споживає, що ґрунтувалось на холодному розрахунку та продуманому плануванні. Оскільки при цьому свідомість суб'єкта постала ще й об'єктом власних рефлексій, внутрішній світ людини, який увиразнився на основі накопиченого досвіду про себе, збагачений мисленнєвим апаратом самоконтролю, дістав завдяки афектам посилений індивідуалізований статус [7, 74–78].

Проникнення елементів раннього капіталізму в життя людини призвело до її відокремлення від інших і певної атомарної самоізоляції, що виражено як в «економічному егоїзмі», так і в індивідуалізмі як спрямуванні людини на саму себе *(Selbstbezogenheit)*.

Цей прорив у світ індивідуальності, на нашу думку, стає очевидним у час мінезангу, коли людина, що усвідомлює себе як особистість, намагається лірично в піснях визнати індивідуальну неповторність іншої, а знаходить новий вимір у жебрацьких орденах і містиці, що через самозречення особистості/ей *(Selbstverleugnung)* були спрямовані на єднання людини з Богом. Самозречення монахів – домініканців і францисканців – виражалося в посиленій аскезі й обмеженні власних потреб, що мало мазохістсько-компенсаторну функцію як реакцію на відчужене зміненими економічними умовами соціальне середовище, де виділився прошарок багатих. Певною мірою це самозречення, за фрейдистом М. Горкгаймером, було «мораллю жертви нових відносин, бо людина не могла адекватно задовольнити свої потяги» [9].

Ураховуючи добірку з понад 220 свн. творів (обсяг вибірки – понад 10 млн. слів) (1), визначимо ключові твори для аналізу та простежимо особливості вживання слів, що покривали досліджувані фрагменти МКС. Зазначимо певну нерівномірність і неоднакову мову цього покриття. Люди Середньовіччя, організовані в общинні спільноти, розпочавши із запровадженням християнства засвоювати його – християнство (у т. ч. й богоналежний альтруїзм, любов до ближнього – *caritas*), уже чітко розмежовувалися на священицтво з монашеством, які здебільшого використовували у спілкуванні між собою латинську мову, і німецькомовну паству, для потреб якої застосовувалися німецькі форми.

Особливості становлення концепту «АЛЬТРУЇЗМ». Християнський альтруїзм (у латиномовних текстах amor mundi) виражався тоді певною мірою через синкретичне середньоверхньонімецьке слово *minna* (26 із 6 875 слововживань (далі – СВ)) та його латинські відповідники, достатньо вживані в термінологічних значеннях, що мали альтруїстичне спрямування: *caritas*, *karitat* «любов до ближнього» (22 СВ), *amor Dei* «любов Бога до людей і любов людей до Бога», а також у характеристиках глибокої дружби й чуттєвого кохання [10, 209] (понад 6 тис. уживань). Така широка, невиразна семантика німецького слова, яке погіршувало свою семантику в бюргерській літературі та проповідях XIV–XV ст., не могла посприяти закріпленню в ньому значення «альтруїзм».

In dem ist uns erzeiget und erschinen gotes minne an uns, wan got hât
gesant sînen einbornen sun in die werlt, daz wir leben mit dem sune und in
dem sune und durch den sun; (1: Eckhart 85, Abs. 5, Z. 2–4);
mit der ***minna*** *sullen wir des almechtigen gottes riche gewinnen. quia sine caritate nemo saluabitur...*
vvand minna ist êin muoter aller tugendon (1: Altdt. Predigt. Kap.18, Z. 40–43).

З утвердженням лицарської літератури (1140–1250 рр.) в середньовічних літературних творах акценти в розвитку досліджуваних концептів змінюються. На перше місце, за аналізом літературних джерел, виходять поняття «вірність», «відданість». У придворній ліриці слово *triuwe* (3 290 СВ) як одна з характеристик любові *minna* позначало насамперед духовний аспект кохання, основними засадами якого слугували відвертість, вірність, відданість, співчуття, жертовна турбота [15, 74].

Придворна любовна лірика (XII – поч. XIII ст.), на відміну від епічної, демонструє використання слова *triuwe* з метою передачі людських якостей [5, 214]. У сучасній інтерпретації 44 СВ *triuwe* можна визначити як «абсолютну чесноту альтруїзму» [15, 42], тобто спостерігається опосередкований вплив *triuwe* на мовне вираження концепту «АЛЬТРУЇЗМ»:

triuw *ist daz beste êren kleit*
daz den friunde lôsen man
in dem ellende kan
erfröuwen und erhoehen wol (1: Engelhard, Z. 372–375).

Зазначимо, що тоді ж, у XII ст., інше слово – уживаний прикметник *edel* (5 582 СВ) – став чи найулюбленішим епітетом для літературних героїв, зокрема після епосу «Пісня про Нібелунгів». Проте більшість авторів використовує його переважно для підкреслення походження дійових осіб і їхньої належності до певного соціального стану. Так, у «Пісні про Нібелунгів» фіксується 4 СВ прикметника *edel(e)*, однак жодне з них не вказує на моральні якості героїв [2]. Це саме стосується типового виразу цього періоду – *daz* ***edele*** *herze*, який не демонструє моральних якостей персонажа, а, як про це свідчать твори Готфріда фон Страсбурга (кін. XII – бл. 1220 р.), відображає красу світу, природи та жіночу красу [14, 11]. У «Трістані» Готфріда фон Страсбурга на початку XIII ст. засвідчено й поодиноке вживання словосполучення *edeler muot* [17], яке мало значення *"daz edele herze"* (під час опису почуттів як внутрішня любов (*innige Liebe*) праведної людини) [14, 11].

Згодом – в епоху пізнього Середньовіччя – формування концепту «АЛЬТРУЇЗМ» *(amor mundi)* відбувається під ще більшим впливом загальноприйнятої християнської етики на основі тогочасних типових чеснот, оскільки характерним способом самоствердження для особистості християнина під впливом містиків і жебрацьких орденів (францисканців та ін.) стали приниження себе самого *(Selbsterniedrigung)* і самозречення *(Selbstverleugnung)* [9, 341]. Тому (після пейорації *minna*) приклади іменників і прикметників на позначення концепту «АЛЬТРУЇЗМ», за винятком латинських *amor mundi*, практично відсутні.

У середньовічній містиці XIII – початку XIV ст. зафіксовано приклади СВ *edel* для передачі моральних якостей людини (313 СВ) з огляду передусім на основні засади християнської моралі. Однак на значення слова впливають і зміни в тогочасному лицарському суспільстві з моменту, коли королі призначають своїх підданих лицарями не тільки за правом народження, а й за заслугами – благородними вчинками. Розповсюджений девіз цього періоду: «Благородним є той, хто благородно чинить» [14, 6]. На межі XIII–XIV ст. відбувається зміна значення прикметника *edel* від позначення благородного походження Бога [17], а згодом і людини – Божого творіння – до значення *vortrefflich* (щодо речей) і надання цьому прикметнику духовно-морального відтінку [14]:

"dâ von ich iu sage und daz ich meine, in der sêle, daz disiu ***edele*** *kraft, von*
der ich gesprochen hân, niht des wirdic ist, daz si iemer ze einem einigen

mâle einen ougenblik geluogen in diz bürgelîn und ouch diu ander kraft, dâ ich von sprach, dâ got ist inne glimmende und brinnende mit aller sîner rîcheit" (1: Deutsche Predigt. Meister Eckharts, S. 42, Z. 2–5).

"Ez sprechent die meister gemeinlich, daz alle menschen sint glîch ***edele*** *in der natûre"* (1: Deutsche Predigt. Meister Eckharts, S.86, Z. 10–11).

"noch vîende noch sêlen, wan ir leben ist sô ***edel****, daz ez sunder allez mitel vliuzet von gote in die sêle. dar umbe wan ez von gote alsô vliuzet"* (1: Eckh. 105, Z. 13–14).

Містика показала боротьбу проти зростання відчуження общинних зв'язків, тобто проти самоізоляції та покладання індивідів на самих себе [7, 298], за допомогою іменникової лексики. Як засвідчує аналіз проповідей містика Таулера, характеристика людини-егоїста, виражена словом *sëlphart*, у цього автора відсутня, натомість він ратує за *unserheit*. Зречення егоїзму (***unserheit***) і звільнення від нього стає закликом для середньовічної людини. Цей заклик спонукає її позбуватись гріха й у такий спосіб наблизитися до Бога [3, 295].

Особливості становлення концепту «ЕГОЇЗМ». Особливо виразно вплив суспільних факторів позначився на формуванні концепту «ЕГОЇЗМ». Із середини XIII ст. спостерігаються швидка зміна життєвих умов і формування нових соціальних класів (у т. ч. лицарства, купців, ремісників), що призвело до послаблення та зникнення таких середньовічних колективних зв'язків, як патріархальна опіка й корпоративна солідарність. Іншим наслідком цього процесу була криза колективної ідентичності в людях цієї епохи [7, 298], які почали відзначати (на противагу *unserheit* общини) власну «я»-особистість: *ichtekeit, seinheit, selbheit.*

Активному формуванню концепту «ЕГОЇЗМ», поза сумнівом, посприяв містицизм, який був своєрідною реакцією на соціально-політичні зміни в часи соціально-політичної нестабільності Interregnum (міжцарства 1230–1270 рр.) і руйнування традиційних общин. Це, за міркуваннями Г. Ю. Фукса [7, 299], знайшло свою «зовнішню протестну форму проти руйнування соціального цілого в колективних рухах самобичівників і францисканців», а внутрішню – через «овнутрішнення» (Verinnerlichung) свідомості у внутрішньому світі індивіда-містика, який користувався емпіричним самоаналізом. Центр європейської містики протягом XIII–XIV ст. змістився з Італії, де руйнування общини внаслідок активного розвитку суспільного виробництва й торгівлі відбувалося особливо прискорено, у торгові міста Німеччини та Нідерландів.

Це, на нашу думку, підтверджує поява іменника *eigenminne* (калька італ. *amore appropriato, amor proprio*) в домініканського монаха, майстра Екгарта (с. 1260 – с. 1328) і форми *eigen minne, geeigent minne* в окремих рукописах (на противагу класично олександринському *philautia* в латиномовного теолога Фоми Аквінського). Майстер Екгарт ужив слово *eigenminne* у значенні «егоїзм»: *gebûwen ûf* ***eigenminne****/hætest dû die gelâzen, sô hæt est dû al die werlt*: «недобре збудоване на самозакоханості, а покинеш ти цей стан, то ввесь цей світ твій» (1: Eckh.108, 4). Учень Екгарта Й. Таулер (с. 1300–1361) продовжував уживати *eigen minne (ir selbes)*, яку він таврує разом із *eigenwille*, *willenkü* (*de*) (3 СВ). Австрієць Г. Тайхнер тоді ж ужив (за прикладом містиків) у віршах позначення *aigne lieb* як матері *superbia* «зарозумілість». Екгарт, Таулер і Г. Зойзе (с. 1295–1366) часто використовували у творах ще один новотвір – інше складне слово *eigenheit (eigenschaft)* (79 СВ), що спочатку відповідало латинському *proprietas*.

Водночас теолог Г. Зойзе повернув до термінологічного вжитку словотвірну основу *selbst-*, на думку Г. Ю. Фукса [7, 77], з метою вираження спрямованості на самого себе, що суперечить Божій волі: *selbheit, sinsheit*. Однак наше дослідження показує, що в його працях справді з'являлось слово *selbstheit* (*selbheit*), проте контекст указує на значення *das eigene Sein*. Усі 14 слововживань не відповідають концепту «ЕГОЇЗМ», проте є передумовою його формування. Зокрема, більшість понять, які висвітлював Г. Зойзе, мали ще старий зміст, сфокусований на існуванні самого себе (*das Sein*), а не на моральний аспект [13], притаманний згодом творам пізніх містиків XIV ст. (особливо Й. Таулера).

Загалом у середньовічних літературних джерелах вербальним аспектом концепту «ЕГОЇЗМ», за лексикографічними джерелами [19], стала така лексика: *annæmelicheit* у значенні "*Selbstsucht*" [19, 6]; "*eigenminne"* як характеристика егоїзму "*Egoismus*" [19, 470]; *ihtekeit* на позначення *"Selbstsucht"* [19, 97]; "*sëlphart"* як назва себелюбної людини "*Egoist"* [19, 191]. Приклади вживання цієї лексики виявлено у творах середньовічної містики XIII–XV ст.

Абстрактний іменник *annæmelicheit (annemmenlicheit)* на позначення егоїзму неодноразово зафіксовано у проповідях містика Й. Таулера (21 СВ) (3). Це слово має негативну конотацію й відображає, на противагу *selbheit* у Г. Зойзе [13], морально-етичні вади людини на фоні безгрішності Бога, які суперечать християнському ставленню до оточуючих і добрим вчинкам. Іменник *ihtekeit* (на позначення *"Selbstsucht*") ужито автором тільки один раз (1 СВ) у сполученні з *annemmenlicheit* (3, 205) для підкреслення згубної дії егоїзму.

Як бачимо з наведених прикладів, загалом морально-етичні якості того чи іншого літературного персонажа визначалися типовими для тогочасного суспільства загальними християнськими нормами, які виражалися абстрактними іменниками без конкретизованої характеристики особи. Щодо словотвірних особливостей такої лексики, то характерними суфіксами для іменників цього періоду були *-heit, -keit*, про що свідчать діахронічні дослідження Л. Ягупової [3, 235–239]. При цьому іменники-назви осіб на позначення носіїв егоїзму не такі поширені, як абстракції. Саме такою особливістю середньовічної картини світу, на нашу думку, можна пояснити відсутність прикметникового складу в мовному вираженні концепту «ЕГОЇЗМ» для цього періоду.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведений аналіз текстового матеріалу свідчить про зародження концептів «ЕГОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ» ще в давньоверхньонімецькій мові (під впливом грецької, латинської й

частково давньоєврейської мов, у яких цей концепт завдяки християнству вже сформувався). Однак однозначного чіткого вираження понять, які формують концепти, встановити для ранніх етапів розвитку німецької мови не вдалося.

У пізньому ДВН – ранньому СВН за змістом основні засади позитивного чи негативного ставлення до ближніх визначали християнські постулати. Середньовічні літературні джерела (особливо пізня середньовічна містика) вперше демонструють використання лексики, яка безпосередньо вказує саме на егоїзм. Це підтверджує гіпотезу, згідно з якою концепт «ЕГОЇЗМ» – первинний за своєю природою. Крім того, він формувався на цьому етапі за допомогою абстракцій, що пояснювалося особливостями середньовічної картини світу (середньовічна людина не виділяла себе з-поміж інших членів суспільства, а наділяла інших типовими загальними рисами). Тому в середньовічній літературі відсутній прикметниковий склад концепту. Інтенсивний розвиток концепту «ЕГОЇЗМ», за нашими припущеннями, припадає на XVIII ст., а концепт «АЛЬТРУЇЗМ» набув свого розквіту тільки в XIX ст., що доцільно, на нашу думку, проаналізувати в подальших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль О. Егоїзм як першопричина людських учинків / Оксана Коваль // Психологія і суспільство. – 2003. – № 3. – С. 97–106.
2. Мельник Р. М. Концепт праці та працьовитості в лютерівському перекладі Біблії / Р. М. Мельник, О. Д. Огуй // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес : [матеріали Міжнар. наук. конф., 24–25 листопада 2004 р.]. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 182–184.
3. Ягупова Л. М. Мовно-географічна варіативність системи середньоверхньонімецьких префіксальних іменників : [монографія] : у 4 т. / Л. М. Ягупова. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Т. 4 : Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – 605 с.
4. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / Franz Dornseiff. – 5. Aufl. – Berlin : De Gryter, 1959. – 922 S.
5. Ehrismann O. Ehre' und, Mut' Aventiure' und, Minne' Höfische Wortgeschichte aus dem Mittelalter / Otfrid Ehrismann. ц– München : C. H. Beck, 1995. – 275 S.
6. Fiskowa S. Geschichte der deutschen Literatur in Perioden, Entwicklungsrichtungen, Ideen und Namen / Switlana Fiskowa. – Lwiw : ПАІС, 2003. – 340 S.
7. Fuchs H-J. Entfremdung und Narzißmus: Semant. Unters. zur Geschichte d. "Selbstbezogenheit" als Vorgeschichte von franz. amour-propre / Hans-Jurgen Fuchs. – 1. Aufl. – Stuttgart : Metzler, 1977. – 394 S.
8. Fuß M. Die religiöse Lexik des Althochdeutschen und Altsächsischen / Martin Fuß. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien : Lang, 2000. – 434 S.
9. Gurewitsch A. J. Das Weltbild des mittelalterlichen Menschen / A. J. Gurewitsch. – München : Verlag C. H. Beck, 1980. – 423 S.
10. Hauser A. Der Ursprung der modernen Kunst und Literatur: Die Entwicklung des Manierismus seit der Krise der Ranaissanse / Arnold Hauser. – München : Beck, 1964. – XX, 425 S.
11. Hennings Th. Einführung in das Mittelhochdeutsche / Thordis Hennings. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2001. – X, 251 S.
12. Martini F. Deutsche Literaturgeschichte: Von den Anfängen bis zur Gegenwart / Fritz Martini. – 8. Aufl. – Stuttgart : A. Kröner, 1957. – 635 S.
13. Seuse H. Deutsche Schriften / Heinrich Seuse ; hrsg. von Dr. Karl Bihlmeyer. – Stuttgart : Druck und Verlag von W. Kohlhammer, 1907. – 628 S.
14. Vogt F. Der Bedeutungswandel des Wortes edel. Rede beim Antritt des Rektorats gehalten am 18. Oktober 1908 / Friedrich Vogt. – Marburg : N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung, 1908. – 36 S.
15. Vollmer V. Die Begriffe der Triuwe und der Stæte in der höfischen Minnedichtung. – Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen Philosophischen Fakultät der Universität zu Tübingen / Vera Vollmer. – Tübingen : Druck von H. Laupp jr., 1914. – 144 S.
16. Wahmann P. Der althochdeutsche Wortschatz im Bereich der Gnade, Gunst und Liebe / Paul Wahmann. – Berlin : Junker und Dünnhaupt Verlag, 1937. – 178 S.
17. Zutt H. Adel und edel: Wort und Bedeutung bis ins 13. Jahrhundert / Herta Zutt. – Diss. phil. – Mannheim, 1956. – 152 S.
18. Graff E. G. Althochdeutsches Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache ... etymologisch und grammatisch bearbeitet : In 6 Th / E. G. Graff. – Berlin, 1834–1842 / Reprint : Hildesheim : G. Olms, 1970. Bd. 1-6. – 3516 S.
19. Lexer M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Mit den Nachtr. von Ulrich Pretzel / Matthias Lexer. – 38. Aufl., unveränd. Nachdr. – Stuttgart : Hirzel, 1992. – 504 S.
20. Lexer M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Mit den Nachtr. von Ulrich Pretzel / Matthias Lexer. – 38. Aufl., unveränd. Nachdr. – Stuttgart : Hirzel, 1992. – 504 S.
21. Lexer M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Mit den Nachtr. von Ulrich Pretzel / Matthias Lexer. – 38. Aufl., unveränd. Nachdr. – Stuttgart : Hirzel, 1992. – 504 S.
22. Wortschatz [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: // wortschatz. leipzig-uni.de.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Mittelhochdeutsche Denkmäler [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mhdbdb.sbg.ac.at:8000/.
2. Nibelungenlied: nach d. Ausg.von Karl Barsch / hrsg. von Helmut de Boor. – 22., rev. und von Roswitha Wisniewski erg. Aufl., Nachdr. – Wiesbaden : Albert, 1996. – 390 S.
3. Predigten Taulers. Aus der Engelberger und Feiburger Handschrift sowie aus Schmidts Abschriften der ehemaligen Straßburger Handschriften. – hrsg. von Ferdinand Vetter // Deutsche Texte des Mittelalters. – hrsg von der Königlich Preusischen Akademie der Wissenschaften. Bd. XI. – Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1910. – 518 S.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ Й КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ АВСТРІЙСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ТА ЦЕНТРУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ У 2015–2016 РОКАХ: ПОДІЇ Й ФАКТИ

Лопушанський Я. М.
Австрійська бібліотека та Центр євроінтеграції

Помітна в університетському колі та культурно-громадському житті Дрогобича активізація діяльності Австрійської бібліотеки й Центру євроінтеграції спонукають нас до розлогого представлення нашої роботи упродовж 2015–2016 років.

Австрійська бібліотека постулює своєю пріоритетною метою сприяння та поглиблення українсько-австрійської кооперації у сферах освіти, науки й культури, популяризацію культурної спадщини, участь університету в культурно-освітніх програмах і наукових проектах.

Варто нагадати, що діяльність цієї університетської структури започатковано ще в жовтні 2002 року. 15 травня 2009 року було підписано Угоду між Федеральним міністерством європейських і міжнародних справ Австрії (посол – доктор Еміль Брікс) і Дрогобицьким державним педагогічним університетом імені Івана Франка (ректор – професор Валерій Скотний) про відкриття й функціонування у Дрогобичі Австрійської бібліотеки. Вона стала 55-ю в мережі Австрійських бібліотек за кордоном, у країнах Східної та Південно-Східної Європи зокрема.

Книжковий фонд бібліотеки налічує понад 5000 видань художньої, наукової, публіцистичної і країнознавчої літератури й щорічно поповнюється новими надходженнями. Приміщення читального залу адаптоване до проведення наукових конференцій і семінарів, культурно-мистецьких заходів, обладнане сучасною електронною й мультимедійною технікою.

Австрійська бібліотека є важливим навчальним і культурно-освітнім центром для викладачів і студентів університету, учнівської молоді міста й регіону. Багатий і різноплановий книжковий фонд слугує доброю базою для написання рефератів і курсових проектів, дипломних і магістерських робіт, кандидатських дисертацій із філологічних, історичних і соціально-гуманітарних дисциплін.

Робота Австрійської бібліотеки й Центру євроінтеграції у 2015–2016 роках здійснювалася за такими основними напрямами регіональної, всеукраїнської та міжнародної діяльності.

Україна й Австрія: міжкультурний діалог.

Характерними його ознаками є проведення різноманітних культурних, освітніх і наукових заходів, найбільш масштабний серед яких – традиційні Дні Австрії у Дрогобичі. Кількість австрійських партнерів, із якими співпрацює Австрійська бібліотека, становить понад 25 дипломатичних, урядових, наукових і культурно-освітніх установ. Завдяки активній і налагодженій кооперації вдається реалізувати значну кількість регіональних і міжнародних проектів.

2015–2016 навчальний рік розпочався завершальним етапом підготовки IV Міжнародного форуму «Дні Австрії у Дрогобичі», який відбувся 27 вересня – 3 жовтня 2015 року. Програма форуму вражала розмаїттям культурних і наукових подій. Розпочалися Дні урочистим засіданням вченої ради в мармуровій залі міської ратуші за участю Посла Республіки Австрія в Україні Г. Поппелер, Почесних консулів, численних представників дипломатичних, урядових, наукових і культурно-освітніх установ з Австрії, Польщі, Німеччини, Швейцарії та України. Під час інавгурації звання «Почесний доктор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» присвоєно радникові австрійського уряду, екс-керівникові Австрійських бібліотек за кордоном К. Доллінґер.

З-поміж наукових заходів варто виокремити наукову конференцію *«Регіони транзиту: історія і культура Тіролю та Карпат»*, семінар *«Австрійсько-українські літературні, мовні і культурні взаємини»* за участю відомих науковців з Австрії, України, Польщі, Німеччини й українських партнерів Австрійської бібліотеки з Києва, Харкова, Одеси, Кіровограду, Кременця, Чернівців, Івано-Франківська, Львова, а також лінгвокраїнознавчі колоквіуми для студентів і вчителів німецької мови.

Засідання теоретичного й практичного спрямування вдало перепліталися з літературними читаннями (тірольський письменник Б. Шухтер), культурологічними дискусіями (львівський публіцист Ю. Прохасько, австрійський видавець Л. Візер), презентаціями найновіших видань із проблем міжкультурних взаємодій, демонстрацією фільму «Кулінарна подорож Австрією» з подальшою дегустацією тірольських книдлів тощо.

Своєрідною кульмінацією широкої культурної програми стала унікальна для нашого регіону подія – спільний виступ виконавців альпійського йодлю дуету з Тіролю “Schwaizer Zwoag’sang” і дрогобицького ансамблю інструментальної музики «Намисто» на сцені Львівського муздрамтеатру ім. Юрія Дрогобича. На завершення Днів австрійської культури наші іноземні гості отримали змогу ознайомитись з історико-культурними пам’ятками, традиціями й побутом нашого регіону та мальовничої Гуцуль-

© Лопушанський Я. М. Наукові й культурно-просвітницькі пріоритети діяльності Австрійської бібліотеки та Центру євроінтеграції у 2015–2016 роках: події й факти

щини (Яремче – Ворохта – Верховина – Криворівня – Косів – Коломия).

До слова, наступні Дні Австрії у Дрогобичі (V Міжнародний культурний форум) відбудуться 23–30 квітня 2017 року. Провідний мотив цього форуму – «Штирія – зелене серце Австрії», а його програма обіцяє бути дуже цікавою й багатогранною.

Важливою подією українсько-австрійського співробітництва став науковий семінар *«Становлення людини – становлення слова»* з нагоди 70-річчя П. Штеґера – доктора педагогічних наук, професора Інсбруцького університету, почесного доктора Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, проведений 20–21 травня 2016 року з ініціативи кафедри практики німецької мови та за активного сприяння Австрійської бібліотеки.

У вітальних промовах директора Інституту іноземних мов професора В. Кеміня, завідувача кафедри практики німецької мови доцента В. Лопушанського, завідувача кафедри мовної та міжкультурної комунікації доцента О. Павлішак, директора Австрійської бібліотеки доцента Я. Лопушанського акцентувалися спільні сторінки історії нашого університету та біографії ювіляра, невтомна співпраця якого з нашими студентами й викладачами триває вже майже 15 років. Із цієї урочистої нагоди була організована конференція та презентація ювілейного збірника *"Menschwerdung – Wortwerdung"* (редактори-упорядники: В. Лопушанський та О. Бродська), у якому вчені з Австрії, Німеччини, Польщі, Мексики, Уганди й різних куточків України вшанували П. Штеґера своїми науковими розвідками. Від імені ректора університету професор В. Кемінь вручив ювілярові Почесну грамоту за особливі заслуги в розвитку наукового та академічного співробітництва між Інсбруком і Дрогобичем.

Науково-організаційна діяльність.

Австрійська бібліотека докладає чимало зусиль до організації і проведення наукових конференцій, науково-практичних, лінгвокраїнознавчих і дидактичних семінарів. У цьому контексті варто увиразнити міжнародну конференцію «Регіони транзиту: історія і культура Тіролю та Карпат» і «Австрійсько-українські літературні, мовні і культурні взаємини», які відбулися в межах Днів Австрії у Дрогобичі. Наукова дискусія поєднала провідних лінгвістів, літературо- й перекладознавців, культурологів, істориків і педагогів з Австрії, Німеччини, Польщі та України. Варто згадати хоча б кілька доповідей, які засвідчують широкий спектр наукової проблеми: «Цінність спогадування: Батьківщина – Тіроль – Міграція» (професор П. Штеґер, Інсбруцький університет, Австрія), «Зміни в релігійній освіті як особиста орієнтація в міжкультурному світі» (професор П. Ґраф, Оснабрюкський університет, Німеччина), «З Тіролю до Буковини: Й. Обріст – прихильник австрійсько-українських літературних взаємин» (професор П. Рихло, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна), «Література і літературне життя у Тіролі» (Б. Шухтер, письменник, Інсбрук, Австрія), «Тіроль як імпульс та арена п'єс Фелікса Мітерера» (професор Е. Бялек, Вроцлав, Польща), «Акторська кар'єра Елізабет Берґнер: від Дрогобича до Інсбрука, а звідтам у великий сценічний світ» (доцент Я. Лопушанський, ДДПУ імені Івана Франка, Україна), «Брати Цінґерле – тірольські збирачі казок і легенд» (доцент О. Бєлозьорова, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна), «Прихисток» – «ув'язнення» в романі «Стіна» Марлен Гаусгофер» (доктор Д. Еркан, Ататюркський університет, Туреччина), «Південнотірольський додаток до журналу «Подіум»: внесок у нову літературну інтерпретацію пограниччя» (доктор К. Гуща, Вроцлав, Польща), «Аура гірського ландшафту: українські Карпати в «галицькому тексті» (доцент Л. Цибенко, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна), «Пóдув з вершин – дадаїзм та авангард у Тіролі, на Кавказі і в Карпатах» (магістр В. Фабер, Інститут славістики Віденського університету, Австрія), «Карпатський верховинець у поезії Петра Скунця: герменевтика характеру» (професор П. Іванишин, ДДПУ імені Івана Франка, Україна) та багато інших.

Науковий семінар відбувся також у рамках святкування 70-річчя П. Штеґера. У його роботі взяли участь понад 25 науковців і діячів культури, які обговорили актуальні проблеми педагогіки, лінгвістики, культурології та літературознавства, дотичні до багатогранної наукової, академічної й дипломатичної діяльності ювіляра. Варто виокремити наукові розвідки професорів Й. Айґнера (Австрія), Н. Скотної, М. Зимомрі, доцента В. Меньок, професора Л. Цибенко, доцента О. Радченка (Україна), професора П. Ґрафа (Німеччина), доктора Г. Бренна, професора П. Гштетнера (Австрія) та інших.

Крім наукових конференцій і семінарів, Австрійська бібліотека організовує також інтенсивні мовой літературознавчі семінари та лінгвокраїнознавчі колоквіуми для студентів і вчителів німецької мови. Зокрема, 2015–2016 навчального року лектор Австрійської служби академічного обміну магістр Т. Фоґель двічі проводив лінгвокраїнознавчі семінари, які відзначилися особливою методикою й міждисциплінарним змістовим наповненням.

На запрошення Австрійської бібліотеки лінгвокраїнознавчі семінари для студентів-германістів провели також лектор відділу міжнародних зв'язків Віденського педагогічного інституту Б. Рот і референт магістрату м. Відня магістр Т. Реш.

З ініціативи лекторів OeAD і DAAD у різних університетах України зорганізовано семінар із підвищення кваліфікації викладачів німецької мови вищої школи, що відбувся 2–5 червня 2016 року в Кременецькій обласній гуманітарно-педагогічній академії імені Тараса Шевченка. Активну участь у цьому семінари взяли співробітники Австрійської бібліотеки (І. Ошуст, Я. Лопушанський), викладачі інституту іноземних мов (О. Сивик, М. Мацьків) і студент програми академічного обміну В. Сурбек (Відень).

Редакційно-видавнича діяльність.

Австрійська бібліотека провадить власну редакційно-видавничу діяльність. Ідеться передусім про посібники з країнознавства й літератури німецькомовних країн, українські переклади з австрійської літератури, а також збірники наукових праць «*Компаративні дослідження австрійсько-українських*

літературних, культурних та мовних контактів» за матеріалами конференцій і семінарів, що проводяться бібліотекою починаючи з 2012 року.

Упродовж 2016 року видано матеріали Міжнародної конференції «Галичина періоду Першої світової війни у літературі, мистецтві та історії» (Дрогобич : Посвіт, 2015), 4-й том збірника наукових праць «*Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, культурних та мовних контактів*» за матеріалами наукової конференції під час Днів Австрії у Дрогобичі у 2015 році (Дрогобич : Посвіт, 2016), а також друге, доповнене видання *«Антології німецькомовної літератури Галичини та Буковини»* (Дрогобич : Посвіт, 2016). Презентація цих видань відбудеться в березні 2017 року.

Крім цього, Австрійська бібліотека взяла участь у видавничому проекті Вроцлавського університету (Польща), зокрема в редагуванні й підготовці до друку збірника наукових праць Інституту германської філології (Orbis Linguarum. – Vol. 43. – Dresden – Wroclaw, 2015).

Академічна мобільність викладачів і студентів.

Участь у європейській програмі Erasmus+, яка забезпечує семестрове навчання за кордоном, стажування та обмін досвідом, – один із ключових програмних пунктів у діяльності Центру євроінтеграції, спрямований на інтернаціоналізацію навчально-виховного процесу. У цьому контексті Австрійська бібліотека активно забезпечує виконання угод про співпрацю між ДДПУ імені Івана Франка та Інсбруцьким університетом і Віденським педагогічним інститутом. Упродовж навчального року студенти інституту іноземних мов (В. Міраї, М. Лопушанська, І. Черевко, І. Ільчишин, С. Сабат і Л. Ференц) отримали можливість семестрового навчання у Відні, задекларувавши високий рівень знань, здобутий у Франковому університеті й підсилений новими навичками та вміннями, методиками й практиками майбутньої педагогічної діяльності.

Місячне навчання-стажування (квітень 2016 року) в Інсбруцькому університеті пройшли також студенти німецького відділення Ю. Борис і К. Ортинська. Їхня програма перебування в столиці Тіролю охоплювала аудиторне вивчення фахових дисциплін із германістики, а також лінгвокраїнознавчий та історико-культурний аспекти ознайомлення із цим регіоном.

Доречно згадати також ініціативу Дрогобицького педагогічного ліцею й австрійської гімназії в м. Адмонт, у межах співпраці яких і за активного посередництва і сприяння Австрійської бібліотеки два учні ліцею (М. Сирко, В. Квас) мали чудову можливість навчатися в одному з найпрестижніших навчальних закладів Австрії – гімназії Адмонтського бенедиктинського монастиря.

Уперше за багаторічну співпрацю між Віденським педагогічним інститутом і ДДПУ імені Івана Франка на семестрове навчання до Дрогобича прибув австрійський студент В. Сурбек, який за програмою Erasmus+ обрав саме наш університет, щоб набути нових навиків і досвіду у вивченні та викладанні англійської мови й спортивних дисциплін, діяльності соціальних служб та організації соціальної роботи в Україні. Його щільний навчальний план передбачав семінарські і практичні заняття в інституті іноземних мов, на факультеті фізичного виховання й соціально-гуманітарному факультеті, а також педагогічну практику зі студентами німецького відділення та учнями педагогічного ліцею. Варто зазначити, що В. Сурбек був упродовж семестру активним учасником та ініціатором багатьох заходів наукового й культурно-освітнього життя університету та міста.

Діяльності стипендіальних фондів у німецькомовних країнах та участі в них наших студентів і молодих науковців присвячено дві зустрічі з представниками OeAD (Австрійська служба обміну) та DAAD (Німецька служба академічних обмінів). Так, 30 жовтня 2016 року в приміщенні Австрійської бібліотеки відбулася зустріч студентів і викладачів німецького відділення Інституту іноземних мов із лектором DAAD у Львові Міхаелем Беком. Слухачі отримали детальну інформацію про стипендіальний фонд цієї установи для українського студентства, зокрема про літні мовні курси у ФРН, фінансову підтримку магістрантських і докторантських програм, а також можливості проведення наукових досліджень чи підвищення кваліфікації в університетах Німеччини.

У подібному форматі відбулася також зустріч (12 травня 2016 року) з лектором Австрійської служби обміну магістром Т. Фоґелем, який розповів про найважливіші стипендіальні програми Австрійської Республіки, стипендіальні фонди Л. Майтнер, Е. Маха, П. Урбана та інших, за кошти яких фінансовано навчання, наукові стажування і проекти студентів, випускників вищих навчальних закладів, аспірантів і молодих науковців.

Навчально-виховна діяльність.

У своїй діяльності Австрійська бібліотека є активним учасником навчально-виховного процесу, університетських культурно-мистецьких заходів, а також тих, що проводяться в масштабах міста, району чи всієї країни.

Уже традиційно під час різдвяних свят Австрійська бібліотека організовує навчальну лінгвокраїнознавчу екскурсію для студентів і викладачів Дрогобицького педагогічного університету й педагогічного ліцею до Австрії. Минулорічна мандрівка 5–13 грудня 2015 року була напрочуд насиченою і змістовною: її маршрут проліг чотирма західноєвропейськими країнами, столицями й містами з багатою історією, що в минулому були центрами політичного, духовного та науково-культурного життя Австро-Угорщини. Уся подорож пронизана особливою атмосферою радісного очікування католицького Різдва.

Першим привітав дрогобичан Краків – прадавнє місто польської Корони. Екскурсія охопила центральну частину граду, а також королівську резиденцію Вавель.

Уже наступного дня учасники подорожували столицею Чехії Прагою, що розкинулася по обидва береги річки Влтава. Кульмінаціями екскурсійної програми були відвідини Празького Ґраду і грандіозного собору св. Віта, прогулянка всесвітньо відомим Карловим мостом у бік Староместської площі з не менш знаним астрономічним годинником ратуші та численними спорудами найрізноманітніших архітектурних стилів.

В імперському Відні група дрогобичан пробула кілька днів, оптимально використовуючи час для нових пізнань. Згадаємо лише кілька зупинок: візитівка міста – готичний собор Св. Стефана, церкви Св. Карла і Св. Петра, імпозантні споруди головної вулиці Рінґштрассе, Національна опера, імператорська резиденція Гофбурґ, візити в перлини бароко – палаци Бельведер і Шьонбрунн, екскурсії в музеях на площі Марії Терезії.

Особливо запам'ятався нашій групі візит до столиці федеральної землі Штирія Ґрацу – участь у святкуванні Міжнародного дня прав людини, зокрема в церемонії вшанування пам'яті жертв Першої світової війни (неподалік міста розташовувався Талєргофський табір для інтернованих – останнє пристанище майже 2 тисяч українців).

У бенедиктинській резиденції Адмонт дрогобичани відвідали давній монастир з унікальною бібліотекою, що входить до світової спадщини ЮНЕСКО, а також мали офіційну зустріч у гімназії – партнерському закладі нашого педагогічного ліцею.

Останнім важливим місцем подорожі стала друга столиця колишньої імперії – Будапешт. Екскурсія пролягла обома берегами блакитного Дунаю: символічна Площа Тисячоліття, відомий проспект Андраші, вишукана базиліка Св. Іштвана, один із найбільших королівських замків Європи – Будайська фортеця – і ще одна будівля суперлативів – угорський парламент.

Звісно, такий стислий хронікальний опис не претендує на відображення всього змісту подорожі. Важливо, що її учасники повернулися додому сповненими не лише незабутніми враженнями, а й новими знаннями та неоціненним досвідом, які дарує особистий контакт із відбитками багатовікової історії Європи, тісно переплетеної з розвитком української нації.

І на завершення 2016 року (3–12 грудня) відбулась навчальна лінгвокраїнознавча подорож студентів і викладачів університету й педагогічного ліцею містами і країнами Європи. Упродовж 10-денної мандрівки понад 40 її учасників стали свідками цікавої різдвяної симфонії Кракова, Праги, Мюнхена, Зальцбурга, Відня та Будапешта, пізнали багатогранну культуру різних країн і народів.

Щорічно Австрійська бібліотека організовує також регіональну олімпіаду з німецької мови (з австрійським лінгвокраїнознавчим аспектом) для учнів загальноосвітніх шкіл. У цьогорічному, вже п'ятому поспіль конкурсі (12 травня 2016 року) кращих знавців німецької мови, австрійської історії, культури та мистецтва взяли участь понад 30 учнів 9–10 класів зі Львова, Дрогобича і Дрогобицького району. Олімпіада проходила у два тури: лексико-граматичний тест та усна дискусія. Під час дискусії перевірялися не лише комунікативні навички учнів, а і їхні знання з країнознавства Австрії, що є характерною ознакою цієї олімпіади. Цьогоріч учасники мали нагоду поспілкуватись на тему «Штирія – зелене серце Австрії» з носіями мови та культури – лектором Австрійської служби обмінів Т. Фоґелем і студентом із Відня В. Сурбеком. Хоча всі школярі показали добрі лінгвокраїнознавчі знання, перемогу здобули Н. Сорока (Дрогобицька ЗОШ № 2) і А.-М. Мушак (Львівська гімназія). Вони мали змогу провести 10 днів в одній із Віденських гімназій, решта учасників отримали пам'ятні призи.

До слова, наступна олімпіада відбудеться 5 жовтня 2017 року й передбачатиме виявлення рівня знань учасників про історію та діяльність найбільш відомих монастирів Австрії.

Культурно-просвітницька діяльність.

Одним із важливих напрямів діяльності бібліотеки є організація і проведення культурно-мистецьких заходів, літературних читань, тематичних виставок і презентацій.

Наприкінці червня 2015 року в приміщенні кав'ярні «Котермак» з ініціативи Австрійської бібліотеки відбулася презентація збірки художніх перекладів магістранта Інституту іноземних мов Н. Агаджаняна "Dulce et decorum". За словами автора, книжка покликана до життя трагічними подіями новітньої української історії. Видання містить переклади лірики корифеїв англійської, французької та російської поезії (В. Шекспір, Г. Шеллі, В. Байрон, Р. Кіплінг, В. Гюго, Ш. Бодлер, А. Ахматова, С. Єсенін та інші) українською мовою, а також англомовні переклади творів Т. Шевченка, В. Симоненка, В. Сосюри, що оспівують патріотизм і героїзм народу й возвеличують одвічні людські цінності.

Спілкування перекладача з читачами проходило в невимушеній, дружній атмосфері, створеній запахом ароматної кави та мрійливим звучанням піаніно. Перекладені поезії озвучили сам автор і його друзі зі студентської лави О. Козар і П. Сабат. Організатор і модератор зустрічі – директор Австрійської бібліотеки доцент Я. Лопушанський – висловив особливу вдячність Н. Агаджаняну за неабиякий внесок в український літературний процес. З вітальними словами виступили і запрошені гості, зокрема професор Г. Сабат і доцент М. Маркова, голова кримськотатарської спільноти м. Дрогобича А. Квірімлі, представники місцевих засобів масової інформації («Твоє радіо»). Відома дрогобицька мисткиня Л. Кобільник зачарувала аудиторію піснями на слова Л. Костенко, поезію якої також представлено в збірці перекладача.

26 листопада 2015 року в приміщенні Австрійської бібліотеки відбувся вечір австрійської поезії. Творчість Г. фон Гофмансталя, Н. Ленау, Р. М. Рільке, П. Целяна та Е. Фріда прозвучала мовою оригіналу та в українсько-англомовних перекладах. Крім цього, студенти Інституту іноземних мов (В. Копач, О. Станько, О. Новацька, Л. Ференц, Д. Мачужак, А. Войтович) підготували відеоматеріали й розповіді про життєвий і творчий шлях австрійських майстрів художнього слова та багатогранні аспекти їхньої творчості в контексті українсько-австрійських літературних взаємин зокрема.

Напередодні різдвяних свят (17 грудня 2015 року і 20 грудня 2016 року) Австрійська бібліотека організувала цікаві етнокультурні вечірки «Різдво по-австрійськи», які потішили всіх учасників святковою передріздвяною атмосферою, художньою виставою, частуванням смачними українськими пампушками, австрійським глінтвейном і запашною віденською кавою.

Новим проектом у діяльності Австрійської бібліотеки став цикл культурознавчих лекцій на тему «Австрія та Україна: міжкультурний діалог», у межах якого щомісячно відбуваються зустрічі, на яких українські та австрійські лектори виголошують цікаві доповіді. Метою цього проекту є популяризація знань про історико-культурну й мистецьку спадщину австрійсько-українських взаємин упродовж багатьох десятиліть, ознайомлення із цікавими подіями, фактами і явищами літератури, архітектури, музики та мистецтва.

Так, 24 березня 2016 року відбулася перша публічна лекція на тему «Ференц Ліст та Україна: слідами музики серця, що пульсує любов'ю». Доповідь лектора Інституту музичного мистецтва доцента З. Гнатів дала змогу учасникам заходу заглибитися в багатогранну спадщину відомого композитора й піаніста, життєвий і творчий шлях якого тісно пов'язаний з Україною. Викладачі і студенти із цікавістю переглянули документальний фільм «Кохання, дароване зірками».

Оригінальною й цікавою була лекція (26 квітня 2016 року) професора О. Бистрової «Мистецтво за спиною: мозаїка автобусних зупинок у Галичині». Зібраний і систематизований матеріал лектор подала в науково-популярній інтерпретації, збагативши знання слухачів про мистецтво, яке, з одного боку, залишається майже непомітним, а з іншого – є характерною ознакою нашого регіону.

17 травня 2016 року інтерактивну лекцію прочитав студент Віденського педагогічного інституту В. Сурбек на тему "Let's make Drohobych cleaner, greener, better!" *(«Давайте зробимо Дрогобич чистішим, зеленішим, кращим!»)*. У своєму англомовному виступі австрійський гість ознайомив присутніх із результатами власної волонтерської діяльності у сфері охорони навколишнього середовища, а також спільно з аудиторією спробував розробити перспективний проект покращення екологічної ситуації на Дрогобиччині. Першим кроком до цього стало волонтерське прибирання території парку імені Б. Хмельницького зусиллями групи студентів і викладачів інституту іноземних мов.

Чергова культурно-мистецька лекція на тему «Ґустав Клімт у Дрогобичі: загадкове та унікальне в картинах художника» проведена 27 травня 2016 року. Завдяки фаховим повідомленням доцента Я. Лопушанського, магістрів І. Ошуст та М. Мацьків і тематичній атмосфері кав'ярні "Gustav Klimt" присутнім удалося заглибитись у світ цього непересічного митця віденського модерну, збагнути його талант і загадкову мистецьку поліфонію творчості.

Надзвичайно цікавими й фаховими були доповіді «Зігмунд Фройд: Віденські мотиви» (ректор, професор Н. Скотна), Еґон Шіле: анатомія душі» (мистецтвознавець І. Дудич), «Сісі. Легендарне життя імператриці та його відлуння у Галичині» (доцент Я. Лопушанський), які відбулися в приміщенні Олеського замку на Золотій підкові Львівщини.

Цикл культурознавчих лекцій буде продовжено вже із січня 2017 року й охоплюватиме теми австрійської архітектури, філософії та психоаналізу, мистецтва, життя й діяльності видатних представників династії Габсбургів.

Організаційна діяльність Австрійської бібліотеки.

Австрійська бібліотека й Центр євроінтеграції докладають багато зусиль у пошуках нових закордонних партнерів з академічного обміну, налагодження й розвитку співпраці з австрійськими та іншими зарубіжними партнерами. Чинні угоди про співпрацю з Віденським педагогічним інститутом та Інсбруцьким університетом засвідчують результативність співробітництва й намагань його поглиблення в різних фахових ділянках науки. Про це йшлося, зокрема, під час зустрічі ректорів Інсбруцького університету професора Т. Мерка та ДДПУ імені Івана Франка професора Н. Скотної, яка відбулась у січні 2016 року. У межах цього візиту багато уваги було присвячено обговоренню можливостей співпраці у сфері гуманітарних (іноземна філологія, славістика й перекладознавство) та природничих (фізика, інформатика, екологія) наук.

18–21 травня 2016 року відбувся візит представника Віденського педагогічного інституту магістра Б. Рот. Варто особливо наголосити, що завдяки цій співпраці наш університет уперше став учасником академічної програми Erasmus+. Під час перебування у Дрогобичі пані Рот мала офіційні зустрічі з проректором із навчально-виховної роботи доцентом В. Шараном, завідувачем кафедри практики німецької мови доцентом В. Лопушанським. Крім цього, вона взяла участь у науковій конференції на пошану професора П. Штеґера та виступила з доповіддю для студентів і викладачів спеціальності «Німецька мова і література».

Розширюючи коло австрійських та інших зарубіжних партнерів, Центр євроінтеграції ініціював підписання угоди з педагогічним інститутом у Ґраці, головним педагогічним навчальним закладом федеральної землі Штирія, Вроцлавським університетом у Польщі та Сілезьким університетом у чеському місті Опава. Попередні домовленості мають добру перспективу: ці навчальні заклади дуже зацікавлені в розбудові двосторонніх контактів на рівні академічної програми Erasmus+, а тому є всі підстави вважати, що договори про співпрацю будуть підписані найближчим часом.

Співорганізаторська діяльність Австрійської бібліотеки.

Австрійська бібліотека є також співучасником інших науково-культурних заходів, які організовує Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка загалом та Інститут іноземних мов зокрема.

Так, 8 квітня 2016 року відбувся міжуніверситетський круглий стіл *«Англійська мова у XX столітті: спосіб мислення, професійної комунікації та діалогу культур»* між національним університетом «Одеська юридична академія» та Дрогобицьким державним педагогічним університетом імені Івана Франка у форматі відеомосту Одеса – Дрогобич за допомогою програми Skype. Організатором в Одесі виступила кафедра германських і романських мов НУ «ОЮА», а в Дрогобичі – кафедра германських мов і перекладознавства, кафедра практики англійської мови та Австрійська бібліотека.

В урочистому відкритті круглого столу взяли участь партнери з Одеси – проректор із міжнародних зв'язків професор В. Туляков, декан факультету міжнародно-правових відносин професор С. Осауленко, завідувач кафедри германських і романських мов професор Н. Петлюченко. У Дрогобичі учасників конференції вітали проректор із науково-педагогічної роботи доцент В. Шаран, академік Академії наук вищої школи України професор М. Зимомря, завідувач кафедри германських мов і перекладознавства професор О. Бабелюк.

У вітальному слові організатор круглого столу професор О. Бабелюк щиро привітала всіх зі знаковою подією в житті обох університетів і наукової спільноти. Вона наголосила, що тема круглого столу є суголосною основним стратегіям програми Go Global, яка визначає вивчення англійської мови як один із пріоритетів національної стратегії розвитку. Професор О. Бабелюк також озвучила слова підтримки й подяки, які надійшли на адресу ректора ДДПУ професора Н. Скотної від посла США Дж. Паєта. У листі він підкреслив, що університет є активним партнером програми Go Global, і висловив сподівання на подальше успішне розширення інтернаціональних зв'язків нашого університету з іншими освітніми закладами.

У конференції взяли участь як знані професори й доценти, так і аспіранти та молоді вчені, магістри, студенти старших курсів. До дискусії круглого столу долучилися 75 учасників із різних університетів України, де іноземна мова відіграє провідну роль у формуванні особистості молодого фахівця. Відрадно, що тема круглого столу зацікавила також учених ближнього зарубіжжя: Польщі, Молдови, Словаччини, Білорусії.

У дискусії між учасниками круглого столу розглянуто широке коло лінгвістичних проблем англістики в когнітивному, перцептивному, синергетичному, соціокультурному, полінаціональному, порівняльно-історичному та дискурсивному аспектах. Тематика запропонованих секцій віддзеркалила специфіку англійської мови як способу мислення, професійної комунікації та діалогу культур у XXI ст. в широкому розмаїтті підходів до її вивчення й використання в сучасному глобалізованому світі.

Щороку Австрійська бібліотека долучається до проведення вже традиційної Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Українське слово мовами народів світу»*, започаткованої кафедрою германських мов і перекладознавства. У роботі цьогорічної конференції (10 березня 2016 року) з нагоди 202-ї річниці від дня народження Т. Шевченка взяли участь знані науковці з Києва, Тернополя, Ужгорода, Львова та Дрогобича. Творчість Т. Шевченка розглянуто не лише в лінгвістичному й літературознавчому аспектах – у багатьох доповідях відображено питання перекладознавчого контексту, проаналізовано педагогічну і психологічну проблематику.

Особливої атмосфери надав конференції мистецький складник: у виконанні студентів інституту іноземних мов Шевченкове слово пролунало в оригіналі, а також у перекладах німецькою, англійською та французькою мовами й у музичній інтерпретації.

За ініціативи кафедри германських мов і перекладознавства 11 травня 2016 року в Австрійській бібліотеці відбулася студентська наукова конференція *«Філологічні науки у XXI столітті»*. Наукова дискусія стосувалася гендерних аспектів англомовного рекламного дискурсу, поетологічних особливостей психологічної прози, постмодерністської казки, історичної прози, структури й функції евфемізмів, рецепції численних перекладів класиків української літератури іноземною мовою. Цікаві і змістовні доповіді супроводжувалися презентаціями та плідною дискусією.

Австрійська бібліотека також виступила співорганізатором святкування IV літературно-мистецької академії *«Країна Франкіана»*. 26 травня 2016 року тут відбулося секційне засідання «Іван Франко і зарубіжний світ». Відомі франкознавці з Польщі, Австрії й України поділилися своїми напрацюваннями з проблем сучасного франкознавства, наголосили на значенні Франкової спадщини для української і світової науки. Значну увагу було приділено, зокрема, перекладацькій діяльності письменника. Наприкінці засідання професор А. Волдан з Інституту славістики Віденського університету презентував книгу «Іван Франко та єврейське питання у Галичині» (Відень, 2016).

Гортаючи сторінки діяльності Австрійської бібліотеки й Центру євроінтеграції у 2015–2016 навчальному/календарному роках, можна було б, безсумнівно, виокремити й низку інших заходів, проте, з огляду на підготовку спецвипуску газети «Франківець», присвяченого 15-річній українсько-австрійській співпраці нашого університету й запланованого на березень 2017 року, сподіваємося на більш ґрунтовне і систематизоване представлення творчих напрацювань і майбутніх проектів Австрійської бібліотеки та Центру євроінтеграції у Дрогобичі.

На завершення хочемо щиро подякувати співробітникам (І. Ошуст, М. Мацьків, Г. Яджак, О. Радченко), ректорові Франкового університету професору Н. Скотній, завідувачам кафедр практики німецької мови доцентові В. Лопушанському, германських мов і перекладознавства професорові О. Бабелюк, директорові Інституту іноземних мов професорові В. Кеміню, деканові факультету початкової та мистецької освіти доценту І. Кутняку, деканові історичного факультету професору Л. Тимошенку, директорові Інституту музичного мистецтва професору С. Дацюку за сумлінну й активну співпрацю.

За вагому фінансову підтримку в організації та проведенні багатьох заходів і реалізації культурно-освітніх проектів висловлюємо особливу вдячність нашим постійним партнерам і спонсорам, зокрема Львівській філії Австрійської служби академічного обміну (магістр А. Веннінґер), Австрійському культурному форуму в Києві (доктор А. Карабачек), відділу міжнародних зв'язків Віденського магістрату (магістр Т. Реш), ректорату Інсбруцького університету (ректор – професор Т. Мерк), відділу міжнародних зв'язків Віденського педагогічного інституту (доктор Т. Бауер), дирекції Адмонтської гімназії (магістр А. Вольфрам).

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Б. В. ЧЕРНЮХА «ЛАТИНСЬКЕ ДІЄСЛОВО: АСПЕКТ І АКЦІОНАЛЬНІСТЬ»[1]

Дудок Р. І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Однією із найскладніших і найсуперечливіших дієслівних категорій є категорія аспектуальності, стосовно якої існує чимало дискусійних поглядів, пов'язаних передусім із її неоднорідністю, а часом і прихованістю.

Наявна література зі згаданої проблематики без перебільшення є неосяжною, налічує не одну тисячу праць і постійно доповнюється новими дослідженнями. У цьому відношенні преференції отримують сучасні, «живі» мови. На жаль, такого стану справ не можна констатувати стосовно класичних мов, з-поміж яких об'єктом ширших аспектологічних досліджень є лише давньогрецька[2]. Дослідження ж аспектуальності в латинській мові, у якій, на думку деяких дослідників, аспект відсутній взагалі, здебільшого обмежується статтями у фахових періодичних виданнях та матеріалах конференцій. Варто згадати, що від часу появи останньої монографії, присвяченої аспекту в латинській мові[3], вже минуло близько 40 років. Тому, без сумніву, слід вітати монографію Б. В. Чернюха «Латинське дієслово: аспект і акціональність», у якій категорію аспектуальності проаналізовано з позицій функціональної граматики і яка є першим подібним дослідженням такого роду у вітчизняній класичній філології.

Рецензована монографія складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури та списку цитованих авторів і творів.

Перший розділ роботи має на меті дати історію дослідження аспекту в латинській мові. Детально проаналізувавши погляди античних граматиків, автор звертається до аспектологічної проблематики у працях європейських учених XIX – XXI ст. При цьому виокремлює два провідні напрями – «лексичний», який під впливом слов'янської граматики домінував до першої декади минулого століття, та «граматичний», що прийшов йому на зміну і у доповненому та модифікованому вигляді зберігається дотепер. Додамо до цього і функціонально-семантичний напрям, представлений, зокрема, у працях Ґ. Гаверлінг, С. Меллє, Г. Пінкстера, а також у рецензованій монографії.

У своєму дослідженні Б. В. Чернюх опирається на двокомпонентну теорію аспекту, розглядаючи аспектуальність як функціонально-семантичну категорію, яка реалізується на граматичному та лексичному рівнях. Це зумовлює звернення до ключових понять аспектуальності – аспекту та акціональності. Докладно аналізуючи акціональність, автор увиразнює поняття «дієслівного характеру», розуміючи під ним закладену в лексичній семантиці дієслова телічність/ателічність, і цілком слушно відзначає гнучкість меж між ними, що, за наявності відповідних факторів, сприяє їх трансформації.

Обраний дослідником функціонально-семантичний підхід цілком логічно передбачає звертання до теорії поля, взаємодії системи мови і середовища, що теж успішно зроблено в першому розділі.

У наступному розділі описано граматичні засоби, які є основними у вираженні аспектуальних значень. Увиразнивши індоєвропейські основи латинської аспектуальної системи, а саме системи способів дії, автор переходить до детальної характеристики видо-часових форм, які нерозривно поєднують у собі аспектуальну і темпоральну складові. Цілком закономірно, що їх розгляд розпочинається із системи індикатива претеріта, де аспектуальну опозицію представлено як протиставлення імперфекта і перфекта/плюсквамперфекта.

Вартий уваги здійснений автором аналіз аспектуальної семантики форм майбутнього часу та системи кон'юнктива, де граматичний вид втрачає свої позиції, поступаючись місцем акціональності, яка разом із контекстом відіграє провідну роль у формуванні аспектуальних значень. Ґрунтовно опрацьовано видову семантику кон'юнктива, який здебільшого досліджували у зв'язку із модальністю. Автор виокремлює дві зони функціонування кон'юнктива з огляду на поширення в незалежних та підрядних реченнях, що видається цілком слушним, оскільки в підрядних реченнях кон'юнктив часто є простим замінником індикатива, тоді як у головних і незалежних зберігає свою первинну семантику.

Всебічне вивчення аспектуальності неможливе без дослідження зв'язку між аспектом і акціональними параметрами дієслова. Такий підхід послідовно витриманий у представленій праці, де видову семантику кожної форми визначено у зв'язку із акці-

[1] Чернюх Б. В. Латинське дієслово: аспект і акціональність : [монографія] / Б. В. Чернюх. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 488 с.

[2] Серед останніх досліджень можна згадати: Napoli M. Aspectand Actionality in Homeric Greek. A Contrastive Analysis. – Milan, 2006.; Pang F. G. H. Revisitinga spectand Aktionsart: a corpus approachto Koine Greek event typology. – Leiden : Brill, 2016.

[3] Kravar M. Pitanja glagolskoga vida u latinskom jeziku. – Skoplje,1980.

© Дудок Р. І. Рецензія на монографію Б. В. Чернюха «Латинське дієслово: аспект і акціональність»

ональними типами предикатів, що дозволяє пояснити виникнення додаткових аспектуальних значень.

Третій розділ монографії присвячений розгляду морфологічних засобів вираження аспектуальності. Зокрема, автор спиняється на родах дії латинського дієслова та їх формальному вираженні. Основну увагу тут зосереджено на префіксації, яка, подібно до інших мов, є одним із засобів реалізації аспектуальної семантики на рівні дієслова. Б. В. Чернюх детально аналізує аспектуальну семантику префіксів, відзначає їх багатозначність, перехрещення значень різних префіксів, здатність до десемантизації тощо. Важливим видається зроблений автором висновок про роль префіксації не лише як засобу утворення родів дієслівної дії, а і як механізму перфективації та телізації дієслова.

У цьому ж розділі автор звертається до суфіксації як засобу модифікації акціональної семантики дієслова, окреслює її вплив на реалізацію таких акціональних параметрів, як динамічність (суфікс -sco-) та множинність (суфікси-(i)to-/-(i)so-).

До безсумнівних переваг відносимо виокремлення способів дії латинського дієслова, що, наскільки нам відомо, здійснено вперше.

Заключний розділ монографії присвячений моделюванню функціонально-семантичного поля аспектуальності, яке слушно трактується як макрополе, утворене мікрополями лімітативності, фазовості, тривалості, дієслівної множинності та інтенсивності, серед яких центральне місце належить мікрополю лімітативності. Розгляд кожного з них супроводжуваний детальним аналізом їхніх складових, виділенням центральних і периферійних явищ, встановленням структури мікрополів та зв'язків між ними.

Монографія завершується ґрунтовними, переконливими висновками, які логічно випливають зі змісту роботи.

Заслуговує на увагу обраний автором діахронний підхід (III ст. до н. е. – VI ст.) та багата фактологічна база, що дозволило уповні дослідити аналізоване мовне явище.

Вичерпним є представлений наприкінці монографії список літератури, який охоплює не лише вузькоспеціалізовані дослідження, а й праці загального характеру з проблем аспектуальності, теорії поля, типологічного та порівняльно-історичного мовознавства.

Підсумовуючи, відзначимо, що рецензована монографія може бути корисною не лише для класичних філологів, а й для ширшого кола фахівців із загального, порівняльного та типологічного мовознавства, аспірантів, студентів.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ал Касем Віолетта Юріївна – Київський національний лінгвістичний університет, аспірант, викладач

Белла Марина Віталіївна – Маріупольський державний університет, старший викладач кафедри російської філології та перекладу

Білик Ольга Ігорівна – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології

Божко Олена Сергіївна – Херсонський державний університет, аспірант

Бортун Каріна Олександрівна – Донецький національний університет імені Василя Стуса, аспірант, асистент кафедри української мови

Бухінська Тетяна Вікторівна – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів

Віталіш Любов Петрівна – Львівський національний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології

Войцехівська Наталія Костянтинівна – Інститут мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу слов'янських мов

Глущенко Володимир Андрійович – Донбаський державний педагогічний університет, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології

Гнезділова Ярослава Володимирівна – Київський національний лінгвістичний університет, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської і фіно-угорської філології

Гольтер Ірина Михайлівна – Дніпровський державний технічний університет, кандидат філологічних наук, доцент кафедри технічного перекладу

Горбачова Надія Ігорівна – Житомирський державний університет імені Івана Франка, аспірант, викладач

Дегтярьова Євгенія Олександрівна – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови

Денисюк Юлія Іванівна – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, аспірант, викладач кафедри іноземних мов та військового перекладу

Домброван Тетяна Іванівна – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри граматики англійської мови

Дудок Роман Іванович – Львівський національний університет імені Івана Франка, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів

Захарова Наталія Олександрівна – Криворізький державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри німецької мови і літератури з методикою викладання

Зубрик Андріана Романівна – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології

Іваночко Костянтин Миколайович – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови

Кійко Світлана Василівна – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства

Кійко Юрій Євгенович – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства

Кліщевська Майя Євгеніївна – Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, аспірант української мови та прикладної лінгвістики

Ковальова Ярослава Василівна – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германської філології

Куцак Ганна Миколаївна – Донбаський державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури

Кушлик Оксана Павлівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови

Лесінська Оксана Михайлівна – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кандидат філологічних наук, асистент кафедри теорії і практики перекладу

Лещенко Ганна Веніамінівна – Черкаський державний технологічний університет, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри прикладної лінгвістики

Лисова Катерина Андріївна – Київський національний лінгвістичний університет, аспірант

Лопушанський Ярослав Михайлович – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент, директор Австрійського культурного центру

Маслова Ганна Миколаївна – Маріупольський державний університет, старший викладач кафедри російської мови та перекладу

Мацьків Петро Васильович – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови

Молоткіна Юлія Олександрівна – Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, аспірант кафедри документознавства

Некрилова Олена Леонідівна – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, здобувач кафедри російської мови

Пампура Світлана Юріївна – Донбаський державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов

Паночко Михайло Михайлович – Дрогобицький державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

Пасенчук Наталія Вадимівна – Херсонський державний університет, аспірант, викладач кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики

Петрів Христина Володимирівна – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірант кафедри сучасної української мови

Плахотнікова Олена Юріївна – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, здобувач

Присяжнюк Людмила Федорівна – Київський національний лінгвістичний університет, кандидат філологічних наук, доцент, докторант

Приходько Ганна Іллівна – Запорізький національний університет, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології

Рибакова Катерина Анатоліївна – Київський національний лінгвістичний університет, викладач кафедри англійської філології і перекладу

Романова Наталя Василівна – Херсонський державний університет, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри німецької мови

Рухленко Єлизавета Сергіївна – Донбаський державний педагогічний університет, студентка українського відділення філологічного факультету

Сегін Любомир Васильович – Донбаський державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури

Сидоренко Тамара Володимирівна – Київський національний лінгвістичний університет, аспірант

Сіроштан Тетяна Василівна – Запорізький національний університет, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови

Солюк Леся Богданівна – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, аспірант кафедри загального та германського мовознавства

Сорока Тетяна Вячеславівна – Ізмаїльський державний гуманітарний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови та перекладу

Стецик Марія Степанівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

Субота Лариса Андріївна – Національний фармацевтичний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук

Тищенко Катерина Анатоліївна – Донбаський державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської та слов'янської філології

Тінкован Олена Сергіївна – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, аспірант кафедри граматики англійської мови

Ткачук Тетяна Іванівна – Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та перекладу

Федірчик Інна Ярославівна – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кандидат філологічних наук, асистент кафедри загального, германського і порівняльного мовознавства

Федорюк Лілія Владиславівна – Донецький національний університет імені Василя Стуса, аспірант кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології

Черська Жанна Борисівна – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів

До уваги авторів!

Редакція Наукового вісника Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство) запрошує до співробітництва фахівців германських, романських, слов'янських мов, контрастивної лінгвістики, теорії і практики перекладу, а також рецензентів на нові монографічні видання і посібники та авторів повідомлень про всеукраїнські та міжнародні наукові заходи. Матеріали для опублікування подаються українською, російською та відповідними іноземними мовами (германськими та слов'янськими) і повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка є фаховим виданням на підставі Наказу МОН України № 1081 від 29 вересня 2014 року.

З новинами видання можна ознайомитись за такою електронною адресою:

www. ddpu-filolvisnyk.com.ua

Вимоги до оформлення публікацій

1. Рукопис подавати у форматі *.doc (MSWord): гарнітура Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5, береги ліворуч, зверху, внизу – 2,5 см, праворуч – 1 см. Відступ абзацу – 1,25 см. Чітко диференціювати тире (–) та дефіс (-).

2. Згідно з вимогами ДАК МОН України, публікації у фахових виданнях повинні супроводжуватись УДК, анотацією (обсяг 3-5 рядків) та переліком ключових слів (3-5) українською, російською та англійською мовами.

Анотацію і ключові слова розміщувати перед текстом статті (кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5, курсив, ключові слова – напівжирним).

Анотації російською та англійською мовами супроводжувати прізвищем й ініціалами автора, а також назвою статті відповідною мовою. Між анотаціями – подвійний відступ.

3. Статті повинні мати такі необхідні елементи (виділені **напівжирним** у тексті статті):

1) **постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду;**
2) **аналіз останніх досліджень і публікацій;**
3) **формулювання мети і завдань статті;**
4) **виклад основного матеріалу дослідження;**
5) **висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.**

4. Для виділення цитати в тексті слід користуватись лапками на кшталт: «повсюдне домінування Інтернет ресурсів» [2, 444]… (у тексті українською чи російською мовами) і "neologisms" (у тексті іноземною мовою). Покликання на теоретичні джерела подавати в тексті згідно з переліком літератури у квадратних дужках за зразком:

1) одне джерело [2, 444–445];
2) два і більше джерела [4, 154; 6, 768];
3) джерело без наведеної сторінки [2].

Ілюстративний матеріал паспортизувати в круглих дужках: (8, 15).

5. Ілюстрації (схеми, графіки, діаграми тощо) нумерувати в межах статті і супроводжувати написом під ними (наприклад, Рис. 1. Базові категорії наративних речень). Таблиці теж нумерувати в межах статті і супроводжувати назвою, розміщеною над таблицею по центру.

6. Приклади ілюстративного матеріалу виділяти лапками і курсивом. Приклади, що містять більше, ніж одне речення, розміщувати з окремого абзацу із відступом 15 мм від лівого берега, наприклад:

He coughs and splutters on the other end of the telephone. He has fallen out with all his friends over this. If needs be he will disown his daughters. He will stand alone against the world-alone apart from the beautiful woman by his side (14, 123).

7. Перелік цитованих джерел під назвою ЛІТЕРАТУРА друкувати 12 кеглем з міжрядковим інтервалом 1,5 одразу після тексту статті, дотримуючись такої послідовності подання:

1) теоретичні праці, написані кирилицею;
2) теоретичні праці, написані латиницею;
3) словники та довідкова література (за алфавітом згідно з вимогами державних бібліографічних стандартів);
4) **ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ** нумерувати окремо.

8. Між ініціалами цитованих авторів та прізвищем у тексті статті та у списку літератури слід використовувати функцію одночасного натискання клавіш Ctrl+Shift+відступ.

9. Обсяг публікацій: 8–12 сторінок. Публікації приймаються в електронному варіанті й перевіряються системою Антиплагіат. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають зазначеним вимогам, повертати авторам для доопрацювання, а також зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. За зміст, точність і вірогідність викладених фактів, цитат і покликань відповідає автор.

Приклад оформлення статті

УДК 811.111: 801.8: 82.09: 81'322.5

ГРАФІЧНА ФОРМА ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГРАФІЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Білецька О. В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено взаємовідношення понять «форма» та «зміст» у лінгвопоетиці. Особливу увагу приділено характерним ознакам нової графічної форми постмодерністського художнього тексту крізь призму графічної лінгвістики.

Ключові слова: *форма, зміст, графічна лінгвістика, візуалізація, нова графічна форма, постмодерністський художній текст, традиційний художній текст.*

Билецкая Е. В. Графическая форма постмодернистского художественного текста сквозь призму графической лингвистики. *В статье рассматривается взаимоотношение понятий «форма» и «смысл» в лингвопоэтике. Особое внимание уделяется характерным признакам новой графической формы постмодернистского художественного текста сквозь призму графической лингвистики.*

Ключевые слова: *форма, смысл, графическая лингвистика, визуализация, новая графическая форма, постмодернистский художественный текст, традиционный художественный текст.*

Biletska O. V. Graphic form of postmodern text through the prism of graphic linguistics. *The article highlights the interdependence of the notions "form" and "content" in linguopoetics. Special attention is drawn to the characteristic features of the new graphic form of postmodern text through the prism of graphic linguistics… (250 words).*

Key words: *form, content, graphic linguistics, visualization, new graphic form, postmodern text, traditional text.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Стрімке поширення нових цифрових, електронних та комп'ютерних технологій, зокрема «повсюдне домінування Інтернет ресурсів» [2, 444]…

З повагою, редакція Наукового вісника Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)

Електронна пошта: editor@ddpu-filolvisnyk.com.ua
Електронна адреса: www.ddpu-filolvisnyk.com.ua

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія "ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ"

МОВОЗНАВСТВО

№ 7 2017

Макетування та верстка

Василь Герман

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Здано до набору 22.06.2017 р. Підписано до друку 29.06.2017 р.
Формат 64х90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 27,44
Замов. № 24/17. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.